

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
РАДА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY
YOUNG SCIENTISTS COUNCIL

ISSN 2308-4855 (Print)
ISSN 2308-4863 (Online)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

HUMANITIES SCIENCE CURRENT ISSUES

ВИПУСК 78. ТОМ 1
ISSUE 78. VOLUME 1

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 9 від 26.09.2024 р.)*

Актуальні питання гуманітарних наук: / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомя]. – Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2024. – Вип. 78. Том 1. – 354 с.

Видання розраховане на тих, хто цікавиться питаннями розвитку педагогіки вищої школи, а також філології, мистецтвознавства, історії.

Редакційна колегія:

Пантюк М.П. – головний редактор, доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Душний А.І.** – співредактор, кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ільницький В.І.** – співредактор, доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Дмитрів І.І.** – відповідальний секретар, кандидат філологічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Андрєєв В.М.** – доктор історичних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка); **Батюк Т.В.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Баукова А.Ю.** – кандидат історичних наук, доцент (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Бермес І.Л.** – доктор мистецтвознавства, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Боровик Л.А.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука); **Волошин С.М.** – кандидат педагогічних наук (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гриценко Г.З.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галів М.Д.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галик В.М.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гук О.В.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гжесяк Ян** – доктор габлітований, надзвичайний професор кафедри (Державна вища професійна школа в Коніні, Польща); **Дутчак В.Г.** – доктор мистецтвознавства, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Засць В.М.** – кандидат мистецтвознавства, доцент (Національна музична академія України імені Петра Чайковського); **Зимомя І.М.** – доктор філологічних наук, професор (Ужгородський національний університет); **Іванишин П.В.** – доктор філологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Кекош О.М.** – кандидат педагогічних наук (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Корсак Р.В.** – доктор історичних наук, професор (Ужгородський національний університет); **Кравчик М.О.** – кандидат філософських наук, доцент (Міжнародний гуманітарний університет); **Лазурко Л.М.** – доктор історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Мартинів Л.І.** – кандидат мистецтвознавства, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Маршалек-Кава Джоанна** – доктор наук, доцент (Університет Миколая Коперника в Торуні, Торунь, Польща); **Масненко В.В.** – доктор історичних наук, професор (Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького); **Мафтин Н.В.** – доктор філологічних наук, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Мацьків П.В.** – доктор філологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Медвідь О.В.** – кандидат історичних наук (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Невмержицька О.В.** – доктор педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Оршанський Л.В.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пагута М.В.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пантюк Т.І.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Петречко О.М.** – доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Печарський А.Я.** – доктор філологічних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Попп Р.П.** – кандидат історичних наук (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Синкевич Н.Т.** – кандидат мистецтвознавства, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ситник О.М.** – доктор історичних наук, професор (Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького); **Сташевська І.О.** – доктор педагогічних наук, професор (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України; **Сташевський А.Я.** – доктор мистецтвознавства, професор (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України; **Стецик Ю.О.** – доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Стреначикова Марія** – доктор наук (doc. CSc., PhD.), (Академія мистецтв у Банській Бистриці); **Тельвак В.П.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Устименко-Косоріч О.А.** – кандидат мистецтвознавства, доктор педагогічних наук, професор (Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка); **Футала В.П.** – доктор історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Чик Д.Ч.** – доктор філологічних наук, доцент (Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка); **Яворська Г.Х.** – доктор педагогічних наук, професор (Міжнародний гуманітарний університет); **Янишин Б.М.** – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник (Інститут історії України НАН України); **Яремчук В.П.** – доктор історичних наук, професор (Національний університет «Острозька академія»).

Збірник індексується в міжнародній базі даних Index Copernicus International.

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі педагогічних наук (011 – Освітні, педагогічні науки, 012 – Дошкільна освіта, 013 – Початкова освіта, 014 – Середня освіта (за предметними спеціалізаціями), 015 – Професійна освіта (за спеціалізаціями), 016 – Спеціальна освіта).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р. (додаток 1) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі філологічних наук (035 – Філологія) та у галузі культури і мистецтва (022 – Дизайн, 023 – Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація, 024 – Хореографія, 025 – Музичне мистецтво, 026 – Сценічне мистецтво, 027 – Музеєзнавство, пам'яткознавство, 028 – Менеджмент соціокультурної діяльності).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 1290 від 30.11.2021 р. (додаток 3) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі історичних наук (032 – Історія та археологія).

Реєстрація суб'єкта «Актуальні питання гуманітарних наук: міжсвізівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка» у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1190 від 11.04.2024 року. Ідентифікатор медіа R30-04753.

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційному сайті видання www.aphn-journal.in.ua

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних та посилань.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Засновник і видавець – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, співзасновники Ільницький В.І., Душний А.І., Зимомя І.М.
Адреса редакції: Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, обл. Львівська, 82100. тел.: (03244) 1-04-74, факс: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2024

© Пантюк М.П., Душний А.І., Зимомя І.М., 2024

Recommended for publication
by Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Academic Council
(protocol No 9 from 26.09.2024)

Humanities science current issues / [editors-compilers M. Pantyuk, A. Dushnyi, V. Ilnytskyi, I. Zymomrya]. – Drohobych : Publishing House „Helvetica”, 2024. – Issue 78. Volume 1. – 354 p.

The journal is intended for all interested in high school pedagogy, philology, art, and history.

Editorial board:

M. Pantyuk – Editor-in-Chief, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector for Scientific Work (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical); **A. Dushnyi** – Co-Editor, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Ilnytskyi** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **I. Dmytriv** – Corresponding Secretary, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Andrieiev** – Doctor of History, Professor (Kyiv Grinchenko University); **T. Batiuk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **A. Baukova** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Lviv National University); **I. Bernes** – Doctor of Arts, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **L. Borovyk** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Academician Stepan Demianchuk International University of Economics and Humanities); **S. Voloshyn** – Candidate of Pedagogical Sciences (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **H. Hrytsenko** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Haliv** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Halyk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Huk** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **J. Gzhesiak** – Dr. Gab., Associate Professor (Konin Higher Secondary School of Education); **V. Dutchak** – Doctor of Arts, Professor (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **V. Zaiets** – Candidate of Art Studies, Associate Professor (National Music Academy of Ukraine named after Peter Tchaikovsky); **I. Zymomria** – Doctor of Philology, Professor (Uzhgorod National University); **P. Ivanyshyn** – Doctor of Philology, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Kekosh** – Candidate of Pedagogical Sciences (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **R. Korsak** – Doctor of Historical Sciences, Professor (Uzhhorod National University); **M. Kravchyk** – Ph.D. in Philosophy, Associate Professor (International Humanitarian University); **L. Lazurko** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **L. Martyniv** – Candidate of Art Studies, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **Marszalek-Kawa Joanna** – Doctor of Science, Associate Professor (Nicolaus Copernicus University in Torun, Torun, Poland); **V. Masnenko** – Doctor of History, Professor (Bogdan Khmelnytsky Cherkasy National University); **N. Maftyn** – Doctor of Philology, Professor (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **P. Matskiy** – Doctor of Philology, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Medvid** – Ph.D. in History, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Nevmerzhytska** – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (General Pedagogy and Preschool Education of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **L. Orshanskyi** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Pahuta** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **T. Pantiuk** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Petrechko** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **A. Pecharskyi** – Doctor of Philological Sciences, Professor (Lviv National University); **R. Popp** – Ph.D. in History, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **N. Synkevych** – Candidate of Arts, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Sytnyk** – Doctor of Historical Sciences, Professor (Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University); **I. Stashevskya** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Academic Affairs of Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine; **A. Stashevskiy** – Doctor of Arts, Professor (Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine; **Y. Stetsyk** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Strenachikova** – Doctor of Science (Doc. CSc., PhD.), (Academy of Arts in Banska Bystrica); **V. Telvak** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Futala** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Ustymenko-Kosorich** – Candidate of Art History, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko); **D. Chyk** – Doctor of Philology, Associate Professor (Taras Shevchenko Kremenets Regional Humanities and Pedagogical Academy); **H. Yavorska** – Doctor of Education, Professor (International Humanitarian University); **B. Yanyshyn** – Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate (Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine); **V. Yaremchuk** – Doctor of History, Professor (Ostroh Academy National University).

The collection is included in such international databases as **Index Copernicus International**.

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 28.12.2019 № 6143 (annex 4), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on pedagogical sciences (011 – Educational, pedagogical sciences, 012 – Pre-school education, 013 – Primary education, 014 – Secondary education (subject specialization), 015 – Professional education (in the field of specializations), 016 – Special education).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 17.03.2020 № 409 (annex 1), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on philological sciences (035 – Philology) and culture and arts (022 – Design, 023 – Fine arts, decorative arts, restoration, 024 – Choreography, 025 – Musical arts, 026 – Performing art, 027 – Museum and monument studies, 028 – Management of socio-cultural activities).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 30.11.2021 № 1290 (annex 3), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on historical sciences (032 – History and Archeology).

Registration of Print media entity «Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers»: Decision of the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine № 1190 as of 11.04.2024. Media ID: R30-04753.

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition
www.aphn-journal.in.ua

Editorial board do not necessarily reflect the position expressed by the authors of articles, and is not responsible for the accuracy of these data and references.

The articles were checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed by the Polish company Plagiat.pl.

Founder and Publisher – Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
co-founders V. Ilnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomrya.

Editorial address: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ivana Franka str., 24, Drohobych, Lviv region,
82100. tel.: (03244) 1-04-74, fax: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Drohobych State Ivan Franko
Pedagogical University, 2024
© M. Pantyuk, A. Dushnyi, I. Zymomrya, 2024

ІСТОРІЯ

УДК 338.45+339.1(477.87)«1964/1991»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-1-1>

Наталія ВАРОДІ,
orcid.org/0000-0003-4175-4928
забітований доктор з історії, доцент,
професор кафедри історії та суспільних дисциплін
Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці ІІ
(Берегове, Закарпатська область, Україна) varadi.natalia@kmf.org.ua

ПРОМИСЛОВІСТЬ І ТОРГІВЛЯ В БЕРЕГОВОМУ Й РАЙОНІ У 1964–1991 РР.

У статті всебічно охарактеризовано промисловий розвиток Берегового в періоди застою та перебудови в СРСР в контексті УРСР і радянської економічної системи загалом. Встановлено, що Берегове, місто на заході України, у радянські часи було важливим промисловим центром. Основними галузями промисловості були: 1) текстильна промисловість: Одним з основних підприємств було Берегівське виробниче об'єднання, яке виготовляло швейну продукцію; 2) виробництво меблів. Меблева промисловість також була добре розвинена. Місто мало кілька підприємств, які виготовляли меблі та столярні вироби; 3) харчова промисловість. Вироблялися продукти харчування, включаючи консерви, перероблялися молоко й сільськогосподарська продукція, важливе місце в економіці міста займали виноробство та обробка тютюну; 4) Будівельні матеріали. Виробництво будівельних матеріалів, зокрема цегли й черепиці, також була значущою галуззю міста. Дуже розвинутою була сфера торгівлі та послуг, в місті працювало багато продуктових і промислових крамниць, різномірних майстерень і ательє, а також діяли численні ресторани та цукерні й кафе. Берегове завдяки географічному розташуванню безпосередньо біля кордону з Угорщиною та наявності природних ресурсів стало одним із найважливіших економічних центрів Закарпаття. Промисловість Берегового пережила різні етапи розвитку протягом радянської доби. Особливо інтенсивне зростання спостерігалось у 1960–1970-х рр., тоді як у 1980-х почався поступовий занепад, а на початку 1990-х економіка міста зазнала глибокої кризи. Завдяки прикордонному розташуванню, місто мало економічні зв'язки з сусідніми соціалістичними країнами, зокрема Угорщиною та Чехословаччиною, що проявлялося у співпраці, обміні досвідом та участі в міжнародних виставках. На прикладі Берегового можна простежити типові проблеми радянської економічної системи: надмірна централізація, неефективність планування, дефіцит товарів, зниження якості продукції. У 1980-х рр. у місті, як і в усьому СРСР, робилися спроби економічних реформ (перебудова, прискорення), які, однак, не змогли вирішити накопичені проблеми.

Ключові слова: Берегове, промисловість, торгівля, радянський період, економічний розвиток, Закарпаття, текстильна промисловість, меблеве виробництво, харчова промисловість, будівельні матеріали, економічна реформа.

Nataliia VARODI,
orcid.org/0000-0003-4175-4928
Dr. habil. in History, Associate Professor,
Professor at the Department of History and Social Sciences
Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education
(Berehove, Zakarpattia region, Ukraine) varadi.natalia@kmf.org.ua

INDUSTRY AND TRADE IN BEREHOVE AND ITS DISTRICT IN 1964–1991

The article comprehensively characterizes the industrial development of Berehove during the periods of stagnation and perestroika in the USSR in the context of the Ukrainian SSR and the Soviet economic system as a whole. It is established that Berehove, a city in western Ukraine, was an important industrial center during Soviet times. The main industries were: 1) textile industry: One of the main enterprises was the Berehove Production Association, which manufactured clothing products; 2) furniture production. The furniture industry was also well-developed. The city had several enterprises that produced furniture and joinery products; 3) food industry. Food products were produced, including canned goods, milk and agricultural products were processed, and winemaking and tobacco processing occupied an important place in the city's economy; 4) Building materials. The production of building materials, particularly bricks and tiles, was also a significant industry in the city. The trade and services sector were very developed, with many grocery and industrial shops, various workshops and ateliers, as well as numerous restaurants, confectioneries, and cafes operating in the city. Due to its geographical location directly near the border with Hungary and the availability of natural resources, Berehove became one of the most important economic centers of Transcarpathia. The industry of Berehove experienced various

stages of development during the Soviet era. Particularly intense growth was observed in the 1960's – 1970's, while in the 1980s a gradual decline began, and in the early 1990's, the city's economy experienced a deep crisis. Thanks to its border location, the city had economic ties with neighboring socialist countries, particularly Hungary and Czechoslovakia, which manifested in cooperation, exchange of experience, and participation in international exhibitions. Using Berehove as an example, one can trace typical problems of the Soviet economic system: excessive centralization, inefficient planning, shortage of goods, and declining product quality. In the 1980's, attempts at economic reforms (perestroika, acceleration) were made in the city, as in the entire USSR, which, however, failed to solve the accumulated problems.

Key words: Berehove, industry, trade, Soviet period, economic development, Transcarpathia, textile industry, furniture production, food industry, building materials, economic reform.

Постановка проблеми. Вивчення промислового розвитку окремого міста має значну історичну цінність, оскільки дає змогу краще зрозуміти загальні процеси індустріалізації та економічного розвитку радянської України в цілому. Це дає можливість проаналізувати, як загальнодержавна політика впроваджувалась на місцевому рівні. Особливої ваги у випадку Берегового Закарпатської обл. додає регіональний аспект дослідження, адже це місто має специфічне географічне розташування на кордоні з Угорщиною, що відкривало можливості встановлювати додаткові економічні зв'язки з сусідніми країнами соціалістичного табору. Тож дослідження дасть змогу виявити особливості індустріалізації прикордонних регіонів СРСР. Важливим аспектом актуальності є можливість простежити трансформації в економіці міста у різні періоди радянської доби.

На прикладі Берегового можна проаналізувати ефективність планової економіки СРСР, її досягнення та проблеми, що є актуальним для оцінки радянської економічної моделі загалом.

Нарешті, аналіз промислового потенціалу міста в минулому може мати практичне значення для розробки стратегій економічного розвитку Берегового в сучасних умовах. Отже, дослідження розвитку промисловості Берегового в радянський період має багатоаспектну актуальність – від поглиблення історичних знань до практичного значення для сучасного розвитку міста та регіону, що робить його важливим внеском у вивчення економічної історії України.

Аналіз публікацій. Економічне Закарпаття 1964–1991 рр. загалом розглянув у підрозділах колективної монографії Р. Офіцинський (Вегеш, Фединець, ред., 2010: 300–312). Втім, промисловість і торгівля Берегового та району відповідного періоду не ставали окремим предметом дослідження.

Мета дослідження полягає у всебічній характеристиці промислового розвитку Берегового в періоди застою та перебудови в СРСР в контексті УРСР і радянської економічної системи загалом.

Виклад основного матеріалу. М. Хрущова було знято з посади 1964 р., його замінив Леонід

Брежнєв (1964–1982). За часів Брежнєва в місті працювало багато заводів і установ, що показували відмінний результат – такі як Автостоянка (Автопарк), Банк, Винзавод, Шкіряний завод, Деревообробний комбінат, Машиноремонтний завод, Харчово-промисловий комбінат, Тютюново-ферментаційний завод, Швейна фабрика, Шляхово-будівельне підприємство, Ремонтна майстерня, Цегельний та Черепичний заводи, Міжрайонне ремонтне підприємство, Урожайний комбінат, Комбікормовий завод, Бійня, Млин, Хлібозавод, Сироварня, Котельня, Будівельно-монтажне управління, Сільгосптехніка.

4 листопада 1964 р., до чергової річниці Жовтневого перевороту, відкрився гастроном «Золотий колос» із найсучаснішим обладнанням міської торгівлі. Тут були відділи спецій, делікатесів, м'ясний та молочний з багатим вибором продуктів. З полиць можна було купити цукор, різні види каш, випічки. У відділі спецій облаштували кафе. Тут можна було насолодитися кавою, кондитерськими виробами та коктейлем. У відділі делікатесів можна було придбати понад 70 видів різноманітних цукерок, 32 сорти вина, серед яких «Променисте», «Троянда Закарпаття», «Рислінг», «Берегівське», «Боржавське». Окрім того, були в наявності коньяк та інші напої. Найбільшим був м'ясний і молочний відділ. На прилавках покупці могли знайти молочну продукцію, м'ясні вироби, напівфабрикати, ковбаси, копчену шинку, салат, яловичину. Магазин працював щодня, окрім святкових днів, з 9 до 23 години (Кузьменко, 1964: 4).

Розвиток промислового виробництва обговорювався на пленумі ЦК КПРС 27–28 вересня 1965 р. Вона мала на меті модернізацію, вдосконалення управління промисловістю, удосконалення планування й посилення економічного стимулювання виробництва (ТАРС: Інформаційне..., 1965: 1), а 29 вересня була прийнята постанова «Про вдосконалення управління промисловістю, вдосконалення планування, підвищення економічного стимулювання промислового виробництва» (Постанова пленуму..., 1965: 1–2). Було встановлено, що серйозним недоліком в управлінні промисловістю є те, що адміністративні методи

переважають над економічними. Господарські розрахунки на заводах багато в чому формальні: права заводів обмежені в господарській діяльності. Робота промислових підприємств регулюється плановістю, що обмежує самостійність та ініціативу колективів заводів, знижує відповідальність за вдосконалення організації виробництва. Система матеріального стимулювання промислових працівників робить їх слабо заінтересованими в поліпшенні загальних результатів роботи підприємств, підвищенні рентабельності виробництва та поліпшенні якості промислової продукції. Вони хотіли зменшити кількість планових показників, які мали бути затверджені зверху для заводів, забезпечити їх фінансами для розвитку та вдосконалення виробництва, покращити використання важливих економічних рушійних сил, таких як прибуток, ціни, премії та кредит. Після цього керівники промислових компаній і заводів, спеціалісти отримали більше самостійності.

Прийняті рішення не дуже покращили погану економічну ситуацію в промисловості через надмірно централізоване управління.

У жовтні 1965 р. 25 країн представили свої найкращі вина на міжнародній винній виставці та ярмарку в Тбілісі, столиці Грузії, де були представлені вина «Променисте», «Берегівське» і «Середнянське», розлиті на Берегівському винозаводі (Винрадгосп). «Променисте» 1962 р. здобуло срібну медаль (Дупелич, 1965: 4). На початку 1970 р. продукт берегівських виноробів – сухе вино «Променисте» – було представлено в Чехословаччині на міжнародному конкурсі вин у Пардубіце, в якому взяли участь заводи й фірми з виробництва марочних вин з багатьох країн світу. Тут вино «Променисте» було нагороджено бронзовою медаллю. Перше визнання це вино отримало 1956 р., завоювавши бронзову медаль на Європейському винному конкурсі в Югославії. Пізніше на різних міжнародних змаганнях він отримав ще 5 срібних медалей, таким чином пляшки були прикрашені вже 6 срібними та 2 бронзовими медалями, – повідомив 15 січня 1970 р. Л. Шелемба, головний інженер Берегівського винозаводу (Шелемба, 1970: 3).

XXIII з'їзд КПРС проходив з 29 березня по 8 квітня 1966 р. (Сьогодні розпочинає..., 1966: 1; ТАРС: XXIII з'їзд..., 1966: 1). Серед делегатів з'їзду в Москві була Магда Габор, бригадирка Берегівської швейної фабрики. Після повернення бригадирки додому, її бригада отримала назву XXIII з'їзду КПРС (Зустріч з делегатами з'їзду, 1966: 2). А в меблевому комбінаті назву XXIII з'їзду отримав один з його цехів. У наступні

роки цей звичай увійшов у моду, фабрики та майстерні стали називатися на честь партійних з'їздів і відомих подій.

Вже 27 жовтня 1968 р. делегація у складі 20 осіб прибула до міста як гості V Фестивалю дружби (Зустріч з делегатами з'їзду, 1966: 2). Після цього візити стали регулярними (Наші гості, 1969: 1). Дружба та співпраця між районами Берегового й Требишова все міцніли. Широкі зв'язки було встановлено в Требишові, Великих Капушанах, Чорному-над-Тисою, Кральовському-Хлмеці, Оршові-Педуре. Про цю дружбу нагадував гастроном «Требишов» у Береговому, та гастроном «Берегове» в Требишові (Теплі дружні зустрічі, 1969: 3; В гостях у словацьких подруг, 1969: 1; Наші гості..., 1969, 4; В гостях у словацьких друзів, 1969: 1; Незабутні зустрічі..., 1969: 3–4; В. Чопик, секретар..., 1971: 2).

1969 р. пройшов у підготовці до 100-річчя Леніна. На честь ювілею всі заводи, підприємства, колективи мали брати зобов'язання, робити всілякі пожертвування, повсюдно проходили соціалістичні змагання. 1970 р. низку берегівців було нагороджено медаллю «Сторіччя Леніна». Багато отримали, наприклад, звання комуністичної робітничої бригади, комуністичного ставлення до праці, Мандрівний Червоний прапор тощо (Слава Леніну..., 1970: 1, 3).

З року в рік зростала питома вага громадського харчування в обігу державної та кооперативної торгівлі. Провідну роль у цьому відігравав Комбінат громадського харчування, до складу якого входили ресторани, їдальні при деяких окремих промислових підприємствах і навчальних закладах. Послугами підприємств громадського харчування користувалося все більше робітників та їхніх сімей (Комбінат..., 1970: 1). Серед ресторанів популярні були «Карпати», «Дружба», «Фазан», «Жайворонок», «Ластівка» тощо (Чада, 1970: 4).

Вже 19 березня 1971 р. опублікували плани XXIV конгресу ЦК КПРС з IX п'ятирічки, реалізовані в 1971–1975 рр. (РАТАУ: На XXIV, 1971: 1). Відповідно до цього в Берегівському районі планувалося зростання промислового виробництва на 40%, 138 млн. руб., а продуктивності праці – на 36–40%.

У місті було побудовано багато нових заводів і майстерень. Ще до плану авторемонтний завод було перетворено на дослідно-промисловий завод з виробництва гаражного обладнання для виявлення дефектів. Такий тип заводу встановлено вперше в країні. Цим було закладено основи однієї з важливих галузей промисловості – приладобудування, на яке в п'ятирічці поклалися великі надії. Дослідний завод значно розширено.

Основні роботи провели 1972 р. Також ввели в експлуатацію сирзавод з виробництва кисломолочних продуктів, завдяки цьому вирішено безперервну переробку молока. Завершено будівництво фанерного заводу, цеху з виготовлення покрівлі та нового деревообробного цеху. Було відбудовано меблеву фабрику, введено в дію нову швейну фабрику. Завершено будівництво нового хлібозаводу та монтаж його обладнання. Потужність нового цеху становила 30 т хлібобулочних виробів на добу. Консервний завод було розширено новими цехами, зокрема з виробництва оцту, потужність якого становила 300 тис. декалітрів столового оцту на рік. 1972 р. збудовано заводський робітничий гуртожиток на 200 місць. Райпромкомбінат розширився столярною майстернею. Будувалися нові торгові заклади. На покриття витрат на реорганізацію держава виділяла близько 2,5 млн. руб.

1973 р. цегельний завод було реконструйовано, що дало змогу скоротити дефіцит каналізаційних труб, адже щорічно тут виробляли 15 млн. штук труб.

За роки IX п'ятирічки місто, безсумнівно, значно розвинулося, зросло промислове сільськогосподарське виробництво, розгорнулося велике будівництво. Але було багато прогалин через неакуратну роботу.

Трудящі міста старалися добре працювати, а їхня продукція була відома в багатьох союзних республіках. З нагоди олімпіади меблевий комбінат отримав замовлення на облаштування двох олімпійських готелів. Так, під керівництвом майстрів Дюли Козми та Йожефа Журки вони облаштували готель на 500 місць у Міжнародному аеропорту Шереметьєво-2 і готель на 900 місць для персоналу та пасажирів на Ленінградському проспекті в Москві (Тимецький, 1980: 2). Швейна фабрика випустила 3800 одиниць одягу на суму 150 тис. руб., на яких було зображено емблеми олімпіади (Дунковська, 1980: 2).

На початку 1980-х рр. соціалістична економіка погіршувалася в усіх секторах. До кінця X п'ятирічки стало очевидно, що надмірно централізована планова економіка не виправдовує очікувань і не може досягти поставлених показників.

Економічні труднощі ставали дедалі відчутнішими. XXVI з'їзд партії, який відбувся 10–11 лютого 1981 р., поставив головним завданням відновити розхитану соціалістичну економіку, одним із основних завдань було обговорення проекту «Основних напрямів економічного і соціального розвитку Радянського Союзу на 1981–1985 роки і на період до 1990 року», що ставив за мету підвищити добробут народу, розвинути народне господарство, досягнути науково-техніч-

ного прогресу, економити ресурси тощо (РАТАУ: XXVI з'їзд..., 1981: 1). Наступного дня після з'їзду з гучними гаслами й соціалістичними змаганнями почалося якнайшвидше його здійснення на кожній фабриці, заводі (Ми виконуємо..., 1981: 1), але втілити з планів вдалося небагато.

З 15 вересня 1981 р. піднялися комерційні ціни на окремі товари. Ціни на вино та горілку, а також на тютюнові вироби зросли на 17–27%, ювелірні вироби, кришталь, килими, хутра, хутрянні вироби, одяг з натуральної шкіри, модні товари, вовна, меблі, порцеляни подорожчали на 25–30%, нафтопродукти й бензин – на 30–40 коп. (У Держкомцінах..., 1981: 1).

16 березня 1975 р. з нагоди з'єднання радянської та угорської ділянок газогону «Братство» на українсько-угорському кордоні відбулися велелюдні зібрання. Сюди прибули О. Сорокін, заступник міністра з будівництва нафтової та газової промисловості СРСР, П. Шімон, заступник міністра важкої промисловості Угорської Народної Республіки, Є. Щепкін, генеральний директор Союззакордонгаз, А. Бан, генеральний директор МНК Трастовий фонд нафтової й газової промисловості та багато інших.

«Братство», разом із зданим раніше нафтогонном «Дружба» доставляв енергоносії російських нафтогазових родовищ до Угорщини та інших країн Східної Європи. Газогін будувався в досить складних умовах. Його довжина на території Угорщини становить 126 км. Під час будівництва довелося двічі перетнути Тису. Двоє угорських і двоє українських зварювальників завершили роботу під бурхливі оплески публіки, потім над полями спалахнуло блакитне полум'я газового факела (Запалили факели..., 1974: 1). Це було присвячено відкриттю XI конгресу Угорської соціалістичної робочої партії (УСРП), що відбулося 19 березня, і на якому радянську делегацію очолював сам Л. Брежнєв (ТАРС: Делегація КППС..., 1974: 1).

Тим часом Л. Брежнєв оточив себе підлабузниками, які підтримували його в усьому, приховували його помилки, до того ж генсек партії ледь міг говорити через склероз, що все більше загостріювався. У країні зріс протекціонізм і збільшувалася корупція, економічна ситуація стрімко погіршилася. Продовольче постачання для населення було з перебоями (Мілян, 1982: 3).

Пленум ЦК КППС від 24 травня 1982 р. затвердив продовольчу програму Радянського Союзу до 1990 р., відповідно до резолюцій XXVI з'їзду ЦК КППС. Основним завданням XI і XII п'ятирічок була восьмирічна продовольча програма з 9 частин (ТАРС: Пленум..., 1981: 1). Результати, досягнуті

протягом останніх 3 п'ятирічок, підкреслювались (ТАРС: Центральне..., 1981: 1) і порівнювалися з результатами 1965 р. (ТАРС: Ефективного..., 1981: 3), тому здавалося, що це величезні успіхи в усіх сферах. У реальності в магазинах не вистачало м'ясної та молочної продукції. Населення просили економити на хлібові. За основними продуктами доводилося стояти в черзі. Створена для району продовольча програма явно перевищувала можливості господарств (Виконаємо рішення..., 1981: 1–3).

10 листопада 1982 р. Л. Брежнев помер, а на посаду генерального секретаря партії обрали 68-річного Ю. Андропова. За короткий час він збудував справжню поліцейську державу. Економічні труднощі намагався вирішити шляхом посилення трудової дисципліни (Мілян, 1982: 3; Гідно зустрічаємо..., 1982: 1). «Потрібно підвищити почуття відповідальності за дотримання державної та трудової дисципліни та вести рішучу боротьбу з тими, хто ухиляється від роботи, тими людьми, які свої особисті інтереси ставлять вище інтересів держави», – закликали очільники Берегового (Виконуємо рішення..., 1982: 1). Вони вважали, що низькі виробничі результати, як і всі інші проблеми, в першу чергу пов'язані з низькою трудовою дисципліною працівників. Кілька разів під час перевірки було встановлено: «...більшість людей після обіду не поспішають на робоче місце, довго стоять у черзі за кавою, а деякі роблять покупки в робочий час, є навіть такі, хто вживають спиртні напої, інші роблять зачіски, фотографуються або чекають на міській телефонній станції на замовлену телефонну розмову...» (Стоячи в черзі..., 1985: 1). Змінити це можна було б тільки шляхом збільшення матеріального заохочення робітників. Заохочення до кращої роботи різноманітними масовими заходами не сприяло ситуації.

У січні 1983 р. Рада Міністрів прийняла постанову про поліпшення обслуговування населення та скорочення прогулів (ТАРС: У Раді..., 1983: 1). Працівники міліції патрулювали вулиці й магазини, перевіряли документи в людей і карали тих, кого спіймали на «прогулах» у робочий час.

У квітні 1983 р. в СРСР оприлюднили проект закону «Про трудові колективи та підвищення їх ролі в управлінні підприємствами, установами та організаціями» (ТАРС: Законопроект..., 1983: 1). Започаткували різні рухи, метою яких було зміцнити трудову дисципліну.

Основними завданнями п'ятирічного плану були підвищення ефективності та якості роботи, зниження собівартості. Андропов у виступі на

грудневому пленумі КПРС поставив завдання: «продуктивність праці необхідно збільшити не менше ніж на 1 відсоток понад нормою, а собівартість продукції знизити додатково на 0,5 відсотка» (Давайте виконувати..., 1983: 1).

Андропов помер 9 лютого 1984 р. 13 лютого на позачерговому пленумі КПРС генеральним секретарем обрали хворобливого 73-річного К. Черненка (Пленум ЦК КПРС..., 1984: 1). Його економічні знання були неповні, тому його більше хвилювали ідеологічні питання. У виступах критикував політичну працю. «Для партійних комітетів займатися економікою в першу чергу означає мати справу з людьми, які здійснюють управління. Секретарям партійних організацій, керівникам і спеціалістам господарств, організацій і промислових підприємств цю інструкцію потрібно взяти до уваги!» – наголошував він уже в першій промові, 13 лютого 1984 р., на позачерговому пленумі ЦК КПРС (На шляху комуністичного... 1984: 1).

«40-річчя перемоги зустрінемо сорокатижневою передовою роботою!» – з цим лозунгом влітку 1984 р. було започатковано народне соціалістичне змагання на честь 40-річчя перемоги у війні (40-річчя... 1984: 1). До цього долучилися всі колективи міста.

Хворобливий генсек, який не розумівся на економічних проблемах, не багато міг зробити, щоб кардинально змінити ситуацію. І тоді вже не можна було досягти результату порожніми гаслами, які спонукали підвищувати ефективність виробництва.

К. Черненко не зміг змінити становище, все рідше виступав, і помер після важкої хвороби, 10 березня 1985 р. (Від ЦК КП(б)У..., 1985: 1). 11 березня 1985 р. на позачерговому пленумі ЦК КПРС генеральним секретарем ЦК КПРС обрали 54-річного Михайла Горбачова (ТАРС: Пленум..., 1985: 2).

«Ускореніє», спрямоване на прискорення економічного та соціального розвитку, поволі замінювалося на гасло «перебудовного» пакету економічних і соціальних реформ. Проте позитивних результатів не було. А невдачі намагалися прикрити масовими нагородами.

18 квітня 1985 р. ЦК КПРС і Рада Міністрів Радянського Союзу прийняли постанову «Про заходи щодо подальшого розвитку місцевої промисловості в 1986–1990 роках і на період до 2000 року», яка у 1986–2000 рр. була б невід'ємною частиною комплексної програми виробництва суспільних благ і розвитку сфери послуг. У постанові передбачалося, що 1990 р. порівняно з 1985 р. випуск товарів народного споживання мав бути збільшений не менше, ніж в

1,3 р., а 2000 р. – в 1,8 р. Радам міністрів союзних і автономних республік та місцевим радам народних представників доручалося розробити заходи, в яких місцеві промислові підприємства мали передбачити збільшення виробництва продукції, а також обсягів виробництва продукції секторів прикладного мистецтва, на які був високий попит серед широких верств, слід було підвищити якість цих товарів і розширити асортимент (ТАРС: Ми розвиваємо..., 1985: 1).

У Береговому створили багато допоміжних фабрик, які випускали переважно сувеніри: ведмедів, що грають на гітарах і акордеонах, різьблених дерев'яних оленів, орлів, лелек, що гніздяться на димарях, грона винограду, вилиті з пластику. Все це відволікало багатьох людей від виробництва.

25 лютого 1986 р. розпочав роботу XXVII з'їзд ЦК КПРС (ТАРС: На XXVII з'їзді, 1986: 1–2), який змінив Програму партії, 3 березня затвердив п'ятирічний план на 1986–1990 рр. і основні напрями економічного та соціального розвитку до 2000 р. (ТАРС: На XXVII..., 1986: 1–2).

За звітними даними, виробництво промислової продукції в Берегівському районі за 1981–1985 рр. зросло на 20,9%, продуктивність праці – на 27,4%. Заводи понад план дали країні продукції на 14,1 млн. руб., здійснено інвестиційне будівництво на 98,3 млн. руб. Насправді якість продукції й торгівля були погані, інвестиційне будівництво сповільнювалося, населення не мало грошей (Чанаді, 2004: 273). Завдання, поставлені на XII п'ятирічку, перевищували можливості. Відповідно до цього промислове виробництво мало бути збільшено на 20% тощо (На сесії..., 1986: 1, 3).

Уже в першому півріччі 1986 р. 6 заводів Берегівського району – в тому числі тютюново-ферментаційний завод, меблевий комбінат, швейна фабрика, млиновий комбінат – не виконали плани, продуктивність праці знизилася на кожному п'ятому заводі, промисловість досягла 77,8%, а собівартість продукції зросла на 1,5 млн. руб. (Як ми працювали..., 1986: 1).

15 квітня 1987 р. Рада Міністрів УРСР прийняла постанову «Про заходи щодо реалізації закону СРСР про приватну зайнятість», у якій зобов'язувала виконавчі комітети місцевих рад, підприємства, установи та організації вжити заходів щодо розвитку приватної зайнятості та підтримку галузей, призначених для задоволення потреб у товарах і послугах суспільного споживання, заохочувати приватних підприємців, вступати в договірні відносини, співпрацювати з державними, кооперативними та іншими підприємствами, установами й організаціями. 1 травня

1987 р. набув чинності закон про приватну зайнятість. Уже за перші дні заяву на отримання ліцензії на підприємницьку діяльність зареєстрували 164 особи (Пюшпокі, 1987: 3). Перед підприємцями було зведено багато непотрібних бар'єрів і перешкод. Приватна зайнятість дозволялася лише в дрібній промисловості та сфері послуг, заборонялося використання будь-якої найманої праці, а державі надавалося право та можливість «регулювати» діяльність підприємців.

Перехід до ринкової економіки в умовах соціалістичної системи не вдався. У січні 1990 р. введено талони на цукор і мийні засоби. Наприклад, на одну людину можна було придбати 1,5 кг цукру та 1,5 кг мийного засобу на місяць. Товарів не вистачало, товари, які надходили в магазини, люди розкупували за лічені хвилини. Сигарети не можна було придбати навіть за талони. Пізніше, коли товари зникли з полиць, було введено талонну систему майже на все.

У жовтні 1990 р. Рада Міністрів УРСР прийняла постанову «Про захист споживчого ринку на території УРСР»: з метою стабілізації споживчого ринку та боротьби з шапталем, з 1 листопада на території УРСР продавалися продовольчі та непродовольчі товари та вироби виробничо-технічного призначення за споживчими картками з купонами (Покупка по талонам..., 1990: 1).

12 листопада 1990 р. постанова «Про видачу, зберігання та облік карток споживача та продаж товарів за купонами» унеможливило комерційний рух. Разом з оплатою людям видавали купони, лише за ними можна було робити покупки в магазинах (Постанова уряду..., 1991: 1).

Промислове виробництво майже повністю зупинилося, безробіття досягло величезного рівня. Довіра людей до соціалістичної системи була остаточно похитнута, настав час зміни режиму.

Висновки. Берегове, місто на заході України, у радянські часи було важливим промисловим центром. Основними галузями промисловості були:

1. Текстильна промисловість: Одним з основних підприємств було Берегівське виробниче об'єднання, яке виготовляло швейну продукцію.
2. Виробництво меблів. Меблева промисловість також була добре розвинена. Місто мало кілька підприємств, які виготовляли меблі та столярні вироби.
3. Харчова промисловість. Вироблялися продукти харчування, включаючи консерви, перероблялися молоко й сільськогосподарська продукція, важливе місце в економіці міста займали виноробство та обробка тютюну.

4. Будівельні матеріали. Виробництво будівельних матеріалів, зокрема цегли й черепиці, також була значущою галуззю міста.

Дуже розвиненою була сфера торгівлі та послуг, в місті працювало багато продуктових і промислових крамниць, різнорідних майстерень і ательє, а також діяли численні ресторани та цукерні й кафе.

Берегове завдяки географічному розташуванню безпосередньо біля кордону з Угорщиною та наявності природних ресурсів стало одним із найважливіших економічних центрів Закарпаття. Промисловість Берегового пережила різні етапи розвитку протягом радянської доби. Особливо інтенсивне зростання спостерігалось у 1960–1970-х рр., тоді як

у 1980-х почався поступовий занепад, а на початку 1990-х економіка міста зазнала глибокої кризи. Завдяки прикордонному розташуванню, місто мало економічні зв'язки з сусідніми соціалістичними країнами, зокрема Угорщиною та Чехословаччиною, що проявлялося у співпраці, обміні досвідом та участі в міжнародних виставках. На прикладі Берегового можна простежити типові проблеми радянської економічної системи: надмірна централізація, неефективність планування, дефіцит товарів, зниження якості продукції. У 1980-х рр. у місті, як і в усьому СРСР, проводилися спроби економічних реформ (перебудова, прискорення), які, однак, не змогли вирішити накопичені проблеми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. В гостях у словацьких друзів. *Червоний прапор*. 31 травня 1969. Вип. 25. № 63. С. 1.
2. В гостях у словацьких подруг. *Вереш засло / Червоний прапор*. 27 лютого 1969. Вип. 25. № 37. С. 1.
3. В. Чопик, секретар районного комітету КПЧ у Требишові: «Наша поїздка була цікавою та корисною». *Вереш засло / Червоний прапор*. 6 липня 1971. Вип. 27. № 79. С. 2.
4. В. П. 40-річчя перемоги зустрічаємо сорока тижнями передової роботи! *Вереш засло / Червоний прапор*. 28 липня 1985. Вип. П. № 90. С. 1.
5. В. П. На шляху комуністичного творення. *Вереш засло / Червоний прапор*. 23 лютого 1984. Вип. П. № 24. С. 1.
6. В. П. Пленум ЦК КПРС. *Вереш засло / Червоний прапор*. 14 лютого 1984. Вип. П. № 20. С. 1.
7. Вегеш М., Фединець Ч., ред. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*. Ужгород: Ліра, 2010.
8. Виконаємо рішення травневого пленуму ЦК КПРС! Пленум Берегівського райкому КП України. *Вереш засло / Червоний прапор*. 13 липня 1981. № 82. С. 1–3.
9. Виконуємо рішення листопадового пленуму ЦК КПРС. *Вереш засло / Червоний прапор*. 7 грудня 1982. № 151. С. 1.
10. Від ЦК КП(б)У, Президії Верховної Ради Радянського Союзу, Ради Міністрів Радянського Союзу. *Вереш засло / Червоний прапор*. 12 березня 1985. Вип. П. № 31. С. 1.
11. Гідно зустрічаємо ювілей нашої країни. *Вереш засло / Червоний прапор*. 7 грудня 1982. № 149. С. 1.
12. Давайте виконувати рішення грудневого пленуму ЦК КПРС 1983 року. *Вереш засло / Червоний прапор*. 5 січня 1983. Вип. П. № 3. С. 1.
13. Дунковська Л. Завтра день працівників легкої промисловості. *Вереш засло / Червоний прапор*. 7 червня 1980. № 69. С. 2.
14. Дупелич Р. Вино зі срібною медаллю. *Вереш засло / Червоний прапор*. 9 жовтня 1965. Вип. 21. № 121. С. 4.
15. Запалили факели дружби. *Вереш засло / Червоний прапор*. 18 березня 1974. Вип. 18. № 33. С. 1.
16. Зустріч з делегатами з'їзду. *Вереш засло / Червоний прапор*. 14 квітня 1966. Вип. 22. № 39. С. 2.
17. Комбінат громадського харчування. *Вереш засло / Червоний прапор*. 17 лютого 1970. Вип. 26. № 20. С. 1.
18. Кузьменко П. Чекаємо всіх вас! *Вереш засло / Червоний прапор*. 5 листопада 1964. Вип. 20. № 132. С. 4.
19. Ми виконуємо рішення ХХVI з'їзду КП України. *Вереш засло / Червоний прапор*. 19 лютого 1981. № 21. С. 1.
20. Мілян В. Внесок молоді. *Вереш засло / Червоний прапор*. 18 листопада 1982. Вип. 141. № 3.
21. На сесії районної ради народних депутатів. *Вереш засло / Червоний прапор*. 29 квітня 1986. № 51. С. 1, 3.
22. Наші гості. *Вереш засло / Червоний прапор*. 15 травня 1969. Т. 25. № 56. С. 1.
23. Наші гості – друзі-словаки. *Вереш засло / Червоний прапор*. 17 травня 1969. Вип. 25. № 57. С. 4.
24. Незабутні зустрічі на словацькій землі. *Вереш засло / Червоний прапор*. 5 червня 1969. Вип. 25. № 65. С. 3–4.
25. Покупка по талонам споживача. *Вереш засло / Червоний прапор*. 1 листопада 1990. № 130. С. 1.
26. Постанова пленуму ЦК від 29 вересня 1965 р. «Про вдосконалення управління промисловістю, вдосконалення планування та економічного стимулювання промислового виробництва». *Вереш засло / Червоний прапор*. 2 жовтня 1965. Вип. 21. № 118. С. 1–2.
27. Постанова уряду про погашення банкнот. *Вереш засло / Червоний прапор*. 24 січня 1991. № 12. С. 1.
28. Пюшпок І. Як можна отримати промислову ліцензію? *Вереш засло / Червоний прапор*. 5 травня 1987. № 54. С. 3.
29. РАТАУ: ХХVI з'їзд Компартії України. *Вереш засло / Червоний прапор*. 12 лютого 1981. № 18. С. 1.
30. РАТАУ: На ХХIV з'їзді компартії України. *Вереш засло / Червоний прапор*. 19 березня 1971. Т. 27. № 32. С. 1.
31. Святкування V-го міжнародного районного фестивалю дружби в м. Берегове. *Вереш засло / Червоний прапор*. 29 жовтня 1968. Т. 24. № 128. С. 4.
32. Слава Леніну! Слава партії! Ювілейні урочистості у Берегові. *Вереш засло / Червоний прапор*. 14 квітня 1970. Вип. 26. № 44. С. 1, 3.
33. Стоячи в черзі за кавою. *Вереш засло / Червоний прапор*. 13 червня 1985. Вип. П. № 71. С. 1.
34. Сьогодні розпочинає свою роботу ХХІІІ з'їзд КПРС. *Вереш засло / Червоний прапор*. 29 березня 1966. Т. 22. № 38. С. 1.
35. ТАРС: ХХІІІ з'їзд лєнінської партії. *Вереш засло / Червоний прапор*. 31 березня 1966. Вип. 22. № 39. С. 1.
36. ТАРС: Делегація КПРС прибула до Будапешта. *Вереш засло / Червоний прапор*. 18 березня 1974. Вип. 18. № 33. С. 1.
37. ТАРС: Ефективного управління та господарювання. *Вереш засло / Червоний прапор*. 1 червня 1981 р. № 64. С. 3.

38. ТАРС: Законопроект про трудові колективи. *Вереш засло / Червоний прапор*. 14 квітня 1983. Вип. П. № 45. С. 1.
39. ТАРС: Інформаційне повідомлення про Пленум ЦК КПРС. *Вереш засло / Червоний прапор*. 30 вересня 1965. Вип. 21. № 117. С. 1.
40. ТАРС: Ми розвиваємо місцеву промисловість. *Вереш засло / Червоний прапор*. 7 травня 1985. № 55. С. 1.
41. ТАРС: На XXVII з'їзді Комуністичної партії Радянського Союзу. *Вереш засло / Червоний прапор*. 1 березня 1986. № 26. С. 1–2.
42. ТАРС: На XXVII з'їзді Комуністичної партії Радянського Союзу. *Вереш засло / Червоний прапор*. 4 березня 1986. № 27. С. 1–2.
43. ТАРС: Пленум ЦК КПРС. *Вереш засло / Червоний прапор*. 27 травня 1981. № 62. С. 1.
44. ТАРС: Пленум ЦК КПРС. *Вереш засло / Червоний прапор*. 12 березня 1985. Вип. П. № 31. С. 2.
45. ТАРС: У Раді Міністрів Радянського Союзу. *Вереш засло / Червоний прапор*. 20 січня 1983. Вип. П. № 9. С. 1.
46. ТАРС: Центральне завдання партії і держави. *Вереш засло / Червоний прапор*. 29 травня 1981. № 63. С. 1.
47. Теплі дружні зустрічі. *Вереш засло / Червоний прапор*. 25 лютого 1969. Вип. 25. № 24. С. 3.
48. Тимецький Б. Почесне замовлення. *Вереш засло / Червоний прапор*. 1 січня 1980. № 1. С. 2.
49. У Держкомцінах Радянського Союзу. *Вереш засло / Червоний прапор*. 17 вересня 1981. № 114. С. 1.
50. Чада Ш. Обід за трьома столами. *Вереш засло / Червоний прапор*. 14 лютого 1970. № 19. С. 4.
51. Чанаді Д. *У вирі доленосних років*. Ужгород: ПоліПринт, 2004.
52. Шелемба Л. «Променисте» набуває популярності. *Вереш засло / Червоний прапор*. 15 січня 1970. Вип. 26. № 6. С. 3.
53. Як ми працювали в першому півріччі. *Вереш засло / Червоний прапор*. 19 липня 1986. № 86. С. 1.

REFERENCES

1. V hostiakh u slovatskykh druživ [Visiting Slovak Friends]. (1969). *Chervonyi prapor – Red Flag*, 31 travnia, 25 (63), 1. [in Ukrainian].
2. V hostiakh u slovatskykh podruh [Visiting Slovak Female Friends]. (1969). *Veresh zaslo / Chervonyi prapor – Red Flag*, 27 liutoho, 25 (37), 1. [in Ukrainian].
3. V. Chopyk, sekretar raionnoho komitetu KPCh u Trebyshovi: «Nasha poizdka bula tsikavoio ta korysnoiu» [V. Chopyk, Secretary of the District Committee of the Communist Party of Czechoslovakia in Trebišov: «Our Trip Was Interesting and Useful»]. (1971). *Veresh zaslo / Chervonyi prapor – Red Flag*, 6 lypnia, 27 (79), 2. [in Ukrainian].
4. V. P. (1985). 40-richchia peremohy zustrichaemo soroka tyzhniamy peredovoi roboty! [We Meet the 40th Anniversary of Victory with Forty Weeks of Advanced Work!]. *Veresh zaslo / Chervonyi prapor – Red Flag*, 28 lypnia, P (90), 1. [in Ukrainian].
5. V. P. (1984). Na shliakhu komunistychnoho tvorennia [On the Path of Communist Creation]. *Veresh zaslo / Chervonyi prapor – Red Flag*, 23 liutoho, P (24), 1. [in Ukrainian].
6. V. P. (1984). Plenum TsK KPRS [Plenum of the Central Committee of the CPSU]. *Veresh zaslo / Chervonyi prapor – Red Flag*, 14 liutoho, P (20), 1. [in Ukrainian].
7. Vehesh M., Fedynets Ch., red. (2010). *Zakarpattia 1919–2009 rokiv: istoriia, polityka, kultura [Transcarpathia 1919–2009: History, Politics, Culture]*. Uzhhorod: Lira. [in Ukrainian].
8. Vykonaemo rishennia travnevoho plenumu TsK KPRS! Plenum Berehivskoho raikomu KP Ukrainy [We Will Implement the Decisions of the May Plenum of the Central Committee of the CPSU! Plenum of the Berehove District committee of the Communist Party of Ukraine]. (1981). *Veresh zaslo / Chervonyi prapor – Red Flag*, 13 lypnia, 82, 1–3. [in Ukrainian].
9. Vykonuiemo rishennia lystopadovoho plenumu TsK KPRS. [We Are Implementing the Decisions of the November Plenum of the Central Committee of the CPSU]. (1982). *Veresh zaslo / Chervonyi prapor – Red Flag*, 7 hrudnia, 151, 1. [in Ukrainian].
10. Vid TsK KP(b)U, Prezydii Verkhovnoi Rady Radianskoho Soiuzu, Rady Ministriv Radianskoho Soiuzu [From the Central Committee of the CP(b)U, the Presidium of the Supreme Soviet of the Soviet Union, the Council of Ministers of the Soviet Union]. (1985). *Veresh zaslo / Chervonyi prapor – Red Flag*, 12 bereznia, P (31), 1. [in Ukrainian].
11. Hidno zustrichaemo yuvilei nashoi krainy [We Are Worthily Meeting the Anniversary of Our Country]. (1982). *Veresh zaslo / Chervonyi prapor – Red Flag*, 7 hrudnia, 149, 1. [in Ukrainian].
12. Davaite vykonuvaty rishennia hrudnevoho plenumu TsK KPRS 1983 roku [Let's Implement the Decisions of the December 1983 Plenum of the Central Committee of the CPSU]. (1983). *Veresh zaslo / Chervonyi prapor – Red Flag*, 5 sichnia, P (3), 1. [in Ukrainian].
13. Dunkovska L. (1980). Zavtra den pratsivnykiv lehkoi promyslovosti [Tomorrow is the Day of Light Industry Workers]. *Veresh zaslo / Chervonyi prapor – Red Flag*, 7 chervnia, 69, 2. [in Ukrainian].
14. Dupelych R. (1965). Vyno zi sriblnoiu medalliu [Wine with a Silver Medal]. *Veresh zaslo / Chervonyi prapor – Red Flag*, 9 zhovtnia, 21 (121), 4. [in Ukrainian].
15. Zapalyly fakely družby [Lit the Torches of Friendship]. (1974). *Veresh zaslo / Chervonyi prapor – Red Flag*, 18 bereznia, 18 (33), 1. [in Ukrainian].
16. Zustrich z delehatamy zizdu [Meeting with Congress Delegates]. (1966). *Veresh zaslo / Chervonyi prapor – Red Flag*, 14 kvitnia, 22 (39), 2. [in Ukrainian].
17. Kombinat hromadskoho kharchuvannia [Public Catering Combine]. (1970). *Veresh zaslo / Chervonyi prapor – Red Flag*, 17 liutoho, 26 (20), 1. [in Ukrainian].
18. Kuzmenko P. (1964). Chekaiemo vsikh vas! [We are Waiting for All of You!]. *Veresh zaslo / Chervonyi prapor – Red Flag*, 5 lystopada, 20 (132), 4. [in Ukrainian].
19. My vykonuiemo rishennia XXVI zizdu KP Ukrainy [We are Implementing the Decisions of the XXVI Congress of the Communist Party of Ukraine]. (1981). *Veresh zaslo / Chervonyi prapor – Red Flag*, 19 liutoho, 21, 1. [in Ukrainian].
20. Milian V. (1982). Vnesok molodi [The Contribution of Youth]. *Veresh zaslo / Chervonyi prapor – Red Flag*, 18 lystopada, 141 (3). [in Ukrainian].

21. Na sesii raionnoi rady narodnykh deputativ [At the Session of the District Council of People's Deputies]. (1986). *Veresh zaslo / Chervonyi prapor – Red Flag*, 29 kvitnia, 51, 1, 3. [in Ukrainian].
22. Nashi hosti [Our Guests]. (1969). *Veresh zaslo / Chervonyi prapor – Red Flag*, 15 travnia, 25 (56), 1. [in Ukrainian].
23. Nashi hosti – druzi-slovaky [Our Guests Are Slovak Friends]. (1969). *Veresh zaslo / Chervonyi prapor – Red Flag*, 17 travnia, 25 (57), 4. [in Ukrainian].
24. Nezabutni zustrichi na slovatskii zemli [Unforgettable Meetings on Slovak Territory]. (1969). *Veresh zaslo / Chervonyi prapor – Red Flag*, 5 chervnia, 25 (65), 3–4. [in Ukrainian].
25. Pokupka po talonam spozhyvacha [Purchase by Consumer Coupons]. (1990). *Veresh zaslo / Chervonyi prapor – Red Flag*, 1 lystopada, 130, 1. [in Ukrainian].
26. Postanova plenumu TsK vid 29 veresnia 1965 r. «Pro vdoskonalennia upravlinnia promyslovistiu, vdoskonalennia planuvannia ta ekonomichnoho stymuliuвання promysloвого виробництва» [Resolution of the Central Committee Plenum of September 29, 1965 «On Improving Industrial Management, Improving Planning and Economic Stimulation of Industrial Production»]. (1965). *Veresh zaslo / Chervonyi prapor – Red Flag*, 2 zhovtnia, 21 (118), 1–2. [in Ukrainian].
27. Postanova uriadu pro pohashennia banknot [Government Resolution on the Redemption of Banknotes]. (1991). *Veresh zaslo / Chervonyi prapor – Red Flag*, 24 sichnia, 12, 1. [in Ukrainian].
28. Piushpoki I. (1987). Yak mozna otrymaty promyslovu litsenziu? [How Can One Obtain an Industrial License?]. *Veresh zaslo / Chervonyi prapor – Red Flag*, 5 travnia, (54), 3. [in Ukrainian].
29. RATAU: XXVI zizd Kompartii Ukrainy [RATAU: XXVI Congress of the Communist Party of Ukraine]. (1981). *Veresh zaslo / Chervonyi prapor – Red Flag*, 12 liutoho, 18, 1. [in Ukrainian].
30. RATAU: Na XXIV zizdi kompartii Ukrainy [RATAU: At the XXIV Congress of the Communist Party of Ukraine]. (1971). *Veresh zaslo / Chervonyi prapor – Red Flag*, 19 bereznia, 27(32), 1. [in Ukrainian].
31. Sviatkuvannia V-ho mizhnarodnoho raionnoho festyvaliu druzhby v m. Berehovo [Celebration of the V International District Friendship Festival in Berehovo]. (1968). *Veresh zaslo / Chervonyi prapor – Red Flag*, 29 zhovtnia, 24 (128), 4. [in Ukrainian].
32. Slava Leninu! Slava partii! Yuvileini urochystosti u Berehovi [Glory to Lenin! Glory to the Party! Anniversary Celebrations in Berehovo]. (1970). *Veresh zaslo / Chervonyi prapor – Red Flag*, 14 kvitnia, 26 (44), 1, 3. [in Ukrainian].
33. Stoiachy v cherzi za kavoiu [Standing in Line for Coffee]. (1985). *Veresh zaslo / Chervonyi prapor – Red Flag*, 13 chervnia, P (71), 1. [in Ukrainian].
34. Siohodni rozpochynaie svoiu robotu XXIII zizd KPRS [Today the XXIII Congress of the CPSU Begins Its Work]. (1966). *Veresh zaslo / Chervonyi prapor – Red Flag*, 29 bereznia, 22 (38), 1. [in Ukrainian].
35. TARS: XXIII zizd leninskoï partii [TASS: XXIII Congress of the Leninist Party]. (1966). *Veresh zaslo / Chervonyi prapor*, 31 bereznia – *Red Flag*, 22 (39), 1. [in Ukrainian].
36. TARS: Delehatyia KPRS prybula do Budapeshta [TASS: The CPSU Delegation Arrived in Budapest]. (1974). *Veresh zaslo / Chervonyi prapor – Red Flag*, 18 bereznia, 18 (33), 1. [in Ukrainian].
37. TARS: Efektyvnoho upravlinnia ta hospodariuvannia [TASS: Effective Management and Economy]. (1981). *Veresh zaslo / Chervonyi prapor – Red Flag*, 1 chervnia, 64, 3. [in Ukrainian].
38. TARS: Zakonoproekt pro trudovi kolektyvy [TASS: Bill on Labour Collectives]. (1983). *Veresh zaslo / Chervonyi prapor – Red Flag*, 14 kvitnia, P (45), 1. [in Ukrainian].
39. TARS: Informatsiine povidomlennia pro Plenum TsK KPRS [TASS: Information Report on the Plenum of the Central Committee of the CPSU]. (1965). *Veresh zaslo / Chervonyi prapor – Red Flag*, 30 veresnia, 21 (117), 1. [in Ukrainian].
40. TARS: My rozvyvaiemo mistsevu promyslovist [TASS: We Are Developing Local Industry]. (1985). *Veresh zaslo / Chervonyi prapor – Red Flag*, 7 travnia, 55, 1. [in Ukrainian].
41. TARS: Na XXVII zizdi Komunistychnoi partii Radianskoho Soiuzu [TASS: At the XXVII Congress of the Communist Party of the Soviet Union]. (1986). *Veresh zaslo / Chervonyi prapor – Red Flag*, 1 bereznia, 26, 1–2. [in Ukrainian].
42. TARS: Na XXVII z'yizdi Komunistychnoyi partiyi Radyans'koho Soyuzu [TASS: At the XXVII Congress of the Communist Party of the Soviet Union]. (1986). *Veresh zaslo / Chervonyi prapor – Red Flag*, 4 bereznia, 27, 1–2. [in Ukrainian].
43. TARS: Plenum TSK KPRS [TASS: Plenum of the Central Committee of the CPSU]. (1981). *Veresh zaslo / Chervonyi prapor – Red Flag*, 27 travnya, 62, 1. [in Ukrainian].
44. TARS: Plenum TSK KPRS [TASS: Plenum of the Central Committee of the CPSU]. (1985). *Veresh zaslo / Chervonyi prapor – Red Flag*, 12 bereznia, P (31), 2. [in Ukrainian].
45. TARS: U Radi Ministriv Radyans'koho Soyuzu [TASS: In the Council of Ministers of the Soviet Union]. (1983). *Veresh zaslo / Chervonyi prapor – Red Flag*, 20 sichnya, P (9), 1. [in Ukrainian].
46. TARS: Tsentral'ne zavdannia partiyi i derzhavy [TASS: The Central Task of the Party and the State]. (1981). *Veresh zaslo / Chervonyi prapor – Red Flag*, 29 travnya, 63, 1. [in Ukrainian].
47. Tepli druzhni zustrichi [Warm Friendly Meetings]. (1969). *Veresh zaslo / Chervonyi prapor – Red Flag*, 25 lyutoho, 25 (24), 3. [in Ukrainian].
48. Tymets'ky B. Pochesne zamovlennia [Honorable Order]. (1980). *Veresh zaslo / Chervonyi prapor – Red Flag*, 1 sichnya, 1, 2. [in Ukrainian].
49. U Derzhkomtsinakh Radyans'koho Soyuzu [In the State Committee on Prices of the Soviet Union]. (1981). *Veresh zaslo / Chervonyi prapor – Red Flag*, 17 veresnia, 114, 1. [in Ukrainian].
50. Chada SH. (1970). Obid za tr'oma stolamy [Dinner at Three Tables]. *Veresh zaslo / Chervonyi prapor – Red Flag*, 14 lyutoho, 26 (19), 4. [in Ukrainian].
51. Chanadi D. (2004). *Uvryi dolenosnykh rokiv [In the Whirlwind of Fateful Years]*. Uzhhorod, PoliPrynt. [in Ukrainian].
52. Shelemba L. (1970). «Promenyste» nabuvaye populyarnosti [«Promenyste» is Gaining Popularity]. *Veresh zaslo / Chervonyi prapor – Red Flag*, 15 sichnya, 26 (6), 3. [in Ukrainian].
53. Yak my pratsyuvaly v pershomu pivrichchi [How We Worked in the First Half of the Year]. (1986). *Veresh zaslo / Chervonyi prapor – Red Flag*, 19 lypnya, 86, 1. [in Ukrainian].

Микола ГАЛІВ,

orcid.org/0000-0001-7068-3124

доктор педагогічних наук, професор,

професор кафедри історії України та правознавства

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська область, Україна) *halivm@yahoo.com*

Наталія ІЛЬНИЦЬКА,

orcid.org/0000-0002-7029-1208

молодша наукова співробітниця науково-дослідного сектору

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська область, Україна) *nilnickanatalja@gmail.com*

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ,

orcid.org/0000-0002-4969-052X

доктор історичних наук, професор,

завідувач кафедри історії України та правознавства

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська область, Україна) *vilnickiy@gmail.com*

РЕФОРМУВАННЯ НАУКОВОЇ СФЕРИ В РЕСПУБЛІЦІ ХОРВАТІЯ НАПРИКІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.: ЗДОБУТКИ І НЕДОЛІКИ¹

Мета статті – проаналізувати наукову політику Республіки Хорватія впродовж 1991–2023 рр., визначити її здобутки та недоліки. Методологія дослідження спирається на принципи історизму, авторської об’єктивності, багатофакторності, історико-генетичний, історико-типологічний та історико-системний методи. Запропоновано періодизацію наукової політики незалежної Хорватії, яка складається з трьох періодів: перший (1991–2003), – збереження постюгославських принципів функціонування наукової сфери, збереження відповідної інфраструктури і підходів до фінансування освіти; другий (2003–2012) – перші спроби реформування наукової сфери, заснування Національної наукової ради, Національної ради вищої освіти і Агентства з науки і вищої освіти, зростання державного фінансування наукових досліджень, зростання кількості науково-педагогічних працівників у зв’язку з відкриттям нових університетів, орієнтація на європейські наукові інституції та фонди; третій (від 2013 р.) – проведення реформи наукової сфери, спрямованої на максимальне наближення наукових досліджень та інновацій до потреб економіки та громадянського суспільства, утворення Хорватський науковий фонд, зміна принципів фінансування наукових досліджень з акцентом на отримання коштів від підприємств, громадських організацій, європейських фондів. Реформа наукової сфери сприяла переорієнтації дослідницької проблематики на вимоги ринку, зростанню конкуренції серед дослідників, збільшення кількості публікацій у рейтингових цитованих виданнях, поглиблення співпраці з європейськими інституціями. Однак, негативними сторонами реформи стало зниження державної підтримки науки, зменшення уваги до гуманітаристики, процвітання клієнтізму та «партнерського академізму». Досвід реформування хорватської науки необхідно брати до уваги й при реалізації наукової політики в Україні, яка прагне приєднатися до ЄС та пристосувати свою наукову сферу до європейських параметрів.

Ключові слова: наукова політика, європеїзація, Республіка Хорватія, наукові дослідження, наукова інфраструктура.

¹ Стаття підготовлена у рамках проекту фундаментального дослідження «Освіта і наука як чинники післявоєнної відбудови: історичний досвід, уроки для України» (державний реєстраційний номер: 0124U000787).

Mykola HALIV,*orcid.org/0000-0001-7068-3124**Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Ukraine's History and Law
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) halivm@yahoo.com***Natalia ILNYTSKA,***orcid.org/0000-0002-7029-1208**Junior Researcher of the Scientific Research Sector
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) nilnickanatalja@gmail.com***Vasyl ILNYTSKYI,***PhD hab. (History), Professor,**Head of the Department of History of Ukraine
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) vilnickiy@gmail.com*

REFORMING THE SCIENTIFIC SPHERE IN THE REPUBLIC OF CROATIA AT THE END OF THE 20TH – THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY: ACHIEVEMENTS AND SHORTCOMINGS

The purpose of the article is to analyze the scientific policy of the Republic of Croatia during 1991–2023, to determine its achievements and shortcomings. The research methodology is based on the principles of historicism, authorial objectivity, multifactoriality, historical-genetic, historical-typological and historic-systemic methods. A periodization of the scientific policy of independent Croatia is proposed, which consists of three periods: the first (1991–2003), – preservation of the post-Yugoslav principles of the functioning of the scientific sphere, preservation of the relevant infrastructure and approaches to financing education; the second (2003–2012) – the first attempts at reforming the scientific sphere, the establishment of National Science Council, National Council of Higher Education and Agency for Science and Higher Education, an increase in state funding of scientific research, an increase in the number of scientific and pedagogical workers in connection with the opening of new universities, orientation towards European scientific institutions and foundations; the third (from 2013) – carrying out the reform of the scientific sphere, aimed at bringing scientific research and innovations as closely as possible to the needs of the economy and civil society, the creation of Croatian Science Foundation, changing the principles of financing scientific research with an emphasis on receiving funds from enterprises, public organizations, and European funds. The reform of the scientific sphere contributed to the reorientation of research issues to market requirements, the growth of competition among researchers, the increase in the number of publications in ranked cited publications, and the deepening of cooperation with European institutions. However, the negative aspects of the reform were a decrease in state support for science, a decrease in attention to humanities, the prosperity of clientelism and «partner academicism». The experience of reforming Croatian science must also be taken into account when implementing scientific policy in Ukraine, which aspires to join the EU and adapt its scientific field to European parameters.

Key words: *scientific policy, Europeanization, Republic of Croatia, scientific research, scientific infrastructure.*

Постановка проблеми. Здобувши незалежність після розпаду Югославії, Хорватія опинилася в стані війни з Сербією, а також в доволі складних соціально-економічних умовах. Навіть після завершення війни у 1995 р. країна не мала достатньо ресурсів для розвитку соціально важливих секторів суспільного життя, зокрема освіти і науки. Проте у 2001 р. Хорватія остаточно взяла курс на вступ до Європейського Союзу (далі – ЄС), що позначилося на усіх сферах суспільного життя, зокрема й науці. Хорватські уряди здійснили низку важливих кроків щодо реформування науки, що дає підстави вести мову про реалізацію певної «наукової політики». Під цим поняття зазвичай

розуміють спрямованість державної політики на реформування інституцій, механізмів, процедур та кадрового потенціалу у науковій сфері. Згідно з Ж. Ж. Саламоном, наукова політика, по суті, має справу з колективними заходами вжитих урядом для заохочення розвитку науково-технічних досліджень і шляхом використання цих результатів для загальнополітичних цілей (Salomon, 1977: 43-72). Зважаючи на важливість для України досвіду Хорватії щодо реформування наукової сфери, вважаємо необхідним оглянути і проаналізувати наукову політику цієї країни за минулі тридцять років.

Аналіз останніх досліджень. Реформування сфери науки в Хорватії привертало увагу соціоло-

гів, економістів, політологів, які прагнули осмислити переваги і проблемні сторони наукової політики. У 1999 р. побачила світ колективна праця про стан хорватської науки на порозі третього тисячоліття (*Znanost u Hrvatskoj ...*, 2000). На основі анкетування соціолога Ядранка Шварц, Драго Шенгіч, Саша Полянец-Боріц, Ясмінка Лажняк охарактеризували оцінку академічним співтовариством хорватських учених започаткованого у 2013 р. реформування наукової сфери (*Švarc, Čengić, Poljanec-Borić, Lažnjak*, 2019: 7-38). Професор Іво Дружіч розкрив проблемні моменти інституалізації реформи наукової системи в Хорватії (*Družić*, 2020: 141-196). Дослідник Фране Станішич проаналізував правові засади хорватської наукової політики (*Staničić*, 2019). Деякі аспекти зазначеного питання досліджували європейські (*Suurma, Kattel*, 2010; *Izsak, Radosević*, 2017) та українські вчені (Галів, 2024). Наукова політика в ЄС Як бачимо, наукова політика в Хорватії поступово потрапляє у фокус уваги хорватських науковців, однак потребує подальших різнобічних студій.

Мета статті – проаналізувати наукову політику Республіки Хорватія впродовж 1991–2023 рр., визначити її здобутки та недоліки.

Виклад основного матеріалу. Як відомо наукова політика в західному світі постала після Другої світової війни й пережила низку етапів. У 1940–1960-х рр. провідні держави світу надавали потужну підтримку науковим дослідженням, змагаючись за першість у гонці озброєнь та освоєні космосу. У цей час превалювало переконання, що наукові дослідження обов'язково ведуть до зростання добробуту країн та кожного громадянина, а відтак інвестиції в науку вважалися виправданими і необхідними. У 1970–1990-х рр. запанував скептицизм щодо результативності наукового прогресу, який не зміг запобігти економічним та воєнно-політичним кризам. Скоротилися інвестиції в науку, яка, однак перетворилася в складний соціальний механізм, представлений численними інститутами, лабораторіями, науковими школами. Саме у цей час поширюється розуміння парадигмального розвитку науки. У 1990-ті рр. почався третій етап у науковій політиці, який триває й досі. Він позначений появою економіки знань і поширенням переконання про вагомість зростання конкурентоспроможності національних економік в контексті глобалізаційних процесів і ускладнення взаємин між економічними потужностями США, Європи, Японії та КНР. На цьому етапі наукова політика в цих країнах та об'єднаннях держав спрямована на посилення зв'язків між наукою та економікою, університетами та стейкхолдерами

(підприємцями, корпораціями, громадськими організаціями, структурними фондами) (*Švarc, Čengić, Poljanec-Borić, Lažnjak*, 2019: 9-12).

Наукова інфраструктура Хорватії у 1990-х рр. включала Хорватську академію наук і мистецтв (ХАНМ) та низку університетів. 24 липня 1991 р. парламент країни прийняв закон про ХАНМ, згідно з яким її оголошено правонаступницею Югославської академії наук і мистецтв, заснованої у 1866 р. як найвищої наукової установи всіх південнослов'янських народів. Закон передбачав три завдання ХАНМ: 1) заохочувати та організовувати наукову роботу й виступати за застосування досягнутих результатів, розвивати мистецьку та культурну діяльність і піклуватися про хорватську культурну спадщину та її утвердження у світі; 2) публікувати результати наукових досліджень і мистецької творчості; 3) надавати пропозиції щодо вдосконалення науки та мистецтва у сферах, які мають особливе значення для країни (*Zakon o Hrvatskoj ...*, 1991). Від 1996 р. ХАНМ мала дев'ять відділень: I – суспільних наук; математичних, II – фізико-хімічних наук; III – природничих; IV – медичних наук, V – філологічних наук, VI – літературне, VII – образотворчого мистецтва, VIII – музичного мистецтва та музикознавства, IX – технічних наук (*Hrvatska akademija ...* 2018). До складу ХАНМ входило декілька десятків наукових інституцій і центрів.

Система закладів вищої освіти Хорватії на той час складалася лише з чотирьох університетів (у Загребі, Осієку, Рієці, Спліті), які мали свої філіальні факультети ще й в різних містах країн. Оскільки факультети володіли правами юридичних осіб, то сітка ЗВО в Хорватії охоплювала більшість великих і середніх міст. На початку XXI ст. відбулося зростання мережі закладів освіти, зокрема й шляхом реорганізації філіальних факультетів в університети. Були утворені державні університети у містах Задар (2002), Дубровнік (2003), Пула (2006), Копрівніца і Вараждин (Університет Север, 2014), Славонський Брод (2020). Водночас розпочали діяльність два приватні університети: Хорватський католицький університет в Загребі (2006) та Міжнародний університет Лібертас у Загребі, Дубровніку та Кутіні (2016). Крім того, до складу ЗВО зараховуються й політехнічні інститути, з яких на сьогодні 11 є державними, а 4 – приватними установами (*Visoka učilišta*, 2024). В університетах і політехнічних інститутах ведуться наукові дослідження, діють програми підготовки докторів філософії.

У 1990-х рр. організація і функціонування хорватської наукової системи, по-суті, повторювали

традиції югославської наукової сфери з прямим фінансування державою наукових інституцій та оплати праці працівників. Однак, з огляду на стратегічну мету вступу до ЄС, хорватський уряд прагнув перенести акценти на активну співпрацю університетів та наукових інституцій Хорватії з європейськими дослідницькими установами. У 2003 р. було прийнято Закон про наукову діяльність і вищу освіту, згідно з яким основою наукової діяльності визначилися: свобода і автономія творчості; етика вчених; громадська робота; зв'язки з системою освіти; міжнародні стандарти якості; заохочення та повага до особливостей національного змісту; захист інтелектуальної власності. Державні наукові інститути отримали завдання реалізації наукових програм, що становлять стратегічний інтерес для Республіки Хорватія, а відтак разом з університетами створювати наукову інфраструктуру. Задля наближення наукових установ до вимог суспільства, їх зобов'язали брати участь у процесі надання вищої освіти (Zakon o znanstvenoj ..., 2003).

Закон 2003 р. передбачав утворення Національної наукової ради (далі – ННР) – експертного і дорадчого органу, який повинен опікуватися розвитком і якістю усієї наукової діяльності та наукової системи в Хорватії. Серед її завдань, зокрема, було здійснення нагляду за якістю наукових організацій та оцінювання їх діяльності, визначення умов здобуття наукових ступенів, проведення оцінки наукових проектів, спільних наукових програм, тендерів на закупівлю наукового обладнання, надання висновків щодо створення науково-технологічних парків (Zakon o znanstvenoj ..., 2003). Разом з ННР утворювалася й Національна рада вищої освіти (далі – НРВО), які мали співпрацювати щодо розвитку наукових досліджень в ЗВО.

Ще однією новацією стало утворення Агентства з науки і вищої освіти (далі – АНВО), на яке покладалося оцінювання діяльності ЗВО та наукових установ, наукових проектів і програм, національних наукових мереж, освітніх програм в університетах тощо. Важливо, що АНВО одразу створювалося як організація, підзвітна ННР і НРВО (Zakon o znanstvenoj ..., 2003). Роль АНВО значно зросла після прийняття Закону про забезпечення якості науки і вищої освіти у квітні 2009 р. Згідно з ним, на цю установу покладалися обов'язки проведення початкової частини акредитації, процедур переакредитації й тематичного оцінювання, зовнішньої незалежної періодичної оцінки внутрішніх систем забезпечення та вдосконалення якості. Водночас АНВО повинно збирати та обробляти дані про систему науки і вищої освіти та інші системи, з якими наука

і вища освіта взаємозалежні, а також про ресурси науки і вищої освіти та їх відповідність суспільним потребам, якість та ефективність наукової діяльності та діяльності вищої освіти, тенденції розвитку системи науки і вищої освіти та їх частин. Зібрані дані й результати аналізів АНВО передає Міністерству науки та освіти (Zakon o osiguravanju ... 2009).

Нові інституції дещо наблизили наукову сферу до стандартів ЄС, однак така європеїзація мала на той час здебільшого формальний характер. Тож дослідники відзначають, що «підключення» наукової політики до світових тенденцій, які підкреслюють роль науки та університетів в економічному розвитку, відбувається в Хорватії переважно бюрократичним шляхом (Švarc, Čengić, Poljanec-Borić, Lažnjak, 2019: 13). Важливо, що з 2010 р. було запроваджено Реєстр діячів науки і мистецтва Хорватії (Upisnik znanstvenika ... 2024). Попри бюрократичність цієї процедури, вона дає урядові певне розуміння кадрового потенціалу хорватської науки.

Спільно з європейськими партнерами хорватський уряд, ХАНМ та представники працевлагодотворення у 2012 р. розробили Рекомендації щодо стратегії виховання, освіти, науки і технологій. У цьому документі декларувалася потреба реалізації «трикутника знань» (освіта, дослідження, інновації) на всіх рівнях освіти і науки. Оголошувалося завдання забезпечити національний дослідницький потенціал в університетах і державних наукових інститутах такими умовами для роботи та розвитку, які зроблять їх конкурентоспроможними та успішними в конкурентному міжнародному середовищі. Наголошувалося на потребі доєднатися до програми «Горизонт 2020», яка визначає майбутнє досліджень та інновацій у всіх країнах ЄС і включає три взаємопов'язані ключові пріоритети: передову науку, промислове лідерство та соціальні виклики. Пропонувалося заохочувати створення регіональних кластерів у Хорватії, які об'єднуюватимуть зусилля підприємців з університетами й інститутами (Smjernice ... 2012: XIII).

Передбачалося змінити роль університетів, перетворивши їх на дослідницькі заклади та обравши освітню парадигму «навчання через дослідження» (а не поширену на той час практику «дослідження після навчання»). Визнавалося, що наука в університеті має суттєву перевагу перед іншими формами наукової організації: вона створює і знання, і людей зі знаннями, що уможливорює пряму передачу знань суспільству та економіці й їхнє швидше застосування. Тому кожен університет повинен визнавати та заохочувати дослідницьку орієнтацію, яка, завдяки автономії

його діяльності, потенційно покращить його соціальне середовище. Водночас констатувалося, що більшість існуючих ЗВО не мали фінансових та організаційних умов для досягнення цілей адекватного наукового розвитку. Рекомендувалося змінити підходи до підготовки наукових кадрів через докторантуру, яку слід будувати на міжінституційній та міжнародній основі, а докторські науково-дослідницькі теми пов'язувати з договірно-регульованими науково-дослідницькими програмами співробітництва з суб'єктами економічної діяльності. Робився акцент на розвитку мобільності та транскордонного співробітництва науковців (Smjernice ... 2012: XIII-XIV).

Зазначені рекомендації підкреслювали важливість колективної наукової роботи, оскільки, на відміну від минулого століття, яке в основному характеризувалося індивідуальними дослідженнями, наука на початку XXI ст. в усіх сферах рухається до дослідницьких груп і мереж. На той час у Хорватії все ще домінували індивідуальні наукові проекти, фрагментація яких (понад 2 тис. проектів) була очевидною через недостатню пов'язаність між собою ((Smjernice ... 2012: 28-30). Тож акцентувалася потреба розробки і реалізації групових проектів, які б фінансувалися «недержавними» агентами: підприємцями, фондами, корпораціями.

Ці рекомендації заклали основу для реформи наукової сфери в Хорватії, яка розпочалася у 2013 р. Саме у цей час країна вступила до ЄС, що також вплинуло на напрям реформування. У листопаді 2014 р. хорватський парламент – Собор – ухвалив Стратегію освіти, науки і технологій, реалізація якої почалася наступного року. У сфері науки і технологій цей документ визначив шість цілей: 1) швидке ініціювання змін у системі вищої освіти і науки; 2) досягнення міжнародної конкурентоспроможності державних університетів та наукових інститутів шляхом формування дослідницького простору, який створює нові наукові, соціальні, культурні та економічні вартості; 3) формування середовища, яке дозволяє і заохочує взаємодію та співпрацю дослідницької спільноти з інноваційною економікою та громадським сектором; 4) забезпечення участі університетів, політехнічних інститутів та наукових інститутів у процесах інтелектуальної спеціалізації відповідно до керівних принципів технологічного розвитку; 5) утворення національної дослідницької та інноваційної інфраструктури з публічним доступом, включенням до європейської інфраструктури; 6) зростання інвестицій у дослідження та розробки через вдосконалення система державного фінансування та заохочення інвестицій з боку біз-

несу та громадського сектору у дослідження і розробки (Nove boje znanja, 2015: 17).

Задля реалізації зазначених цілей було заплановано впровадження низки практичних заходів та показників їх виконання. Наприклад, для реалізації цілі № 2 було сформульовано здійснення семи заходів. Зокрема, третій з них передбачав встановлення системи оцінювання дослідників і дослідницьких установ, яка підтверджуватиме та заохочуватиме наукову досконалість і міжнародну видимість, взаємну співпрацю й взаємодію з користувачами результатів досліджень, а також соціальну значимість досліджень. Показником реалізації цього завдання стало впровадження у 2015 р. системи оцінювання науковців і дослідницьких установ за такими параметрами: а) загальна кількість наукових праць; б) кількість наукових праць, опублікованих у провідних журналах; в) кількість наукових робіт серед 10% найбільш цитованих у світі; г) кількість наукових робіт, опублікованих у співавторстві (з дослідниками з-за кордону, з дослідниками з різних хорватських університетів/інститутів, з дослідниками із бізнесу або громадських організацій); ґ) кількість патентів, ліцензій та інших форм інтелектуальної власності; д) кількість проектів (міжнародних і національних); е) наукове співробітництво з підприємцями та громадськими організаціями; є) дохід від міжнародних проектів, національних проектів, наукового співробітництва з підприємцями та громадськими організаціями, а також від прав інтелектуальної власності (Nove boje znanja, 2015: 229).

Незабаром було розроблено і впроваджено Стратегію розумної спеціалізації на 2016–2020 рр. (згодом документ допрацьовували і пролонговували), яка знову ж орієнтувала університети та науково-дослідницькі інститути на співпрацю з суб'єктами господарської діяльності (Strategija pametne ..., 2016). Ще одним із ключових факторів впливу на реформування наукової діяльності в Хорватії стала співпраця з європейськими структурними та інвестиційними фондами. Водночас в країні було змінено спосіб фінансування науково-дослідницької роботи. Передусім, були скасовані проекти, що фінансувалися Міністерством науки і освіти з початку 1990-х рр., та запроваджено багаторічне цільове інституційне фінансування. На той час вважалося, що припинення двадцятирічної практики фінансування великої кількості проектів, які, на думку багатьох акторів наукової політики, були науково нікчемними, дасть змогу об'єднати фінансові ресурси для більш кращих проектів. Згодом були скасовані й інші програми, призначені для фінансування досліджень та інно-

ваційної діяльності. Єдиним державним джерелом фінансування наукових досліджень став Хорватський науковий фонд (ХНФ). Однак державні кошти на наукові проекти скоротилися приблизно на 50%: у 2012 р. їх розмір сягав 100 млн. кун, а в 2013–2015 рр. – до 50 млн. кун. Щоправда у державному бюджеті 2017 р. на проекти були передбачені кошти в сумі 90 млн. кун, однак ці кошти не відповідали рівню 2011 р., коли було виділено 127 млн. кун. У цьому контексті слід підкреслити, що Стратегія освіти, науки і технологій 2014 р. передбачала щорічні державні видатки на наукові дослідження на рівні щонайменше до 0,15% ВВП, однак на 2018 р. вдалося досягти лише показника 0,025% ВВП. Державний ХНФ запровадив сувору оцінку наукових проектів, зменшивши кількість фінансованих проектів приблизно в 10 разів. Його політика полягає в тому, щоб заохочувати лише великі проекти, вартістю понад 200 тис. кун (Švarc, Čengić, Poljanec-Borić, Lažnjak, 2019: 15-16).

Слід відзначити, що реформа наукової сфери в Хорватії загалом викликала негативні оцінки з боку самих науковців. У 2017 р. дослідниця Я. Шварц виступила з твердженням, що реформа наукової системи, а також орієнтація на Стратегію розумної спеціалізації й вимоги європейських фондів зашкодила науковим дослідженням, призвела до послаблення наукової результативності (Švarc, 2017). Незабаром з'ясувалося, що нова наукова політика недостатньо враховувала якість наукових досліджень та розвиток кар'єри дослідників, надаючи перевагу науковій інтернаціоналізації та запровадженню більшої конкуренції між дослідниками, установами й проектами. Зрештою, організаційна структура наукової сфери залишилася централізованою на державному рівні, залежною від управління відомчого Міністерства та ННР. Нові установи були засновані лише у сфері фінансування (ХНФ) та забезпечення якості (АНВО). На 2018 р. наука все ще залишалася на узбіччі соціально-економічного розвитку країни, про що свідчили показники інвестицій у розробки та дослідження. Виявилось, що найвищий рівень інвестицій в хорватську науку спостерігався у 2004 р., коли становив 1,03% ВВП або 60% від середнього показника у ЄС. У 2016 р. Хорватія інвестувала приблизно 0,85% ВВП або близько 40% середнього показника в ЄС (Švarc, Čengić, Poljanec-Borić, Lažnjak, 2019: 13-14).

Виявилось, що, попри реформу, наука і технології дуже мало впливають на розвиток хорватської економіки. Інвестування суб'єктів господарювання в наукові дослідження можна назвати символічним, оскільки воно складало 0,39% ВВП.

Хорватські компанії інвестували у дослідження та інновації лише 42 євро на душу населення, що у вісім разів менше, ніж у середньому по країнах ЄС (328,1 євро на особу). З'ясувалося, що у бізнес-секторі працює лише 20% від загальної кількості дослідників Хорватії, а це говорить про незначну кількість компаній, здатних інвестувати в дослідження та впроваджувати їхні результати у життя. Також не вистачає інновацій, заснованих на таких наукових дослідженнях, які давали б змогу змінити традиційну економічну структуру, що базується на низьких і середніх технологіях, торгівлі й туризмі (Švarc, Čengić, Poljanec-Borić, Lažnjak, 2019: 15). Лише близько 160–190 хорватських фірм інвестують в науку, однак тільки 10–15 компаній мають потужні дослідницькі центри (Družić, 2020: 189).

Результати анкетування хорватських науковців у 2018 р. виявили, що майже 70% опитаних брали участь у різних наукових проектах, однак більшість з них зізналися, що мають менше коштів для роботи, ніж до реформи. Понад дві третини дослідників повідомили, що їм бракує коштів на польові роботи та оргтехніку, а 47% вчених відзначили матеріальну неспроможність придбати літературу, включно з доступом до «повнотекстових» баз даних, а також провести конференції чи інші наукові заходи. Деякі проекти науковців не цікавлять ХНФ, тож вони не фінансуються. Впродовж 2013–2018 рр. фонд профінансував 679 проектів, найбільше з природничих і біомедичних наук, натомість із лісництва було профінансовано 10 проектів, із географії – 1, з соціології – 6, а з політології та демографії – жодного (Švarc, Čengić, Poljanec-Borić, Lažnjak, 2019: 21). Хорватські науковці не дуже високо оцінюють роботу ХНФ, вважають його надмірно бюрократизованою структурою, особливо відзначають нездатність подолати клієнтизм у науці, чим вказують на наявність впливів різних груп при експертизі і затвердженні проектів. Водночас вони підкреслюють незадовільний рівень стимулювання до наукової роботи, відсутність заохочення до наукового удосконалення, наявність явища «партнерського академізму». Не стали порятунком для хорватської науки й кошти європейських інституційних фондів, які орієнтують лише на реалізацію проектів з метою регіонального розвитку та посилення інноваційної компетентності підприємців (Švarc, Čengić, Poljanec-Borić, Lažnjak, 2019: 23-25, 32).

Недоліки хорватської реформи у 2018 р. зауважила Європейська комісія, констатувавши, що відставання системи досліджень і розробок Хорватії порівняно з іншими членами ЄС в основному

є результатом обмежених державних інвестицій, а також фрагментації хорватських ЗВО, відсутності стимулів для кар'єри дослідників та нехтування актуальністю інтернаціоналізації хорватської наукової та інноваційної арени. Було відзначено й невисокі результати якості наукової продукції в Хорватії: лише 4,1% публікацій хорватських вчених належать до найбільш цитованих публікацій світу, у той час в інших країнах ЄС цей показник в середньому становить 11,1%. Констатовалася незначна кількість публікацій англійською мовою (Družić, 2020: 187-188).

На виправлення зазначених недоліків був спрямований Закон про наукову діяльність і вищу освіту, який діяв з 2017 до 2022 р. (Zakon o znanstvenoj ..., 2017). Загалом він повторював попередній закон і дещо розширював автономію університетів. Професор Ф. Станішич, проаналізувавши цей нормативно-правовий акт, виявив низку суперечностей як в самому законі, так і його неузгодженість з деякими іншими правовими актами (Staničić, 2019). Зрештою, учений зробив висновок, що проблеми наукової політики в Хорватії полягають не лише в нестачі бюджетних асигнувань на науку та вищу освіту, але й у недостатній якості законодавчої бази, а також тривалих суперечках і незгодах між Міністерством науки і освіти з одного боку та університетами і науковими установами з іншого. Уже тоді він наголошував на потребі розробки нового закону, а також схвально оцінив рішення ННР та Ради ректорів щодо відбору претендентів на наукові і науково-педагогічні посади (Staničić, 2019).

На 2020 р. система наукових організацій Хорватії складалася з 8 державних, 2 приватних університетів, 25 державних наукових інститутів і 66 державних та приватних установ і компаній, акредитованих для наукової діяльності (Staničić, 2019: 145). У листопаді 2022 р. було схвалено новий Закон про вищу освіту та наукову діяльність (Zakon o visokom ..., 2022), який високо схвалили фахівці як нормативно-правовий акт, що усуває попередні недоліки і формує системне бачення розвитку науки та освіти Хорватії. Особливо наголошується на формуванні чітких і доволі серйозних вимог до претендентів на наукові та науково-педагогічні посади, які покликані підвищити якість кадрового складу ЗВО та наукових установ (Glavaš, Beletić-Tatić, 2023: 37-44). Важливо, що Міністерство науки і освіти в останні роки на конкурсній основі надає підтримку вченим та науковим установам і ЗВО щодо видавництва наукової продукції (книг і журналів) (Znanstveno-izdavačka djelatnost, 2024), популяризації наукової діяль-

ності, заохочення громадських організацій наукового спрямування (Znanstveni skupovi, ... 2024).

Черговими кроками, спрямованими на реформування і розвиток наукової сфери в Хорватії, стало затвердження у 2023 р. Плану розвитку дослідницької інфраструктури на 2023–2027 рр. Документ містить огляд існуючої дослідницької інфраструктури в Республіці Хорватія, параметри для її моніторингу та основні критерії для відбору та фінансування майбутніх проектів. Візія цього плану полягає в тому, щоб посилити позиції Хорватії в міжнародних конкурентоспроможних дослідженнях і зміцнити міжнародне співробітництво, видимість хорватської науки, економіки та суспільства в цілому (Plan razvoja ..., 2023). Наразі зарано вести мову про його результативність та ефективність, але можемо констатувати націленість хорватського уряду та академічної спільноти на піднесення ефективності науки як чинника розвитку людського капіталу, економіки, освіти та суспільства загалом.

Висновки. Отже, у науковій політиці незалежної Хорватії можна виділити три періоди: *перший* (1991–2003), – збереження постюгославських принципів функціонування наукової сфери, збереження відповідної інфраструктури і підходів до фінансування освіти; *другий* (2003–2012) – перші спроби реформування наукової сфери, заснування ННР, НРВО і АНВО, зростання державного фінансування наукових досліджень, зростання кількості науково-педагогічних працівників у зв'язку з відкриттям нових університетів, орієнтація на європейські наукові інституції та фонди; *третій* (від 2013 р.) – проведення реформи наукової сфери, спрямованої на максимальне наближення наукових досліджень та інновацій до потреб економіки та громадянського суспільства, утворення ХНФ, зміна принципів фінансування наукових досліджень з акцентом на отримання коштів від підприємств, громадських організацій, європейських фондів. Реформа наукової сфери сприяла переорієнтації дослідницької проблематики на вимоги ринку, зростанню конкуренції серед дослідників, збільшенню кількості публікацій у рейтингових цитованих виданнях, поглиблення співпраці з європейськими інституціями. Однак, негативними сторонами реформи стало зниження державної підтримки науки, зменшення уваги до гуманітаристики, процвітання клієнтизму та «партнерського академізму». Досвід реформування хорватської науки необхідно брати до уваги й при реалізації наукової політики в Україні, яка прагне приєднатися до ЄС та пристосувати свою наукову сферу до європейських параметрів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Družić I. Institucionalizacija reforme hrvatskog sustava znanosti i visokog obrazovanja. *Poslovna izvrsnost*. 2020. God. XIV. Br. 2. S. 141–196.
2. Glavaš J., Beletić-Tatić I. Novi zakon o visokom obrazovanju i znanstvenoj djelatnosti s posebnim osvrtom na radnopravni status nastavnog osoblja na veleučilištima. *Zbornik Istarskog veleučilišta*. 2023. Vol. 2. No. 1. S. 37–44.
3. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti (2018). URL: <https://tehnika.lzmk.hr/hrvatska-akademija-znanosti-i-umjetnosti/>
4. Nove boje znanja. Strategija obrazovanja, znanosti i tehnologije. Zagreb, 2015. 262 s.
5. Plan razvoja istraživačke infrastrukture u Republici Hrvatskoj 2023–2027. (2023). URL: <https://mzom.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Znanost/ZnanstvenaInfrastruktura/ZnanstvenaOprema/znan-oprema-29-12-2023/Plan-razvoja-istrzivacke-infrastrukture-u-Republici-Hrvatskoj-2023-2027.pdf>
6. Salomon, Jean-Jacques. Science policy studies and the development of science policy. Spiegel-Rösing, I. i de Solla Price, D. (ur.): *Science, technology and society*. Sage Publications. London, 1977. P. 43–72.
7. Smjernice za strategiju odgoja, obrazovanja, znanosti i tehnologije [Guidelines for the strategy of upbringing, education, science and technology]. Zagreb, 2012. XIV+44 s.
8. Staničić F. Mane i nedostaci Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju – kako ih popraviti? (2019). URL: https://www.researchgate.net/publication/336149031_Mane_i_nedostaci_Zakona_o_znanstvenoj_djelatnosti_i_visokom_obrazovanju_-_kako_ih_popraviti#fullTextFileContent
9. Strategija pametne specijalizacije Republike Hrvatske za razdoblje od 2016. do 2020. godine i akcijski Plan za provedbu strategije pametne specijalizacije republike hrvatske za razdoblje od 2016. do 2017. godine (2016). URL: https://mzom.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/EUfondovi/OPKK_2014-2020/Strategija%20pametne%20specijalizacije%20Republike%20Hrvatske%20za%20razdoblje%20od%202016.%20-%202020.%20godine.pdf
10. Švarc J. Reforma znanosti u Hrvatskoj u kontekstu promjene razvojne paradigme (2017). URL: <https://www.pilar.hr/2017/10/projekt-reforma-znanosti-u-hrvatskoj-u-kontekstu-promjene-razvojne-paradigme/>
11. Švarc J., Čengić D., Poljanec-Borić S., Lažnjak J. Znanstvenici o reformama znanosti iz 2013.: kritička analiza. *Politička misao*, 2019. God. 56. Br. 1. S. 7–38.
12. Upisnik znanstvenika i umjetnika (2024). URL: <https://mzom.gov.hr/istaknute-teme/znanost/znanstvenici/upisnik-znanstvenika-i-umjetnika/673>
13. Visoka učilišta (2024). URL: <https://cisok.hzz.hr/usluge-u-cisok-centrima/ucenici-srednje-skole-studenti/visoka-ucilista/>
14. Zakon o Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti (1991). URL: <https://www.zakon.hr/z/452/Zakon-o-Hrvatskoj-akademiji-znanosti-i-umjetnosti>
15. Zakon o osiguravanju kvalitete u znanosti i visokom obrazovanju (2009). URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2009_04_45_1031.html
16. Zakon o visokom obrazovanju i znanstvenoj djelatnosti (2022). URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2022_10_119_1834.html
17. Zakon o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju (2003). URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2003_07_123_1742.html
18. Zakon o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju (2017). https://www.nsz.hr/wp-content/uploads/2018/03/ZZDVO_2017.pdf
19. *Znanost u Hrvatskoj na pragu trećeg tisućljeća: zbornik radova sa skupa održanog u Palači Hrvatske akademija*. Zagreb: HAZU, 2000. 91 s.
20. Znanstveni skupovi, udruge i popularizacija znanosti (2024). URL: <https://mzom.gov.hr/istaknute-teme/znanost/znanstvena-infrastruktura/znanstveni-skupovi-udruge-i-popularizacija-znanosti/147>
21. Znanstveno-izdavačka djelatnost (2024). URL: <https://mzom.gov.hr/istaknute-teme/znanost/znanstvena-infrastruktura/znanstveno-izdavacka-djelatnost/146>
22. Suurna M., Kattel R. Europeanization of innovation policy in Central and Eastern Europe. *Science and Public Policy*. 2010. Vol. 37, Issue 9. P.646-664. DOI: <https://doi.org/10.3152/030234210X12778118264459>
23. Izsak K., Radosevic S. EU research and innovation policies as factors of convergence or divergence after the crisis. *Science and Public Policy*. 2017. Vol. 44. Issue 2. P. 274-283. DOI: <https://doi.org/10.1093/scipol/scw063>
24. Галів М. Освітня політика в Хорватії (кінець XX – початок XXI ст.): стратегія післявоєнної відбудови і європейського розвитку. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 2024. Спецвипуск. С. 147–159.

REFERENCES

1. Družić I. (2020). Institucionalizacija reforme hrvatskog sustava znanosti i visokog obrazovanja [Institutionalization of the reform of the Croatian system of science and higher education]. *Poslovna izvrsnost*. God. XIV. Br. 2. S. 141–196. [in Croatian].
2. Glavaš J., Beletić-Tatić I. (2023). Novi zakon o visokom obrazovanju i znanstvenoj djelatnosti s posebnim osvrtom na radnopravni status nastavnog osoblja na veleučilištima [The new law on higher education and scientific activity with special reference to the labor law status of teaching staff at polytechnics]. *Zbornik Istarskog veleučilišta*. Vol. 2. No. 1. S. 37–44. [in Croatian].
3. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti (2018). URL: <https://tehnika.lzmk.hr/hrvatska-akademija-znanosti-i-umjetnosti/> [in Croatian].

4. Izsak, K., Radosevic, S. (2017). EU research and innovation policies as factors of convergence or divergence after the crisis. *Science and Public Policy*. Vol. 44. Issue 2. P. 274-283. DOI: <https://doi.org/10.1093/scipol/scw063> [in English].
5. Nove boje znanja. Strategija obrazovanja, znanosti i tehnologije. (2015). [New colors of knowledge. Education, science and technology strategy]. Zagreb. 262 s. [in Croatian].
6. Plan razvoja istraživačke infrastrukture u Republici Hrvatskoj 2023–2027. (2023). [Research infrastructure development plan in the Republic of Croatia 2023–2027]. URL: <https://mzom.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Znanost/ZnanstvenaInfrastruktura/ZnanstvenaOprema/znan-oprema-29-12-2023/Plan-razvoja-istrazivacke-infrastrukture-u-Republici-Hrvatskoj-2023-2027.pdf> [in Croatian].
7. Salomon, Jean-Jacques. 1977. Science policy studies and the development of science policy. Spiegel-Rösing, I. i de Solla Price, D. (ur.): *Science, technology and society*. Sage Publications. London. P. 43–72. [in English].
8. Smjernice za strategiju odgoja, obrazovanja, znanosti i tehnologije (2012). [Guidelines for the strategy of upbringing, education, science and technology]. Zagreb, XIV+44 s. [in Croatian].
9. Staničić F. Mane i nedostaci Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju – kako ih popraviti? (2019). [Flaws and shortcomings of the Act on scientific activity and higher education – how to fix them?]. URL: https://www.researchgate.net/publication/336149031_Mane_i_nedostaci_Zakona_o_znanstvenoj_djelatnosti_i_visokom_obrazovanju_-_kako_ih_popraviti#fullTextFileContent [in Croatian].
10. Strategija pametne specijalizacije Republike Hrvatske za razdoblje od 2016. do 2020. godine i akcijski Plan za provedbu strategije pametne specijalizacije republike hrvatske za razdoblje od 2016. do 2017. godine (2016). [Smart Specialization Strategy of the Republic of Croatia for the period from 2016 to 2020 and Action Plan for the implementation of the Smart Specialization Strategy of the Republic of Croatia for the period from 2016 to 2017]. URL: https://mzom.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/EUfondovi/OPKK_2014-2020/Strategija%20pametne%20specijalizacije%20Republike%20Hrvatske%20za%20razdoblje%20od%202016.%20-%202020.%20godine.pdf [in Croatian].
11. Suurna, M., Kattel R. (2010). Europeanization of innovation policy in Central and Eastern Europe. *Science and Public Policy*. Vol. 37, Issue 9. P. 646–664. DOI: <https://doi.org/10.3152/030234210X12778118264459> [in English].
12. Švarc J. (2017). Reforma znanosti u Hrvatskoj u kontekstu promjene razvojne paradigme [Reform of science in Croatia in the context of a change in the development paradigm]. URL: <https://www.pilar.hr/2017/10/projekt-reforma-znanosti-u-hrvatskoj-u-kontekstu-promjene-razvojne-paradigme/> [in Croatian].
13. Švarc J., Čengić D., Poljanec-Borić S., Lažnjak J. (2019). Znanstvenici o reformama znanosti iz 2013.: kritička analiza [Scientists on the 2013 science reforms: a critical analysis]. *Politička misao*. God. 56. Br. 1. S. 7–38. [in Croatian].
14. Upisnik znanstvenika i umjetnika (2024). [Register of scientists and artists]. URL: <https://mzom.gov.hr/istaknute-teme/znanost/znanstvenici/upisnik-znanstvenika-i-umjetnika/673> [in Croatian].
15. Visoka učilišta (2024). [Higher education institutions]. URL: <https://cisok.hzz.hr/usluge-u-cisok-centrima/ucenici-srednje-skole-studenti/visoka-ucilista/> [in Croatian].
16. Zakon o Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti (1991). [Law on the Croatian Academy of Sciences and Arts]. URL: <https://www.zakon.hr/z/452/Zakon-o-Hrvatskoj-akademiji-znanosti-i-umjetnosti> [in Croatian].
17. Zakon o osiguravanju kvalitete u znanosti i visokom obrazovanju (2009). [Law on Quality Assurance in Science and Higher Education]. URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2009_04_45_1031.html [in Croatian].
18. Zakon o visokom obrazovanju i znanstvenoj djelatnosti (2022). [Law on higher education and scientific activity]. URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2022_10_119_1834.html [in Croatian].
19. Zakon o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju (2003). [Law on scientific activity and higher education]. URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2003_07_123_1742.html [in Croatian].
20. Zakon o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju (2017). [Law on scientific activity and higher education]. https://www.nsz.hr/wp-content/uploads/2018/03/ZZDVO_2017.pdf [in Croatian].
21. Znanost u Hrvatskoj na pragu trećeg tisućljeća: zbornik radova sa skupa održanog u Palači Hrvatske akademija (2000). [Science in Croatia on the threshold of the third millennium: collection of papers from the meeting held in the Palace of the Croatian Academy]. Zagreb: HAZU. 91 s. [in Croatian].
22. Znanstveni skupovi, udruge i popularizacija znanosti (2024). [Scientific gatherings, associations and popularization of science]. URL: <https://mzom.gov.hr/istaknute-teme/znanost/znanstvena-infrastruktura/znanstveni-skupovi-udruge-i-popularizacija-znanosti/147> [in Croatian].
23. Znanstveno-izdavačka djelatnost (2024). [Scientific publishing activity]. URL: <https://mzom.gov.hr/istaknute-teme/znanost/znanstvena-infrastruktura/znanstveno-izdavacka-djelatnost/146> [in Croatian].
24. Haliv, M. (2024). Osvitnia polityka v Khorvatii (kinets XX – pochatok XXI st.): stratehiia pisliavoiennoi vidbudovy i yevropeiskoho rozvytku [Education policy in Croatia (the end of the 20th – the beginning of the 21st century): post-war reconstruction and European development strategy]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Special issue*, 147–159. [in Ukrainian].

УДК 94(477):323.281:271.4(477.83)"1945":930.2
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-1-3>

Олег ЗОЛОТУХІН,

orcid.org/0009-0005-9581-9784

аспірант кафедри історії України та правознавства
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) zolotopukin6@gmail.com

Тарас БАТЮК,

orcid.org/0000-0003-4159-5226

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії України та правознавства
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) tbatyuk@gmail.com

ОРГАНІЗАЦІЯ РАДЯНСЬКОЮ РЕПРЕСИВНОЮ СИСТЕМОЮ АГЕНТУРНО-ОПЕРАТИВНОЇ РОБОТИ СЕРЕД ДУХОВЕНСТВА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРВИ НА ЛЬВІВЩИНІ (1945 Р.): НЕВІДОМИЙ ДОКУМЕНТ

Мета статті – ввести до наукового обігу та проаналізувати документ радянських силових органів про формування комплексних заходів спрямованих на боротьбу із Греко-католицькою церквою та українськом визвольним рухом на Львівщині. **Методологія дослідження** – базується на поєднанні принципів науковості, історизму, об'єктивності, із використанням методів зовнішньої та внутрішньої критики джерел. **Наукова новизна** полягає у введенні (без куп'юр) до наукового обігу невідомого документу, який характеризує один з аспектів цілеспрямованої боротьби радянської тоталітарної системи проти Греко-католицької церкви на західноукраїнських землях у другій половині 1940-х років. **Висновки.** Отже, публікований документ є важливим джерелом до розкриття радянської репресивної політики на Львівщині зокрема та Західній Україні загалом. Документ підписаний начальником УНКДБ Львівської області комісаром державної безпеки 3 рангу Вороніним та начальником 2 відділу УНКДБ Львівської області підполковником державної безпеки Алексєєвим. Скерувався він до виконання начальника райвідділів НКДБ Львівської області. Джерело має чітку дату 27 січня 1945 р. Зберігається у Галузевому державному архіві Служби безпеки України (ф. 17 («Інспекція при Голові МГБ–КГБ УРСР»), оп. 24, спр. 7, арк. 6-8). У ньому подаються чіткі вказівки начальникам районних відділів НКДБ щодо роботи із місцевим греко-католицьким духовенством. Впершу чергу йдеться про введення у його середовище та вербування із нього якісної агентури, яка б вела активну роботу. З документу добре видно, що силовики чітко пов'язували боротьбу із ГКЦ і українським визвольним рухом. Намагалися використати духовенство у власних агентурних протинаціоналістичних комбінаціях. Публікуємо його із максимальним дотриманням лексики, авторських та редакторських особливостей джерела. Подаємо його без куп'юр. Виправленню підлягали лише найбільш очевидні граматичні огріхи. Кожен документ супроводжується легендою, в якій зазначено місце його зберігання (назва архіву, номер фонду, опису, справи, аркуші). Перспективою подальших дослідження у цьому напрямку вбачаємо публікацію окремого збірника документів по ліквідації ГКЦ на Львівщині.

Ключові слова: Греко-католицька церква, духовенство, радянська репресивна система, агентура.

Oleh ZOLOTUKHIN,

orcid.org/0009-0005-9581-9784

PhD student at the Department of Ukraine's History and Law
Drohobych State Pedagogical University of Ivan Franko
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) zolotopukin6@gmail.com

Taras BATIUK,

orcid.org/0000-0003-4159-5226

PhD (History), Assistant Professor,
Assistant Professor at the Department of Ukrainian History and Law
Drohobych State Pedagogical University of Ivan Franko
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) tbatyuk@gmail.com

ORGANIZATION BY THE SOVIET REPRESSIVE SYSTEM OF AGENCY-OPERATIVE WORK AMONG THE CLERGY OF THE GREEK-CATHOLIC CHURCH IN LVIV OBLAST (1945): AN UNKNOWN DOCUMENT

The purpose of the article is to introduce into scientific circulation and analyze the document of the Soviet security agencies on the formation of complex measures aimed at the fight against the Greek Catholic Church and the Ukrainian

liberation movement in the Lviv region. The research methodology is based on a combination of the principles of scientificity, historicism, objectivity, using the methods of external and internal criticism of sources. The scientific novelty consists in the introduction (without notes) of an unknown document into scientific circulation, which characterizes one of the aspects of the purposeful struggle of the Soviet totalitarian system against the Greek Catholic Church in the western Ukrainian lands in the second half of the 1940s. Conclusions. Therefore, the published document is an important source for revealing the Soviet repressive policy in Lviv region in particular and Western Ukraine in general. The document was signed by the head of the UNKDB of the Lviv region, state security commissar of the 3rd rank Voronin, and the head of the 2nd department of the UNKDB of the Lviv region, lieutenant colonel of the state security Alekseev. He was directed to be executed by the chiefs of district departments of the NKGB of the Lviv region. The source has a clear date of January 27, 1945. It is kept in the Branch State Archive of the Security Service of Ukraine (f. 17 ("Inspection under the Head of the MGB-KGB of the Ukrainian SSR"), item 24, file 7, sheets 6-8). It provides clear instructions to the chiefs of district departments of the NKGB regarding work with the local Greek-Catholic clergy. First of all, it is about introducing into its environment and recruiting from it a quality agency that would conduct active work. It is clear from the document that the security forces clearly linked the struggle with the GCC and the Ukrainian liberation movement. They tried to use the clergy in their own anti-nationalist agent combinations. We publish it with maximum respect for vocabulary, author's and editorial features of the source. We serve it without bills. Only the most obvious grammatical errors were subject to correction. Each document is accompanied by a legend, which indicates the place of its storage (name of the archive, number of the fund, description, file, sheets). We see the publication of a separate collection of documents on the liquidation of GCC in Lviv region as a prospect for further research in this direction.

Key words: Greek Catholic Church, clergy, Soviet repressive system, agents.

Постановка проблеми. Радянська репресивна машина після другого приходу на західноукраїнські землі намагалася провести швидку радянізацію території та придушити не тільки реальний, але й можливий потенційний опір. Основною перешкодою при цьому стали Греко-католицька церква та український визвольний рух. Серйозно непокоїла радянських силовиків співпраця цих двох структур. Звісно, що про ці питання широка громадськість почала довідуватися після здобуття Україною незалежності та з відкриттям повноцінного доступу до архівних фондів. Саме відкриття останніх уможливило появу нових досліджень. Вважаємо, що у цьому контексті особливе значення мають також археографічні публікації.

Аналіз досліджень. Проблематика репресій радянської тоталітарної системи проти ГКЦ вивчалася багатьма дослідниками. З-поміж важливих напрацювань для нашої теми виокремимо роботи Ігора Андрухів (Андрухів, 1997; Андрухів, 2006; Андрухів, 2004), Володимира Барана (Баран, 2003; Баран, 1996), Івана Біласа (Білас, 1992а; Білас, 1992b; Білас, 1992c; Білас, 1992d; Білас, 1992e; Білас, 1994), Олега Єгершія (Єгрешій, 2001; Єгрешій, 2002), Анатолія Кентія (Кентій, 1999), Юрія Киричука (Киричук, 2003), Василя Марчука (Марчук, 2001; Марчук, 2004), Богдана Праха (Прах, 2015; Прах, 2014) та ін. Водночас відзначимо і цілу низку дисертаційних досліджень Ігора Андрухів (Андрухів, 2006), Ярослава Біласа (Білас, 2003), Олексія Вишиванюка (Вишиванюк, 2006), Оксани Волинець (Волинець, 2003), Олега Єгершія (Єгрешій, 2003), Олександра Лисенка (Лисенко, 1999), Василя Марчука (Марчук, 2004), Наталії Сердюк (Сердюк, 2006) та ін. Важливе значення мають збірники документів упорядковані Сергієм Кокі-

ним, Наталією Сердюк, Станіславом Сердюком, за загальною редакцією Володимира Сергійчука (Ліквідація УГКЦ (1939 – 1946), т. 1, 2006; Ліквідація УГКЦ (1939 – 1946), т. 2, 2006; Митрополит Андрей Шептицький ..., 2005). Важливе значення має і спеціальне видання про репресії щодо церкви упорядковане В'ячеславом Цветковим (Літопис Голготи України, 1994). Окремі аспекти про співпрацю ГКЦ із українським визвольним рухом та репресивну політику радянської адміністрації щодо них розглядалися Василем Ільницьким, Лілією Гриник (Ільницький, 2016; Ільницький, 2015; Ільницький, Гриник, 2022). Проте робота в архівних установах дає змогу виявляти нові, невідомі джерела, які доцільно вводити до наукового обігу. Зокрема, доповнити наявну інформацію, у тому числі й в опублікованих збірниках джерел допоможе наша археографічна стаття.

Мета дослідження – ввести до наукового обігу та проаналізувати документ радянських силових органів про формування комплексних заходів по боротьбі із Греко-католицькою церквою та українським визвольним рухом на Львівщині.

Виклад основного матеріалу. У документі подається коротка сфальсифікована історія утворення та функціонування ГКЦ. Водночас документ наповнений пропагандистськими ярликами та штампами. У ньому відкрито писалося про недоопрацювання окремих начальників РВ НКДБ під час «розробки» греко-католицького духовенства, зокрема у частині вербування дієздатної агентури, спроможної вести «глибоку розробку» як духовенства, так і вірян. Особливо ретельно рекомендувалося ставитися до виявлення греко-католицького духовенства, яке позитивно відносилося до радянської адміністрації. Оскільки їх планувалося використо-

увати при розгортанні агентурної, пропагандистської, антинаціоналістичної роботи. У результативній частині рекомендувалося серйозно посилити агентурно-оперативну роботу серед духовенства у різних напрямках (виявлення антирадянської націоналістичної діяльності серед духовенства ГКЦ, українських націоналістів, чи їхні зв'язки із ОУН і УПА). Впершу чергу завербувати нову працездатну агентуру із середовища самого духовенства і найближчого їхнього оточення (дияконів, старост церковних общин, керівників церковних хорів), здатних до активної роботи. При цьому особливий акцент робився на використання агентури із середовища духовенства у «розробці» українських націоналістів, зокрема вводячи їх у підпілля ОУН і УПА. У цьому напрямку рекомендувалося працювати особливо інтенсивно – кожному церкву забезпечити таємним інформатором. Останній мав інформувати про зміст проповідей, розмови з вірянами, вивчати їхні зв'язки із мешканцями сіл та районів. Акцент робився на створенні резидентур, які мали координувати роботу агентурної мережі. Резидентами рекомендували підбирати перевірених районних працівників із східних областей, які займали відповідні посади та за службовими обов'язками роз'їзджали селами і спілкувалися у сільрадах з багатьма особами. Натомість агентурний апарат із середовища духовенства на зв'язок резидентам заборонялося передавати, дозволялося із ними працювати тільки начальникам районних відділів НКДБ, їх заступникам і, як виняток старшим оперуповноваженим. Також рекомендувалося звертати увагу на «розробку» деканів, які керували діяльністю усіх парафій на ввіреній території тому володіли реальною інформацією про діяльність більшості священників. Важливим завданням у роботі з агентурою стало введення її у резиденцію

Й. Сліпого. Кандидатури осіб із числа духовенства, яких планували завербувати разом із усіми необхідними матеріалами, прикладенням рапорту потрібно було погоджувати в УНКДБ. Заборонялося без санкції УНКДБ місцевим відділам заарештовувати духовенство.

Документ підготовлений начальником УНКДБ Львівської області комісаром державної безпеки 3 рангу О. Вороніним¹ та начальником 2 відділу УНКДБ Львівської області підполковником державної безпеки Алексєєвим. Адресований начальникам райвідділів НКДБ Львівської області. Датований 27 січня 1945 р. (за номером 5-Д). На ньому міститься гриф «совершенно секретно». Оригінал цього документу зберігається в Галузевому державному архіві Служби безпеки України (ф. 17 («Інспекція при Голові МГБ–КГБ УРСР»), оп. 24, спр. 7, арк. 6-8).

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, публікований документ є важливим джерелом до розкриття радянської репресивної політики на Львівщині зокрема та Західній Україні загалом. Документ підписаний начальником УНКДБ Львівської області комісаром державної безпеки 3 рангу Вороніним та начальником 2 відділу УНКДБ Львівської області підполковником державної безпеки Алексєєвим. Скеровувався він до виконання начальникам райвідділів НКДБ Львівської області. Джерело має чітку дату 27 січня 1945 р. Зберігається у Галузевому державному архіві Служби безпеки України (ф. 17 («Інспекція при Голові МГБ–КГБ УРСР»), оп. 24, спр. 7, арк. 6-8). У ньому подаються чіткі вказівки начальникам районних відділів НКДБ щодо роботи із місцевим греко-католицьким духовенством. Впершу чергу йдеться про введення у його середовище та вербування із нього якісної агентури, яка б вела активну роботу. З документу добре видно, що силовики чітко пов'язували боротьбу із ГКЦ і українським визвольним рухом. Намагалися використати духовенство у власних агентурних протинаціоналістичних комбінаціях. Публікуємо його із максимальним дотриманням лексики, авторських та редакторських особливостей джерела. Подаємо його без куп'юру. Виправленню підлягали лише найбільш очевидні граматичні огріхи. Кожен документ супроводжується легендою, в якій зазначено місце його зберігання (назва архіву, номер фонду, опису, справи, аркушів). Перспективою подальших дослідження у цьому напрямку вбачаємо публікацію окремого збірника документів по ліквідації ГКЦ на Львівщині.

¹ **Воронін Олександр Іванович** (1908, с. Кожанка Муромського повіту Владимирської губернії – 03.1990, м. Москва). Росіянин. Закінчив школу с. Кубово (1918). Навчався у Владимирській губернській школі радянського і партійного будівництва (09.1923 – 06.1924). Працював на різноманітних цивільних посадах і очолював осередки ВКП(б) на підприємствах. В органах НКВС із січня 1937 р. Депутат Верховної ради СРСР I скликання. Референт секретаріату НКВС СРСР (10 – 12.1938). Начальник УНКВС-УНКДБ Сталінградської області (1938 – 1944). Начальник УНКДБ-УМДБ Львівської області (1944 – 1948). Заступник міністра геології СРСР (04.1949 – 03.1953). Начальник 6 спеціального відділу МВС СРСР (03 – 12.1953). Начальник УМВС Красноярського краю (12.1953 – 04.1954), начальник УКДБ Красноярського краю (05.1954 – 07.1958). Старший радник, старший консультант КДБ при РМ СРСР в Албанії (08.1958 – 03.1961). Начальник УКДБ Брянській області (06 – 08.1962). Звільнений у запас КДБ (10.1962). Лейтенант державної безпеки (23.04.1937), майор (17.01.1939), ст. майор (02.07.1942), комісар державної безпеки 3 ранга (14.02.1943), генерал-лейтенант (09.07.1945). Нагороджений цілою низкою орденів та медалей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрухів І. О. Галицька Голгофа. Ліквідація УГКЦ на Станіславщині в 1945–1961 рр. Івано-Франківськ: Нова зоря, 1997. 84 с.
2. Андрухів І. О. Політика радянської влади у сфері релігії та конфесійне життя на Прикарпатті в 40–80-х роках ХХ століття. Історико-правовий аналіз. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2006. 432 с.
3. Андрухів І. О. Політика радянської влади у сфері релігії та конфесійне життя на Прикарпатті в 40–80-х роках ХХ століття. Історико-правовий аналіз: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Ужгород, 2006. 36 с.
4. Андрухів І. О. Релігійне життя на Прикарпатті: 1944–1990 рр. Історико-правовий аналіз. Івано-Франківськ, 2004. 344 с.
5. Баран В. Україна 1950–1960-х рр. Львів: Ін-тут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 1996. 448 с.
6. Баран В. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.). Львів: Ін-тут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. 667 с.
7. Білас І. Органи НКВД-НКГБ-МГБ і трагедія Греко-Католицької Церкви: (Іст. прав. і сусп.-політ. аспекти втручання держ. механізму в духове життя народу на Україні та його траг. наслідки і вплив на міжконфес. відносини сьогодення). Визвольний шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. 1992. Кн. 9 (534). вересень. Річник XLV. С. 1041–1049.
8. Білас І. Органи НКВД-НКГБ-МГБ і трагедія Греко-Католицької Церкви: (Іст. прав. і сусп.-політ. аспекти втручання держ. механізму в духове життя народу на Україні та його траг. наслідки і вплив на міжконфес. відносини сьогодення). Визвольний шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. 1992. Кн. 12 (536). грудень. Річник XLV. С. 1438–1446.
9. Білас І. Органи НКВД-НКГБ-МГБ і трагедія Греко-Католицької Церкви: (Іст. прав. і сусп.-політ. аспекти втручання держ. механізму в духове життя народу на Україні та його траг. наслідки і вплив на міжконфес. відносини сьогодення). Визвольний шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. 1993. Кн. 1 (538). січень. Річник XLVI. 1993. С. 47–57.
10. Білас І. Органи НКВД-НКГБ-МГБ і трагедія Греко-Католицької Церкви: (Іст. прав. і сусп.-політ. аспекти втручання держ. механізму в духове життя народу на Україні та його траг. наслідки і вплив на міжконфес. відносини сьогодення). Визвольний шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. 1993. Кн. 2 (539). лютий. Річник XLVI. С. 216–227.
11. Білас І. Органи НКВД-НКГБ-МГБ і трагедія Греко-Католицької Церкви: (Іст. прав. і сусп.-політ. аспекти втручання держ. механізму в духове життя народу на Україні та його траг. наслідки і вплив на міжконфес. відносини сьогодення). Визвольний шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. 1993. Кн. 3 (540). березень. Річник XLVI. С. 337–341.
12. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У двох книгах. Київ: Либідь; Військо України, 1994. Кн. 1. 432 с.
13. Білас Я. І. Митрополит Андрей Шептицький і проблеми національно-визвольного руху українців: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук.: спец. 07.00.01 «Історія України». Київ, 2003. 19 с.
14. Вишиванюк О. Г. Конфесійні аспекти етнотрансформаційних процесів в Україні (1944–1953 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Івано-Франківськ, 2006. 20 с.
15. Волинець О. О. Функціонування Української Греко-Католицької Церкви в контексті державно-церковних відносин: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук: спец. 09.00.11 «Релігієзнавство». Київ, 2003. 21 с.
16. Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин і питання українсько-польського порозуміння 1904–1939 рр. Івано-Франківськ: Плай, 2001. 71 с.
17. Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин і український націоналізм. Питання історії України: зб. аукових статей. Чернівці, 2002. Т. 5. С. 101–104.
18. Єгрешій О. І. Суспільно-політична та культурно-просвітницька діяльність єпископа Григорія Хомишина (1904–1945 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Івано-Франківськ, 2003. 20 с.
19. Ільницький В. Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954). Дрогобич: Посвіт, 2016. 696 с.
20. Ільницький В. Співпраця Греко-католицької церкви з українським визвольним рухом у Карпатському краї ОУН (1945 – 1954). Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки. Вип. 8. 2015. С. 156–166.
21. Ільницький В., Гриник Л. Греко-католицька церква та український визвольний рух у повоєнній дійсності. Західні землі України у перші післявоєнні роки (1944–1953): повсякденне життя: колективна монографія / відп. ред. В. Ільницький. Riga, Latvia: "Baltija Publishing", 2022. С. 319–336.
22. Кентій А. Нарис боротьби ОУН-УПА в Україні (1946–1956 рр.). Київ: Інститут історії України НАН України, 1999.
23. Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія та практика. Львів: Добра справа, 2003.
24. Лисенко О. Є. Релігійна ситуація на Україні в 1941–1946 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Київ, 1999. 34 с.
25. Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи радянських органів державної безпеки. Київ: ПП Сергійчук М. І., 2006. Т. 1. 920 с.

26. Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи радянських органів державної безпеки. Київ: ПП Сергійчук М. І., 2006. Т. 2. 804 с.
27. Літопис Голготи України / [гол. ред. В'ячеслав Цветков]. Дрогобич: ВФ “Відродження”, 1994. Т. 2: Репресована церква. 528 с.
28. Марчук В. В. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Чернівці, 2004. 35 с.
29. Марчук В. В. Українська греко-католицька церква: історичний нарис. Івано-Франківськ: Плай, 2001. 164 с.
30. Марчук В. В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. Івано-Франківськ: Плай, 2004. 464 с.
31. Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.) / упоряд. С. Кокін, Н. Сердюк, С. Сердюк; заг. ред. В. Сергійчука. Київ: Українська Видавнича Спілка, 2005. 480 с.
32. Прах Б. Духовенство Перемиської єпархії та Апостольської адміністрації Лемківщини: у 2-х томах, т. 1: Біографічні нариси (1939–1989). Львів: Видавництво Українського католицького університету 2015. Іхххvi + 722 с.
33. Прах Б. Духовенство Перемиської єпархії та Апостольської адміністрації Лемківщини: у 2-х томах. Том 2: Документи і матеріали (1939–1950). Львів: Видавництво Українського католицького університету 2014. 856 с.
34. Сердюк Н. С. Репресії радянських органів державної безпеки щодо Української греко-католицької церкви в 1944–1949 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Київ, 2006. 20 с.

REFERENCES

1. Andrukhiv I. O. (1997). Halytska Holhofa. Likvidatsiia UHKCt na Stanislavshchyni v 1945–1961 rr. [Halytska Golgotha. Liquidation of the UGCC in the Stanislav Region in 1945–1961]. Ivano-Frankivsk: Nova zoria. 84 s. [in Ukrainian].
2. Andrukhiv I. O. (2006a). Polityka radianskoi vlady u sferi relihii ta konfesiine zhyttia na Prykarpatti v 40–80-kh rokakh XX stolittia. Istoryko-pravovyi analiz [Policy of the Soviet authorities in the sphere of religion and confessional life in the Carpathians in the 40s–80s of the 20th century. Historical and legal analysis]. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV. 432 s. [in Ukrainian].
3. Andrukhiv I. O. (2006b). Polityka radianskoi vlady u sferi relihii ta konfesiine zhyttia na Prykarpatti v 40–80-kh rokakh XX stolittia. Istoryko-pravovyi analiz [Policy of the Soviet authorities in the sphere of religion and confessional life in the Carpathians in the 40s–80s of the 20th century. Historical and legal analysis]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia doktora ist. nauk: spets. 07.00.01 «Istoriia Ukrainy». Uzhhorod. 36 s. [in Ukrainian].
4. Andrukhiv I. O. (2004). Relihiine zhyttia na Prykarpatti: 1944–1990 rr. Istoryko-pravovyi analiz [Religious life in Prykarpattia: 1944–1990. Historical and legal analysis]. Ivano-Frankivsk. 344 s. [in Ukrainian].
5. Baran V. (1996). Ukraina 1950–1960-kh rr. [Ukraine 1950–1960s]. Lviv: In-tut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NANU. 448 s. [in Ukrainian].
6. Baran V. (2003). Ukraina: novitnia istoriia (1945–1991 rr.) [Ukraine: recent history (1945–1991)]. Lviv: In-tut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NANU. 667 s. [in Ukrainian].
7. Bilas I. (1992a). Orhany NKVD-NKHB-MHB i trahediia Hreko-Katolytskoi Tserkvy: (Ist. prav. i susp.-polit. aspekty vtruchannia derzh. mekhanizmu v dukhove zhyttia narodu na Ukraini ta yoho trah. naslidky i vplyv na mizhkonfes. vidnosyny sohodennia) [Bodies of the NKVD-NKGB-MGB and the tragedy of the Greek Catholic Church: (Historical legal and socio-political aspects of the intervention of the state mechanism in the spiritual life of the people in Ukraine and its tragic consequences and influence on inter-confessional relations today)]. Vyzvolnyi shliakh. Suspilno-politychnyi i naukovoliteraturnyi misiachnyk. Kn. 9 (534). veresen. Richnyk XLV. S. 1041–1049. [in Ukrainian].
8. Bilas I. (1992b). Orhany NKVD-NKHB-MHB i trahediia Hreko-Katolytskoi Tserkvy: (Ist. prav. i susp.-polit. aspekty vtruchannia derzh. mekhanizmu v dukhove zhyttia narodu na Ukraini ta yoho trah. naslidky i vplyv na mizhkonfes. vidnosyny sohodennia) [Bodies of the NKVD-NKGB-MGB and the tragedy of the Greek Catholic Church: (Historical legal and socio-political aspects of the intervention of the state mechanism in the spiritual life of the people in Ukraine and its tragic consequences and influence on inter-confessional relations today)]. Vyzvolnyi shliakh. Suspilno-politychnyi i naukovoliteraturnyi misiachnyk. 1992. Kn. 12 (536). hruden. Richnyk XLV. S. 1438–1446. [in Ukrainian].
9. Bilas I. (1992c). Orhany NKVD-NKHB-MHB i trahediia Hreko-Katolytskoi Tserkvy: (Ist. prav. i susp.-polit. aspekty vtruchannia derzh. mekhanizmu v dukhove zhyttia narodu na Ukraini ta yoho trah. naslidky i vplyv na mizhkonfes. vidnosyny sohodennia) [Bodies of the NKVD-NKGB-MGB and the tragedy of the Greek Catholic Church: (Historical legal and socio-political aspects of the intervention of the state mechanism in the spiritual life of the people in Ukraine and its tragic consequences and influence on inter-confessional relations today)]. Vyzvolnyi shliakh. Suspilno-politychnyi i naukovoliteraturnyi misiachnyk. 1993. Kn. 1 (538). sichen. Richnyk XLVI. 1993. S. 47–57. [in Ukrainian].
10. Bilas I. (1992d). Orhany NKVD-NKHB-MHB i trahediia Hreko-Katolytskoi Tserkvy: (Ist. prav. i susp.-polit. aspekty vtruchannia derzh. mekhanizmu v dukhove zhyttia narodu na Ukraini ta yoho trah. naslidky i vplyv na mizhkonfes. vidnosyny sohodennia) [Bodies of the NKVD-NKGB-MGB and the tragedy of the Greek Catholic Church: (Historical legal and socio-political aspects of the intervention of the state mechanism in the spiritual life of the people in Ukraine and its tragic consequences and influence on inter-confessional relations today)]. Vyzvolnyi shliakh. Suspilno-politychnyi i naukovoliteraturnyi misiachnyk. 1993. Kn. 2 (539). liutyi. Richnyk XLVI. S. 216–227. [in Ukrainian].
11. Bilas I. (1992e). Orhany NKVD-NKHB-MHB i trahediia Hreko-Katolytskoi Tserkvy: (Ist. prav. i susp.-polit. aspekty vtruchannia derzh. mekhanizmu v dukhove zhyttia narodu na Ukraini ta yoho trah. naslidky i vplyv na mizhkonfes. vidnosyny sohodennia) [Bodies of the NKVD-NKGB-MGB and the tragedy of the Greek Catholic Church: (Historical legal

and socio-political aspects of the intervention of the state mechanism in the spiritual life of the people in Ukraine and its tragic consequences and influence on inter-confessional relations today)]. *Vyzvolnyi shliakh. Suspilno-politychnyi i naukovoliteraturnyi misiachnyk*. 1993. Kn. 3 (540). berezen. Richnyk XLVI. S. 337–341. [in Ukrainian].

12. Bilas I. (1994). *Represyvno-karalna systema v Ukraini 1917–1953. Suspilno-politychnyi ta istoryko-pravovyi analiz* [The repressive and punitive system in Ukraine 1917–1953. Socio-political and historical-legal analysis]. *U dvokh knykhakh*. Kyiv: Lybid; Viisko Ukrainy. Kn. 1. 432 s. [in Ukrainian].

13. Bilas Ya. I. (2003). *Mytropolyt Andrei Sheptytskyi i problemy natsionalno-vyzvolnoho rukhu ukrainsiv* [Metropolitan Andrew Sheptytskyi and the problems of the national liberation movement of Ukrainians]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ist. nauk.: spets. 07.00.01 «Istoriia Ukrainy». Kyiv. 19 s. [in Ukrainian].

14. Vyshyvaniuk O. H. (2006). *Konfesiini aspekty etnotransformatsiinykh protsesiv v Ukraini (1944–1953 rr.)* [Confessional aspects of ethno-transformational processes in Ukraine (1944–1953)]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ist. nauk: spets. 07.00.01 «Istoriia Ukrainy». Ivano-Frankivsk. 20 s. [in Ukrainian].

15. Volynets O. O. (2003). *Funktsionuvannia Ukrainskoi Hreko-Katolytskoi Tserkvy v konteksti derzhavno-tserkovnykh vidnosyn* [Functioning of the Ukrainian Greek Catholic Church in the context of state-church relations]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filosof. nauk: spets. 09.00.11 «Relihiieznavstvo». Kyiv. 21 s. [in Ukrainian].

16. Yehreshii O. (2001). *Yepyskop Hryhorii Khomyshyn i pytannia ukrainsko-polskoho porozuminnia 1904–1939 rr.* [Bishop Hryhoriy Khomyshyn and the issue of Ukrainian-Polish understanding 1904–1939]. Ivano-Frankivsk: Plai. 71 s. [in Ukrainian].

17. Yehreshii O. (2002). *Yepyskop Hryhorii Khomyshyn i ukrainskyi natsionalizm* [Bishop Hryhoriy Khomyshyn and Ukrainian nationalism]. *Pytannia istorii Ukrainy: zb. aukovykh statei*. Chernivtsi. T. 5. S. 101–104. [in Ukrainian].

18. Yehreshii O. I. (2003). *Suspilno-politychna ta kulturno-prosvitnytska diialnist yepyskopa Hryhoriia Khomyshyna (1904–1945 rr.)* [Socio-political and cultural-educational activities of Bishop Hryhoriy Khomyshyn (1904–1945)]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ist. nauk: spets. 07.00.01 «Istoriia Ukrainy». Ivano-Frankivsk. 20 s. [in Ukrainian].

19. Ilytskyi V. (2016). *Karpatskyi krai OUN v ukrainskomu vyzvolnomu rusi (1945–1954)* [The Carpathian region of the OUN in the Ukrainian liberation movement (1945–1954)]. *Drohobych: Posvit*. 696 s. [in Ukrainian].

20. Ilytskyi V. (2015). *Spivpratsia Hreko-katolytskoi tserkvy z ukrainskym vyzvolnym rukhom u Karpatskomu krai OUN (1945 – 1954)* [Cooperation of the Greek Catholic Church with the Ukrainian liberation movement in the Carpathian OUN region (1945 – 1954)]. *Visnyk Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka: Istorychni nauky. Vyp. 8*. S. 156–166. [in Ukrainian].

21. Ilytskyi V., Hrynyk L. (2022). *Hreko-katolytska tserkva ta ukrainskyi vyzvolnyi rukh u povoiennii diisnosti* [The Greek Catholic Church and the Ukrainian liberation movement in the postwar reality]. *Zakhidni zemli Ukrainy u pershi pislivoienni roky (1944–1953): povsiakdenne zhyttia: kolektyvna monohrafiia / vidp. red. V. Ilytskyi*. Riga, Latvia: “Baltija Publishing”. S. 319–336. [in Ukrainian].

22. Kentii, A. (1999). *Narys borotby OUN-UPA v Ukraini (1946–1956 rr.)* [An outline of the struggle of OUN-UPA in Ukraine (1946–1956)]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].

23. Kyrychuk, Yu. (2003). *Ukrainskyi natsionalnyi rukh 40–50-kh rokiv XX stolittia: ideolohiia ta praktyka* [Ukrainian Nationalist Movement of 1940s – 1950s: Ideology and Practice]. Lviv: Dobra sprava [in Ukrainian].

24. Lysenko O. Ye. (1999). *Relihiina situatsiia na Ukraini v 1941–1946 rr.* [Religious situation in Ukraine in 1941–1946]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia doktora ist. nauk: spets. 07.00.01 «Istoriia Ukrainy». Kyiv. 34 s. [in Ukrainian].

25. *Likvidatsiia UHKs (1939–1946). Dokumenty radianskykh orhaniv derzhavnoi bezpeky* [Liquidation of the UGCC (1939–1946). Documents of Soviet state security agencies]. Kyiv: PP Serhiichuk M. I., 2006. T. 1. 920 s. [in Ukrainian].

26. *Likvidatsiia UHKs (1939–1946). Dokumenty radianskykh orhaniv derzhavnoi bezpeky* [Liquidation of the UGCC (1939–1946). Documents of Soviet state security agencies]. Kyiv: PP Serhiichuk M. I., 2006. T. 2. 804 s. [in Ukrainian].

27. *Litopys Holhoty Ukrainy* [Annals of Calvary of Ukraine] / [hol. red. Viacheslav Tsvietkov]. Drohobych: VF “Vidrodzhennia”, 1994. T. 2: Represovana tserkva. 528 s. [in Ukrainian].

28. Marchuk V. V. (2004a). *Ukrainska hreko-katolytska tserkva v suspilnomu zhytti Ukrainy XX st.* [The Ukrainian Greek-Catholic Church in the social life of Ukraine of the 20th century]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia doktora ist. nauk: spets. 07.00.01 «Istoriia Ukrainy». Chernivtsi. 35 s. [in Ukrainian].

29. Marchuk V. V. (2001). *Ukrainska hreko-katolytska tserkva: istorychnyi narys* [Ukrainian Greek-Catholic Church: historical essay]. Ivano-Frankivsk: Plai, 2001. 164 s. [in Ukrainian].

30. Marchuk V. V. (2004b). *Tserkva, dukhovnist, natsiia. Ukrainska hreko-katolytska tserkva v suspilnomu zhytti Ukrainy XX st.* [Church, spirituality, nation. The Ukrainian Greek Catholic Church in the social life of Ukraine in the 20th century]. Ivano-Frankivsk: Plai, 2004. 464 s. [in Ukrainian].

31. *Mytropolyt Andrei Sheptytskyi u dokumentakh radianskykh orhaniv derzhavnoi bezpeky (1939–1944 rr.)* [Metropolitan Andrew Sheptytskyi in the documents of the Soviet state security bodies (1939–1944)] / uporiad. S. Kokin, N. Serdiuk, S. Serdiuk; zah. red. V. Serhiichuka. Kyiv: Ukrainska Vydavnycha Spilka, 2005. 480 s. [in Ukrainian].

32. Prakh B. (2015). *Dukhovenstvo Peremyskoi yeparkhii ta Apostolskoi administratsii Lemkivshchyny* [Clergy of the Peremysk Diocese and the Apostolic Administration of Lemkivshchyna]: u 2-kh tomakh, t. 1: Biografichni narysy (1939–1989). Lviv: Vydavnytstvo Ukrainskoho katolytskoho universytetu. 722 c. [in Ukrainian].

33. Prakh B. (2014). *Dukhovenstvo Peremyskoi yeparkhii ta Apostolskoi administratsii Lemkivshchyny* [Clergy of the Peremysk Diocese and the Apostolic Administration of Lemkivshchyna]: u 2-kh tomakh. Tom 2: Dokumenty i materialy (1939–1950). Lviv: Vydavnytstvo Ukrainskoho katolytskoho universytetu. 856 s. [in Ukrainian].

34. Serdiuk N. S. (2006). *Represii radianskykh orhaniv derzhavnoi bezpeky shchodo Ukrainskoi hreko-katolytskoi tserkvy v 1944–1949 rr.*: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ist. nauk: spets. 07.00.01 «Istoriia Ukrainy». Kyiv. 20 s. [in Ukrainian].

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

ВСЕМ НАЧАЛЬНИКАМ РАЙОТДЕЛОВ НКГБ ЛЬВ.ОБЛАСТИ

Только _____

Тов. _____

г.с. _____

На территории Западной Украины и, в частности, в районах Львовской области широко развита греко-католическая или, так называемая, униатская церковь, которая на протяжении всего своего существования и, в особенности в период воссоединения Западных областей Украины с УССР поддерживает украинских националистов, способствуя их развитию и деятельности против Советской власти.

Униатская церковь является религиозно-польской комбинацией иезуитов, благодаря ее в конце XVI века, польскими духовно-католическими и светскими магнатами, путем подкупа на землях, которыми владела Польша, удалось подчинить себе часть православного епископата во главе с киевским митрополитом Михайлом РОГАЗАЙ.

Пропаганда УНИИ началась с конца XV века в польско-литовском государстве, в составе которого, в то время находились часть Украины, Белоруссия и Литва, в смысле вероисповедывания присоединенные к православной церкви. Пропаганда УНИИ нашла поддержку среди православных епископов и крупных православных феодалов, которые стремились достичь равноправного в политическом отношении положения в Польше с католиками.

Католические феодалы, как духовные, так и светские, владевшие огромными поместьями на Украине, Белоруссии и Литве, со своей стороны были заинтересованы католизировать православных крестьян своих поместий, с тем, чтобы укрепить свою власть над ними. В результате, в 1596 году была заключена, так называемая «Брестская УНИЯ», в силу признали своим главой Папу Римского. Введение УНИИ сопровождалось длительной, жестокой борьбой между сторонниками ее и православными.

Польские власти содействия введению УНИИ применяли организованный террор против ее врагов. Православные отвечали против УНИИ. В результате этого со времени присоединения к России Украины, Литвы и Белоруссии, удалось в основном ликвидировать униатскую церковь. Однако, находящиеся в то время Западная Укра-

ина под гнетом австро-венгерской монархии, полностью сохранила на своей территории униатскую церковь.

В период оккупации Западной Украины Польшей, униатская церковь опираясь на верующие массы, украинского населения развивало борьбу за сохранение Восточного Православного обряда и приближение его к традициям украинской церкви. Что же касается политической деятельности униатской церкви, то большинство священников во главе с бывшим митрополитом ШЕПТИЦКИМ Андреем, всячески поддерживали украинское националистическое движение, направляя его на борьбу против Советской властью, за распространение своих идей на Восточную Украину и создание «Самостийной Украины» с буржуазно-националистическими формами управления. В период воссоединения Западных областей Украины к УССР в 1939 – 41 г.г., служители культа униатской церкви в большинстве своем примкнули к украинскому националистическому подполью, содействуя в развитии националистического движения и борьбы против Советской власти.

В период немецкой оккупации униатская церковь, активизировав свои связи с украинско-немецкими националистами и контактируя свою деятельность с немецко-фашистским оккупантами также вели совместную борьбу против Советской власти. Поддерживая и принимая активное участие в украинском националистическом движении, в период немецкой оккупации многие священники-униаты превратили церковь в трибуну для антисоветской националистической пропаганды, призывая украинское население бороться за «Самостийную Украину», итти добровольно в украинскую «армию» для борьбы с Красной Армией. Всячески оказывли помощь оккупантам, агитируя население поддерживать немецко-фашистскую армию в борьбе против Советского Союза, распространяя слухи, что, якобы, они несут «свободу Украине».

Достаточно сказать о том, что из 32 организованных в период оккупации украинских районных «делегатур» УЦК /Украинского Центрального

Комитета/ – 15 возглавлялись униатскими священниками.

С приближением Красной Армии к территории Западной Украины, многие священники греко-католической церкви, призывали население совместно с немцами бороться для того, чтобы не допустить Красную Армию в Западную Украину.

С изгнанием немецких оккупантов с территории Западной Украины, часть духовенства, испытав варварство немецких оккупантов, стали на лояльный путь в отношении Советской власти.

Другая часть духовенства, продолжает совместно с подпольем ОУН вести борьбу за создание Самостийной Украины.

Управление НКГБ располагает данными, что многие священники униатской церкви в настоящее время оказывают активную помощь бандформированиям УПА, передерживают нелегалов-бандитов, снабжают их продовольствием, а также информируют их о положении на селах.

Отдельные священники, принимая активное участие в работе подполья ОУН, предоставляют свои квартиры для нелегальных сборищ националистов, устраивают у себя явки «проводников» ОУН, используя свой авторитет среди верующего украинского населения, ведут антисоветско-националистическую пропаганду по распространению идей национализма среди населения.

Несмотря на вышеизложенное, не все еще начальники РО НКГБ обратили серьезное внимание на разработку униатских священников, приобретение из их числа агентурно-осведомительного аппарата, способного войти в подполье ОУН, для их глубокой разработки, работу по выявлению антисоветско-националистического элемента среди актива верующих греко-католического вероисповедания.

Кроме этого, недостаточно уделено внимание на выявление униатских священников положительно настроенных к Советской власти для последующего использования их в развертывании патриотической работы среди населения через униатскую церковь и соответствующей работы против УПА-ОУН.

На основании вышеизложенного, – ПРЕДЛАГАЕМ:

1. Усилить агентурно-оперативную работу по выявлению антисоветской националистической деятельности среди духовенства униатской церкви, выявляя среди служителей культа, украинских националистов и их практическую антисоветскую деятельность, связей с ОУН и УПА.

2. Обратить особое внимание для приобретения, в кратчайший срок работоспособного аген-

турно-осведомительного аппарата, который сможет разоблачить подлинное лицо служителей культов униатской церкви и проводимую ими деятельность против Советской власти.

Агентурно-осведомительный аппарат вербовать в первую очередь из числа самих же священников и их близких священ: дьяконов, старост церковных общин, руководителей церковных хоров и др.

3. Использовать имеющуюся агентуру по разработке оуновского подполья, для выявления связей униатских священников с подпольем ОУН, направив таковую агентуру для налаживания связей с духовенством и последующей их разработки. А также использовать агентуру из числа духовенства для разработки украинских националистов, внедрения их в глубокое подполье ОУН и УПА.

4. Обратить внимание на то, что духовенство осведомлено о «схоронах» бандитов по селам, знают к кому в ночное время приходят члены УПА и кто им оказывает материальную помощь.

5. Обеспечить каждую церковь секретным осведомлением с тем, чтобы быть в курсе дела деятельности униатских священников в церкви, знать содержание их проповедей, беседы с верующим украинским населением и изучать их связь с жителями сел и районов. Для этой категории осведомительного аппарата необходимо создать резидентуры, приучая постепенно резидентов к работе с осведомителями по линии церкви, что впоследствии может дать квалифицированный аппарат резидентов по линии духовенства.

На работу в качестве резидентов желательно вербовать из числа проверенных районных работников, прибывших из Восточных областей Советского Союза, находящихся на должностях, которые дают возможность по долгу службы раз'езжать по селам, где представляется им возможность в сельсоветах наряду с беседами с другими лицами, принимать осведомительный аппарат. Это обеспечить конспирацию нашей работы с агентурой.

Агентурный аппарат из числа духовенства на связи, резидентам не передавать работать с ними, только начальникам РО НКГБ, их заместителям и в крайнем случае ст. оперуполномоченным.

6. Обратить особое внимание на разработку священника который руководит всеми приходами по районам, так называемого «декана». При правильной постановке вопроса агентурного обслуживания декана, можно быть осведомленным о деятельности большинства священников, находящихся в районах, так как последние имеет связь с «деканом» и высказывают ему свои настроения и жизнь верующих по селам.

7. В процессе работы с агентурой из числа духовенства, необходимо выявлять их связи с резиденцией митрополита Иосифа СЛЕПОГО в гор. Львове, и при наличии таковых рейдировать в гор. Львове в резиденцию митрополита, для разработки духовенства, находящегося в руководстве униатской церкви на территории Львовской области, предварительно согласовывая эти рейды с УНКГБ.

8. Выявлять духовенство лояльно настроенное в отношении Советской власти, используя их для патриотической работы, выступление с проповедями против бандеровцев, организации помощи Красной Армии сбором средств, материальной поддержки госпиталя и других мероприятий патриотического характера.

9. Подготавливаемых Вами на вербовку лиц из числа духовенства, согласовывать с УНКГБ, высы-

лая материалы для просмотра, с приложением рапорта о просьбе санкционировать вербовку.

Без санкции УНКГБ духовенство не арестовывать. В случае наличия материалов достаточных для ареста священника униатской церкви, высылайте дело с меморандумом, в УНКГБ для получения указания, или санкции на арест.

При агентурно-оперативной работе особое внимание обратите на практическую антисоветскую деятельность духовенства за последний период времени.

Предупреждаем, что необходимо точно и в срок выполнять наши указания о ежемесячной отчетности по работе среди церковников.

О получении настоящей директивы предлагаем в 3-х дневный срок поставить в известность УНКГБ специальным сообщением.

НАЧАЛЬНИК УПРАВЛЕНИЯ НКГБ ЛЬВОВСКОЙ ОБЛАСТИ
КОМИССАР ГОСУДАРСТВЕН. БЕЗОПАСНОСТИ 3 РАНГА

/ВОРОНИН/

НАЧАЛЬНИК 2 ОТДЕЛА УНКГБ ЛЬВОВСКОЙ ОБЛАСТИ
ПОДПОЛКОВНИК ГОСУДАРСТВЕН. БЕЗОПАСНОСТИ

/АЛЕКСЕЕВ/

№ 5-Д
«27» января 1945 г.
Гор. Львов

Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ), ф. 17, оп. 24, спр. 7, арк. 6-8.

Лариса КОРНОВЕНКО,

orcid.org/0000-0002-2587-6995

кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри слов'янської філології, зарубіжної літератури та методику навчання
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна) lkornovenko@gmail.com

Сергій КОРНОВЕНКО,

orcid.org/0000-0002-6268-2321

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки,
директор
Науково-дослідного інституту селянства та вивчення аграрної історії
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна) s-kornovenko@ukr.net

РОЗВИТОК НАУКИ У ПОВОЄННІЙ УКРАЇНІ: ВАРІАНТИ ДЕРЖАВНОЇ СТРАТЕГІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті з'ясовано, що стратегії повоєнного розвитку науки в Україні представлені напрацюваннями робочої групи «Освіта і наука» Національної ради з відновлення України від наслідків війни, національним планом щодо відкритої науки Кабінету Міністрів України, інформаційно-аналітичними матеріалами, розробленими Міністерством освіти і науки України.

Окреслена у «Матеріалах робочої групи «Освіта і наука»» комплексна концепція розвитку наукової сфери в повоєнній Україні розрахована на десятилітню реалізацію впродовж червня 2022 – грудня 2032 рр. Вона містить такі основні імперативи: 1) наука – важливий чинник відбудови повоєнної України, її європейськості, сталості, успішності; 2) сучасний стан науки в Україні є кризовим, водночас криза – стартовий майданчик для комплексної модернізації як наукової сфери, так і держави загалом; 3) пріоритетом наукового розвитку повоєнної України є відкрита наука, її вихід на європейський та світовий рівні.

На рівні Кабінету Міністрів України майбутнє науки у повоєнній Україні також чітко пов'язують з її відкритою моделлю. План реалізації концепції відкритої науки в Україні розрахований на 2022 – 2030 рр. У документі йдеться переважно про формування інфраструктури відкритої науки, пов'язаної з інформаційним та іміджевими компонентами.

Стратегія, представлена Міністерством освіти і науки України стосується, по-перше, науки як соціально-го, суспільно- та дежавозначущого інституту; по-друге, науки як наукового середовища, в якому науковці здійснюють інтелектуальну творчу діяльність; науковців як ключових суб'єктів наукової сфери; по-третє відкритої науки, що є фундаментом успішного розвитку повоєнної України; по-четверте, інтеграції української науки з відповідними якісними маркерами у європейське та світове наукове товариство.

Аналіз окреслених вище стратегій є достатньою підставою для висновку про те, що спільною для них є наскрізна думка про те, що сучасна нація без науки – нація рабів. Відповідно розвиток науки – інвестиція у майбутнє успішної нації.

Ключові слова: наукова сфера, державні стратегії, повоєнна Україна, відкрита наука.

Larysa KORNOVENKO,*orcid.org/0000-0002-2587-6995**PhD in Philology, Associate Professor;**Head of the Department of Slavic Philology, Foreign Literature and Teaching Methods
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
(Cherkasy, Ukraine) lkornovenko@gmail.com***Serhii KORNOVENKO,***orcid.org/0000-0002-6268-2321**Doctor of Historical Sciences, Professor;**Professor at the Department of Archaeology and Special Branches of Historical Science,
Director**Research Institute of Peasantry and Agrarian History
of the Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
(Cherkasy, Ukraine) s-kornovenko@ukr.net*

DEVELOPMENT OF SCIENCE IN POST-WAR UKRAINE: OPTIONS FOR STATE STRATEGY UNDER MARTIAL LAW

The article clarifies that the post-war science development strategies in Ukraine are represented by the work of the "Education and Science" working group of the National Council for the Restoration of Ukraine from the Consequences of War, the national plan for open science by the Cabinet of Ministers of Ukraine, and informational and analytical materials developed by the Ministry of Education and Science of Ukraine.

The comprehensive concept for developing the scientific field in post-war Ukraine, outlined in the "Materials of the 'Education and Science' Working Group," is designed for a ten-year implementation from June 2022 to December 2032. It includes the following key imperatives: 1) science is a crucial factor in the reconstruction of post-war Ukraine, its European integration, sustainability, and success; 2) the current state of science in Ukraine is in crisis, yet the crisis is a starting point for the comprehensive modernization of both the scientific field and the state as a whole; 3) the priority for scientific development in post-war Ukraine is open science, with the goal of reaching European and global standards.

At the level of the Cabinet of Ministers of Ukraine, the future of science in post-war Ukraine is also clearly linked to its open model. The implementation plan for the concept of open science in Ukraine is designed for 2022–2030. The document primarily discusses the formation of the open science infrastructure related to informational and image components.

The strategy presented by the Ministry of Education and Science of Ukraine concerns, first, science as a social, public, and state-significant institution; second, science as a scientific environment where researchers engage in intellectual and creative activities, with scientists as the key actors in the scientific field; third, open science, which is the foundation for the successful development of post-war Ukraine; and fourth, the integration of Ukrainian science with the corresponding quality markers into the European and global scientific community.

The analysis of the above-outlined strategies provides sufficient grounds for concluding that they share a common underlying thought: a modern nation without science is a nation of enslaved people. Accordingly, the development of science is an investment in the future of a successful nation.

Key words: *scientific sphere, state strategies, postwar Ukraine, open science.*

Постановка проблеми. Ключову роль у новітній світовій міждержавній конкуренції відіграє «наукова міць держави». Вперше цей термін у своєму виступі 8 листопада 1911 р. озвучив В. Вернадський. Під ним академік розумів здатність держави охопити своїми власними силами все коло проблем, що постає на порядку денному і вирішується світовою наукою. Звернемо увагу, що ключовим є «здатність держави охопити власними силами». У такий спосіб наука, окрім іншого, виконує ще одну важливу місію – національної безпеки, забезпечує інтелектуальний суверенітет держави. Події в історії України останнього десятиліття, насамперед агресія РФ проти України, безпосередній тому доказ.

Водночас не буде перебільшенням твердження про те, що «наукова міць держави» – це насампе-

ред і головним чином результат творчої діяльності наукового середовища, котра може існувати в сучасних умовах за постійної підтримки держави, кількісні та якісні параметри якої безпосередньо залежать від державної підтримки. У такий спосіб ми спостерігаємо комплементарність між наукою та державою.

Виявом комплементарності держави і науки є державна стратегія у сфері науки. Керуючись цим, актуальним є вивчення варіантів державної стратегії у сфері науки в повоєнній Україні, сформованих в умовах воєнного стану.

Аналіз досліджень. Питання, порушені у нашій статті, знайшли часткове відображення у новітньому українському науковому дискурсі. Вони висвітлені у напрацюваннях В. Бахру-

шина (Бахрушин 2022), О. Березка (Березко, 2022), В. Даценка (Даценко, 2022), В. Захарченка (Захарченко, 2022), І. Коліушка (Коліушко, 2022), Н. Кропачевої (Кропачева, 2024), Ю. Мелкова (Мелков, 2023), О. Саєнка (Саєнко, 2022) та інших дослідників. У фокусі їхньої уваги перебувають різні аспекти повоєнної відбудови наукової сфери в Україні. Здебільшого автори акцентують на аналізі діяльності Національної ради з відновлення України від наслідків війни, її посадовому складі, окремих положеннях національного плану щодо відкритої науки тощо. Водночас, на нашу думку, перспективним є з'ясування змісту стратегій повоєнного розвитку науки в Україні, запропонованих робочою групою «Освіта і наука» Національної ради з відновлення України від наслідків війни, Кабінетом Міністрів України, Міністерством освіти і науки України.

Мета статті – дослідити стратегії повоєнного розвитку науки в Україні, представлені робочою групою «Освіта і наука» Національної ради з відновлення України від наслідків війни, Кабінетом Міністрів України, Міністерством освіти і науки України.

Виклад основного матеріалу. 21 квітня 2022 р. Указом Президента було утворено Національну раду з відновлення України від наслідків війни (далі – Рада), затверджено її Положення та посадовий склад (Указ Президента України № 266/2022). Відповідно до Положення, Рада – консультативно-дорадчий орган при Президентові України, що, зокрема, забезпечує розроблення та внесення Президенту України узгоджених пропозицій з питань повоєнного відновлення України у ключових сферах. У її складі створено 24 робочі групи для підготовки фахових пропозицій, спрямованих на вирішення завдань, що стоять перед нею. 15 з-поміж них є робоча група з питань освіти і науки. У такий спосіб сфера освіти і науки – напрям пріоритетних реформ, реалізація яких є необхідною у воєнний та повоєнний час (Положення про Національну раду з відновлення України від наслідків війни, 2022). Таким чином, є достатньо підстав говорити, що керівництво держави чітко усвідомлює значущість наукової сфери для майбутнього України.

Результатом діяльності Ради загалом і робочої групи «Освіта і наука» зокрема впродовж квітня – червня 2022 р. стали «Матеріали робочої групи «Освіта і наука»», оприлюднені у липні 2022 р. у «Проекті Плану відновлення України» (Проект Плану відновлення України Матеріали робочої групи «Освіта і наука», 2022). Запропонований освітньо-науковою групою матеріал у частині науки структурно складається з двох час-

тин: «Основні проблеми, які необхідно вирішити в рамках Плану відновлення за напрямом «Наука та інновації» та «Цілі, завдання, етапи Плану відновлення за напрямом «Наука та інновації» в обраній сфері».

У першій розкрито такі аспекти: а) ключові виклики; б) ключові можливості; в) ключові обмеження. У другій з'ясовано проблеми та цілі, спрямовані на вирішення визначеної проблеми та завдання з досягнення цих цілей (Наука та інновації. Проект Плану відновлення України Матеріали робочої групи «Освіта і наука», 2022).

На слушну думку членів робочої групи, перед науковою сферою України стоїть сім ключових викликів. Відповідне та адекватне реагування на них дозволить науковій сфері України вийти зі стану коми та вийти на європейські й світові стандарти розвитку. З-поміж них, наприклад, відтік кадрів через війну, низький соціальний престиж професії науковця, відсутність стимулюючих кар'єрних траєкторій в дослідницькому секторі та інші (Наука та інновації. Проект Плану відновлення України Матеріали робочої групи «Освіта і наука», 2022: 192–193, 202).

Учасники робочої групи ситуацію у науковій сфері України розуміють водночас і як кризову, і як можливість докорінного оновлення науки – суспільно значущого соціального інституту в Україні, каталізатора загальної повоєнної трансформації України у статус сильної європейської держави щасливих громадян. На їх переконання, ключовою можливістю для наукової сфери повоєнної України є, наприклад, використання науки та інновацій як драйвера економічного розвитку (Наука та інновації. Проект Плану відновлення України Матеріали робочої групи «Освіта і наука», 2022: 192).

Реально оцінюючи масштаби наслідків, завдані країно-агресором Україні, члени робочої групи резонні у своїх міркуваннях стосовно обмежень, що мають місце в Україні в умовах воєнного стану. Суттєвими перепонами становленню відкритої науки в Україні вони називають: 1) воєнні дії на території України; 2) відсутність можливості прогнозувати розвиток подій в умовах воєнного стану; 3) відсутність вичерпної інформації та аналітики, необхідної для прийняття якісних управлінських рішень щодо сфери науки; брак фінансування та обмеженість державних ресурсів (Наука та інновації. Проект Плану відновлення України Матеріали робочої групи «Освіта і наука», 2022: 193).

Авторами матеріалів визначено шість основних проблем, що мають місце у сучасній науці України, а також заплановані цілі з їх усунення, етапи реалізації. З-поміж окреслених проблем є такі:

1) система організації оборонної наукової та науково-технічної діяльності не відповідає потребам та викликам; 2) недостатня спроможність органів державного управління у науковій сфері та брак міжвідомчої координації, брак якісних даних та цифрових інструментів їх збору й аналізу; 3) відсутність державної стратегії розвитку науки, яка чітко б визначала роль науки у загальній економічній стратегії та її очікуваний внесок у створення інновацій та технологій у пріоритетних для держави напрямках. Низькотехнологічна структура економіки має обмежену потребу в науці, результатом чого є низька інноваційна активність виробничих підприємств та бізнесу, купівля стандартних готових рішень замість попиту на дослідницькі продукти, відсутність значного фінансування наукової сфери з боку приватного сектору, низький рівень комерціалізації розробок; 4) зниження наукового кадрового потенціалу у зв'язку з війною, міграцією, низьким соціальним статусом професії науковця, відсутністю стимулюючих кар'єрних траєкторій в дослідницькому секторі; 5) втрата наукової інфраструктури через бойові дії, застаріла та недостатня дослідницька та інноваційна інфраструктура; 6) низький рівень інтеграції до світового і Європейського дослідницького простору, відсутність системної державної політики щодо супроводу та підтримки міжнародної співпраці у сфері науки, наявність бар'єрів для ефективного залучення та використання коштів міжнародних програм з підтримки науки та інновацій, відсутність системної співпраці з українською науковою діаспорою для підсилення української науки (Наука та інновації. Проект Плану відновлення України Матеріали робочої групи «Освіта і наука», 2022: 193, 194, 196, 198, 200, 201).

Передбачені цілі – усунення існуючих проблем. Наприклад, ціль 3 – «формування та реалізація комплексної державної стратегії розвитку науки і технологій у синергії з економікою» (Наука та інновації. Проект Плану відновлення України Матеріали робочої групи «Освіта і наука», 2022: 196).

План відновлення, запропонований робочою групою – не одномоментна дія, а стратегія, реалізація якої розрахована упродовж трьох етапів загальною тривалістю десять років. Перший етап: червень – кінець 2022 р., другий – січень 2023 – грудень 2025 рр., третій – січень 2026 – грудень – 2032 рр. Для кожного з етапів детально прописано ціль, якої заплановано досягти, та інструменти її досягнення. Наприклад, впродовж грудня 2022 – грудня 2030 рр. передбачено створення ефективної оборонної наукової та науково-технічної системи, що забезпечує впровадження наукомістких

технологій та додаткових практик в оборону та безпекову сфери (Наука та інновації. Проект Плану відновлення України Матеріали робочої групи «Освіта і наука», 2022: 193) Зрозуміло, що зазначена хронологія є умовною. Визначальним фактором, що уможливить реальність зазначених термінів, якість оновлення наукової сфери у повоєнній Україні є завершення війни.

Таким чином, представлена у «Матеріали робочої групи «Освіта і наука»» концепція наукової сфери в повоєнній Україні містить такі основні імперативи: 1) наука – важливий чинник відбудови повоєнної України, її європейськості, сталості, успішності; 2) сучасний стан науки в Україні є кризовим, водночас криза – стартовий майданчик для комплексної модернізації як наукової сфери, так і держави загалом; 3) пріоритетом наукового розвитку повоєнної України є відкрита наука, її вихід на європейський та світовий рівні.

8 жовтня 2022 р. Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 892-р було затверджено національний план щодо відкритої науки (Про затвердження національного плану щодо відкритої науки, 2022). Його реалізація розрахована на 2022–2030 рр. Ним передбачено: завдання, заходи, індикатори та строки виконання, виконавці. З-поміж останніх – Міністерство освіти і науки України, Міністерство економіки України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство цифрової трансформації України, Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, Міністерство культури та інформаційної політики України, Національна академія наук та національні галузеві академії (за згодою). У такий спосіб до його реалізації долучено практично всі профільні державні інституції.

По суті у документі йдеться про трансформацію нинішнього стану науки в Україні в якісно інший статус повоєнної науки в Україні – у відкриту науку. Досягнення поставленої мети – відкрита наука повоєнної України – передбачає виконання шести ключових завдань. Перше – забезпечення відкритого доступу до наукових результатів та науково-технічної інформації. Друге – забезпечення відкритого доступу до дослідницької інфраструктури. Третє – створення умов для проведення ефективної роботи з науково-технічною інформацією та об'єктами дослідницької інфраструктури, що наявні у відкритому доступі. Четверте – популяризація науки, поширення наукових знань та залучення громадян до участі в науковій та науково-технічній діяльності. П'яте – удосконалення системи оцінювання якості наукової та науково-технічної діяльності. Шосте – Підвищення рівня

поінформованості та формування компетентності з питань відкритої науки (Про затвердження національного плану щодо відкритої науки, 2022).

Зазначені завдання передбачено реалізувати шляхом запровадження конкретних заходів, що відповідають завданням. Разом передбачено 27 заходів. Наприклад, виконання першого завдання – забезпечення відкритого доступу до наукових результатів та науково-технічної інформації – заплановано реалізувати впродовж 2022–2026 рр. дев'ятьма заходами. З-поміж них, наприклад, такі, як «удосконалення законодавства відповідно до стандартів та норм Європейського Союзу в частині застосування принципів належного управління науковими даними (принципи FAIR) та використання оптимізованих наукових даних (FAIR-дані), зокрема їх застосування у процесі проведення наукових досліджень, які фінансуються за рахунок коштів державного бюджету»; «забезпечення спільного використання даних з країнами ЄС, зокрема шляхом інтеграції до Європейських просторів даних»; «розвиток партнерства українських установ та організацій з Європейською хмарою відкритої науки, зокрема в рамках програми «Горизонт Європа» тощо (Про затвердження національного плану щодо відкритої науки, 2022).

Виконання четвертого завдання – популяризація науки, поширення наукових знань та залучення громадян до участі в науковій та науково-технічній діяльності – заплановано реалізувати впродовж 2024–2030 рр. двома такими заходами. Перший – розроблення та виконання плану заходів з популяризації науки з урахуванням міжнародного досвіду, зокрема принципів Європейської асоціації громадянської науки (ESCA). Другий – проведення інформаційно-комунікаційних кампаній з метою популяризації наукових досягнень серед населення, інформування про можливості використання досягнень науки у професійній діяльності та повсякденному житті (Про затвердження національного плану щодо відкритої науки, 2022).

Таким чином, є достатньо підстав стверджувати, що на рівні Кабінету Міністрів України майбутнє науки у повоєнній Україні чітко пов'язують з моделлю відкритої науки. План реалізації концепції відкритої науки в Україні розрахований на 2022 – 2030 рр. Аналіз окреслених вище завдань та заходів із їх реалізації, дає достатньо підстав говорити про те, що у документі йдеться переважно про формування інфраструктури відкритої науки, пов'язаної з інформаційним та іміджевими компонентами. Водночас Розпорядження не містить, наприклад, інформації про фінансовий складник розвитку від-

критої науки. Не йдеться у ньому і про матеріальні заохочення суб'єкту наукової сфери – науковців. Поза увагою – заходи з підтримки українських учених, що залишилися в Україні, повернення тих, хто тимчасово виїхав тощо.

Питання науково-інноваційної інфраструктури, фінансового та інтелектуального капіталів – ці та інші аспекти представлено у стратегії збереження і подальшого розвитку наукової сфери в Україні Міністерства освіти і науки України. Основними викликами для наукової сфери України в умовах воєнного стану є такі сім. 1. Руйнування та пошкодження дослідницької та інноваційної інфраструктури. 2. Необхідність запровадження нових інструментів підтримки науковців та інноваторів в умовах воєнного стану. 3. Пошук можливостей продовжувати наукову, науково-технічну й інноваційну діяльність внутрішньо переміщеними особами. 4. Розвиток академічної мобільності в умовах воєнного стану. 5. Забезпечення відкритості науки та інновацій. 6. Інтеграція до європейського і світового дослідницького просторів. 7. Розвиток інноваційної екосистеми, поєднання наукового та промислового потенціалу, забезпечення трансферу технологій і комерціалізації наукових результатів (Наукова, науково-технічна та інноваційна діяльність. Освіта України в умовах воєнного стану. Інформаційно-аналітичний збірник, 2022: 198).

Стратегією Міністерства освіти і науки передбачено два типи практик, спрямованих на розвиток науки в Україні. Перший тип – короткострокові практики, спрямовані на збереження і підтримку наукового потенціалу. Другий – практики віддаленої перспективи повоєнного часу, спрямовані на трансформацію науки в Україні у відкриту науку. Основними завданнями короткострокових практик є такі: 1. напрацювання механізмів відновлення пошкодженої та зруйнованої дослідницької й інноваційної інфраструктури; 2. визначення підходів до запровадження нових інструментів підтримки науковців та інноваторів в умовах воєнного стану; 3. створення можливостей для продовження провадження наукової, науково-технічної й інноваційної діяльності внутрішньо переміщеними особами; 4. удосконалення інституту академічної мобільності; 5. запровадження засад відкритої науки та інновацій; 6. визначення шляхів прискорення процесів інтеграції до європейського та світового дослідницького просторів; 7. створення умов для розвитку інноваційної екосистеми, поєднання наукового й промислового потенціалу, забезпечення трансферу технологій і комерціалізації наукових результатів (Наукова, науково-технічна та інноваційна діяльність.

Освіта України в умовах воєнного стану. Інформаційно-аналітичний збірник, 2022: 207).

Основними завданнями практик віддаленої перспективи повоєнного часу є такі: 1. відновлення та модернізація мережі дослідницької й інноваційної інфраструктури спільно з іноземними країнами-партнерами; 2. запровадження нових інструментів підтримки науковців та інноваторів в умовах повоєнного відновлення України; 3. створення умов для збереження наукового потенціалу, повернення вимушено переміщених осіб для забезпечення продовження провадження ними наукової, науково-технічної й інноваційної діяльності; 4. визначення довгострокових напрямів удосконалення інституту академічної мобільності з метою посилення потенціалу української науки; 5. запровадження засад відкритої науки та інновацій, що забезпечуватиме конкурентоспроможність української науки в єдиному європейському дослідницькому просторі; 6. поглиблення інтеграції до європейського та світового дослідницького просторів, що забезпечить розвиток української науки в довгостроковій перспективі; 7. створення умов для довгострокового розвитку української науки та інноваційної екосистеми. Розвиток прикладних досліджень і поглиблення взаємозв'язку наукового й промислового потенціалу. Забезпечення комерціалізації наукових результатів і трансферу технологій, що сприятиме сталому економічному зростанню України (Наукова, науково-технічна та інноваційна діяльність. Освіта України в умовах воєнного стану. Інформаційно-аналітичний збірник, 2022: 207).

Першочергове завдання стратегії – збереження й подальший розвиток сфери науки та інновацій, підтримка її спроможності забезпечити реалізацію інтелектуального потенціалу країни, забезпечення створення й використання досягнень вітчизняної та світової науки і техніки для задоволення безпекових, соціальних, економічних, культурних та інших потреб, продовження формування інноваційного вектора розвитку (Шкуратов, 2022: 196–197).

Таким чином, аналіз викладеного вище, є достатньою підставою для судження, що зазначена стратегія стосується, по-перше, науки як соціального, суспільно- та дежавозначущого інституту; по-друге, науки як наукового середовища, в якому науковці здійснюють інтелектуальну твору діяльність; науковців як ключових суб'єктів наукової сфери; по-третє відкритої науки, що є фундаментом успішного розвитку повоєнної України; по-четверте, інтеграції української науки з відповідними якісними маркерами у європейське та світове наукове товариство.

Висновки. Отже, стратегії повоєнного розвитку науки в Україні представлені напрацюваннями робочої групи «Освіта і наука» Національної ради з відновлення України від наслідків війни, національним планом щодо відкритої науки Кабінету Міністрів України, інформаційно-аналітичними матеріалами, розробленими Міністерством освіти і науки України.

Окреслена у «Матеріалах робочої групи «Освіта і наука»» комплексна концепція розвитку наукової сфери в повоєнній Україні розрахована на десятилітню реалізацію впродовж червня 2022 – грудня 2032 рр. Вона містить такі основні імперативи: 1) наука – важливий чинник відбудови повоєнної України, її європейськості, сталості, успішності; 2) сучасний стан науки в Україні є кризовим, водночас криза – стартовий майданчик для комплексної модернізації як наукової сфери, так і держави загалом; 3) пріоритетом наукового розвитку повоєнної України є відкрита наука, її вихід на європейський та світовий рівні.

На рівні Кабінету Міністрів України майбутнє науки у повоєнній Україні також чітко пов'язують з її відкритою моделлю. План реалізації концепції відкритої науки в Україні розрахований на 2022–2030 рр. У документі йдеться переважно про формування інфраструктури відкритої науки, пов'язаної з інформаційним та іміджевими компонентами. Водночас у ньому не міститься, наприклад, інформації про фінансовий складник розвитку відкритої науки. Не йдеться у ньому і про матеріальні заохочення суб'єкту наукової сфери – науковців. Поза увагою – заходи з підтримки українських учених, що залишилися в Україні, повернення тих, хто тимчасово виїхав тощо.

Першочергове завдання стратегії, представленої Міністерством освіти і науки України – збереження й подальший розвиток сфери науки та інновацій, підтримка її спроможності забезпечити реалізацію інтелектуального потенціалу країни, забезпечення створення й використання досягнень вітчизняної та світової науки і техніки для задоволення безпекових, соціальних, економічних, культурних та інших потреб, продовження формування інноваційного вектора розвитку. Зазначена стратегія стосується, по-перше, науки як соціального, суспільно- та дежавозначущого інституту; по-друге, науки як наукового середовища, в якому науковці здійснюють інтелектуальну твору діяльність; науковців як ключових суб'єктів наукової сфери; по-третє відкритої науки, що є фундаментом успішного розвитку повоєнної України; по-четверте, інтеграції української науки з відповідними якісними маркерами у європейське та світове наукове товариство.

Аналіз окреслених вище стратегій є достатньою підставою для судження про те, що спільною для них є наскрізна думка стосовно того, що сучасна нація без науки – нація рабів. Відповідно розвиток науки – інвестиція у майбутнє успішної нації.

Фінансування дослідження. Статтю написаною відповідно до держбюджетної теми Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка «Освіта і наука як чинники післявоєнної відбудови: історичний досвід, уроки для України (№ 0124U000787)».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бахрушин В. Про ідеї, що обговорюються в Напряді з відновлення України. URL: <https://zn.ua/ukr/EDUCATION/jak-budut-vidnovljувати-osvitu-ta-nauku-pislja-vijni.html>
2. Березко О. Відкрита наука – другий шанс для української наукової системи? URL: <https://zn.ua/ukr/science/vidkrita-nauka-druhij-shans-dlja-ukrajinskoji-naukovoji-sistemi.html>
3. Даченко В. Скільки коштуватиме відбудова: розрахунки Національної ради з відновлення. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/09/12/691412/>
4. Захарченко В. Відновлення України від наслідків війни на засадах неоекономіки: секторальний та просторовий підходи. Український географічний журнал. 2022. 4 (120). С. 24–36. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2022.04.023>
5. Коліушко І. Національна рада відновлення України від наслідків війни та плани реформування влади. URL: https://lb.ua/blog/igor_koliushko/525328_natsionalna_rada_vidnovlennya.html
6. Кропачева Н. Відкритий доступ і відкрита наука в руслі концепції відкритої науки: загальнодоступність в цифровому форматі. Логос. 2024. 2. С. 366–368. DOI 10.36074/logos-02.02.2024.074
7. Мелков Ю. Відкрита наука та її значення для розбудови України як сильної європейської країни. Відбудова для розвитку: зарубіжний досвід та українські перспективи : міжнародна колективна монографія / [редколегія, голова – д.е.н. В.В. Небрат] ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України». К., 2023. С. 500–511.
8. Сасенко О. Рада відновлення від наслідків війни: уроки минулого та висновки на майбутнє. URL: https://lb.ua/blog/oleksandr_saienko/514347_rada_vidnovlennya_vid_naslidkiv_vijni.html
9. Указ Президента України № 266/2022 Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2662022-42225>
10. Положення про Національну раду з відновлення України від наслідків війни. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2662022-42225>
11. Проект Плану відновлення України Матеріали робочої групи «Освіта і наука». К., 2022. 357 с.
12. Наука та інновації. Проект Плану відновлення України Матеріали робочої групи «Освіта і наука». К., 2022. С. 192–221.
13. Про затвердження національного плану щодо відкритої науки. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/prozatverdzhennia-natsionalnoho-planu-shchodo-vidkrytoi-nauky-892-081022>
14. Наукова, науково-технічна та інноваційна діяльність. *Освіта України в умовах воєнного стану. Інформаційно-аналітичний збірник*. К., 2022. С. 198–208.
15. Шкуратов О. Виклики розвитку науково-інноваційної діяльності в Україні в умовах воєнного стану. *Освіта України в умовах воєнного стану. Інформаційно-аналітичний збірник*. К., 2022. С. 196–197.

REFERENCES

1. Bakhrushyn V. (2022). Pro idei, shcho obhovoriuiutsia v Natsradi z vidnovlennia Ukrainy. [On the ideas discussed at the National Council for the Restoration of Ukraine] URL: <https://zn.ua/ukr/EDUCATION/jak-budut-vidnovljувати-osvitu-ta-nauku-pislja-vijni.html> [in Ukrainian].
2. Berezko O. (2022). Vidkryta nauka – druhyi shans dlia ukrainскоi naukovoї systemy? [Is open science a second chance for the Ukrainian scientific system?] URL: <https://zn.ua/ukr/EDUCATION/jak-budut-vidnovljувати-osvitu-ta-nauku-pislja-vijni.html> [in Ukrainian].
3. Datsenko V. (2022). Skilky koshtuvatyme vidbudova: rozrakhunky Natsionalnoi rady z vidnovlennia [How much will reconstruction cost: calculations of the National Recovery Council] URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/09/12/691412/> [in Ukrainian].
4. Zakharchenko V. (2022). Vidnovlennia Ukrainy vid naslidkiv viiny na zasakh neoeconomiky: sektoralnyi ta prostorovi pidkhody. [Recovering Ukraine from the consequences of war on the basis of neo-economics: sectoral and spatial approaches] Ukrainyskyi heohrafichnyi zhurnal. [Ukrainian Geographical Journal] 4 (120). 24–36. [in Ukrainian].
5. Koliushko I. (2022) Natsionalna rada vidnovlennia Ukrainy vid naslidkiv viiny ta plany reformuvannia vlady. [The National Council for the Reconstruction of Ukraine from the Consequences of the War and Plans for Reforming the Government] URL: https://lb.ua/blog/igor_koliushko/525328_natsionalna_rada_vidnovlennya.html [in Ukrainian].
6. Kropacheva N. (2024) Vidkrytyi dostup i vidkryta nauka v rusli kontseptsii vidkrytoi nauky: zahalnodostupnist v tsyfrovomu formati. [Open access and open science in line with the concept of open science: public accessibility in digital format] Lohos. [Logos]. 2. 366–368. [in Ukrainian].
7. Mielkov Yu. (2023) Vidkryta nauka ta yii znachennia dlia rozbudovy Ukrainy yak sylnoi yevropeiskoi krainy. [Open science and its importance for the development of Ukraine as a strong European country] Vidbudova dlia rozvytku: zarubizhnyi dosvid ta ukrainyski perspektyvy : mizhnarodna kolektivna monohrafiia / [redkolehiia, holova – d.e.n. V.V. Nebrat] ; NAN Ukrainy, DU «In-t ekon. ta prohnouzv. NAN Ukrainy». [Reconstruction for Development: Foreign Experience and Ukrainian

Prospects : an international collective monograph / [editorial board, chairman - Doctor of Economics V.V. Nebrat] ; NAS of Ukraine, State Institution "Institute of Economics and Forecasting". NAS of Ukraine". K., 500–511. [in Ukrainian].

8. Saienko O. (2022) Rada vidnovlennia vid naslidkiv viiny: uroky mynuloho ta vysnovky na maibutnie. [War Reconstruction Council: Lessons from the past and conclusions for the future]. URL: https://lb.ua/blog/oleksandr_saienko/514347_rada_vidnovlennya_vid_naslidkiv.html [in Ukrainian].

9. Ukaz Prezydenta Ukrainy № 266/2022 Pytannia Natsionalnoi rady z vidnovlennia Ukrainy vid naslidkiv viiny. [Decree of the President of Ukraine No. 266/2022 Issues of the National Council for Reconstruction of Ukraine from the Consequences of War]. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2662022-42225> [in Ukrainian].

10. Polozhennia pro Natsionalnu radu z vidnovlennia Ukrainy vid naslidkiv viiny. [Regulations on the National Council for the Reconstruction of Ukraine from the Consequences of War]. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2662022-42225> [in Ukrainian].

11. Proekt Planu vidnovlennia Ukrainy Materialy robochoi hrupy «Osvita i nauka» (2022). [Draft Recovery Plan for Ukraine Materials of the Working Group "Education and Science"] K., 357. [in Ukrainian].

12. Nauka ta innovatsii. Proekt Planu vidnovlennia Ukrainy Materialy robochoi hrupy «Osvita i nauka» (2022). [Science and Innovation. Draft Recovery Plan for Ukraine Materials of the working group "Education and Science".] K., 192–221. [in Ukrainian].

13. Pro zatverdzhennia natsionalnoho planu shchodo vidkrytoi nauky (2022). [On approval of the national plan for open science] URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-natsionalnoho-planu-shchodo-vidkrytoi-nauky-892-081022> [in Ukrainian].

14. Naukova, naukovo-tekhnichna ta innovatsiina diialnist. Osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu. Informatsiino-analitychnyi zbirnyk (2022). [Scientific, technical and innovative activities. Education of Ukraine under martial law. Information and analytical collection] K., 198–208. [in Ukrainian].

15. Shkuratov O. (2022). Vyklyky rozvytku naukovo-innovatsiinoi diialnosti v Ukraini v umovakh voiennoho stanu. Osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu. Informatsiino-analitychnyi zbirnyk. [Shkuratov O. Challenges to the development of scientific and innovative activities in Ukraine under martial law. Education of Ukraine under martial law. Information and analytical collection] K., 196–197. [in Ukrainian].

УДК 274.477

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-1-5>

Петро КОТЛЯРОВ,

orcid.org/0000-0002-8917-8926

*доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії мистецтва
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна) pkotl.univ@gmail.com*

Володимир ЗУЙКОВ,

orcid.org/0009-0001-7858-8997

*викладач-стейкхолдер кафедри педагогіки та психології
Українського гуманітарного інституту
(Буча, Київська область, Україна) zujkovvolodimir@gmail.com*

РЕФОРМАЦІЯ В ЖЕНЕВІ: РЕАЛІЗАЦІЯ ІДЕЙ ПРОТЕСТАНТСЬКОЇ ДОКТРИНИ ЖАНА КАЛЬВІНА (1530–1560-Х РР.)

Основна мета статті полягає в аналізі особливостей реформаційних процесів у Женевській Республіці в період 1530–1560-х років. Дослідження сфокусовано на ключовій ідеї Жана Кальвіна щодо права на застосування сили для захисту релігійних переконань, а також боротьби проти зовнішньої агресії і внутрішніх бунтів у державі. Також у статті розглянуто окремі аспекти ідей кальвінізму крізь призму реформаційних процесів, що відбувались у Женевській Республіці в 1530–1560-х рр. На основі джерел та шляхом опрацювання як зарубіжної, так і української історичної літератури, репрезентовано основні етапи Женевської Реформації, в контексті якої висвітлено біографію та релігійну діяльність Жана Кальвіна. На основі порівняльного аналізу було розглянуто одне із складних питань тогочасного західноєвропейського реформаційного руху, яке стосувалося проблеми участі християнина у військових діях та права на застосування мечя у захисті релігійних переконань. У якості порівняння поглядів на цю проблему, поряд з концепцією Жана Кальвіна також було проаналізовано погляди ведучих реформаторів Німеччини – Мартіна Лютера та Філіпа Меланхтона. Було звернено увагу на право князів щодо використання зброї як проти тих хто порушував суспільні норми в середині держави, так і про право князів підняти меч проти свого сюзерена. Побіжно висвітлено фундаментальні принципи кальвінізму щодо державної влади, політичного розвитку суспільства та відносини держави і церкви. З'ясовано вплив низки стрижневих подій і персоналій на розвиток кальвінізму в Женеві та його поширення в інших містах Західної Європи. Результати дослідження можуть бути корисними для визначення впливу ідей Ж. Кальвіна на християнську теологію та практику, а також для розуміння стосунків релігійних протестантських спільнот з державною владою, їх ставленням до військової служби та участі у військових діях.

Ключові слова: кальвінізм, протестантизм, Жан Кальвін, Мартін Лютер, Реформація, захист переконань.

Petro KOTLIAROV,

orcid.org/0000-0002-8917-8926

*Doctor of Historical Sciences, Professor,
Head of the Department of Art History
Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) pkotl.univ@gmail.com*

Volodymyr ZUIKOV,

orcid.org/0009-0001-7858-8997

*Teacher and stakeholder at the Department of Pedagogy and Psychology
Ukrainian Institute of Arts and Sciences
(Bucha, Riv region, Ukraine) zujkovvolodimir@gmail.com*

THE REFORMATION IN GENEVA: IMPLEMENTATION OF THE IDEAS OF THE PROTESTANT DOCTRINE JOHN CALVIN (1530–1560S)

The primary objective of the article is to analyze the characteristics of the Reformation processes in the Republic of Geneva during the period of the 1530s–1560s. The research focuses on Jean Calvin's key idea regarding the right to use force to defend religious beliefs, as well as the struggle against external aggression and internal uprisings within the

state. The article also examines specific aspects of Calvinist ideas through the lens of the Reformation processes that took place in the Republic of Geneva during the 1530s–1560s. Based on sources and by studying both foreign and Ukrainian historical literature, the main stages of the Genevan Reformation are presented, within which the biography and religious activities of Jean Calvin are highlighted. A comparative analysis is used to explore one of the complex issues of the Western European Reformation movement of that time, concerning the problem of a Christian's participation in military actions and the right to wield the sword in defense of religious beliefs. Alongside John Calvin's concept, the views of leading German reformers, Martin Luther and Philipp Melancthon, are also analyzed for comparison. Attention is drawn to the right of princes to use arms both against those who violated societal norms within the state and the right of princes to take up arms against their overlord. The article briefly addresses the fundamental principles of Calvinism regarding state power, political development of society, and the relationship between the state and the church. The influence of several key events and personalities on the development of Calvinism in Geneva and its spread to other cities in Western Europe is also examined. The research results may be useful for understanding the influence of John Calvin's ideas on Christian theology and practice, as well as for understanding the relationship between Protestant religious communities and state authorities, their attitudes towards military service, and participation in military actions.

Key words: Calvinism, Protestantism, John Calvin, Martin Luther, Reformation, defense of beliefs.

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Реформація XVI ст. стала переломним періодом в історії Європи, ознаменувавши розкол у західній гілці християнства та появу численних протестантських рухів. Одним із найважливіших центрів європейської Реформації була Женева, де, завдяки активній діяльності проповідника та реформатора французького походження Жана Кальвіна, впродовж 1530–1560-х рр. було здійснено спробу практичного втілення реформаційних доктрин у всі сфери релігійного та державно-політичного життя. Нове вчення та практичне застосування ідей Кальвіна щодо стосунків і обов'язків держави та суспільства суттєво вплинуло на церковне й громадське життя не лише в Женеві, а й у багатьох містах тогочасної Західної Європи.

Кальвіністський рух також суттєво вплинув на формування законодавства, соціальні структури, освіти та етику праці Нового часу, створивши принципово нове соціальне та культурне середовище, що сприяло розвитку демократичних і конституційних ідеалів. Всебічному дослідженню реалізації ідей кальвіністської доктрини сприяє міждисциплінарний принцип, який передбачає поєднання методологічних підходів низки гуманітарних наук (зокрема, історії, теології, правознавства, політології тощо).

Вивчення реформаційних процесів в Женеві, порівняння їх з аналогічними проблемами в Німеччині, дає змогу зрозуміти сутність глибинних процесів в європейському протестантському русі XVI ст. Аналіз специфіки релігійних та політичних поглядів Жана Кальвіна та інших європейських реформаторів в частині відношення до війни та права захисту релігійних переконань, дозволяє оцінити вплив кальвіністського вчення на суспільно-політичний розвиток Женеві та інших протестантських громад Європи. Дослідження реалізації ідей кальвінізму на практиці дає можливість з'ясувати, яким чином зміни в релігій-

ному житті тогочасної Європи вплинули на розвиток громадянського суспільства та формування державних інститутів, а також на творення сучасної протестантської системи цінностей (першою чергою, з її ставленням до питань релігії, влади та особистої свободи).

Поряд з тим, актуальність досліджуваної теми також зумовлена зростанням інтересу до історії протестантизму в Україні на сучасному етапі. Своєю чергою, дослідницький внесок у розробку цієї теми дозволить краще зрозуміти витoki та розвиток кальвінізму, його вплив на європейський та український соціуми, що сприятиме покращенню міжконфесійного діалогу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографія Реформації в Женевській Республіці, характеризується великим корпусом різноманітних досліджень, що стосуються не лише релігійних та культурних, а й соціально-політичних трансформацій, які зробили Женеву одним з провідних центрів протестантизму в Європі.

До проблем Женевської Реформації зверталися не лише зарубіжні дослідники, але й українські. Серед праць сучасних українських вчених з досліджуваної проблематики варто виділити статтю історикинь О. Осмоловської та Н. Мініч (2018), предметом якої є Женевська Реформація в період панування старої аристократії. Заслужують на увагу публікації релігієзнавця В. Докаша, що стосуються правового аспекту відносин держави та церкви в соціальній доктрині кальвінізму (Докаш, 2006) й дослідження Реформації в контексті соціальних вимірів (Докаш, 2019). Правознавиця О. Львова також досліджувала ідеї влади у вченні Ж. Кальвіна з точки зору теорії держави та права (Львова, 2019), а філософ С. Стасенко вивчав їх крізь призму дослідження теоретичних джерел сучасного лібералізму (Стасенко, 2013).

Історії кальвінізму присвячені енциклопедичні статті авторства П. Голобуцького (2007), В. Люба-

щенко (2012), а також один з розділів багатотомного видання «Історія релігії в Україні» (Колодний, 2002). Серед сучасних зарубіжних вчених відзначаємо доробок протестантських богословів А. Макграта (2017) (студії з історії протестантизму в Європі та внеску кальвіністів у цей процес), Дж. Пайпера (2021) (проповідь про життя та діяльність Ж. Кальвіна), а також Е. Andrews (2023), Т. Parker (2007) (монографічні дослідження, присвячені біографії видатного реформатора) та J. Witte (2019) (вивчення ставлення Ж. Кальвіна до питань державного управління тощо).

Не оминули проблему кальвіністської Реформації і релігійні діячі, вихідці з України. До таких можна віднести представника української діаспори початку ХХ ст. З. Бичинського (1911), який здійснив спробу дати розгорнуту історію виникнення протестантизму починаючи з проблем церкви ХІІІ ст. і до виникнення та становлення протестантських рухів, з особливим акцентом на кальвінізм.

Таким чином, сучасні дослідники використовуючи міждисциплінарний підхід, поєднуючи історію, богослов'я, релігієзнавство, правознавство та інші дисципліни, достатньо ґрунтовно висвітлити проблему зародження протестантизму в Європі (зокрема, у його кальвіністському варіанті).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вищезазначене продукує посилення інтересу до питання Реформації в Женеві та необхідність глибокого дослідження цієї проблеми в контексті практичного застосування ідей Ж. Кальвіна. Однак не можна сказати, що усі проблеми вирішені і розставлені необхідні акценти. Перш за все, це стосується дослідження соціально-політичної динаміки, пов'язаної з впливом кальвінізму та Женевської Реформації на тогочасне суспільство й подальший розвиток європейського протестантизму. Однією із важливих проблем тогочасного європейського протестантського руху, включно із кальвінізмом, було питання відношення християн до військової служби, питання щодо права влади карати злочинців і бунтівників, а такою права на застосування зброї християнином проти зовнішніх ворогів. Болючим питанням було і право збройного виступу підданих проти своїх сюзеренів, коли йшлося про захист релігійних переконань. Значна частина цих питань актуальна і для сучасного протестантизму. Також залишається актуальним вивчення ролі кальвінізму в процесі розбудови церковних і світських інституцій (зокрема, вплив руху на формування концепції громадянських прав та свобод, структури влади й принципів правової держави). Таке дослідження дозволить з нових позицій пере-

глянути вплив кальвінізму на суспільні та політичні процеси в Європі середини ХVІ ст., а також сприятиме формулюванню стратегій розвитку цих ідей у наш час.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). *Мета статті* – відстежити особливості реформаційних процесів у Женевській Республіці в 1530–1560-х рр. *Предметом дослідження* є ключові ідеї Жана Кальвіна щодо права на застосування меча у захисті релігійних переконань та боротьби проти як зовнішньої агресії так і бунтів всередині держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з провідних течій Реформації, поряд із лютеранством та англіканством, є кальвінізм – напрям протестантизму, який сформувався у першій половині ХVІ – середині ХVІІ ст. Батьківщиною кальвінізму вважається Швейцарія, де виникли перші в Європі кальвіністські (реформатські) громади, що спричинили поділ країни на католицькі та протестантські кантони, таким чином, суттєво трансформували не лише релігійне, але й суспільно-політичне, економічне та культурне життя. Кальвінізм швидко поширився й на інші країни Західної Європи (зокрема, на Францію, Нідерланди, Шотландію, Англію та окремі князівства Німеччини) (Любашенко, 2012).

Ідеологом кальвінізму був французький теолог і юрист Жан Кальвін (1509–1564), який, поряд з Мартіном Лютером та Ульріхом Цвінглі, вважається одним із трьох головних діячів європейської Реформації (Докаш, 2019: 147). Він народився 10 липня 1509 р. в м. Нуайон у Франції в родині Жерара Кальвіна – канонічного юриста та секретаря місцевого єпископа. Завдяки турботі батька Жану Кальвіну вдалося отримати хорошу освіту. В різні роки він навчався в Паризькому, Орлеанському та Бурзькому університетах, де вивчав юриспруденцію та філософію. Особливий вплив на його подальшу діяльність здійснив італійський юрист, засновник юридичного гуманізму Джованні Андреа Альчато (латиніз. форма – Альціати). Саме ці обставини у подальшій діяльності допомогли Кальвіну стати не лише одним із головних реформаторів, але й отримати визнання великого християнського юриста.

Підтримка реформаційних ідей Ніколаса Копа, ректора Паризького університету, а також «Справа плакатів» («Affaire des Placards»), яка започаткувала гоніння на реформаційні рухи і перші страсти у Франції, змусили Кальвіна до еміграції. Його першим притулком за межами Франції став Базель (Бичинський, 1911: 115; Witte, 2019: 2–3). Саме тут у 1536 р. Ж. Кальвін опублікував перше

видання трактату «Інституція християнської релігії» (*Institutio Christianae religionis*) – свій найважливіший твір у чотирьох книгах, в якому було викладено основні принципи кальвіністського вчення (Кальвін, 1986: VII) і послідовно спростувалися доктрини інших віровчень. Як зазначав З. Бичинський, цей твір одразу поставив Ж. Кальвіна на чолі протестантського руху й приніс йому славу «Аристотеля та Фоми Аквінського реформованої церкви» (Бичинський, 1911: 122).

У липні 1536 р. Ж. Кальвін прибув до Женеви – міста з населенням близько 12 тис. мешканців, розташованого на кордоні Швейцарії та Франції, яке на той час було прихистком для багатьох політичних та церковних вигнанців. Тут він познайомився з місцевим проповідником Гійомом Фарелем, за наполяганням якого залишився у місті вчителювати та став пастором євангельської церкви, й швидко перебрав на себе значний вплив (Бичинський, 1911: 123–124). Практичну реалізацію положень доктрини Ж. Кальвіна під час його перебування у Женеві в українській історіографії названо «Женевським експериментом». Суть останнього полягала у встановленні угоди між державою та церквою, яка забезпечувала рівність відносин шляхом збереження регулятивної ролі державного механізму (Докаш, 2006: 123).

Перша спроба «Женевського експерименту» Ж. Кальвіна припадає на 1530-і рр. У цей час він видав Сповідання віри, що складалось з 21-го параграфа (стисло висвітлені основні принципи євангельського вчення). Останнє призначалось для поширення серед мешканців міста й мало бути керівництвом для викладання у школах. Окрім того, спільно з Г. Фарелем Ж. Кальвін розробив кодекс заборон щодо публічної поведінки. Обидва документи було схвалено міською владою Женеви і затверджено в листопаді 1536 р. (Бичинський, 1911: 123–124; Докаш, 2019: 150).

За положеннями кальвіністського вчення, людина від природи схильна до зла та непокори, тому потребує суворого контролю. Відповідно, світська влада повинна карати громадян не лише за кримінальні злочини, а й за образу Бога та прояви аморальності (Осмоловська, Мініч, 2018: 154). Зрештою, в січні 1537 р. Велика Рада Женеви видала розпорядження, яке забороняло аморальні звичаї, азартні ігри, хрещення дітей повітухами тощо. Дотримання цих норм суворо контролювалось владою під загрозою публічного покарання або тюремного ув'язнення. У липні 1537 р. дотримання Сповідання віри стало обов'язковим для всіх мешканців міста шляхом необхідного складання присяги (Бичинський, 1911: 125–126).

Після приходу до влади супротивників Реформації та конфлікту Ж. Кальвіна з Великою Радою, в квітні 1538 р. його разом з Г. Фарелем було позбавлено пасторських посад і вигнано з Женеви. Проповідники вирушили спочатку до Берна, потім – до Цюриха, пізніше – до Базеля (Бичинський, 1911: 126–127). Переїхавши до Страсбурга, який вважався ще одним центром французьких протестантів-вигнанців, у серпні 1540 р. Ж. Кальвін одружився з вдовою Іделеттою Штордер, членкинею своєї церкви (Бичинський, 1911: 131–132).

У 1540 р. до влади в Женеві знову прийшли прихильники Реформації, саме тому, після тривалих переконань з боку Г. Фареля та офіційного запрошення від уряду Женевської Республіки, Ж. Кальвін, повернувся до міста, де і перебував до кінця свого життя (Бичинський, 1911: 135–138; Осмоловська, Мініч, 2018: 162).

На другому етапі так званого «Женевського експерименту» в 1540-х рр. він продовжив реалізацію своїх релігійних, суспільних та політичних ідей. Варто зазначити, що Кальвін був не самотній у спробі упорядкувати суспільство. Адже важливим завданням, яке намагалися реалізувати європейські реформатори стосувалося побудови гармонійного суспільства із реформованою релігією, де владні структури і суспільство перебувають у гармонії, що ґрунтується на біблійних принципах. Однак шляхи для здійснення важливих структурних перетворень реформаторам бачилися по різному. Так само по різному дивилися вони і на те, чи в усьому християнин має підпорядковуватися представникам влади. Тому спробуємо коротко окреслити погляди різних реформаційних таборів на проблему реформування суспільства і те, наскільки далеко поширюється світська влада у питанні примусу членів суспільства/християн у тих чи інших питаннях, особливо коли це не відповідає євангельським нормам.

Отже, якщо брати лютеранство, то для відповідного теолога німецької Реформації Філіпа Меланхтона дієвим засобом реформування суспільства була освіта. Він неодноразово у публічних виступах та трактатах артикулював цю думку наступним чином: «Що може надати людству більше переваг, ніж наука? Жодне мистецтво, жодне ремесло, й істинно, жодні плоди землі...»¹,

¹ «Was anders nämlich verschafft denn dem gesamten Menschengeschlecht größere Vorteile als die Wissenschaften? Keine Kunst, kein Handwerk, wahrhaftig auch kein landwirtschaftliches Produkt, ja sogar nicht einmal die Sonne, die viele für die Urheberin des Lebens gehalten haben, ist in dem Grade notwendig wie die Kenntnis der Wissenschaften. (Melancthon, 1977: 98)

коли «наука гине», то «людський рід перетворюється на диких, бродячих тварин». У такому суспільстві, переконує Меланхтон, не діють ні право, ні закон, а суспільство втрачає керованість і навіть релігія не допомагає.² На думку реформатора, наука є тим чинником, який допомагає у створенні «впорядкованої законом держави і судової практики» (Melanchthon, 1977: 98). Погляди Меланхтона цілком корелюються із його гуманістичними поглядами, адже відомо, що до Реформації він був одним із провідних європейських гуманістів. Однак, щоб не склалося уявлення, що він відстоює виключно гуманістичні ідеали і залишає релігію на другому плані, приведемо у якості ілюстрації ще одну цитату із трактату-промови «De philosophia» і якому лейтмотивом є думка, що наука, перш за все слугує славі церкви і, по-друге – приносить користь державі: «Нічого не може бути кращим, ніж слава церкви, нічого немає ціннішого» (Melanchthon, 2010: 133). А тому: «... саме ця причина повинна спонукати нас досягати високих успіхів у навчанні, щоб принести максимально велику користь для держави і церкви» (Melanchthon, 2010: 133).

Цікавими є і судження Мартіна Лютера, який після початку Реформації зіткнувся із одним із найсерйозніших викликів – селянським повстанням (1524–1525 рр.). І хоча Лютер у жорсткій формі засудив повсталих селян, однак він звернув погляд і на іншу, не менш важливу проблему, пов'язану із функціонуванням світської влади. У трактаті «Проти розбійних і грабіжницьких згай селян», який Лютер написав ще в той час, коли не згасли останні вогнища повстання, він визначив світську владу як караючу і яка є засобом вияву Божого гніву, втіленням невідворотної вищої справедливості. Однак він звинувачує не лише селян як призвідників повстання, а звертається і до князівської світської влади, яка повинна використовувати, можливо, останній шанс для покаяння і внутрішнього покращення. Лише тоді, можливо, Бог зупинить покарання та спустошення (Luther, 1525).

Лютер не обмежується лише закликами до покаяння. Він як і Меланхтон розумів глибинні причини суспільних виразок і проблем. І їх вирішення він теж, як не дивно, бачив у освіті. У створенні нової системи шкільної і вищої освіти, яка б

виховувала школярів і студентів у дусі цінностей Реформації. Існуюча морально застаріла система освіти, на думку реформатора, не могла вирішити поставлене завдання (Borst, 1979: 572). Однак піклування реформуванням освіти Лютер вважав за потрібне передати державі, світській владі. Саме ця ідея є лейтмотивом трактату «До радників усіх міст землі німецької. Про те, що їм належить засновувати і підтримувати християнські школи» (Лютер, 1994: 178), який вийшов друком на початку лютого 1524 р. і став публічним зверненням до світської влади за підтримкою.

Що ж стосується другого питання щодо непокори владі, яка вимагає того, що суперечить Божим постановам, то для лютеран це було надзвичайно дражливе питання, особливо якщо взяти до уваги той факт, що Німеччина була розділена на велику кількість князівств, які іноді формально, а у більшості реально, перебували у різних формах васальної залежності від імператора Священної римської імперії. З початком Реформації частина князівств перейшла на бік Реформації, а імператор Карл V, залишився у лоні католицизму і присвятив своє життя викоріненню Реформації. Тож перед протестантськими князями гостро постало питання щодо права застосування меча проти свого сюзерена. Відповідь від лютеранського табору у письмовій формі надав Філіп Меланхтон, який категорично не визнавав повстань, оскільки будь яка влада – це інститутція встановлена Богом (Bretschneider, 1854: 645), проти якої категорично забороняється піднімати меч. Щоправда, визнає реформатор, іноді воля влади категорично суперечить Божим постановам. У такому випадку, цитує Меланхтон слова ап. Петра: «... необхідно підкорятися більше Богові, ніж людям» (Дії Апостолів 5:29). Звісно, цей текст має широкий діапазон трактування – від пасивного непослуху, до відкритого збройного повстання. Проте реформатор не рекомендує братися за зброю, навпаки, переконує: «слід терпіти владу, якщо зміни неможливі без народного руху, без бунту і чвар» (Melanchthons Werke in Auswahl, 1951: 158–161).

Але ці рекомендації більше стосувалися права на повстання селян і міщан. А як діяти князям, які відповідали за своїх підданих, які були гарантами Реформації і миру? Це було складне питання, на яке Меланхтон теж намагався відповісти у дусі християнського гуманізму. Його аргументація ґрунтується на тому, що князь має повноваження вступити у війну лише за одностайної згоди підданих, з рук яких він отримав владу («a quo accipit imperium») (Scheible, 1978: Nr. 264). Але лише у тому випадку, коли усі піддані сповідують одну

² «Weil ohne Recht und Gesetz und ohne Religion weder staatliche Gemeinschaft aufrechterhalten noch Vereinigungen von Menschen zusammengeführt und regiert werden können, wird das Menschengeschlecht nach Art wilder Tiere umherstreifen, wenn die Wissenschaften untergehen». (Melanchthon, 1977: 98)

релігію. Але в перші роки Реформації, коли релігійна ідентичність не завжди була однозначно виражена, і не усі одностайно були переконаними прихильниками нового вчення, князь, вважає Меланхтон, не має права примушувати підданих до війни навіть у частині захисту євангелічного вчення («causa Evangelii») (Scheible, 1978: 264), оскільки це були не їхні власні переконання (Scheible, 1978: Nr. 264).

Інший аргумент полягав у тому, що віруючі взагалі не повинні турбуватися про збройний захист, адже як істинні християни вони повинні повністю віддаватися в руки Божі (Scheible, 1978: Nr. 264).

Зовсім іншої думки на цей рахунок притримується Жан Кальвін. В «Інституції» Кальвін присвятив спеціальний розділ про управління державою у якому торкнувся обов'язків влади при виконанні своїх повноважень. Проаналізувавши три форми управління: монархічну, аристократичну і демократичну він зазначає, що не легко визначити, яка з них є найкращою, але «наш обов'язок повинуватися і підкорятися тим, кого Бог поставив» (Кальвін, 1986: 229). Зі свого боку влада має набір функцій і повноважень. Що стосується покарань всередині країни, то Кальвін тут категоричний. Він зазначає, що будь яка влада, навіть та, що керується Божим законом, має право на насильство і пролиття крові, оскільки «влада, при виконанні карі не робить нічого сама від себе, але виконує присуди Божі» (Кальвін, 1986: 230). Навпаки, дуже шкідливим для суспільства загалом буде, якщо влада буде терпима до зла на шкоду загалу (Кальвін, 1986: 230). З цього, робить висновок Кальвін, «...для царів мусить бути деколи конечне і законне взяти до рук зброю, щоб заспокоїти розрухи збунтованих людей, щоб помагати гнобленим, або щоб злі вчинки лихих людей покарати» (Кальвін, 1986: 230).

Однак, як відомо, протестантський табір був єдиний у тому, що влада має право на покарання бунтівників, але як бути із зовнішньою агресією, із правом на війну загалом? Жан Кальвін розумів цю проблему і пояснює, що у Новому Заповіті немає жодного прикладу чи постанови, з чого можна було б зробити висновок, що війна для християнина дозволена. До того ж, переконує Кальвін, зовсім не варто шукати відповідь на це питання у вченні апостолів, оскільки їх метою було навчати про духовне царство Христа, а не влаштовувати справи земного правління (Кальвін, 1986: 230). Нічого у цьому напрямі не змінив і Христос під час свого першого приходу, адже він навіть «не наказав воїнам кидати зброю» (Кальвін, 1986: 230).

Не можна кидати зброю і тоді, коли «йде мова про збройний виступ проти ворогів, тобто проти озброєних бандитів» (Кальвін, б. д.). Цікаво, що реформатор говорить, що у такому випадку навіть не потрібно шукати якусь незначну виправдальну формальну причину. Тобто, це прямий обов'язок підніматися на війну проти ворогів.

Однак, з цього не випливає, що Кальвін уважав війну єдиним засобом вирішення проблем. Навпаки, він настійливо переконує, що вони [влада] «повинні уникати війни, поки не будуть примушені до неї крайньою необхідністю» (Кальвін, б. д.). А до того треба випробувати усі наявні дипломатичні засоби і методи, перед тим як братися за зброю. І найголовніше, як слідує із Інституції, Кальвін не рекомендував державним керівникам при усякому кровопролитті «не піддаватися своїм особистим почуттям, а керуватися суспільними інтересами» (Кальвін, 1986: 230).

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок. Отже, звернення до теоретичної спадщини Жана Кальвіна та інших європейських реформаторів дозволило прослідкувати позицію керівників Реформації щодо важливого питання, яке стосується правомірності застосування зброї у захисті релігійних переконань. Особливу увагу було звернуто на позицію Жана Кальвіна щодо права влади застосовувати силу проти порушників суспільного порядку. Оскільки подібні проблеми були спільні для усього європейського протестантського табору, то для більш ґрунтового розуміння цієї проблеми було залучено також праці головних теологів Реформації – Мартіна Лютера та Філіпа Меланхтона. В цілому, якщо судити із джерел, Жан Кальвін, так як і зазначені керівники протестантського руху, не ставили під сумнів правомірність застосування владою сили щодо придушення повстань або покарання злочинців. На думку Кальвіна людина від природи схильна до зла та вияву непослуху, отже мають бути ті посадовці, які в силу наданої їм влади будуть здатні суворо контролювати і карати тих, хто проявляє непослух. Також світська влада має право карати не лише за кримінальні злочини, але й за образу Бога та прояви аморальності. Проте питання застосування військової сили проти зовнішньої агресії, проти права на ведення війни загалом, права застосування меча залишалося предметом дискусій. Лютеранський табір в особі Філіпа Меланхтона відкидав навіть саму думку збройного виступу протестантських князів проти свого суверена, натомість Жан Кальвін, навпаки, вважав обов'язком християнина у разі потреби брати до рук зброю і виступати на захист євангелічного вчення та своєї держави. Його аргу-

ментация базується на тому, що хоча Христос особисто і не давав повеління брати до рук зброю, але, разом з тим, як вважає Кальвін, і не заборонив цього робити.

Теоретичні розробки Кальвіна цього складного питання стануть основою для інших протестант-

ських лідерів, оскільки як покаже подальша історія, практично усі країни Західної Європи у другій половині XVI – першій половині XVII країн поринуть у вир релігійних війн, а питання щодо застосування зброї у захисті релігійних переконань стануть ключовим у збереженні протестантизму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Andrews E. D. *John Calvin : A Solitary Quest for the Truth*. 2023. 342 p. URL: <https://goo.su/K1a9Gj> (date of access: 08.03.2024).
2. Borst A. *Lebensformen im Mittelalter*. Frankfurt a. M. : Nikol, 1979. 783 p.
3. *Corpus reformatorum* / ed. by C. G. Bretschneider. Brunsvigae : C.A. Schwetschke, 1854. Vol. 20. 830 p.
4. Luther M. *Widder die stürmenden bawren*. *Andy Drummond's website*. 1525. URL: https://andydrummond.net/muentzer/PDFs/luther_against_tumultuous_peasants.pdf (date of access: 16.05.2024).
5. Melanchthon P. *Lobrede auf die neue Schule*. *Melanchthon deutsch*. Leipzig, 1977. P. 96–105.
6. Melanchthon P. *Rede über die Philosophie*. *Melanchthon deutsch. Schule und Universität, Philosophie, Geschichte und Politik*. Leipzig, 2010. Vol. 1. P. 131–141.
7. *Melanchthons Briefwechsel*. Kritische und kommentierte Gesamtausgabe, im Auftrag der Heidelberger Akademie der Wissenschaften / ed. by H. Scheible. Stuttgart – Bad Cannstatt : Frommann-Holzboog, 1978. Vol. 2. 487 p.
8. *Melanchthons Werke in Auswahl*. Bd. 2/1. Gütersloh : C. Bertelsmann, 1951.
9. Parker T. H. L. *John Calvin : A Biography*. Louisville, London, 2007. 224 p. URL: <https://goo.su/HbWn> (date of access: 08.03.2024).
10. Witte J. *John Calvin. Great Christian Jurists in French History* / ed. by O. Descampes, R. Domingo. Cambridge, 2019. P. 117–133. URL: <https://goo.su/HQzUtn> (date of access: 08.03.2024).
11. Бичинський З. *Історія і суть протестантизму*. Пiттсбург, 1911. 197 с. URL: <https://goo.su/hesky> (дата звернення: 08.03.2024).
12. Голобуцький П. В. Кальвінізм. *Енциклопедія історії України* / ред. В. А. Смолій. Київ, 2007. Т. 4. 528 с. URL: <https://goo.su/G9gIchS> (дата звернення: 08.03.2024).
13. Докаш В. *Принципи взаємовідносин держави і церкви в соціальних доктринах протестантів : правовий аспект. Релігійна свобода. Взаємини держави і релігійних організацій: правові та політичні аспекти : науковий щорічник* / ред. А. Колодний. Київ, 2006. С. 122–125.
14. Докаш В. *Реформація в контексті соціальних вимірів. Спадок Реформації: до 500-річчя 95 тез Мартіна Лютера та пам'яті Ю. О. Голубкіна (1941–2010)* / ред.: С. Б. Сорочан, А. М. Домановський. Харків, 2019. 250 с. URL: <https://goo.su/6zSf2> (дата звернення: 08.03.2024).
15. *Історія релігії в Україні : у 10-ти т. / ред. А. Колодний*. Київ : Світ Знань, 2002. Т. 5 : Протестантизм в Україні. 424 с. URL: <https://goo.su/kMzcqh> (дата звернення: 08.03.2024).
16. Кальвін І. *Інституція або навчання християнської релігії*. Атланта, Торонто, 1986. 238 с.
17. Львова О. Л. *Ідея влади в часи реформації : Ян Гус, Мартін Лютер, Жан Кальвін*. *Правова держава*. 2019. № 30. С. 76–84. URL: <https://goo.su/EkGzVQ> (дата звернення: 08.03.2024).
18. Любащенко В. І. *Кальвінізм. Енциклопедія Сучасної України* / ред.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк. Київ, 2012. URL: <https://goo.su/5pOaML> (дата звернення: 08.03.2024).
19. Макрат А. *Небезпечна ідея християнства. Протестантська революція : історія від шістнадцятого до двадцять першого століття*. Київ : Дух і літера, 2017. 664 с.
20. Осмоловська О. Ю., Мініч Н. П. *Кальвіністська реформація в Женеві в період панування старої аристократії (1540–1554 рр.)*. *Гілея : науковий вісник*. 2018. № 138 (1). С. 162–166. URL: <https://goo.su/UDEK> (дата звернення: 08.03.2024).
21. Пайпер Дж. *Жан Кальвін. Божественное величие слова*. Чернигов : In Lumine Media, 2021. 64 с.
22. Стасенко С. О. *Біля витоків сучасного лібералізму : ідеї Ж. Кальвіна і Дж. Локка про цивільне правління і свободу совісті*. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2013. № 2. С. 50–56. URL: <https://goo.su/YhLwgz5> (дата звернення: 08.03.2024).

REFERENCES

1. Andrews, E. D. (2023). *John Calvin : A Solitary Quest for the Truth*. <https://goo.su/K1a9Gj>
2. Borst, A. (1979). *Lebensformen im Mittelalter*. Frankfurt a. M. : Nikol.
3. Bretschneider, C. G. (Ed.). (1854). *Corpus reformatorum* (T. 20). Brunsvigae : C.A. Schwetschke.
4. Luther, M. (1525). *Widder die stürmenden bawren*. *Andy Drummond's website*. https://andydrummond.net/muentzer/PDFs/luther_against_tumultuous_peasants.pdf
5. Melanchthon, P. (1977). *Lobrede auf die neue Schule*. *U Melanchthon deutsch* (с. 96–105). Leipzig.
6. Melanchthon, P. (2010). *Rede über die Philosophie*. In *Melanchthon deutsch. Schule und Universität, Philosophie, Geschichte und Politik*. (T. 1, с. 131–141). Leipzig.

7. Scheible, H. (Ed.). (1978). *Melanchthons Briefwechsel. Kritische und kommentierte Gesamtausgabe, im Auftrag der Heidelberger Akademie der Wissenschaften* (T. 2). Bad Cannstatt : Frommann-Holzboog.
8. *Melanchthons Werke in Auswahl. Bd. 2/1.* (1951). Gütersloh : C. Bertelsmann.
9. Parker, T. H. L. (2007). *John Calvin : A Biography*. Louisville, London <https://goo.su/HbWn>
10. Witte, J. (2019). John Calvin. In O. Descampes & R. Domingo (Ред.), *Great Christian Jurists in French History* (с. 117–133). Cambridge. <https://goo.su/HQzUtn>
11. Bychynskiy, Z. (1911). Istoriiia i sut protestantyzma [The history and essence of Protestantism]. Pittsburh. <https://goo.su/hesky> [in Ukrainian].
12. Holobutskiy, P. V. (2007). Kalvinizm [Calvinism]. U V. A. Smolii (Red.), *Entsyklopediia istorii Ukrainy – Encyclopedia of the history of Ukraine* (T. 4). Kyiv: Naukova dumka. <https://goo.su/G9gIchS> [in Ukrainian].
13. Dokash, V. (2006). Pryntsypy vzaiemovidnosyn derzhavy i tserkvy v sotsialnykh doktrynakh protestantiv : pravovyi aspekt [Principles of relations between the state and the church in the social doctrines of Protestants: legal aspect]. U A. Kolodnyi (Red.), *Relihiina svoboda. Vzaiemyny derzhavy i relihiinykh orhanizatsii: pravovi ta politychni aspekty : naukovyi shchorichnyk – Religious freedom. Relations between the state and religious organizations: legal and political aspects: scientific yearbook* (s. 122–125). Kyiv. [in Ukrainian].
14. Dokash, V. (2019). Reformatsiia v konteksti sotsialnykh vymiriv [Reformation in the context of social dimensions]. U S. B. Sorochan & A. M. Domanovskiy (Red.), *Spadok Reformatsii: do 500-ricchchia 95 tez Martina Liutera ta pamiaty Yu. O. Holubkina (1941–2010) – The legacy of the Reformation: to the 500th anniversary of 95 theses of Martin Luther and the memory of Yu. O. Golubkin (1941–2010)* (s. 250). Kharkiv. <https://goo.su/6zSf2> [in Ukrainian].
15. Kolodnyi, A. (Red.). (2002). Istoriiia relihii v Ukraini : u 10-ty t.: T. 5. Protestantyzm v Ukraini [History of religion in Ukraine: in 10 volumes: Volume 5. Protestantism in Ukraine]. Kyiv : Svit Znan. <https://goo.su/kMzcqh> [in Ukrainian].
16. Kalvin, I. (1986). Instytutsiia abo navchannia khrystyianskoi relihii [The institution or teaching of the Christian religion]. Atlanta, Toronto. [in Ukrainian].
17. Lvova, O. L. (2019). Ideia vlady v chasy reformatsii : Yan Hus, Martin Liuter, Zhan Kalvin [The idea of power during the Reformation: Jan Hus, Martin Luther, Jean Calvin]. *Pravova derzhava – The legal state*, (30), 76–84. <https://goo.su/EkGzVQ> [in Ukrainian].
18. Liubashchenko, V. I. (2012). Kalvinizm [Calvinism]. U I. M. Dziuba, A. I. Zhukovskiy & M. H. Zhelezniak (Red.), *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy – Encyclopedia of Modern Ukraine*. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. <https://goo.su/5pOaML> [in Ukrainian].
19. Makgrat, A. (2017). Nebezpechna ideia khrystyianstva. Protestantska revoliutsiia : istoriia vid shistnadtsiatoho do dvadtsiat pershoho stolittia [A dangerous idea of Christianity. The Protestant Revolution: A History from the Sixteenth to the Twenty-First Century]. Kyiv : Dukh i litera. [in Ukrainian].
20. Osmolovska, O. Yu., & Minich, N. P. (2018). Kalvinistska reformatsiia v Zhenevi v period panuvannia staroi arystokratii (1540–1554 rr.) [The Calvinist Reformation in Geneva during the reign of the old aristocracy (1540–1554)]. *Hileia : naukovyi visnyk – Gilea: Scientific Bulletin*, (138 (1)), 162–166. <https://goo.su/UDEK> [in Ukrainian].
21. Paiper, Dzh. (2021). Zhan Kalvyn. Bozhestvennoe velychye slova [Jean Calvin. The Divine Majesty of the Word]. Chernyov : In Lumine Media. [in Russian].
22. Stasenko, S. O. (2013). Bilia vytokiv suchasnoho liberalizmu : idei Zh. Kalvina i Dzh. Lokka pro tsyvilne pravlinnia i svobodu sovisti [At the origins of modern liberalism: the ideas of J. Calvin and J. Locke about civil government and freedom of conscience]. *Nauka. Relihiia. Suspilstvo – Science. Religion. Society*, (2), 50–56. <https://goo.su/YhLwgz5> [in Ukrainian].

УДК 94(477)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-1-6>

Володимир КРОТ,

orcid.org/0000-0002-2926-6916

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри початкової освіти, гуманітарних дисциплін та інформатики

Обласного коледжу «Кременчуцька гуманітарно-технологічна академія імені А.С. Макаренка»

Полтавської обласної ради

(Кременчук, Полтавська область, Україна) *volodyakrot@ukr.net*

Вікторія ШАБУНІНА,

orcid.org/0000-0001-7957-3378

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри гуманітарних наук, культури і мистецтва

Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

(Кременчук, Полтавська область, Україна) *shabuninaviktoria@gmail.com*

Оксана ТУР,

orcid.org/0000-0002-8094-687X

доктор наук із соціальних комунікацій, доцент,

професор кафедри гуманітарних наук, культури і мистецтва

Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

(Кременчук, Полтавська область, Україна) *oktur@ukr.net*

РЕЦЕПЦІЯ ЖИТТЯ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

У статті проаналізовано життя й діяльність українського філософа Григорія Савича Сковороди в оцінці Михайла Грушевського. У своїх наукових і науково-популярних творах історик приділив значну увагу поглядам українського Сократа. Найбільш повно вчений розкрив значення спадщини філософа в праці «З історії релігійної думки на Україні». У ній М. Грушевський схарактеризував особливості життя філософа та впливу його ідей на тогочасне суспільство. Учений вважав Г. Сковороду найбільш яскравим представником українського занепаду другої половини XVIII століття. Він відзначив його потужний вплив на українське суспільство як за життя, так і після смерті. Оповідючи про Г. Сковороду, М. Грушевський спирався на спогади свого улюбленого учня Михайла Ковалинського. На їхній основі він визначив сутність філософії Григорія Сковороди, розкрив його погляди на природу та людське життя. М. Грушевський вважав постать філософа типовою для тогочасного українського суспільства. Він вказав, що за життя Г. Сковороди була знищена козацька автономія, відбулося закріпачення селян, козацька старшина здобувала російське дворянство. Попри все, Г. Сковорода залишався байдужим до цих змін. М. Грушевського вражала незвичайна мова філософа, його аполітичність. Професор наголошував на тому, що, з одного боку, Сковорода був церковною людиною, а з іншого боку, він не сприймав офіційної російської церкви, бо вона цілком підпорядковувалася державі.

Окрему увагу М. Грушевський приділив так званим сквородинцям. На його думку, послідовниками вчення філософа були І. Котляревський і певною мірою Г. Квітка-Основ'яненко, а пізніше – діячі Кирило-Мефодіївського братства, зокрема Т. Шевченко, М. Костомаров, П. Куліш. Варто зазначити, що І. Котляревський і Г. Квітка-Основ'яненко були діячами XVIII століття та представляли культуру бароко, подібно до самого Г. Сковороди, тоді як становлення Т. Шевченка, М. Костомарова, П. Куліша відбувалося в інших умовах. Але й вони, на думку професора, зазнали впливу філософії українського Сократа, про що свідчили їхні твори. У статті також вказано на окремі життєві моменти схожості між Г. Сковородою та М. Грушевським. Наведено приклади впливу філософії Г. Сковороди на нащадків.

Ключові слова: філософія, М. Грушевський, Г. Сковорода, сквородинство, православна церква, масонство.

Volodymyr KROT,*orcid.org/0000-0002-2926-6916**Candidate of Historical Sciences, Associate Professor;**Associate Professor at the Department of Primary Education, Humanities and Informatics
Regional College “Kremenchuk A.S. Makarenko Humanitarian and Technological Academy”**of the Poltava Regional Council**(Kremenchuk, Poltava region, Ukraine) volodyakrot@ukr.net***Viktoriia SHABUNINA,***orcid.org/0000-0001-7957-3378**Candidate of Philology, Associate Professor;**Associate Professor at the Department of Humanities, Culture and Art**Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University**(Kremenchuk, Poltava region, Ukraine) shabuninaviktoria@gmail.com***Oksana TUR,***orcid.org/0000-0002-8094-687X**Doctor of Sciences in Social Communications, Professor;**Professor at the Department of Humanities, Culture and Art**Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University**(Kremenchuk, Poltava region, Ukraine) oktur@ukr.net*

RECEPTION OF HRYHORII SKOVORODA’S LIFE IN THE CREATIVE HERITAGE OF MYKHAILO HRUSHEVSKYI

The article analyses the life and work of the Ukrainian philosopher Hryhorii Savych Skovoroda in the context of Mykhailo Hrushevskyy’s assessment. Hrushevskyy paid considerable attention to the views of the Ukrainian Socrates in his scientific and popular science works. The scholar fully revealed the significance of the philosopher’s legacy in his work “From the History of Religious Thought in Ukraine”. In it, M. Hrushevskyy described the peculiarities of the philosopher’s life and the influence of his ideas on the society of that time. The scholar considered H. Skovoroda to be the most prominent representative of the Ukrainian decline of the second half of the eighteenth century. He noted his powerful influence on Ukrainian society both during his lifetime and after his death. Speaking about H. Skovoroda, M. Hrushevskyy relied on the memoirs of his favourite student Mykhailo Kovalynskyy. On their basis, he defined the essence of Hryhorii Skovoroda’s philosophy, revealed his views on nature and human life. M. Hrushevskyy considered the philosopher’s personality to be typical of the Ukrainian society of the time. He pointed out that during Hryhorii Skovoroda’s lifetime, Cossack autonomy was destroyed, peasants were enslaved, and Cossack officers became Russian nobility. Despite this, H. Skovoroda remained indifferent to these changes. M. Hrushevskyy was impressed by the philosopher’s unusual language and his apolitical attitude. The professor emphasised that, on the one hand, Skovoroda was a churchman, and on the other hand, he did not accept the official Russian church, because it was completely subordinated to the state.

M. Hrushevskyy paid special attention to the so-called Skovoroda followers. According to him, the followers of the philosopher’s teachings were I. Kotliarevskyy and, to some extent, H. Kvitka-Osnovianenko, and later – the figures of the Cyril and Methodius Brotherhood, in particular T. Shevchenko, M. Kostomarov, and P. Kulish. It is worth noting that I. Kotliarevskyy and H. Kvitka-Osnovianenko were the figures of the eighteenth century and represented the Baroque culture, like H. Skovoroda himself, while T. Shevchenko, M. Kostomarov, and P. Kulish were formed in different conditions. However, according to the professor, they were also influenced by the philosophy of the Ukrainian Socrates, as evidenced by their works. The article also points to some life moments of similarity between H. Skovoroda and M. Hrushevskyy. Examples of the influence of H. Skovoroda’s philosophy on his descendants are given.

Key words: *philosophy, M. Hrushevskyy, H. Skovoroda, Skovorodism, Orthodox Church, Freemasonry.*

Постановка проблеми. Григорій Савич Сковорода належить до найбільш шанованих постатей української історії та культури. Інтерес до його життя та творчої спадщини останнім часом особливо зріс. Зацікавленість ідеями філософа можна пояснити російсько-українською війною, початок якої припав на трьохсоту річницю від дня народження українського Сократа. На перший погляд, він не був знаковою історичною особистістю, але

водночас мав моральний вплив на українську інтелігенцію кінця XVIII та всього XIX століття. Певною мірою його філософія актуальна й сьогодні.

Аналіз досліджень. Українські дослідники завжди приділяли помітну увагу неординарній постаті Г. Сковороди. Про його вплив на українське інтелігентне суспільство писали Михайло Драгоманов та Олена Пчілка. Письменниця, розповідаючи про своє дитинство, згадувала сіль-

ського дяка дивної поведінки, якого її батько називав сквородинцем (Учкалов, 2024: 226).

Досліджував учення Григорія Сковороди історик Д. Багалій. У 1894 році він із нагоди сторіччя від дня смерті філософа підготував повне зібрання його творів (Сковорода, 1894). У 1918 році вчений видав працю «Історія Слобідської України», у якій присвятив філософу окремий розділ (Багалій, 1990: 202–209). У 1926 році він опублікував ґрунтовне дослідження про життя та погляди Г. Сковороди (Багалій, 1926).

Михайло Грушевський, видатний український історик, також цікавився життям і творчістю народного філософа, але, на жаль, цей напрямок його досліджень висвітлений недостатньо. Маємо лише публікацію М. Капраль та А. Фелонюк, у якій автори побіжно торкалися популяризації вченим знакових історичних осіб (Капраль, Фелонюк, 2014).

Мета статті – проаналізувати погляди Великого Українця, які стосувалися життєвого шляху Григорія Сковороди, його філософських ідей та їхнього впливу на українське суспільство Лівобережжя та Слобожанщини.

Виклад основного матеріалу. М. Грушевський приділяв помітну увагу популяризації історії та культури українського народу. На початку ХХ століття він видав у Петербурзі російською мовою «Нариси з історії України». Названий твір призначався, за словами вченого, для інтелігентного читача, який цікавиться рідною минулиною. У розділі «Падіння національного і культурного життя на Східній Україні» професор схарактеризував Г. Сковороду як представника національного занепаду. На його думку, філософ був найбільш величною фігурою українського культурного життя другої половини ХVІІІ століття, який у своїх творах «виступає характерним представником свого перехідного часу, пишучи сумішню старої макаронічної мови з великоросійською. Час знищення старого ладу відбився у нього байдужістю до національного питання, повною відсутністю національної свідомості та історичної традиції, і цей «громадянин світу» безсумнівно відображає в цьому відношенні настрої більшості» (Грушевський, 1991: 305–306).

У 1907 році М. Грушевський спеціально для селян видав нарис «Про старі часи на Україні. Коротка історія України». У названому творі Г. Сковорода має більш привабливий образ: «На Україні Лівобічній, в Чернігівщині та Харківщині, наприклад, в тих часах жив славний чоловік Григорій Сковорода, перший український філософ, себто такий чоловік, що роздумує над самими

основами людського й світового життя, доходить всьому найперших причин. Він цуравсь панства, цуравсь багатства, любив простий народ, ходив по Україні, не маючи притулку, та научав людей, як треба жити. Люди велико шанували його як мудрого і праведного чоловіка, любили слухати його пісні й байки й переймали з них багато. Але він складав їх не рідною українською мовою, а мішаною, ближчою до російської» (Грушевський, 2014: 305–306).

Після поразки національно-визвольних змагань 1917–1921 років професор опинився в еміграції. Там на замовлення протестантського пастора В. Кузіва він написав популярну працю «З історії релігійної думки на Україні» (Грушевський 1994). Її можна вважати кращим дослідженням науковця з розвитку теологічних ідей на наших землях. У ній учений проаналізував розвиток релігійних вірувань українського народу, починаючи з доісторичних часів і до початку ХХ століття. Для нас цікавим є висвітлення вченим релігійних вірувань українців у другій половині ХVІІІ та в ХІХ ст., коли рештки автономії України вже були знищені російським царизмом, а з нею і будь-яка окремішність нашої церкви. Починаючи з ХVІІІ ст., йшла русифікація українських священників. Значна частина з них втратила зв'язок із народом і віддалилася від нього. Авторитет церковної організації був досить низьким, через те що вона перебувала під повним контролем ворожої держави. Реакцією на її підпорядкування владі стало зростання протестантських конфесій, які в простонародді звалися сектами, або штундами. Особливо їх було багато на півдні України, де імператриця Катерина дозволила селитися німцям-колоністам, які в переважній більшості були протестантами.

Серед тогочасної української інтелігенції було чимало людей, що критично ставилися до офіційної державної церкви. До них належав Григорій Сковорода, який сповідував власні погляди на християнство. М. Грушевський присвятив йому та його вченню помітне місце в своїй історії релігійних ідей. На його переконання, мандрівний філософ своїми проповідями впливав на суспільну думку Лівобережної та Слобідської України. Саме його вчений назвав взірцем і показником умов того часу. М. Грушевський вважав, що Григорій Сковорода – взагалі найбільш яскрава індивідуальність другої половини ХVІІІ століття (Грушевський, 1994: 90). У праці М. Грушевського «З історії релігійної думки на Україні» було вміщено кілька нарисів, присвячених філософу та впливу його вчення, подано основні факти його біографії, зокрема щодо навчання в Києво-Могилян-

ській академії. Цей заклад відкривав перед його випускниками шлях до успішної кар'єри, однак Григорій Сковорода не скористався перевагами своєї освіти. М. Грушевський схарактеризував нетиповий стиль життя філософа, бо той свідомо відмовився від суспільних благ, які давала освіта, та обрав шлях мандрівного філософа. Учений, переповідаючи життя Г. Сковороди, писав, що той пішки ходив від села до села, від двору до двору в товаристві пса, не маючи іншого добра, крім кількох книг, а між ними єврейську Біблію, з якою ніколи не розлучався. Відвідував приятелів, яких дуже любив і цінував, вважаючи друзів найвищою втіхою і щастям життя. Він мав друзів серед духовенства, панства та простого люду. Ночував переважно в селянських або козацьких хатах, інколи у дворах поміщиків, але не дуже полюбляв їхнє товариство. Улюбленим місцем його перебування була пасіка, де він радо, приязно й весело міг спілкуватися з різними людьми. На згадку роздавав переписані власною рукою свої пісні та писання. Нічого за життя не друкував. Тішився красою української природи, яку тонко відчував. Розважав себе музикою, яку дуже любив. Вина й м'яса майже не вживав, хоча й не відрікався від них. Розповідають, що їв філософ раз на день увечері, але завжди був бадьорим і веселим. «Взагалі провадив життя надзвичайно здержливе, ясне, просте і так скінчив його на сімдесят третьому році. Перед самою смертю пройшов велику віддаль, як звичайно пішки, щоб відвідати одного з своїх приятелів. У день смерті в більшому товаристві жваво і дотепно оповідав різні події свого життя, потім замовк і споважнів та, вийшовши на город, став копати собі могилу. До вечері вже не вийшов, перебрався в чисту сорочку, і підложивши під голову свиту й пачку своїх писань, заснув навіки. На могильному камені звелів написати: «Світ ловив мене, та не впіймав». Це було дійсно резюме його життя», – зазначив історик (Грушевський, 1994: 91).

М. Грушевський був переконаний, що можна по-різному сприймати творчу спадщину Г. Сковороди, однак, на його думку, «кришталева чистота й краса його життя ясна всім нині так само, як була ясна сучасникам, яких вона поривала і притягала до його життя, – проста й доступна настільки ж, наскільки часто буває туманна, темна й скomплікована його релігійна філософія» (Грушевський, 1994: 92). Сам спосіб життя філософа, на думку історика, був найсильнішим аргументом кожної його теорії і в філософії також. М. Грушевський писав, що Г. Сковорода вважав себе щасливою людиною, а його щастя було найліпшим твором.

«Своїм життям він дійсно втілював і продемонстрував наочно цей свій ідеал нетрудного, всім здійснимого щастя...» (Грушевський, 1994: 92).

М. Грушевський, оцінюючи життя і творчу спадщину Г. Сковороди, постійно спирався на свідчення його найкращого учня М. Ковалинського. Той стверджував, що філософія давала Г. Сковороді щастя, можливе земнородному. «Вільний від пут будь-якого примусу, амбіції і клопотів, він знаходив здійснення всіх своїх бажань у їх обмеженості, стараючись зменшувати свої натуральні потреби, а не поширювати їх» (Грушевський, 1994: 92). Коли філософ втомлювався від роздумування, то йшов до старого пасічника, що жив недалеко на пасіці, брав у товариші свого улюбленого пса і так у товаристві трьох ділили між собою вечерю. Ніч давала йому спочинок від напружених думок. Північ він зазвичай віддавав молитві. Такий був його спосіб життя. «Не орю, не сію, ні куплю дім, ні воїнствую, – писав він другові своєму, – відкидаю всякий клопіт життя. Що ж роблю? Учуся вдячності – це моє діло! Вчуся бути задоволеним з усього, що промислом Божим дане мені в житті (Ковалинський, 2021: 310). Далі вчений навів уривок із підручника Г. Сковороди для учнів Харківського колегіуму, де він їх навчав, як досягати гармонії із собою. «Якщо хочеш бути щасливим, не шукай свого щастя за морями, не волочися по палацах, не мандруй по Єрусалимах! За гроші купиш село, щастя дається всюди і завжди дурно. Це Бог, а все інше – твар, тіло. Він наше щастя... Царство Боже в нас самих. Щастя в серці, серце в любові, любов у законі вічного» (Грушевський, 1994: 92). Отже, згідно з ученням філософа, кожна людина, яка веде правильний спосіб життя, буде щасливою.

Г. Сковорода, на думку М. Грушевського, стримано ставився до Російської православної церкви, яка у XVIII столітті була цілком підпорядкована державі. Він, попри тиск з боку церковників, відмовився стати монахом. На зауваження одного з ієрархів, що він зі своєю вченістю може стати стовпом православ'я, відповів, що в церкві достатньо стовпів неотесаних. Через свій норовливий характер, небажання підкорятися начальству, філософ мав часті конфлікти з керівництвом навчальних закладів, де працював, зокрема Харкова та Переяслава.

У 1869 році він вирішив залишити педагогічну працю й почав мандрувати рідною Слобожанщиною, її селами й містечками. В Україні таких людей називали мандрівними дяками. Можливо, такий спосіб життя певною мірою вплинув і на інших представників української інтелігенції.

Філософ по-своєму трактував Біблію, яка постійно була при ньому. Він читав її в оригіналі. М. Грушевський зазначав, що Г. Сковорода надзвичайно високо цінував цю Книгу книг. Професор писав, що Сковорода різко відкидав буквальне розуміння Святого письма і тлумачив його в алегоріях. «Біблія скаже тобі, що Бог плаче, яриється, спить, кається; що люди обертаються в соляні стовпи, підносяться до планет, їздять повозами морським дном і повітрям; що сонце, як карета, спинається й назад уступає; залізо тоне, ріки ідуть назад, стіни валяться від гуку труб, гори скачуть як барани... Наче б блаженна природа колись десь робила те, чого тепер ніде не робить і в будучині робити не буде (Грушевський, 1994: 93). Це все, на його думку, набирало «значіння аж тоді, коли се все розуміти символічно, напр.: Ной упивсь не вином, а правдою, скинув з себе одіж, значить, – одкинув порох видимого... В сих толкуваннях Сковорода, – писав М. Грушевський, – іде за старохристиянськими символістами Александрійської школи (Орігеном, Климентом), котрих писання він дуже любив і шанував. Але очевидно, що всі ці символічні натягання самі по собі не дають йому нічого: вони потрібні йому на те, щоб погодити авторитет Біблії з своєю моральною системою, з ідеями «боговидця Платона», як він його зве, і з моральними поученнями Плутарха, Цицерона й інших античних моралістів, залюбки ним читаними, цитованими і перекладеними» (Грушевський, 1994: 94). Не чужі були йому відгомони української визвольної боротьби, як показує звісний панегірик вільності «Героєві Богданові» (Грушевський, 1994: 92).

М. Грушевський критикував мову творів Г. Сковороди, яка вражала його своєю кострубатістю, тому він звав її ще макаронічною. Це було трохи дивно, бо, за спогадами його друга й учня М. Ковалинського, філософ любив розмовляти із селянами простою мовою. Цей факт можна пояснити тим, що наприкінці XVIII ст. російська писемна мова домінувала серед малоросійського панства, хоча в побуті залишалося спілкування українською.

Крім того, історик звернув увагу на живу реакцію Г. Сковороди на хиби існування церкви в Російській імперії, її цілковите підпорядкування державі. Водночас він оминав події тогочасного політичного, соціального, національного життя. У II половині XVIII століття в Україні знищили гетьманат, Запорізьку Січ, ввели кріпацтво. При нагоді Г. Сковорода, на думку М. Грушевського, маніфестував себе щирим демократом, вживаючи такі звороти, як «панське мудрування, що простий нарід єсть чорний, здається мені смішним: як же з

утроби чорного народу вилонились білі панове?.. Мудрують: простий нарід спить – нехай і спить, і сном кріпким, богатырським, але всякий сон пробудний: як виспиться, так і прокинеться. Знаття не повинно вилитись на самих тільки жерців науки, а переходити на весь нарід та осідати в серці й душі всіх, хто має право сказати: «І я людина, і все людське мені не чуже» (Грушевський, 1994: 92). Певно, що відчував і ненормальні національні відносини. «Всю Малоросію Великоросія називає тетерваками. Чого ж стидатися? Тетервак птах дурний, але не злобний (Грушевський, 1994: 92).

М. Грушевський доволі критично сприймав філософію Г. Сковороди та його спосіб життя. Він вказав на його певну типовість, що була характерна для частини української інтелігенції II пол. XVIII ст. Дійсно, автор «Наркіса» не був борцем за національні права українців. Він певною мірою пристосовувався до ситуації, в якій йому довелося жити. Незважаючи на це, його філософія і спосіб життя продовжували хвилювати людей у XIX, XX і навіть XXI століттях.

М. Грушевський у наступних параграфах своєї праці схарактеризував вплив вчення філософа на нащадків. Учень Г. Сковороди М. Ковалинський писав про ставлення свого вчителя до масонства, яке було популярним у Російській імперії. Хоча сам філософ до названого руху не належав, але серед його прихильників згодом сформувалася окрема течія під назвою «сковородинство». М. Грушевський припускав, що проповідь Сковороди мала багато спільного або суголосного з масонськими доктринами. Історик вважав, що філософ міг перебувати під впливом якоїсь містичної масонської течії. Аналізуючи його вчення, професор наголошував, що масони, як і Г. Сковорода, розвивали вчення про боротьбу матерії та духу, покладали обов'язком людини поборювати потяги матеріальні й підніматися до світу духовного через самопізнання й увагу до внутрішнього об'явлення, що повинно заступити місце пустої шкільної науки (Грушевський, 1994: 96). М. Грушевський зробив висновок, що типовим сковородинцем був його улюблений учень Михайло Ковалинський. Філософ являвся йому у видіннях ще до їхнього знайомства. Деякий час Г. Сковорода навчав хлопця в Харківському колеґіумі, потім їхні дороги надовго розійшлися. Михайло проживав у столиці імперії, де піддався світським забавам, однак через деякий час знеохотився до них і прибув до села. Там, за його словами, промисел Божий послав до нього Г. Сковороду з останніми передсмертними науками й розмовами, які Ковалинський подав у своїх споминах (Грушевський, 1994: 97).

Вплив вчення слобожанського філософа позначився також на долі Івана Котляревського. М. Грушевський зазначив, що письменник пройшов ту ж школу, що й Сковорода: навчався в духовній семінарії, потім відмовився від духовної кар'єри, деякий час проживав на селі, вчителював по панських маєтках, любив бувати серед народу, вивчав його мову та звичаї. Професор зробив припущення, що зачинатель нової української літератури йшов «свідомо слідами Сковороди, якого життя й науку мусив добре знати». До офіційної державної релігії поет також ставився доволі прохолодно. Аналізуючи «Енеїду», М. Грушевський вказував на чимало негативних епізодів, які І. Котляревський пов'язував із духовенством. Єдине, що він зробив у напрямку теології, – це переклад із французької мови на російську твору «Міркування про настрої, з яким належить приступати до читання Євангелія». І. Котляревського про цю послугу прохала княгиня Репніна для дівочого інституту, яким вона опікувалася.

Один факт біографії І. Котляревського, який порушував тип послідовника Г. Сковороди, – це служба в російському війську, під час якої він пройшов шлях від кадета до майора. Його військову кар'єру можна назвати успішною, але через 12 років служби він відмовився від неї, повернувся до Полтави й віддався справам освітнім, літературним, театральним.

Є багато прикладів впливу філософії Г. Сковороди на нащадків. Особливо він був потужний у II пол. XVIII – I пол. XIX століть. Крім І. Котляревського, до сквородинців професор зараховував зачинателя української прози Г. Квітку-Основ'яненка. М. Грушевський писав, що, приглядаючись уважно до його писання і діяльності, знаходимо в нім аналогічний тип євангеліка, аналогічний, з одного боку, з Сковородою, а з другого – з Котляревським» (Грушевський, 1994: 100). Правда, вчений бачив у Квітці відданість офіційній православній церкві, високе цінування дворянства. Він закликав селян коритися владі, пильно працювати, молитися, зносити всі біди як заслужену кару. Г. Сковорода теж узаконював соціальну нерівність, писав, що кожна людина має залишатися у своєму природному стані, але він ніколи не схвалював кріпацтва, не славословив російського царя. М. Грушевський бачив між ними класову різницю, бо Квітка належав до дворянства, а Г. Сковорода – до козаків.

У поглядах кирило-мефодіївців також зустрічаємо ідеї слобожанського філософа. Його творами захоплювалися Т. Шевченко, М. Костомаров, П. Куліш. В одному зі своїх віршів Кобзар згадував, як переписував у дитинстві Сковороду. М. Костомаров вважав себе вільним християнином і не сприймав офіційної державної релігії. Він був автором «Книги буття українського народу». У ній М. Грушевський вбачав вплив філософії Г. Сковороди.

П. Куліша певною мірою можна вважати прихильником слобожанського філософа. М. Грушевський звернув увагу на його поему «Грицько Сковорода», яку той написав із нагоди ювілею смерті мислителя. У ній автор давав оцінку діяльності Г. Сковороди, висловлюючи солідарність власну та певною мірою свого колишнього гурту з ідеологією великого старчика. Дійсно, в діяльності кирило-мефодіївців М. Грушевський бачив вплив поглядів українського Сократа (Грушевський, 1994: 111). На нашу думку, ідеї філософа мали певний вплив і на самого М. Грушевського, особливо в юності. Підтвердження цієї тези можна знайти в щоденнику історика, який він вів під час навчання в Київському університеті. Відкритим є питання, чи можна вважати М. Грушевського сквородинцем. Безсумнівно, історик сприяв популяризації вчення Г. Сковороди серед широких верств українського суспільства.

Висновки. Аналізуючи біографію львівського професора, знаходимо в ній втілення ідей слобожанського філософа. «Сродність праці» Г. Сковороди була притаманна і М. Грушевському. Свою дорогу історика він обрав ще в ранній юності й рухався нею протягом усього життя. Спочатку навчання в Київському університеті, потім праця у Львові, робота над фундаментальним твором «Історія України-Руси», виховання цілої плеяди науковців, які допомагали йому в пізнанні минулого нашого народу, розбудова наукових установ у Галичині, а згодом у Києві. Михайла Грушевського й сьогодні вважають найвидатнішим українським істориком. Цей факт визнають його прихильники і противники. Заради розвитку української науки й завершення праці свого життя вчений у 1924 році повернувся в окуповану більшовиками Україну. Він добре розумів ризики свого кроку, але відданість справі переважила сумніви. На нашу думку, історик усім своїм життям підтвердив істину філософії Григорія Сковороди, що кожній людині Господь дає талант, а вона протягом свого життя повинна його реалізувати.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Багалій Д. Історія Слобідської України. Харків: Основа, 1990. 256 с.
2. Багалій Д. Український мандрований філософ Григорій Савович Сковорода. Харків: Держвидав, 1926. 396 с.
3. Грушевський М. З історії релігійної думки на Україні. *Духовна Україна: збірка творів*. Київ, 1994. С. 5–135.
4. Грушевський М. Про старі часи на Україні. *Коротка історія України*. Твори : У 50 т. Т. 23. Львів: Світ, 2014. С. 3–92.

5. Грушевський М. Очерки истории украинского народа. Киев, 1991. 398 с.
6. Капраль М., Фелонюк А. М. Грушевський як автор науково-популярних нарисів з історії України. У кн.: Грушевський М. С. Твори : У 50 т. Львів : Світ, 2002. Т. 23. Серія «Монографічні історичні праці»; упор. М. Капраль, А. Фелонюк. 2014. 632 с.
7. Ковалинський М. Учень про вчителя. У кн.: Г. Сковорода. Літературні твори. Львів: Априорі, 2021. С. 279–320.
8. Сковорода, Григорій Саввич (1722-1794). Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д. И. Багалеем: юбилейное изд. (1794–1894 год); с портретом его, видом могилы и снимками почерка. Харьков: Тип. Губернского правления, 1894. 352 с.
9. Учкалов Л. Людина на межі: Сковорода в рецепції Михайла Драгоманова. У кн.: Філософія Свободи Григорія Сковорода. Харків: Фоліо, 2024. С. 225–237.

REFERENCES

1. Bahalii D. (1990) Istoriiia Slobidskoi Ukrainy. [History of Slobid Ukraine]. Naukova dumka. – Scientific thought, 256. [in Ukrainian].
2. Bahalii D. (1926) Ukrainyskyi mandrovanyi filosof Hryhorii Savovych Skovoroda. [Ukrainian itinerant philosopher Hryhorii Savovych Skovoroda]. Derzhvydav – State Publishing House, 396. [in Ukrainian].
3. Hrushevskiy M. (1994) Z istorii relihiinoi dumky na Ukraini. [From the history of religious thought in Ukraine]. Dukhovna Ukraina: zbirka tvoriv – Spiritual Ukraine: a collection of works. 5–135. [in Ukrainian].
4. Hrushevskiy M. (2014) Pro stari chasy na Ukraini. Korotka istoriia Ukrainy [About the old times in Ukraine. A brief history of Ukraine]. Tvory: u 50 t. – Works in 50 volumes. V. 23. Svit – World, 3–92 [in Ukrainian].
5. Hrushevskiy M. (1991) Narysy z istorii ukrainskoho narodu [Essays on the history of the Ukrainian people]. Osnova – Basis, 398. [in Ukrainian].
6. Kapral M., Feloniuk A. (2014) M. Hrushevskiy yak avtor naukovo-populiarnykh narysiv z istorii Ukrainy [M. Hrushevskiy as the author of popular scientific essays on the history of Ukraine] In: Hrushevskiy M. S. Tvory: U 50 t. T. 23. Seriiia “Monohrafichni istorychni pratsi”; upor. M. Kapral, A. Feloniuk [Hrushevskiy M. S. Works: In 50 volumes. Volume 23. Series “Monographic historical works”; eds. M. Kapral, A. Felonyuk] Svit – World, 632. [in Ukrainian].
7. Kovalynskiy M. (2021) Uchen pro vchytelia [To the students about the teacher]. Apriori – A priori, 279–320. [in Ukrainian].
8. Skovoroda Grigoriy Savvich (1722-1794) (1894) Sochineniya Grigoriya Savvicha Skovorody, sobrannyye i redaktirovannyye prof. D. I. Bagaleyem: yubileynoye izd. (1794–1894 god); s portretom yego, vidom mogily i snimkami pocherka [Skovoroda Grigoriy Savvich (1722-1794). The works of Grigoriy Savvich Skovoroda, collected and edited by prof. D. I. Bagaley: anniversary edition. (1794–1894 h); with a portrait of him, a view of the grave and photographs of the handwriting]. Тип. Hubernskoho pravleniya – Printing House of the Provincial Government, 352. [in Russian].
9. Uchkalov L. (2024) Liudyna na mezhi: Skovoroda v retseptsii Mykhaila Drahomanova [Uchkalov L. Man on the edge: Skovoroda in Mykhailo Drahomanov’s reception] Folio, 225–237. [in Ukrainian].

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 736.311 «ХІ»

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-1-7>**Олексій АРТЮХІН,***orcid.org/0009-0003-8257-1826*

аспірант

Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв
(Київ, Україна) *feldmancollection@ukr.net***ТИПОЛОГІЯ РУСЬКОЇ КНЯЖОЇ БУЛЛИ ХІ СТ.**

Свинцеві відбитки печаток (молівдовули) є одним із найбільш інформативних видів джерел з історії середньовічної Руської землі. Печатки виступають як першорядні носії візуальної інформації, що є особливо важливо з огляду на припинення карбування руськими князями власної монети від 20-х рр. ХІ ст. У цей час в інших країнах інформативне навантаження бере на себе монета, як це бачимо на прикладі Візантії, у нашому ж випадку аналогічна інформація зберігається на княжих буллах, комплексне вивчення яких безсумнівно допоможе вирішити не одне складне питання руського (українського) Середньовіччя.

Упродовж ХІ ст. прослідковується наявність певної традиції використання Ярославом Володимировичем і його нащадками, печаток із зображенням погрудного тезоіменного святого на лицевій стороні та грецьким написом на зворотній. Ця традиція з часом змінюється. Ізяслав та Святослав починають використовувати індивідуальні типи печаток. На відміну від них Всеволод-Андрій незмінно користується батьківським типом булл.

На прикладі печаток великого князя Ярослава та його синів Ізяслава та Святослава спостерігається наявність спільних стилістичних особливостей, що простежуються в іконографії їхніх печаток. У першу чергу мова йде про зображення розетки, яка яскраво представлена на звороті печатки Ізяслава Ярославича. Окрім того, розетку можна побачити в орнаменталіці щитів св. Георгія з печатки Ярослава Володимировича, а також на кодексі св. Миколая на буллі Святослава Ярославича.

Таким чином, можемо констатувати, що зображення розетки виконувало роль династичного знаку, який, крім того, що мав спадковий характер, на деяких княжих печатках зображувався також в полі щита, що в загальних рисах відповідає геральдичним критеріям, відповідно до яких гербом вважалося вписане в щит певне стилізоване зображення, що зберігало стабільність у кількох поколіннях роду та передавалося у спадок.

Окреме місце серед руських печаток цього періоду займає молівдовул Ярополка-Петра Ізяславича з погрудним зображенням апостола Петра на лицевій стороні та поясним зображенням Ярополка, з атрибутами влади – списом та державою, на зворотній. З огляду на що можна припустити, що Ярополк вводить цей новий тип печатки після його інтронізації як короля русинів.

Ключові слова: молівдовул, сфрагістика, типологія, іконографія.

Oleksii ARTYUKHIN,*orcid.org/0009-0003-8257-1826*

PhD Student

National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts
(Kyiv, Ukraine) *feldmancollection@ukr.net***TYPOLOGY OF RUS PRINCELY BULLAE OF THE 11TH CENTURY**

Lead seal impressions (bullae) are one of the most informative types of sources on the history of medieval Rus. Seals serve as primary carriers of visual information, which is particularly important considering that the Rus princes ceased minting their own coins in the 1020s. During this period, in other countries, coins bore the informational load, as seen in Byzantium. In our case, similar information is preserved on princely bullae, the comprehensive study of which will undoubtedly help solve many complex issues of Rus (Ukrainian) medieval history.

Throughout the 11th century, there is evidence of a certain tradition used by Yaroslav Volodymyrovych and his descendants, featuring seals with the image of a bust of the eponymous saint on the obverse and a Greek inscription on the reverse. This tradition changes over time. Iziaslav and Sviatoslav began using individual types of seals. In contrast, Vsevolod-Andrii consistently used his father's type of bullae.

Examining the seals of Grand Prince Yaroslav and his sons Iziaslav and Sviatoslav, common stylistic features can be observed, particularly in the iconography of their seals. Notably, the image of a rosette vividly represented on the reverse of Iziaslav Yaroslavych's seal can also be seen in the ornamentation of the shields of St. George on Yaroslav Volodymyrovych's seal and on the codex of St. Nicholas on Sviatoslav Yaroslavych's bulla.

Thus, it can be stated that the rosette served as a dynastic symbol. In addition to its hereditary nature, it was also depicted on some princely seals within the field of the shield, generally corresponding to heraldic criteria, according to which a coat of arms was considered a stylized image inscribed in a shield that maintained stability over several generations and was passed down as an inheritance.

A special place among Rus seals of this period is occupied by the bulla of Yaropolk-Petro Iziaslavych. It features a bust image of the Apostle Peter on the obverse and a waist-length image of Yaropolk, with attributes of power – a spear and an orb – on the reverse. This suggests that Yaropolk introduced this new type of seal after his enthronement as king of the Rus.

Key words: bulla, sphragistics, typology, iconography.

Постановка проблеми. Руські сфрагістичні пам'ятки доби високого Середньовіччя є важливим джерелом інформації, що дозволяє з'ясувати важливі аспекти функціонування Києво-Руської держави, оскільки саме князівські свинцеві булли (молівдовули) були одним із найбільш важливих засобів легітимізації володаря та візуальної репрезентації його влади (Гавриленко, 1977: 34).

Руські печатки XI ст. мали виразну іконографічну самотність, в якій відображено християнський характер Руської держави (Гавриленко, 2014: 147). На прикладі печаток великого князя Ярослава Володимировича та його нащадків ми маємо змогу прослідкувати еволюцію типів княжих булл протягом XI ст., з'ясувати особливості презентації княжої влади на сфрагістичних пам'ятках, простежити спільне та відмінне з тогочасною візантійською традицією.

Аналіз досліджень. Наша розвідка ґрунтується передусім на печатках, які зберігаються в Музеї Шереметьєвих, у якому зібрано найбільш репрезентативний сфрагістичний матеріал цього періоду. Для відповідного аналізу нами залучено найбільш характерні сфрагіси цієї доби: Ярослава Володимировича, Ізяслава Ярославича, Святослава Ярославича, Всеволода Ярославича та Ярополка Ізяславича. При опрацюванні печаток головно увагу звертаємо на іконографічні особливості та зміст написів на кожному сфрагісі.

Мета статті – дослідити типологію руських княжих булл XI століття, вивчити їх особливості, різновиди та функціональне значення у контексті політичної та соціальної історії Київської Русі. Стаття має на меті систематизувати існуючі знання про княжі булли цього періоду, визначити їхнє місце у системі влади та адміністрації, а також оцінити вплив цих документів на розвиток князівської влади і державності.

Виклад основного матеріалу. Відкриває цей перелік печатка великого князя Ярослава-Георгія Володимировича (Войтович, 2006: 256–270), датувати яку за палеографічними особливостями напису можна 20-ми рр. XI ст. На її лицевій стороні викарбувано погрудне зображення молодого, кучерявого, безбородого святого, який тримає на правому плечі спис, а в лівій руці щит, обрамлений крапковим обідком, в центрі якого простежується композиція пелюсток з крапкою, яка орнаментально нагадує розетку, голову святого оточує німб із крапок (Алфьоров, 2010: 30–32). Обабіч

стовпчастий напис грецькою мовою, що вказує на зображення святого великомученика Георгія:

Ο Ρ
Γ Γ
Є І
W

На зворотній стороні грецький напис у чотири рядки:

+ ΚΕΡΟ
ΤΩCΩΔΟ
ΓΕΩΡΓΙ
W

Лицева та зворотна сторони обрамлені обідком із крапок. Розміри печатки: загальний – 29x26 мм, штемпеля – 25 мм (Музей Шереметьєвих. МС-1114).

На печатці одного зі старших синів Ярослава – великого князя Ізяслава-Дмитра від третьої чверті XI ст. на лицевій стороні присутнє погрудне зображення молодого, кучерявого, безбородого святого, який тримає на правому плечі спис, а в лівій руці щит із крапковим орнаментом і пелюстками розетки в середині, навколо голови німб із крапок (Soloviev, 1970: 435–436). Обабіч стовпчастий напис, що вказує на зображення святого великомученика Дмитра:

Α Δ
Γ Τ
Ι Ι
Ο
С

На зворотній стороні розташовано подвійну восьмипелюсткову орнаментовану розетку з великою крапкою в центрі.

Лицева і зворотна сторони обрамлені обідком з крапок. Розміри печатки: загальний – 32x31 мм, штемпеля – 25 мм (Музей Шереметьєвих. МС-1191).

На його іншій печатці на лицевій стороні басимо подібне зображення святого воїна, із дещо відмінним написом (Алфьоров, 2012: 18–19):

О
А Δ
Г І
І М
О І
С Т
Р
І

Натомість на зворотні викарбувано поясне зображення Богоматері Оранти, навколо голови якої розташовано крапковий німб. З обох боків літери під титлами:

MP Oω

Лицева і зворотна сторони обрамлені обідком з крапок. Розміри печатки: загальний – 33x32 мм, штемпеля – 30 мм (Музей Шереметьєвих. МС-13).

Інший син Ярослава – великий князь Святослав-Миколай користувався у третій чверті XI ст. печаткою з зображенням на лицевій стороні поясної фігури св. Миколая Мирлікійського у святительських ризах, права рука якого піднесена у благословляючому жесті, у лівій руці святий тримає кодекс, що його прикрашено обідком із крапок, голову святого оточує німб із крапок. Обабіч стовпчастий напис:

О К
N O
І Л

На зворотній стороні відтворено грецький напис у п'ять рядків:

+ ΚΕΡΟ
ΗΘΕΙΤΩ
CΩΔΥΛΩ
ΝΙΚΟΛ
Ω

Напис прикрашено надрядковою рисою на початку, остання літера виділена з обох боків рисками. Лицева і зворотна сторони обрамлені обідком з крапок. Розміри печатки: загальний – 24x29 мм, штемпеля – 20 мм (Музей Шереметьєвих. МС-543).

Дещо інший зміст має наступна печатка Святослава Ярославича. На її лицевій стороні присутнє подібне зображення св. Миколая Мирлікійського, але значно повніший стовпчастий напис:

Ο Ν
Α Η
Γ Κ
Η Υ
Ε Λ
Α

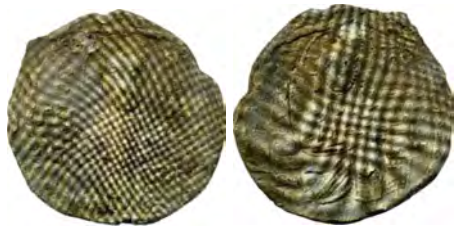

На зворотні викарбувано у повний зріст зображення князя в довгому вбранні та з княжою шапкою на голові. У правиці він тримає довгий двораменний хрест на складному підніжжі з елементами просвітлого хреста, лівиця піднята і зігнута у лікті з відкритою долонею, над якою напис під титлом: CBA (1000 years, 2013: 33–34).

Лицева і зворотна сторони печатки обрамлені обідком з крапок. Розміри печатки: загальний – 40x37 мм, штемпеля на лицевій стороні – 32 мм, на звороті – 34x36 мм (Музей Шереметьєвих. МС-1019).

Наступним сфрагістичним типом є інша печатка Святослава Ярославича з зображенням на лицевій сторні св. Миколая Мирлікійського в супроводі стовпчастого напису:

Α Ν
Ο Η
Γ Η Κ Υ
Ε Λ
Α

Та з зображенням на звороті Ісуса Христа, який сидить на широкому декорованому крапками троні, з піднесеною в благословляючому жесті правою рукою, та кодексом у лівій руці. Навколо голови розташовано хрещатий німб. Обабіч літери під титлами:

IC XC

Лицева та зворотна сторони печатки обрамлені обідком із крапок. Розміри печатки: загальний – 33x34 мм, штемпеля – 30 мм (Музей Шереметьєвих. МС-541).

Найбільш незвичним є зображення на ще одній печатці великого князя Святослава. Її лицева сторона містить все те ж зображення тезоіменного святого, але цього разу із руським стовпчастим написом:

С	Н
В	И
Ъ	КО
Т	Л
К	А

В свою чергу на звороті відтворено кінну фігуру князя, в пластинчастому обладунку та під княжою шапкою, що прикрашена перлинами, в правиці вершника спис, що влучає в голову змія, що лежить під копитами коня. Згори, по колу розташовано напис:

СВАТОШЕ

Печатку обрамлено в потрійний обідок з крапок. Розміри печатки: загальний – 30x33 мм, штемпеля – 25 мм (Музей Шереметьєвих. МС-1012).

Молодший син Ярослава – Всеволод-Андрій уживав у цей час печатку з тезоіменним св. Андрієм на лицевій стороні. Погрудне зображення святого має бороду та довге волосся, його права рука піднесена у благословляючому жесті, у лівій руці тримає довгий хрест, навколо голови німб.

Обабіч фігури стовпчастий напис:

О А
А N
ГІ ΔΡ
Ο Є
С АС

На зворотній стороні напис у п'ять рядків грецькою:

+ ΚΕΡΟ
ΗΘΕΙΤΩСW
ΔΟΥΛWAN
ΔΡΕΑΤΟС
ΡΛΑΔΟ

Напис прикрашено надрядковою рисою згори та хрестиком з рисками обабіч. Лицева і зворотна сторони обрамлені обідками. Розміри печатки: загальний – 34x32 мм, штемпеля – 25 мм (Музей Шереметьєвих. МС-1107).

Врешті, на печатці одного з синів великого князя Ізяслава – Ярополка-Петра на лицевій стороні фігурує погрудне зображення тезоіменного св. Петра, права рука якого піднесена у благословляючому жесті, у лівій руці святий тримає хрест, навколо голови розташовано німб із крапок. Праворуч від фігури проглядається стовпчастий напис:

Π
Ε
ΤΡ
Ъ

На зворотній стороні викарбувано поясне зображення князя у корзно, застібнутому на правому плечі великою фібулою. Під корзно проглядається пластинчастий обладунок, в правиці князь тримає лабарум, в лівиці – державу з навершям у вигляді хреста оздобленого перлинами. На голові

князівська шапка, яку прикрашено перлинами (1000 years, 2013: 37–38). Праворуч від фігури стовпчастий напис:

А
Р
О
ПЪ
Л
ЪК

Лицева і зворотна сторони обрамлені крапковим обідком. Розміри печатки: загальний – 29x30 мм, штемпеля – 29 мм (Музей Шереметьєвих. МС-1121).

Розглядаючи князівські булли Ярослава Володимировича та його синів, можемо виділити спільну рису для сфрагістичних пам'яток цих князів – використання типу печатки з поєднанням «погрудного тезоіменного святого на лицевій стороні та грецького напису на зворотній. Певним винятком із цього ряду є печатка Ізяслава-Дмитра Ярославича, періоду його новгородського князіння (1052–1054), де св. Дмитра зображено на повний зріст. Зворотна сторона виконана в архаїчній традиції кінця X – початку XI ст. із зображенням княжого знаку і грецьким довколовим написом (Алфьоров, 2015: 110–111).

В період першого тріумвірату синів Ярослава – Ізяслава, Святослава і Всеволода, лише останній залишає батьківський тип печатки «погрудний патрональний святий – грецький напис».

Ізяслав-Дмитро та Святослав-Микола, натомість, запроваджують для себе нові індивідуальні типи булл. Так, Ізяслав Ярославич уживав печатку з погрудним зображенням св. Дмитра на лицевій стороні та розетки на зворотній. Окрім цього типу він користується печаткою з поясным зображенням св. Дмитра на лицевій стороні та Божої Матері Оранти на зворотній.

Саме для печатки Ізяслава-Дмитра є характерним акцент на розетку, зображення якої присутнє також на щиті святого Георгія з печатки Ярослава Мудрого. Цей символ простежується і на інших печатках Ізяслава Ярославича. Наступний тип печатки, має зображення Божої Матері Оранти, яке розташовано на зворотній стороні замість розетки. Водночас, виразне зображення розетки знаходиться на щиті св. Дмитра (Однороженко, 2015: 182–189).

Святослав-Миколай Ярославич уживав печатки з поясным зображенням св. Миколая Мирлікійського на лицевій стороні. Закономірно, що й у св. Миколая на книзі розташовано стилізовану розетку, що перегукується з зображенням розеток на печатках його брата Ізяслава-Дмитра.

На князівських буллах Святослава Ярославича присутні наступні комбінації: св. Миколай – грецький напис; св. Миколай – повноростове зображення князя; св. Миколай – зображення Ісуса Христа на троні. Саме останній тип печатки є типологічно тотожним буллі Ізяслава-Дмитра, де на зворотній стороні зображено Божу Матір Оранту.

Цікавим і самобутнім є тип печатки Святослава Ярославича з поясным зображенням св. Миколая на лицевій стороні та зображенням князя-вершника, який вбиває змія, на зворотній. Характерно, що подібна іконографічна композиція притаманна зображенню св. Георгія, патронального святого батька Святослава – великого князя Ярослава Володимировича. Таким чином можемо припустити, що в даному випадку князя представлено в образі св. Георгія. Імовірним часом створення цієї печатки міг бути період київського правління князя, з огляду на те, що зображення на звороті явно апелює до імені патронального святого його батька Ярослава-Георгія. Оскільки Святослав-Миколай посів отчий стіл після усунення з Києва Ізяслава-Дмитра та вигнання останнього з країни, подібна візуальна апеляція була б цілком вмотивованою саме в часи опанування київського столу Святославом.

В контексті дослідження типології печаток Ярослава Володимировича та його найближчих нащадків необхідно розглянути іконографічні особливості печатки Ярополка, старшого сина Ізяслава Ярославича, який був спадкоємцем київського престолу.

Ярополк Ізяславич, в хрещенні Гавриїл, під час боротьби його батька Ізяслава за відібраний київський стіл, очікуючи підтримки папи римського Григорія VII, погодився перейти на латинський обряд, після чого його патрональним святим стає св. Петро. Ярополк складає васальну присягу престолу святого Петра, після чого Ярополк-Петро та його дружина Кунегунда-Ірина були короновані як король і королева Руси. Про що свідчить видана папою спеціальна булла від 17 квітня 1075 р. Повернувшись на Русь вони приховали цей акт, не ризикнувши його оприлюднити. Ярополк отримує Вишгородське князівство, а згодом Турів і Волинь (Войтович, 2006: 454).

Саме періоду використання Ярополком титулу короля русинів («Rex Ruthenorum») стосується його печатка, де на лицевій стороні зображено апостола Петра, а на зворотній поясне зображення князя Ярополка з усіма атрибутами королівської влади – списом та державою. Аналізуючи його буллу та спираючись на документальні свідчення,

можна стверджувати, що Ярополк-Петро Ізяславич був першим руським правителем, який уживав королівський титул.

Таким чином, на підставі розгляду княжих булл Ярослава-Георгія Володимировича, Ізяслава-Дмитра, Святослава-Миколая, Всеволода-Андрія Ярославичів та Ярополка-Петра Ізяславича можна дійти наступних висновків:

Упродовж XI ст. прослідковується наявність певної традиції використання Ярославом Володимировичем і його дітьми, печаток із зображенням погрудного тезоіменного святого на лицевій стороні та грецьким написом на зворотній. Ця традиція з часом змінюється. Ізяслав та Святослав починають використовувати індивідуальні типи печаток. На відміну від них Всеволод-Андрій незмінно користується батьківським типом булл.

На прикладі печаток великого князя Ярослава та його синів Ізяслава та Святослава спостерігається наявність спільних стилістичних особливостей, що простежуються в іконографії їхніх печаток. У першу чергу мова йде про зображення розетки, яка яскраво представлена на звороті печатки Ізяслава Ярославича. Окрім того, розетку можна побачити в орнаменталіці щитів св. Георгія з печатки Ярослава Володимировича, а також на кодексі св. Миколая на буллі Святослава Ярославича.

Висновки. Таким чином, можемо констатувати, що зображення розетки виконувало роль

династичного знаку, який, крім того, що мав спадковий характер, на деяких княжих печатках зображувався також в полі щита, що в загальних рисах відповідає геральдичним критеріям, відповідно до яких гербом вважалось вписане в щит певне стилізоване зображення, що зберігало стабільність у кількох поколіннях роду та передавалося у спадок (Однороженко, 2023: 167–180).

Розглядаючи печатку Ярополка-Петра Ізяславича з погрудним зображенням апостола Петра на лицевій стороні та поясним зображенням Ярополка, з атрибутами влади – списом та державою, на зворотній, можна припустити, що Ярополк вводить цей новий тип печатки після його інтронізації як короля русинів.

Руські молівдовули є одними з найбільш інформативних пам'яток з історії середньовічної Руської землі, оскільки документальних джерел від того часу збереглося вкрай мало. Окрім того, руські печатки виступають як першорядні носії візуальної інформації, що стає особливо важливим з початком безмонетного періоду вітчизняної історії. У цей час в інших країнах інформативне навантаження бере на себе монета, як це бачимо на прикладі Візантії, у нашому ж випадку аналогічна інформація зберігається на княжих буллах, комплексне вивчення яких безсумнівно допоможе вирішити не одне складне питання руського (українського) Середньовіччя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алфьоров О. А. Инсигнии власти на давнорусских печатках XI–XII ст. Сфрагистичний щорічник. Київ, 2012. Вип. III. С. 32–46.
2. Алфьоров О. А. Княжі знаки на печатках Київської Русі. *Сфрагистичний щорічник*. Київ, 2015. Вип. V. С. 102–134.
3. Алфьоров О. А. Невідома печатка князя Ярослава Мудрого. *Антиквар*. Київ, 2010. Вип. 11 (48). С. 30–32.
4. Войтович Л. В. Княжа доба на Русі: портрети еліти. Біла Церква, 2006. 784 с.
5. Гавриленко В. О. Українська сфрагістика: питання предмета та історіографії. Київ, 1977. 210 с.
6. Гавриленко В. О. Шлях до сфрагістики. Київ – Львів, 2014. 328 с.
7. Музей Шереметьєвих. МС-13.
8. Музей Шереметьєвих. МС-541.
9. Музей Шереметьєвих. МС-543.
10. Музей Шереметьєвих. МС-1012.
11. Музей Шереметьєвих. МС-1019.
12. Музей Шереметьєвих. МС-1107.
13. Музей Шереметьєвих. МС-1114.
14. Музей Шереметьєвих. МС-1121.
15. Музей Шереметьєвих. МС-1191.
16. Однороженко О. А. Геральдика середньовічної Русі (України). Т. I: Генеза руської геральдики. X–XIII ст. Харків, 2023. 760 с.
17. Однороженко О. А. Зображення щитів на руських печатках XI–XIII ст. Сфрагистичний щорічник. Київ, 2015. Вип. V. С. 150–267.
18. 1000 years of Ukrainian seal. Kyiv, 2013. 504 p.
19. Soloviev A. Un sceau gréco-russe du XIe siècle. *Byzantion*. Bruxelles, 1970. T. XL. P. 425–440.

REFERENCES

1. Alforov O. (2012) Insyhonii vldy na davnoruskykh pechatkakh XI–XII st. [Insignia of power on Ruthenian seals XI–XII cent.] Sfraghystychnyi shchorichnyk, III. 32–46. [in Ukrainian]

2. Alforov O. (2015) Kniazhi znaky na pechatkakh Kyivskoi Rusi [Princely signs on the seals of Kyivan Rus] Sfrahistychnyi shchorichnyk, V. 102–134. [in Ukrainian]
3. Alforov O. (2010) Nevidoma pechatka kniazia Yaroslava Mudroho [Unknown seal of Prince Yaroslav the Wise] Antiquar, 11 (48). 30–32. [in Ukrainian]
4. Voitovych L. (2006) Kniazha doba na Rusi: portrety elity [Princely age in Ruthenia: portraits of the elite]. 784 s. [in Ukrainian]
5. Havrylenko V. (1977) Ukrainska sfrahistyka: pytannia predmeta ta istoriohrafii [Ukrainian sphragistics: issues of the subject and historiography]. 210 s. [in Ukrainian]
6. Havrylenko V. (2014) Shliakh do sfrahistyky [The way to spragistics]. 328 s. [in Ukrainian]
7. Muzei Sheremetievkyh [The Sheremetyev Museum] . MC-13. [in Ukrainian]
8. Muzei Sheremetievkyh [The Sheremetyev Museum] . MC-541. [in Ukrainian]
9. Muzei Sheremetievkyh [The Sheremetyev Museum]. MC-543. [in Ukrainian]
10. Muzei Sheremetievkyh. [The Sheremetyev Museum] .MC-1012. [in Ukrainian]
11. Muzei Sheremetievkyh. [The Sheremetyev Museum] .MC-1019. [in Ukrainian]
12. Muzei Sheremetievkyh. [The Sheremetyev Museum] .MC-1107. [in Ukrainian]
13. Muzei Sheremetievkyh. [The Sheremetyev Museum] . MC-1114. [in Ukrainian]
14. Muzei Sheremetievkyh. [The Sheremetyev Museum] .MC-1121. [in Ukrainian]
15. Muzei Sheremetievkyh. [The Sheremetyev Museum] .MC-1191. [in Ukrainian]
16. Odnorozhenko O. (2023) Heraldyka serednovichnoi Rusy (Ukrainy). T. I: Geneza ruskoï heraldyky. X–XIII st. [Heraldry of medieval Rus (Ukraine). T. I: Genesis of Ruthenian heraldry. X–XIII cent.]. 760 s. [in Ukrainian]
17. Odnorozhenko O. (2015) Zobrazhennia shchytiv na ruskykh pechatkakh XI–XIII st. [Images of shields on Ruthenian seals of the XI–XIII cent.] Sfrahistychnyi shchorichnyk, V. 150–267. [in Ukrainian]
18. 1000 years of Ukrainian seal (2013). 504 p.
19. Soloviev A. (1970) Un sceau gréco-russe du XIe siècle. Byzantion, XL. 425–440.

Гаяне АРУТЮНЯН,

orcid.org/0000-0002-3101-0442

викладач-стажист кафедри вокально-хорової підготовки

Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського

(Одеса, Україна) hayuhi19830909@gmail.com

ЕВОЛЮЦІЯ ЖІНОЧИХ ОБРАЗІВ В УКРАЇНСЬКІЙ І ВІРМЕНСЬКІЙ ОПЕРНІЙ МУЗИЦІ: ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ

Стаття присвячена комплексному дослідженню еволюції жіночих образів в українській та вірменській оперній музиці, з особливим акцентом на історичний контекст їх формування та розвитку. Проблематика дослідження полягає у виявленні впливу соціально-культурних, політичних та національних факторів на створення і трансформацію жіночих персонажів в оперних творах двох національних шкіл. Жіночі образи в опері віддзеркалюють не лише культурні традиції, але й відношення суспільства до жінок у різні історичні періоди, що є важливим аспектом для глибшого розуміння національної ідентичності.

Мета статті полягає у дослідженні та порівнянні жіночих образів в українській та вірменській оперній музиці, а також у вивченні їхньої ролі в контексті культурної спадщини обох народів. Зокрема, стаття прагне показати, як ці образи відображають національні та соціальні ідеали, які зміни вони зазнавали під впливом політичних подій та культурних трансформацій.

Методи дослідження включають історико-культурологічний аналіз, що дозволяє простежити етапи розвитку жіночих персонажів у опері, а також порівняльний підхід, який сприяє виявленню спільних рис та відмінностей між українськими та вірменськими оперними традиціями. Крім того, дослідження ґрунтується на аналізі виконавської традиції, що є важливим фактором у формуванні та інтерпретації жіночих образів на сцені.

Результати дослідження вказують на те, що жіночі образи в українській опері часто символізують національну стійкість, незалежність та боротьбу за свободу. У той час, як у вірменській опері, ці образи є втіленням духовної сили, моральної витривалості та підтримки національного духу. Зіставлення різних підходів до створення жіночих персонажів в обох національних традиціях дозволяє глибше зрозуміти особливості їхнього культурного значення.

Висновки статті підкреслюють важливість жіночих образів у розвитку національних оперних шкіл. Вони виконують ключову роль у збереженні та передачі культурної ідентичності, а також відображають суспільні ідеали та культурні цінності націй. Дослідження відкриває нові перспективи для подальшого вивчення ролі оперного мистецтва у формуванні національних та культурних наративів, а також має практичне значення для виконавської традиції, пропонуючи рекомендації для інтерпретації жіночих персонажів на сучасній оперній сцені.

Ключові слова: жіночі образи, національна ідентичність, культурна спадщина, оперне мистецтво, виконавська традиція, соціальні та культурні фактори.

Gaiane ARUTIUNIAN,

orcid.org/0000-0002-3101-0442

Teacher-Intern of the Department of Vocal and Choral Training

South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky

(Odesa, Ukraine) hayuhi19830909@gmail.com

EVOLUTION OF WOMEN'S IMAGES IN UKRAINIAN AND ARMENIAN OPERA MUSIC: HISTORICAL CONTEXT

The article is devoted to a comprehensive study of the evolution of female images in Ukrainian and Armenian opera music, with a special emphasis on the historical context of their formation and development. The problem of the research is to reveal the influence of socio-cultural, political and national factors on the creation and transformation of female characters in opera works of two national schools. Female images in the opera reflect not only cultural traditions, but also the attitude of society towards women in different historical periods, which is an important aspect for a deeper understanding of national identity.

The purpose of the article is to research and compare female images in Ukrainian and Armenian opera music, as well as to study their role in the context of the cultural heritage of both nations. In particular, the article seeks to show how these images reflect national and social ideals, how they underwent changes under the influence of political events and cultural transformations.

Research methods include historical and cultural analysis, which allows tracing the stages of development of female characters in opera, as well as a comparative approach, which helps to identify common features and differences between

Ukrainian and Armenian opera traditions. In addition, the research is based on the analysis of the performance tradition, which is an important factor in the formation and interpretation of female images on the stage.

The results of the study indicate that female images in Ukrainian opera often symbolize national stability, independence and the struggle for freedom. At the same time, as in the Armenian opera, these images are the embodiment of spiritual strength, moral endurance and support of the national spirit. Comparison of different approaches to the creation of female characters in both national traditions allows for a deeper understanding of the peculiarities of their cultural significance.

The conclusions of the article emphasize the importance of female images in the development of national opera schools. They play a key role in the preservation and transmission of cultural identity and reflect the societal ideals and cultural values of nations. The research opens up new perspectives for further study of the role of opera in the formation of national and cultural narratives, and also has practical implications for the performing tradition, offering guidelines for the interpretation of female characters on the contemporary opera stage.

Key words: *female images, national identity, cultural heritage, opera art, performance tradition, social and cultural factors.*

Постановка проблеми. Виконавське мистецтво, зокрема оперна музика, завжди було дзеркалом, яке відображає глибинні соціокультурні процеси та еволюцію суспільних уявлень про різні аспекти життя. Одним з важливих і багатогранних елементів цього мистецтва є жіночі образи, які втілюють ідеали, цінності та стереотипи, характерні для конкретного історичного періоду і культурного контексту. Еволюція цих образів в українській та вірменській оперній музиці представляє особливий інтерес, оскільки дозволяє простежити, як національні особливості, історичні обставини та культурні взаємодії впливали на формування жіночих персонажів у творах цих двох народів.

Українська та вірменська оперна традиції мають свої унікальні шляхи розвитку, які, проте, демонструють певні спільні риси, зокрема в аспекті трактування жіночих персонажів. Історичні події, соціальні трансформації та культурні обміни суттєво вплинули на еволюцію жіночих образів, відображаючи не лише зміни у мистецькому середовищі, але й у світогляді суспільства в цілому.

Вивчення цієї теми є актуальним не тільки з точки зору музикознавства, але й з огляду на потребу глибшого розуміння національної ідентичності, гендерних аспектів та культурних взаємовпливів, які знаходять своє втілення у виконавському мистецтві. У зв'язку з цим постає питання: яким чином еволюціонували жіночі образи в українській та вірменській опері, які фактори впливали на їх зміну, і як ці зміни відображають історичний контекст розвитку обох націй?

Ця проблема потребує комплексного підходу, який включає аналіз музичних творів, історичних умов їх створення, а також дослідження виконавських традицій, що допомагають розкрити значення і роль жіночих образів у національних культурах України та Вірменії.

Аналіз досліджень. Аналіз існуючих досліджень щодо жіночих образів в оперній музиці України та Вірменії демонструє багатогранність

підходів до вивчення цієї теми. Основні наукові праці, присвячені даній проблематиці, зосереджуються на кількох ключових аспектах: історичному розвитку національних оперних шкіл, культурно-соціальних факторах, що вплинули на формування жіночих персонажів, а також на ролі виконавців у популяризації оперної спадщини.

Bohlman P.V. (Bohlman, 2020) в своїх роботах підкреслює значення соціокультурного контексту, що впливає на формування жіночих образів в українській опері. Вона звертає увагу на зв'язок між історичними подіями та трансформацією ролей жіночих персонажів, зокрема, на прикладі опер Миколи Лисенка та Семена Гулака-Артемовського. Дослідниця аналізує, як національне відродження України вплинуло на створення сильних, незалежних жіночих героїнь.

У роботах Помпеєвої А. (Помпеєва, 2017) наголошується на тому, що жіночі образи часто символізують національний дух і культурні традиції. Помпеєва досліджує, як опери Тіграна Чухаджяна та інших вірменських композиторів відображають боротьбу за збереження національної ідентичності через жіночі персонажі. Її роботи виділяють тенденцію до підкреслення моральної та духовної стійкості героїнь.

Ткач А. (2021) аналізує еволюцію жіночих образів через призму виконавської традиції. Він досліджує, як змінювалися підходи до виконання жіночих партій у різні історичні періоди, зокрема, в українській та вірменській операх. Дослідник акцентує увагу на тому, що зміни у виконавському мистецтві часто відображають ширші соціальні та культурні зміни.

Узагальнюючи ці підходи, можна виділити декілька основних тенденцій у дослідженні жіночих образів в опері. Перша з них полягає в дослідженні впливу історичного та культурного контексту на формування і розвиток жіночих персонажів. Друга – в аналізі символічних та національних аспектів, що відображаються через жіночі образи. Третя тенденція – вивчення ролі виконавської

традиції у формуванні та трансформації жіночих образів в оперній музиці.

Ці дослідження створюють важливу основу для подальшого вивчення жіночих образів в українській та вірменській опері, пропонуючи нові перспективи для аналізу та інтерпретації оперної музики в контексті національних і культурних ідентичностей.

Метою дослідження є виявлення та аналіз еволюції жіночих образів в українській і вірменській оперній музиці в контексті історичних, культурних та соціальних змін. Дослідження спрямоване на розкриття особливостей національних оперних традицій та їх впливу на формування жіночих персонажів, а також на встановлення спільних і відмінних рис у трактуванні жіночих образів в опері обох країн.

Завдання дослідження:

- проаналізувати історичний розвиток оперної музики в Україні та Вірменії;
- вивчити культурні та соціальні фактори, що вплинули на формування жіночих образів;
- здійснити порівняльний аналіз жіночих образів в українській та вірменській оперній музиці;
- оцінити роль виконавської традиції у формуванні та трансформації жіночих образів;
- розробити рекомендації для подальших досліджень та виконавської практики.

Виклад основного матеріалу. Розвиток оперного мистецтва в Україні та Вірменії тісно пов'язаний з багатовіковими традиціями, культурними впливами і національними особливостями кожного з цих народів. Обидві нації пройшли складний шлях становлення оперної культури, в якій поєдналися західноєвропейські музичні впливи та національні фольклорні елементи.

Розвиток оперного мистецтва в Україні почався у XVIII столітті, коли країна перебувала під впливом європейських культурних традицій, зокрема, італійської та німецької опери. Перші оперні вистави ставилися в межах магнатських дворів і національних театрів. Значну роль у розвитку оперного мистецтва відігравали кріпацькі театри, де відтворювалися найпопулярніші європейські опери того часу (Maychuk, Frait, Slyusar, Katrych, Narhay, 2024; Bazik, 2021).

Однак, національна оперна традиція почала формуватися лише у XIX столітті, коли українські композитори почали створювати власні оперні твори на основі національних сюжетів, використовуючи фольклорні мотиви та музичні традиції. Однією з перших значущих українських опер стала «Запорожець за Дунаєм» Семена Гулака-Артемовського, яка і сьогодні залишається однією з найвідоміших українських опер.

Оперне мистецтво у Вірменії також розвивалося під впливом європейських музичних традицій, однак національна специфіка і глибокий зв'язок з фольклором визначили його унікальний характер. Вірменська музична культура, що має багатовікову історію, включає в себе багатий спадок народних пісень, релігійної музики та інструментальних традицій.

Перші оперні твори у Вірменії з'явилися на початку XX століття, коли вірменські композитори почали створювати національні опери, використовуючи мотиви з історії та фольклору свого народу. Однією з перших значущих вірменських опер стала «Аршак II» Тіграна Чухаджяна, яку вважають першою національною оперою Вірменії. Цей твір відіграв важливу роль у формуванні національної оперної школи та став основою для подальшого розвитку вірменської опери.

Обидві культури, українська і вірменська, зуміли інтегрувати європейські музичні традиції в свої національні оперні твори, створюючи унікальні музичні шедеври. Важливу роль у цьому процесі відіграли композитори, які не лише переймали європейський досвід, але й адаптували його до національних реалій, додаючи власні елементи і підходи.

Фольклор, історичні події та національна ідентичність стали основою для багатьох оперних творів в Україні та Вірменії, що дозволило створити оригінальні твори, які відрізняються своєю глибиною і емоційністю. Водночас, опера в обох країнах виконувала важливу соціальну і культурну функцію, сприяючи збереженню національної культури і піднесенню національної свідомості.

Таким чином, історичні передумови розвитку оперного мистецтва в Україні та Вірменії заклали міцний фундамент для формування національних оперних шкіл, які сьогодні продовжують збагачувати світову музичну культуру.

Жіночі образи в українській опері займають особливе місце, відображаючи національний колорит, соціальні та культурні реалії епохи, а також глибоку емоційну та духовну складову українського народу. Вони виступають не лише як центральні персонажі сюжетів, але й як символи української жіночої долі, що втілює риси характеру, цінності та ідеали, притаманні українській національній культурі (Chedoluma, 2021; Cherchovych, 2017).

Українська опера, починаючи з перших національних творів, відразу ж звернулася до тематики, близької українському слухачеві. Головні жіночі образи в цих операх – це, як правило, прості селянки або козачки, що втілюють в собі найкращі

якості української жінки: вірність, самопожертву, силу духу, любов до рідної землі.

Наприклад, в «Запорожці за Дунаєм» образ Оксани – це втілення відданості та любові до рідного краю, навіть у складних обставинах вигнання. Її боротьба за повернення на батьківщину, за свою родину і кохання стає основним драматичним стрижнем твору, і через її характер розкривається не лише особиста історія, але й широка національна проблема.

В класичних українських операх, таких як «Наталка Полтавка» Миколи Лисенка, жіночі образи продовжують традицію відображення національного характеру. Наталка – це образ вірної, розумної і працьовитої української дівчини, яка не лише витримує випробування долі, але й активно бореться за своє щастя.

Ще одним важливим жіночим образом є Мотря з опери «Тарас Бульба» Миколи Лисенка. Вона уособлює трагічний аспект жіночої долі в умовах війни та суспільних конфліктів. Її страждання і жертвність підкреслюють складність життя української жінки в часи національної боротьби, її готовність до самопожертви заради коханих і рідної землі.

У сучасних українських операх жіночі образи набувають нових відтінків і значень, відображаючи зміни в суспільстві та нові культурні тенденції. Вони стають більш складними, багатограними, відображаючи внутрішні конфлікти і психологічні нюанси.

Зокрема, сучасні композитори і режисери активно експериментують з традиційними образами, додаючи до них нові аспекти і переосмислюючи їх у контексті сучасних реалій. Такі образи стають символами не лише національної, але й глобальної жіночої долі, розширюючи межі їх значень і впливу.

Загалом, жіночі образи в українській опері еволюціонували від простих фольклорних типажів до складних і багатошарових характерів, що відображають багатство української культурної традиції. Вони стали невід'ємною частиною національної оперної спадщини, виражаючи як історичні реалії, так і вічні теми любові, вірності, боротьби і надії.

Ці образи продовжують жити на сценах театрів, переживаючи нові інтерпретації і завойовуючи серця нових поколінь слухачів, демонструючи силу і красу української жіночої душі.

Жіночі образи у вірменській опері відіграють центральну роль, втілюючи багатогранні аспекти національної ідентичності, культурних традицій та духовних пошуків вірменського народу. Вірменська опера, збагачена глибокими історич-

ними коренями та унікальним фольклорним матеріалом, відтворює жіночі образи, які символізують любов до рідної землі, мужність, терпіння, а також трагізм історичної долі народу.

Одним із перших яскравих жіночих образів у вірменській опері є образ Ануш із однойменної опери Армена Тиграняна, створеної на початку ХХ століття. Ануш – це типова вірменська дівчина, яка вирізняється своєю щирістю, ніжністю та відданістю. Її історія відображає глибоку прив'язаність до рідної землі та народних традицій, а також особисті трагедії, що розкривають жорстокість і несправедливість патріархального суспільства.

Ануш – не просто жертва обставин; її внутрішній світ, переживання і боротьба з умовностями роблять її символом духовної сили і стійкості. Її образ уособлює одночасно національний біль і надію на краще майбутнє, що робить цей персонаж особливо значущим для вірменської культури.

У класичній вірменській опері важливе місце займають образи жінок, які уособлюють не тільки особисті почуття та переживання, але й національну боротьбу та прагнення до свободи. Одним із таких образів є Тамара з опери «Аршак II» Тиграна Чухаджяна. Тамара – це сильна, мужня жінка, яка є вірним ідеалом дружини і матері. Її образ символізує вірність національним ідеалам та боротьбу за незалежність.

Іншим важливим жіночим образом є Каріне з однойменної опери Олександра Спендіарова. Каріне, на відміну від Ануш і Тамари, представляє більш сучасний образ вірменської жінки, яка прагне самореалізації, освітніх досягнень та активної участі в житті суспільства. Вона стає символом нової епохи, коли традиційні патріархальні цінності поступаються місцем новим соціальним ідеалам.

У сучасній вірменській опері жіночі образи набувають ще більшого значення, відображаючи сучасні тенденції в суспільстві та культурі. З'являються нові персонажі, які демонструють зміни у ролі жінки в суспільстві, її прагнення до незалежності, рівноправності та самовираження. Водночас, сучасні композитори та режисери прагнуть переосмислити традиційні образи, надаючи їм нових значень та відтінків (Hanson; Kijanowska-Kaminska, 2017).

Сучасні вірменські оперні твори часто включають багатошарові жіночі персонажі, які є відображенням внутрішніх конфліктів і суспільних змін. Ці образи продовжують тему національної боротьби, але в новому контексті, зосереджуючи увагу на питаннях ідентичності, особистої свободи та взаємовідносин з навколишнім світом.

Загалом, жіночі образи у вірменській опері є важливими символами національної культури, вони відображають не лише історичні та соціальні реалії, але й духовні пошуки вірменського народу. Вони демонструють силу та красу вірменської жіночої душі, її здатність витримати всі життєві випробування та зберегти свою ідентичність у найскладніші часи.

Ці образи продовжують надихати нові покоління, зберігаючи живу пам'ять про національні традиції та цінності, і водночас відкриваючи нові горизонти для розвитку вірменської культури та оперного мистецтва.

Жіночі образи в українській і вірменській опері є яскравими прикладами культурної ідентичності, що втілюють різні аспекти національних традицій, історичних подій і суспільних змін. Обидві оперні школи використовують жіночі персонажі як центральні фігури, що відображають колективний досвід народу, його боротьбу, страждання та надії. Однак ці образи також мають свої специфічні риси, які зумовлені культурними, історичними та соціальними контекстами кожної країни (табл. 1).

Жіночі персонажі в опері є віддзеркаленням культурних, історичних та соціальних особливостей кожної нації, і їх створення та розвиток у творах мистецтва мають свої унікальні відмінності в залежності від культурного контексту. У порівнянні української та вірменської оперних традицій, ці відмінності стають особливо виразними.

В українській опері жіночі персонажі часто представлені як носії народної мудрості, вірності традиціям та моральної чистоти. Вони зазвичай відображають ідеали селянської культури, які є основою національної ідентичності. Жінки в українських операх є символами рідної землі, народної пісні та родини. Наприклад, Наталка Полтавка в однойменній опері Миколи Лисенка є прикладом жінки, що символізує народний дух, щирість і патріотизм.

У вірменській опері жіночі образи часто носять більш драматичний характер, відображаючи істо-

ричні випробування та національну боротьбу. Вірменські жінки в операх зазвичай зображені як героїні, які здатні на самопожертву заради вищих ідеалів, таких як свобода, незалежність і духовність. Ануш в однойменній опері Армена Тиграняна, наприклад, уособлює силу і гордість національного духу, відданість своїй країні та своєму народові.

В українській опері жіночі персонажі зазвичай належать до селянства або інших народних верств, що підкреслює їх близькість до природи та автентичних національних традицій. Ці жінки часто є головними героїнями, які втілюють народні ідеали, протистоять соціальній несправедливості або захищають свої родини та громади. Вони грають центральну роль у сюжетах, які зазвичай розгортаються на тлі сільського життя.

У вірменській опері жіночі персонажі часто мають різний соціальний статус, від простих селянок до представниць аристократії. Це дозволяє охопити ширший спектр тем та конфліктів, що відображають національні та історичні реалії Вірменії. Вірменські жіночі персонажі нерідко стикаються з трагічними обставинами, що підкреслює їхню силу, витривалість і здатність до самопожертви.

Українська опера традиційно фокусується на простих, але глибоко емоційних та душевних образах жінок, які відображають народну мудрість і природну гармонію. Їх емоційний спектр часто пов'язаний з любов'ю, горем, надією та боротьбою за справедливість. Ці персонажі, як правило, мають сильну емоційну прив'язаність до своєї землі, рідної мови та культурних традицій.

У вірменській опері жіночі образи зазвичай мають більшу психологічну глибину і відображають широкий спектр емоцій, пов'язаних із національними трагедіями, духовним пошуком і особистими переживаннями. Вони можуть поєднувати в собі ніжність і жорсткість, смуток і радість, внутрішню боротьбу та зовнішню стій-

Таблиця 1

Типологія жіночих образів в українській та вірменській опері

Критерії порівняння	Українська опера	Вірменська опера
Соціальний статус героїнь	Селянки, прості дівчата	Різні соціальні стани: від селянок до принцес
Основні риси характеру	Вірність, моральна чистота, національний дух	Сила, відданість, духовність
Тематика опер	Сімейні та соціальні конфлікти, любов, патріотизм	Національна боротьба, любов, соціальна справедливість
Роль жінок в суспільстві	Берегині родинних традицій, символи національного відродження	Символи національної боротьби, духовні провідники
Основні конфлікти	Між особистими почуттями і суспільними нормами	Між індивідуальною долею та національними інтересами

Джерело: складено автором на основі [Hanson, 2023; Kijanowska-Kaminska, 2017; Tkach, 2021]

кість. Це робить їх багатограними і складними персонажами, які відображають культурну ідентичність та історичну пам'ять Вірменії.

Українські опери часто використовують народні мотиви, що відображають мелодійність і простоту селянського життя. Вокальні партії жіночих персонажів у таких операх зазвичай мають ліричний характер і часто виконуються в дусі народної пісні, що підкреслює їхню близькість до народних традицій.

У вірменській опері музичний стиль часто відображає складність історичних подій та національних конфліктів, що позначається на вокальних партіях жіночих персонажів. Вони можуть бути як драматичними, так і ліричними, що підкреслює їхню емоційну напруженість і духовну глибину. Музика часто включає національні мотиви та традиційні мелодії, які відображають унікальність вірменської культури.

Окрім типології, жіночі образи в обох культурах мають спільні символічні риси. Наприклад, в обох випадках жінки часто є символами національної ідентичності та боротьби за незалежність. Водночас, українські жіночі образи частіше асоціюються з природою, сімейними цінностями та моральними нормами, тоді як вірменські жінки представляють більш глибокі духовні та національні ідеали (табл. 2).

Політичні та культурні зміни мають значний вплив на розвиток мистецтва, зокрема оперного жанру, і, відповідно, на створення та еволюцію оперних героїнь. В Україні та Вірменії, як і в багатьох інших країнах, політичні та соціальні події відігравали вирішальну роль у формуванні національної ідентичності, що відображалось і в образах жіночих персонажів на оперній сцені.

Важливу роль у зміні характеру оперних героїнь відіграли політичні події, які відбувалися у різні історичні періоди. Наприклад, під час національних визвольних рухів та боротьби за незалежність, у творчості композиторів обох країн з'являються образи сильних і рішучих жінок, які символізують національну гордість, патріотизм та боротьбу за свободу.

В Україні, наприклад, такі героїні, як Оксана з опери Миколи Лисенка «Наталка Полтавка» чи Маруся з опери «Тарас Бульба», представляють образи жінок, які є не лише пасивними спостерігачами подій, але й активними учасницями національної боротьби. Їхні характери відзначаються сильною волею, стійкістю перед труднощами та глибоким почуттям патріотизму. Ці персонажі стали символами національного духу і були покликані зміцнити національну свідомість та підтримати моральний дух народу в умовах політичних змін.

У Вірменії подібний вплив політичних змін можна простежити в образах героїнь опер, що відображають боротьбу народу за збереження національної ідентичності. Героїні, такі як Шушанік з опери Тиграняна «Ануш», є втіленням не лише національного характеру, а й відображають прагнення народу до незалежності та свободи. Вони несуть у собі риси, що підкреслюють важливість збереження національних традицій та культури в умовах зовнішнього тиску.

Культурні зміни, що відбувалися в Україні та Вірменії, також суттєво вплинули на характер оперних героїнь. Зі зміною суспільних норм та цінностей, образи жінок в опері зазнавали еволюції, відображаючи нові рольові моделі та зміни у суспільних очікуваннях.

Наприклад, у період модернізації та впливу західної культури, образи оперних героїнь почали відходити від традиційних ролей. Замість пасивних і залежних персонажів, жінки в оперних творах стали більш незалежними, з'явилися героїні, які прагнули до самореалізації та особистої свободи. В Україні такі зміни можна побачити в образах жінок з опер більш пізнього періоду, які вже не просто уособлюють народний ідеал, а мають індивідуальні характеристики, що відображають внутрішні конфлікти та особисті амбіції.

У Вірменії культурні зміни також призвели до появи нових типажів жіночих персонажів. Зміни в соціальній структурі суспільства, а також вплив європейських ідей, призвели до того, що героїні почали відображати ширший спектр людських

Таблиця 2

Тематичні та символічні аспекти жіночих образів в українській і вірменській опері

Критерії порівняння	Українська опера	Вірменська опера
Символіка жінок	Природа, родина, моральні цінності	Духовність, національна боротьба, самопожертва
Основні символи	Вірність традиціям, любов до рідної землі	Незалежність, духовна сила, вірність народу
Історичний контекст	Відображення соціальних та історичних реалій України	Відображення національної боротьби, історичних трагедій Вірменії

Джерело: складено автором на основі [Помпеева, 2017; Корній, 2018; Носуля, 2023]

емоцій та прагнень. Це можна побачити в оперних творах, де жіночі персонажі втілюють не лише національні ідеали, але й універсальні людські проблеми та прагнення.

Аналізуючи вплив політичних та культурних змін на характер оперних героїнь в українській та вірменській операх, можна помітити, що обидві національні оперні школи вміло відображають суспільні трансформації у своїх творах. Ці зміни проявляються у переході від традиційних образів жінок до більш складних, багатогранних персонажів, які втілюють як національні, так і загальнолюдські цінності.

Внесок політичних та культурних змін у формування характерів оперних героїнь не лише збагачує національні музичні традиції, але й робить їх актуальними для сучасного глядача. Таким чином, в оперних творах України та Вірменії відбивається не тільки історія, але й динаміка розвитку суспільства, що робить ці твори важливими культурними артефактами, які сприяють збереженню та передачі національної ідентичності з покоління в покоління.

Внесок окремих виконавиць у популяризацію національної опери є одним із ключових факторів, що сприяли розвитку та поширенню національних оперних шкіл в Україні та Вірменії. Їхня майстерність, харизма та відданість національним культурним традиціям дозволили оперному мистецтву не лише зберегти свою унікальність, але й привернути увагу широкої аудиторії, як на національному, так і на міжнародному рівні.

Українські співачки, такі як Соломія Крушельницька, Марія Заньковецька та Євгенія Мірошниченко, відіграли важливу роль у популяризації української опери. Їхній внесок відзначається не лише високою виконавською майстерністю, але й здатністю передати глибокий емоційний зміст і національні особливості українських оперних творів.

Соломія Крушельницька, всевітньо відома українська оперна співачка, зробила величезний внесок у популяризацію української опери, зокрема завдяки виконанню ролей в операх Миколи Лисенка. Її виконання було сповнене національного колориту, що сприяло поширенню української музичної культури за межами країни. Її успіхи на міжнародній сцені також допомогли привернути увагу до української опери, зробивши її важливою частиною світового музичного репертуару.

Марія Заньковецька, видатна українська драматична акторка, внесла свій вклад у розвиток музично-драматичних традицій, які стали основою для української оперної школи. Її драматичні виступи допомогли створити образи, які стали

знаковими для українського оперного мистецтва, підкреслюючи емоційну глибину і патріотизм, що притаманні національному оперному стилю.

Євгенія Мірошниченко, ще одна видатна українська оперна співачка, була відомою своїм неперевершеним виконанням українських арій та романсів. Її голос, техніка та інтерпретація національних образів зробили значний внесок у популяризацію української опери, особливо серед молодого покоління виконавців, які надихалися її творчістю.

Вірменські оперні співачки також внесли значний вклад у розвиток і популяризацію національного оперного мистецтва. Їхня здатність поєднувати технічну майстерність із глибоким почуттям національної ідентичності дозволила вірменській опері стати важливим елементом світової музичної культури.

Гоар Гаспарян, вірменська оперна співачка, яка стала символом національної музичної культури, відзначалася своїм унікальним голосом і проникливими виконаннями. Її виступи на сценах Вірменії та за її межами сприяли популяризації вірменської опери, а також підвищили рівень визнання національної оперної школи на міжнародній арені. Гаспарян також активно підтримувала молодих виконавців, передаючи їм свої знання та досвід, що сприяло розвитку нових поколінь оперних співаків.

Татевік Сазандарян була ще однією видатною вірменською оперною співачкою, яка зробила значний внесок у розвиток національного оперного мистецтва. Її виконання ролей в операх Армена Тиграняна та інших вірменських композиторів відзначалося глибиною емоцій і технічною досконалістю. Завдяки її зусиллям, вірменська опера здобула популярність і визнання як у Вірменії, так і за її межами.

Внесок окремих виконавиць у популяризацію української та вірменської опери є прикладом того, як особистості можуть впливати на розвиток і розповсюдження національної культури. Обидві національні школи мають своїх зірок, які через свою відданість і майстерність зуміли донести унікальні національні особливості до широкої аудиторії. Їхній вклад не тільки сприяв збереженню та популяризації національної музичної спадщини, але й став важливим елементом культурного діалогу між різними країнами та народами.

Жіночі виконавиці, які стали символами своїх національних шкіл, допомогли створити стійкий культурний зв'язок між поколіннями і забезпечили передачу національних цінностей через музику. Їхній внесок у популяризацію національної опери

є безцінним, оскільки вони зробили ці музичні традиції доступними для світової спільноти, сприяючи збереженню та розвитку національної ідентичності в умовах глобалізації.

Висновки. У результаті проведеного дослідження, спрямованого на аналіз жіночих образів в оперній музиці України та Вірменії, були досягнуті наступні висновки, що відповідають поставленим завданням:

– аналіз історичного розвитку оперної музики в Україні та Вірменії дозволив виявити значний вплив політичних, соціальних та культурних змін на формування національних оперних шкіл. В обох країнах оперне мистецтво відіграло важливу роль у збереженні національної ідентичності та культурної спадщини, відображаючи важливі історичні події та національні особливості в оперних творах;

– вивчення культурних та соціальних факторів, що вплинули на формування жіночих образів, показало, що образи героїнь в оперних творах відображають еволюцію соціальних ролей жінок у суспільстві. Зі зміною суспільних норм та культурних впливів змінювалися й жіночі персонажі, перетворюючись з пасивних ідеалів на активних учасниць подій, які демонструють риси національного характеру, патріотизм та прагнення до свободи;

– порівняльний аналіз жіночих образів в українській та вірменській оперній музиці виявив як спільні риси, так і відмінності у підходах до створення жіночих персонажів. В обох традиціях героїні відображають національні цінності, однак різниця у культурному контексті та історичних обставинах вплинула на їхню інтерпретацію та символіку;

– оцінка ролі виконавської традиції у формуванні та трансформації жіночих образів показала, що талановиті виконавиці відіграли ключову роль у популяризації національної опери та утвердженні національних героїнь на сцені. Їхня інтерпретація образів сприяла їхній еволюції, роблячи їх ближчими та зрозумілишими для сучасної аудиторії;

– розробка рекомендацій для подальших досліджень та виконавської практики передбачає глибше вивчення впливу сучасних соціокультурних змін на жіночі образи в оперній музиці, а також активне залучення нових інтерпретаційних підходів у виконавській практиці для збагачення та актуалізації національних оперних традицій.

Ці висновки дозволяють не лише глибше зрозуміти роль жіночих персонажів у національних оперних школах України та Вірменії, але й відкривають нові перспективи для розвитку виконавської практики та досліджень у галузі музичного мистецтва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bohlman, P. V. *World music: A very short introduction*. Oxford, UK: Oxford University Press. 2020. 289 p.
2. Maychuk O., Frait O., Slyusar T., Katrych O., Harhay O. Context and content analysis of the history of female composition in Eastern Galicia in light of gender theories. *Herança*, 2024. №7(1). P. 33-43.
3. Bazik I. *Nocturnes in great variety: Reconsidering the nineteenth-century nocturnes through women composer-pianists*. Oakland, CA: University of California Press. 2021. 347 p.
4. Chedoloma I. Images and representations of the Rudnytskyi family: The case of Ukrainians in Galicia between the wars. *Scripta Judaica Cracoviensia*, 2021. №18. P. 49-66.
5. Cherchovych I. Mancipatory is vs conservativeractices: Wom in the environmt of the Ukrainian intelligentsia in Galicia in the late 19th – Early 20th centuries. In *Ukrainian Women in the Crucible of Modernization*. 2017, (pp. 32-51). Kharkiv, Ukraine: Klub simeynoho dozvillya.
6. Hanson R. Chamber music by female composers: A pedagogical analysis and historical overview. *American String Teacher*, 2023. №73(1). P. 41-48.
7. Kijanowska-Kaminska L. The emancipation of women in the musical and artistic milieu of Galicia (on the example of Teodozja Papara and Safoemea Kruszelnicka). In XVI International scientific and practical conference «MUSICA GALICIANA». 2017. (pp. 17-36). Rzeszow, Ppland: Musica Galicana.
8. Tkach, A. TRANSFORMATION OF THE ROLE AND IMAGE OF A WOMAN IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN CULTURE OF THE XIX-EARLY XXI CENTURY. *Scientific Journal of Polonia University*, 2021. №45(2). P. 158-167. <https://doi.org/10.23856/4517>
9. Помпеєва А. Вокальна стилістика у європейській опері малої форми кінця XIX – XX століть. Автореф. дис.. на здобуття наук. ст. канд. мистецтвознавства. Харків 2017. 21с.
10. Корній Л. *Історія української музичної культури від давнини до початку XX століття*. Київ, 2018. 364 с.
11. Носуля А. АКТУАЛЬНІ ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ЕВОЛЮЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ОПЕРНОГО МИСТЕЦТВА: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ. *Музичне мистецтво і культура*, 2023. №2(36). С. 43-56. <https://doi.org/10.31723/2524-0447-2023-36-2-3>

REFERENCES

1. Bohlman, P. V. (2020). *World music: A very short introduction*. Oxford, UK: Oxford University Press. 289 p.
2. Maychuk, O., Frait, O., Slyusar, T., Katrych, O., & Harhay, O. (2024). Context and content analysis of the history of female composition in Eastern Galicia in light of gender theories. *Herança*, 7(1), 33-43.

3. Bazik, I. (2021). *Nocturnes in great variety: Reconsidering the nineteenth-century nocturnes through women composer-pianists*. Oakland, CA: University of California Press. 347 p.
4. Chedoluma, I. (2021). Images and representations of the Rudnytskyi family: The case of Ukrainians in Galicia between the wars. *Scripta Judaica Cracoviensia*, 18, 49-66.
5. Cherchovych, I. (2017). Mancipatory is vs conservativeractices: Wom in the environmt of the Ukrainian intelligentsia in Galicia in the late 19th – Early 20th centuries. In *Ukrainian Women in the Crucible of Modernization* (pp. 32-51). Kharkiv, Ukraine: Klub simeynoho dozvillya.
6. Hanson, R. (2023). Chamber music by female composers: A pedagogical analysis and historical overview. *American String Teacher*, 73(1), 41-48.
7. Kijanowska-Kaminska, L. (2017). The emancipation of women in the musical and artistic milieu of Galicia (on the example of Teodozja Papara and Sałomea Kruszelnicka). In XVI International scientific and practical conference «MUSICA GALICIANA» (pp. 17-36). Rzeszow, Ppland: Musica Galiciana.
8. Tkach, A. (2021). TRANSFORMATION OF THE ROLE AND IMAGE OF A WOMAN IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN CULTURE OF THE XIX-EARLY XXI CENTURY. *Scientific Journal of Polonia University*, 45(2), 158-167. <https://doi.org/10.23856/4517>
9. Pompieieva, A. (2017). Vokalna stylistyka u yevropeiskii operi maloi formy kintsia XIX– XX stolit [Vocal style in European small-form opera at the end of the 11th – 20th centuries]. Avtoref. dys.. na zdobuttia nauk. st.. kand. mystetstvoznavstva. Kharkiv 2017. 21s. [in Ukrainian].
10. Kornii, L. (2018). Istoriia ukrainskoi muzychnoi kultury vid davnyiny do pochatku XX stolittia [History of Ukrainian musical culture from ancient times to the beginning of the 20th century]. Kyiv, 2018. 364 s. [in Ukrainian].
11. Nosulya, A. (2023). CURRENT THEORETICAL ASPECTS OF STUDYING THE EVOLUTION OF EUROPEAN OPERA ART: HISTORY AND PRESENT. *Musical art and culture*, 2(36), 43-56. <https://doi.org/https://doi.org/10.31723/2524-0447-2023-36-2-3>

УДК 398.8(=161.2):782

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-1-9>

Світлана БАСОВСЬКА,
orcid.org/0000-0002-8662-3887
магістр музичного мистецтва,

аспірантка
Одеської національної музичної академії імені А.В. Нежданової,
викладач
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(Вінниця, Україна) svitlana.basovska@vsru.edu.ua

Лідія ОСТАПЧУК,
orcid.org/0000-0003-1538-4919
заслужена артистка України,

старший викладач кафедри вокально-хорової підготовки,
теорії та методики музичної освіти
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(Вінниця, Україна) ostapchuklida@gmail.com

Тамара ПАНАСЮК,
orsid.org/0000-0003-1871-8304

концертмейстер кафедри вокально-хорової підготовки,
теорії та методики музичної освіти
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(Вінниця, Україна) tamara.panasyuk1963@gmail.com

РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ПІСНІ В РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОПЕРИ: ФОЛЬКЛЬОРНІ ВИТОКИ ТА МУЗИЧНІ ТРАДИЦІЇ

У статті розглянуто історичний аспект формування української опери. Особливу увагу приділено шляхам її становлення та розвитку, а також досліджено вплив національного пісенного фольклору на цей процес. На основі існуючих наукових джерел, автори статті мають на меті простежити інтеграцію українських пісень у музичну тканину досліджених українських опер та проаналізувати драматургічну структуру опер конкретних композиторів відповідного періоду розвитку оперного мистецтва.

Здійснено глибокий аналіз таких відомих українських опер, таких як музично-драматична вистава І.Котляревського «Наталка Полтавка», опера С. Гулака-Артемівського «Запорожець за Дунаєм», М. Вербицького, А. Вахнянина, М. Аркаса «Катерина», М. Лисенка «Різдвяна ніч», «Майська ніч», «Тарас Бульба», М. Вериківського, Б. Лятошинського, Ю. Мейтуса та В. Губаренка.

Визначили основні особливості створення опери, зокрема її зміст, тематику, образи, сюжети, теми, виразність музики та основи музичної гармонії творів, створених у різні періоди розвитку української оперної традиції. Окрім цього, було розглянуто творчість різних композиторів, які брали участь у формуванні цього жанру. Провели детальний аналіз музичної структури та тематичних аспектів української народної пісні в контексті оперних творів. Це дозволило визначити, як народна пісня впливала на створення національної оперної школи.

Значення народного пісенного фольклору в розвитку української опери є багатограним. Він надає музичній структурі національної опери особливого характеру, відображає етнічні мотиви та ліричні теми, що робить її унікальною. Вплив фольклору на розвиток опери відчутний як у музичному оформленні, так і у драматургічній побудові творів, що сприяє створенню цілісних та гармонійних оперних композицій.

На основі аналізу досліджень у галузі культурології та історії музики було встановлено, що особливістю української опери в контексті європейського оперного мистецтва є інтеграція українських народних пісень у музичну тканину опер.

Ключові слова: українська опера, українські народні пісні, національний фольклор, оперне мистецтво, оперні традиції.

Svitlana BASOVSKA,

orcid.org/0000-0002-8662-3887

Master of Musical Arts,

Postgraduate Student

The Odessa National A. V. Nezhdanova Academy of Music,

Lecturer

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

(Vinnitsia, Ukraine) svitlana.basovska@vspu.edu.ua

Lidiia OSTAPCHUK,

orcid.org/0000-0003-1538-4919

Honored Artist of Ukraine,

Senior Lecturer at the Department of Vocal and Choral Training,

Theory and Methodology of Music Education

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

(Vinnitsia, Ukraine) ostapchuklida@gmail.com

Tamara PANASYUK,

orcid.org/0000-0003-1871-8304

Concertmaster at the Department of Vocal and Choral Training,

Theories and Methods of Music Education

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

(Vinnitsia, Ukraine) tamara.panasyuk1963@gmail.com

THE ROLE OF THE UKRAINIAN FOLK SONG IN THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL OPERA: FOLKLORE ORIGINS AND MUSICAL TRADITIONS

The article examines the historical aspect of the formation of Ukrainian opera. Particular attention was paid to the ways of its formation and development, and the influence of national song folklore on this process was also investigated. On the basis of existing scientific sources, the authors of the article aim to trace the integration of Ukrainian songs into the musical fabric of the studied Ukrainian operas and to analyze the dramatic structure of operas by specific composers of the corresponding period of the development of opera art.

An in-depth analysis of such well-known Ukrainian operas as I. Kotlyarevsky's music-dramatic play "Natalka Poltavka", operas by S. Gulak-Artemovsky "Zaporozhets za Danube", M. Verbytskyi, A. Vahnyanin, M. Arkas "Kateryna", M. Lysenko "Christmas Night", "May Night", "Taras Bulba", M. Verikyvskyi, B. Lyatoshinskyi, Yu. Meytus and V. Gubarenko.

The main features of the creation of the opera were determined, in particular its content, themes, images, plots, themes, expressiveness of the music and the basis of musical harmony of works created in different periods of the development of the Ukrainian opera tradition. In addition, the works of various composers who participated in the formation of this genre were considered. A detailed analysis of the musical structure and thematic aspects of Ukrainian folk songs in the context of opera works was conducted. This made it possible to determine how the folk song influenced the creation of the national opera school.

The importance of folk song folklore in the development of Ukrainian opera is multifaceted. It gives the musical structure of the national opera a special character, reflects ethnic motifs and lyrical themes, which makes it unique. The influence of folklore on the development of opera is felt both in the musical design and in the dramatic construction of the works, which contributes to the creation of coherent and harmonious opera compositions.

Based on the analysis of studies in the field of cultural studies and history of music, it was established that a feature of Ukrainian opera in the context of European opera art is the integration of Ukrainian folk songs into the musical fabric of operas.

Key words: *Ukrainian opera, Ukrainian folk songs, national folklore, opera art, opera traditions.*

Постановка проблеми. Українська народна пісня є невід'ємною частиною національної культурної спадщини, відображаючи багатовікові традиції, звичаї та історичні події українського народу. «Пісенна творчість нашого народу проливає яскраве світло на світотворчі процеси, водночас засвідчуючи безперервність української культури, а отже українського етносу» (Остапчук, 2023: 105). Незважаючи на значний вплив народної пісні на розвиток різних жанрів музич-

ного мистецтва, її роль у становленні та розвитку української опери досі недостатньо вивчена. Фольклорні витoki та музичні традиції народної пісні часто залишаються на периферії досліджень, що призводить до неповного розуміння їхнього впливу на оперну творчість. Важливим завданням є комплексний аналіз цього впливу, виявлення основних напрямів інтеграції народних пісень у оперні твори та їх значення для формування національної музичної мови.

Вивчення наукових праць відомих українських учених дозволяє глибше зрозуміти, як саме фольклорні мотиви та музичні традиції української народної пісні сприяли розвитку національної опери, збагачуючи її мелодійне та тематичне наповнення. За останні десятиліття, під час становлення незалежної держави, українські митці активно працювали в усіх галузях мистецтва, зокрема в оперному. Почала формуватися самосвідомість нашого незалежного мистецтва. Сьогодні особливо важливо досліджувати походження та розвиток національного оперного мистецтва в контексті формування української культури як унікальної та самостійної частини європейської культурної спадщини.

Під час аналізу будь-якої опери важливо розглянути музичний стиль композитора у якому він створював свої оперні шедеври та проаналізувати як поєднуються елементи національного фольклору з класичними музичними традиціями європейської опери.

Дослідження дозволяє визначити, що народне мистецтво – це не лише естетичне явище, а й важливий інструмент збереження і передачі культурної ідентичності та цінностей нації так як «твори народного мистецтва містять в собі архетипи, генетичні коди, які визначають сутність і зміст національного світогляду, національного характеру і ментальності народу» (Василевська-Скупа, 2022. 100 с.).

Аналіз досліджень. Дослідженню шляхів розвитку українського оперного мистецтва присвячені ґрунтовні праці таких учених, як Л. Архимович, М. Черкашина Губаренко, значну увагу цьому питанню приділили у своїх роботах відомі музикознавці О. Шреер-Ткаченко, М. Загайкевич, Л. Корній, Л. Кияновська та інші науковці; оперна творчість окремих українських композиторів розглядалася в монографіях вітчизняних науковців (Т. Булат, С. Павлишин, М. Загайкевич, І. Драч та інші), віднедавна у працях сучасних дослідників вивчаються питання, пов'язані з вокальновиконавськими традиціями в українській опері (В. Антонюк, А. Кулієва, І. Присталов, Василевська-Скупа Л.П., Онофрійчук Л.М.), питання вивчення впливу української народної пісні на формування українського оперного мистецтва розглядається у дослідженнях таких науковців, як Марія Загайкевич, Ірина Якубяк, Олександр Козаренко, Лідія Корній, Єрошенко О.В. та Білозуб Л.М., Остапчук Л.О. та інші. Їхні праці присвячені аналізу ролі народної пісні в оперній творчості, впливу фольклорних мотивів на музичну структуру та драматургію оперних творів.

Мета статті. Автори статті ставлять за мету дослідити та проаналізувати вплив української народної пісні на розвиток національної опери, зосереджуючись на фольклорних витоках і музичних традиціях. Використовуючи існуючі джерела з історії української музики та опери, автори статті прагнуть виявити та розкрити способи інтеграції народних пісень у оперні твори, визначити їхній вплив на формування національної музичної мови, а також підкреслити значення фольклорних елементів у творчості українських композиторів.

Виклад основного матеріалу. Українська опера як самостійна національна форма виникла в останній третині XIX століття, базуючись на традиціях європейського та народного музичного театру. Формування українського оперного мистецтва відбувалося в контексті розвитку професійної композиторської школи в XIX столітті, паралельно з розквітом національного драматичного театру. Досягнення українського театру значно сприяли становленню опери як важливого демократичного жанру. Витоки української опери сягають давніх часів, задовго до XIX століття.

Наукові праці дослідників у галузі культурології та музикознавства (Д. Антонович, Н. Яковенко, Л. Корній та інші) дозволяють дійти висновку, що українське оперне мистецтво бере початок від давніх фольклорних ритуалів, пов'язаних із календарними обрядами та релігійними традиціями праукраїнців. Культурологи та музикознавці одноставно визнають, що ці міфологічно-ритуальні та обрядові дійства охоплювали всі аспекти життя суспільства і становлять перший, найдовший і найзагадковіший етап дооперної історії музичної культури українського народу. Ці ранні фольклорні пласти вирізнялися синкретизмом слова, співу і танцю, що є основними складовими музичної драми. Незважаючи на те, що творець, виконавець і глядач у таких дійствах часто були однією особою, а спів характеризувався значною варіативністю, ці обрядові дійства заклали основи національного менталітету, що знайшли своє відображення в українській опері через багато століть.

Витоки українського оперного мистецтва можна простежити з давніх фольклорних ритуалів, календарних обрядів та релігійних традицій праукраїнців, які становлять перший етап дооперної історії. Другий етап охоплює XV – першу половину XVIII століть, коли під впливом ренесансних традицій розвивалися світські форми музикування, що вплинули на становлення кантової культури, партесного співу та шкільної драми з музикою. Шкільні драми, популярні у братських школах, колегіумах та Києво-Могилянській акаде-

мії, мали спільні риси з першими зразками оперного жанру. Їх зміст був релігійним і спрямованим на духовне виховання, подібно до європейських опер, заснованих на давньогрецькій міфології.

Ще одним джерелом української опери є народний театр-вертеп, що виник наприкінці XVI століття. У вертепі був чіткий розподіл ролей, наявність ампула, а також велика кількість музики та співу. У першій дії вертепу, що розповідає євангельський сюжет, значну роль відіграє хоровий та ансамблевий спів, тоді як у другій дії, де з'являються народні персонажі, їх характеристика передається за допомогою сольної пісні та танцю.

Важливим аспектом формування українського оперного мистецтва був вплив української пісні. Інтермедії у шкільних драмах, які згодом стали основою для опери *buffa* та української народної драми, відображали життя простих людей, використовуючи місцевий фольклор і народно-пісенну практику. Ці сцени були наповнені народним гумором і пісенністю, іноді включали сольні музичні фрагменти у жанрі пісні або канту, що сприяло подальшому розвитку українського оперного мистецтва.

Таким чином, перший етап формування української опери охоплює зародження елементів музичної драми в архаїчних фольклорних та міфо-ритуальних практиках (V–VI ст.) до релігійних і театральних постановок XVIII ст. Цей період можна визначити як дооперний.

Другий початковий період у формуванні українського оперного жанру характеризується появою перших зразків жанру у творчості українських композиторів XVIII–XIX ст. Аналізуючи історичний розвиток української опери, можемо констатувати, що невдовзі після появи самостійних театральних жанрів, таких як українська народна драма, музична драма та опера *buffa*, формується «долисенківська доба» – період виникнення перших зразків жанру української опери.

У 18–19 століттях на теренах України розвивалася маєткова культура, в рамках якої в садибах українських і польських магнатів та поміщиків Волині, Тульчина, Чернігівщини, Харківщини й Чернівців ставилися італійські та французькі опери різними труппами. Наявність таких труп свідчить про суспільний запит на оперу, який поступово зростав і потребував реалізації на основі національного менталітету.

Перші опери українських композиторів, такі як «Демофон» Максима Березовського та «Креон», «Алкід» і «Квінт Фабій» Дмитра Бортнянського, були створені в жанрі італійської *opera seria*. Хоча вони є значущими творами, ці опери не викорис-

товували українські образи та інтонації народних пісень, як у хорових концертах композиторів, тому не вплинули на процес становлення національної опери.

Важливу роль у цьому процесі відіграв сформований український драматичний театр та камерно-вокальне музикування, що згодом вплинуло на формування жанру опери. Становлення українського національного театру проходило в умовах соціокультурного опору політиці русифікації в Російській імперії та обмеження проявів української культури в Австрійській імперії. Як демократичне мистецтво, театр служив платформою для висловлення важливих національних ідей.

Зокрема, такі вистави як «Наталка Полтавка» І. Котляревського та «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка стали визначними подіями, що ознаменували початок українського музично-драматичного театру та сприяли появі української опери. Г. Квітка-Основ'яненко навіть називав «Сватання на Гончарівці» «малоросійською оперою». Ці твори, які у чомусь перекликалися з західноєвропейською оперою, відзначалися рисами, що згодом стали характерними для української опери: українська мова як основа лібрето, використання народних пісень та яскрава національна ідентичність, втілена через характерні народні образи.

У музично-драматичній виставі «Наталка Полтавка» І. Котляревського, яка стала початком формування української опери, українські народні пісні інтегрувалися у сольні вокальні номери, надаючи їм жанрово-стильову основу. Іван Котляревський написав «Наталку Полтавку» під впливом життя українського суспільства та народних пісень, таких як лірично-побутові, обрядові та купальські балади («Ой оддала мене мати за нелюба заміж», «Брала дівка льон», «Розлилися води на чотири броди», «Чорна хмаронька наступає», «Лимерівна» тощо). Натхненням для п'єси також стала невдала вистава Олександра Шаховського «Козак-стихотворець», яка неправдиво зобразила українське сільське життя. Через недостатнє знання реального побуту українців Шаховський допустив багато помилок, що викликало розчарування серед полтавчан. Котляревський вирішив виправити цю ситуацію, написавши правдиву п'єсу про українських селян – «Наталка Полтавка». Котляревський використав різні жанри народних пісень, зокрема ліричні, танцювально-жартівливі, романси та сатиричні канти. («Видно шляхи полтавській», «Ой мати, мати», «Чого ж вода каламутна»); танцювально-жартівлива («У сусіда хата біла», «Ой під вишнею», «Ой я дівчина Полтавка»); пісня-романс

(«Віють вітри», «Сонце низенько», «Та йшов козак з Дону»); сатиричний кант («Всякому городу нрав і права»). Л. Корній стверджує, що «є підстави вважати, що І. Котляревський використав традицію шкільних драм – спів авторського тексту «на тон» (на мелодію) відомих пісень, а саме: «Ой, я дівчина Полтавка» – до народної пісні «А я тебе прошу, мила»; «Видно шляхи полтавській» – до пісні «А у нашої вдови хата на помості». Використання народнопісенного матеріалу підкреслювало зміст, народність образів і соціально-побутову тематику вистави, що вимагало відповідного музичного оформлення вистав, що теж слугувало подальшому розвитку постановочної частини майбутньої української опери.

Розвиток української музично-драматичної сцени, який став основою для майбутньої національної опери, значною мірою відбувався завдяки діяльності митців Західної України, зокрема Галичини під владою Австрійської імперії. Тут українська мова не зазнавала таких утисків, як у Російській імперії, що сприяло розвитку театральної культури.

У 1814 році у Львові була поставлена комедіо-опера «Сирена Дністра» з музикою Кароля Ліпінського, виконана українською мовою. Ампаторський театральний гурток у Перемишлі в 1849 році давав вистави українською мовою з музикою Михайла Вербицького. Вербицький створив музику до багатьох вистав, серед яких «Верховинці», «Козак і охотник», «Жовнір-чарівник», «Гриць Мазниця» та інші, що базувалися на переробках іноземних п'єс на український лад. Національного і регіонального колориту виставам надавала саме музика Вербицького, яка активно використовувала галицькі побутові пісні. Вербицький створював музику для вистав різних жанрів – водевілів, оперет, мелодрам та історичних драм. Ці твори виконували ту ж функцію, що й вистави І. Котляревського та Г. Квітки-Основ'яненка, закладаючи професійні основи для становлення української музичної драми та національної опери.

Вершиною дописенківської доби є опера Степана Гулака-Артемівського «Запорожець за Дунаєм» (1862), яка стала першою повноцінною народно-національною оперою. Вона відзначається майстерним поєднанням європейських оперних традицій з українським музичним матеріалом, що включає народні пісні та танці. Опера Гулака-Артемівського, найближча до жанру європейської комічної опери, заклала важливі основи для розвитку української національної опери. «Запорожець за Дунаєм» Степана Гулака-Артемівського відзна-

чається значною інтеграцією української пісні та фольклору в музичну тканину, що відбувається на різних музичних рівнях опери: Увертюра до опери написана в класичних європейських музичних традиціях того часу. Вона відображає формальну структуру і оркестрове розмаїття, характерне для оперних увертюр. Проте в контексті української пісенної традиції увертюра також містить елементи, які адаптовані з українських мелодійних образів або ритмів, що створює особливий національний колорит.

Пісня «Місяцю ясний»: Ця пісня в опері відзначається яскраво вираженим національним характером. Вона інтегрує український музичний фольклор через мелодійні і ритмічні засоби, а також захоплюючи мелодійність, що характеризує українські народні пісні. Написана в куплетній формі, що теж свідчить про спорідненість з українською піснею. Сцена Оксани сповнена ліризмом та чуттєвістю, яка притамана українському народу. Аріозо «Прилинь, прилинь» написане у двохчасній формі та відзначається глибокими народними кольорами в музичній гармонії. Перша частина розповідного характеру з плавною мелодією притаманною українській пісні, проте написана в розмірі три четвертих, де автор ніби налаштовує слухача на дію, яка відбувається на березі Дунаю. Друга частина аріозо змінює свій характер на більш стрімке виконання, відбувається зміна темпу. Ця частина сповнена мрій героїні, де коханий порівнюється з птахом: «Орле, друже, сизокрилий..», що притаманне сюжетам українських пісень. Мелодійна лінія інтегрує український пісенний стиль з класичними оперними елементами, що дозволяє персонажу із глибоким емоційним вираженням співати про свої почуття. Пісня Оксани «Ангел ночі над землею» з другої дії опери, незважаючи на свою назву, є стислим аріозо з виразними декламаційними зворотами та ноктюрновим забарвленням, створеним оркестром (з трелями флейти, арпеджіо арфи, м'яким «золотим ходом» валторну). Це аріозо-ноктюрн вводить новий жанровий відтінок у вокальні номери української опери, поглиблюючи інтеграцію української пісні та музичного фольклору в оперному жанрі. Аріозо продовжується в дуетній сцені Оксани та Андрія. Дует «Чорна хмара з діброви» написаний в досить простій формі з елементами куплетності та їх контрасту, так композитор гостріше передає почуття героїв.

У опері «Запорожець за Дунаєм» композитора Степана Гулака-Артемівського до вже згаданих жанрів сольних музичних номерів (лірична пісня, танцювально-жартівлива мелодія, романс, аріозо)

включено також каватину. У другій дії опери звучать дві каватини посліпль: Султана у пісні «Як люблю серцю тут» та Карася у «Тепер я турок, не козак». Каватина Султана відповідає усім характерним рисам цього жанру: вона є мініатюрною арією лірико-оповідального характеру, має просту форму без внутрішніх темпових контрастів і є стислою вихідною арією для персонажа, яка наслідує європейські оперні традиції у втіленні ліричних образів.

Пісня Одарки з третьої дії «Ой казала мені мати»: Ця пісня в опері відзначається своєрідним народним характером. Вона використовує українські мелодійні образи та ритмічні структури, що відтворюють автентичність українського народного співу. Дуєт Карася і Одарки «Звідкіля це ти узявся»: У цьому дуєті інтеграція української пісні відбувається через виразні мелодійні лінії та характерні ритмічні мотиви, що відображають народну музичну естетику.

Арія Андрія «Блаженний день, блаженний час»: Хорові епізоди в опері відіграють важливу роль у створенні колективного образу народу. Інтеграція українського хорового мистецтва у вокальні частини опери поглиблює національний колорит та підсилює драматургічність сцени. «Важливою частиною глибинних національних традицій, в яких віддзеркалюються погляди, світобачення і психологія українців, є мистецтво вокально-хорового співу» (Онофрійчук, 2022. 141 с.). Саме тому Гулак – Артемовський арію Андрія підсилює хором, надає висловити головну ідею про звершення в долі українців їхньої вікової мрії про побудову в рідному домі щасливого життя після багатьох століть поневірянь. Далі автор завершує оперу танцями та піснею «Там за тихим за Дунаєм»: Ця пісня в опері відзначається своєрідним українським фольклорним колоритом. Вона використовує українські музичні мотиви та народні мелодійні фігури, що сприяє зміцненню національного характеру опери.

Таким чином, оперна творчість Гулака-Артемовського відзначається не лише класичною європейською музичною формою, а й значним впливом українського музичного фольклору і пісенної традиції, що робить її важливим етапом у становленні української національної опери.

Наступні періоди у розвитку української національної опери можемо назвати лисенківський та полисенківський. Це ключовий період у розвитку української національної опери припадає на часи Миколи Лисенка та його послідовників. Саме в цей час, незважаючи на царські укази 1863 та 1876 років, вплив яких дещо послабився, активні

прояви національного духу в соціокультурному просторі імперії сприймалися як небезпечні та різними способами гальмувалися. Микола Лисенко, який підтримував народницьку ідеологію, бачив місію своєї композиторської творчості та музично-просвітницької діяльності у пробудженні української національної свідомості, що було особливо важливим в умовах політики царського уряду, спрямованої на обмеження функціонування української музики.

Найбільш доступними для сприйняття всіма верствами українського суспільства були музичні жанри, пов'язані зі словом: камерно-вокальна, хорова та театральна музика. Тому Лисенко зосередив свою увагу на цих сферах творчості. Його діяльність набула особливої ваги в умовах домінування російських оперних театрів Імперського Російського Музичного Товариства в Одесі, Харкові та Києві, де українські опери принципово не виконувалися. Важливу роль у розвитку та популяризації національної опери відіграв український театр корифеїв, де працювали Марко Кропивницький, брати Тобілевичі та Михайло Саксаганський. Вони ставили опери «Запорожець за Дунаєм» Семена Гулак-Артемовського та «Різдвяна ніч» Миколи Лисенка.

У періоди Лисенка працювали такі відомі композитори, як Анатоль Вахнянин, Микола Аркас, Кирило Стеценко, Микола Леонтович, Денис Січинський, Віктор Матюк, Сидір Воробкевич і Порфирій Бажанський. Незважаючи на заборони, їхня творчість пронизана ідеями пробудження української свідомості та базується на українському фольклорі і західноєвропейських традиціях оперної творчості.

Микола Аркас у своїй опері «Катерина» не конкретизує жанри сольних вокальних номерів, які представлені у вигляді виразних аріозо та драматичних монологів. Значну роль у формуванні музичної мови опери відіграє українська народна пісня. Вона не лише слугує основою для мелодійної лінії аріозо, але й надає особливий колорит драматичним монологам та сценам. Використання народної пісні дозволяє композиторові створювати більш глибокі й емоційні образи, що підсилюють зв'язок з національними традиціями та підкреслюють автентичність музичного матеріалу. Композитор розкриває еволюцію образу героїні, використовуючи підходи, що нагадують стиль Верді, перетворюючи легкий аріозний спів у народну пісню та романсові інтонації, а потім у драматичний монолог. В операх західноєвропейських композиторів можна побачити на прикладі розвитку образів Джильди («Ріголетто») і

Віолетти («Травіата»). Велика сцена-драматичний монолог Катерини у Третій дії має новаторську для української опери структуру, оскільки вона складається з низки окремих епізодів: декілька аріозних побудов з речитативами між ними та великим пісенним фрагментом у стилі колискової. Всі вокальні номери Катерини тут наповнені драматизмом. Композитор використовує увесь спектр музично-виражальних засобів: мелодизовану та драматично виснажену декламацію, сухий речитатив, вигуки, аріозні фрагменти. У межах аріозо М. Аркас значно збагачує жанрово-стильову систему сольних вокальних номерів, використовуючи досягнення національної української опери лисенківської доби та західноєвропейської опери. Композитор майстерно інтегрує народні інтонації в аріозо і романсові фрагменти, надаючи їм особливої виразності та емоційної напруги. Це дозволяє слухачеві відчувати не лише індивідуальність героїв, але й їхню приналежність до української культури. Народна пісня стає одним з ключових елементів, що сприяють розвитку музичного образу Катерини, підкреслюючи її внутрішній світ та драматизм переживань.

Можемо зазначити, що в оперних творах періоду до Лисенка та в епоху Лисенка виникли наступні жанри сольних вокальних номерів: пісня (лірична, жартівлива танцювальна, колискова), старогалицька елегія, коломийка, романс, каватина, балада, аріозо різних відтінків, арія та монолог.

Микола Лисенко в кожній своїй великій опері інтегрував новітні європейські оперні досягнення на національному ґрунті. Наприклад, опера-колядка «Різдвяна ніч» передає магію українського Різдва зі всіма його обрядами. Композитор не завжди конкретизує жанри сольних вокальних номерів, за винятком пісні Одарки з Першої дії, каватини Оксани з Другої та «оповідання» з Четвертої картини. «Оповідання Вакули» з Четвертої дії («Я простягся був схвати горе під водою») розвивається як наскрізна музично-драматична сцена. На початку основою для інтонацій «оповідання» слугують ритмоінтонації коломийки, а при згадці про запорожців з'являються інтонації популярної в часи Лисенка козацької пісні «Ой, і не гаразд, запорожці». Вокальна партія постійно перемежовується з репліками, що відображають реакцію слухачів, надаючи «оповіданню» динаміки музично-драматичної сцени.

Новаторським прийомом у сольних вокальних номерах є перша монологічна сцена Левка в опері М. Лисенка «Майська ніч, або Утоплена», де він співає три ліричні сольні номери підряд. Ці номери мають різну жанрову природу: народна пісня, речитатив і аріозна кантілена, серенада на інтонаціях українських народних лірико-побутових пісень.

В «Утоплений» Лисенко також використовує жанр балади як сольного вокального номера.

Жанрове різноманіття сольних вокальних номерів в українській опері XIX ст. доповнюється та знаходить своє класичне втілення в першій національній історико-героїчній музичній драмі Лисенка «Тарас Бульба». Вокальні партії героїв цієї опери складаються з арій, аріозо, пісень, монологів, каватин, що спираються на різні жанри народної пісні, міський побутовий романс, ритми та інтонації полонезу. Новацією композитора є введення до вокальних номерів жанру народної думи. Дві думи Кобзаря – «Ой, не чорна то хмара» та «Ой криче ворон сизокрилий» – не лише розкривають сторінки з історії України, але й слугують зразком майстерного використання фольклорного матеріалу для наступних поколінь композиторів.

Жанровими орієнтирами для мелодики сольних вокальних номерів в операх Лисенка стали оперна кантілена, народна пісня, серенада, полонез, балада тощо. Композитор сміливо використовує у сольних номерах стилістику українських історичних пісень, героїчних козацьких пісень, дум, жартівливих пісень, міських романсів, коломийок, козачків, гопачків, створюючи народний колорит для оперних персонажів та відображаючи через народні жанри ідею твору.

Українська народна пісня відіграє важливу роль у всій творчості Лисенка. Вона надає його операм автентичного колориту, слугуючи основою для мелодичних ліній та інтонацій. Народна пісня інтегрується в аріозо, речитативи та балади, надаючи їм особливої виразності та емоційної глибини. Лисенко використовує народні інтонації для створення більш глибоких і емоційно насичених образів, що підсилюють зв'язок з національними традиціями та культурою. Це дозволяє слухачеві відчувати автентичність музичного матеріалу і його тісний зв'язок з українським народним мистецтвом.

Введення жанру думи в оперу, започатковане Лисенком, продовжується в операх В. Золотарьова («Хвесько Андибер»), Б. Яновського («Дума чорноморська, або Самійло Кішка»), В. Костенка («Кармелок»). У цих творах дума як сольний вокальний номер стає важливим жанрово-стильовим атрибутом ідейного змісту опери.

У творчості М.Лисенка можна виділити вісім жанрових різновидів опери: історико-героїчна народна драма («Тарас Бульба»); лірико-комічна опера («Різдвяна ніч»); лірико-фантастична опера («Утоплена»); дитяча комічна опера («Коза-дереза»,

«Пан Коцький»); дитяча фантастична опера («Зима і Весна»); опера-пародія («Андріашіада»); комічна опера з сатиричними рисами («Енеїда»); камерна лірична опера («Ноктюрн»). Таким чином композитор заклав основи класичного фонду української опери, що будуть розвиватися у творчості композиторів наступних поколінь.

Л. Корній також визначає основні чинники, що відіграли важливу роль у створенні композитором національної моделі опери. Першим з них дослідниця виділяє національну мову. На важливість цього чинника ми вже вказували щодо вистав І. Котляревського та Г. Квітки-Основ'яненка. Національна мовна інтонаційність формує особливості музичної інтонаційності та надає музиці рис національної визначеності й характерності. Також ми вказували й на використання національних сюжетів. Зображення картин народного життя, інтерес до козацької тематики також походить від творів вказаних митців (Корній, 42, с. 331).

І. Котляревський, Г. Квітка-Основ'яненко, С. Гулак-Артемівський заклали основи втілення різнохарактерних народних образів, а в операх М. Лисенка знаходимо їх розмаїття – від різноманітних селянських персонажів до національних героїв в особах козаків, від ліричних героїнь – до колективного образу народу. Закладені в операх попередників інтенції до створення яскравих національних характерів у творчості М. Лисенка досягли своєї вершини, адже йому вдалося не просто їх відтворити, але й втілити в них специфічні риси української ментальності. Новацією композитора є синтез стилістики «різних жанрів українського фольклору. Це надало його операм яскравого й різноманітного народного колориту. В операх М. Лисенка вперше так широко була використана стилістика дум, козацьких героїчних пісень» (Корній, 42, с. 332), а також українських народних танців, кантів, міської пісні-романсу. Завдяки цьому мелодика його опер позначена рисами національної виразності. Велику роль М. Лисенко приділяє хоровим народним сценам, у тлумаченні яких відчутно новаторство його мислення. «У цих дієвих народних сценах простежується використання композитором різноманітних прийомів: диференціація хору на різні персонафіковані групи, діалоги між ними з використанням хорового речитативу; напластування контрастного тематзму різних хорових груп; поєднання хору з солістами, діалоги між дійовими особами та голосами хору» (Корній, 42, с. 332). Усі найкращі риси оперної творчості М. Лисенка поєдналися у першій досконалій українській історико-героїчній народній музичній драмі «Тарас Бульба».

Отже, в операх композитора можемо прослідкувати лінію спадковості від кращих зразків українських композиторів попередніх поколінь у галузі музики до музично-драматичних вистав, а наступники М. Лисенка вже мали чіткі орієнтири у створенні різноманітних жанрових підвидів опери.

Українська народна пісня суттєво вплинула на розвиток оперного мистецтва в Україні, інтегруючись в твори багатьох композиторів, які продовжили традиції, започатковані Миколою Лисенком. У своїх операх вони використовували народні мелодії, що надавало їхній музиці особливого національного колориту. В операх цього періоду можна простежити спадковість музичних традицій, закладених попередніми поколіннями, особливо в творчості Миколи Лисенка. Його наступники вже мали чіткі орієнтири для створення різноманітних жанрових підвидів опери. Традицію дитячої опери, започатковану Лисенком, продовжив Кирило Стеценко, який створив опери для дітей, такі як «Лисичка, Котик і Півник» та «Івасик-Телесик». Незавершеними залишилися його опери на історичні сюжети, зокрема «Полонянка» та «Кармелюк». Опера Дениса Січинського «Роксоляна» (1908) стала продовженням лисенківських традицій на теренах Західної України, утверджуючи історичний жанр в українській опері. Микола Леонтович, створивши романтичну лірико-фантастичну оперу, відкрив нові перспективи розвитку національної опери в руслі символізму, що було характерним для модерну.

Аналізуючи досягнення лисенківського та полисенківського періодів, можна стверджувати, що на початок 1920-х років оперний жанр став невід'ємною частиною композиторської творчості та музичного життя українського суспільства, виражаючи національні ідеї та створюючи оригінальні зразки різних жанрових різновидів. Важливим аспектом цього розвитку була інтеграція української народної пісні, яка пронизувала музичне полотно опер, переплітаючись із новаторськими композиторськими підходами, що сприяло формуванню унікального національного оперного стилю.

Радянський період в історії української опери, який можна поділити на два етапи – 1920–1940-і та 1950–1980-і роки – був позначений жорстким ідеологічним тиском. Влада контролювала не лише зміст мистецьких творів, але й засоби їх художньої виразності, нав'язуючи метод «соціалістичного реалізму». У таких умовах було надзвичайно важко створювати справжні мистецькі твори, особливо у жанрах, пов'язаних зі словом, що обмежувало можливості інтерпретації.

Проте, попри цей важкий період, українські композитори змогли вплести гармонію української народної пісні в музичне полотно своїх опер, поєднуючи її з новаторськими підходами. У цей час були створені опери, що відображали сучасність, такі як «Вибух» Бориса Яновського, «Іскри» Ісака Ройзентура, «Розлом» Василя Фемеліди, «Трагедійна ніч» Костянтина Данькевича, та «Щорс» Бориса Лятошинського. Водночас композитори продовжували традиції історико-героїчної опери, закладені Миколою Лисенком, як, наприклад, у творі «Золотий обруч» Лятошинського.

Відомий композитор цього періоду Микола Вериківський у 1930-х роках створив опери «Сотник» і «Наймичка», де жіночі образи, зокрема партія Настусі, змальовані через використання стилістики пізнього романтизму та української протяжної пісні. Його музичні твори відрізняються поєднанням різноманітних жанрових фрагментів, що включають аріозо, інтонації оперного ламенто, церковний спів і танцювальні елементи.

Борис Лятошинський у своїй опері «Золотий обруч» демонструє модерне мислення та тяжіння до атональності, використовуючи інтонаційні моделі українського фольклору від старовинних обрядових наспівів до мелодій західноукраїнських пісень. Він опрацював близько двадцяти народних мелодій, які стали основою для його інноваційного композиторського письма.

Цікаво, що у другому етапі розвитку української опери радянського періоду можна відзначити, значно поживається творчість композиторів у жанрі опери. Досліджуючи праці О. Верещагіної-Білявської щодо особливості змісту опер, можемо виокремити чотири групи української опери цього періоду:

– «соціальний реалізм» (образи революції та війни);

– Історичний та історико-біографічний план;

– Філософсько-узагальнені образи;

– Психологічні драми. «Саме у надрах психологічної драми проростає моноопера, де драматургічний розвиток цілком зосереджений на внутрішньому житті героїв» (Верещагіна-Білявська, 20010: 252). Пізніше Віталій Губаренко вніс значний вклад у розвиток української опери своїми новаторськими творами, такими як опера-балет «Вій», «Сват мимоволі», та ліричний диптих «Листи кохання» і «Самотність». Він поєднує традиційні сольні вокальні форми з елементами гумору, експресіоністичного письма та симфонізацією фактури, збагачуючи їх українськими народними мелодіями.

Значний внесок у розвиток і становлення української опери зробив Юлій Мейтус. В опері «Укра-

дене щастя» композитор розвиває національну музичну драму, де значну роль відіграє система лейтмотивів та монологічні сцени. Його вокальні номери, такі як аріозо Ганни, збагачуються інтонаціями плачу та голосіння, що створюють емоційно насичені сцени. У своїй пізнішій опері «Вітрова донька» Мейтус також використовує різні інтонаційні джерела, зокрема коломийки, в контексті модерного мислення.

Незважаючи на тиск радянського періоду композитори активно працювали в жанрі опери демонструючи, що навіть у найскладніших умовах вони зуміли зберегти та розвинути свої національні музичні традиції. Усі ці композитори, використовуючи українські народні пісні, створили унікальні музичні твори, що відображають національний дух і культурну ідентичність українського народу.

Одним із досягнень української опери другої половини ХХ століття стало створення «фольк-опер», у яких хор виконував важливу, а іноді й центральну роль. Зокрема, в «Ятранських іграх» Ігоря Шамо, «Цвіті папороті» Євгена Станковича та «Різдвяному дійстві» Лесі Дичко народні театралізовані дійства були вплетені у музичну тканину опер. «Ятранські ігри» Ігоря Шамо стали першою українською хоровою оперою а cappella, що свідчить про інноваційний підхід композиторів, які змогли поєднати українську народну пісню з новими формами музичної драматургії.

Українська опера часів незалежності характеризується різноманітністю змісту, стилю та жанру. Сучасні композитори прагнуть до динамізації музичної драматургії, залучаючи елементи хепенінгу. Опера української незалежності поділяється на дві основні групи: перша – це монументальні вистави, що зберігають традиційну форму, але використовують сучасну стилістику, такі як «Мойсей» Мирослава Скорика, «Страшна помста» Євгена Станковича, «Ліс Микита» Івана Небесного та «Вишиваний. Король України» Алли Загайкевич. Ці твори відрізняються великим виконавським складом, складною сценографією та костюмами.

Друга група представлена камерними операми-перформансами, створеними незалежною формацією Opera Aperta під керівництвом Романа Григоріва та Іллі Разумейка. З 2007 року цей тандем створив понад 10 опер, серед яких виділяються IYOV, що принесла авторам Шевченківську премію, та CHORNOBYLDORF, відзначена Премією Королівського філармонічного товариства Великої Британії. У травні 2024 року відбулася прем'єра їхньої чергової опери GAIA-24, присвяченої

проблемі затоплення Каховського водосховища. Більшість опер Григоріва та Разумейка є мультимедійними проектами, що вимагають від виконавців універсальності, поєднуючи в них вокаліста, інструменталіста та актора.

Аналізуючи вплив української пісні на оперну творчість сучасних композиторів можемо сміливо стверджувати, що українська народна пісня відіграла ключову роль у формуванні української опери. Використання фольклорних мотивів у «фольк-операх» не лише збагачувало музичну мову композиторів, а й надавало творам глибокого національного колориту. У сучасній українській опері, зокрема в творчості Григоріва та Разумейка, вплив української пісні проявляється в пошуку нових форм виразності та інтеграції народних елементів у сучасні мультимедійні проекти. Цей процес свідчить про здатність української опери адаптуватися до змін, зберігаючи при цьому свою національну ідентичність.

Висновок. Українська опера, яка формувалася протягом декількох століть, є яскравим прикладом інтеграції народних традицій і європейського музичного мистецтва. У статті детально досліджено періодизацію розвитку української опери,

починаючи від класичних творів першої половини XIX століття до сучасних опусів другої половини XX століття та незалежності України. Особливий акцент зроблено на операх, таких як «Наталка Полтавка» Івана Котляревського та Миколи Лисенка, «Запорожець за Дунаєм» Семена Гулака-Артемовського, а також на творах М. Аркаса, М. Вериківський, Б. Лятошинського, В. Губаренка та Ю. Мейтуса. У цих операх можна простежити глибоке переплетіння фольклорних витоків із композиторськими новаціями, що проявляється в тематичних лініях, образах, сюжетах та музичній гармонії. Аналізуючи увесь досліджений матеріал, можемо зробити висновок, що особливість української опери в контексті європейського оперного мистецтва полягає в унікальній інтеграції українських народних пісень у музичну тканину опер різних періодів. Народні пісні не лише збагачували оперні твори мелодійно, але й виконували роль структурних елементів, на яких будувалася вся музична драматургія. Це дозволило українським композиторам створити унікальну національну оперну школу, яка зберігала та розвивала національні музичні традиції в гармонії з європейськими оперними стилями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архимович Л. Українська класична опера: історичний нарис. Київ: Образотворче мистецтво і музична література, 1957. 319 с.
2. Білозуб Л.М. Народна пісня у творчості українських композиторів. Наукові записки. Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. 2017. Вип. 157, С. 47-50.
3. Василевська-Скупа Л.П., Швець І.Б., Остапчук Л.О. Шляхи формування національної свідомості підростаючого покоління засобами українського музичного мистецтва. Наукові записки. Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. 2022. Вип. 204, С. 99-103 с.
4. Гнидь Б. П. Історія вокального мистецтва: підручник. Київ: НМАУ, 1997. 320 с.
5. Єрошенко О.В. Становлення української опери в контексті національно-культурного руху в другій половині XIX – на початку XX ст. Культура України. Харківська державна академія культури. Харків. 2011. Вип. 34, С. 233-242.
6. Кияновська Л. Галицька співогра та її жанрові ознаки. Науковий вісник НМАУ ім. П.Чайковського. Чотири століття опери. Оперні школи XIX-XX ст. Київ: НМАУ ім. П.Чайковського, 2000. №13. С. 92-100.
7. Корній Л. Історія української музики : у 3 т. Т. 2 : Друга половина XVIII ст. Київ; Харків; Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць, 1998. 387 с.
8. Корній Л., Сютя Б. Історія української музичної культури: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2011. 736 с.
9. Остапчук Л.О., Василевська-Скупа Л.П., Басовська С.Ю. Шляхи професіоналізації української народнопісенної традиції. Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Дрогобич. 2023. Вип. 60, С. 104-110.
10. Онофрійчук Л.М., Червоний М.В., Грига М.В. Вокально-хорове виховання учнів початкової школи у контексті українських національних традицій. Наукові записки. Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. 2022. Вип. 205, С. 140-145.
11. Шейко В.М., Тишевська Л.Г. Історія української культури: навч. посібник. Київ: Кондор, 2006. 264 с.
12. Верещагіна-Білявська О. Є., Холодкова Л. П. Українська музика XX століття: навчальний посібник. Тернопіль: Астон, 2010. 279 с.

REFERENCES

1. Arkhymovych L. (1957). *Ukrainska klasychna opera: istorychni narys* [Ukrainian classical opera: a historical essay]. Kyiv: *Obrazotvorche mystetstv i muzychna literatura*. Kyiv: Visual arts and musical literature 319 s. [in Ukrainian].

2. Bilozub L.M. (2017). Narodna pisnia u tvorchosti ukrainskykh kompozytoriv..[Ukrainian song in the work of Ukrainian composers.] Naukovi zapysky. Ternopil'skoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka.
 - a. Vyp. 157. Proceedings. Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk. Issue 157, S.47-50. [in Ukrainian].
3. Vasylevska-Skupa L.P., Shvets I.B., Ostapchuk L.O. (2022). Shliakhy formuvannia natsionalnoi svidomosti pidrostaiuchoho pokolinnia zasobamy ukrainskoho muzychnoho mystetstva. [Ways of forming the national consciousness of the younger generation by means of Ukrainian musical art]. Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Vyp. 204. Proceedings. Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk. Issue 204, S.99-103. [in Ukrainian].
4. Hnyd B. P. (1997). Istoriia vokalnoho mystetstva: pidruchnyk [History of vocal art: a textbook]. Kyiv: NMAU. Kyiv: NMAU 1997, 320 s. [in Ukrainian].
5. Yeroshenko O.V. (2011) Stanovlennia ukrainskoi opery v konteksti natsionalno-kulturnoho rukhu v druhii polovyni XIX - na pochatku XX st. [The formation of Ukrainian opera in the context of the national and cultural movement in the second half of the XIX - the beginning of the XX century]. Kultura Ukrainy. Kharkivska derzhavna akademiia kultury. Kharkiv. Vyp. 34.
6. Kharkiv State Academy of Culture. Kharkiv. Issue 34., S.233-242. [in Ukrainian].
7. Kyianovska L. (2000). Halytska spivohra ta yii zhanrovi oznaky [Galician song and its genre features]. Naukovyi visnyk NMAU im. P. Chaikovskoho. Chotyry stolittia opery. Operni shkoly XIX-XX st. Kyiv: NMAU im. P. Chaikovskoho, №13. Scientific Bulletin of the NAU named after P. Tchaikovsky. Four centuries of opera. Opera schools of the 19th and 20th centuries. Kyiv: NMAU named after P. Tchaikovsky, №13, S. 92-100. [in Ukrainian].
8. Kornii L. (1998). Istoriia ukrainskoi muzyky: u 3 t. T. 2: Druha polovyna XVIII st. [History of Ukrainian music: Istoriia ukrainskoi muzyky : u 3 t. T. 2 : Druha polovyna XVIII st.] Kyiv; Kharkiv; Niu-York: Vyd-vo M. P. Kots, Kyiv; Kharkiv; New York: M. P. Kots Publishing House. 387 s. [in Ukrainian].
9. Kornii L., Siuta B. (2011). Istoriia ukrainskoi muzychnoi kultury: pidruchnyk dlia studentiv vyshcheykh navchalnykh zakladiv [History of Ukrainian musical culture: a textbook for students of higher educational institutions]. Kyiv: NMAU im. P. I. Chaikovskoho, 2011. Kyiv: NMAU named after P. Tchaikovsky 736 s. [in Ukrainian].
10. Ostapchuk L.O., Vasylevska-Skupa L.P., Basovska S.Y. (2023). Shliakhy profesionalizatsii ukrainskoi narodnypisnoi tradytsii. [Ways of professionalization of the Ukrainian folk-like tradition]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Drohobych. Vyp. 60 Current issues of humanitarian sciences: interuniversity collection of scientific works of young scientists of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University. Drohobych 2023. Issue 60., S. 104–110. [in Ukrainian].
11. Onofrichuk L.M., Chervoniy M.V., Griga M.V. (2023). Vokalno-khorove vykhovannia uchniv pochatkovoii shkoly u konteksti ukrainskykh natsionalnykh tradytsii. [Vocal and choral performance by elementary school students in the context of Ukrainian national traditions]. Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Vyp. 205. . Proceedings. Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk. Issue 205, S.140-145. [in Ukrainian].
12. Sheiko V.M., Tyshevska L.H. (2008). Istoriia ukrainskoi kultury: navch. Posibnyk [History of Ukrainian culture: a textbook]. Kyiv: Kondor, 2006. Kyiv. Condor. 264 s. [in Ukrainian].
13. Vereshchahina-Biliavska O. Ye., Kholodkova L. P. (2010). Ukrainska muzyka XX stolittia: navchalnyi posibnyk [Ukrainian music of the twentieth century: a study guide]. Ternopil: Aston, 2010. Ternopil Aston 279 s. [in Ukrainian].

Тетяна БОЖКО,

orcid.org/0000-0001-5696-1941

кандидат мистецтвознавства, доцент,

доцент кафедри графічного дизайну

Київського національного університету культури і мистецтв

(Київ, Україна) *bozfhko_to@ukr.net*

РАНЖУВАННЯ ЗАСОБІВ ПОБУДОВИ ІМІДЖЕВОГО СТИЛЮ СТАРТАПІВ

Дана публікація зосереджена на висвітленні засобів формування іміджевого стилю стартапів, та їх відмінностей від засобів представлення фірмового та стилю та брендування. **Метою дослідження** є встановлення пріоритетності засобів візуального втілення іміджевого стилю стартапів і визначення ступеня образної впливовості кожного з них, що покликане сприяти активізації та стимуляції проектної діяльності, оптимізувати роботу дизайнерів та поглибити науковий базис царини візуальних комунікацій. **В результаті дослідження встановлено**, що в іміджевому стилі пріоритетним є використання шрифтів, в тому числі кастомних та акцидентних, і їх активне впровадження у слоганах та заголовках текстів або у коротких функціональних шрифтових блоках. Наступним за впливовістю є колористичне кодування, що має бути обмеженим і містити крім ахроматичних, не більше трьох хроматичних кольорів, але прийнятним є використання варіативного спектру їх тональних відтінків. Найбільш оптимальним є встановлення одного домінуючого кольору, або градієнтного переходу двох кольорів, й подальшого дотримання такого сполучення у всіх носіях. Наступним засобом іміджевого представлення стартапів є персонаж, який, на відміну від брендування, не відображує синтез раціональних та емоційних характеристик бренду. Персонаж в стартапах є до певної міри універсальним або типізованим. Або персоналіями можуть бути відомі історичні постаті, представники культури або мистецтва, візі яких формуються на основі історичних фотозображень та можуть колажуватись як з фотоматеріалами, що репрезентують творчу діяльність заявлених персоналій, так і з абстрактними геометричними фігурами. Наступними за впливовістю є стилізовані або схематизовані зображення, ступінь узагальнення яких може варіюватись від наслідування певного історичного або мистецького стилю до максимальної схематизації та геометризації форм. Останнім за ступенем висвітлення, але не за значенням у представленні контенту стартапів, є композиційні закономірності побудови та структурні угруповання, утворені з вище наведених комунікативних елементів. Саме постійність композиційних зв'язків між всіма вище наведеними складниками, забезпечує стабільність інформаційних структур та формує довіру реципієнтів до поданого контенту.

Ключові слова: іміджевий стиль стартапів, кастомні шрифти, рекламний персонаж, композиційні закономірності взаємодії комунікативних елементів.

Tatyana BOZHKO,

orcid.org/0000-0001-5696-1941

Candidate of Art, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Graphic Design

Kyiv National University of Culture and Arts

(Kyiv, Ukraine) *bozfhko_to@ukr.net*

RANKING OF TOOLS FOR BUILDING THE IMAGE STYLE OF STARTUPS

This publication focuses on highlighting the tools for forming the image style of startups and their differences from the tools used for corporate style and branding. **The aim of the research** is to establish the priority of tools for the visual embodiment of a startup's image style and to determine the degree of figurative influence of each tool. This is intended to promote and stimulate project activities, optimize the work of designers, and deepen the scientific basis of the field of visual communications. **Based on the analysis of implemented and student formal projects**, it has been established that in image style, the priority is the use of fonts, including custom and display fonts, and their active implementation in slogans and text headlines or in short functional typographic blocks. The next most influential tool is color coding, which should be limited and contain no more than three chromatic colors in addition to achromatic ones, although the use of a variable spectrum of tonal shades is acceptable. The most optimal approach is to establish one dominant color or a gradient transition between two colors and to adhere to this combination across all media. The next tool for the image representation of startups is the character, which, unlike branding, does not reflect a synthesis of the brand's rational and emotional characteristics. In startups, the character is somewhat universal or typified. Alternatively, the characters can be well-known historical figures, representatives of culture or art, whose visions are formed based on historical photographs and can be collaged with photographic materials representing the creative activities of the stated personalities, as well

as with abstract geometric figures. Following in influence are stylized or schematized images, the degree of abstraction of which can vary from emulating a certain historical or artistic style to maximum schematization and geometrization of forms. Lastly, in terms of emphasis but not importance in representing startup content, are the compositional patterns of construction and structural groupings formed from the aforementioned communicative elements. The consistency of compositional connections among all these components ensures the stability of informational structures and builds recipients' trust in the presented content.

Key words: image style of startups, custom fonts, advertising character, compositional patterns of interaction of communicative elements.

Постановка проблеми. Початок 21-го ст. ствердив все зростаючу роль процесів обміну інформацією, що набуває статусу товарної вартості та породжує нові професії і сприяє прискореному розвитку інформаційного сектору та поширенню бізнес-проектів, що ґрунтуються на оригінальному інформаційному контенті та втілюються у формі інформаційних стартапів. Такі проекти не потребують значних матеріальних вкладень на перших етапах створення, проте їх успішність і результативність значною мірою залежить від культури їх візуального представлення та чіткого усвідомлення пріоритетності засобів, задіяних у формуванні візуальних звернень. Проте наразі маємо константувати значне відставання наукового базису від практичних потреб суспільства і наявність вкрай обмеженої кількості наукових розвідок, присвячених вивченню специфіки формування та суспільного представлення стартапів, а також наявне подекуди ототожнення засобів візуалізації стартапів з засобами брендування, що не відповідає реаліям сьогодення.

Аналіз досліджень. Розглядаючи засоби представлення іміджевого стилю стартапів, маємо виділити найбільш потужні з них та здійснити їх ранжування. Для цього візьмемо до уваги як теоретичні виклади фахівців з маркетингу та дизайну, так і реалізовані інформаційні проекти та фор-проекти студентів. З цією метою розглянемо фахові погляди А. Жеребецької (2021), В. Маслак (2023), В. Косіва (2018) та Д. Кошельник (2023) щодо впливу шрифтів на представлення інформації; візьмемо до уваги розвідки Й. Іттена (2022), О. Костюченко та Р. Михайлової (2022); К. Бойля (С. Boyle, 2001), Д. Отта (2022) та М. Сібірцевої (2024) присвячені питанням впливовості кольорів та колористичних сполучень. Також звернемо увагу на виклади С. Іваницької та А. Агейчевої (2021) щодо умов візуального кодування та декодування стилізованих та схематизованих зображень; на висновки щодо властивостей і засобів візуалізації рекламних персонажів, впроваджених в брендуванні та маркетингу, викладені у виданні під редакцією С. Брауна та Ш. Понсонбу-МкСабе (2014). Особливу увагу вважаємо за необхідне приділити розгляду композиційних закономірнос-

тей побудови та впровадженню структурованих і упорядкованих угруповань комунікативних елементів, відомості про які знаходимо у публікаціях О. Горбаня та В. Бахрушина (2004), О. Бойчука (2019), Т. Божко та О. Чуєвої (2024).

Однак зауважимо, що рекомендації, надані означеними фахівцями будемо розглядати критично, й відбирати тільки ті засоби, що є дієвими для створення іміджевого стилю стартапів, в першу чергу інформаційного спрямування, залишаючи поза увагою «класичні засоби брендування», такі як оригінальне накреслення знаку, логотипу, або їх композиційного поєднання у ТМ, недоцільність яких для просування стартапів вже було доведено у попередніх наукових розвідках автора.

Мета дослідження. З'ясувати які саме засоби є пріоритетними для створення і просування іміджевого стилю стартапів, а які не значною мірою впливають на визначені процеси. В контексті зазначеної мети належить встановити як ранжування засобів, так і специфічні умови втілення кожного з них. Як результат, спробуємо встановити пріоритетні комунікативні елементи та їх угруповання, що виступають в ролі «цеглин» побудови бажаного іміджу стартапів і донесення до споживача інформації про його особливості та відмінності від інших.

Виклад основного матеріалу. Серед засобів, за допомогою яких створюються визначальні індивідуальні риси будь-якого інформаційного повідомлення, В. Маслак виділяє шрифти, стверджуючи, що саме вони «відіграють ключову роль у формуванні візуального сприйняття, оскільки передають не тільки текстову інформацію, але й уособлюють культурний код, що втілює історію, традиції та цінності» (Маслак, 2023: 67). А. Жеребецька (2021) зауважує, що для ствердження унікальності проекту необхідно створювати відповідний кастомний шрифт. Маємо розуміти, що такий шрифт не обов'язково має бути акцидентним, але він повинний акумулювати та візуально відтворювати всі вартості та ідеї розробників стартапу або виробників товарів чи послуг. Власне, такий шрифт має поєднувати у собі функціональні та образні властивості. Доповнення цієї думки знаходимо у В. Косіва (2018), який стверджує, що істо-

ричні та регіональні форми шрифтів здатні додати змістових відтінків у візуальній комунікації. Розвиваючи та продовжуючи цю думку можемо константувати, що саме шрифти здатні відтворити як типологічні характеристики епохи та/або мистецького стилю, так і забезпечити унікальність їх фіксації і інтерпретації, властиві певному етносу або одному з його регіонів (Косів, 2018: 45).

З функціональної точки зору шрифт гарантує сто відсоткову точність відтворення змісту. З образної – може забезпечувати будь-які бажані емоційні враження та відтінки: серйозності або грайливості, динамічності або монументальності, а також може асоціативно співвідноситись з певним часовим періодом не менше, ніж будь яке зображення. Жорсткі структурні вимоги до використання мікроелементів шрифту сприяють тому, що шрифт сприймається як довершена графічна система, але дозволяє дизайнеру коригувати її властивості, створюючи світле, напівжирне або жирне накреслення. В такий спосіб, за допомогою одного тільки оригінально розробленого шрифту, можливо створити представлення бажаного іміджу, виділяючи необхідні змістові складові та персоналізовані образні характеристики в рекламних повідомленнях.

Потужність впливу шрифтів поступово визнають не тільки професійні дизайнери та власники впливових брендів, а й широка громадкість, насамперед журналісти та блогери. Так, в публікаціях Д. Кошельника (03.09.2023) аргументовано доводиться думка, що шрифти – це ефективний засіб втілення асоціативних сенсів чи навіть певної ідеології. Тому суспільство повинно бути дуже пильним щодо поширення і впровадження шрифтів, оскільки через них може просуватись як патріотичні, так і супротивні погляди та наративи. Особливо значущим вважаємо це попередження саме для стартапів, власники яких прагнуть забезпечити унікальність своїх звернень, і, водночас, мінімізувати витрати на їх представлення. А відтак часто вдаються до використання безкоштовних шрифтів, не приділяючи належної уваги їх авторству.

З наведених відомостей, можемо стверджувати, що саме шрифтам належить першочергове місце серед усіх засобів забезпечення індивідуальності візуального звернення. Застосування акцидентних шрифтів у стартапах уможливорює акцентування уваги на коротких заголовках – слоганах, а також диференційоване змістове наповнення таких заголовків, що не впроваджується у брендуванні товарів, де змістове наповнення слоганів має бути стабільним. Кастомні шрифти, розроблені і впро-

ваджені для візуального представлення стартапів, сприяють підвищенню рівня уваги до значних масивів тексту. В той же час, у більшості брендів фірмовим шрифтом набирається тільки логотип, що у багатосторінкових носіях реклами, і, подекуди на сайтах, значною мірою «губиться» на тлі іншої рекламної інформації, набраної поширеними та образно нейтральними шрифтами.

Наявність значної бази авторських та акцидентних шрифтів у сучасній інтернет-мережі з одного боку може прискорити роботу дизайнера, але не гарантує індивідуальності та неповторності у створеному іміджевому представленні, оскільки шрифтами з інтернету може скористатись будь-хто. Перевага у цьому питанні залишається на стороні спеціально створеного для стартапу шрифту, хоч це й уповільнює та здорожчує роботу дизайнера.

Наступне місце серед засобів іміджевого представлення стартапів належить колористичним сполученням. Підтвердження наведеної думки знаходимо в публікаціях О. Костюченко та Р. Михайлової, які узагальнюють думки широкого кола науковців та характеризують колір, як потужну складову інформаційного поля бренду, що здійснює емоційно-чуттєвий вплив на споживачів (Костюченко, Михайлова, 2022: 228). Емоційний вплив кольорів є досліджений значною кількістю науковців, й висвітленим у фаховій літературі, зокрема у виданнях Й. Іттена (2022). Твердженням, важливим для даного дослідження, є визнання відсутності універсального кольору або кольорних сполучень, оскільки колір розкриває індивідуалізований образ кожного з брендів та сприяє їх диференціюванню (Костюченко, Михайлова, 2022: 230). Попри те, що попередні дослідники зосереджувались, переважно, на вивченні ролі і впливу кольорів в брендуванні, наразі вважаємо доцільним проєціювати їх висновки на іміджевий стиль, оскільки він також розглядається як система ідентифікуючих знаків. Звідси, вважаємо доречним дослухатись до рекомендацій, сформованих К. Бойлем, який радить в ідентифікаційній системі брендів оперувати яскравими та насиченими кольорами, як засобом, що засвідчує оптимістичність, досяжність та енергійність інформаційного посилу (Boyle, 2001: 130). Однак вважаємо за потрібне доповнити та розвинути його думку, керуючись власними спостереженнями та результатами аналізу реалізованих в інтернет середовищі проєктів, серед яких домінують вирішення, побудовані на двох ахроматичних та двох чи трьох хроматичних кольорах. Тобто яскраві та насичені хроматичні кольори є доречним комбінувати з ахроматичними. Дослідження

виявило, що збільшення кількості хроматичних кольорів в іміджевому представленні стартапів не тільки не забезпечує бажаного змістового диференціювання, але й негативно впливає на забезпечення єдиного стилю, а, відтак і на формування лояльності та прихильності реципієнтів.

Результати власних спостережень та опитувань студентів свідчать, що при тривалому контакті реципієнтів з носіями іміджевого стилю, перевага віддається поєднанню насичених кольорів з їх ньюансованим відтворенням, що є особливо актуальним для інформаційних та соціально-культурних проєктів. Узагальнюючи, рекомендації щодо застосування образної впливовості кольорів та їх сполучень, можемо стверджувати, що сукупність ньюансних кольорів створює враження витонченості та гармонійності, і справляє заспокійливе враження. Натомість оперування контрастними кольорами викликає враження енергійності, а подекуди й агресивності, посилює увагу до інформації, але не сприяє її тривалому утриманню. В подальшому, при створенні іміджевого стилю стартапів, вважаємо доцільним спиратись на результати інноваційних досліджень, в яких визначені як позитивні, так і негативні образно-емоційні властивості кожного з кольорів (Костюченко, Михайлова, 2022: 236-237).

В результаті аналізу публікацій, присвячених застосуванню кольорів у засобах брендування, встановлено, що науковцями не розглядається таке важливе питання, як пропорційне співвідношення «фірмових кольорів». Так, у деяких авторів, як – от у Д. Отта (2022), знаходимо свідчення, що кольори в брендуванні можуть застосовуватись взаємо замінно; в одних носіях домінуючим кольором сторінки може бути, наприклад, помаранчевий, а комунікативні елементи набиратись синім. А в іншому рекламному носії – цілком ймовірно і доречно застосування кольорової інверсії, згідно якої вищезазначені кольори міняються місцями: тло друкується синім, а комунікативні елементи помаранчевим. Крім того, ці кольори можуть використовуватись, як для фонові заливки, так і у вигляді градієнтних переходів один в одного (Отт, 2022: 143).

Однак, проведене дослідження щодо умов запам'ятовування рекламних звернень стартапів, спонукає автора цієї публікації до висновків, щодо доцільності встановлення одного домінуючого кольору, або градієнтного переходу двох кольорів, й подальшого дотримання такого сполучення у всіх носіях. Переважна маса кольору, особливо вкупі з утриманням його тонального наповнення, набагато більше сприяє виділенню та ідентифікації стартапу, ніж варіативне використання кількох

кольорів. Доцільною при проектуванні стартапів також може стати інформація, надана М. Сібірковою (2024) щодо релевантності домінуючого кольору до однієї з царин, спектр яких проаналізований агенцією Towergate Insurance.

Відтак, сукупність кольорів, впроваджена у візуалізації стартапів, повинна бути ретельно виважена і сфокусована на встановлення і закріпленні у свідомості визначеної цільової групи споживачів тих асоціацій та сенсів, що утворюють фокус інформаційного наповнення бренду або стартапу. В дослідженні О. Костюченко та Р. Михайлової (2022: 228) зазначено, що «вдалий бренд включає такі психологічно-емоційні позиції, як сміливість та самобутність, адаптивна гнучкість до змін з урахуванням довгострокової перспективи, простота застосування на будь-яких носіях, привабливість». Всі наведені тут раціональні та емоційні характеристики є бажаними та привабливими і для більшості стартапів. Втім, засоби втілення всіх цих позитивних якостей не є настільки простими й очевидними, як це може здаватись на перший погляд. Насамперед, звернемо увагу, що дублювання яскравих і насичених кольорів, вкупі з недостатньо індивідуалізованими шрифтами в стартапах, може викликати плутанину і асоціативне «змішування», як брендів, так і стартапів, або їх один з одним. Той же самий ефект дифузивного сприйняття виникає і в результаті міксування яскравого кольору з його тональними відтінками. Вочевидь, що пріоритетність образного впливу шрифтів в стартапах має бути доповнена та посилена сукупністю колористичних угруповань, ретельно відібраних та відмінних, насамперед від відомих і суспільно поширених брендів.

Результатом узагальнення вражень про образну впливовість кольорів і їх поєднання з шрифтами є висновок щодо недоцільності абсолютизувати ступінь образного впливу кольорів, за умови їх збільшеної кількості й варіативного представлення та поєднання з шрифтами. Тут кольори можуть бути застосовані і для набору літер, і для утворення розділових плашок або композиційних зон, утворених з плоских геометрично правильних форм. Побудова візуальних звернень з стандартних шрифтів, доповнених або посилені колористичними характеристиками, все ж таки буде менш впливовою та образною, ніж у зверненнях набраних авторськими шрифтами, хоча б лише у заголовках.

Прикметно, що поєднання індивідуальних за накресленням шрифтів та обмеженої палітри кольорів, вкупі з архетиповими геометричними фігурами, розташованими на площині реклам-

них носіїв для зонування, є доволі впливовим та потужним засобом забезпечення індивідуальності і впізнаваності рекламної інформації. Мінімалістичний набір елементів є виправданим та ефективним і в тому випадку, коли з геометричних форм та шрифтів складаються паттерни.

Наступним засобом, що має місце в іміджевому представленні стартапів, є персонаж, або сукупність персонажей. Ґрунтовний огляд властивостей і засобів візуалізації рекламних персонажів, впроваджених в брендуванні та маркетингу знаходимо у виданні під редакцією С. Брауна та Ш. Понсонбу-МкСабе (2014). Автори цієї праці надали досить вичерпний і детальний огляд інтегрування емоційних вартостей брендів з візуальними образами тварин та уявних персонажів. Проаналізували впливовість і поширення їх комунікативності через інтернет, телебачення та соціальні мережі. Проте жодний з дослідників допоки не звернув уваги та не акцентував відмінності рекламних персонажів для товарів та послуг від персонажів, що презентують стартапи, в першу чергу інформаційні. На основі спостережень за засобами втілення стартапів та комерційних брендів можемо констатувати наявність певних відмінностей. Так, для брендування персонажів створюється синтезований образ антропоморфічної тварини або людини з чітко вираженими індивідуальними властивостями, що відповідають як раціональним, так і емоційним характеристикам бренду та втілюють виокремлений набір суспільних вартостей, особистісних здобутків або емоційних станів.

Натомість, у стартапах, особливо інформаційного спрямування, переважають типізовані персоналії, позбавлені яскраво вираженого ступеня індивідуалізації. Це можуть бути відомі історичні постаті, представники культури або мистецтва. В таких випадках також відпадає потреба створення синтезованого образу, на заміну якому приходять історичні фото, що можуть бути незначною мірою кориговані у графічних редакторах для посилення якості та контрастності зображень.

Ще однією з умов представлення стартапів, що допоки не виділена іншими дослідниками, але встановлена в результаті опитування та анкетування реципієнтів, є необхідність візуального відтворення персонажем широкого спектру емоцій, що спричинена схильністю споживачів ототожнювати, або протиставляти себе запропонованому персонажу. Насправді, важливим є те, що в обох випадках гарантованим є емоційний відгук як відповідь на представлену емоційну реакцію. Якщо споживач поділяє її, то виникає зацікавлення, або, принаймні лояльне ставлення до товару. Якщо ж

емоційна реакція персонажа викликала недовіру, або здалась гіперболізованою – це привід дізнатись більше про товар або послугу й також сформувати своє лояльне ставлення або, навіть скористатись рекламованою пропозицією. Як результат, візуальна «рухомість» та емоційне розмаїття почуттів, представлення рекламного персонажу у різних ракурсах значно збільшують довіру до нього і сприяють підвищенню лояльності потенційних споживачів.

Аналіз реалізованих проєктів дозволяє стверджувати, що у стартапах, на відміну від фірмового стилю та брендування, персонаж не обов'язково має бути унікальним за своїми пластично-образними характеристиками і створеним за допомогою двовимірної або тривимірної графіки. Специфічною відмінністю стартапів, в першу чергу інформаційних, є можливість використання фотозображень, поєднаних з здатністю штучного інтелекту забезпечувати повний спектр візуального відтворення емоцій на основі одного фото. Крім того, у стартапах фотозображення як правило застосовуються не виокремлено, а колажуються як між собою, так і з геометричними фігурами. Таке поєднання візуальних комунікативних елементів, як правило застосовується для відображення скульптурних або архітектурних пам'яток та їх авторів, представлення зразків народного мистецтва та побуту, характерних пейзажів певного регіону та їх мешканців, тощо. Проте впровадження фотозображень має як переваги, так і недоліки. З одного боку, суспільне визнання й довіра або зацікавленість до об'єктів, зображених на фото, спричиняють увагу й до рекламних звернень з їх зображеннями. З іншого боку – більшість фото, запозичених з інтернету мають не високу якість і потребують додаткових композиційно-структурних засобів організації для посилення уваги до інформаційних звернень.

Наступними за вживаністю є стилізовані або схематизовані зображення, що відтворюють властивості об'єктів матеріального світу, але змінюють їх пропорції та/або природну пластику з метою акцентування уваги на певних подіях або взаємодіях між такими об'єктами. Використання всіх вище наведених елементів зорієнтовано на відтворення ідей або суспільно-соціальних вартостей як бренду, так і стартапу. Донесення цієї інформації є запорукою збільшення популярності, підвищення рівня позиціонування та захоплення як ринку, так і уваги цільової аудиторії споживачів (Іваницька, Агейчева, 2021: 83). Крім того, С. Іваницькою та А. Агейчевою (2021: 82-86) наведено перелік каналів просування як бренду, так і стар-

тапів, до числа яких належать: сайт, оптимізація систем пошуку, поширення банерної реклами в соціальних мережах та телебаченні, участь у прямому ефірі та поширення історії (бренду або стартапу), ведення блога, позиціонування на LinkedIn Publishing Platform, залучення уваги через призи, інфографіка, офлайн-реклама, промоакції, програми лояльності, безкоштовна роздача пробної версії продукту, сильний брендинг.

Наступним за рейтингом засобом формування рекламних звернень стартапів, є формалізовані зображення, ступінь узагальнення яких є спорідненою у всіх носіях. Найвищий ступінь схематизації та геометризації форм, властивий таким зображенням, дозволяє максимально розширювати спектр об'єктів або подій матеріального світу, що підлягають візуалізації у стартапах, і, водночас, зберігати структурно-змістову єдність їх представлення, позбавляти інформаційні повідомлення зайвих емоційно-образних наповнень контенту. Формально-логічні композиції на основі архетипових геометричних фігур є результатом структурування, схематизації та мінімізації інформації, свідомого виділення акцентів за рахунок простих і зрозумілих геометричних форм, що чітко вирізняються. Геометричні форми (або фігури) можуть змінюватись за масою, але мають лишатись незмінним за первинними характеристиками, що у мистецтвознавстві та дизайні отримали назву «семантичних». Цілісність композиційних вирішень формально-логічних композицій, визначається залежністю між найбільш раціональними і лаконічними способами представлення інформації та швидкістю і точністю її сприйняття. Звідси витікають вимоги до композиційної узгодженості між всіма комунікативними елементами та умовами їх взаємодії на площині, що потребують точності образологічного кодування інформації, вилучення з неї тих складових, які проектувальник вважає несуттєвими, другорядними.

Відтак, наступним, у загальній послідовності засобів, що позитивно впливають на сприйняття та забезпечують враження стилістичної єдності, є композиційні закономірності побудови та структурні угруповання, утворені з комунікативних елементів. Зауважимо, що тему композиційної організації комунікативних елементів навіть у брендуванні, більшість авторів обходять стороною. Нечисленні спроби висвітлити значущість композиційної організації як структуроутворюючого засобу, що забезпечує стабільність візуального впливу знаходимо у публікаціях О. Горбаня та М. Бахрушина (2004) та у О. Бойчука (2019). Погляди і висновки цих науковців вже були про-

аналізовані і викладені в публікаціях Т. Божко та О. Чуєвої (2024), присвячених засобам візуалізації іміджевого стилю. Однак маємо вкотре повернутись до попереджень О. Бойчука, щодо необхідності приділення заглибленої уваги та дотримання композиційно-художніх правил і прийомів, що забезпечують єдність стилістичного викладу інформаційного контенту та сприяють захисту та індивідуалізації дизайн-проектів в умовах інформаційної відкритості і переважання інформаційного середовища (Бойчук, 2019).

За спостереженнями, здійсненими автором на численній кількості реалізованих носіїв рекламної продукції для стартапів, композиційні закономірності, з одного боку, не поступається за поширенням шрифтам. З іншого боку, саме рекламні носії стартапів з стилізованими та формалізованими зображеннями містять найбільшу кількість помилок та похибок композиційної взаємодії комунікативних елементів. Найбільш поширеними з них є:

- різкий контраст масштабності та деталізації впроваджених елементів;
- відмінності фону (зображення композиційних угруповань як на тлі «чистих» плашечних кольорів, так і на тлі градієнтних переходів кольорів);
- різна кількість геометричних фігур в композиційних угрупованнях на різних носіях;
- значна кількість відмінностей у колористичному кодуванні (від застосування контрастних сполучень кольорів до плавних переходів нюансних кольорів) у зображеннях до одного і того ж самого стартапу.

Виділяючи композиційні структури, як окрему форму презентації змісту, звернемо увагу, що вони здатні транслювати як логічно-раціональні зв'язки між комунікативними елементами, так і складні емоційно-образні алюзії, що захоплюють увагу та сприяють пролонгованому утриманню уваги реципієнтами. Оскільки вимоги композиційної організації є доволі розлогими і варіативними для різних видів комунікативних елементів, вважаємо необхідним приділити їм увагу у наступному спеціалізованому дослідженні.

Висновок. В візуальному представленні стартапів пріоритетними є шрифт, особливо кастомні та акцидентні. Їх впровадження може бути доповнено обмеженою кількістю кольорів; а саме – до двох ахроматичних може бути додано не більше трьох хроматичних. Пріоритетним є використання одного хроматичного кольору з його тональними відтінками або градієнтних переходів між двома хроматичними кольорами. Наступними за впливовістю є рекламні персонажі, що уособлюють типізовані характеристики споживачів або репрезен-

тують персоналії діячів культури або мистецтва через фотопортрети, що можуть колажуватись як з іншими фотоматеріалами, так і з абстрактними геометричними фігурами. Рідше задіяними є стилізовані або схематизовані зображення, що можуть варіюватись від уподібнення до історичного чи мистецького стилю до максимальної геометризації форм. Останнім за ступенем висвітлення, але не за значенням у представленні контенту стартапів, є композиційні закономірності побудови та структурні угруповання, утворені з вище наведених комунікативних елементів. Саме постійність композиційних зв'язків між всіма вище наведеними складниками, забезпечує стабільність інформаційних структур та формує довіру реципієнтів до поданого контенту.

Всі перелічені вище засоби можуть бути застосовані у візуалізації носіїв, як окремо, так і в комбінаторному поєднанні. Однак, як свідчать результати дослідження, привабливість і впізнаність рекламної продукції, заснованої на використанні лише одного з визначених засобів, вкупі з виваженим кольорокодуванням, не зменшується, а навпаки посилюється, оскільки мінімалізм образно впливових комунікативних елементів, якраз і перешкоджає виникненню ефекту інформаційного переважання.

Наразі можемо констатувати, що навіть набір подібних за асоціативними характеристиками засобів, може забезпечувати індивідуальні та впізнані іміджеві риси для різних апробаційних проєктів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Божко Т.О., Чуєва О. В. Іміджевий стиль інформаційних стартапів: засоби втілення. *Деміург: ідеї, технології, перспективи дизайну*. 2024. № 7(1). С. 36-51. <https://doi.org/10.31866/2617-7951.7.1.2024.300919>
2. Бойчук О. В. Чинник системності в інноваційному дизайні. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. 2019. № 1. С. 5-11. <https://doi.org/10.33625/2409-2347-2019-1-5-11>
3. Горбань О. М., Бахрушин В. Є. Основи теорії систем і системного аналізу: навч. посіб. Запоріжжя: ГУ “ЗІДМУ”, 2004. 204 с.
4. Іттен Й. Мистецтво кольору: Суб'єктивний досвід і об'єктивне пізнання як шлях до мистецтва / пер. з англ. С. Святенко. Київ: ArtHuss, 2022. 96 с.
5. Коротенко, О. Роль шрифтів у брендингу: Анастасія Жеребецька – про вибір, створення та характер шрифтів. 2021. *Saym: BAZILIK*. URL: <https://bazilik.media/rol-shryftiv-u-brendynhu/> (дата звернення: 25.07.2024).
6. Косів В.М. Шрифт як засіб національної ідентифікації у графічному дизайні української діаспори 1945-1989 років. *Вісник ХДАДМ*. 2018. № 4. С. 42-51. <http://doi.org/10.5281/zenodo.1476831>
7. Костюченко О. В., Михайлова Р. Д. Стратегії кольору в сучасному бренд-дизайні. *Деміург: ідеї, технології, перспективи дизайну*. 2022. № 5(2). С. 227-242. <https://doi.org/10.31866/2617-7951.5.2.2022.266909>
8. Кошельник Д. Не напис, а потужний інструмент. Чому шрифти важливі та потрібні не лише дизайнерам – 7 кейсів. 2023. URL: <https://vctr.media/ua/ne-napis-a-potuzhnyj-instrument-chomu-shrifti-vazhlyvi-ta-potribni-nelish-dizajneram-7-kejsiv-197337/> (дата звернення: 28.07.2024).
9. Маслак В. Етнічні мотиви у сучасному шрифтовому дизайні упаковки. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. № 70. С. 66 –73. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/70-2-8>
10. Отт, Д. 1000 ідей поєднування кольорів: Барвистий путівник по взаємодії відтінків / пер. з англ. В. Колодій. Київ: ArtHuss, 2022. 288 с.
11. Сибірцева М. Усе про психологію кольору: як відтінки викликають емоції та впливають на рішення. 2024. URL: <https://blog.depositphotos.com/ua/psihologiya-koloru.html> (дата звернення: 17.07.2024).
12. Boyle C. Color harmony for theWeb. Beverly: Rockport Publishers. 2001. 191 p.
13. Brand mascots and other marketing animals / Edited by Brown, S. & Sharon Ponsonby-McCabe, Sh. London and new York : Routledge Taylor & Francis Group, 2014. 288 p.
14. Ivanytska S., Aheicheva A. Особливості просування бренду. *Економіка і регіон*. Полтава: ПНТУ, 2021. Т. (1(80)). С. 82-86. doi: [https://doi.org/10.26906/EiR.2021.1\(80\).2241](https://doi.org/10.26906/EiR.2021.1(80).2241).

REFERENCES

1. Boichuk, O. V. (2019). Chynnyk systemnosti v innovatsiinomu dyzaini [Systematic factor in innovative design]. *Bulletin of Kharkiv State Academy of Design and Arts*, 1, 5-11. <https://doi.org/10.33625/2409-2347-2019-1-5-11> [in Ukrainian].
2. Boyle C. (2001). Color harmony for theWeb. Beverly: Rockport Publishers.
3. Bozhko, T.O., Chuieva, O. V. (2024). Imidzhevyi styl informatsiinykh startapiv: zasoby vtilennia [Image table of information startups: means of implementation]. *Demiurge: ideas, technologies, design perspectives*, 7(1), 36-51. <https://doi.org/10.31866/2617-7951.7.1.2024.300919> [in Ukrainian].
4. Brown, S. & Sharon Ponsonby-McCabe, Sh. ed. Brand mascots and other marketing animals. Edited by Stephen Brown and Sharon Ponsonby-McCabe. London and new York : Routledge Taylor & Francis Group, 2014. 288 p.
5. Horban, O. M. & Bakhrushyn, V. Ye. (2004). Osnovy teorii system ta systemnoho analizu [Fundamentals of systems theory and system analysis]. *Zaporizhzhia Institute of Public and Municipal Administration* [in Ukrainian].
6. Itten Y. (2022). *Mystetstvo koloru: Sub'iektyvnyi dosvid i ob'iektyvne piznannia yak shliakh do mystetstva* [The art of color: Subjective experience and objective cognition as a path to art] Translated from English by S. Sviatenko. Kyiv: ArtHuss, 96 p. [in Ukrainian].

7. Ivanytska S., Aheicheva A. (2021). Osoblyvosti prosuvannia brendu [Features of brand promotion]. *Economy and the region*. Poltava: Poltava National Technical University, 1(80). doi: [https://doi.org/10.26906/EiR.2021.1\(80\).2241](https://doi.org/10.26906/EiR.2021.1(80).2241). [in Ukrainian].
8. Korotenko, O. (22.02.2021). Rol shryftiv u brendynhu: Anastasiieia Zhrebetska – pro vybir, stvorennia ta kharakter shryftiv [The role of fonts in branding: Anastasia Zhrebetska - about the choice, creation and nature of fonts]. [online] Site *BAZILIK*. URL: <https://bazilik.media/rol-shryftiv-u-brendynhu/> [in Ukrainian].
9. Koshelnyk D. (2023, 06 September). Ne napys, a potuzhnyi instrument. Chomu shryfty vazhlyvi ta potribni ne lyshe dyzaineram – 7 kejsiv [Not an inscription, but a powerful tool. Why fonts are important and needed not only by designers - 7 cases]. URL: <https://vctr.media/ua/ne-napis-a-potuzhnyj-instrument-chomu-shrifti-vazhlyvi-ta-potribni-ne-lishe-dizajneram-7-kejsiv-197337/> [in Ukrainian].
10. Kosiv, V.M. (2018). Shryft yak zasib natsionalnoi identyfikatsii u hrafichnomu dyzaini ukrainskoi diaspory 1945-1989 rokiv [The font as a means of national identification in the graphic design of the Ukrainian diaspora 1945-1989]. *Bulletin of Kharkiv State Academy of Design and Arts*, № 4. 42-51. <http://doi.org/10.5281/zenodo.1476831> [in Ukrainian].
11. Kostiuhenko, O. V., Mykhailova, R. D. (2022). Stratehii koloru v suchasnomu brend-dyzaini [Color strategies in modern brand design]. *Demiurge: ideas, technologies, design perspectives*. № 5(2). 227-242. <https://doi.org/10.31866/2617-7951.5.2.2022.266909> [in Ukrainian].
12. Maslak, V. (2023) Etnichni motyvy u suchasnomu shryftovomu dyzaini upakovky. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. [Ethnic motifs in the modern font design of packaging]. *Current issues of humanitarian sciences*. № 70. 66-73. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/70-2-8> [in Ukrainian].
13. Ott, D. (2022). *1000 idei poiednuvannia koloriv: Barvystyi putivnyk po vzaiemodii vidtinkiv* [1000 Color Combination Ideas: A Colorful Guide to Color Interaction]. Translated from English by V. Kolodii. Kyiv: ArtHuss. 288 p. [in Ukrainian].
14. Sybirtseva M. (2024). Use pro psykholohiiu koloru: yak vidtinky vyklykaiut emotsii ta vplyvaiut na rishennia [All about the psychology of color: how shades evoke emotions and influence decisions]. [online] URL: <https://blog.depositphotos.com/ua/psihologiya-koloru.html> [in Ukrainian].

Ван Ке,

orcid.org/0000-0002-7669-2360

аспірантка кафедри теорії та історії музики

Харківської державної академії культури

(Харків, Україна) 597047391@qq.com

«БИТВА З ТАЙФУНОМ» ЛЮ ШИКУНЯ ЯК ВЗІРЕЦЬ КИТАЙСЬКОЇ ФОРТЕПІАННОЇ МУЗИКИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена музикознавчому аналізу твору «Битва з тайфуном» для фортепіано відомого китайського піаніста і композитора Лю Шикуня. В роботі розглянуто історію й особливості створення цього опусу; висвітлено його ідейно-образну сферу і драматургію; проаналізовано специфіку реалізації композиторських та фортепіанно-інструментальних виражальних засобів. Основна увага концентрується на дослідженні формоутворюючих та жанрово-стильових аспектів цього фортепіанного опусу.

Зазначається, що музична мова твору характеризується ясною опорою на ладову систему китайської національної музики, в основі якої лежить пентатоніка в різних її проявах. Тональна драматургія твору близька до традиційних тричастинних форм, в яких експозиційний і репризний розділи наділені однією (основною тональністю), а в серединному розділі використовуються тональності першої групи спорідненості.

Підкреслюється, що фактурна організація в творі повністю відповідає стилістиці традиційного фортепіанного інструменталізму, в якій сконцентровано найбільш типові й розповсюдженні фактурні елементи і комбінації фортепіанної музики ХІХ – ХХ століть, що дозволяє розглядати цей твір в контексті академічної музично-інструментальної культури.

Акцентується увага на тому, що загальна стилістика композиції являє собою яскравий стильовий мікс, в якому на основі домінування стильових рис китайського національного фольклору (що спостерігається, насамперед, в ладовому аспекті), ясно простежуються іманентні властивості інших стильових моделей і напрямів, зокрема: неокласицизму (структурування тематизму), романтизму (відповідні типи й елементи фортепіанної фактури), імпресіонізму (сонористика, колористика, гармонічна барвистість) тощо.

Підкреслюється, що форморганізація композиції, відбиває певні риси своєрідності, оскільки композитор повністю підпорядковує тектоніку твору його ідейно-образній драматургії, що проявляється в конкретній сюжетній канві: експонування образу головного героя – образ супротивника (тайфун) та боротьба з ним – постпереможна рефлексія – ствердження образу головного героя. А тому композиційна структура твору більше нагадує сюїтно-складений принцип побудови та містить явні ознаки репризності.

Констатується, що Лю Шикунь (разом із співавтором цього твору Го Чжихуном) у своїй композиції «Битва з тайфуном» вдало й високохудожньо реалізує жанрово-стильовий синтез, здійснений на основі специфічних рис і властивостей, притаманних музиці різних національно-культурних парадигм, а саме – мелос китайської народної музики та композиційні норми інструментальних жанрів європейської академічної музичної традиції.

Ключові слова: Лю Шикунь, китайська фортепіанна музика, композиторська творчість, п'єса «Битва з тайфуном», жанрово-стильові особливості, музична мова, музична форма, музична драматургія.

Wang KE,

orcid.org/0000-0002-7669-2360

Postgraduate student at Department of Theory and History Music

Kharkiv State Academy of Culture

(Kharkiv, Ukraine) 597047391@qq.com

“BATTLE WITH TYPHOON” BY LIU SHIKUN AS A MODEL OF CHINESE PIANO MUSIC OF THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY

The article is devoted to the musicological analysis of the work «Battle with Typhoon» for piano by the famous Chinese pianist and composer Liu Shikun. The work examines the history and features of the creation of this opus; its ideological and figurative sphere and dramaturgy are highlighted; the specifics of the implementation of compositional and piano-instrumental means of expression are analyzed. The main focus is on the study of formative and genre-stylistic aspects of this piano opus.

It is noted that the musical language of the work is characterized by a clear reliance on the scale system of Chinese national music, which is based on the pentatonic scale in its various manifestations. The tonal dramaturgy of the work is close to the traditional three-part forms, in which the exposition and reprise sections are endowed with one (main) key, and the middle section uses the keys of the first affinity group.

It is emphasized that the textural organization in the work fully corresponds to the style of traditional piano instrumentalism, which concentrates the most typical and widespread textural elements and combinations of piano music of the 19th – 20th centuries, which makes this work belong to the academic musical-instrumental culture. Attention is focused on the fact that the overall stylistics of the composition is a bright stylistic mix, in which, on the basis of the dominance of stylistic features of Chinese national folklore (which is observed, first of all, in the tonal aspect), the immanent properties of other stylistic models and directions are clearly traced, in particular: neoclassicism (structuring thematism), romanticism (the corresponding types and elements of the piano texture), impressionism (sonoristics, coloristics, harmonic colorfulness), etc.

It is emphasized that the formal organization of the composition reflects certain features of originality, since the composer completely subordinates the tectonics of the work to its ideological and figurative drama, which is manifested in a specific plot canvas: exposure of the image of the main character – the image of the opponent (typhoon) and the fight against him – post-victory reflection – affirmation of the image main character. Therefore, the compositional structure of the work is more reminiscent of the suite-composed principle of construction and contains clear signs of reprisal.

It is noted that Liu Shikun (together with the co-author of this work, Guo Zhihun) in his composition «Battle with Typhoon» successfully and highly artistically implements a genre-style synthesis, carried out on the basis of specific features and properties inherent in the music of various national and cultural paradigms, namely – melos of Chinese folk music and compositional norms of instrumental genres of the European academic musical tradition.

Key words: Liu Shikun, Chinese piano music, composer's creativity, the play «Battle with Typhoon», genre and style features, musical language, musical form, musical drama.

Постановка проблеми. Фортепіанне виконавство, як галузь академічного музичного мистецтва, в сучасній культурі Китайської народної республіки сьогодні займає дуже важливе і почесне місце. Адже, китайські піаністи продовж останніх десятиліть доволі впевнено демонструють свій активний поступ і високі позиції на світовій мистецькій арені, про що свідчать їх постійні перемоги на найпрестижніших міжнародних конкурсах та афіші найвідоміших концертних сцен різних країн і континентів.

Одним з найяскравіших представників сучасного китайського фортепіанного виконавства є видатний музикант Лю Шикунь, який своєю творчістю значно сприяв становленню і розвитку цього виду музичного інструменталізму в Китаї та отримав всебічне визнання як блискучий піаніст-виконавець, педагог і композитор не лише на своїй Батьківщині, а й в широкому міжнародному музичному середовищі. І якщо, виконавській творчості й педагогічній діяльності Лю Шикуня наукова увага в сучасному музикознавстві вже приділялася не однократно, то його композиторська стежина і музичні твори, які активно використовуються сьогодні в концертній практиці багатьох китайських піаністів, висвітлювалися поки що лише поверхнево. Це і актуалізує вивчення композиторського доробку Лю Шикуня на рівні окремих музикознавчих публікацій.

Аналіз досліджень. Композиторська творчість відомого китайського піаніста і педагога Лю Шикуня в останні роки привертає усе більшу увагу з боку музикознавців, особливо науковців з КНР. На сьогоднішній день, цій творчості, а також окремим музичним творам митця присвячено вже декілька публікацій різного формату,

серед яких: музикознавчі статті й розвідки, тези наукових доповідей, окремі фрагменти великих досліджень, публікації в інформаційно-довідниковій та культурологічній періодиці, тощо. Але, разом з тим, усі вони віддзеркалюють здебільшого оглядовий характер щодо фортепіанної музики Лю Шикуня та не несуть в собі ґрунтовних аналітичних (зокрема музично-теоретичних) напрацювань. Серед найбільш відомих праць, де згадується композиторська творчість Лю Шикуня слід виділити роботи таких китайських авторів, як Ван Ке (2021: 81–85; 2023: 362–363), У Сяо (吴晓, 2012: 57–58), Хе Лі (李慧, 2009: 5), Хуан Чжулін (2009: 18), Чжен Юань (鄭源, 2006: 268), Янь Фэй (燕飛, 2007: 350).

Метою статті є здійснення стислого музикознавчого аналізу фортепіанного твору «Битва з тайфуном» китайського композитора Лю Шикуня, визначити основні жанрово-стильових особливості цього твору як типового взірця китайської фортепіанної музики другої половини ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. «Битва з тайфуном» (в англійському перекладі – «*Battle against typhoon*» або «*Battle with typhoon*») Лю Шикуня являє собою сольний фортепіанний твір віртуозного характеру, написаний з використанням розгорнутої одночастинної форми. В сучасній міжнародній музичній практиці, враховуючи багатозначність перекладу з китайської мови, цей твір також став відомим і під такими назвами, як: «Бій з тайфуном», «Боротьба з тайфуном», «Бойовий тайфун» та навіть «Военний тайфун».

Як засвідчують китайські музикознавці (), твір «Битва з тайфуном» Лю Шикуня написав (разом із своїм колегою Го Чжихуном) у 1973 році на замов-

лення самого Мао Цзедуна, який особисто попросив відомого музиканта створити декілька фортепіанних творів у стилі китайської національної музики (Battle ... Played ...). Створення «Тайфуну» розпочалося із персонального схвалення цієї роботи Мао Цзедуном, а тодішній прем'єр-міністр країни Чжоу Еньлай проявив до цього проекту особливу турботу, навіть надавав конкретні художні поради та побажання (李慧 / Хе Лі, 2009: 2). Разом з тим, високопосадовці з ідеологічно-консервативного крила керівництва КНР, яке з часом в китайській історіографії отримало назву «Банда чотирьох»¹, через своїх представників у міністерстві культури країни всіляко намагалися пригнітити цю творчу роботу, створювали різноманітні труднощі та перешкоди у процесі її реалізації та на довгий час затримували закінчення і публічне просування цього твору, намагаючись остаточно його знищити (Battle ... Played ...).

Фортепіанна композиція «Битва з тайфуном» створена Лю Шикунем та Го Чжихуном на тему оригінального інструментального твору, написаного для китайського національного струнно-щипкового інструмента гучжена відомою виконавицею-гучженісткою і композиторкою Ван Чангюань. В подальшому, одним з найбільш яскравих виконавців-інтерпретаторів цього твору став Сунь Цзиньян² – широковідомий китайський музикант-віртуоз, майстер гри на гучжені, який дуже вдало презентував «Битву з тайфуном» зі своїм творчим колективом – ансамблем гучженістів (Fighting ...). Не зважаючи на те, що фортепіанна версія «Тайфуну» вийшла під іменем двох співавторів, на сьогодні – внесок і роль Го Чжихуна як учасника цієї творчої роботи, залишається остаточно не визначеними, і саме тому в сучасній виконавській практиці китайських піаністів склалася стала традиція озвучувати авторство цього твору переважно одним ім'ям, тобто Лю Шекуном.

¹ «Банда чотирьох» – ідеологічне кліше, що використовується в офіційній китайській пропаганді та історіографії для позначення групи вищих керівників Комуністичної партії Китаю, що висунулися в ході Культурної революції 1966–76 років та які були найбільш наближеними до Мао Цзедуна в останні роки його життя. Згідно з офіційною версією, після смерті Мао члени «Банди чотирьох» мали намір узурпувати вищу владу, але були викриті і заарештовані (Gang ...).

² Сунь Цзиньян – провідний китайський виконавець-гучженіст. Закінчив Центральну музичну консерваторію в Пекіні. Сьогодні є постійним спеціальним запрошеним виконавцем програми музичного каналу Центрального телебачення Китаю (CCTV) «Фен Хуа Го Юе» (Fighting ...).

Ідея твору полягає у драматичному зображенні звичайних китайських робітників, які вельми сміливо й безстрашно здійснюють боротьбу із потужними силами природних катаклізмів, а саме – з тайфуном, що насунувся. Ван Чангюань написала цей твір для китайського національного інструменту гучжена у 1965 році, під час свого мешкання у гуртожитках шанхайської гавані, а творчим поштовхом до створення цього музичного опусу стали її спостереження з вікна гуртожитка за працюючими в цій гавані робітниками (李慧 / Хе Лі, 2009: 3). Зрозуміло, що ця ідея, реалізована в музичних образах гучженівської композиції Ван Чангюань, повністю мігрувала в новий фортепіанний твір Лю Шикуня, де вдало реалізувалася вже в звукових умовах академічного інструменту.

В новоствореній «Битві з тайфуном» засобами сучасного фортепіано яскраво змальовуються різноманітні сцени й образи, що змальовують повсякденне життя портових робітників, зокрема картини: галасливої гавані, де гомін і метушня її працівників органічно вплітаються в урбаністичні звучання портових доків; поступового наближення тайфуну і пов'язаної з ним небезпеки; високого духу і відваги портових робітників, які вийшли на боротьбу з тайфуном та його приборкання; нарешті, радісного тріумфування робітників гавані, які поборолі страшну негоду та вже святкують перемогу над нею.

Саме відповідно до такої ідейно-образної концепції композиційна структура твору, за задумом авторів, передбачає поділ його на чотири розділи, які отримали неофіційні програмні назви (тобто, назви, що не зафіксовані в нотному тексті, але озвучуються у виконавській практиці), а саме: 1. «Захоплена та радісна праця докерів Нового Китаю»; 2. «Коли насувається тайфун, боріться з тайфуном»; 3. «Коли пройде дощ і небо проясниться, заспівайте перемогу»; 4. «Будьте сповнені гордості та йдіть вперед з перемогою». Саме такі програмні спрямування, подаються в різноманітних авторських анотаціях до твору та в музикознавчих супроводах перед його виконанням (Battle ... Played ...).

Разом з тим, сама музична форма «Тайфуну» є дещо складнішою. Реально вона складається із шести блоків, які відділені між собою не лише характерними ремарками, а й подвійними тактовими смугами, що й говорить про їх певну сепарацію в контексті загальної форми. А тому, композиційна структура твору більше нагадує сюїтно-складений принцип побудови, а також містить явні ознаки репризності. Кожен з блоків твору виокремлюється власними темповими, характерними, фактурними, тональними й іншими

чинниками, що і надає підстави для ідентифікації загальної композиційної структури власне в такому річищі.

Ладова основа твору фокусується на звукових комбінаціях, здебільшого властивих китайському національному мелосу, зокрема на типовій пентатоніці в різних її проявах. А отже, така ладова специфіка побудови мелодичного матеріалу безпосередньо й природньо відбивається й на формуванні гармонічної вертикалі в творі, структурі його акордики.

Як вже відзначалося, «Битва з тайфуном» являє собою твір віртуозного спрямування, де переломлюються найрізноманітніші види і елементи фортепіанної техніки. За цим показником, а також враховуючи запозиченість основного тематичного матеріалу, цей твір сміливо можна віднести до жанру віртуозної транскрипції. Формування композиційної структури на основі поєднання окремих блоків, з одного боку, висвітлює очевидні риси сюїтності. З іншого – єдина, доволі цілісна й наскрізного типу розгортання драматургія підкреслює і наявність в ньому й інших жанрових ознак, зокрема притаманних одночастинним розгорнутим формам, таким як рапсодія, фантазія й ін.

Не зважаючи на запропоновану автором ідейно-образну чотиричастинність (задекларовану в прихованих програмних визначеннях цих частин), все ж таки, композиційна структура твору більш тяжіє до тричастинності своєї організації, в якій перший і останній розділи визначаються як експозиційний і репризний, а два середні розділи – як розгорнутий складений (двочастинний) епізод. На підтвердження такої концепції вказує повторюваність музичного матеріалу і його ясна тематична виразність в крайніх розділах, а також здебільшого розробковий тип викладу в двох серединних розділах (не враховуючи пісенну тему третього розділу). Разом з тим, не являючись великою формою, цей одночастинний твір не можна розглядати і в контексті жанрових моделей фортепіанної мініатюри, оскільки він за своїм розміром є доволі не малим (його загальне звучання триває близько восьми хвилин), а сама драматургія твору також виявляється розгорнутою і, певною мірою, різноплановою.

Перший розділ композиції є не великим (61 такт), але повністю виконує свою роль як експозиційний, експонуючи основний ідейний й образно-емоційний стрижень твору. А це – радісний, відверто оптимістичний і піднесений настрій, що повністю відповідає програмному визначенню цього розділу («Захоплена та радісна праця докерів Нового Китаю»). В його структурі вимальовуються три тематичні контури (перший з яких

є головним «експонатом») та які обрамляються окремими зв'язками, побудованими на розробкових елементах і загальних формах руху.

Другий розділ твору представляє собою значно розвиненішу музичну побудову. Програмна його спрямованість, як вже зазначалося, сфокусована в таких текстових рядках: «Коли насувається тайфун, боріться з тайфуном». Структура цього розділу будується на основі трьох окремих фрагментів, які формують собою не лише власні музично-текстові утворення, а й ясно визначені індивідуально-образні плани.

Перший фрагмент (тт. 62–89) – це безпосередньо образ самого тайфуну. В ньому інструментальними засобами фортепіано яскраво змальовується наближення і бушування цієї грізної стихії. Грохот, масивні вітрові й водяні хвилі, швидкісні хаотично спрямовані потоки буревію – все це композитор вдало передає у звуковому еквіваленті, обираючи задля цього конкретні виконавсько-зображальні прийоми і фактурні елементи. Образ тайфуну тут передано виключно сонористичним принципом викладу музичного матеріалу: по-перше – густе пальцеве тремоландо в глибоко низькому регістрі; по-друге – активні пасажні хвилі різноманітного спрямування уздовж хроматичного звукоряду; по-третє – в другій частині цього фрагменту автор використовує стрімкі низхідні розгорнуті пасажі на онові пентатоніки, що вриваються в міцні акорди (почергово діатонічного й пентатонічного кшталтів) з глибокобасовим форшлагом та ще й на *ff*. Образна семантика такого музичного викладу є доволі зрозумілою і очевидною: моторошні й масивні морські хвилі інтенсивно накатують на узбережжя та з величезною силою вдаряють по тому, що стає на їх шляху.

Наступний, другий фрагмент цього розділу (тт. 90–179) розкриває образ сміливих докерів, хоробрість і відвага яких повністю готова до успішного подолання прийдешнього лиха та всілякого приборкання природної стихії, що нависла над ними. В переносному сенсі композитор, у зображеному ним образі портових докерів, змальовує загальний образ всього китайського народу, з його властивими національними рисами і якостями, що дозволяють подолати будь-які зовнішні й внутрішні труднощі й виклики.

Подальший розвиток цього фрагменту виходить за межі власне тематичної роботи та формується з елементів загальних форм руху та тематично невиразних побудов. Але, разом з тим, така трансформація ніяк не змінює основного характеру музичного викладу, який продовжує далі розвиватися вже в іншому звуковому матеріалі.

Останній, третій фрагмент даного розділу (тт. 180–240) змальовує вже безпосередню боротьбу сміливих докерів з тайфуном, а тому, музичний матеріал фрагменту здебільшого насичено фактурними формами розробкового характеру. Хоча розпочинається фрагмент явним тематичним проведнням, в якому ясно пізнається контур основної теми другого фрагменту (тема докерів). Посткульмінаційне розрядження, що приходить на зміну такої сильної напруги, потребує відповідного періоду часу, який композитор природним чином заповнив бурхливими потоками стрімких пасажів арпеджіо. Вони спочатку поступово спускаються в низ, а далі помалу перетікають у верхню теситуру, плавно втрачаючи і сам темп руху, і його звукову динаміку. Цей, певною мірою тривалий епізод, дуже яскраво змальовує процес утихомирення й зникнення водяних потоків тайфуну, який в решті-решт розчиняється в далечі. Останні крапельки його тихенько завмерли на мінімальній звучності (*ppp*) в останньому арпеджіато повного пентатонічного акорду і легенького, ледве чутного октавного тремоландо у найвищому регістрі роаяля.

Третій розділ «Битви з тайфуном» – це постдраматична рефлексія, картина осмислення й переживання минувших подій, але не зважаючи на значні складнощі які довелося подолати головному герою (робітникам-докерам), ця рефлексія відбувається у світлому й спокійному, переважно позитивному емоційному настрої. Про це свідчить, перш за все, тональний план (мажорна тональність), а також – темповий чинник (*Largo, tempo rubato*). Головний образний зріз цього розділу яскраво віддзеркалено в його програмному спрямуванні, яке схарактеризовано наступними рядками: «Коли пройде дощ і небо проясниться, заспівайте перемогу!». Жанрова основа музичної теми цього розділу – побутова народна пісня.

Останній розділ твору закономірно повертає слухача до музичних образів, представлених на його початку (тобто в першому розділі), але вже дещо на іншому емоційно-психологічному щаблі. Тобто радісна й захоплена праця докерів, переживши й подолавши страшну стихійну негоду, збагатилася новими якостями і відчуттями та отримала ще більшу впевненість, гордість за свої дії і вчинки, переконаність в своїх можливостях і силі, віру в краще майбутнє тощо. Нова образна якість сфокусована в рядках програмного визначення цього розділу: «Будьте сповнені гордості та йдіть вперед з перемогою!». Ідейне спрямування розділу – це фактично цілковите схвалення робочої людини, її праці й щоденних досягнень і подвигів (у даному випадку – приборкання тайфуну). Це –

своєрідна «ода радості» на честь трудового народу (сильного духом і працею), але яка реалізована в дещо іншому жанровому зрізі, а саме – через аналогі пісенно-танцювальних форм.

Образно-емоційна близькість крайніх розділів «Битви з тайфуном» повністю виправдовує авторське рішення щодо обраної композиційно-драматургічної моделі твору, в якій використано експозиційний і репризний компоненти з певною трансформацією повторюваного музичного матеріалу в репрізі. За своєю побудовою останній розділ також має декілька структурних утворень, але на протигагу експозиції, в якій почергово проводиться три різні тематичні одиниці, в репрізі вилучено другу тему та двічі демонструється перша (основна) тема. І це виявляється доволі логічним і виправданим рішенням, зокрема в річищі остаточного й цілковитого ствердження головного образу музичної драматургії цієї композиції.

Відзначимо основні жанрово-стильові риси й особливості цього твору, звернувшись до окремих його аспектів. Отже, музична мова твору характеризується ясною опорою на ладову систему китайської національної музики, в основі якої лежить пентатоніка в різних її проявах. Разом з тим, в деяких мелодичних побудовах можемо відзначити й діатонічні та особливо хроматичні (наприклад, образ тайфуну) побудови і комбінації.

Відповідна ситуація спостерігається й з гармонічною мовою в творі, акордика якої здебільшого формується на: а) основі кварто-секундових структур; б) вертикальних сполучень звуків пентатоніки (як окремих тонів, так і всіх п'яти ступенів); в) акордів терцієвої структури діатонічного кола, що особливо простежується в кадансових завершеннях структурних компонентів музичної форми. Домінування пентатоніки як ладової основи твору відповідно і зрозумілим чином впливає й на побудову тематизму, жанрові засади якого апелюють до китайської національної традиційної музики (мелос народних, патріотичних, популярних пісень, національних танців й ін.). Тональний план твору не є ускладненим: автор використовує стабільну тональну основу протягом цілих розділів композиції. Тональна драматургія близька до традиційних тричастинних форм, в яких експозиційний і репризний розділи наділені однією (основною тональністю), а в серединному розділі використовуються тональності першої групи спорідненості (у Лю Шикуня – це паралельний мінор і мінорна домінанта).

В цілому, не зважаючи на яскраво виражений національний колорит, детермінований насамперед ладовою специфікою, «Битва з тайфуном»

поза всяким сумнівом потрапляє в когорту музичних творів світової академічної музичної культури, на що вказують його жанрові та формують-ворюючі властивості. Всі структурні компоненти композиції (від мотивів і фраз до цілих розділів) є чіткими, ясно вираженими й рельєфними. Для них характерними є симетричність, періодичність, завершеність (у тому числі й кадансова) та ін.

Фактурна організація в творі повністю відповідає стилістиці традиційного фортепіанного інструменталізму, в якій сконцентровано найбільш типові й розповсюдженні фактурні елементи і комбінації фортепіанної музики XIX – XX століть, що робить цей твір належним до академічної музично-інструментальної культури.

Загальна стилістика композиції являє собою яскравий стильовий мікс, в якому на основі домінування стильових рис китайського національного фольклору (що спостерігається, насамперед, в ладовому аспекті), ясно простежуються іманентні властивості інших стильових моделей і напрямів, зокрема: неокласицизму (структурування тематизму), романтизму (відповідні типи й елементи фортепіанної фактури), імпресіонізму (синористика, колористика, гармонічна барвистість) тощо. Крім того, слід відмітити в стилістиці твору яскраву зображальність (наслідування звукам природи й ін.), а також певну хореографічність номерів (розділів) тощо.

На решті, форморганізація композиції, також відбиває певні своєрідні риси: з одного боку, як вже відмічалось, всі структурні компоненти форми (від її елементарних побудов, й до кінцевої архітектоніки) носять доволі чіткий, ясно виражений характер; з іншого боку – загальна форма твору дещо виходить за межі типових зразків. І це зрозуміло, оскільки композитор повністю підпорядковує тектоніку твору його ідейно-образній драматургії, фабула якої полягає в конкретній сюжетній демонстрації: експонування образу головного героя – образ супротивника (тайфун) та боротьба з ним – постпереможна рефлексія – ствердження образу головного героя. Саме тому автор обирає чотиричастинну з наскрізним розвитком формоструктуру, яка остаточно не стикується з типовими музичними формами. Найбільш відповідними цьому твору, як вже відмічалось раніше, вбачаються: сюїтна модель; складна тричастинна

репризна форма (або її різновид – складна тричастинна репризна зі складеним епізодом). І зовсім позбавленою є «Битва з тайфуном» будь-яких рис сонатності, про що свідчить відсутність контрастних тем в експозиційному розділі з їх подальшою трансформацією. Також слід зазначити, що присутня в драматургії твору конфліктність не подається в глибоко драматичних зрізах, а тому композиція в цілому закономірно позбавлена рис трагічності чи фаталізму.

Висновки. Підсумовуючи проаналізовані вище жанрово-стильові, композиційні, музично-мовні й інші особливості «Битви з тайфуном» Лю Шикуня слід відзначити – цей твір, насамперед, являє собою яскравий синтез стильових рис китайського національного фольклору і академічної фортепіанної творчості європейської традиції XX століття, в якому також простежуються й інші окремі властивості, що є іманентними таким музичним напрямом, як неокласицизм, романтизм, імпресіонізм тощо. Ідейний зміст і художньо-образна драматургія твору фокусується навколо ясної сюжетної лінії, де образ головного героя стверджується через його боротьбу і перемогу над стихією. Разом з тим, присутня в композиційній драматургії конфліктність не отримує відверто драматичних чи трагічних проявів.

Музична мова твору загалом спирається на ладову систему китайської національної музики, в основі якої лежить пентатоніка, що яскраво простежується в мелодиці твору, його тематичній організації та гармонічному плані. Жанрова система «Битви з тайфуном» зосереджена на синтезі жанрових моделей двох груп: а) сучасної фортепіанної творчості академічної традиції (фортепіанна транскрипція, рапсодія, фантазія й ін.) та китайської національної музики (мелос китайський народних, патріотичних, популярних пісень, національних танців тощо). Фактурна організація твору повністю відповідає стилістиці традиційного фортепіанного інструменталізму, в якій сконцентровано найбільш типові й розповсюдженні фактурні елементи і комбінації фортепіанної музики XIX – XX століть, що робить цей твір, не зважаючи на його яскраво виражений національний колорит, належним до академічної музично-інструментальної культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ван Ке. Вектори творчої діяльності Лю Шикуня в контексті фортепіанного мистецтва Китаю другої половини XX – початку XXI століть. *Культура України*. Вип. 73. Харків, ХДАК, 2021. С. 81–85.
2. Ван Ке. Композиторська творчість Лю Шикуня в жанрах фортепіанної музики. *Культура та інформаційне суспільство XXI століття: матер. міжнар. наук. конф.* Харків, ХДАК, 2023. С. 362–363.

3. Хуан Чжулін. Шляхи розвитку дитячої фортепіанної музики в Китаї: автореф. дис. ... канд. мистецтвозн.: спец. 17.00.03 «Музичне мистецтво». Харків. 2009. 18 с.
4. 吴晓. “钢琴热”背景下当前儿童钢琴教育的探讨[J] 音乐时空 57–58 页.
5. 李慧. 浅析古热娜歌曲《颱風之戰》的音樂概念與美學思想[J]. 音樂世界2009 (05).
6. 鄭源. 中國20世紀下半葉鋼琴音樂作品初探. 福建師範大學, 2006. 268頁.
7. 楊樂. 古箏曲《戰颱風》. 秦童, 2004 (07).
8. 燕飛. 文革時期鋼琴藝術發展的原因研究. 江西師範大學, 2007. 350頁.
9. 劉世坤 戰颱風 音樂文本、手稿、作者檔案.
10. Battle against typhoon (战台风). *Played by SownLe, Choi (蔡崇力)*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=JQKnWfRSjo>
11. Battle against typhoon (战台风). *Video is duplicated from Bilibili*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=kJWCbj3M11A>
12. Fighting the Typhoon 战台风 Sun Jinyang Guzheng Ensemble Cambridge Concert 2020 3rd. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=0sRfp69yOjw>
13. Gang of Four. Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/Gang-of-Four>

REFERENCES

1. Wang Ke. (2021). *Vektory tvorchoi diialnosti Liu Shykunia v konteksti fortepiannoho mystetstva Kytaiu druhoi polovyny XX – pochatku XXI stolit* [Vectors of Liu Shikun creative activity in the context of Chinese piano art of the second half of the 20th – beginning of the 21st centuries]. *Kultura Ukrainy*. Vyp. 73. Kharkiv: KhDAK. Pp. 81–85. [in Ukrainian].
2. Wang Ke. (2023). *Kompozytorska tvorchi Liu Shykunia v zhanrakh fortepiannoi muzyky* [Liu Shikun compositional work in the genres of piano music]. *Kultura ta informatsiine suspilstvo XXI stolittia: mater. mizhnar. nauk. konf.* Kharkiv, KhDAK, 2023. Pp. 362–363. [in Ukrainian].
3. Huang Zhulin. (2009). *Shliakhy rozvytku dytiachoi fortepiannoi muzyky v Kytai* [Ways of development of children’s piano music in China]: *avtoref. dys. ... kand. mystetstvozn.: spets. 17.00.03 «Muzychne mystetstvo»*. Kharkiv. 18 s. [in Ukrainian].
4. 吴晓 (2012). “钢琴热”背景下当前儿童钢琴教育的探讨 [Discussion about the modern teaching of children to play the piano against the background of «piano fever»]. 音樂時空№1.北京 57–58. [in Chinese].
5. 李慧 (2009). 浅析古热娜歌曲《颱風之戰》的音樂概念與美學思想[J] [A brief analysis of the musical concept and aesthetic thought of the song «Battle of the Typhoon» by Guzhena] [J]. 音樂世界. (05). [in Chinese].
6. 鄭源 (2006). 中國20世紀下半葉鋼琴音樂作品初探. 福建師範大學 [An initial study of piano music works of the second half of the 20th century in China]. 福建師範大學. 268頁. [in Chinese].
7. 楊樂 (2004). 《古箏曲《戰颱風》 [«Guzheng Song «Battle with Typhoon»]. 秦童. (07). [in Chinese].
8. 燕飛 (2007). 文革時期鋼琴藝術發展的原因研究 [Study of the reasons for the development of piano art during the Cultural Revolution]. 江西師範大學. 350頁. [in Chinese].
9. 劉世坤 戰颱風. 音樂文本、手稿、作者檔案. / Liu Shikun. Battle against typhoon [Musical text]. Manuscript. Author’s archive. [in Chinese].
10. Battle against typhoon (战台风). *Played by SownLe, Choi (蔡崇力)*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=JQKnWfRSjo>
11. Battle against typhoon (战台风). *Video is duplicated from Bilibili*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=kJWCbj3M11A>
12. Fighting the Typhoon 战台风 Sun Jinyang Guzheng Ensemble Cambridge Concert 2020 3rd. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=0sRfp69yOjw>
13. Gang of Four. Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/Gang-of-Four>

УДК 791.43.082:791.4 (470+571)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-1-12>

Юрій ГОЛІЧЕНКО,
orcid.org/0000-0002-0774-9845
старший викладач кафедри кінорежисури та кінодраматургії
Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І.К. Карпенко-Карого
(Київ, Україна) y.holichenko@knutkt.edu.ua

ТРАНСФОРМАЦІЯ ОБРАЗУ АНТАГОНІСТА У РАДЯНСЬКОМУ КІНО

Стаття присвячена дослідженню процесу трансформації образу антагоніста у радянському кіно протягом ХХ століття та його впливу на пострадянське кіно. Особлива увага приділяється аналізу того, як змінювалася роль та характеристика антагоніста у радянському кіно в різні періоди радянської історії, від ранніх етапів становлення радянського кінематографа до періоду його розквіту та занепаду. У статті розглядаються різноманітні аспекти трансформації образу антагоніста, такі як політичні зміни, соціокультурні та ідеологічні тенденції, а також художні та стилістичні засоби, які використовувалися режисерами для створення та еволюції цього образу. Додатково акцентується увага на способах, якими антагоністи у радянському кіно відображали ширші соціальні та політичні конфлікти, що визначали дух часу.

Наводиться детальний аналіз художніх, соціальних та політичних аспектів трансформації образу антагоніста. Особлива увага приділяється ролі антагоніста як представника політичних ворогів, класових антагоністів або носія негативних моральних рис, що часто відображали офіційну ідеологію радянської держави. Також розглядається, як радянське кіно використовувало образ антагоніста для пропаганди соціалістичних ідей, формування національної ідентичності та боротьби з ідеологічними ворогами. Окрім того, стаття аналізує вплив радянського підходу до створення образу антагоніста на пострадянське російське кіно, яке, незважаючи на зміну політичного контексту, зберегло багато рис та традицій, характерних для радянської кінематографічної школи.

Висновки статті стосуються важливості розуміння та аналізу трансформації образу антагоніста у радянському та пострадянському кіно для дослідження культурології, історії кіно та розуміння соціокультурних змін у суспільстві. Автор робить акцент на тому, що зміни в зображенні антагоніста відображають глибокі трансформації, які відбувалися у суспільстві під впливом ідеологічних та політичних змін. Аналіз образу антагоніста у радянському кіно також допомагає краще зрозуміти, як мистецтво може відображати та формувати соціальні та політичні процеси. Таким чином, дослідження цього аспекту є не лише важливим для кінознавства, але й має значний вплив на ширше розуміння культурних та соціальних змін у ХХ столітті.

Ключові слова: кіногерой, антагоніст, історія мистецтва, радянське кіно, кінознавство, соціокультурні зміни, політична ідеологія, пропаганда.

Yuriy HOLICHENKO,
orcid.org/0000-0002-0774-9845
Senior Lecturer at the Department of Film Directing and Screenwriting
I.K. Karpenko-Karyi Kyiv National University of Theatre, Cinema and Television
(Kyiv, Ukraine) y.holichenko@knutkt.edu.ua

TRANSFORMATION OF THE ANTAGONIST'S IN SOVIET CINEMA

The article is dedicated to the study of the process of transformation of the antagonist's image in Soviet cinema throughout the 20th century and its influence on post-Soviet cinema. Special attention is given to the analysis of how the role and characteristics of the antagonist evolved in Soviet cinema during different periods of Soviet history, from the early stages of Soviet cinema's development to its heyday and decline. The article examines various aspects of the antagonist's image transformation, including political changes, socio-cultural, and ideological trends, as well as artistic and stylistic techniques used by directors to create and evolve this image. Additional focus is placed on how antagonists in Soviet cinema reflected broader social and political conflicts that defined the spirit of the times.

A detailed analysis of the artistic, social, and political aspects of the antagonist's image transformation is provided. Special attention is given to the role of the antagonist as a representative of political enemies, class antagonists, or bearers of negative moral traits, often reflecting the official ideology of the Soviet state. The article also explores how Soviet cinema used the antagonist's image for the propaganda of socialist ideas, the formation of national identity, and the fight against ideological enemies. Furthermore, the article analyzes the impact of the Soviet approach to creating the antagonist's image on post-Soviet Russian cinema, which, despite the change in the political context, retained many characteristics and traditions typical of the Soviet cinematic school.

The article's conclusions emphasize the importance of understanding and analyzing the transformation of the antagonist's image in Soviet and post-Soviet cinema for the study of cultural studies, film history, and the understanding

of socio-cultural changes in society. The author highlights that changes in the depiction of the antagonist reflect the deep transformations that took place in society under the influence of ideological and political changes. The analysis of the antagonist's image in Soviet cinema also helps to better understand how art can reflect and shape social and political processes. Thus, the study of this aspect is not only important for film studies but also has a significant impact on the broader understanding of cultural and social changes in the 20th century.

Key words: *film hero, antagonist, art history, Soviet cinema, film studies, socio-cultural changes, political ideology, propaganda.*

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Трансформація образу антагоніста у радянському кіно є важливим аспектом кінематографічного дослідження, оскільки вона відображає не лише художні аспекти, але й соціокультурні та ідеологічні зміни, що відбувалися в радянському суспільстві протягом ХХ століття. Образ антагоніста, має значний вплив на сприйняття та розуміння сучасними глядачами кінофільмів, а також на формування культурної та ідентичної пам'яті.

Дослідження важливе для розуміння історії, культури та художнього виразу в радянському суспільстві, а також має актуальне значення для сучасних кінематографічних досліджень та дебатів.

Аналіз досліджень і публікацій. Наукові аспекти статті базуються на аналізі праць Л. Брюховецької, І. Зубавіної, М. Коцуби, С. Сендеровича та ін.. Аналізує різноманітні аспекти зміни антагоніста, включаючи культурні, історичні та художні, що впливали на сприйняття його глядачем у СРСР.

Мета статті полягає у дослідженні процесу еволюції та змін образу антагоніста у радянському кіно протягом історичного періоду ХХ століття та його значення для культурної та ідентичної пам'яті суспільства. Основними цілями статті є: аналіз трансформації образу, визначення факторів змін, аналіз впливу на суспільство та культуру, визначення спадщини.

Викладення основного матеріалу. Великий вплив на створення образу антагоніста у радянському кіно звичайно мала влада. Ще Ленін казав, що важливішим мистецтвом для радянської людини є – кіно. Але мав на увазі не силу мистецтва у просвітництві звичайної людини, а зовсім інші плани. Згодом цим і скористався Сталін, який став головним режисером, сценаристом та продюсером у СРСР. Його надбання використовуються РФ і дотепер.

Фільмографія сталінської доби є особливою епохою в розвитку мистецтва кінематографу. Радянське кіно, що сформувалось на початку 1920-х років, стало одним із важливих елементів культурного розвитку молодого держави в наступні десятиліття. Сталінський режим фінансував виробництво численних художніх та докумен-

тальних стрічок, а режисери та актори виконуючи вимоги партії, все ж привносили в жанр свої особливості, прийоми підходи, які разом і сформували абсолютно новий стиль – стиль соціалістичного реалізму (Даниленко, 2020: 35).

Соціалістичний реалізм – унітарний, художній метод радянської літератури, що сформувався під впливом натуралізму і так званої пролетарської літератури. А згодом перекочував/перескочив у кіно. Цей стиль був провідним у радянському мистецтві з 1934 року. Радянська критика пов'язувала з ним найвищі досягнення мистецтва ХХ століття.

У 20-х роках ХХ століття на сторінках періодичних видань велися жваві дискусії щодо визначення, яке відобразило б ідейно-естетичну своєрідність мистецтва доби соціалізму. Ф. Гладков, Ю. Лебединський пропонували назвати новий метод «пролетарським реалізмом», В. Маяковський – «тенденційним», І. Кулик – революційно-соціалістичним реалізмом, О. Толстой – «монументальним», М. Хвильовий – «революційним романтизмом», В. Поліщук – «конструктивним динамізмом». Зустрічалися і такі назви, як «революційний реалізм», «романтичний реалізм», «комуністичний реалізм» («Навчальні матеріали онлайн», 2020).

Соціалістичний реалізм, у першу чергу, створював для митців певні правила, переважно вони були спрямовані на ідеологію та пропаганду радянського суспільства. Виникала певна ілюзія успіху, ніби герої вже живуть у «розвиненому комунізмі». Їх ідеали пов'язані лише з комуністичним майбутнім і народом. Пріоритет: перевага колективного над особистим.

У політичному вимірі початок 1930-х років – це час експансії ідеї тоталітаризму в двох його проявах – радянському і німецькому. У січні 1933 року в Німеччині до влади приходить Гітлер. У СРСР зміцнюється влада Сталіна й одним з перших проявів його влади є прокламація соціалістичного реалізму як офіційного творчого методу (Брюховецька, 2011: 323).

Роль антагоніста за задумом влади була проста: показати все погане в умовному ворогові, який зазвичай був дуже заангажованим. До війни ворогами були: білогвардійці, махновці, есерівці,

дворяни, колаборанти, басмачі, куркулі тощо. Представники інтелігенції поставали як жорстокі, аморальні, підступні зрадники. Начебто нічого незвичного у цьому немає, антагоніст має бути поганим, або справляти таке враження, але ставлення до подібних антагоністів у глядача було різне, тому що на той час ще багато хто з громадян мав дворянське коріння, таємні статки з царських часів, знайомих невігідних владі, родичів закордоном та інші суперечливі для комуністичної партії речі. Тобто антагоніст назавжди сприймався, як поганий герой.

Інший довоєнний наратив теж доволі широко використовувався – ворог завжди приходив із Заходу. Це міг бути хто завгодно, половці, хрестоносці, підступні імперіалісти, зрадники, що завжди мріяли повернутися і захопити Союз та зруйнувати всі надбання партії. Певний час такого ворога уособлювали поляки, таким чином влада виправдовувала те, що частина Польщі перейшла під контроль СРСР у 1939 році. Даючи зрозуміти глядачу, що підступні поляки давно вже намагалися захопити споконвічні російські землі.

Фільм «Богдан Хмельницький» реж. І. Савченка (1941), доволі красномовно демонструє жорстокість поляків, жагу до війни й захоплення земель. Вони вбивають жінок, катують людей. Виглядають ніби звірі, викликаючи відразу своїми діями. Певний міф про поляків, який створила влада використовувався ще довго в СРСР. У сучасній РФ його теж не забули, пропагандисти постійно згадують Польщу, яка начебто має повернути собі Захід України. Образ поляків для росіян не змінився майже за сто років.

Натомість росіяни зображені гуманістами, які незадоволені діями поляків, але в конфлікт не втручаються, знаходяться десь поруч, спостерігають і «хвилюються» за Україну. Звичайно міф не міг оминати росіян, вони намагалися виставити себе найдобрішою, найчеснішою, найсправедливішою, найгуманнішою нацією в світі.

У роботі над міфологізацією протагоніста радянська влада теж виконала велику роботу. «Богдан Хмельницький» належав до тих фільмів, що мали за мету розповісти історію славетних предків-воїнів задля демонстрації давньої єдності Росії та України. Настільки давньої, що запорожці вже забули рідну мову, спілкуючись російською, і московити для них набагато ближчі ніж войовничі поляки. Про що гетьман наприкінці фільму і говорить, піднімаючи келих.

«Богдан Хмельницький» став класичним фільмом і заклав певний канон у демонстрації героя війни, героя-воїна сталінського періоду. Богдан Хмельницький зображений вже русифікованою

людиною, він більш прагне союзу з московитами, яких вважає своїми братами, бачить майбутню перспективу.

До нападу німців на СРСР, подібний наратив звичайно потребував певної міфологізації, щоб перемога над злом виглядала більш вагомим, правда була в потрібному для влади ключі. Створюючи з поляків кровожерливих монстрів, які за будь-що бажають знищити Україну, режим підніс себе на вершину.

Міф ворога – це найнижчий рівень тієї міфологізованої ідеологічної вертикалі, що формується в другій половині 1930-х років. А загалом – підповідно до вже узвичаєної в культурології та кінознавстві міфологічній картині – вищим її рівнем є міф вождя, фіурера, а власне бога. За ним йде міф героя, потому міф юної жертви, національний міф («коріння»), міф колективної єдності, міф зрадника, міф спокути і той самий міф ворога. Це ієрархічна вертикаль, вершиною якої є міф вождя, а основою вершини – міф ворога. Майже всі компоненти зазначеної вертикалі є в «Богдані Хмельницькому». Український гетьман і є вождем. Міф героя втілюють одразу кілька персонажів, серед них і ті, хто беззастережно йде на немилу смерть, віддаючи життя на вівтар перемоги. Є також ворог – внутрішній, яким є генеральний писар Лизогуб і зовнішній – польська шляхта (Історія українського кіно, 2016: 86).

Завдяки подібним міфам влада намагалася не тільки спотворити історію, розповісти її по-своєму, а і спровокувати відразу в глядача до антагоністів. Комуністичний режим розумів, що в молодій державі не всі підтримують владу. Зв'язки деяких громадян з родичами, що втекли за кордон, лишилися і підтримуються продовж багатьох років. Незважаючи на репресії, чистки НКВС, подібні громадяни продовжували жити в Союзі.

Цікавий факт, після нападу на СРСР німецька кінопропаганда працювала з чітко диференційованими аудиторіями. Вона насамперед апелювала до найчисленнішого невдоволеного прошарку – селян, у яких десять років тому експропріювали землю й «заборонили Бога», перетворивши храми в сховища для добрив. Для них створювалися й демонструвалися сюжети «дерезнянізації» – про отримання землі в приватне користування, новий німецький аграрний порядок, релігійні обряди (Історія українського кіно, 2016: 384).

Німці чітко розуміли чим незадоволені громадяни і намагалися заволіти умами населення через прості речі, показуючи прекрасне життя Рейху, щасливих громадян, перспективу майбутнього, яка сильно відрізнялася від радянської.

Друга світова війна дуже вплинула на сприйняття глядачем протагоніста. З'явився конкретний ворог – антагоніст, якого всі ненавиділи. Всі, антагоністи, що були на екранах до війни, відступили на другий план. Фашистський загарбник викликав ненависть у будь-якого глядача, навіть тих, в кого ще були зв'язки з царським світом.

Образ радянського солдата навпаки – став прикладом для наслідування, діти мріяли про воєнні подвиги, хотіли бути схожими на героїв, що захищали країну. Підлітки з задоволенням йшли служити до армії, з таємним бажанням зустрітися з ворогом і перемогти на полі бою. Жінки обожнювали чоловіків у формі, залюбки одружувалися, сподіваючись згодом стати «генеральшою».

Радянський солдат став народним героєм, який легко віддасть життя за мир та свободу в усьому світі. Він викликав у глядача співпереживання, тому що жахи важкої війни були ще перед очима: німецька навала, мільйони загиблих, зруйновані міста – порятунок країни ліг на плечі звичайної радянської людини, яка одягнула форму і пішла на фронт.

Міф непереможного радянського воїна набув канонічного статусу. У фільмах другої половини 1940-х років формується сталінський міф про війну, у цих стрічках ідеологія і пропаганда радянської влади виходить на перший план. Достовірність і правдивість майже не враховується, міф перемоги для влади головніше. Глядач позитивно сприймає таке кіно.

«Подвиг розвідника» реж. Б. Барнета (1947), присвячений радянським розвідникам. Влада прагнула показати глядачам наскільки непереможним, героїчним, незламним, кмітливим був насправді офіцер червоної армії. Будь-яку перешкоду Федотов здатен нейтралізувати не прикладаючи особливих зусиль.

Характер Федотова побудований на розвідницькому завданні, глядач бачить винахідливого, безстрашного радянського шпигуна, який може вийти переможцем з будь-якої загрозливої ситуації, як епізод зі штампом пароплаву. Здавалося, що завдання провалене, але «бог з машини» приходить на допомогу і все само собою закінчується.

Інший фільм «Третій удар», реж. І. Савченка (1948). Як зазначається – документально-постановочна військова кіноопея про третій сталінський удар. Загалом, за задумом вождя, планувалося десять фільмів про удари на різних напрямках, які будуть розповідати історію Великої вітчизняної війни та переможного шляху Червоної армії під командуванням Сталіна. Вдалося зняти лише три. Два інших: «Сталінградська

битва» реж. В. Петров (1949), «Падіння Берліну» реж. М. Чіаурелі (1950).

«Третій удар» відтворює операцію 1944 року штурму Криму, непереможного Турецького валу. Подальший розгром німецько-фашистських військ разом з союзниками. Завдяки кмітливому Сталіну, який постає, в якомусь сенсі, головним персонажем фільму, його стратегічна далекоглядна думка, вирішує долю взяття півострову.

Сергій Тримбач зазначає, догматика жанру воєнної епопеї суттєво обмежила режисера, і у фільмі здебільшого постає радянський генералітет як уособлення державної могутності й мудрості (Історія української культури, 2011: 889).

У фільмі антагоністів, як і у попередній стрічці, декілька. Звичайно це німці, також румуни й турки. Всі мріють про Крим: німці вважають його своїм, румунські війська рахують, що це нові мадярські землі, а турки бажають повернути його собі. Антагоністи зображені, як «павуки в банці». Характери нагадують мрійливих, наївних дітей, які не можуть поділити іграшку. Вони розмовляють заангажованими лозунгами, які дають змогу глядачу чітко зрозуміти – подібний ворог ніколи не переможе радянських людей.

Ще один фільм «Молода гвардія» реж. С. Герасимова (1948), за романом Олександра Фадєєва, знятому на кіностудії ім. М. Горького, але розповідає про окупацію Донбасу німецькими військами. У фільмі навіть лунає українська мова, але більш схожа на суржик, або спотворений діалект, тільки героїня Клари Лучко правильно вимовляє слова.

Структура побудови характерів персонажів фільму подібна до стрічки «Це було в Донбасі» реж. Л. Лукова (1945). Сміливі, чесні, віддані, справедливі, а головне вільні молоді люди, які легко відадуть життя за комуністичну батьківщину. Фільм розповідає про покинуте підрозділами Червоної армії шахтарське місто Краснодон. Місцеве населення намагалося евакуюватись, але німецькі війська заблокували дорогу. Люди змушені повернутись у місто та жити під окупацією. Німці грабували громадян, виселяли з осель, влаштовуючи штаби, казарми та комендатури. Молоді комсомольці, що залишилися в місті, почали протистояти окупантам. Спочатку поодинокі, а потім згуртувавшись створили підпільну антифашистську комсомольську організацію «Молода гвардія». Серед акцій організації: інформаційна війна – листівки, визволення полонених, підпали тощо. П'ять головних героїв – комсомольців, особливо виділяються серед інших. Своєрідні ікони, на які слід бути схожим, але сприймаються вони, як один персонаж. Тобто маса уособлює в собі одне ціле.

Наприкінці 1950-х, зі зміною політичного курсу країни, після викриття культу особи Сталіна, воєнна тема вийшла на перше місце, та герої фільмів цього часу – «Дім, в якому я живу» Л. Куліджанова і Я. Сегеля, «Летять журавлі» М. Калатозова, «Балада про солдата» і «Чисте небо» Г. Чухрая. Герої цих фільмів сильно відрізнялися від героїв попередніх років. Це були прості люди, життя яких було зламано війною, які йшли захищати свою батьківщину, не думаючи про особисте благо. Війну показано як важке випробування не тільки для країни, а й для кожної людини. Кіно стає частиною свідомості, відмовляється від примітивної однозначності, передає внутрішню суперечливість (Брюховецька, 2011: 325).

Міфів про «один народ» та «споконвічні руські землі» не вистачало для того щоб остаточно поставити Україну на коліна. Інтелігенція, письменники, поети та художники були для влади представниками націоналістичного опору, які створювали загрозу для комуністичної партії. Вони говорили та писали про Україну, про традиції, про поневолення народу, чим викликали гнів. «Будинок слова» у м. Харків, буде нагадувати про трагедію завжди. Комуністи прагнули знищити усі згадки про український народ, ніби його й не існувало окремо від СРСР. Радянська пропаганда потребувала нового міфу – демонізувати образ бандерівця, який мав змінити ставлення українців до власної історії.

Певний час про ОУН, УПА, український націоналізм та всіх, хто їх підтримував, в ігрових фільмах радянських часів не згадувалося, через те що існували інші міфи про «один народ», «руська земля» і т. п. (Науково-красназничий вісник Центральної України, 2020: 317).

У фільмі «Іванна» реж. Б. Івченко (1959), події відбувається під час окупації Західної України та м. Львів радянськими та німецькими військами, але згадка про УПА чи ОУН відсутня. Незважаючи на те, що повстанська армія активно протистояла окупантам на той час.

У післявоєнних фільмах з'являється доволі суперечливий образ українця, де гуцули стають гітлерівськими поліцейськими, або представники української католицької церкви мають зв'язки з Рейхом (Іванна), чи поліцаї та бандерівці діють разом проти радянської влади. Як наприклад у фільмі «Анничка», Б. Івченка (1969) – Роман Деміш, якого спочатку кохала Анничка. Проте побачивши, як гуцули перетворилися на хижаків, обрала червоноармійця Андрія. Гуцули у фільмі зображені звичайними зрадниками, що легко надягнуть фашистську форму і будуть катувати та

вбивати своїх односельців на забаву німецьких офіцерів.

У фільмі «Білий птах з чорною ознакою» реж. Ю. Іленка (1971) подібна ситуація. «Хлопці з лісу» – виглядають звичайними злочинцями. Радянська пропаганда намагалася створити з воїна УПА – монстра. В першу чергу через сцени катувань, допитів, підпалів. Показовим є ілюстрування злочинного образу воїнів УПА: вони грабують, палять власні села, завжди конфліктують із місцевим населенням. Зазвичай, у стрічках місцеві мешканці зневажають бандерівців.

У 1980-их роках «перебудова» радянської країни позитивно вплинула на кіно. Насамперед виходом на екрани фільмів, звільнених від вироку забуття. Завдяки масовим «реабілітаційним» процесам було знято арешт з багатьох «ув'язнених» стрічок. У тому числі глядач побачив фільми «Криниця для спраглих» Юрія Ілленка (1965), знайдений і відновлений 1989 року фільм «Совість» (1968) Володимира Денисенка, інші «репресовані» стрічки. Сказати б, згадані твори, попри тимчасове вилучення з кінопроцесу, все ж помітно впливали на його розвиток (бо навіть «під арештом», всупереч цензурно-бюрократичним заборонам вони таки існували (Зубавіна, 2007: 16-17).

Перебудова та розпад СРСР позитивно вплинули і на кінематограф пострадянської РФ, бандерівці нарешті зникли, як антагоністи. На екранах з'явилися фільми, які демонстрували справжні кроваві сторінки історії імперії: «Холодне літо п'ятдесят третього» реж. О. Прошкін (1987), «Гуга» реж. В. Новак (1989), «Загублений у Сибіру» реж. О. Мітта, «Хрустальов, машину!» реж. О. Герман (1998) та ін. Але з приходом до влади сучасного московського режиму погляд, на достатньо вільний кінематограф, почав змінюватись, точніше повертатися до імперської парадигми.

Сучасний кінематограф РФ вже не має цензорів, які мали б вичитувати фільм вже на рівні сценарію. Проте, коли панує авторитарний режим, завжди мають бути фільми, які відобразатимуть «правильну» картину світу. Для цього навіть західні картини можуть піддаватися цензурі. Можна згадати кейс фільму – біографії про Елтона Джона «Рокетмен». У російському прокаті фільм йшов без окремих сцен, які вказували на сексуальну орієнтацію виконавця (Калініченко, 2022).

У 2014 році РФ повернулася до класичних радянських антагоністів – бандерівців та колективного Заходу, якій погрожує Третьою світовою війною. Бандерівці знову стали втіленням страшною загрози фашизму, які намагаються зруйнувати велику країну. Пропаганда виховувала ненависть

до українців уже давно. Доказом цього є фільм «Брат 2» реж. О. Балабанов (2000). Українці в аеропорті США показані, як ліниві, слабкі. Автори натякають на те що, українці зрадники, які проти росіян – за що і гинуть. Під час розправи над українцями, герой каже, що вони йому ще за Севастополь будуть відповідати.

Після анексії Криму, початку війни (2014), образ українського воїна у російському кіно остаточно зайняв місце головного нациста, фашиста, зрадника. Зручний образ для влади знов набирає оберті.

У стрічці «Воєнний кореспондент» реж. П. Ігнатов (2014), є і загроза з Заходу, і українськи бандерівці. Фільм розповідає історію американського журналіста, який приїхав в Україну, щоб на власні очі побачити, що відбувається насправді. Кореспондент висвітлює «правдиво» перебіг подій в Одесі другого травня 2014 року, катастрофу МН-17. Зустрічається з ополченцями з «ЛДНР», з бійцями ЗСУ, намагаючись з'ясувати хто винен у конфлікті. Також йому трапляється українська бандерівка – Дарина. Яка розчарувалася у Майдані 2014 року. Кореспондент повертається до США. Проте матеріал який він привіз, у Вашингтоні вважають «неправильним».

Ще один фільм «Крим» реж. О. Панов (2017). На розкопках поблизу стародавнього міста Мангуп-Кале у Криму зустрічаються мешканець Севастополя Олександр та київська журналістка Олена, які закохуються в один одного з першого погляду. Олексій переконаний, що київська влада – це не свої, а звичайні бандерівці.

Провладний режисер прикриваючись коханням намагається створити негативний образ українців, українських захисників та захисниць, називаючи їх ворогами, і намагаючись переконати Олену у тім, що не треба Криму повертатися назад до України. Атмосфера стрічки нагадує фільм «Машенька» реж. Ю. Райзмана (1942), де фігурує війна з Фінляндією і автор теж намагається за коханням сховати страшне вторгнення до мирної країни.

Інша стрічка, де використаний подібний підхід – «Кримський міст. Зроблено з любов'ю!» (2018), режисер відомий пропагандист Т. Кеосаян, сценарій написала не менш відома проповідниця режиму М. Сімонь'ян. Сюжет побудований на коханні, про об'єднання двох закоханих з натяком на поєднання Криму та РФ.

Подібних стрічок доволі багато: непрофесійний фільм «Ополченочка» реж. О. Козлов (2019); «Кращі у пеклі» реж. А. Батов (2019), стрічка про ПВК «Вагнер»; «Донбас. Край» реж. Р. Дев'ятляров (2019), про ніби бомбардування авіацією ЗСУ села Мар'янка у 2014 році, під

які потрапляють навіть дві українськи дівчини – націоналістка і волонтерка, та намагаються врятуватися від «умовних» українських бомб; «Сонце-пльок» реж. М. Бриус, М. Вассербаум (2021).

Пропаганда, наслідуючи традиції радянської влади, з кожною новою стрічкою намагається втілювати образ злих українців, бандерівців, що вбивають свій народ, руйнують свої міста та вже давно перетворилися на кровожерливих тварин.

Переважна частина глядача РФ продовжує вірити цим стрічкам, в якому сенсі, вони є інформаційним полем для них. Особливо для глядача який не хоче знати правду, вважаючи, що проти них увесь світ. У такого глядача не з'являється бажання шукати альтернативні джерела, він вірить своєму вождю.

Аналіз того, наскільки успішно використання образу «бандерівця» у сучасному російському кіно досягає своєї мети, впливає на формування громадської та політичної думки, викликає подив.

Сила впливу кінематографу на політичну свідомість полягає ще й в тому, що він впливає незалежно від рівня зацікавленості людей у політиці. Не всі люди дивляться політичні телепередачі, чи читають політичну пресу. Однак, кіно дивляться практично всі. І найбільша його сила в тому, що воно не виказує своєї політичної заангажованості, і на перший погляд може взагалі не стосуватись політики, однак закладені в фільмі неявні політичні повідомлення, соціальні еталони та зразки поведінкових норм будуть мимоволі впливати на глядача. (Кацуба, 2013: 144).

Висновки. У статті було проведено аналіз процесу зміни образу антагоніста в радянському кінематографі протягом ХХ століття. На основі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки:

По перше, динаміка змін: образ антагоніста у радянському кіно не був статичним, а відображав зміни у суспільстві та політиці. По друге, ідеологічні фактори, що значно впливали на створення образу антагоніста у радянському кіно. Також соціокультурні наративи: роль образу антагоніста у формуванні соціокультурних наративів у радянському суспільстві. Не треба забувати і про пострадянський контекст: елементи та тенденції трансформації, які залишилися у пострадянському кіно.

Подальші пропозиції, що можуть слугувати основою майбутніх досліджень полягають у порівнянні антагоніста у різних епохах радянського кіно. Як гендерні та етнічні диференціації в образі антагоніста відображалися у комуністичні часи? У книзі «Як створювався радянський єврей» (Sasha

Senderovich, 2022), наведені доволі переконливі приклади роботи пропаганди. Інший напрямок: вивчення впливу зарубіжних кінематографічних течій на образ антагоніста радянського кіно. Порівняння трансформації з іншими кіношколами та культурами, зокрема з урахуванням впливу голлівудських, європейських та азійських кінофілогій.

Сприйняття антагоніста соціалістичного періоду, аудиторією сучасних дослідників та глядачами, зокрема через аналіз відгуків у соціальних мережах, форумах та інших платформах. Ці напрямки досліджень можуть розширити розуміння та аналіз трансформації образу антагоніста у радянському кіно та надати нові підходи до вивчення цієї теми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Брюховецька Л. *Кіномистецтво: навчальний посібник для студентів закладів вищої освіти*. Київ: Логос, 2011. 323 с. ISBN 978-966-171-382-5.
2. Брюховецька Л. *Кіномистецтво: навчальний посібник для студентів закладів вищої освіти*. Київ: Логос, 2011. 325 с. ISBN 978-966-171-382-5.
3. Даниленко Н. *Кінематограф епохи сталінізму як засіб пропаганди радянської системи цінностей*. Дипломна робота. Вінницький державний педагогічний університет ім. Михайла Коцюбинського, 2020. 35 с.
4. Зубавіна І. *Кінематограф незалежної України: тенденції, фільми, постаті*. Київ: ФЕНІКС, 2007. 296 с. ISBN відсутній.
5. *Історія українського кіно. Т. 2: 1930-1945* / за ред. Г. Скрипник; НАН України; Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. Київ, 2016. 86 с.
6. *Історія українського кіно. Т. 2: 1930-1945* / за ред. Г. Скрипник; НАН України; Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. Київ, 2016. 384 с.
7. *Історія української культури. У 5-ти томах. Т. 5. Кн. 2. Українська культура ХХ – початку ХХІ століть* / В. П. Агеєва, Л. І. Барабан та ін. Київ: Наукова думка, 2011. 889 с.
8. Калініченко О. *Обережно, пропаганда! Як сучасне російське кіно наслідує радянське і маніпулює реальністю*. URL: <https://media.zagoriy.foundation/velyka-istoriya/oberezhno-propaganda-yak-suchasne-rosijske-kino-nasliduye-radyanske-i-manipulyuye-realnistyu/> (дата звернення: 01.09.2024).
9. Кацуба М. *Художнє кіно як засіб формування масової політичної свідомості*. Політичний менеджмент, 2013, №1-2. 144 с.
10. *Науково-краєзнавчий вісник Центральної України. Між Бугом і Дніпром*. ISSN 2523-4285. Випуск №13, 2020. 317 с.
11. *Навчальні матеріали онлайн*. Стаття «Соціалістичний реалізм». URL: https://pidru4niki.com/18000102/literatura/sotsialistichniy_realizm (дата звернення: 01.09.2024).
12. Сендерович С. *Як створювався радянський єврей*. Кембридж, Массачусетс: Harvard University Press, 2022. ix + 352 с.
13. *Простір кіно*. Стаття: «Білий птах з чорною ознакою», 2012. URL: <https://prostir-kino.com.ua/2012/09/bilyj-ptah-z-chornoju-oznakoju?t №1> (дата звернення: 01.09.2024).
14. *Простір кіно*. Стаття: «Білий птах з чорною ознакою», 2012. URL: <https://prostir-kino.com.ua/2012/09/bilyj-ptah-z-chornoju-oznakoju?t №2> (дата звернення: 01.09.2024).

REFERENCES

1. Bryukhovetska L. (2011) *Kinomystetstvo: navchal'nyy posibnyk dlya studentiv zakladiv vyshchoyi osvity*. [Cinematography: textbook for students of higher educational institutions] - K.: Logos., ISBN 978-966-171-382-5. p. 323. [in Ukrainian]
2. Bryukhovetska L. (2011) *Kinomystetstvo: navchal'nyy posibnyk dlya studentiv zakladiv vyshchoyi osvity*. [Cinematography: textbook for students of higher educational institutions] - K.: Logos., ISBN 978-966-171-382-5. p. 325. [in Ukrainian]
3. Danylenko N. (2020) *Kinematohraf epokhy stalinizmu yak zasib propahandy radyans'koyi systemy tsinnostey*. [Cinema of the Stalinist era as a means of promoting the Soviet system of values.] Vinnyts'ky derzhavnyy pedahohichnyy universytet im. Mykhayla Kotsyubyns'koho – Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynsky. Diploma., p. 35. [in Ukrainian]
4. Zubavina I. (2007) *Kinematohraf nezaleznoyi Ukrayiny: tendentsiyi, fil'my, postati*. [Cinematography of independent Ukraine: trends, films, figures.] Instytut problem suchasnoho mystetstva Akademiyi mystetstv Ukrayiny – Modern Art Research Institute of the National Academy of Arts of Ukraine. – K.: FENIX. – p. 296: p. 16-17. [in Ukrainian]
5. *History of Ukrainian cinema. Volume 2: 1930-1945*. (2016) *Istoriya ukrayins'koho kino. T. 2: 1930-1945*. [head. ed. H. Skrypnyk]; National Academy of Sciences of Ukraine; Instytut mystetstvovnavstva, fol'klorystyky ta etnolohiyi im. M. T. Ryl's'koho – Institute of art studies, folkloristics and ethnology named after M. T. Rylsky National Academy. – Kyiv, p. 86. [in Ukrainian]
6. *History of Ukrainian cinema. Volume 2: 1930-1945*. (2016) *Istoriya ukrayins'koho kino. T. 2: 1930-1945*. [head. ed. H. Skrypnyk]; National Academy of Sciences of Ukraine; Instytut mystetstvovnavstva, fol'klorystyky ta etnolohiyi im. M. T. Ryl's'koho – Institute of art studies, folkloristics and ethnology named after M. T. Rylsky National Academy. - Kyiv, p. 384. [in Ukrainian]

7. History of Ukrainian Culture. In 5 volumes. Volume 5. Book. 2. (2011) Istoriya ukrayins'koyi kul'tury. U 5-ty tomakh. T. 5. Kn. 2. Ukrayins'ka kul'tura XX – pochatku XXI stolit'. [Ukrainian culture of the 20th and early 21st centuries.] Ageeva V., Baraban L. and others. Kyiv. "Scientific opinion", p. 889. [in Ukrainian]

8. Kalinichenko O. (2022) Oberezhno, propahanda! Yak suchasne rosiys'ke kino nasliduye radyans'ke i manipulyuye real'nistyu. [Warnsng, propaganda! How modern Russian cinema imitates Soviet cinema and manipulates reality], URL: <https://media.zagoriy.foundation/velyka-istoriya/oberezhno-propaganda-yak-suchasne-rosijske-kino-nasliduye-radyanske-i-manipulyuye-realnistyu/> [in Ukrainian]

9. Katsuba M. (2013) Khudozhnye kino yak zasib formuvannya masovoyi politychnoyi svidomosti. [Art cinema as a means of forming mass political awareness], Political Management No. 1-2., p. 144. [in Ukrainian]

10. Scientific and regional ethnography bulletin of Central Ukraine. (2020) Naukovo-krayeznavchyy visnyk Tsentral'noyi Ukrayiny. «Mizh Buhom i Dniprom» ["Between the Bug River and the Dnieper River"], ISSN: 2523-4285 Issue #13, p.317. [in Ukrainian]

11. "Learning materials online". «Navchal'ni materialy onlayn». Stattya «Sotsialistychnyy realizm». [article "Socialist realism"] URL: https://pidru4niki.com/18000102/literatura/sotsialistichniy_realizm [in Ukrainian]

12. Senderovich S. (2022) «Yak stvoryuvavsya radyans'kyy yevrey» ["How the Soviet Jew Was Made"]. Kembrydzh, Massachuset's – Cambridge, MA, Harvard University Press, ix + 352 p.

13. Cinema space. (2012) Prostir kino. Stattya: Bilyy ptakh z chornoyu oznakoyu. [Article: White Bird with Black Mark.] URL: <https://prostir-kino.com.ua/2012/09/bilyj-ptah-z-chornoyu-oznakoyu?t №1> [in Ukrainian]

14. Cinema space. (2012) Prostir kino. Stattya: Bilyy ptakh z chornoyu oznakoyu. [Article: White Bird with Black Mark.] URL: <https://prostir-kino.com.ua/2012/09/bilyj-ptah-z-chornoyu-oznakoyu?t №2> [in Ukrainian]

УДК 7.071:27-72] (477.84)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-1-13>**Наталія ДАЦЮК,**

orcid.org/0000-0003-2548-3638

асистент кафедри образотворчого мистецтва, дизайну та методики їх навчання
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
(Тернопіль, Україна) nat.datsyuk@gmail.com

МИСТЕЦЬКА СПАДЩИНА КОРНИЛА УСТИЯНОВИЧА В ОЗДОБЛЕННІ ЦЕРКВИ НЕПОРОЧНОГО ЗАЧАТТЯ ПРЕЧИСТОЇ ДІВИ МАРІЇ У СЕЛІ БУЦНІВ НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ

У статті досліджено творчість українського художника XIX століття Корнила Устияновича та його внесок у розвиток сакрального монументального живопису у контексті творення «українського національного стилю» на теренах Тернопільщини; проаналізовано настінні розписи та іконостас церкви Непорочного Зачаття Діви Марії в с. Буцнів на Тернопільщині.

Встановлено, що кінець XIX століття на території Тернопільської області був складним для мистецької діяльності. Політичне життя на початку Першої світової війни сприяло роздумам про роль національних традицій і потребу віри. Іконографія стінописів Корнила Устияновича цього періоду враховує національні традиції та передові течії європейського малярства того часу. Образ Мойсея був використаний художником, як втілення ідеї національної свідомості українців, який символізував провідника та лідера українського народу, засвідчуючи більше політичний, ніж релігійний підтекст для досягнення мети визволення та просвітлення народу у важкий час. Сакральне мистецтво в оздобленні храмів отримало новий поштовх для творчого розвитку.

Одним з видатних об'єктів спадщини великого майстра, представника Віденської школи живопису у царині сакральної поліхромії, що зберігся до нині, є церква Непорочного Зачаття Пречистої Діви Марії в селі Буцнів Тернопільської області, яку він розписав у 1894 році. Іконостас для сакральної будівлі (1895) виконаний згідно ескізу К. Устияновича. Конструкція двоярусної привітарної відгороди складається із шести мурованих невеличких колон, оздоблених накладними дерев'яними різьбленими деталями. Усі ікони виконані в реалістичному стилі, що характерно для тогочасного європейського мистецтва.

Митець ставив за мету поєднання індивідуального стилю з традиційною структурою, розвитку національної самоідентифікації українського народу та підвищення рівня його культури. К. Устиянович своєю працею проклав шлях для багатьох інших мистецьких діячів, намагаючись вирішити поставлені завдання по-своєму, виходячи з власного досвіду та знань історії та релігії із збереженням традицій. Велика спадщина художника, серед якої однією з головних галузей був монументальний живопис храмів, підняла українське мистецтво на вищий рівень в період першої половини XX століття і сприяла утворенню українського національного стилю.

Ключові слова: сакральне мистецтво, ікона, стінопис, національні традиції.

Nataliia DATSIUK,

orcid.org/0000-0003-2548-3638

Assistant at the Department of Fine Arts,
Design and Methods of their Training

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
(Ternopil, Ukraine) nat.datsyuk@gmail.com

THE ARTISTIC HERITAGE OF KORYNLO USTIANOVYCH IN THE DECORATION OF THE CHURCH OF THE IMMACULATE CONCEPTION OF THE MOST PURE VIRGIN MARY IN THE VILLAGE OF BUTSNIV IN THE TERNOPIL REGION

The article examines the work of the 19th-century Ukrainian artist Kornylo Ustianovich and his contribution to the development of sacred monumental painting in the context of the creation of the "Ukrainian national style" on the territory of the Ternopil region; the wall paintings and iconostasis of the Church of the Immaculate Conception of the Virgin Mary in the village were analyzed. Butsniv in Ternopil region.

It was established that the end of the 19th century in the territory of the Ternopil region was difficult for artistic activity. Political life at the beginning of the First World War contributed to thinking about the role of national traditions and the need for faith. The iconography of Kornylo Ustianovich's wall paintings of the end of the 19th century takes into account national traditions and advanced trends in European painting of that time. The image of Moses was used by the artist as an embodiment of the idea of national consciousness of Ukrainians, who symbolized the guide and leader of the Ukrainian people, testifying to a more political than religious subtext for achieving the goal of liberation and

enlightenment of the people in a difficult time. Sacred art in the decoration of temples received a new impetus for creative development.

One of the outstanding objects of the legacy of the great master, a representative of the Viennese school of painting in the field of sacred polychromy, which has survived to this day, is the Church of the Immaculate Conception of the Most Holy Virgin Mary in the village of Butsniv, Ternopil region, which he painted in 1894. The iconostasis for the sacred building (1895) was made according to a sketch by K. Ustiyanyovych. The structure of the two-tiered altar fence consists of six small masonry columns decorated with overhead carved wooden details. All icons are made in a realistic style, which is characteristic of the European art of that time.

The artist aimed to combine an individual style with a traditional structure, develop the national self-identification of the Ukrainian people, and raise the level of their culture. With his work, K. Ustiyanyovych paved the way for many other artistic figures, tried to solve the tasks in his own way, based on his own experience and knowledge of history and religion while preserving tradition. The great heritage of the artist, among which one of the main branches was the monumental painting of temples, raised Ukrainian art to a higher level during the first half of the 20th century and contributed to the formation of the Ukrainian national style.

Key words: sacred art, icon, murals, national traditions.

Постановка проблеми. В кінці XIX століття територія Тернопільської області була розділена між двома імперіями: з одного боку Східна Галичина, до якої належали більшість районів Тернопільської області, в складі Австро-Угорщини, з іншого боку – волинська частина Тернопільщини (Шумщина, Лановеччина та Кременеччина) в складі царської Росії. Сакральне мистецтво й архітектура набували відмінних рис на цих територіях. Скасування уніатства у 1839 році сприяло перебуванню церков на православний лад. Сакральне мистецтво у галицькій частині Тернопільщини формувалося під впливом соціально-політичних та релігійно-культурних змін, що відбувалися перед Першою світовою війною.

У кінці XIX століття художники зі Східної Галичини розпочали пошук «національного стилю» у сакральному мистецтві. Великим кроком для цього став Собор ГКЦ, що відбувся у Львові у 1891 році, під час якого були обговорені питання обрядовості та сакрального мистецтва. Корнило Устиянович став одним з перших митців, який за допомогою створення художнього образу Мойсея сприяв ідеї розбудови національної свідомості вірян. Художнє оформлення храмів отримало новий поштовх для розвитку національного сакрального мистецтва.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сторінка історії західноукраїнського сакрального мистецтва кінця XIX століття залишається недостатньо вивченою, включаючи всі аспекти історичного та культурного розвитку цих земель. Починаючи з кінця 1990-х років і до першої чверті 2000-х, з'явилася значна кількість наукових публікацій, що стосуються цієї теми. Зокрема, необхідно назвати таких сучасних українських дослідників, що писали про митців XIX – XX століття, як: Ю. Бірюльов, Д. Степовик, І. Гах, І. Дундяк, О. Дячок та ін.

Мета статті – розглянути особливості монументальних розписів та іконостасу художника

Корнила Устияновича у церкві Непорочного Зачаття Пречистої Діви Марії в селі Буднів Тернопільського району, Тернопільської області.

Виклад основного матеріалу. Вивчаючи українське сакральне мистецтво дослідниця І. Дундяк зазначила: «...на зламі XIX–XX ст. відбулась переорієнтація українського церковного малярства на пошук нової мистецької мови. Постійна боротьба новаторства й консерватизму на тлі існуючих традицій народного релігійного мистецтва почала виробляти своєрідні новітні стилі церковного живопису, якому не властивий механічний еклектизм» (Дундяк, 2019: 139). Митці кінця XIX століття розуміли не лише біблійний зміст монументальних розписів у храмах, а й їхню емоційно-виховну роль у формуванні національної свідомості вірян, у той час, коли не було державності (Дундяк, 2019: 142). Прикладом активного підхоплення цих ідей стала тема зображення провідника й народного лідера через створення образу Мойсея. Художнє облаштування храмів отримало новий поштовх до розбудови національного сакрального мистецтва (Дацюк, 2024: 63). Здобуваючи освіту у Відні, Римі, Парижі, Кракові, Мюнхені та інших містах Західної Європи, молоді художники наприкінці XIX – на початку XX століття прагнули створити свій власний національний стиль. Вони відкрили новий жанр сакрального мистецтва – ікону-картину, де велику увагу приділяли зображенню оточуючого середовища, пейзажу та інтер'єру. Іконні образи ставали більш живописними та ілюстративними в той час, коли відбувалися важливі історичні події, додаючи деталі епохи, зберігаючи при цьому свою святість і символізм (Дацюк, 2024: 65).

Кожен із митців по-своєму прагнув наблизити образи святих до умов України, що надавало їм нового світосприйняття та оригінальності, а храм можна було б розглядати як величезний мистецький твір, в якому архітектурні деталі, живопис та

інші складові, у тому числі внутрішнє оформлення, поєднуються у єдине ціле. Таких збережених пам'яток мистецтва на території Тернопільської області небагато. Серед них можна виділити церкву Непорочного Зачаття Пресвятої Діви Марії у селі Буцнів Великоберезовицької селищної громади, Тернопільського району, в якій збереглися монументальні розписи та іконостас К. Устияновича.

Видатний український митець Корнило Устиянович народився 22 вересня 1839 року в селі Вовків, Пустомитівського району, Львівської області в родині священника, пароха церкви Введення Пресвятої Богородиці поета, письменника та громадського діяча Миколи Устияновича. Він був старшим серед 10-ти дітей у сім'ї. Початкову освіту Корнило здобув у селі Дуліби, в приватній школі учителя Романчука, доброго педагога й вихователя. Саму школу жартома називали «академією в Дулібах». Там вчилися діти нечисленної національно свідомої української інтелігенції. Подальші роки навчання митця пройшли в домініканській та бернардинській гімназіях м. Львова та василіянській гімназії м. Бучача (Миколаїв над Дністром, 2024).

Мистецьку освіту здобув у Віденській академії мистецтв (1858–1863), де навчався у видатних художників Християна Рубена (1805–1875), автора картини «Відкриття Колумбом Америки», фрески в Празькому Бельведері; Йозефа фон Фюріха, (1800–1876), майстра і реформатора церковного живопису; Карла Вурцінгера (1817–1883) і Карла Блааза (1815–1892), автора фресок у Віденському арсеналі на кафедрі історичного малярства. Додатково у Віденському університеті слухав лекції з історії архітектури і скульптури Гартвіга Егера (1819–1872) та з історії мистецтва Ервіна Айтельбергера. Педагоги мали вплив на творчість Корнила Устияновича, якого потім нещадно критикували за схильність до академізму, особливо театрального рисунку. Академізм в малярстві був характерним для художньої школи Відня того часу. Тематика міфології, релігії, стародавньої історії була присутня у творчості художників (Кравченко, 2013).

Кирило Устиянович познайомився з польськими художниками Артуром Гротгером (1837–1867), родом з с. Отиневичі на Жидачівщині, майстром польського романтизму, співцем польського повстання 1863–1864 р.р., Анджеєм Броніславом Грабовським (1833–1886), Леопольдом Леффлером, (1828–1898), які жили ідеями польсько-українського єднання, спрямованого проти загарбницької політики Росії а також з Броніславом Залеським, польським письменником і художником, який разом з Тарасом Шевченком перебував на засланні в Оренбурзі (Миколаїв над Дністром, 2024).

Українське образотворче мистецтво у Галичині робило тільки перші кроки. Праця митців вимагала відповідного фінансування, а меценатів, яким

було потрібне українське мистецтво, у Галичині було небагато. Замовниками було в основному церковне керівництво, яке орієнтувалося на існуючі традиційні розписи. У багатьох напрямках живопису Корнило Устиянович прокладав новий шлях. Окрім оздоблення церков, він писав портрети і пейзажі, монументальні історичні картини, працював як графік-ілюстратор і карикатурист. Художник відзначився в церковному монументальному малярстві. Першою з робіт в галузі церковного монументального живопису є оформлення церкви архистратига Михаїла в Коломиї (1863 р.). У цьому ж місті 1864 року він малює історичні картини «Битва під Зборовом» та «Роман, князь Галича» а також починає працювати над полотном «Смерть козака Нечая». У 1882–1883 роках редагував й ілюстрував сатирично-гумористичний журнал «Зеркало», працював сценографом в театрі «Руської Бесіди» у Львові (Давилюк, 2014).

Корнило Устиянович своєю працею прокладав шлях для багатьох інших мистецьких діячів. Підсумовуючи 40-річчя своєї мистецької діяльності, він писав: «Півсотні церков має мої ікони, п'ятнадцять – іконостаси, одинадцять – стінописи, у сімох залишив я, крім декоративних картин, вартісні твори мистецтва за час від 1862 р. до 1902 р.» (Миколаїв над Дністром, 2024).

Прикладом активного підхоплення ідеї національної самосвідомості українців став образ Мойсея – як уособлення провідника та лідера українського народу. Радше політична, ніж релігійна, тематика торкалася мети здобуття свободи та просвітлення народу в нелегкий час (Миколаїв над Дністром, 2024). Вперше образ Мойсея (1887) К. Устиянович створив для церкви Преображення Господнього у Львові.

Одним з визначних місць спадщини великого художника є Церква Непорочного Зачаття Пречистої Діви Марії в с. Буцнів Тернопільської обл., яку митець оздоблював у 1894 р. Для цієї роботи сам добирав собі помічників, звичайно талановитих людей, які змогли б, крім технічної роботи, виконати за його проектами окремі композиції. Одним з таких художників, що працював разом з Устияновичем, був Степан Томасевич, родом з Микулинець, а також майстри Гладкий та Хомик (Миколаїв над Дністром, 2024).

Після Львівського псевдо собору з ліквідації ГКЦ, який відбувся 8–10 серпня 1946 року греко-католицькі парафії були або ліквідованими, або проголошені православними. Церква в с. Буцнів перейшла до Московського патріархату і діяла до 1990 року. У 70–80 х р.р. ХХ століття ПЦУ МП пробувала реставрувати внутрішнє оздоблення храму. «Відновленням» піддали у склепінні нави медальйон «Внебовзяття Богородиці» (рис. 1), де з Діви Марії зробили Ісуса Христа, домалювавши бороду і вуса. Згідно з католицьким догма-

том, після смерті Богородиці, її душа та тіло були взяті до Небес Богом та коронована Королевою Небес. При проведенні реставрації були загублені основні її принципи: колорит небесного дна занадто яскравий, не сформований цільно. Фігури ангелів при такій розкладці кольору загубилися і стали не виражені в композиції (не підкреслена їх роль). Кольорова розкладка дещо розсіяна та розсипана – дрібні частини елементів, а саме одяга Богородиці в стриманих тонах, які не проявляють себе в загальному колориті роботи. У даному випадку потрібно було скомпонувати колір одягу Діви Марії, щоб проявився композиційний центр картини. Також реставрації піддалися монументальні розписи в основі яких сюжети «Жертвоприношення Ісака» та «Трьох святителів».

У розписах центральної нави без реставраційних втручань розміщені такі сюжети: «Христос та самарянка» і «Христос учитель» (рис. 4). Тут прослідковується класична школа живопису: збережений первинний колорит; не застосовані барви, які випадають із загальної палітри; композиція сформована за класичними тенденціями – фігури розміщені логічно так, щоб спрямувати увагу на головну постать Христа. У вітрилах, де розміщують євангелістів, К. Устиянович зобразив рівноапостольного князя Константина, сотника Лонгіна, святу Катерину Єгипетську, святу Олену (рис. 3). Пророка Мойсея художник відобразив на горі Синай (рис. 2). У правій руці він тримає скрижаль, лівою тримається за виступ гори, звернувши свій погляд вниз на єврейський народ. На іконі із зображенням апостола Петра показана цікава деталь – на дальньому плані в глибині картини зображена дерев'яна церква яка могла б реально існувати в околицях с. Буцнів.

Храм у Буцневі є найбільшим доробком художника-академіста, представника Віденської школи живопису у царині сакральної поліхромії, що зберігся до нині. Іконостас для церкви (1895) виконаний згідно ескізу К. Устияновича, який зберігся в архіві о. Ізидора Глинського (1860–1931), пароха Буцнівської церкви, який був замовником на виконання робіт по оздобленні храму. Конструкція двоярусної привітварної відгороди складається із шести мурованих невеличких колон, оздоблених накладними дерев'яними різьбленими деталями. Намісний ряд заповнюють ікони Богородиці з Дитям (рис. 5) та Ісуса Христа. На іконі «Богородиця з Дитям» художник зобразив маленького Ісуса на руках у Діви Марії вбраним у вишиванку зеленого кольору, тулуб Дитятка повернутий до Марії а голова розвернута до глядача. Усі ікони виконані в реалістичному стилі, що характерно для тогочасного європейського мистецтва (Дацюк, 2024: 104).

Цокольний ряд містить дві ікони з сюжетами зі Старого Завіту: «Адам і Єва в Едемському саду» (розміщена під іконою Богородиці з Дитям) та

«Жертвоприношення Каїна і Авеля» (під іконою Ісуса Христа). Царські врата, дяконські двері і дві крайні перегородки виконані у стилі бароко з ажурним дерев'яним різьбленням, в які вмонтовані круглі медальйони із сюжетами зі Святого Письма. Царські врата містять погрудне зображення чотирьох євангелістів у круглих медальйонах. У дяконських дверях праворуч від Царських врат вмонтовані два медальйони із сенами: «Різдва Христового» та «Хрещення Ісуса Христа в Йордані» (Дацюк, 2024: 104).

На ажурній перегородці, що розташована праворуч дяконських дверей бачимо ікони «Воскресіння Христове» (рис. 6) і «Вознесіння Господнє». Надзвичайно живописна ікона «Воскресіння Христове», на якій зображений Ісус Христос у повний ріст з коротким руським волоссям, на ньому тільки біла набедрена пов'язка і червоно-коричневий хітон, накинутий на праве плече. Постаць Ісуса випромінює світло, Він в активному русі, погляд Його звернутий вгору, на тілі відбиваються рожево-помаранчеві кольори сонця. У лівому нижньому куточку композиції намальований приголовлений вартовий. Багатство кольорів на цій іконі привертає увагу і сприймається по-сучасному (Дацюк, 2024: 105). Ліворуч Царських врат, дяконські двері містять сюжети: вгорі «Благовіщення Пресвятої Богородиці», під ним «Успіння Пресвятої Богородиці». Ліворуч дяконських дверей на ажурній перегородці міститься сцена «Введення в Храм Пресвятої Богородиці». За словами настоятеля храму о. Є. Кобильника, реставрація ікон іконостасу проводилась у 2005 році. Оригінальні первісні кольори, очевидно, збереглися на іконі «Воскресіння Христове» (Дацюк, 2024: 105).

Мистецька спадщина Корнила Устияновича зберігається переважно у Львівському національному музеї та в музеї народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Йосафата Кобринського в Коломиї (Давилук, 2014).

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, можемо констатувати, що іконографія стінописів Корнила Устияновича кінця XIX століття враховує національну традицію та передові течії європейського малярства того часу. Митець ставив за мету поєднання індивідуального стилю з традиційною структурою, розвитку національної самоідентифікації українського народу та підвищення рівня його культури. К. Устиянович своєю працею прокладав шлях для багатьох інших мистецьких діячів, намагався вирішити поставлені завдання по-своєму, виходячи з власного досвіду та знань історії та релігії із збереженням традиції. Велика спадщина художника, серед якої однією з головних галузей був монументальний живопис храмів, підняла українське мистецтво на вищий рівень в період першої половини XX століття і сприяла утворенню українського національного стилю.

Рис. 1. Настінний розпис в склепінні нави церкви у с. Буцнів «Внебовзяття Богородиці»

Рис. 2. Настінний розпис церкви у с. Буцнів «Мойсей»

Рис. 3. Монументальний розпис вітрил церкви с. Буцнів

Рис. 4. Настінний розпис церкви с. Буцнів «Христос учитель»

Рис. 5. Намісна ікона Богородиці з Ісусом з іконостасу с. Буцнів

Рис. 6. Ікона «Воскресіння Христове» з іконостасу с. Буцнів

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бірюльов Ю. Мистецтво львівської сецесії. Львів: Центр Європи, 2005. 184 с.
2. Гах І. Епоха митрополита : українське образотворче мистецтво першої половини ХХ століття. Львів : Манускрипт, 2017. 192 с.
3. Дацюк Н. Сакральне мистецтво в оздобленні храмів Тернопільщини ХХ – початку ХХІ століття дис. доктора філософії : спец. 023 – Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2024. 169 с.
4. Дацюк Н. Становлення сакрального мистецтва Східної Галичини кінця ХІХ – початку ХХ століття на прикладі церкви Вознесіння Господнього в селі Настасів на Тернопільщині. Актуальні питання гуманітарних наук. 2020. Вип. 34 (2). С. 4–11.
5. Двилюк М. Корнило Устиянович і Коломия. 2014 URL: <https://hutsul.museum/museum/articles/k-ustyanowych-i-kolomyua/> (дата звернення 27.08.24).
6. Дундяк І. М. Українське церковне малярство другої половини ХХ – початку ХХІ століть (особливості функціонування, збереження, трансформації та відродження) : монографія / [наук. ред.: М. Р. Селівачов]. Івано-Франківськ : ДВНЗ "Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2019. 404 с.
7. Дячок О. Формування архітектури сакральних комплексів під впливом суспільно-політичних процесів (на прикладі Тернопільської області) дис. ... доктора архітектури : 18.00.01 / Нац. ун-т "Львів. політехніка". Львів, 2020. 542 с.
8. Кравченко Я. Українське життя на академічних полотнах Корнила Устияновича. Газета День №97, (2013) URL: <https://day.kyiv.ua/article/naprykintsi-dnyu/ukrayinske-zhyttya-na-akademichnykh-polotnakh-kornyla-ustyanovycha> (дата звернення 17.08.24).
9. Миколаїв над Дністром. URL: <http://mykolayiv.org/detail/kornilo-ustyanovich/full/> (дата звернення 27.08.24).
10. Степовик Д. Український стиль ікон: творчість Василя Стефурака. Наукове мистецтвознавче і богословське видання «Місіонер», Жовква, 2015. 254 с.

REFERENCES

1. Biriulov Yu. (2005) Mystetstvo lvivskoi setsesii. [Art of the Lviv Secession] Lviv: Tsentr Yevropy, – Center of Europe. 184 p. [in Ukrainian].
2. Hakh I. S. (2017) Epokha mytropolity : ukrainske obrazotvorche mystetstvo pershoi polovyny XX stolittia. [The era of the metropolitan: Ukrainian fine art of the first half of the 20th century.] Lviv : Mankuskrypt. – Manuscript 192 p. [in Ukrainian].
3. Datsiuk N. (2024) Sakralne mystetstvo v ozdoblenni khramiv Ternopilshchyny XX – pochatku XXI stolittia [Sacred Art in the decoration of the temples of Ternopil Oblast in the 20th – early 21st centuries] : Doktor filosofii : spets.. 023 – Obrazotvorche mystetstvo, dekoratyvne mystetstvo, restavratsiia : zakhyshchena 2024-02-07; Prykarpatskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stefanyka. Ivano-Frankivsk – Doctor of Philosophy thesis: spec. 023 – Fine arts, decorative arts, restoration / Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. 169 p. [in Ukrainian].
4. Datsiuk N. (2020) Stanovlennia sakralnoho mystetstva Skhidnoi Halychyny kintsia XX – pochatku XXI stolittia na prykladi tserkvy Voznesinnia Hospodnoho v seli Nastasiv na Ternopilshchyni [The formation of the sacred art of Eastern Galicia at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries on the example of the Church of the Ascension of the Lord in the village of Nastasiv in the Ternopil Region]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. – Humanities sciences current issues interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University young scientists research papers : coll. of science papers, 34 (2). 4–11 [in Ukrainian].
5. Dvyluk M. (2014) Kornilo Ustyianovych i Kolomyia [Kornilo Ustyianovych and Kolomyia] URL: <https://hutsul.museum/museum/articles/k-ustyanowych-i-kolomyua/> [in Ukrainian].
6. Dundiak I. M. (2019) Ukrainske tserkovne maliarstvo druhoi polovyny XX – pochatku XXI stolit (osoblyvosti funktsionuvannia, zberezhennia, transformatsii ta vidrodzhennia) [Ukrainian church painting of the second half of the 20th – beginning of the 21st centuries (features of functioning, preservation, transformation and revival)]: monohrafiia / [nauk. red.: M. R. Selivachov]. Ivano-Frankivsk : DVNZ "Prykarp. nats. un-t im. V. Stefanyka – monograph Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. 404 p. [in Ukrainian].
7. Diachok O. (2020) Formuvannia arkhitektury sakralnykh kompleksiv pid vplyvom suspilno-politychnykh protsesiv (na prykladi Ternopils'koi oblasti) [The formation of the architecture of sacred complexes under the influence of social and political processes (on the example of the Ternopil region)] dys. ... doktora arkhitektury : 18.00.01 / Nats. un-t "Lviv. politekhnika" – National Lviv Polytechnic University 542 p. [in Ukrainian].
8. Kravchenko Ya. (2013) Ukrainske zhyttia na akademichnykh polotnakh Kornyla Ustyianovycha [Ukrainian life on the academic canvases of Kornyl Ustyianovich.] Hazeta Den №97 URL: <https://day.kyiv.ua/article/naprykintsi-dnyu/ukrayinske-zhyttya-na-akademichnykh-polotnakh-kornyla-ustyanovycha> [in Ukrainian].
9. Mykolaiv nad Dnistrom. Kornilo Ustyianovych (2024) [Kornilo Ustyianovych] URL: <http://mykolayiv.org/detail/kornilo-ustyanovich/full/> [in Ukrainian].
10. Stepovyk D. (2015) Ukrainskyi styl ikon: tvorchist Vasylia Stefuraka. [Ukrainian style of icons: the work of Vasyl Stefurak] Naukove mystetstvoznavche i bohoslovske vydannia «Misioner», Zhovkva – Scientific art and theological publication "Missioner". 254 p. [in Ukrainian].

УДК 7.012-026.613:612.821.3

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-1-14>**Ольга ЄЖОВА,***orcid.org/0000-0002-5920-1611*

доктор педагогічних наук,

професор кафедри графічного дизайну

Київського національного університету технологій та дизайну

(Київ, Україна) ovezhova70@gmail.com

Марія САМСОНІДЗЕ,*orcid.org/0009-0001-0172-8154*

студентка II курсу магістратури факультету дизайну

Київського національного університету технологій та дизайну

(Київ, Україна) samsonidzemiia@gmail.com

Вероніка ПАНАРІНА,*orcid.org/0009-0004-4056-6153*

студентка II курсу магістратури факультету дизайну

Київського національного університету технологій та дизайну

(Київ, Україна) nikaaspring@gmail.com

ЗАСТОСУВАННЯ КОЛЬОРУ В ДИЗАЙНІ ДЛЯ СОЦІАЛЬНИХ ІНІЦІАТИВ: СТВОРЕННЯ ЕМОЦІЙНИХ ЗВ'ЯЗКІВ З АУДИТОРІЄЮ

У статті представлені результати досліджень, спрямованих на вивчення психологічного впливу кольору в дизайні, з акцентом на створення емоційних зв'язків з аудиторією з метою підвищення ефективності рекламної продукції та досягнення бажаної реакції споживачів. Знання основ психологічного впливу кольору дозволяє розробляти більш ефективні та успішні стратегії привернення уваги аудиторії, впливаючи на її емоційні реакції.

У статті визначено ключову роль зорового сприйняття рекламного продукту, включно з логотипами та брендуванням, як одного з найпотужніших інструментів для досягнення різноманітних бізнес-цілей. Через аналіз психологічних аспектів сприйняття кольору досліджено можливості його використання в рекламному контексті. Встановлено унікальний емоційний вплив різних кольорів на сприйняття аудиторією, що сприяє створенню ефективного рекламного повідомлення. Розглянуто аспекти впливу кольору на розпізнаваність бренду, привернення уваги та формування асоціацій у споживачів. Наголошується на важливості врахування індивідуальних, традиційних та культурних особливостей сприйняття кольорів, з метою уникнення неефективних колірних комбінацій.

За результатами досліджень встановлено, що правильний вибір кольорової гами має суттєвий психологічний вплив на аудиторію, що сприяє успішності реклами. Тож компанії, які застосовують у своїй рекламі продукції або послуг відповідні знання, мають всі шанси на успіх серед великої кількості конкурентів. Крім того, дослідження показали, що певні кольори здатні підвищити рівень довіри до бренду, стимулювати купівельну активність та навіть формувати довготривалі емоційні зв'язки зі споживачами. Відповідно, правильне використання кольорів може стати не лише елементом дизайну, але й стратегічним інструментом у маркетингових комунікаціях. Враховуючи ці аспекти, сучасні компанії все частіше звертаються до фахівців з колористики для створення гармонійних та психологічно обґрунтованих кольорових схем, які здатні посилити вплив на цільову аудиторію. У підсумку, розуміння психологічного впливу кольорів стає ключовим фактором для створення успішної рекламної кампанії, яка здатна забезпечити високу ефективність та конкурентну перевагу на ринку.

Ключові слова: графічний дизайн, колір, зорове сприйняття, рекламна продукція, асоціації, емоції, психологія.

Olga YEZHOVA,

orcid.org/0000-0002-5920-1611

Doctor of Pedagogical Sciences,

Professor at the Department of Graphic Design

Kyiv National University of Technology and Design

(Kyiv, Ukraine) oyezhova70@gmail.com

Marilia SAMSONIDZE,

orcid.org/0009-0001-0172-8154

Student of the second year of the master's degree at the Faculty of Design

Kyiv National University of Technology and Design

(Kyiv, Ukraine) samsonidzemarilia@gmail.com

Veronica PANARINA,

orcid.org/0009-0004-4056-6153

Student of the second year of the master's degree at the Faculty of Design

Kyiv National University of Technology and Design

(Kyiv, Ukraine) nikaaspring@gmail.com

APPLICATION OF COLOR IN DESIGN FOR SOCIAL INITIATIVE: CREATING EMOTIONAL CONNECTIONS WITH THE AUDIENCE

The article presents the results of research aimed at studying the psychological impact of color in design, with an emphasis on creating emotional connections with the audience in order to increase the effectiveness of advertising products and achieve the desired consumer response. Knowing the basics of the psychological impact of color allows you to develop more effective and successful strategies for attracting the attention of the audience by influencing its emotional reactions.

The article identifies the key role of visual perception of an advertising product, including logos and branding, as one of the most powerful tools for achieving various business goals. By analyzing the psychological aspects of color perception, the possibilities of its use in the advertising context are explored. The unique emotional impact of different colors on the audience's perception is established, which contributes to the creation of an effective advertising message. Aspects of color influence on brand recognition, attracting attention and forming associations among consumers are considered. The author emphasizes the importance of taking into account individual, traditional and cultural peculiarities of color perception in order to avoid ineffective color combinations.

The study found that the right choice of colors has a significant psychological impact on the audience, which contributes to the success of advertising. Therefore, companies that apply the relevant knowledge in their advertising of products or services have a good chance of success among a large number of competitors. In addition, studies have shown that certain colors can increase brand trust, stimulate purchasing activity, and even form long-term emotional connections with consumers. Accordingly, the correct use of colors can become not only a design element but also a strategic tool in marketing communications. Taking these aspects into account, modern companies are increasingly turning to color specialists to create harmonious and psychologically sound color schemes that can increase the impact on the target audience. As a result, understanding the psychological impact of colors is becoming a key factor in creating a successful advertising campaign that can ensure high efficiency and competitive advantage in the market.

Key words: *graphic design, color, visual perception, advertising products, associations, emotions, psychology.*

Постановка проблеми. Вивчення психології кольору дозволяє точно визначити, як цільова аудиторія сприймає та реагує на рекламний продукт. Глибоке розуміння ефектів, що виникають внаслідок впливу кольорів та відтінків на емоції та асоціації аудиторії, сприяє створенню рекламних матеріалів, що ефективно взаємодіють із нею та стимулюють цільову поведінку. Універсальні асоціації, що існують між кольорами та емоційними станами, відіграють важливу роль у невербальній комунікації, забезпечуючи створення ефективного рекламного контенту.

Практичне застосування знань про психологію кольору надає можливість розробляти ефективні

маркетингові комунікації, спрямовані на досягнення конкурентних переваг компанії. Дослідження психологічного впливу кольору в рекламі є ключовим чинником у розвитку успішних маркетингових стратегій і залученні уваги аудиторії. Оволодіння психологією кольору стає важливим інструментом, який забезпечує конкурентоспроможність компанії у світі реклами та маркетингу, а також сприяє створенню ефективних рекламних повідомлень, що резонують із аудиторією та впливають на її емоційний стан і поведінкові реакції.

Аналіз досліджень. Науковці Н. Герцовська та О. Товт дослідили концепт кольору як засобу впливу на свідомість людини в рекламі, встановивши, що

ефективність рекламних матеріалів значною мірою залежить від підбору кольорової гама на основі статистичних даних. Вони навели відповідні приклади для підтвердження своїх висновків (Герцовська, Товт, 2015: 72-74). У наукових працях І. Бурачека, Д. Ярмолюка та В. Верстової, присвячених впливу кольору в дизайні соціальних ініціатив, розглянуто психологічні аспекти цього впливу на мозок і поведінку людини. Автори провели експерименти для кращого розуміння впливу кольору та його психологічних ефектів на людей (Бурачек та ін., 2020: 85-90).

Ю. Сінельниченко та А. Дубрівна акцентують увагу на необхідності врахування як фізіологічних, так і психологічних аспектів впливу кольору на людину. Вони підкреслюють, що на психологічному рівні кольори можуть як сприяти, так і перешкоджати досягненню цілей маркетингових кампаній. Досліджуючи вплив кольору через візуальні повідомлення в рекламі, науковці довели, що правильне використання кольорової гама підсилює емоційний зв'язок з аудиторією, сприяючи досягненню бажаних результатів (Сінельниченко, Дубрівна, 2015: 277-281).

Науковці розглянули різні психологічні аспекти кольору в дизайні, а також його вплив на емоції і поведінку людей. Зокрема, Т. Прокопович проаналізував та теоретично обґрунтував, як за допомогою кольору можна впливати на емоційний стан аудиторії через асоціативні зв'язки в соціальних ініціативах (Прокопович, 2020: 21-26). Він відзначив, що колір є одним із найсильніших засобів створення емоційного зв'язку та привертання уваги до соціальних проблем. В дослідженні (Zhou, Yezhova, 2024) проаналізовано застосування психологічного впливу кольору на глядача в дизайні інтерфейсу мобільних додатків.

Дослідники О. Калініченко, Т. Кугай та В. Бистрякова класифікували закони колірної контрасту з метою вивчення їхнього впливу на ефективність реклами (Калініченко та ін., 2017).

Мета статті. Дослідити вплив кольору в дизайні на формування емоційних зв'язків із аудиторією та підвищення ефективності комунікаційних стратегій.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі соціальні ініціативи відіграють важливу роль у формуванні суспільної свідомості та стимулюванні змін у поведінці людей. Одним із потужних інструментів, що використовується для посилення впливу соціальних повідомлень, є колір. Застосування кольору в дизайні соціальних кампаній може істотно вплинути на емоційний стан аудиторії, формуючи глибокі емоційні зв'язки та спонукаючи до дії.

Колір є ключовим елементом, який здатен привернути увагу, створити необхідний настрій і підтримати ідею компанії. Він працює на підсвідомому рівні, формуючи асоціації та викликаючи певні емоції. Таким чином, правильний вибір кольорової палітри може суттєво підвищити ефективність соціальних ініціатив, досягнувши цільової аудиторії з максимальною емоційною силою.

Теоретичні аспекти психології кольору. Кольори викликають у людей різні емоції, залежно від їхнього культурного та соціального контексту. Наприклад, червоний колір може асоціюватися з небезпекою, тривогою або енергією, тоді як зелений колір викликає асоціації зі спокоєм, надією та природою. Сприйняття кольорів значною мірою залежить від психологічних і соціальних чинників, які впливають на реакцію людини.

Колір має здатність змінювати когнітивні процеси, впливати на рішення та поведінку. Зокрема, використання певних кольорів у дизайні може підсилювати сприйняття важливості інформації, що сприяє кращій запам'ятовуваності соціальних повідомлень.

У соціальних ініціативах, де метою є викликати у людей певні емоції або стимулювати до дії, колір відіграє особливо важливу роль. Він дозволяє створити негайний емоційний відгук, який може визначити ставлення аудиторії до повідомлення. Наприклад, як видно на рис. 1, блакитний колір часто використовується для створення відчуття довіри та безпеки, що важливо для кампаній, які закликають до підтримки чи допомоги.

Рис. 1. Логотип компанії Unicef

Правильне застосування кольору дозволяє створити потужний емоційний зв'язок з аудиторією, що підвищує шанси на досягнення поставлених цілей. Колір може бути використаний для акцентування уваги на певних елементах повідомлення, посилення основної ідеї кампанії або формування відповідного настрою, який резонує з цільовою аудиторією.

Макс Люшер, вивчав вплив комбінації кольорів на підсвідомість людей та на прийняття ними

рішень (Ковтун, 2021: 92-101). Він довів пряму залежність стосовно використання певної кольорової гами для досягнення бажаного результату. Кольори можуть відштовхувати або збуджувати (чорний), можуть викликати почуття спокою та впевненості (зелений, блакитний), або почуття тривоги (червоний). Тематика кольорів широко застосовується у маркетинговій сфері, де з її допомогою можна вплинути на сприйняття послуг або продукції споживачами (Миронов, Крамар, 2007: 108).

Кольори можуть допомагати у формуванні асоціацій з певним продуктом чи брендом. Наприклад, з метою реклами екологічних атрибутів продукції застосовують зелений колір, а для того, щоб викликати асоціації енергії та радості використовують жовтий колір.

Також кольорові схеми можуть впливати на прийняття рішень споживачами щодо покупки продукції. Наприклад, як видно на рис. 2, з метою привернути увагу споживача до акції або розпродажу найчастіше використовують червоний колір, який впливає на необхідність прийняття швидкого рішення аудиторією.

Рис. 2. Приклад червоного цінника «Акція»

Для залучення уваги, формування асоціацій з брендом, використання кольору у маркетингу має сильний психологічний вплив на аудиторію і може бути потужним інструментом для збільшення ефективності рекламних кампаній. За допомогою професійного використання кольорових палітр можна підкреслити унікальність продукції та вдало позиціонувати її на ринку (Кулиняк та ін., 2022).

Візуальне відчуття кольору виникає у людини в процесі життя внаслідок накопичення різноманітних переживань і впливів, бо різні кольори мають певний досвід і почуття, так що суб'єктивно і об'єктивно надають кольору певні асоціації і символи. На суб'єктивну асоціацію кольору впливає рівень знань, регіональна культура, психологічні емоції та інші фактори з індивідуальними відмінностями. Універсальна ідентичність міститься в об'єктивному відчутті кольору, який є справжнім.

Візуальний зв'язок, викликаний кольором, означає, що конкретний колір може викликати позитивні та негативні емоції. Наприклад: чорний викликає позитивні почуття щодо солідності, урочистості тощо, асоціюється з чорним мармуром, але також викликає негативні почуття щодо гріха. Пов'язаний із жалобою та смертю. На рис. 3 наведений приклад використання чорного кольору в рекламі техніки (асоціація з вишуканим, урочистим, дорогим). Колірний контакт може призвести до психологічних змін, які впливають на емоції та поведінку людей.

Рис. 3. Приклад використання чорного кольору на веб-сайті компанії Apple

Використовуючи властивості певних кольорів, які викликають різні унікальні психологічні ефекти, люди можуть зміцнити своє здоров'я, взаємодіючи з ними, і навіть допомогти тим, хто страждає від певних захворювань, одужати. Синє світло може, наприклад, навіть покращити когнітивні здібності. Сьогодні колір і світло використовуються для лікування фізичних і духовних розладів, що підтверджено науковими дослідженнями (Sedr, 2007: 7-47). Світло різного кольору спричиняє певні ефекти на глядача і застосовується в психологічній та архітектурній сфері (Winterstein, 1999: 32-36).

Колір має певну характеристику пам'яті. Кожна людина, виходячи з відмінностей у кожному ступені пам'яті кольору, також різна, але в цілому пам'ять про колір має такі характеристики: чим темніший колір, тим легше його запам'ятати. У змінах теплих кольорів пам'ять буде спиратися на різні відмінності в тонах, які легко помітні, тоді як у випадку змін холодних кольорів, пам'ять не вловлює очевидних різниць, і порівняно з безбарвними графічними змінами, кольорові зміни краще запам'ятовуються людиною. Чим простіше поєднання кольорів і форм, тим краще це запам'ятовує людський мозок.

З попереднього твердження стає зрозуміло, що модель оцінки емоцій дизайну повинна відпо-

відати двом умовам. Модель повинна включати атрибути, які відіграють роль у процесі емоційного збудження. Оцінювання є складним і насиченим когнітивним процесом. Він містить загальний погляд користувача на речі, а емоційна оцінка є результатом синтезу фізичних і психічних почуттів.

Механізм виникнення емоції в основному відбувається в зовнішньому стимулі, тобто в оцінці об'ємного розташування об'єкта, його форми та характеристик поверхні, кольору простору, матеріалів компонентів та інформаційного інтерфейсу п'яти елементів, що викликають різні емоційні сприйняття.

Розпізнавання кольору є психолого-фізіологічним феноменом, що відрізняється від фізико-хімічних властивостей. Перегляд помірного або нейтрального сірого кольору, який характеризується однорідністю, сприяє фіксації спостережуваного об'єкта та забезпечує повністю збалансований стан свідомості. Колір може бути використаний для вивчення людської психіки та просторового сприйняття за допомогою кольорових ефектів. Існують три ключові фактори, що визначають розпізнавання кольорів: джерело світла, предмет і око спостерігача. Взаємодія цих факторів формує візуальне повідомлення в мозку, що забезпечує сприйняття кольору та навколишнього середовища під час розумового процесу. Також існує гіпотеза, згідно з якою в органі зору людини наявні лише три кольорні рецептори, що реагують на червоний, синій і жовтий кольори. Від їхнього поєднання виникають відчуття всіх інших кольорів (Тарасова та ін., 2022: 23-30).

Люди створили асоціативні моделі поведінки, щоб комунікувати між собою та спростити собі життя. Не так просто певний колір для більшості людей викликає однакові асоціації. Це закладають нам батьки з самого народження, так само отримавши цю інформацію від своїх: червоний – вогонь, це швидке виділення сильного тепла та світла, в деяких випадках він доставляє значні проблеми; білий та блакитний – колір хмар та неба, чогось такого легкого, спокійного; чорний –

темрява, в ній можна відчувати небезпеку та страх або навпаки, спокій та умиротворення. Ці асоціації допомагають розділяти життя на важливі та другорядні речі серед безліч різних подій.

Сучасні архітектори і дизайнери мають у своїх проєктах доступ до різних інструментів, які дозволяють акцентувати увагу на об'єктах і приховувати їхні недоліки. Сучасне штучне освітлення може створювати специфічні умови для вирішення колірної композиції просторового дизайну завдяки використанню різноманітних методів освітлення.

Висновки. В роботі підтверджено, що використання теорії кольору та психології в дизайні забезпечує прямий вплив внутрішнього середовища для виявлення людських емоційних проявів. Колір відіграє ключову роль у дизайні для соціальних ініціатив, оскільки він може суттєво впливати на сприйняття аудиторії та формувати емоційні зв'язки з нею. Правильний вибір кольорової палітри дозволяє ефективніше передавати соціальні меседжі та викликати необхідні емоції у цільової аудиторії.

Кольори здатні викликати певні емоції та асоціації, що може бути використано для створення позитивного або негативного враження. Наприклад, теплі кольори можуть підкреслити тепло та привітність, тоді як холодні – сприяти зосередженості та серйозності. Успішне застосування кольору в дизайні для соціальних ініціатив потребує стратегічного підходу, що враховує культурні та психологічні особливості цільової аудиторії. Важливо розуміти, як різні кольори сприймаються в різних культурах, та адаптувати колірну палітру відповідно до цього. Правильно підібрані кольори можуть стимулювати аудиторію до певних дій, підтримуючи цілі соціальної ініціативи.

Таким чином, колір є потужним інструментом у руках дизайнерів, що дозволяє ефективно комунікувати соціальні ідеї, створювати емоційні зв'язки з аудиторією та сприяти досягненню поставлених цілей у соціальних ініціативах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Герцовська Н.О., Товт О. Вплив на свідомість людини через використання концепту кольору у рекламі. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна. 2015. Вип. 56. С. 72-74.
2. Бурачек І.В., Верстова В.Я., Ярмолюк Д.І. Психологія кольору з погляду маркетингу. Бізнеснавігатор. 2020. Вип. 1. С. 85-90.
3. Сінельниченко Ю.В., Дубрівна А.П. Кольорові особливості візуальних повідомлень в рамках комерційної реклами. Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. Серія: Технічні науки. 2015. № 3. С. 277-281.
4. Прокопович Т.А. Кольорознавство і аспекти психологічного впливу в дизайні політичної реклами 2019 року. Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. 2020. № 2. С. 21-26.
5. Калініченко О.Ю., Кугай Т.А., Бистрякова В.Н. Функції кольору в рекламній продукції. Технології та дизайн. 2017. № 3(24).

6. Кулиняк І.Я., Жигало І.І., Коваль С.О. Вплив на прийняття рішень споживачів на ринку туристичних послуг за допомогою технологій нейромаркетингу. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Економічні науки». 2022. № 2. <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2022-2-7892>.
7. Sedr A.S. (). Color architecture and human being. Andisheh publication, 2007. p. 7-47
8. Winterstein, Lodwick. About colors. Central publication. 1999, p. 32-36
9. Тарасова К., Кононенко Г., Янтовська О. Особливості застосування кольору та світла в архітектурі та дизайні, їх вплив на людину. International Science Journal of Engineering & Agriculture. 2022. Vol. 1, No. 5, pp. 23-30.
10. Zhou, T., & Yezhova, O. Color psychology in interface design. Proceedings of the VI International Scientific Conference Topical issues of modern design (Kyiv, 2024). 2024. T.3. С. 247-250. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/%203_2024_compressed.pdf#page=247.
11. Ковтун Л. Колористика як інструмент теоретико-емпіричних досліджень конфліктів. Українознавчий альманах, 2021. № 29. С. 92-101.

REFERENCES

1. Hertsovska, N.O., & Tovt, O. (2015). Vplyv na svidomist liudyny cherez vykorystannia kontseptu koloru u reklamі [Impact on human consciousness through the use of the concept of color in advertising]. Scientific notes of the National University "Ostroh Academy". Series: Philological, 56, 72-74. [in Ukrainian].
2. Burachek, I.V., Verstova, V.Ya., & Yarmoliuk, D.I. (2020). Psykholohiia koloru z pohliadu marketynhu [Psychology of color from the point of view of marketing]. Business navigator, 1, 85-90. [in Ukrainian].
3. Sinelnychenko, Yu.V., & Dubrivna, A.P. (2015). Kolorovi osoblyvosti vizualnykh povidomlen v ramkakh komertsii noi reklamy [Color features of visual messages in the framework of commercial advertising]. Bulletin of the Kyiv National University of Technology and Design. Series: Technical sciences, 3, 277-281. [in Ukrainian].
4. Prokopovych, T.A. (2020). Koloroznavstvo i aspekty psykholohichnoho vplyvu v dizaini politychnoi reklamy 2019 roku [Color science and aspects of psychological influence in the design of political advertising in 2019]. Bulletin of the Kharkiv State Academy of Design and Arts, 2, 21-26. [in Ukrainian].
5. Kalinichenko, O.Yu., Kuhai, T.A., & Bystriakova, V.N. (2017). Funktsii koloru v reklamniі produktsii [Functions of color in advertising products]. Technologies and design, 3(24). [in Ukrainian].
6. Kulyniak, I.Ya., Zhygalo, I.I., & Koval, S.O. (2022). Vplyv na pryiniattia rishen spozhyvachiv na rynku turystychnykh posluh za dopomohoiu tekhnolohii neiromarketynhu [Influence on consumer decision-making in the tourist services market by using neuromarketing technologies]. International scientific journal "Internauka". Series: "Economic Sciences", 2. <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2022-2-7892> [in Ukrainian].
7. Sedr A.S. (2007). Color architecture and human being. Andisheh publication, 7-47.
8. Winterstein, L. (1999). About colors. Central publication, 32-36.
9. Tarasova K., Kononenko H., Yantovs'ka O. (2022) Osoblivosti zastosovannya kol'oru ta svitla v arkhitekturi ta dizaini, yikh vpliv na lyudynu. [Features of the use of color and light in architecture and design, their impact on humans]. International Science Journal of Engineering & Agriculture, 1(5), 23-30. [in Ukrainian].
10. Zhou T., Yezhova O. (2024). Color psychology in interface design. In: Proceedings of the VI International Scientific Conference Topical issues of modern design (Kyiv, 2024), 3, 247-250. https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/%203_2024_compressed.pdf#page=247.
11. Kovtun L. (2021) Koloristika yak instrument teoretiko-empirichnikh doslidzhen` konfliktiv. [Coloristics as a tool for theoretical and empirical studies of conflicts]. Ukrainian studies almanac, 29, 92-101. [in Ukrainian]

УДК 78.071.2Ліст:781.63]:7.035(045)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-1-15>

Олександр ЗАВОЛГІН,
ocrid.org/0009-0004-6024-8427
в.о. доцента кафедри хорового диригування
Національної музичної академії України імені П.І. Чайковського
(Київ, Україна) ivalzavolgin7704@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ДИРИГЕНТСЬКОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ТА ІНДИВІДУАЛЬНОГО ВИКОНАВСЬКОГО СТИЛЮ ФЕРЕНЦА ЛІСТА

Характеристика проблеми. Проаналізовано концертно-творчу діяльність геніального німецько-угорського композитора, піаніста, диригента Ф. Ліста. Виокремлено диригентську складову його творчого шляху. Розкрито особливості техніки диригування, підхід до інтерпретації авторського тексту і наповнення музичного матеріалу, базуючись на раніше не опублікованих матеріалах та публіцистичних виданнях. **Наукова новизна статті** полягає у виокремленні та розкритті маловідомої частини творчого життя Ф. Ліста – його професійної діяльності, як диригента оркестру. Висвітлено погляди та особливості роботи з музичними творами митця, підхід та ставлення до авторського матеріалу в роботі з колективом виконавців. Досліджено новаторський підхід до процесу взаємодії диригента та оркестру, доведено бачення самого музиканта на розвиток професії диригента-інтерпретатора. Опрацьовано багатогранну творчу та музично-суспільну діяльність, та акцентовано увагу на одній з її сторін – диригентській. Визначено, що передбачаючи перспективи розвитку «молодої» професії диригента-інтерпретатора в епоху пізнього романтизму, Ф. Ліст зробив фундаментальний внесок у розвиток диригентського виконавського мистецтва другої половини ХІХ століття. Означено інтелектуально-творчий підхід до трактування музичного матеріалу та унікальна манера впливу на музикантів-виконавців, (яка передавала не тільки ансамблеву впевненість, а й інтонаційно-сміслову налаштування) навіть без задіяння зовнішньої мануальної техніки, що стали творчим «credo» Ліста-диригента. Акцентовано увагу на експресивно-інформативному підході до диригування, співзвучному сучасним науковим уявленням, який Ф. Ліст виклав у його знаменитому «Лісті про диригування» (1853) і заклав принципи перебудови диригентської професії на засадах інтелектуально-образного підходу до впровадження системи керування колективом виконавців.

Ключові слова: творча діяльність Ф. Ліста, диригент-інтерпретатор, диригентська інтерпретація, Ліст-диригент, виконавський стиль, реформатор, диригування, оркестр, колектив виконавців, пізній романтизм, програмна музика.

Oleksandr ZAVOLGIN,
ocrid.org/0009-0004-6024-8427
Acting Associate Professor of the Department of Choral Conducting
National Academy of Music named after P.I. Tchaikovsky
(Kyiv, Ukraine) ivalzavolgin7704@gmail.com

FEATURES OF THE CONDUCTOR'S INTERPRETATION AND INDIVIDUAL PERFORMANCE STYLE FRENZ LISTA

Characterization of the problem. The article analyzes the concert and creative activity of the genius German-Hungarian composer, pianist, conductor Franz Liszt. The conducting component of his creative career is highlighted. The peculiarities of the conducting technique, the approach to the interpretation of the author's text and the content of the musical material are revealed, based on previously unpublished materials and journalistic publications. **The scientific novelty of the article** lies in the isolation and disclosure of a little-known part of Liszt's creative life - his professional activity as an orchestra conductor. The article highlights the views and peculiarities of working with the composer's musical works, the approach and attitude to the author's material in working with a team of performers. An innovative approach to the process of interaction between the conductor and the orchestra is investigated, the musician's vision of the development of the profession of conductor-interpreter is proved. The multifaceted creative, musical and social activities of the conductor are analyzed, and attention is focused on one of its aspects - conducting. It is determined that by foreseeing the prospects for the development of the "young" profession of conductor-interpreter in the era of late Romanticism, Franz Liszt made a fundamental contribution to the development of conducting performing arts in the second half of the nineteenth century. The intellectual and creative approach to the interpretation of musical material and the unique manner of influencing performing musicians (which conveyed not only ensemble confidence, but also intonation and semantic attitude) even without the use of external manual technique, which became the creative "credo" of Liszt the conductor, are outlined. Attention is focused on the expressive and informative approach to conducting, consonant with modern scientific ideas, which Liszt set forth in his famous "Letter on Conducting" (1853) and laid down the principles of restructuring the conducting profession on the basis of an intellectual and figurative approach to the implementation of a system of control over a team of performers.

Key words: creative activity of F. Liszt, conductor-interpreter, reformer, conducting, orchestra, Liszt-conductor, group of performers, late romanticism, program music.

Постановка проблеми. Досліджуючи творчість представників-диригентів німецької романтичної школи другої половини XIX століття, не можливо обійти увагою творчість та унікальні погляди відомого музиканта цієї доби Ф. Ліста. І, якщо фортепіанна, чи композиторська творчість геніального композитора відома всім ледь не з музичної школи, то саме його диригентсько-виконавська діяльність залишається дещо за межами вивчення творчого напрямку його життя. Ф. Ліст позиціонував себе як музикант-інтерпретатор, що найяскравіше проявилось саме у репетиційно-концертній роботі. Як диригент виконавець він заклав широкий пласт у фундамент формування молоді професії – диригента-інтерпретатора, як самостійної ланки музичного виконавства. Й справді, новаторський підхід до роботи з партитурою та особливий стиль взаємодії з виконавцями; його неймовірний талант як диригента-інтерпретатора своєї музики та творів інших сучасних композиторів (починаючи від класиків і закінчуючи прем'єрними виконаннями музики молодих авторів), непримиренна боротьба у відстоюванні за пультом «інтересів саме музики», спонукають до глибшого вивчення та розкриття окремої сфери творчого доробку у якості диригента-виконавця. Притаманна йому твердість переконань, що виконавець своїми засобами завершує роботу автора над образом, доводить її до логічного кінця і це стає можливим лише тоді, коли мета, поставлена автором перед виконавцем, беззастережно стає його особистою метою – заслуговує на окреме обговорення для глибшого проникнення в основи образної сутності Ліста-виконавця. Особливості концертно-публічної діяльності, в контексті формування нового типу диригента-інтерпретатора і, як наслідок, виховання, як виконавської складової процесу (оркестрового колективу) так і сучасного слухача, визначили новаторський стиль і підхід до роботи генія, що вимагають висвітлення і дослідження. Саме тому, актуальним і нині є вивчення особливостей диригентської інтерпретації та індивідуального виконавського стилю Ф. Ліста.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На жаль, творча постать Ф. Ліста-диригента відома широкому колу музикантів лише узагальнено. Основним матеріалом для розгляду став його «Лист про диригування» (Liszt 1853), у відповідь на нападки критики. «<...> Це моя непридатність як диригента» зазначає він у листі (Liszt 1853). У цьому джерелі знаходимо цінну інформацію про уявлення композитора-диригента щодо виконання музики композиторів класиків (насамперед, Бетховена), трактування та інтерпретації сучасних

авторів – Р. Вагнера, Р. Шумана, Ф. Мендельсона, Г. Берліоза, їх бачення розвитку та становлення професії диригента. Завершує Ліст свій «Лист» словами, що не тільки актуальні і сьогодні, але й вже стали постулатом розвитку диригентської професії: «<...> Я вже, здається, сказав якимось, що, на мою думку, справжнє завдання диригента полягає в тому, щоб здаватися явно зайвим. Ми – керманічі, але не веслярі» (Liszt 1853).

Отже більшість сучасних досліджень, присвячених розкриттю постаті Ф. Ліста, спрямовані на вивчення його творчої спадщини, або зосереджують свою увагу на особливостях виконавської діяльності музиканта у якості геніального піаніста. Стосовно диригентської складової творчого шляху Ліста-диригента, збережено та опубліковано досить мало відомостей. Певна інформація, в якій розкривається особистість Ліста-диригента, висвітлена у фундаментальній біографічній роботі Ліни Раман, що видана в трьох томах у 1880–1894, якою відома критикиня займалася під наглядом самого маестро (Ramann 1880–1894).

Що стосується розгляду саме диригентської складової діяльності митця – певну частину дослідження складають публікації німецьких журналів та газет того часу, відгуків та розповідей сучасників диригента та спогадів виконавців, з якими Ф. Лісту довелося концертувати.

Серед останніх зарубіжних видань справжньою знахідкою є публікація музикознавиці Ніна Ноеска (Nina Noeske 2015), опублікована Базельським Музикознавчим семінаром Базельського університету в збірнику «DirigentenBilder. Musikalische Geste – verkörperte Musik» («Картинки диригента. Музичні жести – втілена музика» під редакцією Андре Столберга та ін.). Дослідниця у статті «Steuer Männer versus Ruder knechte: Franz Liszt als Pultvirtuose» (Ніна Ноеска «Керманічі проти веслярів: Ф. Ліст, як віртуоз подіуму») розглядає тернистий диригентський шлях розвитку угорсько-німецького генія.

Мета дослідження – актуалізувати постать диригента Ференца Ліста у контексті розвитку та становлення диригентської професії у другій половині XIX століття. Дослідити репетиційно-концертну діяльність композитора-диригента, акцентуючи увагу на його естетично-художніх принципах роботи над музичним матеріалом з колективом виконавців.

Виклад основного матеріалу. Ференц Ліст (1811–1886) геніальний угорсько-німецький композитор і піаніст, який відкрив нову еру в історії фортепіанного виконавського мистецтва: диригент, педагог, критик, музично-громадський діяч.

Безсумнівно, в історію виконавського мистецтва Ф. Ліст насамперед увійшов як піаніст–віртуоз, композитор, педагог, публіцист, затятий пропагандист програмної музики. Але окремої уваги і особливого вивчення заслуговує явище не менш унікальне, яке майже не мало прямих послідовників, але яким захоплювалися сучасники, як виконавці, так і диригенти, це – **Ліст-диригент**.

Як не дивно, але саме Ференц Ліст зробив значний внесок в основи сталого для Німеччини стилю диригування. Перші його концерти у Веймарі показали, що його виконавський стиль не можна підвести ні під один із відомих зразків диригентського виконавства. Музичний критик газети «Allgemeine musikalische Zeitung», наприклад, пише, що симфонії Бетховена були зіграні «у повільніших темпах», ніж зазвичай і додає «з разючим ефектом» (Allgemeine musikalische Zeitung, 1844: 164). У цих словах відзначено головну особливість виконавської манери диригента: його відхід від школи Мендельсона. Ліст виконує симфонії Бетховена у повільному темпі, тобто у манері, протилежній тій, в якій диригують німецькі диригенти. Він уміло, у всьому блиску розкриває ідею твору, наочно для всіх музикантів, без метушні позначає за допомогою рухів будь-який тонкий відтінок. «<...> У міміці його живого, виразного обличчя відбиваються всі радості і страждання, закладені в звуках... Ліст – це втілена душа музики» (Neue Zeitschrift für Musik 1844: 72).

П. Корнеліус¹ пише з ентузіазмом: «<...> Як повчальні були репетиції до його великих концертів, що за диво одкровення були: його музичний слух, його рука, що диригує і пояснює, його манера говорити, надихати і електризувати» (Neue Zeitung für Musik 1867: 287).

Ліст не володів німецькою технікою диригування і не був пов'язаний ні зі школою Мендельсона, ні з традицією Вебера чи Шпора. Щоправда, чув багатьох німецьких диригентів, але дух їхнього виконання, який започаткував Мендельсон, не чіпав його серця. Йому було неприйнятним, коли «диригент бере на себе функцію вітряка і в поті свого обличчя намагається передати своєму оркестру запал натхнення» (Liszt 1953).

¹ Корнеліус (Cornelius) Петер (24.12.1824, Майнц – 26.10.1874, там же), німецький композитор, поет і музичний критик. У 1852–1858 рр. жив у Веймарі, де познайомився з Ф. Лістом, приєднався до «веймарської школи». Співпрацював у журналі "Neue Zeitschrift für Musik", пропагуючи творчі принципи Ф. Ліста і Г. Берліоза.

Художні погляди Ліста сформувалися на ґрунті французької культури. «Техніка точності» (Präzisionstechnik) Габенека² і програмне розуміння музичної виразності в душі Берліоза – ось основа його диригентського методу, який він удосконалював, тонко пристосовуючи його до особливостей німецької психології. Образна сутність яскраво проявляється у його виконавстві, як піаніста так і диригента. Він був переконаний, що виконавець своїми засобами ніби завершує роботу автора над образом, доводить її до логічного кінця і що це можливо лише тоді, коли мета, поставлена автором, беззастережно стає його особистою метою.

На естраді Ліст намагається максимально драматизувати своє виконання, сидячи за роялем або стоячи перед оркестром, бо драма уявлялася йому тією формою, в якій почуття людини, вічно роздвоєні, знаходять найбільш повне вираження. Слід зазначити, що шлях до «драматизації» виконання намітив ще Бетховен. Проте Ліст найповніше здійснив цей процес у сфері виконавського мистецтва, поширивши його рівномірно і на філософсько-естетичний момент (характер зображуваних почуттів та подій), і на композиційний (підпорядкування всіх дій і переживань центральній розв'язці, кульмінації, «драматичному вибуху»). «<...> Ліст чуйно реагував на вимоги епохи, «закоханий у драму»; виконанню драматичному, повному «контрастів і зіткнення почуттів», він віддавав перевагу над всіма іншими видами виконання (Brent-Smith 1929: №1035). Він безсумнівно йшов у ногу з часом. «<...> Виконавське мистецтво Ліста, як і його творчість, своєрідно поєднувало в собі акторську позу і пафос зі щирістю (відвертістю) і правдивістю. Говорячи словами Гюго, Ліст умів «залишатися завжди в межах природності, проте все ж виходячи з них часом». І в цьому полягала величезна сила його впливу на слухачів.

На думку Ліста, щоб зрозуміти виконуваний твір, проникнути в його потаємні початки, виконавець повинен порушити (збудити) і розвинути в собі те, що було пережито і сказано іншим, він повинен, якщо і не піднятися на одну висоту з автором, то хоча б наблизитися до неї. А це

² Франсуа Антуан Габенек (Хабенек, Габенек, фр. François-Antoine Habeneck; 1781–1849) – французький скрипаль, композитор і диригент. У 1828 р. став першим керівником Оркестру концертного товариства Паризької консерваторії і залишався на цій посаді до своєї смерті. Як диригент Габенек був пропагандистом музики Бетховена у Франції. Засновник товариства Концертів Консерваторії; йому більше, ніж будь-кому, Франція зобов'язана знайомством із музикою Бетховена.

неможливо без міцного, всебічного розвитку інтелекту та почуттів. Могутнє явище Ліста остаточно підтвердило переконання сучасників, що ідеал музиканта–виконавця: повний розвиток техніки рук у гармонії з повним розвитком інтелекту; ніякі «staccato, legato, perlé, glissando, carezzando, massacrando e amazzando, не допоможуть, якщо в голові, в інтелектуальному організмі музиканта немає достатньо даних для справжнього художника–поета. Навряд чи світ знав ще віртуоза, настільки різнобічно і блискуче освіченого, що так уперто працював над удосконаленням свого інтелекту. Про Ліста говорили, що «мозок його вироблений дивним чином, як і його пальці», «якби не був таким досконалим музикантом, він був би знаменитим філософом і письменником», «він дуже схильний до роздумів і міркувань (розмірковувань)», що у нього голова (розум) «мислителя». Безперечно це не було результатом сліпого, захопленого поклоніння перед його особистістю. У відгуках цих чітко помічена одна з головних рис його виконавського генія як піаніста так і, як диригента – великий розум.

Істотно, що для Ліста сфери раціонального та емоційного були нерозривними. Він неодноразово вказував, що виконавець, крім всебічних знань, що набувають шляхом читання та спілкування з видатними людьми, повинен сам багато пережити і побачити; пізнати не тільки «дерево знань», а й «дерево життя».

Бузоні³ чудово висловив цю думку про Ліста: «У кого життя не залишило в душі ніякого сліду, той ніколи не навчиться мови мистецтва» (Busoni F. 1922: 138).

Таким чином, єдність **чуттєвості і розуму, уявлення і розмірковування** було основою виконавського мистецтва Ліста. З іншого боку, за наявності урівноваженої розсудливості, він завжди вражав усіх яскравою емоційністю свого виконання, чи то грою на роялі або диригуванням.

³ Данте Мікеланджело Бенвенуто Ферруччо Бузоні (італ. Dante Michelangelo Benvenuto Ferruccio Busoni; 1 квітня 1866, Емполі – 27 липня 1924, Берлін) – італійський композитор, піаніст, диригент і музичний педагог, музикознавець. Один з найвидатніших піаністів межі XIX–XX століть, майстер імпровізаційного мистецтва. Його гра вирізнялася глибиною думки, самобутністю й оригінальністю трактування, блискучою технікою, багатством і розмаїттям тембрових барв. Бузоні автор численних фортепіанних транскрипцій творів різних авторів. Як піаніст і насамперед як диригент він виступав пропагандистом нової музики, виконуючи твори Бартока, Шенберга, Сібеліуса (особливою популярністю користувався цикл оркестрових концертів 1902–1909 рр.).

У своїй роботі з виконавським колективом велику увагу Лист приділяє принципу образності, та моменту концентрації уваги та самовладання виконавця. (Цікаво, що про все це значно пізніше пише Г.Л. Єржемський, зокрема, у працях «Психологія диригування», «Парадокси психолінгвістики у світлі фізичних уявлень», «Суггестивні фактори в діяльності диригента», «Диригентський жест, як носій знакової інформації» та ін.).

Ось як описує А. Вей свої спостереження за Лістом: «Сумніваюся, що він сам відчував особливі емоції, коли пронизує вашу душу своїм виконанням. Він просто слухає кожен звук, знаючи точно, який ефект йому бажано зробити і як це досягти. Насправді в ньому поєднуються дві особи: **слухач і виконавець**. Але якого ж величезного самоволодіння (самоконтролю) це вимагає» (Brent-Smith. A. Studj of Franz List. Musical Times. 1929 № 1035).

У своїй концертній творчій діяльності, як у сольних виступах так і в роботі з оркестром, Лист величезну увагу приділяв паузам і ферматам, тривалість яких, вважав він, залежить від акустики, інструментарію, нарешті, від професіоналізму виконавців (диригента та оркестрантів). Для нього це питання було предметом тривалого вивчення. Стилистично вірне виконання пауз і фермат було не менш значимим ніж точне виконання того чи іншого пасажу. Він неодноразово пояснював учням і оркестрантам, що паузи та фермати не є «діти свавілля», що вони є показниками певних авторських намірів, на які виконавець не може не зважати. Більша чи менша тривалість пауз і фермат, розуміння їх характеру – цілком залежить від звукового контексту, в якому вони перебувають. В одному випадку – вони збільшують стан напруги, ніби згущуючи його, і, природно, не можуть бути далеко розтягнуті за межі, що визначаються метром і темпом твору. В іншому – вони сприяють поступовому згасанню звучання, ніби розслаблюють рух і за своїм характером є дуже розпливчастими, невизначеними. У третьому випадку вони є розділом між окремими частинами та епізодами твору (*Interruzione* – перерва, зупинка, за термінологією самого Ліста) і часом бувають досить тривалими.

Словом, і паузи і фермати належать художньому твору так само невід’ємно, як і весь основний звуковий матеріал, і, зрештою, визначаються поетичною ідеєю автора (і насамперед є показником виконавського інтелекту музиканта–виконавця).

Щодо динаміки виконуваного твору – то основні її принципи за Лістом були особливо цікаві. Він рішуче скасовує традиційно-догматичні правила, які встановлюють динамічне нюансування, зна-

чною мірою, механічним чином у музиці (*forte*, *piano*, регулярні *crescendo*, *diminuendo* у відомих, передбачених випадках). Якщо раніше кожен перехід від низького звуку до високого, як правило, виконувався *crescendo*, а від високого звуку до низького – *diminuendo*, то маестро вважав, що у всіх цих випадках на перший план повинні виступати міркування поетично-образного порядку. За Лістом, кожен динамічний відтінок має знаходити своє обґрунтування у внутрішньому змісті твору.

Він категорично заперечує і проти механічного зв'язування *diminuendo* із уповільненням темпу: «Якщо написано *diminuendo*, я вас прошу співати слабо, але ніяк не затримувати темп» (із зауважень диригента хору під час однієї з репетицій у Веймарі 1849 року). На репетиціях з хором або з оркестром вимагалось максимум уваги правильному та точному розрахунку звукових динамічних градацій. Він радить робити наростання звучання дуже поступово, уникати передчасного *crescendo* і взагалі ніколи не переступати кордонів у силі звучності: кожна занадто рання витрата сили, а також перебільшення темпу неминуче доходить до плоскої води, віртуозного шуму або ж зрівнює грандіозну вершину. Ліст, звичайно, усвідомлював те, що продумана ним шкала динамічних відтінків може лише вельми приблизно відобразити справжній звуковий задум композитора. Відтворити за допомогою позначень усі тонкощі динаміки, як і всі нюанси темпу, справа неможлива. Багато виконавець повинен сам вгадати і відчувати. Він добре знав, відчував, як важливо чути і виконувати той чи інший відтінок **ясно, точно й визначено беззаперечно** – «ніколи біля» – головна його вимога.

Підпорядковуючи динаміку загальному художньому задуму, встановлюючи залежність динамічних наростань і спадів від «періодичних ритмів», а також від різних засобів музичної виразності, Ліст тим самим поєднував різні елементи виконавського процесу в одне ціле. Хоча, при всій своїй вимогливості та дивовижній розбірливості в динамічних та агогічних нюансах, він ніколи не був дріб'язковим і не любив надмірної деталізації у виконанні.

Ліст категорично повстає проти механічного повторення однакових нюансів: «однакові нюанси, вирази, зміни, – говорить він, – не повинні повторюватися; музичні фрази підпорядковуються тим самим законам, що й мовлення – забороняють повторювати однакові слова, те саме стосується і музичного вираження, це втомлює» (Boissier 1927: 87).

Проблеми, які Ліст намагається вирішувати під час виконавства по новому, теоретично виходять з недосконалості нотного запису, що ставить в основу такт, як лічильну одиницю, з його

чітко фіксованими сильними і слабкими долями. Однак опорні моменти музичної побудови часто не співпадають з сильними долями такту, що легко виявити в будь-якій поліфонічній музиці, де сама природа контрапунктичної тканини вступає в суперечність із єдиним членуванням по вертикалі, що є обов'язковою умовою тактувальної техніки.

Невідповідності такого роду наштовхнули Ліста до спроби відмовитися від звичайної схеми диригентських рухів (підкреслення сильних долей такту). Диригування за періодами із виділенням їх опорних долей збивало оркестрантів того часу, викликало здивування слухачів і звичайно ж критиків.

Нововведення Ф. Ліста у сфері інтерпретації були настільки значущі, що не могли не призвести до корінного перетворення всіх конкретних засобів і прийомів виконання. Основний принцип, за яким Ліст будує процес виконання – **принцип образності**. Це цілком поєднується з головним завданням його творчості – «**оновлення музики шляхом її внутрішнього зв'язку з поезією**», що насамперед підтверджується яскравою образністю та програмністю його власних творів, які здебільшого мають літературно-поетичні чи мальовничо-поетичні підоснови, на що сам Ліст прагне особливо виразно вказувати у заголовках, передмовах, епіграфах до твору.

Сповідуючи творчий шлях сприйняття партитури, Ліст вважав, що не слід шукати якоїсь єдиної, або абсолютно вірної інтерпретації. Вона має бути відтворена виконавцями у порядку, в якому композитор написав нотні знаки з урахуванням його принципів побажань, виражених різними позначеннями. Далі сфера діяльності інтерпретаторів, кожного зі своїм психофізичним комплексом та емоційним ладом, які і доносять до слухачів зміст твору у певному співвідношенні особистого та об'єктивного. Він вважав, що вірність тексту не повинна бути самоціллю. Та й чи можна бездоганно виконати всі без винятку, найменші, зазначені в партитурі, побажання автора? Ліст сам відповідає на це запитання у передмові до симфонічної поеми «Мазепа»: «Я прагну до того, щоб зробити мої наміри щодо динамічних відтінків, прискорення та уповільнення темпу тощо, за можливості зрозумілими за допомогою відповідних позначень; однак було б помилковим вважати, що можна зафіксувати на папері все те, що надає краси і характерності виконання...». Продовжуючи цю думку можна зазначити, що знаки динаміки, агогіки, артикуляції не визначають точного дозування цих засобів виразності; те саме стосується темпоритмічного й навіть звуковисотного боку твору (для інструментів не темперованого

ладу та вокальної музики), а відтак усі ці різноманітні позначення мають застосування та смисл тільки, як *умовні позначення*. Та задля глибшого розуміння творчості Ліста варто сприймати будь які авторські ремарки, особливо італійські терміни в його творах, як особисте звернення Ліста-генія саме до нас, його нащадків.

Попередники Ліста не знали такого вільного ліплення форм, яке спостерігається в музиці його симфонічних поем. Тільки розуміння духу його оркестрових творів дає ключі до усвідомлення специфіки його диригування. Ми бачимо її у вільному фантазуванні, що відтворює хід поетичної думки за допомогою далекоюсяжних модифікацій виконання і темпу. При цьому він трактує твір переважно синтетично як єдиний живий організм. Його не задовольняло, як виконання, засноване на розчленуванні твору на окремі виразні елементи, так і виконання, що будується на відірваному від почуттів міркуванні про ідею твору. Тому першою реформою Ф. Ліста, що впливала із прагнення його до поетично-образного виконання, стало *«розкріпачення» (звільнення) музичної мови від тактових кайданів*. Якщо апологети «класичного мистецтва» розглядали такт як основну одиницю музичного твору, як душу музики, і бачили першу і найважливішу умову правильної інтерпретації у «вмінні тримати такт», то Ліст відводив такту зовсім інше місце, розглядаючи його як щось підпорядковане «періодичним ритмам» твору.

«Періодичне виконання» призвело до значних зрушень у розумінні темпу, динаміки, пауз. Ліст вважає, що немає такого незмінного темпу, якого варто було б дотримуватись протягом виконаного твору, вважаючи при цьому, що *tempo rubato* – є одним із основних засобів для досягнення різноманітності нюансів, життєвості, пластичності та декламаційності виконання. Пояснюючи своїм учням *tempo rubato* він каже: «Бачите гілки дерева, як вони гойдаються, листя як вони колишуться і хвилюються? Стовбур і гілки при цьому тримаються міцно, це і є *tempo rubato*» (Ramann L. 1880: 105).

Виступаючи на одному із свят у Калсруе (Німеччина), Ліст накликав на себе запеклі нападки преси. У незвичайності диригентських жестів бачили доказ його нездатності керувати оркестром. Відповіддю критикам стала стаття «Ліст про диригування». «Гарячі дискусії навколо диригування Ліста виразно свідчать, що щось змінювалося з точки зору соціальної історії, композиції та естетики виконання» (Nina Noeske 2015: 144). Як Ліст-віртуоз виробив свою власну фортепіанну техніку, так і Ліст-диригент випрацював свій влас-

ний метод управління оркестром, попри всі традиції, переклав центр тяжіння з окремих тактів на періоди та музичні фрази. Він не викреслював паличкою однакових трикутників, квадратиків, а прагнув передати мажорних мелодій, її підйоми та спади; наочно виділяв музичні періоди та мотиви і домагався зовні зримого вираження фразування та нюансування. Швидкому бадьорому диригуванню мендельсонівської школи, Ліст протиставив величезну свободу художньої інтерпретації. Ліст ніби диригує і грає під натхненням миті – він не стільки сконцентрований на передачі авторської думки, скільки перебуває під впливом почуття, яке намагається передати слухачеві.

Сучасники висловлювалися про манеру диригування Ліста, що він під час виконання часом надовго переставав тактувати, показуючи лише виконавську сторону твору – його динаміку, нюанси, художні сторони та якості музики, яка звучить, підтверджуючи свій принцип, за яким «справжнє завдання диригента полягає в тому, щоб «здаватися явно зайвим». І як піаніст віртуоз, і як диригент, він претендує на те, щоб не лише втілювати справжній дух музики, а й передавати його. Для Ліста надважливим завданням є реалізація художньої, вільної, творчої інтерпретації, а не дріб'язкове возіння з нотним текстом. Натхнення та ентузіазм, а не прискіплива увага до того, чи одночасно грає вся «команда» виконавців.

Характерний і цікавий опис Ліста-диригента залишив його учень А. Зілотті⁴: «Бачив я Ліста, що диригував у Веймарі. Як правило місцеві диригенти завчасно вивчали з оркестром матеріал майже напам'ять: під час диригування Ліста вони стояли десь поблизу, щоб виключити всякі виконавські казуси, оскільки більшість виконаного твору Ліст майже зовсім не диригував. Зовнішній вигляд Ліста на диригентській естраді був напрочуд імпозантний: його довгий, наглухо застебнутий сюртук абата, його пишна грива білого волосся, його одухотворена фігура – все це мало вигляд чогось неземного, чогось не від світу цього, він здавався не тільки гігантського зросту, але ніби ширяючий над усіма нами <...> над всією залюю ... В руках у нього не було палички: поки йшла музика більш-менш спокійна, він ледве відбивав (а часто і зовсім не відбивав) такт. Коли ж

⁴ Олександр Зілоті (нар. 27 вересня (9 жовтня) 1863, Старобільськ Харківської губернії, (нині Луганська область, Україна) – 8 грудня 1945, Нью-Йорк, США) – видатний піаніст та диригент. Брав приватні уроки у Ференца Ліста; 1885-го заснував «Товариство Ліста» у Веймарі.

треба було зробити велике *crescendo*, він раптом розпластував свої довгі руки, як орел свої крила, і ви відчували разом із виконавцями такий підйом, що вам хотілося підвестися зі свого місця» (Ziloti Alexander 1919: 31).

Однак Ліста-диригента, незважаючи на величезні творчі злети, навряд чи можна віднести до категорії диригентів-професіоналів, це швидше диригуючий композитор (якими були Р. Вагнер, Р. Шуман та Й. Брамс). Але в історії виконавського мистецтва він залишиться одним із перших і найяскравіших представників тієї плеяди диригентів, які завдяки силі свого безпосереднього впливу на музикантів передавали їм не лише ансамблеву впевненість, а й інтонаційно-сміслову налаштування, яке виникало навіть без задіяння зовнішньої мануальної техніки. До диригентів такого типу, мабуть, згодом можна буде віднести Г. Малера, В. Фуртвенглера, Г. Караяна.

Примітним стає те, що розпочавши свою диригентську кар'єру, на посаді капельмейстера Веймарського театру, диригуванням П'ятої симфонії Бетховена, Ліст закінчує творчий шлях диригента у 1870 році, повернувшись до Веймара, після семирічного перебування в Італії, Дев'ятою симфонією Бетховена, в рік 100-ччя з дня народження видатного композитора.

З огляду особливостей диригентської діяльності Ф. Ліста слід розглянути і його пропозиції щодо реформування внутрішньої структури диригентської діяльності в оперному театрі. Виходячи з необхідності популяризації найкращих творів музичного мистецтва, а також виховання художніх уподобань слухачів, Ліст висуває проект корінної реформи оперного театру: дбайливе, поважне ставлення до шедеврів колишніх епох (не братися за справу без можливості зробити постановку з честю); виконувати (у прем'єрних постановках) і підтримувати творчість композиторів-сучасників; «необмежена гостинність» до невиданих творів, на які чекає майбутнє; сувора заборона на музику, що несе в собі тільки зовнішній, вульгарний ефект (Liszt 1910: 25-27).

Свої новаторські ідеї Ференц Ліст намагався поширювати і шляхом педагогічного впливу. Серед його учнів у перший Веймарський період були: Ганс фон Бюлов, Карл Таузіг, Франц Кролл, Діоніс Прукнер, Карл Кліндворт, Франц Бендель, Ганс фон Бронзарт, Юзеф Венявський, Олександр Вінтер-

бергер, Рудольф Віоле, Саломон Ядассон, Марфа Сабініна, Інгеборг Старк, Агнеса Стріт та ін.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Серед музикантів XIX століття починає проявлятися потяг до теоретичних узагальнень у сфері музичного виконавства та зокрема диригентського мистецтва. Імен, які внесли значний внесок у теорію диригентського виконавського мистецтва багато, та насамперед слід назвати Г. Берліоза, Р. Вагнера та Ф. Ліста. Поява цих митців, на вершині розвитку музичного романтизму XIX століття є не випадковою, а підготовлена цілою низкою музикантів, які своєю творчістю вплинули на загальний прогрес музичного мистецтва і зокрема диригентсько-виконавського.

Яскрава та унікальна постать геніального німецько-угорського композитора Ф. Ліста, унеможливує вивчення та дослідження розвитку та процесу становлення диригентської професії у другій половині XIX століття, уникаючи вивчення авторської новаторської методики роботи Ліста-диригента. Можна зазначити, що саме Ф. Ліст, з його непримиренним ставленням до пошуків нового, до осмисленої роботи над партитурою, до «розумного» прагнення втілити всі складові композиторської думки, з унікальним підходом до використання диригентської техніки, що має відповідати всім якостям диригента-інтелектуала – стає тією видатною фігурою, яка не тільки задумується над особливостями взаємодії диригент-виконавець-слухач, а яка намагається дослідити, визначити, впровадити та викласти і обґрунтувати ті методичні принципи роботи, які стануть фундаментом становлення нової, самостійної ланки музичного виконавства – виконавства диригентського. Праця митця-диригента, яка відрізняється концертно-публічною діяльністю, що накладає певний відбиток на «музичний малюнок» епохи і вимагає від нього великої відповідальності перед музичним суспільством, особливо коли сам митець стає фундатором-засновником майбутньої новітньої школи (у цьому випадку – диригентської школи), не може залишитися поза увагою нащадків. Саме тому, вивчення цієї важливої диригентської складової творчого життя видатного композитора-диригента Ф. Ліста вимагає від нас подальшого дослідження та вивчення з перспективою методичного обґрунтування його виконавської думки в науковій площині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ганзбург Г. Користувачам лістівських видань. *Європейський музичний романтизм: Ференц Ліст. Каталог виставки*. Укладачі Романова Е., Християн О., Долбня В. Харків, 2005. С. 4–7.
2. Лошков Ю. Німецька романтична диригентська школа (друга половина. XIX ст.). *Культура України* : зб. наук. пр. М-во культури. України, ХДАК. Харків, 2012. Вип. 36. С. 267–276.

3. Лoшкoв Ю. Німецька романтична диригентська школа (перша половина ХХ ст.). Культура України : зб. наук. пр. Харків: ХДАК. 2012. Вип. 39. С. 224–233.
4. Макаренко Г. Творчість диригента: Естетико-мистецтвознавчі виміри : монографія. Київ : «Факт», 2005. 328 с.
5. Плужніков В. Професія диригента та шляхи її формування в західноєвропейській театральній практиці ХІХ століття. Давидов М. Виконавське музикознавство. Енциклопедичний довідник. Луцьк, 2010. С. 255–256.
6. Allgemeine musikalische Zeitung, Verlag: Breitkopf und Härtel, 1844 Leipzig s.164.
7. August Stradal Erinnerungen an Franz Liszt Published by Paul Haupt, Bern, Leipzig, 1929, 173 p.
8. Brent – Smith. A. Studj of Franz List. Musical Times. 1929. №1035.
9. Boissier A. Liszt pedagogue. Leconsde piano données par Liszt á mademoiselle Valérie Boissier á Paris en 1832. Honoré Champion, Paris, 1927. 96 s.
10. Busoni F. Von der Einheit der Musik, Max Hesses Verlag Berlin.1922, s. 390.
11. Gesine Schröder «Notizen zu einer historischen Dirigierlehre oder Wie Liszt seine symphonischen Dichtungen leitete». Zeitschrift ästhetische bildung. JG.3, 2001, №1.
12. Goellerich August «Franz Liszt» Europäischer Literaturverlag, 2015, p. 404.
13. Hamburger K. Franz Liszt. Budapest: Corvina, 1973. 278 p.
14. Leibowitz R. Les Prophéties de Franz Liszt. Leibowitz R. L'évolution de la musique, de Bach à Schönberg. Paris: Éditions Corrêa, 1951. P. 141–153.
15. Liszt Franz «Brief über das Dirigieren», Antwort an die Kritik, Ausgabe des «Musikalischen Festes in Karlsruhe» von Hoplite (Richard Pohl), Weimar, 1853.
16. Liszt F. Gesammelte Schriften, LEIPZIG DRUCK UND VERLAG VON BREITKOPF, 1910 s/422.
17. Neue Zeitschrift fUr musik. 1'844, S. 72.
18. Nina Noeske Steuermänner versus Ruderknechte: Franz Liszt als Pultvirtuose DirigentenBilder. Musikalische Gesten – verkörperte Musik, hg. von A. Stollberg, J. Weißenfeld und F.H. Besthorn 15 P. 2015, 494 p.
19. Raabe, Peter «Franz Liszt. Leben und Schaffen», Verlag: Cotta, Stuttgart, Berlin, 1931, 2 Bände
20. Ramann L. Franz Liszt als Künstler und Mensch, Leipzig : Breitkopf & Härtel, 1880-1894, in 3 Bänden, 340 s.
21. Ziloti A. My Memories of Liszt, Methven Simpson, Limited, 1919. 76 p.

REFERENCES

1. Hanzburg H. (2005) Korystuvacham listivskykh vydan. Yevropeyskyi muzychnyi romantyzm: Ferents List. [To the users of Liszt's editions. European musical romanticism: Franz Liszt.] Katalog vystavky. Ukladachi Romanova E., Khrystian O., Dolbniia V. - Exhibition catalog. Compiled by Romanova E., Khrystian O., Dolbniia V., 4-7. [in Ukrainian].
2. Loshkov Yu. (2012) Nimetska romantychna dyryhentska shkola (persha polovyna XX st.) [German Romantic Conducting School (the first half of the twentieth century)] Kultura Ukrainy : zb. nauk. pr. M-vo kultury. Ukrainy, KhDAK. - Culture of Ukraine: a collection of scientific articles. Ukraine, Kharkiv State Academy of Arts., 36. 267-276. [in Ukrainian].
3. Loshkov Yu. (2012) Nimetska romantychna dyryhentska shkola (druga polovyna. XIX st.) [German Romantic Conducting School (second half of the XIX century)] Kultura Ukrainy : zb. nauk. pr. Kharkiv: KhDAK. - Culture of Ukraine: a collection of scientific articles: KHARKIV STATE ACADEMY OF ARTS, 39. 224-233. [in Ukrainian].
4. Makarenko H. (2005) Tvorchist dyryhenta: Estetyko-mystetstvoznavchi vymiry [Conductor's creativity: Aesthetic and artistic dimensions] A monograph.: Fact, 328 c. [in Ukrainian].
5. Pluzhnikov V. (2010) Profesiia dyryhenta ta shliakhy yii formuvannia v zakhidnoievropeiskii teatralno-kontsertnii praktysi XX stolittia. [The profession of conductor and ways of its formation in the Western European theater and concert practice of the nineteenth century] Davydov M. Vykonavske muzykoznavstvo. Entsyklopedychnyi dovidnyk. Davydov M. Performing musicology. Encyclopedic reference book, 255-256. [in Ukrainian].
6. Allgemeine musikalische Zeitung (1844) [General musical newspaper] AmZ Verlag: Breitkopf und Härtel, Leipzig s.164. [in German].
7. August Stradal (1929) Erinnerungen an Franz Liszt [Memories of Franz Liszt] Published by Paul Haupt, Bern, Leipzig, p.173 [in German].
8. Brent - Smith. A. (1929) Studj of Franz List. Musical Times. №1035. pp. 401-403 (3 pages)
9. Boissier A. (1927) Liszt pedagogue. Leconsde piano données par Liszt aka mademoiselle Valerie Boissier aka Paris en 1832 [Liszt pedagogue. Piano lessons given by Liszt to Mademoiselle Valerie Boissier in Paris in 1832] Honoré Champion, Paris, 96 s. [in French].
10. Busoni F. (1922) Von der Einheit der Musik [On the unity of music] Max Hesses Verlag Berlin., p. 390. [in German].
11. Gesine Schröder (2001) "Notizen zu einer historischen Dirigierlehre oder Wie Liszt seine symphonischen Dichtungen leitete" ["Notes on a historical conducting course or how Liszt conducted his symphonic poems"] Zeitschrift ästhetische bildung. JG.3, №1. [in German].
12. Goellerich August (2015) «Franz Liszt» [«Franz Liszt»] Europäischer Literaturverlag, p. 404. [in German].
13. Hamburger K. (1973) Franz Liszt [Franz Liszt] Budapest: Corvina., 278 p. [in German].
14. Leibowitz R. (1951) Les Prophéties de Franz Liszt. Leibowitz R. L'évolution de la musique, de Bach à Schönberg [The Prophecies of Franz Liszt. Leibowitz R. The evolution of music, from Bach to Schönberg] Paris: Éditions Corrêa, P. 141-153 [in French].
15. Liszt Franz (1853) "Brief über das Dirigieren", Antwort an die Kritik [«Letter on Conducting», reply to the critics] Ausgabe des "Musikalischen Festes in Karlsruhe" von Hoplite (Richard Pohl), Weimar [in German].
16. Liszt Franz (1910) Gesammelte Schriften [Collected Writings] LEIPZIG DRUCK UND VERLAG VON BREITKOPF, s/422 [in German].
17. Neue Zeitschrift fUr musik. (1'844), [New Journal for Music] s. 72. [in German].
18. Nina Noeske (2015) Steuermänner versus Ruderknechte: Franz Liszt als Pultvirtuose Dirigenten Bilder [Helmsmen versus oarsmen: Franz Liszt as a virtuoso conductor's images] Musikalische Gesten - verkörperte Musik, hg. von A. Stollberg, J. Weißenfeld und F.H. Besthorn 15 P., 494 p. [in German].
19. Raabe P. (1931) "Franz Liszt. Leben und Schaffen" [«Franz Liszt. Life and Work»] Verlag: Cotta, Stuttgart, Berlin, 1931, 2 Bände [in German].
20. Ramann L. (1880-1894) Franz Liszt als Künstler und Mensch [Franz Liszt as artist and human being] Leipzig: Breitkopf & Härtel, in 3 Bänden, 340 s. [in German].
21. Ziloti A. (1919) My Memories of Liszt, Methven Simpson, Limited, 76 p.

УДК 78.02+781.1

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-1-16>**Віталій ЗАЄЦЬ,***orcid.org/0000-0002-1013-5270*

кандидат мистецтвознавства,

доцент кафедри баяна і акордеона

Національної музичної академії України імені П.І. Чайковського

(Київ, Україна) zaetsa@ukr.net**Олександр БЕНЗЮК,***orcid.org/0000-0001-9556-1203*

кандидат культурології,

декан факультету народних інструментів, доцент кафедри баяна і акордеона

Національної музичної академії України імені П.І. Чайковського

(Київ, Україна) benzyuk@ukr.net**Андрій ДУШНИЙ,***orcid.org/0000-0002-5010-9691*

кандидат педагогічних наук, професор,

завідувач кафедри музично-теоретичних дисциплін та інструментальної підготовки

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська область, Україна) assotobile@ukr.net

ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИЙ ДОВІДНИК «ВИКОНАВСЬКЕ МУЗИКОЗНАВСТВО» ЯК РЕЗОНАТОР ПРОВІДНИХ ТЕНДЕНЦІЙ СУЧАСНОГО НАУКОВОГО ЗНАННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ВИКОНАВСЬКОМУ МИСТЕЦТВІ

Стаття присвячена осмисленню енциклопедичного довідника «Виконавське музикознавство» з точки зору його практичної спрямованості на інтелектуалізацію музичної педагогіки. Довідник відображає сучасний стан речей, тенденції, досягнення та проблемні питання в українській музикознавчій науці на межі ХХ–ХХІ століть. Акцентується увага на його ролі у формуванні та розвитку нового дослідницького напрямку «Виконавське музикознавство». Вихід цієї роботи є якісним показником зрілості та визнання цієї галузі знання в мистецтвознавстві. Енциклопедичний довідник не лише систематизує накопичений доробок в єдину наукову систему, але й створює міцний фундамент для подальших досліджень, підвищуючи інтелектуальний рівень музичної педагогіки та виконавства.

Структурно-аналітичне представлення нової понятійної термінології, концепцій та методологій у довіднику сприяє їх впровадженню в практичну діяльність. Водночас, це дозволяє виявити, так би мовити, молекулярні зміни, які переживає українське музикознавство. Довідник відображає ключові внутрішні процеси, реформації та тенденції розвитку, що визначають сучасний музикознавчий ландшафт українського виконавського мистецтва.

Автором систематизовано та представлено надзвичайно широку панораму сучасної музичної культури України, висвітленої в наукових дослідженнях, з особливою увагою до академічного виконавського мистецтва у всіх його основних різновидах та формах. У цьому контексті підкреслюється велике культурологічне значення опублікованого посібника М. Давидова, який сприяє прискореному розвитку професійного виконавства, заснованого на міждисциплінарному підході, глибокому взаємопроникненні специфіки та тотальному взаємозапозиченні між суміжними мистецькими сферами.

Енциклопедичний довідник «Виконавське музикознавство» виступає важливим ресурсом для викладачів та студентів, надаючи їм доступ до комплексного аналізу прогресивних виконавських практик, інтерпретаційних підходів та історичних контекстів стильності гри в виконавстві. Його значення для розвитку музичної освіти важко переоцінити, адже довідник сприяє не лише збереженню та передачі знань, але й стимулює критичне мислення та дослідницький інтерес серед нових поколінь музикознавців.

Ключові слова: енциклопедистика, виконавське музикознавство, термінологія, виконавство, музична педагогіка.

Vitaliy ZAETS,

orcid.org/0000-0002-1013-5270

PhD in Arts,

Associate Professor at the Department of Bayan and Accordion

Ukrainian National Tchaikovsky Academy of Music

(Kyiv, Ukraine) zaetsa@ukr.net

Oleksandr BENZIUK,

orcid.org/0000-0001-9556-1203

Candidate of Culturology,

Dean of the Faculty of Folk Instruments, Associate Professor at the Department of Bayan and Accordion

Ukrainian National Tchaikovsky Academy of Music

(Kyiv, Ukraine) benzyuk@ukr.net

Andriy DUSHNIY,

orcid.org/0000-0002-5010-9691

Ph.D. in Education, Professor,

Head of the Department of Music Theoretical Disciplines and Instrumental Training

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

(Drohobych, Lviv region, Ukraine) accomobile@ukr.net

ENCYCLOPEDIC GUIDE “PERFORMING MUSICOLOGY” AS RESONATOR OF LEADING TRENDS IN MODERN SCIENTIFIC KNOWLEDGE IN UKRAINIAN PERFORMING ARTS

The article is dedicated to understanding the encyclopedic guide «Performing Musicology» from the perspective of its practical focus on the intellectualization of music pedagogy. The guide reflects the current state of affairs, trends, achievements, and problematic issues in Ukrainian musicological science at the turn of the 20th and 21st centuries. The focus is on its role in the formation and development of the new research direction «Performing Musicology». The publication of this work is a qualitative indicator of the maturity and recognition of this field of knowledge in art studies. The encyclopedic guide not only systematizes the accumulated work into a unified scientific system but also creates a strong foundation for further research and raises the intellectual level of music pedagogy and performance.

The structural and analytical presentation of new conceptual terminology, concepts, and methodologies in the guide contributes to their implementation in practical activities. At the same time, this allows for the identification of the so-called molecular changes that Ukrainian musicology is undergoing. The guide reflects key internal processes, reforms, and development trends that define the contemporary musicological landscape of Ukrainian performing arts.

The author has systematized and presented an exceptionally broad panorama of contemporary Ukrainian musical culture, as illuminated in scientific research, with particular attention to academic performing arts in all its main varieties and forms. In this context, the significant cultural value of the published manual by M. Davydov is emphasized as it contributes to the accelerated development of professional performance based on an interdisciplinary approach, deep interpenetration of specifics, and total mutual borrowing between related art fields. The encyclopedic guide «Performing Musicology» serves as an important resource for professors, lecturers and students, providing them with access to a comprehensive analysis of progressive performing practices, interpretative approaches, and historical contexts of stylistic music performance. Its significance for the development of music education is difficult to overestimate as the guide not only contributes to the preservation and transmission of knowledge but also stimulates critical thinking and research interest among new generations of musicologists.

Key words: *encyclopedic studies, performing musicology, terminology, performance, music pedagogy.*

Постановка проблеми. Існує думка, що фундаментальне енциклопедичне видання, сформоване в контексті певної національної культури, слугує своєрідною перепусткою до кола цивілізованих народів. Такі видання виступають символом державності, показником рівня розвитку науки і культури країни, а також демонструють її внесок у світову спадщину (Українські ..., 2018). Енциклопедії, укладені в межах національної культури, не тільки збирають і систематизують знання, але й

відображають унікальні особливості та досягнення в конкретних сферах діяльності. Енциклопедичні праці є не лише важливим атрибутом національної ідентичності та демонструють світові наукові досягнення і інтелектуальний потенціал країни, а свідчать про зрілість відповідної культури, адже вони підсумовують конкретно-історичні уявлення про основні досягнення, рівень досліджень, особливості концептуально-теоретичного осмислення історико-культурного процесу.

Підготовка галузевої енциклопедії є показником системно-релятивної зрілості галузі знання, в межах якої вона створена, а узагальнюваний характер є однією з ключових «жанрових» ознак будь-якого енциклопедичного видання. Підсумовування накопиченого професійного досвіду та наявних на певний момент знань у різних галузях або їх сукупності – визначальна мета такого видання.

Зазначене вище дає підстави визнати, що друк енциклопедичного довідника «Виконавське музикознавство» (Давидов, 2010) є знаковою подією в галузі української енциклопедистики (Березюк, 2015). Дана енциклопедична робота відображає високий рівень активізації науково-дослідної діяльності у всіх ключових сферах і різновидах українського музичного виконавства. Вона слугує розширенню україномовного професійного термінологічного апарату в кожній з цих галузей та загалом представляє даний дослідницький напрямок як «Виконавське музикознавство».

Аналіз досліджень. Науково-дослідницькі розробки в галузі музики є таким же важливим національним здобутком як і творчі досягнення представників української виконавської школи. Історично склалося так, що увага українських музикознавців більше прикута до дослідження технології виконавського мистецтва, на відміну від європейської музикології, яка здебільшого зосереджена на описі музичних явищ, де дослідницький аспект є лише одним із багатьох можливих способів розуміння музичної сутності. На думку О. Маркової (Маркова, 2010), саме під впливом вітчизняних науково-творчих установок у німецькому науковому вжитку сформувалося поняття «*Musikwissenschaft*» («музична наука»), яке концентрується на дослідницькому аспекті словесних характеристик музики в межах ширшого поняття «*Musikologie*». «Більш несподіваним для європейської «музикології» постає дослідницький злет у сфері аналітичного пізнання *виконавських інтерпретацій* як певного самостійного явища відносно авторської композиційної цілісності тем-образів, традиційно усвідомлюваної як складений композитором твір» (Маркова, 2010: 4).

Виконавський аспект є важливим для специфіки цієї нової галузі мистецтвознавства, і все ж, «Виконавське музикознавство» характеризується не стільки виконавською спрямованістю науковців і їх спеціалізацією, скільки спрямованістю на розвиток технологічного мислення музиканта-виконавця (Давидов, 2004), методах підходу до виконання і вимови музичної матерії, що складають повноту інверсії по відношенню до композиторського задуму і бачення картини світу в музиці

(Давидов, 2013: 3–8). Також, активізація наукових досліджень на зламі ХХ – ХХІ століття, присвячених музичному виконавству, сприяла формуванню і теоретичному обґрунтуванню фахової понятійно-термінологічної системи як в окремих інструментальних галузях, так і в цілому – в сфері музичної педагогіки (Давидов, 2000: 16–31; 2002: 193–205; 2009: 3–25).

З метою систематизації здобутків українського виконавського музикознавства М. Давидовим спочатку було започатковано серію публікацій у Науковому віснику НМАУ імені П. Чайковського (Давидов, 2000; 2002), куди увійшли, в основному, матеріали дослідницьких праць М. Давидова (Давидов, 2004), жанрова термінологія в інтерпретації Ю. Юцевича (Давидов, 2002) та окремі поняття і терміни різних авторів. Але, з огляду на безпрецедентний масив нових понять і термінів, введених у музично-виконавську практику, які формують фаховий понятійно-термінологічний апарат та презентують цю галузь музикознавства, постала ідея систематизації та створення енциклопедичного видання «Виконавське музикознавство» (Давидов, 2010).

Сьогодні, музичну технологію як цілісну систему виконавського музикознавства, ми черпаємо із праць В. Зайця (Заєць, 2004: 223–231) та О. Маркової (Маркова, 2010: 4–13), репродуктивну та продуктивну типологію школи розкриває І. Котляревський (Котляревський, 2007: 29–33), ретроспективу та методологічні принципи виконавського музикознавства відображені у дослідженні А. Душного, А. Бойчук, Р. Кундиса, Я. Олексіва та Р. Стахніва (Dushniy, Boichuk, Kundys, Oleksiv & Stakhniv, 2022: 82–91), виклики та можливості у сфері музичної освіти ХХІ століття з позиції впливу глобалізації виконавського музикознавства окреслені науковцями А. Душним, В. Шафетою, В. Салієм, Н. Сторонською та У. Молчко (Dushniy, Shafeta, Saliy, Storonska & Molchko, 2024: 323–332).

Мета статті – розглянути енциклопедичний довідник «Виконавське музикознавство» крізь призму становлення фахової понятійної термінології в українському музично-виконавському мистецтві.

Виклад основного матеріалу. Як результат значної активізації науково-дослідної роботи в усіх основних сферах і різновидах українського музичного виконавства за останні десятиріччя відбулося значне розширення професійного термінологічного апарату в кожній з цих галузей. Передусім, це посприяло формуванню цілісного і самостійного напрямку в музичній теорії, який отримав назву «Виконавське музикознавство» (Давидов,

2010). Завдяки такій інтенсивності і розширенню кола досліджень музично-виконавської спрямованості назріла гостра необхідність систематизувати знання, здобутки та досвід у всіх представлених галузях виконавства. Така постановка завдання спрогнозувала виокремлення наступних важливих цілей при цьому: кристалізація здобутків національних виконавських та композиторських шкіл; представлення принципів якісних змін у вітчизняній музичній культурі; поглиблення знань у розумінні музичних інтерпретацій; створення нових підходів до вивчення музичного мистецтва і викладання в сфері музичного виконавства; висвітлення пріоритетних напрямків наукових досліджень в українському виконавському мистецтві. При роботі над виданням, М. Давидовим було залучено широке коло авторів – докторів і кандидатів наук й викладачів з різних музично-виконавських спеціальностей.

Відтак, кінець ХХ і початок ХХІ століття в українському музикознавстві відзначається надзвичайною активізацією науково-дослідницьких процесів, зокрема у виконавському музикознавстві. На цьому тлі сформувався значний науковий понятійно-термінологічний масив у галузі музичного виконавства в усіх спеціалізаціях – сольному інструментальному та вокальному мистецтві, камерно-ансамблевому, хоровому та оркестровому виконавстві, що підкреслює його культурологічний характер і функціональну значущість. Енциклопедичний довідник вбачає розгляд і узагальнення досвіду в контексті взаємопроникнення специфіки усіх суміжних сфер музичного мистецтва, що були відображено в кандидатських та докторських дисертаціях.

Автор систематизував накопичені знання, зокрема, за допомогою обґрунтування понять і термінів, які подекуди представлені у вільному викладі на основі першоджерел. У роботі розглядається значимість цих термінів і понять у контексті сучасного виконавського мистецтва. Енциклопедія унаочнює глибоке розуміння специфіки різних виконавських підходів і методів, що дозволяє інтегрувати напрацювання в сучасну музичну практику і наукові дослідження.

З метою оптимальності представлення матеріалу упорядник використовує метод широкого цитування, а також, в окремих випадках, дискусивне коментування щодо значимості та методики практичного застосування. Більшість статей у виданні є розгорнутими висновками дослідницьких робіт. Окрім того, подано лаконічний виклад окремих термінологічних понять, які є вельми суттєвими в контексті проблематики виконавської

теорії і практики та можуть стати темами для подальших досліджень.

Щодо змістовного наповнення представлений енциклопедичний довідник «Виконавське музикознавство», будучи масштабним і фундаментальним виданням, охоплює вельми широкий спектр проблемних питань, пов'язаних з музичним виконавством. Видання складається з багатьох розділів, кожен з яких має свої складові компоненти та елементи, що формують цілісну систему знань та забезпечують її ефективне функціонування в галузі виконавського мистецтва.

Тематика матеріалів енциклопедії, що відображає всю багатогранність музичного виконавства, чітко структурована і логічно розподілена за направленостями та спеціалізаціями. Схематично представлене можна розділити на три категорії за їх тематикою та цільовим призначенням: «Музикознавчі напрями», «Спеціалізації» та «Історія виконавства».

Тематика і глибока змістовність статей, представлених у позначеній нами категорії «Музикознавчі напрями» охоплюють різні аспекти музичного виконавства. Вона включає статті, присвячені наступним ключовим спрямуванням: *методологія; виконавське мислення; психологія виконавства; інтерпретація; інструменталізм; жанри, стилі; музичний твір; виконавські виражальні засоби; виконавські здібності; виконавська технологія; музична педагогіка; академічне народно-інструментальне мистецтво; традиційне виконавство.*

«*Методологія*». Статті цієї групи (автори: О. Маркова, О. Берегова, Т. Гуменюк, О. Антонюк, О. Самойленко, В. Москаленко, ін.) розглядають історичні та сучасні методи аналізу музичних творів і виконавської діяльності. Методологічний підхід забезпечує основу для систематичного вивчення різних аспектів музичного виконавства, включаючи технічні, художні та педагогічні аспекти. Важливим елементом є міждисциплінарний підхід, який об'єднує музикознавство з іншими науками, такими як філософія, психологія та культурологія (Заєць, 2004; Маркова, 2010).

Виконавське мислення охоплює когнітивні процеси, що відбуваються під час підготовки та виконання музичних творів. Це включає аналіз музичного матеріалу, розвиток інтерпретаційних ідей, планування виконавської стратегії та адаптацію до різних умов виконання, ін. Статті в цій категорії (автори: В. Самітов, І. П'яковський, М. Давидов, ін.) розглядають специфіку формування професійного мислення музиканта-виконавця, особливості інтерпретаційних концепцій з урахуванням істо-

ричного контексту твору, стильові особливості та особистий художній підхід до виконання (Давидов, 2004; 2009. С. 3–25).

Психологія виконавства досліджує внутрішні процеси, які відбуваються у виконавця під час гри. Це включає емоційний стан, мотивацію, рівень стресу, концентрацію та техніки управління психологічними аспектами в процесі підготовки і під час самого виступу. У статтях цього розділу (автори: В. Антонюк, М. Давидов, В. Білоус, В. Самітов, Є. Йоркіна, ін.) аналізуються методи подолання сценічного хвилювання, розвиток впевненості в собі та психологічна підготовка до концертної діяльності (Давидов, 2006: 65–69).

Інтерпретація є ключовим елементом музичного виконавства, що полягає у творчому втіленні музичного твору. Статті цієї категорії (автори: І. Пилатюк, М. Кононова, О. Чайка, В. Самітов, Т. Сирятська, ін.) розглядають різні підходи до інтерпретації, враховуючи історичні, стилістичні та особистісні фактори. Особлива увага приділяється аналізу інтерпретаційних рішень відомих музикантів, що допомагає зрозуміти різноманітність підходів до виконання одного й того самого твору.

Статті категорії «*Інструменталізм*» (автори: М. Давидов, В. Самітов, В. Петрик, ін.) розглядають специфіку виконання на різних інструментах з урахуванням їх інтонаційності та акустичних якостей, техніки гри, методи вдосконалення виконавських навичок та аналізують реалізуючу складову виконавського мистецтва з точки зору множинності стабільних і мобільних засобів виразності (Давидов, 2013: 3–8).

Кожен жанр має свої виконавські традиції, стильові вимоги та технічні особливості, які впливають на підхід музиканта до інтерпретації. Автори статей категорії «*Жанри, стилі*» (І. Тукова, А. Гончаров, М. Давидов, В. Самітов, С. Салдан, ін.) аналізують історичний розвиток жанрів, вплив культурних і соціальних факторів на їх формування та сучасні тенденції в розвитку музичних стилів.

Музичний твір є центральним елементом виконавського музикознавства. У статтях цієї категорії (автори: М. Давидов, О. Котляревська, Т. Тучинська, В. Сокол, ін.) досліджуються різні підходи і потенціали до опанування музичним матеріалом, включаючи їхню структуру, гармонію, мелодію, ритм, форму та інші компоненти. Аналіз музичних творів допомагає зрозуміти їхню художню направленість, зміст і естетичні особливості. Окремі статті присвячені розгляду творчості видатних композиторів, їхнього стилю та впливу на музичну культуру.

Виконавські виразальні засоби є невід'ємною складовою музичного виконавства. Це включає

динаміку, темп, артикуляцію, фразування, нюансування та інші технічні прийоми, що допомагають музиканту передати художній зміст твору. У статтях цієї категорії розглядаються різні виразальні засоби, їхні функції та застосування у виконавській практиці. Автори (М. Давидов, С. Коровецька, В. Сокол, ін.) аналізують, як виконавські засоби можуть вплинути на сприйняття музики слухачами та як вони допомагають розкрити інтерпретаційний задум виконуваного твору.

Виконавські здібності охоплюють фізичні, технічні та психологічні аспекти, необхідні для успішного виконання музичних творів. У статтях цієї категорії (автори: М. Давидов, О. Воєвідін, В. Сокол, ін.) розглядаються методи розвитку виконавських здібностей, аналізуються питання реалізації природжених здібностей виконавця та ролі освітніх технологій в процесі формування виконавської майстерності.

Виконавська технологія включає комплекс технічних засобів та прийомів, що використовуються музикантом для досягнення високої якості виконання. У статтях цієї категорії (автори: М. Давидов, З. Буркацький, Ю. Бай, ін.) акцентується увага на різні складові виконавської техніки, такі як постановка рук, дихання, координація рухів, контроль за інструментом та інші технічні елементи. Особлива увага приділяється новітнім технологічним засобам та інноваціям, що використовуються у виконавській практиці для покращення якості звучання та зручності виконання (Давидов, 2004).

У статтях категорії «*Музична педагогіка*» автори (В. Заєць, А. Душний, О. Олексюк, ін.) розглядається широкий спектр проблемних питань музичної освіти (методика викладання, психологічні аспекти навчання, інноваційні технології у музичній педагогіці, розвиток здібностей, виховання музичного смаку та естетичних цінностей у студентів, ін.) з метою виявлення ефективних підходів, методик, технологій формування виконавської майстерності та впровадження їх в педагогічну практику (Dushniy, Boichuk, Kundys, Oleksiv & Stakhniv, 2022).

Наступна категорія «*Академічне народно-інструментальне мистецтво*» (автори: М. Давидов, О. Макаренко, Ю. Лошков, ін.) розглядає шляхи становлення, проблемні питання та напрямки розвитку української народно-інструментальної виконавської школи в процесі академізації і професіоналізації виконавства на народних інструментах.

Категорія «*Традиційне виконавство*» охоплює дослідження історичних виконавських традицій, виконавські стилі різних епох та їхній вплив на

сучасну музичну практику (автори: В. Мацієвська, З. Жмуркевич, К. Чеченя, М. Підгорбунський, ін.). Особлива увага приділяється дослідженню автентичних джерел, інтерпретацій, що допомагають відтворити виконавські практики минулих століть.

Тематика і зміст статей, представлених у розділі «Спеціалізації», оптимально відображають конкретні аспекти та проблематику сучасного українського музичного виконавства і музичної педагогіки в контексті європейської культури. Численні матеріали охоплюють усе розмаїття форм і способів інструментального мовлення, висвітлюючи специфіку і технологію виконавської практики, виконавську психологію, жанрово-стильове та інтерпретаторське мислення музиканта-виконавця.

У розділі «*Камерний ансамбль*» (автори: Н. Говорухіна, Н. Вакула, О. Лісова, ін.) розглядаються питання взаємодії між музикантами, техніки гри в ансамблі та методи досягнення гармонії між учасниками. *Естрадний жанр* висвітлює специфіку роботи на сцені, інтерпретацію популярних творів та роботу з технічними засобами (автори: С. Чернікова, В. Романко, В. Власов, ін.). Розділ «*Опера*» зосереджує увагу на вокальній техніці, акторській майстерності та взаємодії з оркестром (автори: У Цзінінь, Л. Бутенко, Хоу Цзянь, ін.). «*Хорове мистецтво*» аналізує хорову техніку та методи роботи з колективом (автори: В. Михайлець, Д. Болгарський, Є. Бондар, ін.).

Розділ «*Диригування*» досліджує методи управління оркестром та хором, комунікацію з музикантами і психологічні аспекти роботи диригента (автори: В. Плужніков, Ю. Лошков, В. Рожок, ін.). «*Вокал*» розглядає техніку розвитку голосу, роботу з текстом та підготовку до виступів (автори: Н. Гребанюк, М. Жашкович, В. Антонюк, ін.). Статті про інструментальні спеціалізації, такі як *бандура, баян-акордеон, віолончель, гітара, домра, кларнет, контрабас, саксофон, скрипка, труба, флейта та фортепіано*, аналізують техніку гри, розвиток виконавських навичок, історію та сучасні тенденції у розвитку цих інструментів (автори: М. Давидов, М. Михайленко, Н. Морозевич, А. Сташевський, В. Сумарокова, В. Посвалюк, Р. Вовк, ін.).

Матеріали статей представлених у наступній позначеній нами категорії «Історія виконавства» містять вельми цінну інформацію, корисну для осмислення музикантами усіх професій і рангів. Ці статті (автори: В. Іванов, О. Олійник, О. Тарасова, О. Маркова, ін.) охоплюють різноманітні аспекти розвитку українського музичного виконавства та сучасні тенденції у музично-виконавському мистецтві. Зокрема, розглядаються інто-

наційні особливості різних епох і стилів та їхній вплив на сучасне виконавство, досліджуються взаємозв'язки між інтонацією та музичним мисленням виконавців різних періодів. Це дозволяє глибше зрозуміти історичні основи формування української виконавської школи.

Кластерний аналіз матеріалів показує, що центральне місце за кількістю статей в енциклопедичному довіднику займає понятійно-термінологічна система, розроблена автором проєкту М. Давидовим (Заєць, 2004), яка в виданні обростає великим масивом наукових здобутків багатьох інших дослідників як у сфері баянного, так і в суміжних галузях виконавського музичного мистецтва.

Зростаючі темпи теоретизації виконавського мистецтва неминуче приводять до розширення фахового понятійно-термінологічного апарату як у кожній його галузі, так і в цілому. Відомо, що мислення людини, зокрема фахове, природним чином формується в процесі реальної пізнавальної діяльності, через активну роботу з науково-професійними поняттями та термінами. Такий підхід підкреслює нерозривний зв'язок і єдність наукового та практично-теоретичного аспектів у виконавському музикознавстві, що сприяє ефективному вдосконаленню освітніх технологій та інтелектуалізації музичної педагогіки (Давидов, 2009).

Системний характер навчання у галузі музичної освіти зосереджений на пріоритетному розвитку творчого компонента, що базується на вихованні самостійності студентів (учнів). Ключовим для розкриття цього потенціалу є оволодіння комплексом теоретичних знань, які детально розроблені в наукових дослідженнях, таких як дисертації, монографії та статті, а також в методичних роботах, включаючи підручники, навчальні посібники та словники (Dushniy, Shafeta, Sali, Storonska & Molchko, 2024).

Перспективність такого підходу є безсумнівною. Він дозволяє зробити навчання випереджальним і оптимальним з точки зору того, що випускник навчального закладу вийде на сучасний рівень як виконавства, так і педагогіки – володіючи концептуальним активним мисленням, фахівець буде здатний вирішувати найскладніші завдання та визначати пріоритети в реальності.

Важливою особливістю довідника є те, що, незважаючи на його поділ за фаховою тематикою та напрямками, він залишається внутрішньо-зв'язаною системою. Кожен компонент, будь це термін, поняття, факт, методичний (технологічний) прийом чи теоретичний конструкт, набуває свого сенсу через взаємодію з цілим, будучи структурним елементом цього цілісного системного комплексу.

При цілісному охопленні матеріалу виникає враження, що на перший погляд неначе другорядні питання, точки зору, професійні думки чи допоміжні дисципліни набувають пріоритетності та претендують на універсальність у контексті загальної картини при системному розгляді. Водночас, довідник відіграє важливу роль у вирішенні таких проблем, як інформаційна роз'єднаність різних сфер музичного мистецтва та відмінності в наукових поняттях і термінології у галузі виконавського музикознавства.

Введення понятійної термінології виконавського мистецтва в навчальний процес через відповідні підходи, спрямовані на розвиток виконавського мистецтва загалом, а також постановку завдань у плануванні діяльності навчальних закладів (зокрема, через програми та методичні заходи), дозволяє класифікувати цю пріоритетну діяльність як *ініціативну* (за класифікацією І. Котляревського) буттєву форму державного рівня (Котляревський, 2007).

Вихід енциклопедичного довідника «Виконавське музикознавство» дозволяє окрім пріоритетності напрямку в цілому, відзначити спрямованість проекту на національну концепцію, що пов'язана з висвітленням актуальних питань українського виконавства та педагогіки в контексті світової виконавської проблематики, з інтерпретаційними аспектами, технологією виконавського процесу, уніфікацією та розробкою відповідної україномовної термінології. Даний проект у розмаїтті напрямків тематики, а також, оформлення матеріалів україномовної фахової і наукової термінології, спрямовані на сучасні проблеми виконавства, демонструє реальну картину їх актуальності як по кожному жанру, так в цілому у виконавському мистецтві України.

Вихід енциклопедичного довідника «Виконавське музикознавство» не лише підкреслює пріоритетність цього мистецтвознавчого напрямку в цілому, але й акцентує увагу на національній концепції, яка пов'язана з висвітленням актуальних питань українського виконавства та педагогіки в контексті світової виконавської проблематики (довідник охоплює інтерпретаційні аспекти, тех-

нологію виконавського процесу, а також спрямований на уніфікацію та розробку україномовної термінології). Проект, завдяки розмаїттю тем і структурованому оформленню матеріалів, спрямований на сучасні проблеми виконавства, надає реальну картину їхньої актуальності як по кожному жанру, так і в цілому в контексті виконавського мистецтва України.

Висновки. Енциклопедичний довідник «Виконавське музикознавство» є унікальним виданням, схваленим Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник для вищих навчальних закладів. Він охоплює широкий спектр тем, пов'язаних з академічним музичним виконавством, включаючи методологію, інтерпретацію, психологію, інструменталізм, жанри, стилі, музичні твори, виконавські засоби, музичні здібності, технологію виконавства, музичну педагогіку та академічне народно-інструментальне мистецтво. В довіднику також детально розглядаються питання традиційного виконавства, естрадного жанру, камерного ансамблю, вокалу, диригування, оперного і хорового мистецтва, духового музичного інструментарію та багатьох інших аспектів музичного мистецтва.

«Виконавське музикознавство», представлено як ключовий компонент українського музикознавства, що акцентує науково-дослідницьку складову національного виконавського мистецтва. Однією з основних цілей видання є стимулювання інтелектуалізації виконавського мистецтва та музичної педагогіки через науково обґрунтовану понятійно-термінологічну систему. Робота демонструє важливість зв'язку між теорією і практикою у виконавському музикознавстві, що є критичним для формування цілісного підходу до розвитку теорії виконавської майстерності.

Таким чином, енциклопедичний довідник «Виконавське музикознавство» М. Давидова – є значним внеском у розвиток української музичної науки, стимулюючи подальші дослідження та розвиток музичної теорії і практики. Це необхідний ресурс для всіх, хто прагне поглибити свої знання у сфері музичного виконавства та зробити значний внесок у розвиток музичного мистецтва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Давидов М. Виконавське музикознавство: енциклопедичний довідник. Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010. 400 с.
2. Давидов М. До словника музичної педагогіки. *Науковий вісник НМАУ імені П. І. Чайковського: Музичне виконавство*. Київ, 2000. Вип. 14. Кн. 6. С. 16–31.
3. Давидов М. Музичне виконавство як аспект українського музикознавства. *Львівська баянна школа та її видатні представники. Михайлу Оберюхтіну присвячується: зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. (ЛДМА ім. М. Лисенка, 14 грудня 2006)* / [ред.-упоряд. А. Душний, С. Карась, Б. Пиц]. Дрогобич, Посвіт, 2006. С. 65–69.

4. Давидов М. Наукова термінологія в музичній педагогіці. *Народно-інструментальне мистецтво на зламі ХХ – ХХІ століть: зб. матер. II міжнар. наук.-практ. конф. (ДДМУ ім. В. Барвінського, 25 березня 2009)* / [ред.-упоряд. А. Душний, Б. Пиц, С. Карась]. Дрогобич: Посвіт, 2009. С. 3–25.
5. Давидов М. Наукові здобутки виконавського музикознавства – чинник прогресу музичної педагогіки. *VI Всеукраїнська «Музична освіта України: проблеми теорії, методики, практики» та III міжнародна «Творчість для народних інструментів композиторів України та зарубіжжя» наук.-практ. конф. (ДДПУ ім. І. Франка, 9–10 травня 2013): зб. матер. та тез* / [ред.-упорядн. А. Душний, Б. Пиц]. Дрогобич: Посвіт, 2013. С. 3–8.
6. Давидов М. Теоретичні основи формування виконавської майстерності баяніста (акордеоніста). Київ: Музична Україна, 2004. 240 с.
7. Давидов М. До словника музичної педагогіки (продовження). *Науковий вісник НМАУ імені П. І. Чайковського: Музичне виконавство*. Київ, 2002. Вип. 22. Кн. 14. С. 193–205.
8. Заєць В. До понятійно-термінологічної системи виконавської педагогіки (на прикладі науково-методичної школи М. Давидова). *Науковий вісник НМАУ імені П. І. Чайковського: Музичне виконавство*. Київ, 2004. Вип. 40. Кн. 10. С. 223–231.
9. Котляревський І. Про два типи шкіл – репродуктивні і продуктивні. *Науковий вісник НМАУ імені П. І. Чайковського: Музичне виконавство*. Київ, 2007. Вип. 54. Кн. 14. С. 29–33.
10. Маркова О. Виконавське музикознавство як феномен української наукової традиції. *Виконавське музикознавство: енциклопедичний довідник*. Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010. С. 4–13.
11. Українські енциклопедії: типологія, стиль, функції: монографія / [Відп. ред. Я. Яцків; Інститут енциклопедичних досліджень НАН України]. Київ, 2018. 150 с.
12. Dushniy A., Boichuk A., Kundys R., Oleksiv Y., Stakhniv R. Performing musicology: retrospective, methodological principles, looking to the future. *Amazonia Investiga*. 2022. Vol. 11 (53). Pp. 82–91. URL: <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/2007/2720>
13. Dushniy A., Shafeta V., Saliy V., Storonska N., Molchko U. The impact of globalization on performance musicology: Challenges and opportunities for music education in the 21st Century. *Amazonia Investiga*. 2024. Vol. 13. № 76. Pp. 323–332. URL: <https://www.amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/2752>

REFERENCES

1. Davydov, M. (2010). *Vykonavske muzykoznavstvo* [Performing musicology]: *entsyklopedychnyi dovidnyk*. Lutsk: VAT «Volynska oblasna drukarnia». 400 s. [in Ukrainian].
2. Davydov, M. (2000). *Do slovnyka muzychnoi pedahohiky* [To the dictionary of musical pedagogy]. *Naukovyi visnyk NMAU imeni P. I. Chaikovskoho: Muzychne vykonavstvo*. Kyiv. Vyp. 14. Kn. 6. Pp. 16–31. [in Ukrainian].
3. Davydov, M. (2006). *Muzychne vykonavstvo yak aspekt ukrainskoho muzykoznavstva* [Musical performance as an aspect of Ukrainian musicology]. *Lvivska baianna shkola ta yii vydatni predstavnyky. Mykhailu Oberiukhtinu prysviachuietsia: zb. mater. mizhnar. nauk.-prakt. konf. (LDMA im. M. Lysenka, 14 hrudnia 2006)* / [red.-uporiad. A. Dushniy, S. Karas, B. Pyts]. Drohobych, Posvit. Pp. 65–69. [in Ukrainian].
4. Davydov, M. (2009). *Naukova terminolohiia v muzychnii pedahohitsi* [Scientific terminology in musical pedagogy]. *Narodno-instrumentalne mystetstvo na zlami XX – XXI stolit: zb. mater. II mizhnar. nauk.-prakt. konf. (DDMU im. V. Barvinskoho, 25 bereznia 2009)* / [red.-uporiad. A. Dushniy, B. Pyts, S. Karas]. Drohobych: Posvit. Pp. 3–25. [in Ukrainian].
5. Davydov, M. (2013). *Naukovi zdotuky vykonavskoho muzykoznavstva – chynnyk prohresu muzychnoi pedahohiky* [Scientific achievements of performing musicology – a factor in the progress of music pedagogy]. *VI Vseukrainska «Muzychna osvita Ukrainy: problemy teorii, metodyky, praktyky» ta III mizhnarodna «Tvorchist dlia narodnykh instrumentiv kompozytoriv Ukrainy ta zarubizhzhia» nauk.-prakt. konf. (DDPU im. I. Franka, 9–10 travnia 2013): zb. mater. ta tez* / [red.-uporiadn. A. Dushniy, B. Pyts]. Drohobych: Posvit. Pp. 3–8. [in Ukrainian].
6. Davydov, M. (2004). *Teoretychni osnovy formuvannia vykonavskoi maisternosti baiianista (akordeonista)* [Theoretical foundations of the formation of performance skills of a bayanist (accordionist)]. Kyiv: Muzychna Ukraina. 240 s. [in Ukrainian].
7. Davydov, M. (2002). *Do slovnyka muzychnoi pedahohiky (prodovzhennia)* [To the dictionary of musical pedagogy (continued)]. *Naukovyi visnyk NMAU imeni P. I. Chaikovskoho: Muzychne vykonavstvo*. Kyiv. Vyp. 22. Kn. 14. Pp. 193–205. [in Ukrainian].
8. Zaets, V. (2004). *Do pontiitno-terminolohichnoi systemy vykonavskoi pedahohiky (na prykladi naukovo-metodychnoi shkoły M. Davydova)* [To the conceptual and terminological system of executive pedagogy (on the example of the scientific and methodical school of M. Davydov)]. *Naukovyi visnyk NMAU imeni P. I. Chaikovskoho: Muzychne vykonavstvo*. Kyiv. Vyp. 40. Kn. 10. Pp. 223–231. [in Ukrainian].
9. Kotliarevskiy, I. (2007). *Pro dva typy shkil – reproduktyvni i produktyvni* [About two types of schools – reproductive and productive]. *Naukovyi visnyk NMAU imeni P. I. Chaikovskoho: Muzychne vykonavstvo*. Kyiv. Vyp. 54. Kn. 14. Pp. 29–33. [in Ukrainian].
10. Markova, O. (2010). *Vykonavske muzykoznavstvo yak fenomen ukrainskoi naukovoї tradytsii* [Vykonav musicology as a phenomenon of the Ukrainian scientific tradition]. *Vykonavske muzykoznavstvo: entsyklopedychnyi dovidnyk*. Lutsk: VAT «Volynska oblasna drukarnia». Pp. 4–13. [in Ukrainian].
11. *Ukrainski entsyklopedii: typolohiia, styl, funktsii* (2018) [Ukrainian encyclopedias: typology, style, functions]: *monohrafiia* / [Vidp. red. Ya. Yatskiv; Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy]. Kyiv. 150 s. [in Ukrainian].
12. Dushniy A., Boichuk A., Kundys R., Oleksiv Y. & Stakhniv R. (2022). Performing musicology: retrospective, methodological principles, looking to the future. *Amazonia Investiga*. Vol. 11 (53). Pp. 82–91. URL: <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/2007/2720>
13. Dushniy A., Shafeta V., Saliy V., Storonska N. & Molchko U. (2024). The impact of globalization on performance musicology: Challenges and opportunities for music education in the 21st Century. *Amazonia Investiga*. Vol. 13. № 76. Pp. 323–332. URL: <https://www.amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/2752>

УДК 78.08.785.786

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-1-17>

Людмила ЗИМА,
 orcid.org/0000-0002-1403-7571
 кандидат мистецтвознавства,
 доцент кафедри камерного ансамблю
 Одеської національної музичної академії імені А.В. Нежданової
 (Одеса, Україна) luda270856@gmail.com

МЕТА-ЦИКЛ ДЖОРДЖА КРАМА «МАКРОКОСМОС» В КОНТЕКСТІ НОВОЇ АНСАМБЛЕВОСТІ

В статті досліджується відомий твір американського композитора Джорджа Крама «Макрокосмос», в якому, не зважаючи на велику кількість праць по його аналізу, деякі питання залишаються розглянутими вельми не достатньо. Насамперед, органічність та цілісність циклу, чотири частини-зошити якого створені для різножанрових ансамблевих складів: двох перших – для фортепіано-соло, частини третьої – для квартету виконавців та останньої – для умовного «фортепіанного тріо».

Мета дослідження означити в даному контексті міркування щодо цілісності, (художньо-образної, інтонаційної та формотворчої) мета-циклу Джорджа Крама «Макрокосмос», чотири зошити якого, в свою чергу, є циклами, зафіксувати нове відношення композиторів до ансамблевості та ансамблевих типологій в музичному просторі поставангарду – постмодерну другої половини XX початку XXI століть.

Методологічною базою дослідження виступає інтонаційний підхід, провідним методом є аналітичний, з елементами компаративного та культурологічного підходів, що мають місце у працях українських, європейських та американських музикознавців.

Зазначається, що своїм циклом «Макрокосмос» Джордж Крам продовжує традиції космічної теми в музиці, яка закономірно виникла в культурному просторі ще на перехресті XIX та XX століть у зв'язку з пошуками актуальних світоглядних підстав Часу, нової духовності, спрямованості до трансцендентальності в умовах все наростаючої урбанізації, матеріалізації життя, дегуманізації суспільства, а також трансформуючись продовжена у XXI столітті.

В аналізі чотирьох складових частин циклу «Макрокосмос» – перших двох зошитів «Макрокосмос» I та II, «Музики для літньої ночі» («Макрокосмос» III) та «Небесній механіці», що має підзаголовок «Космічні танці для ампліфікованого фортепіано» доводиться мотивна спільність музичної мови, з її зверненням до нетрадиційних способів звукоутворення, мотивних переплетень, фактурно-інтонаційних комплексів, художніх образів, цитування, фоніки (ампліфікація інструментів), прийомів театралізації.

Разом з тим перші два зошити «Макрокосмосу», які найчастіше аналізуються музикознавцями можуть бути розглянутими як форма у формі завдяки майже ідентичній повторюваності складу та застосуванню графічних символів. Частина третя «Музика для літнього вечора», найбільш об'ємніша за часом та розширенням ансамблевого складу, визначається як кульмінація мета-циклу. Четвертий зошит «Космічні танці» для ампліфікованого фортепіано в 4 руки» закономірно для фіналу згортає звуковий об'єм всього циклу.

Аналізуючи в циклі «Макрокосмос» три типи різножанрових ансамблевих складів констатуємо нове відношення композиторів до ансамблевості, яке трансформує апріорні для попередників традиції константних ансамблевих жанрів завдяки прийомам театралізації, значному розширенню нетрадиційних технік звукоутворення – шляху, по якому услід за роялем пройшли традиційні інструменти академічного ансамблю, а також віддає перевагу релятивним ансамблевим складам, створюючи все нові актуальні ансамблеві сполучення з нетрадиційною фонікою та інструментами.

Ключові слова: фортепіанний ансамбль, нетрадиційні засоби звукоутворення, ансамблеві типології, постмодерн і пост-авангард, жанр, театралізація, драматургічний розвиток.

Lyudmila ZYMA,
 orcid.org/0000-0002-1403-7571
 Candidate of Mystic Studies,
 Associate Professor at the Department of Chamber Ensemble
 The Odessa National A. V. Nezhdanova Academy of Music
 (Odessa, Ukraine) luda270856@gmail.com

GEORGE CRUM'S META-CYCLE "MACROCOSM" IN THE CONTEXT OF THE NEW ENSEMBLE

The article examines the famous work by American composer George Crum "Macrococosm", in which, despite the large number of works on its analysis, some issues remain insufficiently considered. First of all, the organicity and integrity of the cycle, whose four notebook movements are created for different genre ensembles: the first two – for piano solo, the third movement – for a quartet of performers and the last – for a conditional "piano trio".

The purpose of the study is to define in this context the considerations of the integrity (artistic, figurative, intonational and formative) of George Crum's meta-cycle "Macrocosmos", whose four notebooks, in turn, are cycles, to record the composers' new attitude to ensemble and ensemble typologies in the musical space of post-avant-garde – postmodernism of the second half of the twentieth and early twenty-first centuries.

The methodological basis of the study is the intonation approach, the leading method is analytical, with elements of comparative and cultural approaches that are present in the works of Ukrainian, European and American musicologists. It is noted that with his cycle "Macrocosmos" George Crum continues the tradition of the cosmic theme in music, which naturally arose in the cultural space at the crossroads of the XIX and XX centuries in connection with the search for the actual worldview of Time, a new spirituality, a desire for transcendence in the face of increasing urbanization, materialization of life, dehumanization of society, and continues to transform in the XXI century.

In the analysis of the four components of the Macrocosmos cycle – the first two notebooks Macrocosmos I and II, Music for a Summer Night (Macrocosmos III) and Heavenly Mechanics, subtitled Cosmic Dances for Amplified Piano – the motivic commonality of the musical language is proved, with its appeal to non-traditional methods of sound formation, motif interweaving, texture and intonation complexes, artistic images, quotation, phonics (amplification of instruments), and theatricalization techniques.

At the same time, the first two notebooks of Macrocosmos, which are most often analyzed by musicologists, can be considered a form within a form due to the almost identical repetition of the composition and the use of graphic symbols. Part Three, Music for a Summer Evening, the most extensive in terms of time and expansion of the ensemble composition, is defined as the culmination of the meta-cycle. The fourth workbook "Cosmic Dances" for amplified piano for 4 hands naturally curtails the sound volume of the entire cycle for the finale.

Analyzing the three types of multi-genre ensemble compositions in the "Macrocosmos" cycle, we can state a new attitude of the composers to ensemble, which transforms the a priori traditions of constant ensemble genres for their predecessors through theatricalization techniques, a significant expansion of non-traditional sound production techniques – the path followed by the traditional instruments of the academic ensemble after the piano – and also prefers relational ensemble compositions, creating new actual ensemble combinations with non-traditional backgrounds and instruments.

Key words: piano ensemble, non-traditional means of sound production, ensemble typologies, post-modern and post-avant-garde, genre, theatricalization, dramatic development.

Постановка проблеми. Попри на значну кількість праць українських, європейських, американських, російськомовних музикознавців по вивченню знаменитого циклічного твору Джорджа Крама «Макрокосмос» деякі питання в його аналізі залишаються розглянутими вельми не достатньо. Наприклад – органічність і цілісність даного великого циклічного твору, як циклу, який створювався на протязі семи років, та складається, в свою чергу, з різножанрових за своїм складом камерних циклічних творів-частин: перших двох для фортепіано-соло, частини третьої – для квартету виконавців та останньої – для умовного «фортепіанного тріо». Саме різножанровість ансамблевих складів у даному знаменитому мета-циклі дозволяє замислитись про нові підходи в композиторській творчості до ансамблевості та ансамблевих типологій з новими ансамблевими якостями та рисами, що виникли в музичному просторі постмодерну-пост-авангарду другої половини ХХ століття і продовжують трансформуватись на початку ХХІ-го.

Аналіз досліджень. Творчість Джорджа Крама як однієї з центральних фігур американської та світової музики другої половини ХХ – початку ХХІ століть приваблює, окрім музикознавців, багатьох дослідників гуманітарного знання, його творчою особистістю цікавляться філософи, культурологи, мистецтвознавці. Серед яких, насамперед, роботи американських біографів

Джорджа Крама та дослідників, таких як Девід Коен, Аманда Кук, Джессіка Гіл, Ед. Джилеспі (Ed. Gillespie, 1986:6), Едвард Стрікленд, які мали дорогоцінну змогу узагальнювати у своїх дослідженнях естетико-стильові засади творчості американського композитора безпосередньо з ним спілкуючись. Фундаментальних питань з творчості американського композитора торкаються енциклопедичні публікації, серед яких слід назвати Фолкера Штрюбеля, Річарда Стайніца, Левона Акопяна, Маргу Шока. Деяка кількість статей, інтерв'ю, роздумів самого Джорджа Крама (Cramb, 1980:19), в яких композитор, коментуючи свою творчість, дозволяє зазирнути у свою «творчу майстерню», представляє для науковців окремих об'єкт для вивчення та аналізу. Чимало досліджень присвячено, деталізованому аналізу деяких окремих опусів Джорджа Крама, особливостям та винаходам його музичної мови, композиційного методу у українських дослідників – Павлишин С.С., Берегова О.М., Дубінець О.А., Шадько М.О., Зима Л.В., Попова Н.О., в російськомовних виданнях (Сигіда С.Ю., Горбунова Ю.В., Петров В.О.) та інших. Але, при досить широкій зверненості музикознавців до постаті загальновідомого американського композитора, вивчення його камерної музики як провідного жанру творчості, представляє багато векторів для аналізу. Цикл «Макрокосмос» якому останнім часом присвячені дослідження Берегової О.М.,

Дубінець О.А., Зима Л.В. (Зима, 2023:163), Шадька М.О. (Шадько, 2022:204-205), переважно аналізується окремими складовими і питання його художньо-образної, інтонаційної та формотворчої цілісності залишаються осторонь, як і особливість в застосуванні неконстантних жанрових ансамблевих складів, яку можна предметно спостерігати в даному творі.

Мета дослідження – означити міркування щодо цілісності, (художньо-образної, інтонаційної та формотворчої) мета-циклу Джорджа Крама «Макрокосмос», чотири зошити якого, в свою чергу, є циклами трьох різножанрових камерно-інструментальних складів, і, зважаючи на останнє, зафіксувати нове відношення композиторів до ансамблевості та ансамблевих устаткувань в музичному просторі пост-авангарду – постмодерну другої половини ХХ початку ХХІ століть. Дати означення жанру мета-циклу «Макрокосмос».

Виклад основного матеріалу. Своїм циклом відомий американський композитор Джордж Крам продовжує традиції космічної теми в музиці ХХ століття, яка закономірно виникла в культурному просторі ще на перехресті ХІХ та ХХ століть як відгук на революційні відкриття в науках та астрономії, та реакція на пошуки актуальних світоглядних підстав Часу, нової духовності, спрямованості до трансцендентальності в умовах все зростаючої урбанізації, матеріалізації життя, дегуманізації суспільства. Сам термін «Макрокосм» численні енциклопедичні словники тлумачать як щось надвелике, аж до нескінченності та взаємозалежне з «Мікрокосмом» з яким асоціюється пізнання людини. «Взаємодія Макрокосма і Мікрокосмоса – одна з найдревніших натурфілософських проблем, витоки якої сягають міфологічних часів...» (Андрос, 2017: <https://esu.com.ua/article-60834>) Загальновідома антична аксіома, подовжена та розвинута середньовічними мислителями «Що вгорі – то і знизу» підштовхує нас до висновку, що людина – продовження космосу і навпаки, тобто вони нероздільні, на чому стоять безліч сучасних космогонічних теорій, які живлять мистецтво і музику з її зверненістю в постмодернову епоху до трансцендентності, надсвітського, ілюзорно-магічного. «Герметична максима «Те, що внизу, відповідає тому, що вгорі» та її біблійний аналог «на землі, як на небі» [від Матвія 6:10] збігаються з античною теорією про вселенську гармонію співмірності, макрокосму та мікрокосму...» (Негачов, 2022:7). Трансцендентний зв'язок людини з космосом, підтверджений сучасними дослідженнями, завжди пронизував мистецтво, і в тому числі музичне. З цього при-

воду Крам зазначав: «Я завжди розглядав музику як дуже дивну субстанцію, наділену магічними можливостями... і все-таки вона нереальна, ілюзорна. Музика може бути проаналізована лише на механічному рівні; важливі її елементи – духовний імпульс, психологічна криза, метафізичні імплікації можна сприйняти лише з допомогою самої музики. Я інтуїтивно відчуваю, що музика – первинна клітина, з якої походять мова, наука та релігія» (Crumb, 1998:20).

Безсумнівно, Крам вихований на класиці, шануючий таких музичних авторитетів ХХ-го століття як К. Дебюссі, Б. Барток, Г. Малер, був знайомий з ідеями музичного космізму, його яскравими представниками, їх творами та черпав інтонації своєї неповторної авторської мови з єдиного джерела, що відкрилося композиторам своїми сонорними винаходами та формулюваннями в музичній глибині Всесвіту, в поповненні музичного словника космічної епохи ХХ століття.

У розвитку та трансформації міфологеми Космосу в музиці ХХ століття можна назвати твори, що передували створенню загальновідомого «Макрокосмосу» Крама, які маніфестували космічну ідею у різних векторах та глибині відображення. Це, безумовно, «Планети» Г. Холста, що також мали відсилання до астрологічних зодіакальних знаків, Фортепіанні сонати та «Прометей» О. Скрябіна, «День Брахми» І. Вишнеградського, Містерія «Книга Життя» Н. Обухова, Струнний квартет № 2 А. Шенберга, Незакінчена 10-та симфонія дуже шанованого та неодноразово цитованого Крамом Г. Малера, «Вселенська симфонія» Ч. Айвза, численні твори М. Чюрленіса, «Космогонія» К. Пендерецького. «Атмосфери» та «Lux Aeterna» Д. Лігеті та інші. Космічне світовідчуття, яке пов'язало нескінченність Всесвіту з сутністю людського Буття, трансформувало художнє суспільство ХХ століття, назавжди вписавшись у генеральні теми епохи, знайшовши свої індивідуальні втілення у різних художників.

Джордж Крам, у своїй «космічній» мові явив нам глибоко індивідуальний звуковий світ, пронизаний відчуттям вселенської таємниці, постійною присутністю Людини у бездонному Всесвіті і рішенням усіх її суттєвих питань через це нове світовідчуття. Про «космічність» музичної мови Крама приводимо влучне метафорічне висловлювання С.С. Павлишин – «Ця музика замкнена у знайдений для себе композитором езотеричній, навіть галюциногенній, астральній, космічній, демонічній сфері» (Павлишин, 2007:287).

Космічна тема як одна із генеральних ідей мистецтва ХХ століття, трансформуючись, подовжена

у сучасників Крама, насамперед, у К. Штокгаузена з його містерією, оперною гепталогією «Світло» *«Sieben Tage der Woche»* та численних послідовників – З. Краузе, С. Губайдуліної, В. Польової, А. Пярта, в астрономічних сюжетах У. Сісаска, а також у масивах музики емпієнта, медитативної, спектральної та академічної електроакустичної музики, що надзвичайно розвинулася у ХХІ столітті.

«Макрокосмос» Джорджа Крама, якщо представити цей відомий твір як цілісний цикл, складається з чотирьох циклічних частин-зошитів, перші дві з яких – два зошита Макрокосмос I та Макрокосмос II, були створені у 1972–73 роках. Наступні ж ще два циклічних твори «Музика літнього вечора» та «Небесні механіки» написані через якийсь час (цикл закінчений у 1979 році), підтверджуючи той факт, що почуті музичні світи та образи космічного Всесвіту не залишали композитора. За час створення «Макрокосмосу» Крамом написані «Star-Child» для сопрано, антифонних дитячих голосів, чоловічого хору, дзвонарів і великого оркестру, «Dream sequence» (Images II), для скрипки, віолончелі, фортепіано, ударних та скляної гармоніки, «Маленька сюїта до Різдва» (A little suite for Christmas, A.D.), для фортепіано, «Світ вічний» (Lux aeterna), для сопрано, басової флейти, сопранової блокфлейти, ситару та ударних, «Видіння» (Apparition), для сопрано та підготованого фортепіано, в яких пізнаються ідеї та образи великого «Макрокосмосу».

Цикл «Макрокосмос» в дослідженнях багатьох музикознавців частіше представлений аналізами окремих його частин. І справді, у такому підході є певний смисл. Адже, власне, назва циклу дана композитором для перших двох зошитів «Макрокосмос I» і «Макрокосмос II» з однаковим підзаголовком «Дванадцять п'єс-фантазій по знаках Зодіаку». Названі два циклічних зошита багато в чому об'єднані спільністю побудови по кількості номерів (по 12), спільністю внутрішньої структури (по три графічні кульмінації в кожному циклі), поліфонією художніх, філософських та психологічних змістів в назвах астрологічних сузір'їв, зверненням Крама к аллюзіям та цитатам, нетрадиційним технікам звуковидобування, театралізацією драматургічного розвитку, єдиним сонорним простором і можуть бути розглянутими як органічний підцикл (форма у формі) у великому мета-циклі «Макрокосмос» (такий напрям зустрічаємо в аналізах Горбунової Ю.В., Берегової О.М., Дубінець О.А., Зима Л.В., Павлишин С.С., Петрова В.О., Сигіда С.Ю., М. Шока, Шадько М.О.. Останній зазначає: «Фортепіанний диптих позначений надзвичайно тісними внутрішніми зв'язками. Спорід-

неність проявляється у присутності фактурно-тематичних посилань; двомірності звукового простору фортепіано («на клавіатурі» та «у корпусі»); та у наявності підциклів, які вінчаються п'єсими-символами з графічним розташуванням нотного тексту тощо» (Шадько, 2022:5).

В наступних двох великих циклічних творах, закінчених через відносно великий проміжок часу у 1979 році, сама назва «Макрокосмос» стає підзаголовком – у третьому зошиті «Музика для літнього вечора» *Music for a Summer Evening*, та у четвертому зошиті «Небесна механіка» *Celestial Mechanics*, представлена як «Космічні танці для ампліфікованого фортепіано, в чотири руки» *Cosmic Dances for Amplified Piano, Four Hands*.

Частина третя «Музика для літнього вечора» для двох ампліфікованих фортепіано та двох груп ударних інструментів надзвичайно розширює сонорний об'єм метафізичного простору, що відкривається слухачеві у перших двох зошитах, які також написані для ампліфікованого фортепіано – крамівського «розширеного («extended) соло-роялю з його темброво-образним багатоголоссям та задіюють інші звукові та вокально-речові музичні акції «що вибудовують фантастичну картину, в якій перетинаються-переплітаються часові та просторові паралелі» (Зима, 2023:163) Ця, знайдена Крамом, звукова та сонорна картина в Макрокосмосі I, в якій «... декілька ігрових територій інструмента набувають різноманітне смислове навантаження, розкриваючи співіснування реального та ірреального світів у спільному просторі» (Шадько, 2022:204-205), та продовжена в Макрокосмосі II раптом надзвичайно розширюється у третьому зошиті «Музиці для літнього вечора» («Макрокосмосі III») і, таким чином, здавалось, вичерпані до дна сонорні, мотивні, речові можливості («extended)-роялю-соло подвоюються-помножуються у вигляді двох великих відкритих (без верхньої кришки) реберверуючих ігрових зон двох роялів та двох великих ударних комплексів, які задіюють якусь кількість нетрадиційних предметів звукоутворення, а виконавці також вдаються до гри на лотос-флейтах, свисту, вигукам та співу, внаслідок чого з'являється незвичайного складу оркестр з хором у третій частині «Прихід» (який включає Гімн про Різдво, Зіркадитина) *The Advent (including Hymn for the Nativity of the Star-Child)*.

Деякі дослідники вбачають у надто кольоровій та різноманітній «Музиці літнього вечора» суто споглядальну зображувальність, занурення у безліч звуків та призвуків вселенської Природи. Не заперечуючи дане твердження, засноване на аналізі яскраво-ілюстративної та різноманітної фоніч-

ної палітри «симфонії літнього вечора», звернемося до слів самого композитора, який, втілюючи образ невагомої, масивної, безкрайньої матерії, характеризує цей час доби у спостереженні бездонного космічного простору: «Ніч – дуже важливий час людського життя і аж ніяк не порожній і не безплідний, як багато хто думає. Нічні думки відрізняються від денних своєю екзистенційністю та проникливістю. Вночі багато відкривається людині. Відмовившись від денної метушні, вона точніше мислить і краще бачить світ, ніж удень. Нічна людина зазвичай буває ближчою до істини та сенсу власного життя. Мені завжди здавалося, що ніч дана нам не так як відпочинок, підготовка до денного життя, але перш за все як час самоочищення та прозріння. У цьому для мене неминуща містика ночі. І якщо в моїй музиці ви вловлюєте саме цей “нічний елемент”, то я не даремно вслухався у нічні звуки» (Gillespie, 1986:6) Треба зазначити, що нічні звуки та образи присутні у багатьох творах Крама – «Голос Кита», «Чотири Ноктюрни» для скрипки та ф-но, «Маленька нічна музика» (Eine kleine Mitternachtmusik), «Потойбічні відгуки» (Otherworldly resonances), «Нічна музика» №1 (Night Music I), «Ніч чотирьох лун» (Night of the four Moons), «Сплячий» (The sleeper), та інших, де також не прямо, але присутні образи містичної улюбленої крамівської доби. «Музика літнього вечора» не наслідує формоутворення попередніх двох зошитів Макрокосму I та II. Вона складається з п'яти частин, але більших за розміром, які перевершують час звучання попередніх та наступного циклів.

Цикл відкривається «Ноктюрном» (№1), якому передують епіграф, надісланий Крамом цій п'єсі: «Я чую ефемерні резонанси, опівночі забуття в зоряній воді» (С. Квазімодо). «Ноктюрн» (часто задіяний жанр для композитора) починається з беззвучно прижатого та закріпленого середньою педаллю кластера, прийому, так рясно представленого композитором у перших двох зошитах, частинах мета-циклу «Макрокосмос», який дозволяє в численних обертонах нескінченно урізноманітнити вечірні звуки та відгуки в спогляданні космічного простору із Землі.

П'єса № 2 «Фантазія мандрів» *Wanderer-Fantasy* представляє слухачеві об'єкт цілеспрямованого споглядання – всесвітнього блукача, якого можна спостерігати як космічну подію. П'єса складається з трьох розділів, де перший та останній доручені лотос-флейтам (виконують два перкуссионіста), а центральний – двом роялям. На тлі звучання лотос-флейт у першому і третьому розділах піаністи знову ж таки повинні тримати праву

педадь, чим підтримується безліч обертонів, що пробуджуються до життя шелестом лотос-флейт у полі (ігровій території) струн обох роялів. Такий прийом надає звучанню ірреальності та польотності, повідомляючи поетичну зачаровану пасторальність усій п'єсі у представленні загадкового мандрівника космосу.

Третя п'єса циклу «Прихід» (включає Гімн про Різдва, Зірка-дитина) / *The Advent (including Hymn for the Nativity of the Star-Child)* з епіграфом із Б. Паскаля «...мовчання нескінченних просторів лякає мене...» малює неспішне величне появлення величного космічного об'єкту на фоні ноктюрнового акомпаніменту (в паралель з першою п'єсою циклу – «Ноктюрном»). Драматургічне поживлення на раптовому *fortissimo* – не що інше як цитата з п'єси «Сонця-Близнюки» (Макрокосмос II, № 4), «пристосована» для двох фортепіано та «прикрашена» рясним звучанням металофону, вібрафону, скрипу монети по невеличкому там-таму, використанням тимпані та цимбал. Наступний розділ «Гімн на народження зіркової дитини» є кульмінацією п'єси, і, одночасно, всього циклу «Музика літнього вечора» (Макрокосмосу III). Сам Гімн, побудований на архаїчному звучанні чистих та зменшених квінт також є цитатою із № 4 «Макрокосмосу II», але наступною, із секції B, що графічно символізує Луну, яка постає у центрі споглядання космічної феєрії літнього вечора. Але, на відміну від тихого закінчення «першоджерела» (№ 4 з циклу Макрокосму II), ця п'єса отримує більший розвиток і динамічна хвиля доходить до чотирьох *forte* за рахунок залучення додаткового інструментарію та співу ударників (на фонемі «ah»), символізуючи архаїчну велич гімнічного славлення.

Міф / *Myth*, наступна, четверта п'єса в циклі, написаний для ударних інструментів (там-там, африканське дерево, тибетське молитовне каміння), але, піаністи, як і в «Фантазії мандрів» та «Ноктюрні» також за ремаркою композитора у партитурі відкривають демпфери обох роялів за допомогою правої педалі, чим створюють особливий акустичний простір для витончених відлунь різноманітних ударних інструментів. Основна тематична побудова «Міфу» складається з п'яти звуків (d-f-ges-f-d), і нагадує тему з другого розділу п'єси «Фантазія мандрів». Ця тема зустрічається у «Міфі» тричі – у сьомому такті кожного з трьох тринадцятитактових розділів. (Відомо, що неоднозначне число тринадцять має таємничу енергетику, пов'язану з космічними силами Землі (тринадцять місячних місяців на рік).

Частині п'ятій – «Музика зоряної ночі» *Music of the Starry Night*, яка завершує весь цикл, пере-

дує третій в великому циклі авторський епіграф з улюбленого композитором поета Райнера М. Рильке. «А ночами важка земля падає із зірок в самотність. Ми всі падаємо. Але існує Хтось, здатний нескінченно ніжно стримувати своїми руками це падіння». Глибокий філософський підтекст цієї музики підкреслюють три проведення теми фуги *dis-moll* з II тому ДТК І.С. Баха, які звучать на фортепіано, за характеристикою Крама, як звуки «примарно-ірреального клавесину», а створенню величній та містичній атмосфері сприяє постійна «луна» (ехо) теми на вібрафоні. Центральним розділом «Музики зоряної ночі» постає «Пісня примирення» за ремарками Крама («екстатично; з почуттям космічного часу»). Це лейттема всього мета-циклу, як генеральна ідея складної філософії художника, яка починається тризвучного мотиву, названого Крамом «П'ятикратні галактичні дзвони». В основу розвитку музики галактичних дзвонів взято мотив з № 2 та 4 циклу, тільки тепер він звучить у інверсії. Весь розвиток будується на фоні органного пункту *ges-des* у варіюванні цього п'ятизвучного мотиву. Поступово фактура ущільнюється, а вершиною стає тема дуже схожа на тему фуги Баха у збільшенні в акордовій фактурі. Після її проведення відбувається спад («спокійно, бажано»). Як і завжди у катарсичних епізодах композитора задіюється свист, який, разом з колоколами перкусії, поступово розчиняється в бездонній глибині космічної ночі.

Четвертий зошит великого циклу «Макрокосмос» (Дж. Крам завершив цикл у 1979 році) називається «Небесна Механіка» *Celestial Mechanics* і має підзаголовок «Космічні танці для ампліфікованого фортепіано, в чотири руки» *Cosmic Dances for Amplified Piano, Four Hands*. Але, скоріше як й театралізований елемент, містить ще невелику партію для третього піаніста, який перегортає нотну партитуру, що підкреслює, неодноразово продемонстровано оригінальність підходів композитора до ансамблевих типологій у своїй творчості. Назва кожної з чотирьох п'єс, які складають «Космічні танці» пов'язана із певною яскравою зіркою: α Центавра *Alpha Centauri*, β Лебеда *Beta Cygni*, γ Дракона *Gamma Draconis*, δ Оріона *Delta Orionis*, що повертає умовного слухача у колі загальних складних багатознакових символів та смислів всього циклу «Макрокосмосу» до знаків Зодіаку перших двох зошитів, створюючи певні паралелі для завершення цілого.

Вже перша п'єса під назвою «Зірка α Центавра» *Alpha Centauri*, виступає динамічним контрастом – ударною токатністю на *fortissimo* після космічного видиху в довгому розчиненні галактичних

дзвонів «Музики зоряної ночі», якщо сприймати увесь цикл в його послідовності. Але контраст між зошитом третім «Музика літнього вечора» та заключним четвертим вельми багатознаковий. Перш за все він вбачається у значному згортанні звукового об'єму, маси та сонорної палітри – від роскоші та різноманіття оркестрових тембрів, (ударних, дзвонів перкусії, примарних духових, хору, свисту, екзотичних предметів – там-тамів та молитовного каміння «Музики літньої ночі») до графіки суто рояльних можливостей, які у Крама виявляються безмежними в дзвонів-обертонів, ударних клавішних, щипкових, ударних та глісандуючих прийомах на струнах роялю. Саме у відсутності різнокольорових тембрових фарб у своєрідному «монохромному», але дуже розширеному і одночасно витонченому варіанті, Крам вичерпує до кінця всі можливості величезного обертоного, реверберуючого роялю, який зміг як універсальний інструмент задовольнити численні вимоги композитора до звучання простору, численних і різноманітних крамівських ехо, аури окремих звуків та мотивів, що засіли у дитячих враженнях композитора. «Я впевнений, що кожен композитор з дитинства набуває «природної акустики», яка залишається в його вусі на все життя. Той факт, що я народився і виріс у долині річки Апалачі, означав, що моє вухо було налаштоване на своєрідну луну(ехо)-акустику; я відчуваю, що ця акустика була, так би мовити, «структурована» в моєму слуху і таким чином стала основною акустикою моєї музики» (Cramb, 1980:119).

У всіх чотирьох п'єсах «Космічних танців» при значному збільшенні-ущільненні репетитативних прийомів прослідковуються завжди впізнавані крамівські секундові грона співзвуч та нескінченні трансформації центрального мотиву «Пісні примирення» з останньої частини «Музики літньої ночі» на тризвучному мотиві «галактичних дзвонів» якої закінчується, розчиняється музична партитура всього циклу.

Висновки. Створивши чотири томи «Макрокосмосу» Джордж Крам представив своєрідний музичний Всесвіт з його багатомірною різноманітністю як величний мета-цикл, що підтверджується цілісністю музичної мови, фактурно-інтонаційних комплексів, загальної фоніки, з її зверненням до нетрадиційних способів звукоутворення, мотивних переплетень, художніх образів.

В зміщеному центрі великого мета-циклу «Макрокосмос» – у зоні «золотого перетину», згідно з законами космічної гармонії, знаходиться кульмінаційна третя – найдовша по звучанню та об'ємніша його частина – «Музика літнього

вечора» з підзаголовком «Макрокосмос» III, яку виконує номінально квінтет виконавців. Але, як і в попередніх двох циклах для роялю-соло, в багатовимірній партитурі яких знаходимо певну кількість «символічних ролей» – учасників ансамблю «довіренних» одному виконавцю, яку можна трактувати за Іриною Польською як мікроансамбль (Польська, 2010:6), «Музика літнього вечора» тільки номінально може вважатись неконстантним квінтетом. Кількість же символічних учасників такого різнобарвного, різновекторного за простором та часом полотна еквівалентна оркестру унікального автентичного складу. Перелікуємо символічні ролі його учасників: це ігрові території (струни, клавіатура та корпус) двох роялів, нетрадиційні та численні традиційні тембри перкусій, ударних з фіксованою висотою звуку – маримба, ксилофон, вібрафон, приєднання нетрадиційних інструментів звуковидобування – молитовних каменів, залізних ланцюжків, тощо, духових – лотос-флейт, голосів та свисту, які у надто щільно насиченій фонікою «симфонічній» партитурі, персоніфікуються з певного роду численними різноманітними образами.

Четвертий зошит «Космічні танці» згортаючи звуковий об'єм та сонорну палітру третьої частини мета-циклу представляється, що закономірно для фіналу, у якості резюме, об'єктивації резюмування існуючого космічного світу з його

древніми космічними легендами та філософствуванням. Звужується також ансамблевий склад до двох піаністів, яким в декількох епізодах «допомагає» третій, утворюючи неконстантний ансамбль.

Таким чином, якщо сприймати «Макрокосмос» як цілісний цикл, що, в свою чергу, складається з різножанрових за своїм складом камерних циклічних творів-частин: перших двох для фортепіано-соло, частини третьої – для квінтету виконавців та останньої – для умовного «фортепіанного тріо», можемо констатувати, що камерний жанр цього твору визначається як синтетично-автентичний, унікальний у своїй своєрідності, який Ірина Польська віднесла би в системі релятивних ансамблевих жанрів до вільно-варіантних (Польська, 2010:10). Разом з тим в циклі Дж. Крама вбачаємо нове відношення композиторів до ансамблевості, які в переслідуванні адекватного відображення звукової картини реальності та нових смислів епохи трансформують апріорні для попередників традиції константних ансамблевих жанрів завдяки залученню театралізації, значному розширенню нетрадиційних технік звукоутворення – шляху, по якому у слід за роялем пройшли традиційні інструменти академічного ансамблю, а також віддають перевагу релятивним ансамблевим складам, створюючи все нові актуальні ансамблеві сполучення з нетрадиційною фонікою та інструментами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрос Є. І. Макро- і мікрокосмос. Енциклопедія Сучасної України. Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2017. URL : <https://esu.com.ua/article-60834> (дата звернення: 23.07.2024).
2. Зима Л.В. Багатовимірний рояль в камерній музиці Джоржа Крама. Аспекти історичного музикознавства, 2023, вип. XXXII (32) Харків, ХНУМ імені І. П. Котляревського. С.154-168
3. Негахов К. Числова символіка у клавірній творчості Шарля Алькана Дис. доктора філософії: 04.01.24 ОНМА ім. А. В. Нежданової. Одеса. 2024. 390 с.
4. Павлишин С.С. Американська музика. Львів : БаК, 2007. 316 с.
5. Польська І. Камерний ансамбль: феноменологія жанру. Наукові збірки Львівської Національної музичної Академії ім. М. В. Лисенка, випуск 24 Камерно-інструментальний ансамбль: історія, теорія, практика. Львів: «Сполом» 2010. С. 4-14
6. Шадько М.О. Феномен розширеного фортепіано у творчості Джорджа Крама. Дис. доктора філософії. Харківський національний університет мистецтв імені І. П. Котляревського, Харків, 2022. 228 с.
7. Crumb, George. (1980) Music: Does It Have a Future? The Kenyon Review, New Series, Vol. 2, No. 3, pp. 115-128.
8. Crumb, George. Interview with Ingram Marshall. Oral History, American Music project. Yale University, 1 December 1998. https://archives.yale.edu/repositories/7/archival_objects/3184433
9. Gillespie, Ed. Don., (1986) George Crumb: Profile of a Composer, New York: C. F. Peters Corporation, 113 p.

REFERENCES

1. Andros Ye. I. (2017) Makro – i mikrokosmos. [Macro- and microcosm] Entsyclopedia Suchasnoi Ukrainy. Redkol. : I. M. Dziuba, A. I. Zhukovskiy, M. H. Zhelezniak [ta in.] ; NAN Ukrainy, NTSh. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. – Encyclopedia of Modern Ukraine. Redcol. : I. M. Dzyuba, A. I. Zhukovsky, M. G. Zhelezniak [and others] ; National Academy of Sciences of Ukraine, National Academy of Sciences. Kyiv: Institute of Encyclopedic Research of the National Academy of Sciences of Ukraine. URL : <https://esu.com.ua/article-60834> (data zvernennia: 23.07.2024). [in Ukrainian].

2. Zyma L.V. (2023) Bahatovymirnyi roial v kamernii muzytsi Dzhorzha Krama. [Multidimensional Piano in the Chamber Music of George Crum] *Aspekty istorychnoho muzykoznavstva, KhNUM imeni I. P. Kotliarevskoho*. – Aspects of historical musicology, KhNUM named after I. P. Kotliarevskoho. Vyp. XXXII (32) 154-168. [in Ukrainian].
3. Nehachov K. (2024) Chyslova symbolika u klavirni tvorchosti Sharlia Alkana. [Numerical symbolism in the piano works of Charles Alkan] *Dys. doktora filosofii. ONMA im. A. V. Nezhdanovoi*. – Dissertation of the Doctor of Philosophy. ONMA named after A. V. Nezhdanova. Odesa, 390 [in Ukrainian].
4. Pavlyshyn S.S. (2007). *Amerykanska muzyka*. [American music]. Lviv : BaK.- Lviv: BaK. 316 [in Ukrainian].
5. Polska, I. (2010) Kamernyi ansambl: fenomenolohiia zhanru. [Chamber ensemble: phenomenology of the genre]. *Naukovi zbirky Lvivskoi Natsionalnoi muzychnoi Akademii im. M. V. Lysenka, vypusk 24 Kamerno-instrumentalni ansambl: istoriia, teoriia, praktyka*. – Scientific collections of the Lviv National Music Academy named after M. V. Lysenko, issue 24 Chamber-instrumental ensemble: history, theory, practice. 4-14. [in Ukrainian].
6. Shadko M.O. (2022) Fenomen rozshyrenoho fortepiano u tvorchosti Dzhordzha Krama. [The phenomenon of extended piano in the work of George Crum]. *Dys. doktora filosofii. Kharkivskiy natsionalnyi universytet mystetstv imeni I. P. Kotliarevskoho*. – Dissertation of Doctor of Philosophy. Kharkiv National University of Arts named after I.P. Kotlyarevsky. 228. [in Ukrainian].
7. Crumb, George, (1980) Music: Does It Have a Future? *The Kenyon Review, New Series, Vol. 2, No. 3*, 115-128.
8. Crumb, George. (1998) Interview with Ingram Marshall. *Oral History, American Music project*. Yale University. https://archives.yale.edu/repositories/7/archival_objects/3184433
9. Gillespie, Ed. Don., (1986) *George Crumb: Profile of a Composer*, New York: C. F. Peters Corporation, 113.

УДК 75.041.5

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-1-18>**Жао Ї,***orcid.org/0000-0002-8555-877X**аспірант кафедри теорії та історії мистецтва
Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури
(Київ, Україна) yi.rao@naoma.edu.ua*

РОЛЬ УКРАЇНСЬКОГО ЖИВОПИСЦЯ МИХАЙЛА ГУЙДИ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ХУДОЖНЬОЇ ОСВІТИ КНР КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТЬ

Мистецтво України здавна займає власне впливове місце у духовній культурі світової спільноти, розширюючи і збагачуючи глобальний художній діалог. Український живопис – це надважлива складова духовної спадщини, що пережила різні періоди власного розвитку, від іконопису до новітніх експериментів та творчих пошуків. У статті з'ясовано вплив сучасного українського живописця Михайла Гуйди на процес поступу художньої освіти КНР кінця ХХ – початку ХХІ століть, зокрема, на характер та образотворчу виразність китайського живопису зазначеного періоду. Досліджено образно-стилістичні педагогічні методи Михайла Гуйди у навчанні китайських студентів та формуванні естетично нового живопису сучасних китайських митців. Доведено у даному контексті взаємовплив і взаємозбагачення двох образотворчих культур: Китаю та України, окреслено тенденції їх подальшого духовно-інтелектуального зближення. За допомогою загальнонаукових методів дослідження (хронологічний, історико-компаративний, біографічний, культурно-історичний, образно-стилістичний, семантичний аналіз, а також іконографічний та іконологічний методи) з'ясовано, що духовне надбання Михайла Гуйди, поетична мова його образотворчих робіт позиціонується фундаментом у формуванні авторського підходу виховання сучасної генерації китайських митців, створенню нової концепції та педагогічної методології художньої освіти Китаю кінця ХХ – початку ХХІ століть. Підсумовано, що творчість Михайла Гуйди, його світоглядна філософія, синтезує в собі витоки західноєвропейського, українського та китайського мистецтв, образно та змістовно єднає сучасні та прадавні традиції, їх стилістику та прийоми, створюючи як індивідуально неповторну систему символів, так і авторську методику викладання. Доведено, що остання спирається на філософське осмислення історично-художньої спадщини двох країн – України та Китаю. Теоретико-мистецтвознавчий та візуальний підхід в інтерпретації творів Михайла Гуйди та його учнів дозволив встановити вагомий вплив творчості та педагогічної діяльності українського митця на розвиток китайської образотворчої освіти.

Ключові слова: живопис, педагогічна діяльність, мистецтво, художня освіта, творча спадщина.

Rao Yi,*orcid.org/0000-0002-8555-877X**Postgraduate Student at the Department of Theory and History of Arts
National Academy of Fine Arts and Architecture
(Kyiv, Ukraine) yi.rao@naoma.edu.ua*

THE ROLE OF UKRAINIAN PICTURIST MYKHAILO HUYDA IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF ART EDUCATION IN CHINA IN THE END OF THE XX – BEGINNING OF THE XXI CENTURIES

The art of Ukraine has long held its own influential place in the spiritual culture of the international community, expanding and enriching the global artistic dialogue. Ukrainian painting is a crucial component of the spiritual heritage that has gone through different periods of its own development, from icon painting to the latest experiments and creative searches. The article reveals the influence of the contemporary Ukrainian painter Mykhailo Huyda on the development of art education in China in the late twentieth and early twenty-first centuries, in particular, on the nature and expressiveness of Chinese painting of this period. The article investigates the figurative and stylistic pedagogical methods of Mykhailo Huyda in teaching Chinese students and forming aesthetically new painting by contemporary Chinese artists. In this context, the author proves the mutual influence and mutual enrichment of the two fine arts cultures: China and Ukraine, and the tendencies of their further spiritual and intellectual convergence are outlined. Using general scientific research methods (chronological, historical and comparative, biographical, cultural and historical, figurative and stylistic, semantic analysis, as well as iconographic and iconological methods), it is found that the spiritual heritage of Mykhailo Huida, the poetic language of his artworks, is positioned as the foundation for the formation of the author's approach to the education of the modern generation of Chinese artists, the creation of a new concept and pedagogical methodology of art education in China in the late twentieth and early twenty-first centuries. It is concluded that the work of Mykhailo Huyda, his worldview philosophy, synthesises the origins of Western European, Ukrainian and Chinese arts, figuratively and meaningfully combines modern and ancient

traditions, their stylistics and techniques, creating both an individually unique system of symbols and the author's teaching methodology. It is proved that the latter is based on the philosophical understanding of the historical and artistic heritage of two countries – Ukraine and China. The theoretical, art historical and visual approach to the interpretation of the works of Mykhailo Huyda and his students allowed to establish the significant influence of the Ukrainian artist's creativity and pedagogical activity on the development of Chinese fine arts education.

Key words: *painting, teaching, art, art education, creative heritage.*

Постановка проблеми. У кінці ХХ століття, а саме у 80-их – на початку 90-их, в українській культурі відбулося ґрунтовне оновлення, яке синергізувало у собі нові якості, що згодом спричинили докорінне переосмислення українського образотворчого мистецтва. Політико-соціальна трансформація кінця 1980-х років спонукала до розпаду Радянського Союзу, що в подальшому призвело до створення незалежної України. У цей час спостерігався бурхливий розквіт живопису та нової генерації художників, які цілеспрямовано та впевнено ввели українське мистецтво до світового контексту. Вони експериментували з формами і кольорами, створюючи нові тенденції та ідеї. Саме у цей час легалізуються процеси полістилізу мистецтва, багатоаспектні напрямки культури, які увібрали в собі як вітчизняну, так і зарубіжну художню практику. Ці історичні та мистецькі процеси стали підґрунтям національної ментальності в контексті європейської ідентичності України та відкрили нові можливості для модифікації українського живопису.

Спіраючись на українську культурологічну концепцію та певні історичні події, можна спостерігати, як видатні українські митці, через інтерпретацію цих явищ у своїх практичних роботах, передають власний досвід, розкривають нові способи пізнання існуючих реалій, творять нові культурні та естетичні смисли, відображаючи свої духовні цінності у творах. Ці культуротворчі процеси в українському живописі доцільно розглядати крізь призму творчості Михайла Гуйди. Саме народні витоки та національна самоідентичність стали його творчим орієнтиром, авторським уособленням митця.

Передусім, щоб зрозуміти педагогічний шлях Михайла Гуйди, необхідно ретельно проаналізувати його творчий шлях, філософію його мистецької стилістики саме в контексті розвитку українського та китайського мистецтв ХХ – ХХІ століть, адже саме ці два невичерпані джерела формують світоглядні засади митця, його самотбно творчість та сучасні методи виховання нової, самостійної формації митців. Окреслений контекстуальний погляд на творчість М. Гуйди розкриває систему взаємодії західноєвропейського, українського та східного мистецтва, що обумовлює

багатовекторне сприйняття діяльності майстра, як художньої так і педагогічної.

Аналіз досліджень. В останні роки актуалізуються дослідження проблематики культуротворчих процесів в контексті теоретико-мистецтвознавчого та візуального підходу в інтерпретацій творів сучасних митців. Особливий інтерес науковців в окресленому контексті викликає творчість Михайла Гуйди. До різних аспектів окресленої проблеми звертаються низка дослідників, серед яких – О. Авраменко, Р. Михайлова, О. Ковальчук, D. Min, О. Тарасенко, А. Тарасенко.

Творча діяльність М. Гуйди та його учнів, як детермінанти україно-китайського мистецького діалогу, стала предметом досліджень L. Rybalko, Y. Li, D. Ovsiuk, B. Zhao, S. Sun, M. Sullivan, О. Федорук, P. Gryglewski, Y. Ivashko, D. Chernyshev, P. Chang, A. Dmytrenko, L. Horodniuk. Ученими вивчається вплив культурних відмінностей на міжкультурну комунікацію в контексті українсько-китайського мистецького діалогу, аналізується феномен мистецтва як послання, реалізоване за допомогою різних засобів художньої виразності.

Мета статті – проаналізувати роль українського живописця Михайла Гуйди в контексті розвитку художньої освіти КНР кінця ХХ – початку ХХІ ст., а також взаємовпливів і взаємозбагачення художньої освіти України і Китаю.

Виклад основного матеріалу. Педагогічна діяльність Михайла Гуйди розпочалася одразу після закінчення Київського художнього інституту, у 1982 р. Працюючи пліч-о-пліч зі своїм вчителем Віктором Васильовичем Шаталінім, М. Гуйда, перейняв у нього багатий педагогічний досвід, а згодом пішов далі, збагативши його власними викладацькими методиками та концепціями (Національна академія мистецтв України, 2024).

Відображаючи у своїх роботах історичні події України, її фольклорні мотиви, міфи та легенди, майстер створював переконливі художні образи, кожен із яких є символом єднання глибокого психологічного аналізу та поетично-художнього світосприйняття. У таких роботах, як «Зустріч І. Мазепи с Карлом XII», «Гайдамаки», «Чумацький шлях», «Весна», «Український пейзаж», «У степах під Херсоном» (1972), «Тиша» (1983), «Поминання» (1989), «Великдень» (1990),

«Кубанське весілля» (2001) можна переконатись у його особливій, індивідуальній манері створення живописних образів, в прагненні досягти виразності форми, розкриття емоційного стану героїв полотна, їх психологізму та співзвучності природи й людини (Авраменко, 2005).

Драматизм полотен М. Гуйди, їх художня мова має міфо-поетичні українські джерела, котрі знайшли відбиток в філософії світорозуміння митця. Водночас, треба додати, що важливу роль у формуванні творчого кредо художника відіграла східна культура, а саме культура Китаю. Так, у одному із інтерв'ю М. Гуйда зізнався: «Мене ще зі студентських років дуже цікавив Схід. Захоплювався китайською філософією, зокрема вченням Конфуція, вивчав літературу, мистецтво, міфологію стародавнього Китаю» (Кулеба-Барінова, 2015).

Історична трансформація китайської культури ХХ – початку ХХІ століття також є безумовним відзеркаленням соціокультурної динаміки, і китайський живопис це наочно демонструє. Мистецтво сучасного Китаю є невід'ємною частиною політики реформ та видозмін китайського суспільства, що, беззаперечно, впливало і на очікування самих глядачів від майстрів живопису. Однак для того, щоб зрозуміти сучасне китайське мистецтво, його мову та культуротворчі складові слід розуміти витоки традиційного китайського живопису (Михайлова, 2017).

Образотворче мистецтво Китаю має прадавнє коріння та міцні непорушні традиції. Однією із фундаментальних властивостей китайського мистецтва є прадавня китайська філософія Дао, яка спирається на «порядок в хаосі речей» та традиційний китайський живопис се-і («живопис ідеї») і гун-би. В основі останніх лежить порожнеча і простір, тиша і простота, а, згідно з китайською філософією, саме з тиші народжується життя. Негласний закон творчості китайських митців – це, безперечно, філософське ставлення до життя, де вони не зображують навколишню реальність, а відкривають глядачеві дух та суть природи речей. Власне, це спостереження за часом, захоплення навколишнім світом, виявлення гармонії у ньому (Gryglewski та ін., 2020).

Визначальним прагненням китайського митця є відтворення саме неявного предмету та незаповненого простору, який, власне, і заповнює сам обсерватор, згідно зі своїм уявленням будови світу та відчуттям прекрасного. Китайський художник зображує навколишню дійсність у вигляді безмежного, сповненого душевного піднесення багатогранного світу. За китайською філософією, її світоглядом живопис слід сприймати не очима, а розуміти серцем його неосяжну сутність.

Не варто забувати, що світові властиві зміни і сучасне мистецтво Китаю не обмежується тільки старовинними моделями. Вже більше, ніж понад ста років як китайці вивчають та опановують західну художню систему, де, спираючись на свої традиції, символізм та духовний сенс, розвивають свій характерний стиль олійного живопису. Слід додати, що художня культура КНР кінця ХХ – початку ХХІ ст. відображає зовсім новий шлях, свій власний варіант образотворчого мистецтва, який потребує більш ретельного вивчення, де уможлиблюється поновлення стародавньої культури та її своєрідний зв'язок з сучасними формами, принципами і прийомами, що поєднує в собі обидві системи світосприйняття (Horodniuk, 2023). Звісно, що без впливів західноєвропейського та українського мистецтв, вигляд китайського мистецтва був би зовсім іншим. На думку Сунь Сяофей: «Культура нації завжди може зробити свій внесок у світ, при цьому маючи дві умови; по-перше, цей внесок заснований на притаманних цій культурі особливостях. По-друге, вона може поглинати культуру інших націй як живлення» (Сунь, 2017: 126).

Із мистецтвом Китаю М. Гуйда наочно познайомився у 1996-1997 рр., коли брав участь у творчій експедиції до міста Харбін. Згодом він разом з колегою, художником Анатолієм Гайдамакою, створив розпис купольної зали урочистих подій торгівельної корпорації «Сюань Юань». Із того часу китайське мистецтво стане невід'ємною частиною творчого життя майстра, його фундаментальною філософією світосприйняття. Відзеркалення китайського світогляду можна бачити в таких роботах майстра, як «Старе селище. Китай» (2002), «Ворота справедливості» (2002), «На півдні Китаю» (2002), де митець підкреслює одухотворене зображення природи, надихаючись її первозданністю та умиротворенням, раціональним втручанням людини. Також, у цих творах можна помітити звернення митця до різноманітних художніх прийомів китайських майстрів (Rybalko, Li, Ovsyuk & Zhao, 2023).

У 1999 р. М. Гуйда був запрошений на викладацьку роботу до педагогічного університету в м. Тінь Хуа. Згодом, у якості викладача живопису, митець продовжив педагогічну діяльність в Університеті науки та технології Академії мистецтв Ханчжоу. Плідна та багаторічна робота у КНР, яку М. Гуйда проводить в галузі образотворчого мистецтва та художньої освіти, наклала відбиток не тільки на його творчий почерк, але й на погляд щодо методики виховання нової генерації митців та образотворчого виховання в цілому. Безумовно,

Гуйда не тільки збагачує свій власний досвід викладача, який він набув в НАМУ, але й надає цьому досвіду нових значень. Відмінність педагогічної методики М. Гуйди полягає в особливості подання художнього твору, акцентуванні на емоційному віддзеркаленні дійсності на полотні, у відображенні ідеї через внутрішню квінтесенцію, сутність того чи іншого об'єкту і будіванні художнього образу, спираючись на міцний фундамент академічної підготовки (Ковальчук, 2016).

Живопис, як образотворчий предмет, передусім, має головне завдання, яке передбачає логічно-структурований підхід до законів композиції, єднаючи в собі прийоми геометричної будови, лінійної та повітряної перспективи, світлотіньове моделювання. З їх допомогою художник може максимально реалістично передати оточуючу дійсність. За М. Гуйдою, живопис має, перш за все, «надзавдання» – творчу площину, яка втілюється в авторській концепції, символах, культурологічних кодах та метафорах, які ототожнюють світогляд митця, його власне світосприйняття. М. Гуйда не тільки допомагає студентам вдосконалити свою майстерність та розкрити природні задатки, але й через комунікацію відкриває їм власну систему життєвих цілей та духовних цінностей.

Саме таке творчо-педагогічне спілкування є одним із головних векторів викладацької методології М. Гуйди. Варто зазначити, що таке міжособистісне спілкування базується не тільки на спільній художньо-практичній діяльності, взаємодії та допомогі – це єднання творчих особистостей на духовному рівні. Значення такого художнього спілкування не варто применшувати, адже саме воно є невід'ємною складовою творчо-педагогічного методу М. Гуйди. Такі засоби мають вплив на самоорганізацію учнів, їх поведінку, стимулюючи студентів до творчості і пізнання нового. «Учіться так, ніби ви постійно відчуваєте нестачу своїх знань, і так, ніби ви постійно боїтеся розгубити свої знання» – цей вислів Конфуція яскраво характеризує педагогічний стиль та мистецький почерк М. Гуйди. Професор щиро ділиться зі студентами своїм багаторічним творчим досвідом, скеровуючи їх на пошуки власного стилю та самотної мови митця, зумовлює інтерес до міркування та творчого аналізу явищ чи подій, підтримує студента на шляху до самовдосконалення та пошуків нових образотворчих рішень. Сам митець так пише про свою майстерню: «...це ніби живе середовище, сповнене творчої енергії молодих талановитих художників, мудрістю та професійним досвідом вчителів, здобутками великих майстрів. Там живе мистецтво» (Авраменко, 2006).

Говорячи про своїх китайських учнів, Михайло Гуйда в інтерв'ю Наталії Сухоліт (2020) відмітив: «...дивовижна властивість китайських студентів – вони схоплюють все на льоту, чітко та жадібно стежать за кожним твоїм словом чи жестом».

Стилістичний та образно-семантичний аналіз творів студентів М. Гуйди дозволяє виявити беззаперечний вплив майстра на творчість його учнів, і як наслідок – на нову генерацію китайських митців. Китайське мистецтво суголосне внутрішнім відчуттям та філософії майстра. Водночас, воно зрозуміле і ментально близьке його китайським учням, які прагнуть опанувати реалістичну школу живопису та відкрити світу сучасну китайську ідентичність. Це гармонійне поєднання двох різних та, між тим, дуже близьких за цілями та сутністю культур – китайської та української (Головко, 2016).

Мистецтвознавці О. Тарасенко і А. Тарасенко (2021) чітко визначили в своїй праці «Світобудова Михайла Гуйди» певні архетипи творчості українського художника. Це своєрідні символи культури, що асоціюють певний тематичний матеріал функціонування людських цінностей, які проходять через увесь масив історії, з найдавніших часів і до сучасності. Наприклад, «тин» – символ розділу внутрішнього світу людини і Всесвіту, «колодязь» як ототожнення з водою – символ життя, «дерево» – як родовід у нескінченному циклі життя. Ці архетипи також притаманні і китайській культурі та живопису, що можна спостерігати в традиційних роботах китайських митців Ся Гуй чи Ма Юань. Разом із тим, розглядаючи сучасний олійний живопис Китаю, не можна не помітити і трансформацію цих традиційних архетипів.

Педагогічна практика майстра в образотворчій освіті Китаю дала поштовх розвитку китайського сучасного живопису, що вивело традиційне мистецтво Китаю на новий рівень. Поширення елементів українського та західного живопису за допомогою авторської методики викладання не тільки збагатило китайський живопис новою філософією світосприйняття, але й дало поштовх розвитку академічного малюнку, який, за Гуйдою, є обов'язковим. Залучаючи свій власний досвід і досвід світової художньої практики, М. Гуйда вніс великий вклад у розвиток художньої освіти Китаю. Сьогодні український митець є почесним професором кількох китайських університетів, періодично він також керує різноманітними проектами, пленерами чи майстер-класами. З 2017 року в різних куточках Китаю, двічі на рік працює Гуйда арт-центр «Академія», де проходять навчання зрілі художники з числа викладачів шкіл, студій та університетів. Це, безумовно, позитивно позна-

чилося на подальшому розвитку образотворчого мистецтва Китаю, збагатило викладацьку діяльність новими методиками виховання сучасних митців (Федорук, 2016).

Дивлячись на роботи китайських майстрів – учнів Гуйди, можна наочно пересвідчитись, як вони усвідомлюють та «проживають» світовідчуття Гуйди у своїй творчості. Аналізуючи роботу «Червоний осінній вітер» (іл.1) молодого талановитого художника Дун Цуаня, можна бачити ідентичність з роботою майстра «Золоте зерно» (іл.2). Схожість помітна не тільки в композиційній будові. Перш за все, вона розкривається у ритмі та колориті картини, використанні подібних мовно-метафоричних кодів та архетипів.

Власне, як і в роботі «Далекій верблюжий дзвін» (іл.3), де спостерігаємо притаманний М. Гуйді композиційний мінімалізм, а також використання «гуйдівських» мовно-семантичних знаків, зокрема, тин, що розділяє композицію навпіл – це як поділ на минуле і сьогодення. Стримані, але контрастні кольори, які ніби створюють діалог минулого і сучасності, дають простір для мрій і роздумів. Земля під босими ногами дівчини ототожнює символ життя та родючості. Все це цілковито стилістичні прийоми видатного вчителя, які, як синонімічне віддзеркалення, знайшли свій відбиток у картині учня Гуйди (Min, 2020).

Споглядаючи на жіночі портрети китайських учнів М. Гуйди, також можна спостерігати певну рефлексію в їх роботах щодо творчості видатного українського майстра, яка розкривається у поезії жіночого образу через мовно-стилістичні та композиційні прийоми. Звісно, що, молоді митці, студенти шукають свій напрямок і своє власне бачення краси, але за цими пошуками особистого можемо спостерігати і продовження виразності і метафоричних прийомів та засобів, а також стриману колористичну гаму Михайла Гуйди. В картині «Цвіте бузок» (іл.4) Дун Цуаня можна побачити образну мову «цвітіння», де автор розкриває образ молодої дівчини як образ Весни, образ мінливості та швидкоплинності життя (Sullivan, 2023).

Творчість М. Гуйди в портретному жанрі надихнула і іншу талановиту художницю Дун Минь у її роботі «Жіночий портрет» (іл.5). Жінка-модель – молода жінка, яка сидить в плетеному кріслі – вишукана та елегантна, а шовкова хустка в руках уособлює китайську естетику. Думки її поринули вдалину, ототожнюючи символічне світобачення майбутнього. Цей портрет представляє сучасну молоду китаянку, як прообраз новітньої жінки – вишуканої і загадкової. Іншою за колорис-

тикою є ще одна робота Дун Минь «Жіночий портрет» (іл.6), де молода жінка вбрана в традиційний китайський одяг, що прописаний об'ємними, інтенсивними мазками і підкреслює національну жіночу красу. Обличчя цієї жінки зосереджене та спокійне, воно контрастує з темним одягом і є світлом, яке випромінює ця жінка, що ще більше підкреслює її загадковість, природну жіночу привабливість та її чарівність, стан уявлень та переживань.

Ті ж самі прийоми можемо спостерігати у «Сутінках» (іл.7), у жіночому образі «Рожева спокуса» (іл.8) художника Сунь Цифена і в «Жіночому портреті» (іл.9) у Цайсяня, які розкривають ще одну сторону жіночності – ніжність і спокусливість, передаючи це через контрастні сполучення легкої рожевої сукні та блузи, а також чорного волосся. Або як в роботі Дун Минь «Жіноча мрія частина 1» (іл.10) та «Жіноча мрія частина 3» (іл.11) тендітність жінки, її замріяність ніби порівнюється з хмарами. Всі ці роботи репрезентують жіночу чарівність, чуттєвість та романтичність та дають глядачеві простір для власних роздумів та спостережень.

Вплив творчості М. Гуйди, як за вибором тематики, так і за способом виконання, стилем та візуальною мовою можна спостерігати і в дитячому портреті, як, наприклад в роботах У. Цайсяня «Дитяча невинність» (1) (іл.12) «Дитяча невинність» (2) (іл.13). Вони несуть в собі загальний колорит та основні типові риси, притаманні майстру, а перша за композицією подібна до роботи М. Гуйди «Портрет доньки художника» (іл.14).

М. Гуйда – один з небагатьох сучасних художників, який працює в різних живописних галузях і відомий не тільки як портретист чи автор жанрової картини, предметом його творчості стає батальний жанр та історична тематика. І учні Гуйди теж випробують себе в цих напрямках. Зокрема, Дун Цюань – роботою «Мулан вступає в армію» (іл.15), яка теж відносить нас до полотен майстра «Гейша и самурай» (1998)» (іл.16). Тут автор картини більше зосередився на естетиці подачі самого сюжету, на романтизації образу Мулан, сильної, відважної та прекрасної. Промені сонця, що прорізаються крізь хмари, ніби кажуть глядачеві, що після кожної темної ночі настає світанок. Три постаті на передньому плані, а саме – старого чоловіка, маленької дівчинки та образ самої Мулан, дуже символічні – це минуле, сьогодення та майбутнє Китаю. Ліричне відображення сюжету і художній спосіб, який обрав для себе Дун Цюань, говорить нам про професіоналізм молодого художника, про його творчий

потенціал, але зовсім неважко помітити в його образотворчій манері особливість почерку його вчителя – Михайла Гуйди.

Характерний вплив М. Гуйди можемо спостерігати і в пейзажах його учнів- Дун Цуань «Після тайфуна» (іл.17), «Зимовий сад» (іл.18), Дун Мінь «Кримське узбережжя» (іл.19), У Цяйсяня «Ранкове світло» (іл.20), «Свіже» (іл.21), «Зима в Україні» (іл.22). У всіх цих роботах за простотою форми можемо розгледіти безмежну глибину і велич Абсолюту, ту саму тишу, з якої народжується Життя. Це скоріше символи, ніж психологізми, це способи пошуку і створення нових стосунків між сучасними художниками і тими викликами, які ставить їм світ, що так швидкоплинно змінюється.

Розглянуті приклади досить яскраво ілюструють близькі за стилістикою, за образністю і взаємодією з глядачем підходи сучасного китайського живопису та підводять нас до головного взірця – видатного вчителя та майстра Михайла Гуйди. Твори учнів, які сповнені китайською культурною особливістю, її змістовно-сміслових форм та власної образної стилістики ніби розмовляють з глядачем мовою вчителя. Вони утворюють діалог із з його плідною творчістю і є красномовним і узагальненим відбитком творчості М. Гуйди на сучасне мистецтво Китаю.

Висновки. У статті проаналізовано творчий здобуток українського живописця та педагога Михайла Гуйди, його унікальний педагогічний досвід в Чейдзянському університеті науки та технології (Китай, м. Тінхуа) та університету природничих наук та технологій (Китай, м. Ханчжоу), який став синтезом західно-європейської, української та китайської стилістики.

Дослідження творчості китайських митців – учнів М. Гуйди виявило формування нових образно-стилістичних рис в китайському живопису ХХ – початку ХХІ ст., які є відзеркаленням творчої манери видатного українського майстра, його різноманітних мовних та метафоричних прийомів, філософсько-естетичної концепції. Досліджуючи роботи учнів, безперечно, переконаємося у дієвості педагогічної методики викладання образотворчих дисциплін Михайла Гуйди, його новітніх форм і засобів, що істотно вплинули на розвиток художньої освіти Китаю кінця ХХ – початку ХХІ ст. Підсумовуючи зазначене вище, можна стверджувати, що відчутним є вагомий вплив педагогічної та творчої діяльності М. Гуйди на інноваційне поєднання української та китайської національної живописної стилістики, їх взаємозбагачення та перетворення у новітньо-змістовні форми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Михайло Євгенович Гуйда. Академік НАМ України. *Національна академія мистецтв України*. URL: <https://academyart.org.ua/academicicians/huida-mykhailo>
2. Авраменко О.О. *Михайло Гуйда: монографія*. Київ-Ханчжоу, 2005. 196 с.
3. Кулеба-Барінова В. В єдиному просторі. Михайло Гуйда й учні. *Віче*. 2015. № 1. С. 72–73.
4. Михайлова Р. Образотворче мистецтво в україно-китайській культурній дипломатії. *Культурна дипломатія: стратегія, моделі, напрями. Культурологічний альманах*. 2017. Вип. 5. С. 156–163.
5. Gryglewski P., Ivashko Y., Chernyshev D., Chang P., Dmytrenko A. Art as a message realized through various means of artists expression. *Art Inquiry*. 2020. №22. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=966115>
6. Horodniuk L. S. Modern Ukrainian-Chinese dialogue: the influence of cultural differences on intercultural communication. «中国式现代化与中华传统艺术的当代传承», 2023. 年11月20日中国蚌埠576-581页 URL: <https://dSPACE.pdpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/19341>
7. Сунь С. *Майстер століття Ли Фенмянь*. Пекін, Реліквії культури, 2017. 202 с. [孙晓飞, 百年巨匠林风眠 CenturyMasters,北京, 文物出版社, 2017 共 202 页 (第 126 页)].
8. Rybalko L., Li Y., Ovsiuk D., Zhao B. *Heritage of European science: Creative self realization of art teacher: chinese experience of art and pedagogical education: monograph*. Karlsruhe: ScientificWorld-NetAkhatAV, 2023. Book 17. Part 1. 127 p. URL: <https://dSPACE.hnpu.edu.ua/handle/123456789/11331>
9. Ковальчук О. *Дипломні роботи студентів навчально-творчої майстерні живопису НАОМА під керівництвом М. Гуйди другої половини ХХ – початку ХХІ століття*. Мистецтвознавство України. Київ, 2016. С. 21–25.
10. Авраменко О. Михайло Гуйда (до 50-річчя від дня народження). *Мистецькі обрії 2005–2006*. 2006. Вип. 8–9. С. 96–100.
11. Сухоліт Н. Михаил Гуйда: «В Китае колоссальные тенденции развития». *Facenews*. 2020. 17 черв. URL: <https://www.facenews.ua/columns/2020/333602/>
12. Головка Т. Як Михайло Гуйда відкривав китайцям Україну. *День*. 2016. №41. URL: <https://day.kyiv.ua/article/kultura/yak-mykhaylo-huyda-vidkryvav-kytaysyam-ukrayinu>
13. Тарасенко О. А., Тарасенко А. А. Universe by Mykhailo Guyda. *Art and Design*. 2021. №2. С. 152–163. <https://doi.org/10.30857/2617-0272.2021.2.14>
14. Федорук О. К. *В єдиному просторі*. Альбом. НАОМА, Інститут сучасного мистецтва. Київ, 2016. 132 с.
15. Min D. Виставкова діяльність Михайла Гуйди в Китаї. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2020. №4. С. 33-39. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=990113>
16. Sullivan M. *Art and artists of twentieth-century China*. Univ of California Press, 2023. URL: https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=G0_hEAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PR10&dq=art+education+in+China+&ots=FrDG1MhD2h&sig=oREo1fDOirQuMLXbq9-liDc7PU8&redir_esc=y#v=onepage&q=art%20education%20in%20China&f=false

REFERENCES

1. Mykhailo Yevhenovych Huida. Akademik NAM Ukrainy. [Mikhail Evgenievich Guida. Academician of the National Academy of Arts of Ukraine]. *Natsionalna akademiia mystetstv Ukrainy – National Academy of Arts of Ukraine*. URL: <https://academyart.org.ua/academicians/huida-mykhailo> [in Ukrainian]
2. Avramenko O.O. (2005) Mykhailo Huida: monohrafiia. [Mykhailo Huyda: a monograph]. Kyiv-Khanchzhou. 196 [in Ukrainian]
3. Kuleba-Barynova V. (2015) V yedynomu prostori. Mykhailo Huida y uchni. [In a single space. Mykhailo Huyda and his students]. *Viche – Viche*, 1. 72–73. [in Ukrainian]
4. Mykhailova R. (2017) Obrazotvorche mystetstvo v ukraino-kytayskii kulturnii dyplomatii. Kulturna dyplomatiia: stratehiia, modeli, napriamy. [Arts in Ukrainian-Chinese Cultural Diplomacy. Cultural diplomacy: strategy, models, directions]. *Kulturolohichniy almanakh – Culturological almanac*, 5. 156–163. [in Ukrainian]
5. Gryglewski P., Ivashko Y., Chernyshev D., Chang P., Dmytrenko A. (2020) Art as a message realized through various means of artists expression. *Art Inquiry*, 22. URL: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=966115>
6. Horodniuk L. S. (2023) Modern Ukrainian-Chinese dialogue: the influence of cultural differences on intercultural communication. «中国式现代化与中华传统艺术的当代传承». 年11月20日中国蚌埠576-581页 URL: <https://dSPACE.pdpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/19341>
7. Sun S. (2017) *Maister stolittia Ly Fenmian*. [The master of the century Li Fengmian]. Pekin, Relikvii kultury. 202 [孙晓飞, 百年巨匠林风眠 CenturyMasters, 北京, 文物出版社, 2017 共 202 页 (第 126 页)]. [in Ukrainian]
8. Rybalko L., Li Y., Ovsiuk D., Zhao B. (2023) *Heritage of European science: Creative self realization of art teacher: chinese experience of art and pedagogical education: monograph*. Karlsruhe: ScientificWorld-NetAkhatAV. 17 (1), 127 p. URL: <https://dSPACE.hnpu.edu.ua/handle/123456789/11331>
9. Kovalchuk O. (2016) Dyploinni roboty studentiv navchalno-tvorchoi maisterni zhyvopysu NAOMA pid kerivnytstvom M. Huidy druhoi polovyny KhKh – pochatku XXI stolittia. [Diploma works of students of the educational and creative studio of painting of the National Academy of Arts of Ukraine under the direction of M. Huyda in the second half of the twentieth and early twenty-first centuries]. *Mystetstvoznavstvo Ukrainy – Art History of Ukraine*. Kyiv. 21–25. [in Ukrainian].
10. Avramenko O. (2006) Mykhailo Huida (do 50-richchia vid dnia narodzhennia). [Mykhailo Huyda (to the 50th anniversary of his birth)]. *Mystetskiy obrii 2005–2006 – Artistic horizons 2005-2006*, 8–9. 96–100. [in Ukrainian].
11. Sukholit N. (2020) Mykhayl Huida: «V Kytae kolossalnye tendentsyy razvityia». [Mikhail Guida: «China has huge development trends»]. *Facenews – Facenews*, 17 June. URL: <https://www.facenews.ua/columns/2020/333602/> [in Russian]
12. Holovko T. (2016) Yak Mykhailo Huida vidkryvav kytaysiam Ukrainu. [How Mykhailo Huyda opened Ukraine to the Chinese]. *Den – Day*, 41. URL: <https://day.kyiv.ua/article/kultura/yak-mykhaylo-huyda-vidkryvav-kytaytsyam-ukrayinu> [in Ukrainian]
13. Tarasenko O. A., Tarasenko A. A. (2021) Universe by Mykhailo Guyda. *Art and Design*, 2. 152–163. <https://doi.org/10.30857/2617-0272.2021.2.14>
14. Fedoruk O. K. (2016) V yedynomu prostori. Albom. [In a single space. Album.]. *NAOMA, Instytut suchasnoho mystetstva – NAOMA, Institute of Contemporary Art*. Kyiv. 132 p.
15. Min D. (2020) Vystavkova dialnist Mykhaila Huidy v Kytai. [Mykhailo Huyda's exhibition activity in China.]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv – Bulletin of the National Academy of Culture and Arts Management*, 4. 33-39. URL: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=990113>
16. Sullivan M. (2023) *Art and artists of twentieth-century China*. Univ of California Press. URL: https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=G0_hEAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PR10&dq=art+education+in+China+&ots=FrDG1MhD2h&sig=oREo1fDOirQuMLXbq9-liDc7PU8&redir_esc=y#v=onepage&q=art%20education%20in%20China&f=false

ПЕРЕЛІК ІЛЮСТРАЦІЙ

1. Дун Цуань «Червоний осінній вітер»
2. М. Гуйда «Золоте зерно»
3. Дун Цуань «Далекій верблюжий дзвін»
4. Дун Цуань «Цвіте бузок»
5. Дун Минь «Жіночий портрет»
6. Дун Минь «Жіночий портрет»
7. М. Гуйда «Сутінки»
8. Сунь Цифен «Рожева спокуса»
9. Сунь Цифен «Жіночий портрет»
10. Дун Минь «Жіноча мрія частина 1»
11. Дун Минь «Жіноча мрія частина 3»
12. У Цайсянь «Дитяча невинність»(1)
13. У Цайсянь «Дитяча невинність»(2)
14. М. Гуйда «Портрет доньки художника»
15. Дун Цюань «Мулан вступає в армію»
17. М. Гуйда «Гейша и самурай»
18. Дун Цуань «Після тайфуну»
19. Дун Цуань «Зимовий сад»
20. Дун Минь «Кримське узбережжя»
21. У Цайсянь «Ранкове світло»
22. У Цайсянь «Свіже»,
23. У Цайсянь «Зима в Україні»

Наталія ЛІСОВА,

orcid.org/0000-0003-2490-113X

*аспірантка кафедри теорії та історії мистецтва
Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури
(Київ, Україна) lisova_nataliia@ukr.net*

ЛЕНДАРТ-СИМПОЗИУМ «ПРОСТІР ПОКОРДОННЯ» В УМОВАХ ВІЙНИ

Основна тема статті – аналіз діяльності лендарт-симпозіуму «Простір покордоння» після початку повномасштабного вторгнення росії на територію України. **Проблеми.** Попри сорокарічну мистецьку практику лендарту на теренах України, у мистецтвознавстві й дотепер бракує ґрунтовних досліджень, присвячених особливостям українського мистецтва довкілля. Окремі статті в періодичних виданнях не дають змоги охарактеризувати особливості українського лендарту, які вирізняють його від зарубіжного мистецтва середовища. Нині художні дії українських художників лендарту позбавлені тривалої фестивальної діяльності у природному середовищі та змушені змінювати свою географію, підкорюючись невідладним обставинам сьогодення. Від початку повномасштабного вторгнення росії на територію України переважна більшість локацій, де раніше відбувалися щорічні лендарт-фестивалі та лендарт-симпозіуми, стала смертельно небезпечною для їхнього проведення. Автором статті розглянуто діяльність художників лендарту, реалізованої в умовах збройної агресії рф проти України. Проаналізовано творчі роботи, виконані у природному та урбаністичному середовищі Львова, Києва, Харкова та Сум в межах проєкту «Внутрішньо переміщений ландшафт» з метою дослідження особливостей розвитку українського лендарту після 24 лютого 2022 року. **Мета статті** – дослідження специфіки розвитку та постановки нових завдань перед українським лендартом в умовах воєнного часу, і висвітлення чинників, що сприяли формуванню неповторності художньої мови українського лендарту. **Узагальнені результати.** Дослідження присвячене аналізу вітчизняного лендарту в системі українського сучасного мистецтва. У дослідженні вперше виокремлено фактори впливу повномасштабного вторгнення рф на територію України в контексті ландшафту та на авторів проєктів лендарту-симпозіуму «Простір покордоння».

Ключові слова: лендарт, енвайронменталарт, мистецтво довкілля, українське сучасне мистецтво, внутрішньо переміщений ландшафт.

Nataliia LISOVA,

orcid.org/0000-0003-2490-113X

*Postgraduate student at the Department of Art Theory and History
National Academy of Fine Arts and Architecture
(Kyiv, Ukraine) lisova_nataliia@ukr.net*

LEND ART SYMPOSIUM “PROSTIR POKORDONNYA” IN THE CONDITIONS OF WAR

The main topic of the article is an analysis of the activities of the Lend art symposium “Border Space” after the beginning of the full-scale invasion of Russia into the territory of Ukraine. **Problems.** Despite the forty-year artistic practice of landscape art on the territory of Ukraine, art history still lacks thorough research devoted to the peculiarities of Ukrainian environmental art. Individual articles in periodicals do not allow us to characterize the features of Ukrainian landscape art that distinguish it from foreign land art. Currently, the artistic activities of Ukrainian land art artists are deprived of long-term festival activities in the natural environment and are forced to change their geography, submitting to the uncontrollable circumstances of today. Since the beginning of the full-scale invasion of Russia on the territory of Ukraine, the vast majority of locations where annual Land art festivals and Symposiums used to take place have become deadly dangerous for their holding. The author of the article considered the activities of land art artists, realized in the conditions of armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. The creative works performed in the natural and urban environment of Lviv, Kyiv, Kharkiv and Sumy within the project “Internally Displaced Landscape” were analyzed with the aim of researching the peculiarities of the development of the Ukrainian landscape after February 24, 2022. **The purpose of the article** is to study the specifics of the development and setting of new tasks for Ukrainian land art in wartime conditions, and to highlight the factors that contributed to the formation of the uniqueness of the artistic language of Ukrainian land art. **Results.** The study is devoted to the analysis of the national landscape in the system of Ukrainian modern art. In the study, for the first time, the factors of the impact of the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine in the context of the landscape and on the authors of the land art symposium projects “Border Space” were singled out.

Key words: land art, environmental art, Ukrainian contemporary art, internally displaced landscape.

Постановка проблеми. У сфері вітчизняного мистецтвознавства досі бракує фундаментальних наукових досліджень, присвячених особливим рисам українського мистецтва доквілля. Односібні статті, опубліковані в періодичних виданнях до та після 24 лютого 2022 року не дають змоги розкрити сутність українського лендарту, що виокремлює його з-посеред практик закордонного мистецтва енвайронменту. Вважаємо за необхідне вказати на особливості розвитку українського лендарту в умовах воєнного часу.

Аналіз досліджень. З огляду на те, що лендарт у мистецькому середовищі України сформувався наприкінці 1990-х рр., досліджень, присвячених цьому виду сучасного мистецтва надзвичайно мало. Найвні джерела окреслюють загальну характеристику становлення лендарту в Україні. Для розуміння середовища вітчизняного лендарту у контексті дослідження, важливим є альбом «Мистецтво доквілля: Україна 1989–2010» за редакцією П. Бевзи та Г. Гідори. У виданні зібрано світліни об'єктів лендарту до 2010 року включно, а також додано тексти художників, мистецтвознавців, кураторів та авторів робіт: П. Бевзи, В. Кауфмана, О. Никитюка, Н. Кохан, Г. Гідори, А. Сидоренка, А. Блудова, В. Бахтова та інших (Бевза, Гідора, 2010: 7). У статтях художника та мистецтвознавця Г. Вишеславського «Українському лендарту 36 років!» у періодичному виданні «Галерея» (Вишеславський, 2008: 32). У виданні «Термінологія сучасного мистецтва. Означення, неологізми, жаргонізми сучасного візуального мистецтва України» (Вишеславський, Сидор-Гібелінда, 2010: 170). Мисткиня й дослідниця Т. Грідяєва описує практики вітчизняного мистецтва доквілля 1970–2000 років у статті «Мистецтво ленд-арту в Україні впродовж 1980-х – пер. пол. 2000-х років» у виданні «Народознавчі зошити» (Грідяєва, 2015). Науковиця Н. Кохан у дисертації «Лендарт у контексті сучасного ландшафтного дизайну» розглядає творчість художників лендарту як відгалуження ландшафтного мистецтва (Кохан, 2019).

Джерельною базою дослідження стали архівні матеріали, інтерв'ю з авторами проєктів, фотодокументи з архівів художників, архів автора дослідження, каталоги заходів лендарту, що відбувалися в Україні до 2024 року включно та події, дотичні до мистецтва доквілля, які були висвітлені на платформах соціальних мереж та особисто автором дослідження у наукових виданнях та у доповідях наукових конференцій.

Мета статті – дослідити особливості розвитку та постановки нових завдань перед українським лендартом в умовах воєнного часу.

Виклад основного матеріалу. Лендарт виник у США наприкінці 1960-х – початку 1970-х рр. у Європі як ідея покинути галереї й вийти у відкритий простір, взаємодіяти з природним матеріалом, як реакція на екологічні проблеми та протест проти комерціалізації мистецтва (Вишеславський, Сидор-Гібелінда, 2010: 170). В Україні лендарт набув поширення на початку 1990-х років як мистецтво доквілля, що тяжіє до історичного культурного простору.

З початком повномасштабного вторгнення росії на територію України, діяльність фестивалів та симпозиумів мистецтва доквілля на колишніх локаціях стала неможливою. 25 років художньої взаємодії з історичним ландшафтом села Могриця у Сумській області від 24 лютого 2022 року були перервані через небезпеку постійних обстрілів, оскільки локація симпозиуму «Простір покордоння» знаходиться на кордоні з державою агресором. Нині, еспериментальний осередок творчого діалогу митців з навколишнім середовищем, як і переважна частина українських земель, скалічений тривалими бойовими діями. До болю рідні краєвиди стали вимушено недосяжні та небезпечні. Загроза втратити історію багаторічного досвіду мистецького дослідження природних структур змусила учасників симпозиуму шукати нові напрямки для продовження творчих практик в умовах війни.

Попри глибоку тугу за ландшафтом та широку географію свого переміщення, спільнота, сформована лендарт-симпозиумом, продовжила мистецьку тяглість на відносно безпечній території урбанізованого простору у проєкті ГО «Простір покордоння» – «Внутрішньо переміщений ландшафт», за фінансової підтримки «Стабілізаційного фонду культури й освіти 2023» від Федерального міністерства закордонних справ Німеччини та Goethe-Institut в Україні. Кураторам та координаторам проєкту, Ганні Гідорі, Наталії Маценко та Вікторії Бронзі, вдалось об'єднати у групи внутрішньо переміщених резидентів симпозиуму, які тимчасово перебазували процес створення лендарт-робіт із прикордонної території у міста свого перебування під час війни. Так, з 1-го жовтня по 25-те грудня 2023 року було здійснено спробу уявно «перемістити» мистецький ландшафт села Могриця у міський простір, продовжуючи «реферувати до цього місця, тримаючи його одночасно в пам'яті та у візіях майбутнього» (Маценко, Бронза, 2023: 3).

Проєкт об'єднав Харків, Львів, Київ та Суми з метою прослідкувати трансформацію ландшафту в умовах війни, вимушених переміщень, віднайти способи сприйняття понівеченої землі та шляхи її

відновлення. Наталія Маценко та Вікторія Бронза зазначають, що проєкт «Внутрішньо переміщений ландшафт» «звертається до питання взаємин із ландшафтом і трансформації оптики, залежно від того, чи цей ландшафт безпечний, чи загрожений, досяжний, чи недоступний, або знищений... Люди і ландшафти часто мають спільні досвіди. Чи може стати спільним досвід переміщення?» (Маценко, Бронза, 2023: 3). Власне, упродовж всього проєкту між залученими учасниками наживо та онлайн тривала дискусія про зміну контексту такого досвіду, про переосмислення взаємодії людини і простору як у рідному місті, так й у місцях тимчасового перебування, та яким чином це вплинуло на художню практику українських митців.

Об'єкти та дії лендарту, в залежності від природних умов й загрози обстрілів, були розташовані як у публічних просторах, так і в закритих приміщеннях: літній майданчик та кінопростір Національного центру «Український Дім» (Київ), Ботанічний сад ХНУ імені В. Н. Каразіна та Саржин Яр у Харкові, локація «Хіросіма» у Центральному парку відпочинку в Сумах, Медова Печера в Майорівці, сквер В'ячеслава Чорновола та вуличний простір галереї «Дзига» у Львові.

Розкриваючи тему проєкту, куратори організували зустрічі, лекції та дискусії у партнерських інституціях: Національний центр «Український Дім» та галерея «The Naked Room» у Києві, галерея «АРТ-простір» на Театральній у Сумах, ЦСМ «ЄрміловЦентр» у Харкові, «Jam Factory Art Center» у Львові та Львівський муніципальний мистецький центр. Загалом, у проєкті узяли участь 30 митців та мисткинь, поділені на чотири групи та скоординовані кураторами по містах: Київ – Наталія Лісова, Віталій Кохан, Харків – Костянтин Зоркін, Суми – Ганна Гідора, Львів – Еліза Мамардашвілі та Олексій Коношенко.

Взаємодіючи з міським ландшафтом, художники осмислювали досвід війни крізь мистецькі об'єкти, відео та перформанси. Наприклад, для Тетяни Пухнавцевої внутрішньо переміщений ландшафт пов'язаний з переміщенням внутрішнього світу з усіма його травмами. Тому для мисткині проростання чорної трави стало символом стійкості і тендітності у кінетичному об'єкті «Пам'ять про чорні волошки». Марія Єрмішина (Марія Марула) у роботі «Біль фантомного тіла» асоціює окуповані території з фантомним болем, на зразок відчуття вирваного зуба, обрізаного волосся чи кінцівки тіла, так само як художниці болить втрата рідної землі.

Перформанс Елізи Мамардашвілі «Коли квіти мовчать» постав для художниці символічним

зв'язком із темними водами прикордонної річки Псел. «Недосліджені біотопи» Еміля Мамедова стали формою збалансованого співіснування біотопів-островів, де вода захищає землю, а вогонь захищає воду. При перенесенні у нове середовище ці екосистеми еволюціонують, зберігаючи незмінним закладений всередині сенс. «Проекції спогадів» Ганни Гідори передали відчуття взаємодії з історичним простором, де тендітний очерет, як універсальна рослина, що проростає скрізь, «становить частку спогадів кожної людини з прадавніх часів» [ArtsLooker: 50]. Тому шелест очерету, як і двадцять років тому в роботі Ганни на Могриці, нашіптує спомини про втрачений ландшафт (іл. 1). Так і для Вікторії Рома в об'єкті «Співучі камені», де авторка аналізує переміщення «внутрішнього» ландшафту у новий простір крізь особисті місця гармонії та спокою, камені стали живими свідками спогадів, форма яких є рефлексією простору, а їх звук є ключем до розкриття процесів життя.

Проєкт Олени Волинської «Вдома» висвітлює проблему «мовного конфлікту», роки утисків та зоборон, відображаючи на LED екрані дорожнього знаку посеред дороги в полі слово «вдома», де ключова літера мерехтіла, розмежовуючи українське «вдома» від російського «дома». «Вдома» поєднує простір та мову, це про відчуття дому через символічне, незалежно від місця перебування. Так само «Покордонні стовпчики» Маргарити Журунової та Богдана Локатиря з могорицької крейди позначили незмінний та близький художникам «Простір покордоння» всередині себе незалежно від переміщення кордонів ззовні. Тому внутрішньо переміщені ландшафти відтепер переміщуються разом з Катериною Бучацькою у керамічних об'єктах «Обіцяна земля». З повномасштабним вторгненням село Могриця втратило територіальну тяглість симпозіуму, як і внутрішні території Українського дому, що перетинулися для художниці в три історії обіцяних ландшафтів. Нині ці ландшафти набули форми керамічних тарілок, які можна узяти з собою та ніколи не втрачати. Для Олександри Садовської у «Внутрішньо збереженому просторі» постало питання – Яким є навколишнє середовище сьогодні і де у ньому є місце для безпечної творчості? Також, міркуючи «Як піймати сонце якщо сонця немає?», Олег Калашнік розставив «Пастки на сонце» аби спіймати щасливі сонячні моменти, що стали недоступними в постійному очікуванні більшої бід. Звертаються по допомогу до сил землі заховані у трьох дерев'яних капличках-порталах «Три молотви за Харків» Костянтина Зоркіна. Тимофій Осипов спробував запропонувати «Лікування

простору» присутністю людей і лікування людей присутністю у просторі по закінченню війни, та, на кшталт медичного бінту, загорнув бетонні конструкції у суцільне мережево білих зигзагів, створивши відчуття захисту (іл. 2).

Перформанс Ярослави Майстренко «Невагомість 2023» розповідав про стан відсутності опори та неможливості планувати майбутнє під впливом мінливості навколо. На зразок наших предків, художниця відділяла зерна від полови, підкидаючи його в повітря. Полову здувало геть, а зерна, падаючи у землю, мали прорости як наші дії. Замислюючись про наші вчинки, Клеменс Пул в інсталяції «Тінь тіні смерті» імітує гнучкість документування Кримської війни британським фотографом Роджером Фентоном на відомій світлинці «У долині тіні смерті». Оскільки існує й інше зображення, де гарматні ядра зміщено для глибини відображення насильства. Повномасштабне вторгнення росії в Україну стало найбільш зображуваною війною в історії у ЗМІ та соцмереж. Художник піднімає питання відповідальності та солідарності у співчутті до близьких постраждалих у цій війні, та необхідністю відображати реальність воєнного життя. Розмірковуючи над відчуттям ландшафту, Ілля Новгородов думав про «законсервовані» пам'ятники та про те, якими вони будуть після війни. Об'єкт художника «Гло» протягом півроку став білосніжним фоном для відбиття різних навколишніх подій: атмосферних, екологічних та соціальних, але на думку автора, те, що в ньому всередині, насправді і формує його.

Єгор Анцигін у колективному «Перформансі на замовлення» замислювався чи може пейзаж мати пам'ять, коли група людей споглядає київські пагорби і переживає колективний досвід перебування у конкретному місці до війни і після? Чи отримали краєвиди Києва нову пам'ять – пам'ять війни? Так і Юрій Єфанов у «Спогадичній реконструкції ландшафту» повертається до втрачених локацій Могриці на основі власних спогадів як єдиному способі утримувати зв'язок з місцем, нині недоступним для творчої взаємодії, та пропонує реалізувати лендарт-роботи у віртуальному просторі. І велике фотографічне панно Антона Саєнка «Скрізь пейзаж» з дорогою до села Могриця перекриває міський простір сьогодення та апелює до минулого – «дивлюся вперед і бачу, що позаду».

Тож, спільне творче дослідження наслідків та досвіду співіснування в умовах війни об'єднало внутрішньо переміщених представників вітчизня-

ного мистецтва доквілля в проєкті «Внутрішньо переміщений ландшафт». У пошуках альтернативних шляхів вирішення неможливості реалізації художнього процесу на тимчасово окупованих територіях України, учасники проєкту віднайшли нові форми та локації для творчості у відносно безпечних місцях та відрефлексували зміни у сприйнятті ландшафту після повномасштабного вторгнення росії на територію України. Як зазначила Марина Конєва у «Фрагменті мапи врожаю», що викладено з волоських горіхів з хутора у Валківському районі Харківської області, куди в березні 2022 року було евакуйовано родину художниці: «Земля продовжує родити. Війна триває».

Висновки. Проаналізувавши проєкт «Внутрішньо переміщений ландшафт», можемо запевнити, що вітчизняне мистецтво доквілля сформувало і продовжує вдосконалювати свою самобутню світоглядну мову незважаючи на неможливість відновити творчу діяльність на колишніх локаціях від початку повномасштабного вторгнення рф на територію України та попри те, що переважна більшість художників лендарту була вимушена виїхати за кордон. У дослідженні зазначено фактори впливу ментального контексту ландшафту Могриці на учасників проєкту «Внутрішньо переміщений ландшафт», де особливе місце відведено питанню взаємодії творчої спільноти з локальною ідентичністю території симпозиуму «Простір покордоння» до повномасштабного вторгнення, і яким чином цей зв'язок з ландшафтом прослідковується у творчості українських художників лендарту у час глобальних культурних трансформацій в Україні в умовах війни, що дає підстави виокремити вернакулярну складову українського лендарту в системі світового мистецтва як виняткового явища творчого світосприйняття.

Матеріали й теоретичні дослідження роботи можуть стати підґрунтям для написання статей, наукових досліджень, праць з історії сучасного українського мистецтва, навчальних посібників, а також знадобляться під час викладання історії культури та мистецтва у навчальних закладах, зокрема в процесі підготовки художників. Результатами дослідження та ілюстративним матеріалом можуть послуговуватись науковці, що досліджують історію вітчизняного мистецтва. Теоретичні дослідження роботи є підґрунтям для подальшого поглибленого наукового розгляду порушеної теми, зокрема – явища лендарту в системі сучасного мистецтва України.

Рис. 1. Ганна Гідора. Проекції спогадів.
Світлина Антона Сасенка

Рис. 2. Тимофій Осипов. Лікування простору.
Світлина Тимофія Осипова

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мистецтво довкілля: Україна 1989–2010 : [альбом] / упоряд. кат.: П. Бевза, Г. Гідора. Київ: Софія-А, 2010. 200 с. : іл.
2. Вишеславський Г. Українському ленд-арту 36 років. Галерея. 2008. 3/4 (35/36). С. 9–15.
3. Вишеславський Г., Сидор-Гібелінда О. Термінологія сучасного мистецтва. Означення, неологізми, жаргонізми сучасного візуального мистецтва України : Париж – Київ : Terra Incognita, 2010. 416 с.
4. Грідяєва Т. Мистецтво ленд-арту в Україні впродовж 1980-х – пер. пол. 2000-х років. Народознавчі зошити. 2015. №5 (125). С. 1181-1190.
5. Кохан, Н. М. Ленд-арт у контексті сучасного ландшафтного дизайну : дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.07 / Харківська державна академія дизайну і мистецтв. Харків, 2019. 342 арк. : Репозитарій Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв України. URL: <https://ksada.org/doc/diss-kohan.pdf>
6. Простір покордоння. Внутрішньо переміщений ландшафт. URL: <https://prostir-landart-mohrytsia.com.ua/internally-displaced-landscape>
7. Простір покордоння. Внутрішньо переміщений ландшафт. Каталог URL: https://prostir-landart-mohrytsia.com.ua/wp-content/uploads/2024/02/mgrz_zin_dgtl_spreads.pdf
8. ArtsLooker. Як взяти з собою ландшафт? URL: https://artslooker.com/taking-away-a-landscape-how-does-one-do-that-artists-from-land-art-symposium-mohrytsia-borderline-s/?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTEAAR1nrNf5tcx-0uoESrFspvXuFq26zSwWB_yPvHcJFNj8ru6NlmbKBavJqL0_aem_AcW9NiX4Je9mKvynNP1doiRMf4UhBCecG_DC1D91wlt3box6fiwShQn1oLWMBNDRvPcTbFK1oEgZp_a15S0Stfs

REFERENCES

1. P. Bevza, H. Hidora. (2010) *Mystetstvo dovkillia: Ukraina 1989–2010, albom.* [Environmental Art: Ukraine 1989–2010] Kyiv: Sofiia-A. – Kyiv: Sofia-A, 200. : il. [in Ukrainian].
2. Vysheslavskiy H. (2008) *Ukrainskomu lend-artu 36 rokiv.* [Ukrainian land art is 36 years old] Halereia. – Gallery, 3/4 (35/36). 9–15. [in Ukrainian].
3. Vysheslavskiy H., Sydor-Hibelynda O. (2010) *Terminolohiia suchasnoho mystetstva. Oznachennia, neolohizmy, zharhonizmy suchasnoho vizualnoho mystetstva Ukrainy.* [Terminology of modern art. Definitions, neologisms, jargonisms of modern visual art of Ukraine] Paryzh – Kyiv : Terra Incognita. – Paris - Kyiv: Terra Incognita, 416. [in Ukrainian].
4. Hridiaieva T. (2015) *Mystetstvo lend-artu v Ukraini vprodovzh 1980-kh – per. pol. 2000-kh rokiv.* [The art of land art in Ukraine during the 1980s – trans. gender 2000s.] *Narodoznachchi zoshyty.* – Ethnological notebooks, №5 (125). 1181-1190. [in Ukrainian].
5. Kokhan, (2019) N. M. *Lend-art u konteksti suchasnoho landshaftnoho dyzaynu.* [Land art in the context of modern landscape design]: dys. ... kand. mystetstvoznavsta : 17.00.07 / Kharkivska derzhavna akademiia dyzainu i mystetstv. Kharkiv : Repozytarii Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv Ukrainy. – Kharkiv State Academy of Design and Arts: Repository of the National Academy of Managers of Culture and Arts of Ukraine, 342. URL: <https://ksada.org/doc/diss-kohan.pdf>
6. *Prostir pokordonnia. Vnutrishno peremishchenyi landshaft.* (2023) [The border area. An internally displaced landscape]. [in Ukrainian]. URL: <https://prostir-landart-mohrytsia.com.ua/internally-displaced-landscape>
7. *Prostir pokordonnia. Vnutrishno peremishchenyi landshaft.* (2024) [The border area. An internally displaced landscape]. Katalog URL: https://prostir-landart-mohrytsia.com.ua/wp-content/uploads/2024/02/mgrz_zin_dgtl_spreads.pdf [in Ukrainian].
8. ArtsLooker. (2023) *Yak vziaty z soboiu landshaft?* [How to take the landscape with you?]. URL: https://artslooker.com/taking-away-a-landscape-how-does-one-do-that-artists-from-land-art-symposium-mohrytsia-borderline-s/?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTEAAR1nrNf5tcx-0uoESrFspvXuFq26zSwWB_yPvHcJFNj8ru6NlmbKBavJqL0_aem_AcW9NiX4Je9mKvynNP1doiRMf4UhBCecG_DC1D91wlt3box6fiwShQn1oLWMBNDRvPcTbFK1oEgZp_a15S0Stfs [in Ukrainian].

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.112.2(436).09:94(477.83/.86)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-1-20>**Любомира АЙЗЕНБАРТ,***orcid.org/0000-0001-7699-2542*

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри зарубіжної літератури та полоністики

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська область, Україна) *liubomyra.ayzen@ukr.net***ЛІТЕРАТУРНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ГАЛИЧИНИ ЧАСУ
ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ У МАЛІЙ ПРОЗІ Й. РОТА ВІД КУЛЬТУРНОЇ
ДО НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ**

Криза авторської ідентичності, спричинена розпадом Австро-Угорської імперії, а згодом і розлука з рідною землею в результаті еміграції на Захід спонукають Й. Рота задуматися над долею Батьківщини. Події Першої світової війни вплинули на появу в його творчості, поряд із концептом «Галичини як спільного отчого дому» концепту «єврейської Галичини» – краю уполідованого, безправного народу, який унаслідок війни втрачає і батьківщину, і землю. Лейтмотивом розпаду довоєнної ідентичності Галичини для письменника стає ідея бездомності, що у площині географічного й культурного простору можна пов'язувати з концептом руїни, психологічної травми та неможливості залишатися на місці. Досвід осмислення кризи довоєнної ідентичності Галичини у текстах Й. Рота має кілька вимірів, і, зокрема, географічний через фрагментацію, символом якої стає поява кордонів та різних націй.

До речі, в реаліях довоєнної Галичини Й. Рота відсутні ситуації культурного пограниччя. З погляду германізованого єврея, котрий визначив свою ідентичність як австрійську, а батьківщиною вважав усю Австро-Угорську імперію, кордоном була межа поміж двома імперіями. Галичина постає не як територія культурного пограниччя, а як геополітичне прикордоння. Те, що письменник народився й виріс у прикордонному містечку Броди, лише сприяло формуванню власне такого географічного концепту галицького простору. Символом згаданого прикордоння стає залізнична станція, куди «...потяг привозить німецькі газети з Відня, Праги, Острави» (Рот, 1998: 153). Прикордонне місто імперії – Лемберг, за ним починається Росія. У батьківщині Й. Рота лише одні державні адміністративні кордони, зникнення яких знаменує зникнення авторової батьківщини.

У творчості Й. Рота віднаходимо значний вплив культурної ідентичності, джерелами якої є авторська належність до сфери культурницьких уявлень Австро-Угорської імперії. Галицьке пограниччя існує як спільний простір великої Австрійської імперії, як невіддільна її частина. Невипадково його ключовою метафорою постає образ «спільного дому». Творчість письменника демонструє погляд на Галичину ззовні. Митцеві притаманне використання художнього принципу синекдохі (передачі цілого через одиничність).

Ключові слова: Галичина, ідентичність, галицьке літературне пограниччя, національна ідентичність, культурна ідентичність, кордон, лейтмотив.

Liubomyra AIZENBART,*orcid.org/0000-0001-7699-2542*

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Foreign Literature and Polonistics

Drohobych State Pedagogical University of Ivan Franko

(Drohobych, Lviv region, Ukraine) *liubomyra.ayzen@ukr.net***LITERARY REPRESENTATION OF GALICIA DURING THE FIRST WORLD WAR
IN J. ROT'S SHORT STORIES. FROM CULTURAL TO NATIONAL IDENTITY**

The crisis of the author's identity caused by the fall of the Austro-Hungarian Empire and later separation from his native land due to emigration to the West prompted J. Roth to reflect on the fate of his homeland. Due to the events of World War I, he started implementing in his writing the concept of 'Galicia as a common father's home,' along with the concept of 'Jewish Galicia' – a land of oppressed, disenfranchised people who lose both their land and homeland as a result of the war. The writer embedded the leitmotif of the pre-war Galicia identity disintegration in the idea of homelessness, which in geographical and cultural space can be associated with the concept of ruin, psychological trauma, and the inability to stay put. The experience of comprehending the crisis of pre-war Galicia's identity in J. Roth's works has several dimensions, with the most important – geographical one represented through fragmentation, the emergence of borders and different nations.

The realities of J. Roth's pre-war Galicia lack the idea of cultural borderlands. A Germanised Jew, who defined his identity as Austrian and considered the entire Austro-Hungarian Empire to be his homeland, assumed the border to be the boundary between the two empires. Galicia appears to be not a cultural but geopolitical borderland. The fact that the writer was born and raised in the border town of Brody contributed to the formation of this geographical concept of the Galician land.

The symbol of the above mentioned border is the railway station, where «...the train brings German newspapers from Vienna, Prague, Ostrava» (Roth, 1998: 153). The border city of the empire is Lemberg. J. Roth's homeland has only one state administrative border; the disappearance of which symbolises the disappearance of the author's homeland.

J. Roth's works are significantly influenced by the cultural identity which sources from the author's belonging to the cultural sphere of Austro-Hungarian Empire. The Galician borderland is considered as an integral part of the Austro-Hungarian Empire. Its key metaphor appears to be the image of a «common home» not accidentally. The writer's works demonstrate an outside view of Galicia. The writer uses synecdoche conveying the idea of the parts referring to the whole.

Key words: Galicia, identity, Galician literary borderland, national identity, cultural identity, border, leitmotif.

Постановка проблеми. Творчість Й. Рота репрезентує культурну ідентичність Галичини осмисленням цього простору за допомогою метафори «спільного отчого дому», що передбачає «єдність у різноманітності», коли національна ідентичність різних народів існує в одному вимірі культурної ідентичності Австро-Угорської імперії. Із початком Першої світової війни ця метафора стає недоречною з огляду на руйнування і спільного простору, і спільної ідентичності. Після краху Австро-Угорської імперії, з якою співвідносив себе й Й. Рот, у його творчості формується концепт національної ідентичності «єврейської Галичини», водночас активно розробляється тема сутності поняття «Батьківщина». Письменник наголошує на подібності долі Східної Галичини та євреїв, які спільно втрачають у вихорі війни свою колишню ідентичність.

Описуючи Галичину 1924 року, Й. Рот наголошує на її багатонаціональності: поляки, євреї, українці, німці тощо. Однак новим панівним народом автор називає слов'ян і описує зміни у краї, зумовлені його «слов'янською природою». Так, коли минає кілька років життя у Берліні, письменник змінює свій погляд на Східну Галичину, зокрема її питомих населення – українців. Критикуючи опереткову моду Берліна на все українське, а по суті, на дику суміш «російсько-татарського», Й. Рот пише: «Проте народне мистецтво не слід перекручувати, вже навіть тому, що то мистецтво нині беззахисного народу, в якого відібрали батьківщину більшовики та поляки» (Рот, 1998: 162). У цій влучній цитаті письменник «розкривається» з досі не характерного погляду. Маючи особливе, так би мовити, специфічне уявлення про свою галицьку батьківщину, він висловлює глибоке розуміння іншого народу, долею схожого на єврейський, розуміє й, можливо, навіть відчуває його біль від втрати батьківщини. Українців він би хотів бачити справжніми володарями тих земель, які постійно у них відбирали. Щобільше, в авторському світобаченні батьківщина українців лежить по обидва боки Збруча.

Неважко помітити, що в авторських описах Галичини найбільше уваги приділено євреям та українцям. Й. Рота засмучує упослідженість українців у новій Польській державі, їхня цілковита безправність у Східній Галичині. У фейлетоні «Українська меншина» письменник із досконалим знанням справи змальовує Україну в міжвоєнний період. Форма нарації зазначеного фейлетону помітно відрізняється від аналогічних творів письменника. Якщо здебільшого автор обирає беземоційний сторонній погляд, лаконічний стиль із домішкою іронії, то в «Українській меншині» віддає перевагу діалогу з читачем, а це витворює атмосферу інтимності, щирості, довіри (звертання «Любий друже»). Перше ж речення фейлетону демонструє авторську заангажованість у матеріалі, небайдужість до історії, яку він нам розповідає: «[...] збираючись писати Вам про народ українців, я чую звук їхніх пісень і бачу перед собою їхні села» (Рот, 1998: 164). Суб'єктивність оповіді про історію українців нагадує стиль розповідей про шляхи єврейського народу.

В уяві письменника постають образи українців під час греко-католицького свята влітку: церква, село, що розкинулося навколо, чепурні селянки й селяни. «Увесь світ повнився світла, блакиті, небеса перетворювалися десь удалині на якусь вузьку срібну смужку, якою вони, здавалося, обвивалися круг землі. Все було ясне, у світі не було ані таємниць, ані двозначних барв, ані лихих передчуттів» (Рот, 1998: 167). Українське село в Й. Рота асоціюється з тихим мирним життям, аурую раю, безгрішності. Водночас автор згадує українські пісні як щось найзадушевніше, найприродніше, що він чув у Східній Європі, і просить читачів не забувати про Україну – «темну, убогу, розділену і чудову».

Мета статті – охарактеризувати літературну репрезентацію трансформації ідентичності простору внаслідок історичних обставин.

Виклад основного матеріалу. Ідилію довоєнної Галичини Й. Рота руйнує Перша світова війна.

Здавалося б, єдиний, неподільний австрійський простір вона розколола на десятки інших культур, народів та національностей, яким стало незатишно у спільних кордонах. Письменник, змушений залишити цей край, усе більше віддаляючись від Галичини, усе болочіше відчував прірву між собою – минулим і теперішнім. Звідси для більшості текстів Й. Рота, де перед нами постають картини Галичини (чи то в оповіданнях, чи то в романах, чи в публіцистичних нарисах. Війна руйнує такий специфічний хронотоп. Художнім прийомом, до якого часто вдається Й. Рот, створюючи картини, пов'язані з концептом війни, є синекдоха – подання цілого через одиничність. Звідси наділення автором певною символічністю багатьох реалій воєнного й довоєнного часу.

Із початком війни Й. Рот, мобілізований до військової служби, їде на східний фронт зі щирим бажанням боронити рідну для нього Австрійську монархію. Поразку Габсбургів і розпад імперії письменник переживає як власну травму. Водночас для багатьох народів, що населяли тодішній простір Східної Галичини, війна також спричинила втрату звичного світу. Для євреїв це було особливо трагічно. Зі зникненням австрійської нації, з якою зокрема ідентифікував себе і Й. Рот, «...у новій австрійській державі, що виникла після Першої світової війни, євреям було відмовлено у громадянстві, сам письменник одержав австрійський паспорт лише після довгої бюрократичної процедури» (Sternberg, 2009: 190).

Події Першої світової війни вплинули на появу у творчості Й. Рота одночасно з концептом «Галичина як спільний отчий дім» і концепту «єврейська Галичина» – край упослідженого безправного народу, який втрачає і батьківщину, і землю. Переживання історії Галичини початку ХХ ст. для письменника стає переживанням власної індивідуальної травми, травми свого покоління і свого народу. Й. Рот промовисто пише про це у вступній новелі до «Білих міст»: «Ми ще стояли, дивуючись, перед похоронною процесією, а вже лежали в братській могилі [...]. Ми були нещасними онуками, що, взявши на коліна до себе дідусів, розповідали їм оповідки» (Рот, 1998: 80). Власне на цьому етапі у творчості письменника з'являється друга оптика погляду на Галичину, крізь яку виразнюється авторська національна ідентичність. Героя Й. Рота усвідомлює втрату не лише власної «австрійськості», а й належності до єврейської національності. Здавалося б, війна спонукала письменника по-новому оцінити життя своїх земляків у Східній Галичині і навіть ширше – у всій Східній Європі.

Єврейську Галичину найбільш яскраво і вражаюче описано у книзі нарисів Й. Рота «Дороги єврейських блукань». В авторській свідомості перша часто включала околиці міст і містечок, де влада дозволяла євреям селитися. Й. Рот згадує такі поселення як брудні, смердючі «авгієві стайні Східної Галіції». У листі до П. Грубель він пише про своє перебування у резервному таборі неподалік Російського кордону: це місце «...оповите сірими туманами, що приховують один або два єврейських підприємства, де все купається в болоті, коли йде дощ, а коли виходить сонце, воно починає смердіти» (Roth, 2012: 25).

Криза авторської ідентичності внаслідок розпаду Австро-Угорської імперії, а згодом і втрата рідної землі через еміграцію на Захід спонукають Й. Рота задуматися над долею Батьківщини, що стає іще одним лейтмотивом утраченої ідентичності. Таким чином, післявоєнна Галичина набуває для нього і для багатьох його літературних героїв ідентичності рідної землі, що проявляється через дихотомію «батьківщина – чужина».

Зауважимо, що для Й. Рота батьківщиною є не якась певне геополітичне утворення, а радше місце, де він народився. Тому ідея малої батьківщини домінує над ідеєю великої. Герой роману «Гробівець капуцинів» граф Хойницький переконаний: «Уся країна, навіть батьківщина – то щось абстрактне. А земляк – річ конкретна. Не можу ж я любити всі ниви, всі лани, всі ліси, всі болота, всіх поляків і полячок. Тільки якась одне поле, один лісок, одне болото, одну людину [...]» (Рот, 1998: 189). Одиничне дає відчуття близькості. Письменник визначає батьківщину як близьку серцю землю.

У роздумах письменника про батьківщину наявне традиційне для його творчості використання синекдохи. Автор напрочуд часто вдається до такого прийому в художніх текстах, що позначає в нього рух від множинності до одиничності, де остання набуває особливої символічної цінності. Спершу Габсбурзька монархія для Й. Рота «відтворює у мініатюрі розмаїтість світу», внаслідок чого стає його єдиною вітчизною. Згодом образ Галичини набуває символу «серця Австрії», знову ж таки батьківщини. І в підсумку рідні Броди стають символом усієї його єврейської батьківщини. Парадоксально, але Й. Рот не сприймає польської Галичини. Для нього його вітчизна залишилася у довоєнному австрійському минулому. «У мене немає батьківщини, – зізнається письменник своєму видавцеві Г. Кіпінгоєрові, – [...] лише в самому собі я чуюся як вдома. Де мені погано, там і моя батьківщина. Я чуюся добре лише на чужині» (Roth, 1970: 164).

Лейтмотивом розпаду довоєнної ідентичності Галичини для письменника стає ідея бездомності, що у площині географічного й культурного простору можна пов'язувати з концептом руїни, психологічної травми та неможливості проживати на одному місці. Недаремно Й. Рот порівнює життя людей із соломинками, що їх несе до каналізаційного люка – остаточного знищення – потік брудної дощової води. Алегоричний образ утраченої батьківщини пов'язується в героя з відчуттям безсилля перед плином історії, що трансформувала увесь галицький край. У горнілі Першої світової війни він нагадує соломинку, що її несе стрімка течія...

Досвід осмислення кризи довоєнної ідентичності Галичини у творах Й. Рота має кілька вимірів. Нас цікавить насамперед географічний – через фрагментизацію, символом якої стає поява кордонів та різних націй. Автор не може зрозуміти бажання людей відокремлюватися, зводити поміж собою стіни, вважати себе кращим за інших. Проблему краху старого світу особливо яскраво зображено в оповіданні «Бюст імператора», де головний герой не може відшукати своєї батьківщини, а його власна, досі «австрійська» національність безслідно загубилася між багатьма новими народами: «Нині всі довкола, в усіх кінцях говорять про нову вітчизну. В їхніх очах я, так би мовити, залишився без вітчизни і, власне, не мав її ніколи» (Рот, 1998: 65).

Символом утрати батьківщини для героя слугує ритуал поховання імператорського бюсту, разом з яким він наче хоронить і самого себе. Образ рідного, спільного дому, зруйнованого війною, стає епілогом до історії не лише графа Морштина, а й самого Й. Рота. В останніх його роздумах, написаних за кілька років до смерті, читаємо: «Моя стара батьківщина, імперія, була єдиним великим домом із багатьма дверима і кімнатами, де кожному було місце. Будинок розділили, розкололи, сплюндрували. Там уже нема чого мені шукати» (там само, 1998: 78).

Одночасно з новими кордонами, які, «*немов шрами*», шматували рідну для письменника Галичину, Перша світова війна залишила свої шрами на цих теренах. Й. Рот описує у «Мандрівках по Галичині» «рубці» від шанців, схожі на виразки, які спотворюють землю. Образ скаліченого, розтерзаного галицького простору автор подає у вигляді «розстріляного, ще не розіп'ятого Христа»: «[...] *славнозвісний Ісус, хрест якого розбив саркастичний снаряд, і залишився сам кам'яний Спаситель зі скривавленими ногами, прибитими до решток хреста, та руками, широко розкинутими, в розпачі перед незрозумілим мовчанням Господа і сповненим стріляниною світом; міся, якого розпинають, не вішаючи на хреста, – символічний вислід войовничого шалу*» (Рот, 1998: 152–153).

Й. Рот знову застосовує рух від множинності до одиничності; одиничний образ Христа немов символізує всі жахи війни, яка, на думку письменника, зруйнувала віру не лише в людину, а й у Бога.

Висновки. Війна нищить не тільки довоєнну галицьку ідентичність – вона «втручається» в її топоніміку, стирає з лиця землі цілі міста, як це відбулося, наприклад, із Золочевим у творі «Гробівець капуцинів», на місці якого «... *тепер сюрчать коники та цвіте конюшина*». Першу світову війну Й. Рот називає велетенським переворотом, що цілковито зруйнував старий світ – від його історії і до географії. Промовистим видається образ «посунення» кордонів Галичини на Схід: «[...] *переворот посунув усі міста на схід, – пише письменник, – на кілька миль на схід*» (там само, 1998: 160). Така зміна території краю перетворила його колористику у строкату «червоно-білу», «синьо-жовту», «чорно-жовту» пляму. Та найголовніше, що відбулося з Галичиною у вирі Першої світової війни, для Й. Рота полягає у крахові її духовної монолітності, у фрагментації краю на множинні сегменти, де люди раптом стали чужими, нетерпимими один до одного. Галичина остаточно втратила свою австрійську ідентичність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Рот Й. Білі міста. Вибране / авт. передм. Ю. Бедрик ; пер. та упоряд. І. Андрущенко. К. : Смолоскип, 1998. 216 с.
2. Roth J. A Life in Letters / transl. M. Hofmann. W. W. Norton & Company, 2012. 512 p.
3. Roth J. Briefe 1911 – 1939 / hrsg. und eingeleitet von H. Kesten. Köln – Berlin, 1970. 929 s.
4. Sternberg W. Joseph Roth. Eine Biografie. Köln : Kiepenheuer & Witsch, 2009. 529 s.

REFERENCES

1. Rot Y. (1998). Bili mista. Vybrane [White cities. Selected]. / avt. peredm. YU. Bedryk. K. : Smoloskyp. 216 p. [in Ukrainian].
2. Roth J. (2012). A Life in Letters / transl. M. Hofmann. W. W. Norton & Company. 512 p.
3. Roth J. (1970). Briefe 1911 – 1939 / hrsg. und eingeleitet von H. Kesten. Köln – Berlin. 929 s.
4. Sternberg W. (2009). Joseph Roth. Eine Biografie. Köln : Kiepenheuer & Witsch. 529 s.

УДК 821.111(71)-31-93

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-1-21>**Вікторія АНТОНОВА,**
*orcid.org/0000-0002-6913-1661*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мовУкраїнського державного університету залізничного транспорту
(Харків, Україна) *Vikanto75@gmail.com***ПОЄДНАННЯ ДИТЯЧОГО Й ДОРОСЛОГО НАРАТИВІВ
У РОМАНІ Л.М. МОНТГОМЕРІ «ДІТИ З ДОЛИНИ РАЙДУГ»**

Статтю присвячено сьомому роману із циклу про Енн Ширлі Л.М. Монтгомері – «Діти з Долини Райдуг». Виявлено дитячий і дорослий наративи в романі «Діти з Долини Райдуг», їх форми вияву, засоби створення та своєрідність поєднання у творі. У процесі дослідження встановлено, що твір «Діти з Долини Райдуг» засвідчує динаміку індивідуального стилю Л.М. Монтгомері та наративної структури канадського роману. Образ Енн Ширлі, який був провідним у попередніх романах, відходить на другий план. Натомість у романі «Діти з Долини Райдуг» напрочуд потужним є дитячий наратив, що визначають комунікативні ситуації й точки зору дітей Блайтів, дітей Мередітів та Мері Ванс. Він знаходить утілення в різних формах – монолог, діалог, дитяча творчість, публічна промова, непряма мова, невласне пряма мова тощо. До дитячого наративу певною мірою належить і Енн Ширлі, яка наділена особливим даром дитинного світосприйняття, цілком поділяє точки зору дітей, розуміє і захищає їх. У дитячому наративі виявляються такі провідні концепти художньої творчості Л.М. Монтгомері, як «Бог», «любов», «милосердя», «гріх», «творчість», «радість» та ін. Окрім того, у висловлюваннях дітей порушені важливі суспільні проблеми, зокрема бідності, соціальної нерівності, важкого становища дітей-сиріт, зневажливого ставлення до літератури й культури, становище жінок тощо. Специфікою наративної структури роману «Діти з Долини Райдуг» є поєднання дитячого й дорослого наративів різними способами: уміщення дорослого наративу в дитячий наратив, контраст дитячого і дорослого наративів, уміщення дитячого наративу в дорослий наратив, «перехід» із дитячої на дорослу точку зору і навпаки тощо.

У творі «Діти з Долини Райдуг» Л.М. Монтгомері виявилися наскрізні наративні мотиви, що наявні в попередніх романах циклу: доля дівчинки-сироти, яка потрапила з притулку до чужих людей; умовляння жінки-прихильниці усталеної моралі взяти на виховання дівчинку-сироту; життя дитини в нерідній матері й нерідного батька; позитивний вплив дівчинки-сироти на названих батьків та життя містечка; поетичне сприйняття природи та її одухотворення (нова номінація) силою фантазії та ін. Дитячий наратив у романі «Діти з Долини Райдуг» є контрастом щодо тодішньої традиційної моралі, яка обмежувала дітей у їхніх вчинках та мисленні. Л.М. Монтгомері через дитячі висловлювання та історії утверджує право дітей на свободу, творчу реалізацію, рівність, любов і повагу з боку суспільства. Роман «Діти з Долини Райдуг» є значним явищем у канадській літературі кінця ХІХ – початку ХХ ст., оскільки в ньому порушено проблеми дітей у родинному, соціальному, етичному аспектах. Також у творі авторка продовжила досліджувати типологію жіночих образів, специфіку фемінного дискурсу, в якому тепер чільне місце посідає дитячий наратив.

Ключові слова: Л.М. Монтгомері, канадська література, роман, дитячий наратив, дорослий наратив, фемінний дискурс, точка зору, персонаж, сюжет, мотив.

Victoria ANTONOVA,*orcid.org/0000-0002-6913-1661*

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Foreign Languages

Ukrainian State University of Railway Transport

(Kharkiv, Ukraine) *Vikanto75@gmail.com***THE COMBINATION OF CHILDREN'S AND ADULT NARRATIVES
IN L.M. MONTGOMERY'S NOVEL "RAINBOW VALLEY"**

The article is devoted to the seventh novel in L.M. Montgomery's Anne Shirley series, "Rainbow Valley". It aims to identify the children's and adult narratives in the novel "Rainbow Valley", their forms of manifestation, means of creation and the peculiarity of their combination in the work. In the course of the study, it is established that the work "Rainbow Valley" testifies to the dynamics of L.M. Montgomery's individual style and the narrative structure of the Canadian novel. The image of Anne Shirley, which was the leading one in the previous novels, fades into the background. Instead, in "Rainbow Valley", the children's narrative is surprisingly powerful, defining the communicative situations and points of

view of the Blythe children, the Meredith children, and Mary Vance. It is embodied in various forms: monologue, dialog, children's art, public speech, indirect speech, non-direct speech, etc.

To a certain extent, Anne Shirley also belongs to the children's narrative, as she is endowed with a special gift of childlike worldview, fully shares the children's point of view, understands and protects them. The children's narrative reveals such leading concepts of L.M. Montgomery's artistic work as "God," "love," "mercy," "sin," "creativity," "joy," and others. In addition, the children's statements raise important social issues, including poverty, social inequality, the plight of orphans, dismissive attitudes toward literature and culture, the status of women, and so on. The specificity of the narrative structure of the novel "Rainbow Valley" is the combination of children's and adult narratives in various ways: the placement of an adult narrative in a children's narrative, the contrast of children's and adult narratives, the placement of a children's narrative in an adult narrative, the "transition" from a child's to an adult point of view and vice versa, etc.

In L.M. Montgomery's "Rainbow Valley", the cross-cutting narrative motifs present in the previous novels of the cycle are revealed: the fate of an orphan girl who was taken from an orphanage to strangers; persuasion of a woman who adheres to established morality to take an orphan girl up; the life of a child with a non-native mother and a non-native father; the positive influence of an orphan girl on her foster parents and the life of the town; poetic perception of nature and its spiritualization (new nomination) by the power of fantasy, etc. The children's narrative in the novel "Rainbow Valley" is a contrast to the traditional morality of the time, which limited children in their actions and thinking. Through children's statements and stories, L.M. Montgomery asserts the right of children to freedom, creative fulfillment, equality, love, and respect from society. The novel "Rainbow Valley" is a significant phenomenon in Canadian literature of the late 19th and early 20th centuries, as it raises the problems of children in family, social, and ethical aspects. The article also explores the typology of female characters and the specifics of feminine discourse, in which the children's narrative now occupies a prominent place.

Key words: L.M. Montgomery, Canadian literature, novel, children's narrative, adult narrative, feminine discourse, point of view, character, plot, motif.

Постановка проблеми. У романах Люсі Мод Монтгомері про Енн Ширлі представлено широку панораму канадського суспільства кінця XIX – початку XX століть крізь призму долі жінки та її реалізації в різних аспектах життя (соціум, родина, творча діяльність тощо). Специфічними особливостями романного циклу про Енн Ширлі є розгалужений сюжет і система «перехідних» персонажів, обумовлені життєвими етапами головної героїні. Образ Енн Ширлі центрує, об'єднує різноманітні твори та їх елементи в цілісну структуру. Довкола Енн формується коло інших персонажів – її близьких, знайомих, рідних, сусідів, дітей тощо. Деякі з них «переходять» із одного роману в інший і мають власні історії, що можуть тривати протягом значного проміжку часу, а отже, розгортатися в різних напрямках у різних творах. Традиція циклічної романної структури із сюжетними розгалуженнями, що йдуть від магістральної лінії, та «перехідними» образами, пов'язаними родинними та соціальними зв'язками між собою, була закладена французьким письменником-натуралістом, теоретиком і практиком «експериментального роману» Емілем Золя у двадцятитомній серії «Ругон-Маккари» (1871–1893). Але якщо в центрі уваги Е. Золя були питання впливу спадковості й суспільних чинників на темперамент та вчинки людини, дослідження поведінки особистості на тлі історичних та сімейних подій, то Л.М. Монтгомері обирає інший ракурс для циклу романів про Енн Ширлі. Великим художнім відкриттям мисткині було те, що цементуючим началом у її творах став фемінний дискурс, спрямований на висвітлення проблем жінок у Канаді кінця XIX – початку XX ст., аспектів їхнього життя, місця в суспільстві й можливостей для реалізації в різних соціальних ролях (дружини, матері, мисткині тощо).

Актуальність останніх досліджень і публікацій. Фемінний дискурс визначає не лише сюжетні колізії, але й наративну структуру романного циклу Л.М. Монтгомері. Завдяки розгалуженню сюжетних ліній та розширенню кола персонажів наративна структура в романах канадської письменниці не є сталою. Вона перебуває в динаміці за рахунок уведеннях додаткових точок зору та голосів, що надають нових імпульсів та звучання фемінному дискурсу. Це яскраво виявилось в романі «Діти з Долини Райдуг» ("Rainbow Valley", 1919), сьомому творі із циклу про Енн Ширлі. Однак цей роман не часто привертав увагу дослідників.

Е. Вотерстон зауважила, що слова «райдуга» і «долина» в назві роману мають релігійні конотації. На думку літературознавиці, вони є алюзіями до біблійних образів, зокрема райдуги, яку Бог послав люду після потопа, а також долини смертної темряви, якою мав пройти Давид. За спостереженням Е. Вотерстон, роман також відображає особисті переживання Л.М. Монтгомері, що стосувалися її чоловіка, дітей, Першої світової війни, становища жінок у суспільстві й змін у природному світі довкола. «Через фікційні символи у романі розкрито таємні мрії й надії авторки щодо всіх цих аспектів її життя» (Waterston, Leaskdale, 2015: 21).

У статті Б. Дікісона "Rainbow Valley as Embodied Heaven: Initial Explorations into L.M. Montgomery's Spirituality in Fiction" виявлено специфіку фантастичних, фольклорних, релігійних образів і мотивів у романі «Діти з Долини Райдуг». Відзначивши, що роман було опубліковано після Першої світової війни (1914–1918), дослідник підкреслив, що світ, у якому діють персонажі роману, постає своєрідним «раєм на землі» порівняно з буремним, небезпечним світом, у якому жила Л.М. Монтгомері (Dickieson, 2020).

Водночас зауважимо, що зміни в нарративній структурі роману «Діти з Долини Райдуг» Л.М. Монтгомері за рахунок розгалуження сюжету, системи «перехідних» персонажів і введення нових персонажів не були досі предметом спеціального дослідження у вітчизняній та зарубіжній науці. Це обумовлює актуальність нашої статті.

Постановка мети дослідження. Головною метою статті є виявлення специфіки поєднання дитячого і дорослого нарративу в романі «Діти з Долини Райдуг» Л.М. Монтгомері. Це дасть можливість встановити зміни в нарративній структурі романного циклу мисткині та чинники, що впливають на них.

Об'єкт дослідження – роман «Діти з Долини Райдуг» Л.М. Монтгомері.

Предмет дослідження – дитячий і дорослий нарратив в романі «Діти з Долини Райдуг» Л.М. Монтгомері, їх форми вияву, засоби створення тасвоєрідності поєднання у творі.

Виклад основного матеріалу. У романі «Діти з Долини Райдуг» історія Енн Ширлі не є основною, як в інших творах серії Л.М. Монтгомері. Хоча Енн є активною діючою особою і певною мірою впливає на деякі сюжетні колізії, проте в романі «Діти з Долини Райдуг» простежується багатоцентровість нарративної структури. У творі наявні різні кола персонажів, які мають власні історії, що інколи перетинаються між собою. Отже, провідними нарративними центрами роману «Діти з Долини Райдуг» стають діти з родини Блайтів, діти з родини пастора Мередіта, Енн Блайт (у дівочтві Ширлі) й дорослі з кола її знайомих, пастор Мередіт й дорослі з його оточення, мешканці містечка.

У цьому романі серії йдеться про те, як родина Блайтів повертається до рідних місць і по-новому відкриває знайомий світ. Енн Блайт постає матір'ю шістьох дітей (Рілла, Ширлі, Джем, Волтер, Діана і Нен), які вже підросли. Кожен/кожна з дітей Блайтів має свій неповторний характер і світовідчуття. Але всі вони взяли чимало від своєї любшої матері, наділеної «дитинністю» світосприйняття і любов'ю до мистецтва. Тому довколишня природа радує дітей Блайтів, як і їхню матір, проявами краси й гармонії. Юні Блайти знали всі улюблені місця Енн, вони полюбили Інглсайд, Ейвонлі і, як колись їхня мати, поетично сприймають оточуючий світ. Син Волтер, який найбільше за інших любив читати і сам займався літературною діяльністю, дає поетичну назву місцевості – Долина Райдуг. Він називає берізку Білою Дамою, ялину і клен – Закоханими Деревами і т.п. У цьому ми вбачаємо усталений нарративний мотив номінації знайомого світу, що наявний у попередніх романах про Енн Ширлі. Цей мотив дозволяє втілити думку про «surprise» – здивування і нове відкриття світу крізь призму творчої свідомості, зокрема

дитини. Енн дуже добре розуміє власних дітей, вони всіляко підтримує їх любов до природи, світу, мистецтва і розвиває в них творчі здібності. Відповідно дитячий (юні Блайти) і жіночий (Енн) нарративи в романі «Діти з Долини Райдуг» зближуються і накладаються одне на одного.

Неподалік від Блайтів жило сімейство пастора Мередіта. Він давно втратив дружину, від якої в нього лишилося четверо дітей (Джеррі, Фейт, Уна, Карл). Вони зростали зовсім в інших умовах, аніж Блайти. Із дитинства юні Мередіти зазнали бідності, у них нечасто були добра їжа та пристойний одяг. Батько, який вів відлюдкуватий спосіб життя, був мовчазним і жив у світі книжок та медитацій. Він не приділяв належної уваги своїм дітям, тому вони зростали самотійно на лоні природи й відповідно до тих скрутних умов, у яких вони жили. Діти пастора Мередіта змушені були грати на цвинтарі, вони часто забували про те, який сьогодні день, а їхніми іграшками були одноока лялька і старий півень Адам. Проте Л.М. Монтгомері стверджує ідею цінності людської особистості не залежно від соціального статусу і майнового стану. Юні Мередіти, як і юні Блайти, наділені любов'ю до природи, чутливістю, здатністю співпереживати. Отже, соціальна нерівність, на думку мисткині, не є перешкодою для духовного розвитку особистості, до свободи думки та самотійного пошуку шляху в житті.

Діти з двох родин (Блайтів і Мередітів) затаваришували між собою. Між ними встановилися добрі взаємини, чому великою мірою сприяла Енн Блайт. У романі «Діти з Долини Райдуг» чимало місця відведено діалогам і полілогам дітей із двох сімей, під час яких виявляються точки зору дітей, а також їх сприйняття та переосмислення того, що вони чули від дорослих. Таким чином, дорослий нарратив вміщено в середину дитячого нарративу. Висловлювання дорослих нерідко подаються в переказах дітей із супровідними коментарями чи заувагами.

У численних розмовах юних Блайтів і юних Мередітів йдеться не лише про суто дитячі проблеми, а виявляються важливі концепти, притаманні всьому циклу романів про Енн Ширлі. Наприклад, вони часто говорять про життя і смерть, про любов і милосердя, про Бога і диявола, про гріх та його спокуту тощо. Характерною особливістю стилю Л.М. Монтгомері в цьому романі є поєднання різних точок зору – точок зору дітей, точок зору дорослих, точок зору дітей крізь призму дорослих, точок зору дорослих крізь призму дітей. Наприклад, маленька Уна Мередіт, побувавши на гостині у Блайтів, доходить висновку: «Як на мене, Долина Райдуг іще гарніша за цвинтар. І Блайти мені сподобалися. Приємно, коли можеш когось любити, бо ж часто зовсім не виходить. Тато сказав у проповіді в неділю, що

ми повинні любити всіх. Але як це можливо?» (Монтгомері, 2019: 38). Як бачимо, на точку зору Уни впливає точка зору її батька – пастора Мередіта, але точка зору дівчинки і точка зору дорослого не є тотожними, скоріше, слова батька дають поштовх до мислення його доньки.

Джеррі і Фейт Мередіт говорять про Енн Блайт, спираючись на декілька точок зору – усталену в містечку точку зору і точку зору пані Корнелії Еліот. Водночас вони мають і власну точку зору. У їхньому діалозі виявляється провідна риса Енн – дитинність її світосприйняття та «інакшість», відмінність від решти мешканців містечка:

«– Кажуть, вона якась не така, як усі, – мовив Джеррі.

– Пані Еліот заявляє – це тому, що пані Блайт так і не виросла, – мовила Фейт.

– Таж вона вища за саму пані Еліот.

– Це так, але в душі – пані Еліот каже, що в душі пані Блайт досі лишилася дівчинкою» (Монтгомері, 2019: 35).

Водночас Енн Блайт часто стає на точку зору дітей, що зближує їхні наративні позиції. У розмові з Корнелією Еліот, котра обстоює усталені правила щодо виховання дітей і заперечує будь-які відхилення від них, Енн, навпаки, виражає дитячу точку зору:

«– Найгірше – те, що одягнені вони щоразу абияк, – зітхнула панна Корнелія. – А відколи сніг розтанув, ходять до школи босі. Ви знаєте, Енн, рибонько, дітям пастора так робити негоже. <...> А ще я хотіла би, щоб вони не бавилися на старому методистському цвинтарі.

– Їм то втіха, – цвинтар-бо одразу за пасторським домом, – озвалася Енн. – Я завжди вважала, що бавитися на цвинтарі надзвичайно цікаво» (Монтгомері, 2019: 16).

Як бачимо, Енн в даному випадку поділяє точку зору дітей Мередітів, що суперечить загальноприйнятій у містечку точці зору, яку виражає пані Еліот.

У багатьох інших випадках Енн також підтримує і поділяє точку зору дітей – як Блайтів, так і Мередітів, вступаючи в протиріччя з традиційними правилами й моральними приписами. Наприклад, Сьюзен висловлює усталений у Канаді того часу осуд щодо літературної діяльності, говорячи про малого Волтера. Але Енн стає не тільки на захист власного сина, а й права особистості на творчість взагалі, й ширше – на захист культури.

«– А де Волтер? – запитала Енн.

– На горищі, і, здається, пані Блайт, дорогенька, робить зовсім не те, що слід. Базграє щось у зошиті, а вчитель каже, що цього року в нього кепські справи з арифметики. І я добре знаю, чому, – пише віршики замість розв'язувати задачі. Боюся, пані Блайт, дорогенька, він іще буде поетом.

– Він уже поет, Сьюзен.

– Ви так спокійно про це кажете, пані Блайт, дорогенька. Хоча, звісно, найкраще – це мужньо стрічати біду. Один мій дядько також був поетом, а тоді став жебраком. Ми всі завжди його дуже соромилися.

– Невисокої ж ви думки про поетів, Сьюзен, – засміялася Енн.

– А хто високої думки про них, пані Блайт, дорогенька? – спитала щиро заскочена Сьюзен.

– А як щодо Мільтона та Шекспіра? Чи Біблії?

– Я чула, що Мільтон погано ладнав з дружиною, а Шекспіра не терпіли в товаристві. Що ж до Біблії – у ті священні дні життя було зовсім інакше... (Монтгомері, 2019: 65).

У цьому діалозі відтворено контраст двох точок зору – пересічної канадської обивательки, яка засуджує не тільки дитину, а поезію і поетів загалом (цю позицію втілюють такі ключові слова, як «робить не те, що слід», «біда», «соромилися», «А хто високої думки про них?»), і творчої особистості (у даному випадку жінки), що розуміє цінність мистецтва не лише для виховання свого сина, а для світу (тому аргументи, наведені Енн, є напрочуд вагомими: Мільтон, Шекспір, Біблія).

Наратив про поезію продовжують діти Мередіти – Уна і Фейт. Уна зазначає, що «нам слід більше знати про небеса, аніж Волтерові – ми ж діти пастора». А Фейт заперечує, визнаючи силу Волтерового дару: «Ми знаємо не менше за Волтера – просто він може все уявити. <...> Пані Еліот каже, що він успадкував цей дар від матері» (Монтгомері, 2019: 96). Цікаво, що в даному діалозі поєднуються концепти «Бог» і «поезія» (тобто поезія як божественний дар) – це цілком відповідає естетиці романтизму.

Прикметною особливістю роману «Діти з Долини Райдуг» є акцентуація в дитячому наративі таких соціальних проблем, як нерівність, бідність і багатство, важка доля дітей-сиріт та ін. Це може відбуватися як прямо – у прямій мові персонажів, так і опосередковано – засобами непрямой мови або невласне прямої мови. Юні Мередіти відчувають свою «інакшість», бо про них ніхто не хвилюється (як про Блайтів), у них немає всього того, що є в житті інших дітей із заможних родин. «Чому ми не такі, як інші?» (Монтгомері, 2019: 86). – запитує Уна. Однак Фейт заперечує їй: «Я не хочу бути, як інші. Краще бути собою» (Монтгомері, 2019: 87). Дитяча точка зору заперечує усталений погляд щодо дітей у суспільстві, до яких є певні вимоги й очікування: «Шкода, що ми не діти коваля. Тоді ніхто не думав би, що ми повинні бути кращими за інших» (Монтгомері, 2019: 84).

Соціальний струмінь нарративним потокам у романі надає образ Мері Ванс, яка несподівано з'явилася в житті Мередітів. Дівчинка-сирота, яку суворо виховувала пані Вайлі, нагадує долю Енн Ширлі, коли вона жила в сиротинці, а потім

у чужих людей. Можна сказати, що історія Мері Ванс є певною алюзією на біографію Енн, розповідь Мері свідчить про те, що в Канаді кінця XIX – XX століття було багато дітей, які потерпали від голоду, насильства, відсутності любові й поваги з боку дорослих.

Мері Ванс переважно сама розповідає власну історію. У її розповіді знаходимо чимало виразних деталей і конкретних ситуацій, що створюють реалістичне тло для показу долі сироти. Але життя Мері Ванс кардинально змінилося внаслідок знайомства із Мередітами. Діти пастора, які сам були бідними й голодними, привели Мері у свій дім, як могли, зіграли їй не лише ковдрою, але і душевним теплом. Згодом Мері отримає ще більше тепла – від Енн і всієї родини Блайтів.

Соціальні мотиви в романі тісно поєднані з християнськими мотивами. Тому концепт «Бог» неодноразово з'являється у розмовах дітей Блайтів і Мередітів та Мері Ванс. Маленька шестирічна Уна переконує Мері, що вже почала сумніватися в існуванні Бога та його любові, в тому, що Бог «чує всіх однаково» і що «Бог поміг» їй на життєвому шляху. У дитячому наративі акцентовано бінарні опозиції: Бог – диявол, гріх – праведність, життя – смерть та ін. Можна сказати, що діти в ранньому віці, за задумом Л.М. Монтгомері, шукають власний шлях до Бога, у тому числі через свої помилки.

Ключовим епізодом у цьому плані є монолог Фейт Мередіт у церкві, коли вона вирішила публічно покаятися і вибачитися за те, що переплутала дату церковної служби. Окрім того, Фейт прагнула захистити чесне ім'я батька – пастора, про якого недобре стали говорити в містечку після дитячого вчинку. У даному випадку знов дитяча точка зору входить у конфлікт із усталеною в суспільстві точкою зору. Суспільна думка засуджує Фейт та Уну, які займалися прибиранням натомість перебування на службі. Однак Фейт вирішила виступити в церкві і всім одночасно пояснити мотиви їхньої поведінки. Для юної Фейтмонолог у церкві – це значущий вчинок, що потребував не стільки покори, скільки сміливості, мужності й напруги душевних сил. Але Фейт гідно впоралася із поставленим самій собі завданням, чим заслужила повагу і захоплення з боку Енн Блайт, але не інших обивателів. Оцінка Енн щодо промови Фейт входить у конфлікт із оцінкою Корнелії Еліот:

«Невдовзі в Інглсайд прийшла панна Корнелія, щоб вилити почуття після недільного вечора, і була ошелешена, що пані Блайт поставилася до виступу Фейт інакше, ніж вона.

– Ця дівчинка так відважно й зворушливо підвелася, щоб визнати свою помилку перед усіма тими людьми, – мовила Енн. – Вона ж була до смерті перелякана. І все одно рішуче стала на захист батька. Я захоплююся її вчинком» (Монтгомері, 2019: 101).

Корнелія Еліот у романі «Діти з Долини Райдуг» втілює загальноприйнятую точку зору щодо дітей, від яких вимагалось дотримуватися обов'язкових норм поведінки, правил, занять тощо. Проте Енн бачить у дітях величезний потенціал для розвитку. Вона зауважує, що не варто до них ставитися, як до дорослих, вони мають вільно розвиватися і з часом стануть кращими й мудрішими. Для доведення цієї думки Енн використовує яскравий приклад – власне життя: «Вони лише діти. І ви добре знаєте, що вони не втнуть нічого лихого. Вони поспішні й нестримні – такі, якою я сама була колись – але виростуть мудрі й розважливі, як це відбулося зі мною» (Монтгомері, 2019: 103).

Згодом саме Енн переконує Корнелію Еліот забрати Мері Ванс до себе і дати їй належне виховання в дусі християнської моралі. Наративна ситуація умовляння Корнелії щодо Мері Ванс є алюзією на долю знову ж таки самої Енн Ширлі, коли Марілла Катберт не хотіла брати її до себе в Зелени Дахи. У даному випадку Л.М. Монтгомері, як і в романі «Енн із Зелених Дахів» долучає до двох жіночих точок зору ще й точку зору чоловіка – Маршалла Еліота, який коротко зауважив: «Візьми її» (Монтгомері, 2019: 78), чим викликав бурхливу реакцію Корнелії: «Хіба це не типовий чоловік?» (Монтгомері, 2019: 78). Врешті-решт Мері Ванс, як колись Енн Ширлі, змінює не лише життя, а й світогляд Корнелії та Маршалла, навчає їх любити життя і радіти кожному дню.

Концепт «радість», що є наскрізним у романній серії про Енн Ширлі, виявляється і у творі «Діти з Долини Райдуг». Цей концепт більше притаманний дитячому наративу. Діти Мередітів вважають, що гратися на цвинтарі «чудово», що «небесах усе цікаво й весело», що в природі все «живе» і навіть Бог «не сумний».

Водночас у романі можна простежити вияв концепту «радість» й у дорослому наративі, наприклад, Енн Блайт, яка з оптимізмом дивиться на світ, пізніше – Корнелії та її чоловіка Маршалла, що змінюються під впливом Мері Ванс. Цікаво, що концепт «радість» тісно поєднаний із концептами «любов» і «Бог» в образі пастора Мередіта. Він, удівець і відлюдник, переживає раптовий «спалах», коли побачив Розмарі Вест. У його свідомості одразу виникає паралель – його померла дружина Сесілія і Розмарі. У формі невласне прямої мови виявляється прагнення пастора Мередіта до життя й радості: «Вона була зовсім не схожа на Сесілію, яку він завжди вважав своїм ідеалом жіночої вроди. Його дружина була весела, чорнява й мініатюрна. Розмарі ж – висока, замислена, світлокоса; проте Джон Мередіт подумав, що досі не зустрічав такої вродливої жінки» (Монтгомері, 2019: 107). Зустріч пастора і Розмарі біля джерела є символічною. Вони п'ють із однієї чашки, зробленої з кори дерева. Це подібно до причастя: «Вони причастилися із однієї чашки»

(Монтгомері, 2019: 109). А потім у них з'являється спільний наратив, утілений у формі непрямой мови: «Ці двоє гадали, що їхні серця лишлися навіки поховані в минулому – та надвечірня прогулянка здалася їм дуже приємною» (Монтгомері, 2019: 111). Поєднання концептів «радість», «любов» і «Бог» утворює думку авторки про перемогу духовних життєдайних сил над смертю й печаллю.

Отже, твір «Діти з Долини Райдуг» засвідчує динаміку індивідуального стилю Л.М. Монтгомері та наративної структури канадського роману. Образ Енн Ширлі, який був провідним у попередніх романах, відходить на другий план. Натомість у романі «Діти з Долини Райдуг» напрочуд потужним є дитячий наратив, що визначають комунікативні ситуації й точки зору дітей Блайтів, дітей Мередітів та Мері Ванс. Він знаходить утілення в різних формах – монолог, діалог, дитяча творчість, публічна промова, непряма мова, невласне пряма мова тощо. До дитячого наративу певною мірою належить і Енн Ширлі, яка наділена особливим даром дитинного світосприйняття, цілком поділяє точки зору дітей, розуміє і захищає їх. У дитячому наративі виявляються такі провідні концепти художньої творчості Л.М. Монтгомері, як «Бог», «любов», «милосердя», «гріх», «творчість», «радість» та ін. Окрім того, у висловлюваннях дітей порушені важливі суспільні проблеми, зокрема бідності, соціальної нерівності, важкого становища дітей-сиріт, зневажливого ставлення до літератури й культури, становище жінок тощо.

Специфікою наративної структури роману «Діти з Долини Райдуг» є поєднання дитячого й дорослого наративів різними способами: уміщення дорослого наративу в дитячий наратив, контраст дитячого і дорослого наративів, уміщення дитячого наративу в дорослий наратив, «перехід» із дитячої на дорослу точку зору і навпаки тощо.

У творі «Діти з Долини Райдуг» Л.М. Монтгомері виявилися наскрізні наративні мотиви, що наявні в попередніх романах циклу: доля дівчинки-сироти, яка потрапила з притулку до чужих людей; умовляння жінки-прихильниці усталеної моралі взяти на виховання дівчинку-сироту; життя дитини в нерідній матері й нерідного батька; позитивний вплив дівчинки-сироти на названих батьків та життя містечка; поетичне сприйняття природи та її одухотворення (нова номінація) силою фантазії та ін. Дитячий наратив у романі «Діти з Долини Райдуг» є контрастом щодо тодішньої традиційної моралі, яка обмежувала дітей у їхніх вчинках та мисленні. Л.М. Монтгомері через дитячі висловлювання та історії утворює право дітей на свободу, творчу реалізацію, рівність, любов і повагу з боку суспільства. Роман «Діти з Долини Райдуг» є значним явищем у канадській літературі кінця XIX – початку XX ст., оскільки в ньому порушено проблеми дітей у родинному, соціальному, етичному аспектах. Також у ньому авторка продовжила досліджувати типологію жіночих образів, специфіку фемінного дискурсу, в якому тепер чільне місце посідає дитячий наратив.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Монтгомері Л.М. Діти з Долини Райдуг / пер. з англ. А. Вовченко. Львів : Урбіно, 2019. 264 с.
2. Dickieson, B. Rainbow Valley as Embodied Heaven: Initial Explorations into L.M. Montgomery's Spirituality in Fiction. *Journal of L.M. Montgomery Studies*. 2020. URL: <https://doi.org/10.32393/jlmms/2020.0003> (дата звернення: 30.07.2024)
3. Poe, K.L., Jones, C.E. Pessimism is as Pessimism Does: L.M. Montgomery and the Transformation of Experience. *Journal of L.M. Montgomery Studies*. 2020. URL: <https://journaloflmmontgomerystudies.ca/vision-forum/pessimism-is-as-pessimism-does> (дата звернення: 27.07.2024)
4. Rosenberg, L. House of Dreams: The Life of L.M. Montgomery. Crawfordsville: Candlewick Press, 2018. 227 p.
5. Waterston, E. Leaskdale: L.M. Montgomery's Rainbow Valley. *L.M. Montgomery's Rainbow Valleys: The Ontario Years, 1911-1961* / ed. by R. Bode, L.D. Clement. Montreal: McGill-Queen's University Press, 2015. P. 21–34.

REFERENCES

1. Monthomeri, L.M. (2019) *Dityz Dolyny Raiduh* [Rainbow Valley], trans. by A. Vovchenko. Urbino. 264 p. [in Ukrainian]
2. Dickieson, B. (2020) Rainbow Valley as Embodied Heaven: Initial Explorations into L.M. Montgomery's Spirituality in Fiction. *Journal of L.M. Montgomery Studies*. URL: <https://doi.org/10.32393/jlmms/2020.0003> (date accessed: 30.07.2024)
3. Poe, K.L., Jones, C.E. (2020) Pessimism is as Pessimism Does: L.M. Montgomery and the Transformation of Experience. *Journal of L.M. Montgomery Studies*. URL: <https://journaloflmmontgomerystudies.ca/vision-forum/pessimism-is-as-pessimism-does> (date accessed: 27.07.2024)
4. Rosenberg, L. (2018) *House of Dreams: The Life of L.M. Montgomery*. Candlewick Press. 227 p.
5. Waterston, E. (2015) Leaskdale: L.M. Montgomery's Rainbow Valley. In R. Bode, L.D. Clement (Eds), *L.M. Montgomery's Rainbow Valleys: The Ontario Years, 1911-1961*. McGill-Queen's University Press. 21–34.

УДК 821.111(73)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-1-22>**Олена БЕЖАН,***orcid.org/0000-0001-5165-5355*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри зарубіжної літературиОдеського національного університету імені І.І. Мечникова
(Одеса, Україна) *a.bezhan@ukr.net***ТРАВМА ТА ПОСТТРАВМАТИЧНИЙ СИНДРОМ В АМЕРИКАНСЬКІЙ
ЛІТЕРАТУРІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХІ СТ.: КОМПАРАТИВНИЙ ДИСКУРС**

Дана стаття присвячена вивченню та дослідженню таких явищ в сучасній американській літературі, як література про травму та посттравматичні наслідки. В даному випадку основним чинником, що зумовлює появу травми є історичні події, які мали місце в першій третині ХХІ століття – це терористичні акти, які відбулися у Нью-Йорку 11 вересня 2001 року. У перші роки існувало мовчазне табу щодо висвітлення цих подій, епізоди з Вежами-близнюками. Але митці не могли мовчати про трагедію 11 вересня, і за більше ніж 20 років, дана тема мала величезний вплив на мистецтво та культуру у глобальному масштабі, а для американського кінематографу та літератури, вона стала найбільш висвітленою. У статті також визначено теоретичну основу виникнення понять «травма» та «посттравматичний синдром», означено основні теоретичні дослідження. У всіх випадках травма відсилає до реальної події, фізичного або емоційного удару, який вражає почуття і проти якого свідомість і тіло не можуть захиститися. Одним з проявів епохи катастроф вважається брак слів і наративів, здатних відобразити ефект травматичного досвіду, у зв'язку з чим читати або писати про травму досить проблематично. Це підтверджує наявність певної стресової реакції на події, що сталися. Трагедія 11 вересня стає невід'ємною частиною і художніх творів нового часу, набуває трагічного та важливого звучання у романах провідних американських письменників, які, по суті визначають сьогодні напрямки розвитку сучасної літератури, такими є романи Джонатана С. Фоера та Донни Тартт. Їхні герої постраждали, вступають в процес переробки травматичних наслідків та спогадів. В обох романах головною жертвою травми стає дитина, а доміантним мотивом стає мотив виживання у надскладних обставинах, чи то психологічних чи то соціальних, переживання своєї травми та боротьба з посттравматичним синдромом.

Ключові слова: травма, посттравматичний синдром, роман, література 9/11, тероризм, пам'ять, дитяча травма.

Olena BEZHAN,*orcid.org/0000-0001-5165-5355*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Foreign Literature
Odessa I. I. Mechnikov National University
(Odesa, Ukraine) *a.bezhan@ukr.net***TRAUMA AND POST-TRAUMATIC SYNDROME IN AMERICAN LITERATURE
OF THE FIRST HALF OF THE 21ST CENTURY: COMPARATIVE DISCOURSE**

This article is devoted to the study of such phenomena in modern American literature as literature of trauma and post-traumatic consequences. In this case, the main factor causing the trauma are historical events that took place in the first third of the 21st century – these are terrorist acts that took place in New York on September 11, 2001. In early years, there was a tacit taboo about covering these events. But artists could not be silent about the tragedy of September 11, and for more than 20 years, this topic had a huge impact on art and culture on a global scale, and for American cinema and literature, it became the most highlighted. The article also defines the theoretical basis of the concepts «trauma» and «post-traumatic syndrome», defines the main theoretical studies. In all cases, trauma refers to a real event, a physical or emotional blow that affects the senses and against which the mind and body cannot defend themselves. One of the manifestations of the catastrophes' era is the lack of words and narratives capable to reflect, the effect of traumatic experience, which makes reading or writing about trauma quite problematic. This confirms the presence of a certain stress reaction to the events that occurred. The tragedy of September 11 is becoming an integral part of the art works of the new era, it acquires a tragic and important sound in the novels of leading American writers who, in fact, determine today the directions of the development of modern literature, such are the novels of J. S. Foer and D. Tartt. Their heroes are victims, that enter the process of processing traumatic consequences and memories. In both novels, the main victim of trauma is a child, and the dominant motive is the motive of survival in extremely difficult circumstances, be it psychological or social, experiencing one's trauma and fighting post-traumatic syndrome.

Key words: trauma, post-traumatic syndrome, novel, 9/11 literature, terrorism, memory, childhood trauma.

Аналіз досліджень з теми. Означена тема знайшла висвітлення у науковій літературі, зокрема її аспекти знаходять відгук працях присвячених вивченню теми травми та посттравматичних наслідків: К. Карут «Незатребуваний досвід: травма, оповідь та історія» (1996), Д. ЛаКапра Пишемо історія, пишемо травма (2001), Гунько Б.А. Посттравматичний стресовий розлад – в розрізі часу (2015), Д. Макдональд, «Паражурналізм або Том Вульф і його Магічна Машина, що пише» (1965). Публікації, що стосується висвітлення трагедії 11 вересня та творчості досліджених авторів: Т. В. Кушнірова «Інтермедіальні тенденції у художній прозі Донни Тартт (на матеріалі роману «Щиглик»)» (2019), Д. Пристай «20 років терактам 11 вересня в США. Хроніка події» (2021).

Мета статті: дослідити такі явища, як література 9/11, травма та посттравматичний синдром, з'ясувати історичний та соціокультурний контекст проблеми. Проаналізувати реалізацію означених понять у компаративному дискурсі двох романів американської літератури, Дж. С. Фоера та Д. Тартт.

Виклад основного матеріалу. Вплив, який події 11 вересня 2001 (далі – 9/11) року здійснили на американське суспільство, його історію, культуру, літературу та життєвий досвід різних поколінь, з плином часу здається все більш суттєвим і апершу чергу це досвід травматичний. Дослідження травми описують її в першу чергу як феномен, що має стосунок до культурної пам'яті, тобто розглядають її у часовому вимірі. Однак травма може розглядатися і як об'єкт політичної соціології чи культурології, тоді на перше місце виходить її подієва сторона, травма сприймається як момент переживання и може розглядатися синхронно до кожного конкретного моменту часу. Підкреслимо, що сьогодні історія подій 11 вересня та її наслідків переважно відбувається через писемне слово та літературу: розповіді про страждання, оповіді очевидців та севайворів складають свідчення, що подають трагічні події у художній чи документальній формі. Проблема травми та подолання травматичних наслідків є дуже актуальна для Америки 21 століття, як в історично-соціальному, культурному, так і в літературному контекстах.

Найбільш травматичним досвідом у літературі ХХ–ХХІ століть, безперечно, залишається досвід Другої світової війни, з найбільш темними та її сторінками, як от Голодомор, Голокост, які набувають все нових інтерпретацій у літературі нового рубежу. Після цих трагічних подій, світ ще довго уговтувався від чисельних свідчень та наслідків, на які рефлексує і до тепер. У 90-х роках ХХ століття, не дивлячись на соціальні та політичні «гой-

далки», настав час відносного спокою, але, епоха стабільності завершилася з початком ХХІ століття: акти міжнародного тероризму, що вдарили по Америці, змінили не лише звичний вигляд Нью-Йорка, але і загальне світовідчуття нації. 11 вересня 2001 року терористи «Аль-Каїда» захопили чотири пасажирські літаки. Два з них врізалися у вежі-близнюки Світового торговельного центру у Нью-Йорку. Ще один лайнер протаранив будинок Пентагону. А останній літак упав у поле після того, як перехопити контроль над ним, спробували пасажери. Трагедія забрала життя 2977 мирних жителів. Виконавцями терористичних актів 11 вересня 2001 року стали 19 осіб (усі чоловіки), пов'язані з терористичним угрупованням «Аль-Каїда» та відомі як «викрадачі». Лідери угруповання спланували теракт в Афганістані, який тоді був під контролем талібів – «Аль-Каїда» на чолі з Усамою бен Ладеном, який звинувачував США та їхніх союзників у розпалюванні конфліктів в ісламському світі. Найбільші у світовій історії теракти, сплановані Усамою бен Ладеном, започаткували 20-річну війну з тероризмом, яка включала вторгнення США до Іраку та Афганістану. За оцінками, внаслідок цього загинуло до 4,6 млн. осіб. У світі запанувала атмосфера тривоги. Страх, і відчуття того, що теракт може статися в будь-якому місці та будь-який момент, мав травматичні наслідки.

У сучасній психіатричній літературі, як пише Кеті Каруз «термін “травма” розуміється як рана не на тілі, а в свідомості» – рана внаслідок емоційного шоку, настільки сильного, що він порушує “усвідомлення часу, себе і світу” і пізніше проявляється у снах і спогадах. Сама по собі травма, не єдине, що згубно позначається на жертві; симптоми виникають в результаті придушення пам'яті про неї» (Caruth, 1996: 3–6). Філіп Кодд звертає увагу на те, що теоретичне обґрунтування феномену «травми» відбулося у рамках декількох психологічних шкіл та методик, як от «деконструктивна» теорія Ж. Деріди та теорія психоаналізу З. Фрейда. Перша дає можливість знаходити приховані смисли поняття; друга наголошує на тому, що періодично у рангу витребуваних будуть опинятися поняття «латентність (прихований стан)» та «опрацювання» (Code, 2010: 96), тобто проблеми подолання травми. У цьому випадку, каже З. Фрейд, ми говоримо про «лікування розмовою», бо це метод, який допомагає людині вербалізувати думки через вільні асоціації (Lacan, 1981: 235).

У всіх випадках травма відсилає до реальної події, фізичного або емоційного удару, який вражає

почуття і проти якого свідомість і тіло не можуть захиститися. Апелюючи до теорій Фрейда, поняття травми будується навколо прямого досвіду реальної події та певних індивідуальних жертв. Тому дуже часто критики пишуть, що Освенцім та Хіросіма повністю розкрили потенціал сучасності як епохи катастроф, а травма і сучасність, на їхню думку, були тісно пов'язані на більш загальному та абстрактному рівні. З цієї точки зору, одним з проявів епохи катастроф вважається нестача слів і наративів, у зв'язку з чим читати або писати про травму проблематично (LaSarga, 2021: 109). Це підтверджує наявність певної стресової реакції на події, що сталися.

Увага до такого роду досліджень загострилася ще у зв'язку з подіями далекої Другої світової війни, потім війни у В'єтнамі, лише після цього, стверджує дослідник Ф. Кодд, «патології, які маркувалися різними термінами, як от “повоєнний невроз”, “контузія” тощо, насправді були проявами одного і того ж самого стану, відомого як «травма», або Посттравматичний Стресовий Розлад (ПТСР)» (Code, 2010: 2). Як свідчить низка критичних досліджень, поняття про посттравматичний розлад існує з давно, спостереження стосовно розладів, що розвиваються в результаті пережитої катастрофи бачимо у працях Гомера, Геродота, Лукреція, пізніше, зустрічаємо згадку у історичних хроніках Шекспіра, а у XIX столітті Чарльз Діккенс після катастрофи згадував у своїх листах, що її болісні спогади турбували його постійно (Гунько, 2015).

XX століття в історії людства, стало по суті синонімом слова «біль», «травма» та «посттравматичні наслідки». Якщо звертисся до теоретичної сторони появи та обґрунтування терміну, варто відзначити, що у різні століття та роки до появи досліджень у царині посттравматизму доклалися такі науковці, як Дж. М. Да Коста, який згадує про явище в роки громадянської війни в США, Дж. Е. Еріксе та Г. Оппенгей, які вивчали самі психологічні зміни та наслідки для психіки після важкого травмування, З. Фрейд, котрий вважав, що причиною розвитку істерії є психічний стрес, пережита в дитинстві сексуальна травма, теорія, яка стала основою для доведення поняття Едіпового комплексу. Пізніше у своїх працях дослідники Р. Грінкер і Дж. Шпігель визначають такі симптоми, зокрема повоєнної травми, як: підвищена втомлюваність, агресія, депресія, ослаблення пам'яті, гіперактивність симпатичної системи, порушення концентрації уваги, алкоголізм, нічні кошмари, фобії і підозрілість (Grinker, Spiegel, 1945). Наявність ідентичних симптомів у в'язнів кон-

центраційних таборів, спостерігали і дослідники Л. Етінгер та А. Стром (Shay, 2002: 179).

Ще задовго до трагедії 11 вересня в США, ніби передбачаючи катастрофу, критикуючи негативний вплив масової культури та технічного прогресу на людство, Ж. Бодрійяр у роботі «Прозорість зла» («The Transparency of Evil», 1990) у розділі «Дзеркало тероризму» («The Mirror Of Terrorism») називає терор одним із найяскравіших феноменів сучасності і пише: «Сьогоднішнє насильство, насильство, яке виробляється нашою гіпермодерністю, – це терор. Симулякр (Симулякр – ключовий термін постмодерної філософії, що означає зображення, копію того, чого насправді не існує) насильства, що виникає не стільки з пристрастей, скільки з телевізійного екрану, – насильство, укладене в самій природі образів. Насильство потенційно існує в порожнечі екрану, у проваллі, яку екран відкриває в нашому психічному всесвіті (Baudrillard, 1993)». У даному випадку літературі та літературній творчості в цілому, належить велика місія, стати знову, такою собі лікувальною терапією не лише для її читачів, але і для самих авторів, які живуть в епіцентрі катастрофи. Науковці називають такий процес, тобто спробу прокоментувати трагічне минуле, традуванням минулого, (tradere від лат. – передавати, сповіщати) (Lacan, 1981: 178) Саме такий вид декодування та переробки травми використовується у романах письменників сучасної доби.

Як було вже зазначено вище, світ після 11 вересня став абсолютно іншим, як це відбулося після подій Другої світової, остаточного усвідомлення трагедії Голокосту, жахів Освенціма, розвінчання «Сталінського героїзму» та «гулагів», пізніше наслідків катастрофи Чорнобиля, що все це спричинено діями Homo sapiens – «Людиною розумною». Слушною є думка поета та публіциста Андрія Бондара, який пише: «Найголовніший “здобуток” цього мініапокаліпсису – максимально загострений поділ людства на «нас» і «їх», майже остаточний крах надій на порозуміння і діалог Сходу й Заходу. Світ після 11 вересня став чорно-білим. Світ вкотре дістав болучої і невиліковної травми. Світ попрощався з постмодернізмом. Але й отримав шанс якось замислитися над наявним станом речей. Іншими словами, антропологія, література і кінематограф отримали добру порцію адреналіну» (Бондар, 2002).

Зазначимо, у перші роки існувало мовчазне табу щодо висвітлення подій 11 вересня, епізоди з Вежами-близнюками, наприклад, вирізали із кінострічок. Але митці не могли мовчати про трагедію, і за більше ніж 20 років, дана тема мала величез-

ний вплив на мистецтво та культуру у глобальному масштабі, а для американського кінематографу, вона стала найбільш висвітленою та значущою, варто лише згадати такі стрічки як: «Фаренгейт 9/11» (2004) фільм політичного діяча Майкла Мура, «Сіріана» (2005) Стіва Гегена, «Піддано цензури» (2007) Браяна Де Пальми, «Королівство» (2007) Пітера Берга, «Могутнє серце» (2007) Майкла Вінтерботтома, «Безумний спецназ» (2009) Гранта Геслова й «Повелителі бурі» (2009) Кетрін Бегілоу, «Пам'ятай мене» (2010) режисера Аллена Колтера та інші. Осторонь не залишилася і література. Серед творів, що відкрили цю тему в літературі, роман Фредеріка Бегбедера «Вікна у світ» («Windows on the World», 2002), «Людина, яка падає» («Falling Man», 2007) Дона Деліло, «Другий літак» Мартіна Еміса («The Second Plane», 2007), роман «Людина в темряві» Пола Остера («Man in the Dark», 2008). Всі вони направлені на висвітлення трагедії, намаганням показати причини та наслідки тероризму, а однією з центральних тем, стає тема подолання травми та посттравматичного синдрому для тих, хто вижив та тих, хто переживає біль втрати, до такого типу літератури відносимо і романи Джонатана С.Фоера «Жахливо голосно і надзвичайно близько» (Extremely Loud and Incredibly Close, 2005) та Донни Тартт «Щиглик» (The Goldfinch, 2013). Їхні герої обидва постраждали, поповнюють свою історичну пам'ять новим досвідом та вступають в процес переробки травматичних спогадів.

У жанровому контексті, чисельні дослідницькі студії нової доби, спостерігають неабияку зацікавленість авторів даного типу літератури до жанру роману-ініціації, це стосується і жанру обох вищезгаданих романів. Дана форма роману успадкувала риси роману виховання, але роман ініціація зображає кардинальну зміну людини, як у фізичному, так і у психічному плані. Як правило форма рефлексує на переломні історичні моменти, коли людина повинна заново навчитися орієнтуватися в дійсності, що швидко змінюється, бути відповідальною і дорослою, тема ініціації виявляється найбільш актуальною. З новими катастрофами, нового ХХІ століття, популярність цього жанру зрозуміла – вічні теми пошуку себе, взаємодії людини і суспільства, спробами осмислення свого місця у світі, стають магістральними. У творі американського письменника Джонатана Фоера «Жахливо голосно і дуже близько», також знаходять відображення риси роману-ініціації. Письменник, якого критики, називають головною надією сучасної американської літератури, має в своєму арсеналі декілька романів, але якщо в

основу першої книги, яка набула широкого розголосу, лягли події Голокосту та Другої світової, то в другому романі тлом до історії стали події 9/11.

Розповідь у книзі ведеться від імені 9-річного хлопчика Оскара Шелла, який намагається пережити смерть батька, який загинув в одному з хмарочосів – Центрі міжнародної торгівлі. Рушійним механізмом для Оскара, його становлення, є його дитячий біль, травма через втрату батька і почуття провини за втрачену можливість поговорити з ним останній раз. У центрі уваги травматичної дитячої свідомості, психологічна душевна травма має 2 шари: а) втрата батька; б) страх, викликаний втратою віри до всього. В день трагедії хлопчик не зміг зняти слухавку і поговорити з батьком в його останні хвилини, через що йому було дуже соромно: «There were four more messages from him: one at 9:12, one at 9:31, one at 9:46, and one at 10:04. I listened to them, and listened to them again, and then before I had time to figure out what to do, or even what to think or feel, the phone started ringing. < He needed me, and I couldn't pick up. I just couldn't pick up. I just couldn't. Are you there? He asked eleven times. I know, because I've counted. It's one more than I can count on my fingers...» (Foer, 2005). Використовуючи риси ініціації у романі, Джонатан Фоер показує процес прийняття себе. Основа роману пошук замку для ключа, одного разу знайденого Оскаром у речах загиблого батька та записки з надписом Блек. Цей ключ стає мотивом життя. Оскару хотілось щоб знайшлась хоч якась інформація щодо батька, для Оскара та читача виникає ілюзія, така собі хитка надія, що можливо батько вижив. Вихід, який пропонує автор для свого героя – це квест-пошук: «I wished Mr. Black had written about him, and risked his life to tell the world about him, and had reminders of him around his apartment» (Foer, 2005).

Дозволяючи побачити світ очима дев'ятирічного хлопчика, автор зображує всю трагедію втрати. Він (автор) показує непростий шлях до здобуття себе і свого переродження. Оскар, хлопчик, який досить замкнутий у просторі своєї сім'ї, своєї кімнати, своїх книжок – абсолютно геніальний хлопчик. Він любить науку і постійно вигадує різні винаходи. Більшість із них пов'язані з трагічними подіями 11 вересня і це також є спробою травдування, тобто подолання травми. Так, він намагається винайти те, що допомогло б його батькові вижити у тій жахливій катастрофі. Наприклад, він вигадав «birdseed shirt» – сорочку з птахами, щоб дати можливість людям швидко втекти, відлетіти від небезпеки: «I want to stop inventing. If I could know how he died, exactly how he died, I wouldn't

have to invent him dying...There were so many different ways to die, and I just need to know which was his» (Foer, 2005).

Наслідком травми та посттравматичного синдрому є страх, найперше для Оскара – це страх втратити і матір. Автор показує досить складні відносини Оскара з матір'ю, що підкреслює його близькість до батька і його смерть лише збільшує цю прирву: «She could tell that I was zipping up the sleeping bag of myself, and I could tell that she didn't really love me ...<>... but I couldn't finish the sentence, her name wouldn't come, I tried again, it wouldn't come, she was locked inside me, how strange...» (Foer, 2005). Але страх не лише втратити людей, найбільший страх – це страх втратити спогад, пам'ять про батька, він намагається зберегти навіть найменші непередметні деталі, які нагадують йому про нього. Будь-яка дрібниця, яку він знаходить, залишається у його особистій колекції спогадів: «And even after more than a year, it still smelled like shaving» (Foer, 2005).

Хронотоп і композиція роману побудовані за принципом параболи, одна гілка якої належить Оскару, а друга це історія бабусі та дідуся, розповідь ведеться в листах: дідусь пише батькові Оскара, а бабуся самому Оскару. Всі гілки перетинаються в теперішньому, де спільною ланкою є Оскар. Композиція своєрідна, в роман включені графічні паралінгвістичні засоби: альбом з фотографіями, який веде Оскар, інтегративні зображення, які вбудовані у вербальний текст – це візитні картки героїв, кольорові виділення слів у газетних статтях та листах. Заголовки різних розділів відображають стани героїв, наприклад: «Гірі на серці», «Живий і самотній», «Мої почуття», показують внутрішній стан Оскара, а розділ «Чому я не там, де ти», розповідає про внутрішню та фізичну подорож Томаса Шелла – дідуся Оскара.

Мотиви катастрофи, втрати, травми та посттравматичних наслідків є сюжетотворчими, вони пов'язують два часових пласта і два покоління Шелів. Так само як і Оскар, його дід Томас страждає на розлади емоційного розвитку, адже пережив жахливу трагедію, бомбардування рідного міста Дрездена за часів Другої Світової Війни, втратив сім'ю та кохану дівчину, і з того часу, на ґрунті шоку, у нього розвивається мутизм – він не може вимовити жодного слова. Він спілкується зі світом через татуювання «ТАК» та «НІ» на долонях своїх рук, а також за допомогою записів у блокноті, на меблях, стінах, і навіть на постільній білизні. Автор показує травматичне світосприйняття Шела-старшого: «I wanted to pull the thread,

unravel the scarf of my silence and start again from the beginning... <>...instead of singing in the shower I would write out the lyrics of my favorite songs, the ink would turn the water blue or red or green, and the music would run down my legs.» (Foer, 2005). Звільнення від травм герої знаходять один в одному і в зв'язку покоління. Такий вид травми ми називаємо колективною.

Сучасниця Фоера, Донна Тартт – письменниця, проза якої, заслужено, вважається талановитою, стилістично вивірною та такою, що тяжіє до найкращих класичних практик світової літературної традиції. Особливо значущим став її третій роман «Щиглик» («The Goldfinch», 2013), який отримав кілька престижних літературних премій. Тартт назвала свій роман на честь картини «Щиглик», написаної 1654 року талановитим учнем Рембрандта, художником із Голландії Карелом Фабріціусом. Сюжет твору ґрунтується на реальних хронотопах – це Нью-Йорк, Лас-Вегас та Амстердам. Тим не менш, трагічні події, які стаються у музеї Метрополітен, вибух, авторка не пов'язує на пряму з терактом 11 вересня, але згадуючи про нього мимохідь читач отримує сигнал, flash back – спогад з минулого, який точно відносить його до трагічної дати 9/11. Головною сюжетною серцевиною твору є спогад Тео, головного героя роману, про, вище згаданий вибух, коли 10 квітня разом з мамою вони опинилися в Метрополітен-музеї Нью-Йорка, де біля полотна Фабріціуса і стається вибух. Пізніше, читач, як і сам герой, дізнається, що мати Тео загинула і все його життя буде надалі спробою подолання травми, він поділяє життя Теодора Деккера на «до» і «після» трагедії.

Зрештою, назва роману акумулює ідею твору, «Щиглик» – це відображення того, що сила мистецтва ніколи не піддається старінню чи забуттю. Картина Фабріціуса стає своєрідним символом життя. Отримавши від незнайомця, який теж помирає в музеї, завдання «врятувати» картину Фабріціуса, винести її, щиглик стає головним героєм, а головний герой – щигликом, що опинився у неволі, але продовжує своє травматичне існування. Саме з цього часу й починаються поневіряння героя, його самоусвідомлення та становлення, хлопчик проходить страшну «школу життя» і протягом усієї оповіді він так і залишається особистістю, життя якої зруйнував терористичний акт. Так, Тео бачить образ матері у своїх снах: «<>...I dreamed about my mother: a quick, mysterious dream that felt more like a visitation <>...when she came up suddenly behind me so I saw her reflection in a mirror. At the sight of her I was paralyzed with happiness; it was her, down to the most minute detail, the very pattern of

her freckles, she was smiling at me, more beautiful and yet not older, black hair and funny upward quirk of her mouth, not a dream but a presence that filled the whole room: a force all her own, a living otherness» (Tartt, 2013).

В романі переплітаються декілька сюжетних ліній, кожна з яких, на наш погляд, сприяє посиленню наслідків тієї первинної, головної травми, яка пов'язана з втратою матері, в кожній послідуєчій життєвій катастрофі стаються події, які в кінцевому результаті призводять до відчуження Тео. Так, він потрапляє до заможної родини Барбурів, місіс Барбур затята шанувальниця мистецтва, має трьох дітей, але турбота про Тео здається не є для неї тягарем. Вони приймають Тео, але поява батька ламає його щасливе життя. Пізніше дізнаючись про смерть одного з дітей Барбурів, друга дитинства Енді, під час плавання на вітрильнику, він акумулює свою травму, подумки повертається до спогадів про смерть матері, як невдало розвіяв її прах в Центральному парку: «I'd scattered my mother's ashes in Central Park, though apparently there was a regulation against it; one evening while it was getting dark, I'd walked with Andy to a deserted area on the west side of the Pond and –while Andy kept a lookout – dumped the urn» (Tartt, 2013).

У цьому контексті влучною є думка, дослідниці Т. Кушнірової, яка пише: «Протягом усього твору автор-наратор роздумує про наслідки посттравматичного синдрому, оскільки особиста трагедія передувала цілій низці психологічних зрушень, що відбулися не лише в душі, але й голові героя...» Психологічна складова, що є доміантною на початку роману, є визначальною протягом усього твору, оскільки авторка за допомогою різноманітних психологічних прийомів відтворює стан героя у різні періоди життя» (Кушнірова, 2015). Неможливість бути щасливим та продо-

вжувати життя після травми, є безперечним посттравматичним наслідком, так любов до Піппи, яка теж є глибоко травмованою людиною, через загибель, є неможливою. Тео розуміє, що його любов до рудоволосої дівчини ірраціональна, і в якомусь сенсі вона пов'язана з його любов'ю до матері та його спробами зберегти пам'ять про неї. Піппа несе в собі певну магію, втілює ідею невинності, чуда та почуття від якого він хоче втекти: «or in the deepest, most unshakable part of myself reason was useless. She was the missing kingdom, the unbruised part of myself I'd lost with my mother. Everything about her was a snowstorm of fascination, from the antique valentines and embroidered Chinese coats she collected to her tiny scented bottles from Neal's Yard Remedies; there had always been something bright and magical about her unknown faraway life» (Tartt, 2013). У романі утверджується думка про те, що життя несе в собі смерть, в кінці Тео гине, абсолютно безглуздою смертю і лише завмерла картина стає метафорою нескінченності життя.

Висновки. Отже, варто підсумувати, в обох романах головною жертвою травми стає дитина, а доміантним мотивом стає мотив виживання у надскладних обставинах, чи то психологічних чи то соціальних, та переживання своєї травми. Доросла людина тяжко переживає трагедію, а дитина особливо вразлива у цій ситуації. Мотивом стає мотив смерті, причому смерті банальної та безглуздої. Головним видом декодування та подолання травми, в умовах сучасної катастрофи, який пропонують письменники – це трактуванням минулого, саме такий вид декодування та переробки травми використовується у романі Дж. С. Фоера та Д. Тартт. Їхні герої обидва постраждали, поповнюють свою індивідуальну пам'ять новим досвідом та вступають в процес переробки травматичних спогадів разом з жертвою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондар А. Література й 11 вересня. URL: https://zn.ua/ukr/ART/literatura_y_11_veresnya.html
2. Гунько Б.А. Посттравматичний стресовий розлад – в розрізі часу. Вісник Вінницького національного медичного університету, 2015. №1, Т. 19. С. 216–219.
3. Кушнірова Т. В. Інтермедіальні тенденції у художній прозі Донни Тартт (на матеріалі роману «Щиглик») URL: https://reposit.nupp.edu.ua/bitstream/PoltNTU/5764/1/%d0%9a%d1%83%d1%88%d0%bd%d0%b8%d1%80%d0%be%d0%b2%d0%b0_%d0%a2%d0%b0%d1%80%d1%82%d1%82_%d0%86%d0%bd%d1%82%d0%b5%d1%80%d0%bc%d0%b5%d0%b4.pdf
4. Пристай Д. 20 років терактам 11 вересня в США. Хроніка подій. URL <https://suspilne.media/61871-19-rokiv-teraktam-11-veresna-hronika/>
5. Baudrillard J. The Transparency of Evil Essays On Extreme Phenomena URL: <https://pdfcoffee.com/ baudrillard-the-transparency-of-evil-essays-on-extreme-phenomena-1993-pdf-free.html>
6. Caruth C. Unclaimed Experience: Trauma, Narrative and History. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996. 168 p.
7. Codde Ph. Postmemory, Afterimages, Transferred Loss: First and Third Generation Holocaust Trauma in American Literature and Film. The Holocaust, Art, and Taboo: Transatlantic Exchanges on the Ethics and Aesthetics of Representation. Heidelberg: Winter, 2010. P. 61–72.

8. Foer J. S. Extremely loud and incredibly close. URL: https://archive.org/stream/ExtremelyLoudAndIncrediblyCloseJonathanSafran/Extremely+Loud+And+Incredibly+Close+-Jonathan+Safran_djvu.txt
9. Grinker, R. R., & Spiegel, J. P. Men under Stress. Philadelphia, PA: Blakiston Company. URL: <http://dx.doi.org/10.1037/10784-000>
10. Lacan J. The Language of the Self: The Function of Language in Psychoanalysis : [translated with notes and commentary by Anthony Wilden]. Baltimore: Johns Hopkins Press, 1981. 235 p.
11. LaCapra D. (2001). Writing history, writing trauma. Baltimore: Johns Hopkins University. Press. 2001. 226 p.
12. Shay J. Odysseus in America: Combat Trauma and the Trials of Homecoming. New York : Scribner, 2002. P. 171 – 184
13. Tartt D. The Goldfinch. URL: <https://www.readanybook.com/online/565108>

REFERENCES

1. Bondar A. (2002) Literatura y 11 veresnia. [Literature and September 11] URL: https://zn.ua/ukr/ART/literatura_y_11_veresnya.html [in Ukrainian].
2. Hunko B.A. (2015) Posttravmatychnyi stresovyi rozlad – v rozrizi chasu. [Post-traumatic stress disorder – in terms of time]. Visnyk Vinnytskoho natsionalnoho medychnoho universytetu. 2015. №1, T. 19. S. 216–219. [in Ukrainian].
3. Kushnirova T. V. (2019) Intermedialni tendentsii u khudozhnii prozi Donny Tartt (na materialy romanu «Shchyhlyk»). [Intermedial trends in Donna Tartt's fiction (based on the novel «The Goldfinch»)] URL: https://reposit.nupp.edu.ua/bitstream/PoltNTU/5764/1/%d0%9a%d1%83%d1%88%d0%bd%d0%b8%d1%80%d0%be%d0%b2%d0%b0_%d0%a2%d0%b0%d1%80%d1%82%d1%82_%d0%86%d0%bd%d1%82%d0%b5%d1%80%d0%bc%d0%b5%d0%b4.pdf [in Ukrainian].
4. Prystai D. (2021) 20 rokiv teraktam 11 veresnia v SSHA. Khronika podii. [20 years since the terrorist attacks of September 11 in the USA. Chronicle of events]. URL: <https://suspilne.media/61871-19-rokiv-teraktam-11-veresna-hronika/> [in Ukrainian].
5. Baudrillard J. (1993) The Transparency of Evil Essays On Extreme Phenomena. URL: <https://pdfcoffee.com/ baudrillard-the-transparency-of-evil-essays-on-extreme-phenomena-1993-pdf-free.html>.
6. Caruth C. (1996) Unclaimed Experience: Trauma, Narrative and History. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996. 168 p.
7. Codde Ph. (2010) Postmemory, Afterimages, Transferred Loss: First and Third Generation Holocaust Trauma in American Literature and Film. The Holocaust, Art, and Taboo: Transatlantic Exchanges on the Ethics and Aesthetics of Representation. Heidelberg: Winter, 2010. P. 61–72.
8. Foer J. S. (2005) Extremely loud and incredibly close. URL: https://archive.org/stream/ExtremelyLoudAndIncrediblyCloseJonathanSafran/Extremely+Loud+And+Incredibly+Close+-Jonathan+Safran_djvu.txt.
9. Grinker, R. R., & Spiegel, J. P. (1945) Men under Stress. Philadelphia, PA: Blakiston Company. URL: <http://dx.doi.org/10.1037/10784-000>
10. Lacan J. (1981) The Language of the Self: The Function of Language in Psychoanalysis : [translated with notes and commentary by Anthony Wilden]. Baltimore: Johns Hopkins Press, 1981. 235 p.
11. LaCapra D. (2001) Writing history, writing trauma. Baltimore: Johns Hopkins University. Press. 2001. 226 p.
12. Shay J. (2002) Odysseus in America: Combat Trauma and the Trials of Homecoming. New York : Scribner, 2002. P. 171 – 184.
13. Tartt D. (2013) The Goldfinch. URL: <https://www.readanybook.com/online/565108>

Сергій БОРЩЕВСЬКИЙ,

orcid.org/0000-0002-5538-8036

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри мови та стилістики

Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка

(Київ, Україна) svbor@ukr.net

ПРАГМАЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НОВІТНІХ МІЛІТАРНИХ НЕОЛОГІЗМІВ УКРАЇНСЬКОГО МАСМЕДІЙНОГО ДИСКУРСУ

Стаття відображає результати дослідження прагмалінгвістичних характеристик новітніх мілітарних неологізмів з позицій комплексного семантико-прагматичного підходу до вивчення мовних явищ.

Ми пропонуємо розглядати новітні мілітарні неологізми української мови як одиниці царини лінгвістичної прагматики, що дозволить урахувати когнітивно-прагматичний та комунікативно-функціональний аспекти. При цьому поряд із метою мовця, який здійснює комунікативний намір, критерії визначення одиниць дослідження мають охоплювати не лише вузький ситуативний, але й широкий історичний контекст, а саме невизнання Російською Федерацією суб'єктності української держави, що має наслідком тривале екзистенційне протистояння «Україна – Росія».

Метою розвідки є ідентифікація прагмалінгвістичних характеристик новітніх мілітарних неологізмів, що з'явилися переважно після початку відкритої (активної) фази російсько-української війни 24.02.2022 року, на основі аналізу українськомовних медіатекстів. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

1) проаналізувати лінгвальні (словотвірні, лексико-семантичні, морфологічні, графічні, орфографічні, стилістичні) особливості новітніх мілітарних неологізмів за відповідним словником, що його розміщено на офіційному сайті інформаційного агентства Міністерства оборони України «АрміяІnfort» (автор-укладач Євген Букет);

2) з'ясувати а) контекстуальне значення виявлених новотворів, б) комунікативні інтенції мовця, в) вузький ситуативний та широкий історичний контекст, у якому відбувається мовленнєвий акт, шляхом аналізу масмедійних текстів Генерального регіонально анотованого корпусу української мови, що їх зафіксовано після 24.02.2022 року;

3) визначити роль лінгвальних та екстралінгвальних чинників у реалізації прагматичного потенціалу висловлень/мінітекстів, що містять новітні мілітарні неологізми.

Проаналізований матеріал дозволяє констатувати дві відчутні еволюційні зміни в українському медійному дискурсі, що мали місце після початку повномасштабного вторгнення. По-перше, під впливом екстралінгвальних чинників відбувається безпрецедентна «мобілізація» дериваційного арсеналу української мови, що має наслідком потужний комунікативно-прагматичний ефект в усних і письмово оформлених мовленнєвих актах. По-друге, спостерігаємо підсилення прагматичного потенціалу висловлень, які містять новітні сленгізми-неологізми на тлі а) ситуативної конвергенції – контекстуально зумовленого накладання двох і більше словотвірних моделей у межах одного лексичного новотвору; б) метафоричних і метонімічних зсувів у лексико-семантичній структурі низки загальноживаних слів, що від початку війни актуалізують мілітарні смисли і дозволяють розглядати новітні неологізми воєнного часу як одиниці сфери лінгвістичної прагматики.

Ключові слова: мілітарний неологізм, лінгвістична прагматика, український медійний дискурс, екстралінгвальні чинники, дериваційний арсенал, прагматичний потенціал, ситуативна конвергенція.

Serhii BORSHCHEVSKYI,

orcid.org/0000-0002-5538-8036

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Language and Stylistics

Institute of Journalism of Taras Shevchenko National University of Kyiv

(Kyiv, Ukraine) svbor@ukr.net

PRAGMALINGUISTIC FEATURES OF THE RECENT MILITARY NEOLOGISMS IN UKRAINIAN MASS MEDIA DISCOURSE

The article reflects the results of the study of pragmalinguistic characteristics of the latest military neologisms from the standpoint of a comprehensive semantic and pragmatic approach to the study of linguistic phenomena.

We propose to consider the newest military neologisms of the Ukrainian language as units of the field of linguistic pragmatics, which will allow us to take into account the cognitive-pragmatic and communicative-functional aspects.

At the same time, along with the purpose of the speaker who carries out the communicative intention, the criteria for determining the units of study should cover not only a narrow situational but also a broad historical context, namely the non-recognition by the Russian Federation of the subjectivity of the Ukrainian state, which results in a lasting existential confrontation between Ukraine and Russia.

The purpose of the study is to identify the pragmalinguistic features of the recent military neologisms that appeared mainly after the beginning of the open (active) phase of the Russian-Ukrainian war on 24.02.2022, based on the analysis of Ukrainian-language media texts. Achieving this goal entails solving the following tasks:

1) to analyse the linguistic (word-formation, lexical and semantic, morphological, graphic, spelling, stylistic) characteristics of the latest military neologisms using the relevant dictionary posted on the official website of the information agency of the Ministry of Defence of Ukraine "ArmyInform" (author-compiler Yevhen Buket);

2) to find out a) the contextual meaning of the identified neologisms, b) the communicative intentions of the speaker, c) the narrow situational and broad historical context in which the speech act takes place by analysing the mass media texts of the General Regionally Annotated Corpus of the Ukrainian Language recorded after 24.02.2022;

3) to determine the role of linguistic and extra-linguistic factors in the realisation of the pragmatic potential of statements/mini-texts containing the recent military neologisms.

The analysed material allows us to state two tangible evolutionary changes in the Ukrainian media discourse that took place after the start of the full-scale invasion. Firstly, under the influence of extralinguistic factors, there is an unprecedented "mobilisation" of the derivational arsenal of the Ukrainian language, which has a powerful communicative and pragmatic effect in oral and written speech acts. Secondly, we observe an increase in the pragmatic potential of expressions containing the latest slangisms and neologisms against the background of a) situational convergence – contextually determined overlap of two or more word-formation models within one lexical innovation; b) metaphorical and metonymic shifts in the lexical and semantic structure of a number of common words, which since the beginning of the war have actualised military meanings and allow us to consider the latest wartime neologisms as units of the field of linguistic pragmatics.

Key words: military neologism, linguistic pragmatics, Ukrainian media discourse, extralinguistic factors, derivational arsenal, pragmatic potential, situational convergence.

Постановка проблеми. Уже майже два з половиною роки триває героїчний спротив українського народу відкритій збройній агресії Російської Федерації проти нашої держави. Починаючи з останньої декади лютого 2022 року фокус усіх українських та більшості світових засобів масової інформації було переміщено з ковідного фронту на активне висвітлення російсько-української війни.

Мовна творчість внутрішньо притаманна українському народові, вона – як образно зауважує відомий військовий кореспондент А. Печерський – «ознака того, що українське слово не заскніло у припалих пилом старих словниках, а активно живе серед українців у повсякденному вжитку» (Печерський, 2022).

Словотворчість періоду російсько-української війни майже відразу вийшла за межі української чи російської мови. Менше ніж за місяць після початку повномасштабного вторгнення, починаючи з 20 березня 2022 року популярний серед користувачів різних країн онлайн-словник англомовного сленгу (Urban Dictionary) фіксує перші новотвори воєнного часу, а саме *Chornobaivka* – транслітеровану назву горезвісного для окупантів українського села поблизу аеродрому, який неодноразово ставав могилою для ударних гелікоптерів та іншої броньованої техніки країни-агресорки.

Перехід від системно-структурної до комунікативно-функціональної парадигми актуалізував антропоцентричний підхід до вивчення мовних

явищ. Зміна парадигми спричинила, зокрема, перегляд уявлень щодо тексту як об'єкта аналізу: сучасні лінгвісти аналізують текст як складну комунікативну структуру, враховуючи 1) особистість автора з його психологічними, соціальними, культурними, етнічними та іншими властивостями, 2) адресата (читача) з його рівнем сприймання інформації і 3) ситуацію мовлення (хронотоп, тобто простір і час), при цьому важливе значення має *пресупозиція* – фонові знання, що на них спирається автор у процесі творення, а читач у процесі сприйняття тексту (Кочерган Загальне, 2006: 160-161).

Природним наслідком такого розвитку комунікативно-функціональної лінгвістики загалом і лінгвістики тексту зокрема стало її об'єднання з теорією дискурсу (дискурсологією) – дисципліною, яка вивчає соціально зумовлені ситуації або сфери функціонування мови.

Упродовж останніх десятиліть у мовознавстві сформувався цілий калейдоскоп дефініцій поняття *дискурс* (Дж. Браун, Т. ван Дейк, К. Пайк, П. Серіо, Г. Почепцов та ін.). Ми погоджуємось з образним визначенням М. Кочергана, який розглядає дискурс як «...текст, занурений у життя», як цілеспрямовану соціальну дію, «текст у сукупності прагматичних, соціокультурних, психологічних та інших чинників» (Кочерган Загальне, 2006: 161).

Однією з проблем прагмалінгвістики є розмежування семантики і прагматики. Цілком обгрун-

тованим уважаємо комплексний семантико-прагматичний підхід до вивчення мовних явищ (О. Дзюбіна, Дж. Ліч, Дж. Олвуд), згідно з яким семантику і прагматику слід розглядати як компоненти, що взаємно доповнюють один одного. Річ у тім, що обидва компоненти пов'язані зі значенням мовного знака, але відмінність між ними полягає в різних тлумаченнях дієслова «значити»: семантика відповідає на запитання «що означає?», прагматика ж дає відповідь на запитання «Що ви хочете сказати, використавши слово?» (Дзюбіна, 2016: 136).

Аналіз досліджень. Упродовж 2014–2022 рр. з'явилися окремі популярні онлайнів та друковані публікації, а також відеоматеріали українських телеканалів, сфокусовані на семантичному аспекті новотворів медійних повідомлень, тематично пов'язаних із російською агресією (Букет, 2022; Війна, 2022; Задвохсотити, 2023; Креміль, 2022; Печерський, 2022). Протягом року після початку повномасштабного вторгнення побачили світ перші спроби наукового узагальнення інноваційних процесів у лексичній системі української мови (Вусик, Павлик, 2022), зокрема й праці, що в них досліджено лексико-семантичні типи та розкрито функціональні особливості запозичень із російської мови періоду російсько-української війни (Космеда, 2023). Водночас бракує студій, присвячених системному описові прагмалінгвістичних характеристик новітніх мілітарних неологізмів, які впродовж останніх двох років почали активно функціонувати в українському медійному дискурсі, що й зумовлює **актуальність** нашої розвідки.

Пропонована нижче публікація є розширеною та поглибленою версією нашої доповіді на V Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми медіапростору» (6 квітня 2023 року, м. Київ), зі змістом якої можна ознайомитись за посиланням (Борщевський, 2023).

Під терміном **неологізм** розуміють «слово, а також його окреме значення, вислів, що з'явилися в мові на певному етапі її розвитку (загально-мовні) або були вжиті тільки в якомусь акті мовлення, тексті чи мові певного автора (стилістичні, або індивідуально-авторські) (Тараненко, 2021). Традиційна лінгвістична наука вивчає неологізми в межах лексикології з позицій історичних змін словникового складу мови, при цьому розрізняють неологізми лексичні й семантичні (Кочерган Вступ, 2006: 227-228). Науково-технічний прогрес і, відповідно, виникнення великої кількості слів на позначення нових реалій, що потребували системного опису, зумовили появу нової галузі лінгвістики – неології. У низці країн (зокрема у

США, Франції, Японії) створено центри неології, які фіксують та досліджують корпуси неологізмів (Медведь, 2012: 108). Ми пропонуємо розглядати новітні мілітарні неологізми української мови як одиниці царини *лінгвістичної прагматики*, що дозволить урахувати когнітивно-прагматичний та комунікативно-функціональний аспекти. Такий підхід, на нашу думку, уможливить більш комплексний, а відтак об'єктивний аналіз цих новітніх номінацій, що дасть змогу обґрунтувати зарахування того чи іншого слова (словосполучення) до неологізмів. При цьому поряд із метою мовця, який здійснює комунікативний намір, критерії їхнього визначення мають охоплювати не лише вузький ситуативний, але й широкий історичний контекст, а саме невизнання Російською Федерацією суб'єктності української держави, що має наслідком тривале екзистенційне протистояння «Україна – Росія».

Метою цієї розвідки є ідентифікація прагмалінгвістичних характеристик новітніх мілітарних неологізмів, що з'явилися переважно після початку відкритої (активної) фази російсько-української війни 24.02.2022 року, на основі аналізу українськомовних медіатекстів.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

1. Проаналізувати лінгвальні (словотвірні, лексико-семантичні, морфологічні, графічні, орфографічні, стилістичні) особливості новітніх мілітарних неологізмів за відповідним словником, що його розміщено на офіційному сайті інформаційного агентства Міністерства оборони України «АрміяInform» (автор-укладач Євген Букет)¹.

2. З'ясувати а) контекстуальне значення виявлених новотворів, б) комунікативні інтенції мовця, в) вузький ситуативний та широкий історичний контекст, у якому відбувається мовленнєвий акт, шляхом аналізу масмедійних текстів Генерального регіонально анованого корпусу української мови (далі – ГРАК), що їх зафіксовано після 24.02.2022 року.

3. Визначити роль лінгвальних та екстралінгвальних чинників у реалізації прагматичного потенціалу висловлень/мінітекстів, що містять новітні мілітарні неологізми.

Виклад основного матеріалу. Аналіз реєстру словника неологізмів, що його онлайн-версію було укладено Євгеном Букетом в середині 2022 року,

¹ З повним реєстром проаналізованого словника неологізмів можна ознайомитись за посиланням: <https://armyinform.com.ua/2022/07/20/armiyainform-predstavlyaye-slovnyk-neologizmiv-ukrayinskoyi-movy/>

дозволяє констатувати активізацію словотвірного потенціалу української мови шляхом залучення найрізноманітніших дериваційних типів (моделей), а саме:

1) зрощення, переважно на базі алітерації: *аналоговнєт* «щось, вигадане в росії», *затридні* «нереалістичні плани», *дебахнуло* (*дебахнулько*) «людина, яка через свій інтерес чи стурбованість може спричинити багато шкоди»;

2) відіменникові дієслова, утворені за лінійною афіксальною, переважно суфіксальною моделлю: *байрактарити*, *енлоїти*, *джавелініти*, *стінгерити*, *хаймарсити* «знищити ворога, ходити на полювання, партизанити», *мамкувати* «не виконувати простих дій для збереження життя», *наволонтерити* «знайти щось потрібне, навіть з-під землі»;

3) дієслова, утворені від:

а) числівників та прикметників: *задвохсотити* «знищити ворога», *затрьохсотити* «поразити, нейтралізувати ворога»;

б) транслітерованих зрощень: *іхтамнетити* «знищувати ворогів, видаляти те, чого не повинно бути»;

в) власних імен або назв (онімів): *кадирити* «видавати бажане за дійсне», *кімити* «зберігати оптимізм», *україніти* «дати жорстку відповідь на невинуваті дії», *чорнобайти* «наступати на одні й ті ж самі граблі», *шойгувати* «вдавати, що все добре, коли це не так»;

4) блендинг (злиття): *бандеромобіль* «бойовий автомобіль ЗСУ», *рашизм* «злочинна шовіністична ідеологія «русского міра», *рашисти* «російські військові, прихильники путіна»;

5) основоскладання: *свинособаки* «російські військові, прихильники путіна», *термоточка* «пожежа в росії»;

б) пейоративна суфіксація: *русня*, *рюзкі*, *чмоні* «російські військові, прихильники путіна».

Упродовж перших тижнів війни ми стали свідками розгортання своєрідного орфографічного демаршу – дедалі популярнішої практики написання назви країни-агресорки, країни-колаборантки, а також суміжних понять із малої літери (напр.: *росія*, *рф*, *російська федерація*, *путін*, *білорусь* тощо), що є яскравим прикладом розширення меж застосування стилістичного тропу антономазії.

Варто відзначити, що лексико-семантична структура низки відомих раніше загальноживаних слів та сталих сполучень зазнала після повномасштабного російського вторгнення відчутних семантичних, зокрема метафоричних і метонімічних, зрушень, тобто ці мовні одиниці фактично отримали «друге життя», актуалізувавши при

цьому нові мілітарні смисли. До таких випадків зараховуємо лексеми *хлопок* «вибух у росії, білорусі чи на території, яку тимчасово контролюють окупанти», *бавовна* «вибух у росії чи на тимчасово окупованих територіях», *град* «російська реактивна система залпового вогню», *дискотека* «бойові дії», *мордор* «росія», *орки* «російські військові як нелюдські істоти», *піксель* «українська військова форма, забарвлення в стилі ЗСУ», *приліт* «влучання ворожої ракети чи снаряда у що-небудь», *тривога* «сигнал про необхідність прямувати до укриття», *чисте небо* «відбій повітряної тривоги».

Російсько-українська війна збагатила фразеологію (*завести трактор* «застосувати найбільш неочікуваний аргумент, найнесподіваніший засіб для боротьби», *за поребриком* «у росії», *йти за російським кораблем* «зазнати поразки», *тракторні війська* «неочікувана дієва допомога»), а також принесла прагматичне переосмислення етикетних формул відповідно до широкого історичного контексту, в якому відбувається мовленнєвий акт («*Доброго ранку/вечора, ми з України!*» як нагадування про себе та свою проукраїнську позицію).

Окремо слід згадати такий потужний у прагматистичному відношенні троп як оксиморон (напр.: *дзеркальна тиша* «бойові дії»; *негативне зростання, від'ємне виринання* «падіння чи потоплення чого-небудь російського», *негативно народився* «помер (про російського солдата)»), а також риторичне запитання «*Що по русні?*», на яке очікується знівельована статистична відповідь.

Новітні мілітарні неологізми української мови можна впевнено класифікувати як сленгізми, причому ця субстандартна за своєю природою лексика поступово стандартизується завдяки популяризації у друкованих та онлайн-новинних ЗМІ (зокрема й в офіційних новинних ресурсах) і, відповідно, поповнює лексичний фонд емотивних засобів мови.

Із 48 неологізмів словника Євгена Букета 35 (72.9% від загальної кількості) в різних словоформах зафіксовані у проаналізованому нами підкорпусі текстів ГРАКу, тобто майже три чверті новостворів уже стали здобутком мови, вийшовши за межі усного okazіонального мовлення.

Найчастотнішими серед дієслів-новотворів виявилися перехідні дієслова доконаного і недоконаного виду на позначення активної дії: *байрактарити*, *джавелініти*.

Найбільш частотними номінаціями російських загарбників у ГРАКу виявилися *рашисти* та *орки* (відповідно 35 878 і 9 446 слововживань), дії яких автори медіаповідомлень неприховано асоціюють

із воєнними злочинами фашистів під час Другої світової війни, напр.: *На блокпосту у Василівці рашисти викрали неповнолітню дитину – шістнадцятирічного сина Олега Буряка, голови військової адміністрації Запорізького району* (Інтернет-журнал «Український тиждень»).

Серед досліджених нами публіцистичних матеріалів ГРАКУ, що ілюструють контекст уживання 35 зафіксованих підкорпусом неологізмів, переважають тексти, які характеризуються підвищеною емоціогенністю. Це стосується навіть тих текстових повідомлень, у яких наводяться статистичні дані щодо перебігу війни, напр.: *Задвохсотили за день цілу батальйонно-тактичну групу піхоти* (Онлайн-ЗМІ «24 канал»). У наведеному вище прикладі автор удається до використання субстандартної лексики з метою підняти бойовий дух воїнів на полі бою, продемонструвати нескореність українського народу і його готовність мужньо захищати рідну землю навіть попри чисельну перевагу ворога й загрозу ескалації цього екзистенційного конфлікту між Україною та «ядерним» східним сусідом.

Цікавим із прагмалінгвістичного погляду є приклад використання акцентологічної міжмовної гри, що актуалізує нові мілітарні смисли у тріаді рос. «хлопок» – рос. «хлопок» – укр. «бавовна». Напр.: *Сьогодні вранці, 14 червня, місцеві жителі повідомили, що чули гучний «хлопок», а потім бачили хмару диму в небі й російські вертольоти МНС* (Онлайн-ЗМІ «0352.ua – Сайт міста Тернополя»). *Якщо «хлопки» на авіабазах росіян видаються логічними та навіть очікуваними, то заздалегідь передбачити вибухи біля Джанкою було неможливо* (Онлайн-ЗМІ «24 канал»). *У Мелітополі традиційно фіксуємо «бавовну»; «Бавовни буде багато», – написав вчора волонтер* (Інтернет-журнал «Український тиждень»).

Варто відзначити, що перехід війни на якісно новий технологічний рівень завдяки широкому використанню безпілотних літальних апаратів (БПЛА), особливо FPV-дронів, на межі 2023–2024 років зумовив появу неологізмів, які не зафіксовані у словнику Євгена Букета 2022 року. Ідеться, зокрема, про утворену суфіксальним способом лексему *дронар* «оператор БПЛА», що набу-

ває популярності в медіаповідомленнях 2024 року, вживається переважно у формі множини й часто супроводжується присвійним займенником *наші*. Таке слововживання в медійних текстах акцентує на важливості згуртованої, злагодженої роботи відповідних структурних підрозділів ЗСУ для отримання результату на полі бою. Напр.: *Далекобійна гаубиця і кілька вантажівок – здобич княжих дронарів. Маріупольські дронари прочистили окупантам димохід точним влучанням. Куці й маскувальні сітки не рятують – наші дронари нищать ворога, як би він не ховався* (Інформаційне агентство «АрміяInform», 24.07.2024). *Наші дронари показали, як нищать ворога на Дніпрі. Наші дронари спалили вершину російської інженерної думки – танк-мангал «родной»* (Інформаційне агентство «АрміяInform», 25.07.2024).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, в умовах колективної небезпеки майже відразу після початку повномасштабної війни РФ проти України можемо констатувати дві відчутні еволюційні зміни в українському медійному дискурсі. По-перше, під впливом екстралінгвальних чинників відбувається безпрецедентна *«мобілізація» дериваційного арсеналу* української мови, що має наслідком потужний *комунікативно-прагматичний ефект* в усних і письмово оформлених мовленнєвих актах. По-друге, спостерігаємо *підсилення прагматичного потенціалу* висловлень, які містять новітні сленгізми-неологізми на тлі а) *ситуативної конвергенції* – контекстуально зумовленого накладання двох і більше словотвірних моделей у межах одного лексичного новостворення; б) *метафоричних і метонімічних зсувів* у лексико-семантичній структурі низки загально-вживаних слів, що від початку війни актуалізують мілітарні смисли і дозволяють розглядати новітні неологізми воєнного часу як одиниці сфери *лінгвістичної прагматики*. Виявлені мовні факти доправляють до висновку про *багатогранність* проблеми мілітарних неологізмів періоду російсько-української війни, розв'язання якої передбачає вихід за межі лінгвістики в царину когнітивної психології, нейролінгвістичного програмування, геополітичних студій, соціальних комунікацій та інших суміжних дисциплін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. АрміяInform представляє словник неологізмів української мови. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/07/20/armiyainform-predstavlyaye-slovyuk-neologizmiv-ukrayinskoji-movy/> (дата звернення : 09.03.2023).
2. Борщевський С. В. Семантико-словотвірні та орфографічні особливості новітніх мілітарних неологізмів української мови: прагматичний аспект. *Актуальні проблеми медіапростору: матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції* (Київ, 6 квітня 2023 р.). Київ: Навчально-науковий інститут журналістики, 2023. С. 41–47. URL: <http://journ.univ.kiev.ua/nauka1/materialy-konferentsiy> (дата звернення : 27.07.2024).

3. Букет Є. Зневажлива граматики війни: власні назви та імена агресора пишемо з малої літери. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/03/16/znevazhlyva-gramatyka-vijny-vlasni-nazvy-ta-imena-agresora-lyshe-z-maloyi-literi/> (дата звернення : 27.03.2023).
4. Війна змінила не лише життя, але й мову: з'явилися неологізми і багато лайки. URL: <https://tsn.ua/ato/viyna-zminila-ne-lishe-zhittya-ale-y-movu-z-yavilis-neologizmi-i-bagato-layki-2107099.html> (дата звернення : 27.03.2023).
5. Вусик Г. Л., Павлик Н. В. Неологізми як мовне відображення російсько-української війни 2022 року. *Закарпатські філологічні студії*. 2022. Вип. 23. Т. 1. С. 52–57. URL: http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/23/part_1/9.pdf (дата звернення : 09.08.2024).
6. Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК) / М. Шведова, Р. фон Вальденфельс, С. Яригін, А. Рисін, В. Старко, Т. Ніколаєнко та ін. – Київ, Львів, Єна, 2017-2024. URL: <https://www.uacorporus.org>.
7. Дзюбіна О. І. Структура, семантика та прагматика сленгових неологізмів соціальних мереж Twitter та Facebook (на матеріалі англійської мови). Дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 – германські мови. Львів, 2016. 206 с. URL: https://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/05/dis_dzyubina.pdf (дата звернення : 27.03.2023).
8. Задвохотити, Шойгувати та Бандеромобіль: які нові слова з'явилися в українців за період війни. URL: https://www.youtube.com/watch?v=U_nu93R6RFA (дата звернення : 27.03.2023).
9. Космеда Т. А. Негативно марковані лексико-семантичні запозичення з російської мови в період російсько-української війни. *Мовознавчий вісник*. 2023. Т.1, № 35. С. 18–27.
10. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства. Київ: ВЦ «Академія», 2006. 368 с.
11. Кочерган М. П. Загальне мовознавство. Київ: ВЦ «Академія», 2006. 464 с.
12. Кремінь Т. Новітні сленгізми-неологізми – мовне відзеркалення війни. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3490258-novitni-slengizmi-neologizmi-movne-vidzeralenna-vijni.html> (дата звернення : 27.03.2023).
13. Медведь М. М. Неологізми в словниковому складі української видавничо-поліграфічної термінології. *Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії*: зб. наук. праць. Рівнен. держ. гуманіт. ун-т ; редкол.: К. Ф. Шульжук (голов. ред.) [та ін.]. Рівне: РДГУ. Вип. 20(2). 2012. С. 107–110.
14. Печерський А. Чорнобаїти і відукраїнити: сленг війни шириться світом. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/06/24/chornobayiti-i-vidukrayinyty-sleng-vijny-shyrytsya-svitom/> (дата звернення : 27.03.2023).
15. Тараненко О. О. Неологізм. *Енциклопедія Сучасної України* [Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2021. URL: <https://esu.com.ua/article-73609> (дата звернення : 27.03.2023).
16. Chornobaivka. Urban Dictionary. URL: <https://www.urbandictionary.com/define.php?term=Chornobaivka> (дата звернення : 10.03.2023).

REFERENCES

1. Armiiainform predstavliaie slovnyk neolohizmiv ukrainskoi movy (2022) [ArmyInform presents a Dictionary of Neologisms of the Ukrainian Language]. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/07/20/armiyainform-predstavlyaye-slovnyk-neologizmiv-ukrayinskoyi-movy/> [in Ukrainian].
2. Borshchevskiy S. V. (2023) Semantyko-slovotvorni ta orfohrafichni osoblyvosti novitnikh militarykh neolohizmiv ukrainskoi movy: prahmatychnyi aspekt [Semantic, word-formation and spelling features of the recent military neologisms of the Ukrainian language: pragmatic aspect]. *Aktualni problemy mediaprostoru: materialy V Vseukrainskoi naykovopraktychnoi konferentsii* (Kyiv, 6 kvitnia 2023 r.). Kyiv: Navchalno-naukovyi instytut zhurnalistyky. – Current Issues of the Media Space: Proceedings of the V Ukrainian Scientific and Practical Conference (Kyiv, 6 April 2023). Kyiv: Educational and Scientific Institute of Journalism. 41–47. URL: <http://journ.univ.kiev.ua/nauka1/materialy-konferentsiy> [in Ukrainian].
3. Buket Ye. (2022) Znevazhlyva hramatyka viiny: vlasni nazvy ta imena ahresora pyshemo z maloi litery [Disrespectful grammar of war: proper names and names of the aggressor are written with lowercase letters]. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/03/16/znevazhlyva-gramatyka-vijny-vlasni-nazvy-ta-imena-agresora-lyshe-z-maloyi-literi/> [in Ukrainian].
4. Viina zminyla ne lyshe zhytia, ale y movu: z'avylys neolohizmy i bahato laiky (2022) [The war has changed not only life, but also language: neologisms and a lot of swearing have appeared]. URL: <https://tsn.ua/ato/viyna-zminila-ne-lishe-zhittya-ale-y-movu-z-yavilis-neologizmi-i-bagato-layki-2107099.html> [in Ukrainian].
5. Vusyk H. L., Pavlyk N. V. (2022) Neolohizmy yak movne vidobrazhennia rosiisko-ukrainskoi viiny 2022 roku [Neologisms as a linguistic reflection of the Russian-Ukrainian war of 2022]. *Zakarpatski filolohichni studii*. – Transcarpathian Philological Studies. Issue 23. Vol. 1. 52–57. URL: http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/23/part_1/9.pdf [in Ukrainian].
6. Heneralnyi rehionalno anotovanyi korpus ukrainskoi movy (HRAK) [The General Regionally Annotated Corpus of the Ukrainian Language] / M. Shvedova, R. fon Valdenfels, S. Yaryhin, A. Rysin, V. Starco, T. Nikolaienko ta in. – Kyiv, Lviv, Yena, 2017-2024. URL: <https://www.uacorporus.org> [in Ukrainian].
7. Dziubina O. I. (2016) Struktura, semantyka ta prahmatyka slenhovykh neolohizmiv sotsialnykh merezh Twitter ta Facebook (na materialii anhliiskoi movy) [Structure, semantics and pragmatics of slang neologisms of social networks Twitter and Facebook (based on the English language)]. *Dys. ... kand. filol. nauk: spets. 10.02.04 – hermanski movy*. – PhD thesis in philology: speciality 10.02.04 – Germanic languages. Lviv. 206 p. URL: https://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/05/dis_dzyubina.pdf [in Ukrainian].
8. Zadvochsotyty, Shoihuvaty ta Banderomobil: yaki novi slova z'avylys v ukraintsiv za period viiny (2023) [Zadvochsotyty, Shoihuvaty and Banderomobile: what new words have emerged in Ukrainian during the war]. URL: https://www.youtube.com/watch?v=U_nu93R6RFA [in Ukrainian].

9. Kosmeda T. A. (2023) Nehativno markovani leksyko-semantychni zapozychennia z rosiiskoi movy v period rosiisko-ukrainskoi viiny [Negatively marked lexical and semantic borrowings from the Russian language during the Russian-Ukrainian war]. *Movoznavchyi visnyk*. – Linguistic Bulletin. Vol.1, № 35. 18–27. [in Ukrainian].
10. Kocherhan M. P. (2006) *Vstup do movoznavstva* [Introduction to Linguistics]. Kyiv: Publishing Centre «Akademiia». 368 p. [in Ukrainian].
11. Kocherhan M. P. (2006) *Zahalne movoznavstvo* [General linguistics]. Kyiv: Publishing Centre «Akademiia». 464 p. [in Ukrainian].
12. Kremin T. (2022) Novitni slenkhizmy-neolohizmy – movne viddzerkalennia viiny [Newest slangisms-neologisms – linguistic reflection of the war]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3490258-novitni-slengizmi-neologizmi-movne-viddzerkalenna-vijni.html> [in Ukrainian].
13. Medved M. M. (2012) Neolohizmy v slovnykovomu skladi ukrainskoi vydavnycho-polihrafichnoi terminolohii [Neologisms in the lexicon of Ukrainian publishing and printing terminology]. *Aktualni problemy suchasnoi filolohii. Movoznavchi studii: zb. nauk. prats. Rivnen. derzh. humanit. un-t ; redkol.: K. F. Shulzhuk (holov. red.)* [ta in.]. – Current Issues of Modern Philology. Linguistic studies: coll. of scientific papers. Rivne State University of the Humanities; editors: K. F. Shulzhuk (chief editor) [et al.]. Issue 20(2). 107–110. [in Ukrainian].
14. Pecherskyi A. (2022) Chornobaity i vidukrainyty: slenkh viiny shyrytsia svitom [Chornobaites and be Ukrained: the slang of war is spreading around the world]. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/06/24/chornobayity-i-vidukrayinyty-sleng-vijny-shyrytsya-svitom/> [in Ukrainian].
15. Taranenko O. O. (2021) Neolohizm. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy* [Neologism. Encyclopaedia of Modern Ukraine]. [Redkol.: I. M. Dziuba, A. I. Zhukovskyi, M. H. Zhelezniak ta in.]; NAN Ukrainy, NTSh. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. – National Academy of Sciences of Ukraine, Scientific and Technical School. Kyiv: Institute of Encyclopaedic Research of the National Academy of Sciences of Ukraine. URL: <https://esu.com.ua/article-73609> [in Ukrainian].
16. Chornobaivka. Urban Dictionary. URL: <https://www.urbandictionary.com/define.php?term=Chornobaivka>

УДК 371.3:811.111

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-1-24>**Ірина ВАКУЛОВА,**

orcid.org/0000-0002-7123-5646

доктор філософії зі спеціальності Освітні, педагогічні науки,
старший викладач кафедри германської філології
Українського гуманітарного інституту
(Буча, Київська область, Україна) i.vakulova@ugi.edu.ua

Ганна ПОЛІНА,

orcid.org/0000-0001-5472-9858

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри германської філології
Українського гуманітарного інституту
(Буча, Київська область, Україна) annapolina@gmail.com

ПРИНЦИПИ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНИХ МОВ

Актуальність дослідження зумовлена викликами BANI-світу та наданням у 2024 році англійській мові статусу мови міжнародного спілкування в Україні, що підкреслює необхідність розвитку інноваційного потенціалу вчителів іноземних мов. Це вимагає модернізації фахової підготовки зазначених фахівців через впровадження інноваційних принципів, що сприятиме їхній адаптивності, мобільності та здатності ефективно впроваджувати інновації у педагогічну практику. На основі аналізу сучасних досліджень виокремлено та обґрунтовано принципи студентоцентризму, емерджентності, холістичності, інтеріоризації та імерсивності. Принцип студентоцентризму сприяє індивідуалізації освітнього процесу, забезпечуючи гнучкість та адаптацію до потреб кожного студента. Принцип холістичності уможливорює інтегральний розвиток інноваційного потенціалу майбутніх учителів іноземних мов через синергетичну взаємодію його компонентів. Принцип емерджентності стимулює колаборативну комунікацію та інтегрує різноманітні освітні компоненти, зокрема прогресивні методики, аксіологічно-мотиваційну роботу та рефлексивні практики, створюючи цілісний результат, що перевищує суму його окремих складових. Принцип інтеріоризації сприяє формуванню унікального професійного світогляду, стимулює креативне мислення та здатність до генерування нових педагогічних підходів. Принцип імерсивності зумовлює підвищення ефективності освітнього процесу завдяки більш глибокому залученню студентів, а також створенню максимально наближених до реальності або технологічно збагачених умов для емпіричного навчання та розвитку практичних навичок. Встановлено, що виокремлені принципи знаходяться у тісному взаємозв'язку, забезпечуючи синергетичний ефект їх застосування. Кожен принцип має свої специфічні особливості, які у сукупності створюють цілісну систему інноваційної підготовки фахівців. Доведено, що лише за умов комплексного дотримання цих принципів можна досягти позитивних результатів у розвитку інноваційного потенціалу майбутніх учителів іноземних мов, що підкреслює важливість системного та інтегрованого підходу до організації освітнього процесу.

Ключові слова: розвиток інноваційного потенціалу майбутніх учителів іноземних мов, принцип студентоцентризму, принцип емерджентності, принцип холістичності, принцип інтеріоризації, принцип імерсивності.

Iryna VAKULOVA,

orcid.org/0000-0002-7123-5646

Doctor PhD in the Educational, Pedagogical Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Germanic Philology
Ukrainian Institute of Arts and Sciences
(Bucha, Kyiv region, Ukraine) i.vakulova@ugi.edu.ua

Ganna POLINA,

orcid.org/0000-0001-5472-9858

PhD in Linguistics,
Associate Professor at the Department of Germanic Philology
Ukrainian Institute of Arts and Sciences
(Bucha, Kyiv region, Ukraine) annapolina@gmail.com

PRINCIPLES OF DEVELOPING THE INNOVATIVE POTENTIAL OF FUTURE FOREIGN LANGUAGE TEACHERS

The relevance of the research is due to the challenges of the BANI world and the granting of English as a language of international communication in Ukraine in 2024, which emphasises the need to develop the innovative potential of foreign language teachers. This requires modernisation of their professional training through the introduction of

innovative principles that will contribute to their adaptability, mobility and ability to effectively implement innovations in pedagogical practice. Based on the analysis of modern research, the principles of student-centredness, emergence and holistic principles, principles of internalisation and immersion are identified and substantiated. The principle of student-centredness contributes to the individualisation of the educational process, providing flexibility and adaptation to the needs of each student. The holistic principle enables the integral development of the innovative potential of future teachers through the synergistic interaction of its components. The principle of emergence stimulates collaborative communication and integrates various educational components, including progressive methodologies, axiological and motivational work, and reflective practices, creating a holistic result that exceeds the sum of its individual components. The principle of internalisation contributes to the formation of a unique professional outlook, stimulates creative thinking and the ability to generate new pedagogical approaches. The principle of immersion is aimed at improving the efficiency of the educational process by engaging students more deeply, creating conditions as close to reality as possible or technologically enriched for empirical learning and the development of practical skills. It is found that the identified principles are closely interrelated, providing a synergistic effect of their application. Each principle has its own specific features, which together create an integral system of innovative training of specialists. It has been proved that only if these principles are comprehensively observed can positive results be achieved in the development of future foreign language teachers' innovative potential, which emphasises the importance of a systematic and integrated approach to the organisation of the educational process.

Key words: development of innovative potential of future foreign language teachers, principle of student-centredness, principle of emergence, principle of holistic, principle of interiorisation, principle of immersion.

Постановка проблеми. У сучасному VANI-світі (крихкому, тривожному, нелінійному та незрозумілому) освітня галузь стикається з безпрецедентними викликами та можливостями. Ці особливості вимагають від фахівців високого рівня адаптивності, гнучкості та інноваційності. Для України це стало особливо актуальним у 2024 році, коли Верховна Рада України ухвалила законопроект № 9432, що закріпило за англійською мовою статус мови міжнародного спілкування в країні.

Прийняття цього закону є стратегічним кроком, спрямованим на підвищення конкурентоспроможності країни на міжнародній арені, вдосконалення ключових компетентностей громадян та інтеграцію України у світове співтовариство, що передбачає створення оптимальних умов для розвитку людського капіталу в умовах глобалізації та дигіталізації. У цьому контексті ключова роль відводиться вчителям іноземних мов, інноваційний потенціал яких стає вирішальним чинником підготовки нового покоління до глобальних викликів. Розвиток цього потенціалу сприяє як їхній власній адаптації та мобільності, так і здатності ефективно імплементувати інновації у свою професійну педагогічну практику.

Відповідно до цих факторів, виникає нагальна потреба у модернізації фахової підготовки майбутніх учителів іноземних мов. Традиційні підходи до навчання вже не відповідають вимогам сучасного світу, що швидко змінюється. Необхідно розробляти та впроваджувати принципи розвитку інноваційного потенціалу, які б враховували специфіку VANI-світу та новий статус англійської мови в Україні. Це дозволить підготувати фахівців, здатних не лише ефективно викладати іноземні мови, а й бути агентами змін в освітньому середовищі, готовими до постійного професійного розвитку та активної інноваційної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретико-методологічні засади та практичні аспекти інноватизації фахової підготовки педагогів, зокрема майбутніх учителів іноземних мов, ґрунтовно досліджено такими вітчизняними та зарубіжними науковцями, як: Е. Бектеші, І. Гавриш, Л. Гаврилова, Л. Гриневич, М. Давидюк, О. Дубасенюк, Л. Даниленко, І. Дичківська, І. Едех, В. Желанова, О. Ковальчук, Н. Кошарна, В. Прошкін, Б. Торн, Л. Хоружа, О. Цюняк та інші.

Питання інноваційної педагогіки, яка передбачає інноваційний розвиток здобувачів вищої освіти, знайшло своє відображення у працях ряду зарубіжних науковців (М. Вієйраб, Х. Вілкінсон, Л. Кайрісто-Мертанен, С. Лійтінен, Х. Маурер, К. Олелеве, М. Сачжоу тощо). Так, А. Чжан та ін. концептуалізують інноваційну педагогіку як цілеспрямоване впровадження інноваційних дидактичних методів і відповідних навчально-методичних матеріалів, націлених на оптимізацію освітнього процесу та сприяння всебічному розвитку здобувачів вищої освіти. Дослідники підкреслюють творчий аспект застосування інноваційних підходів для підвищення ефективності навчання та стимулювання когнітивного та дивергентного прогресу студентів (Zhang et al, 2020: 1).

Концептуальні засади та теоретичні моделі розвитку інноваційного потенціалу вчителя, які становлять фундаментальну основу для розуміння та вдосконалення цього процесу, розроблено та детально проаналізовано в наукових дослідженнях О. Боковець, Г. Іюань, Л. Овсянкіної, В. Химинець, Л. Штефан та інших. У їхніх наукових працях запропоновано різноманітні підходи до розуміння сутності інноваційного потенціалу, його структури, факторів впливу та методів розвитку в контексті фахової підготовки та/або професійної діяльності педагогів.

Сучасна концепція студентоцентризму висвітлена у працях українських (О. Заблоцька, В. Кремень, С. Сисоева, І. Шульга та ін.) та зарубіжних (Д. Брандес, М. Клеменчич, С.Й. Леа, Т. Макмахон, С. Тангні тощо) учених та трактується як нова філософсько-педагогічна модель розвитку освіти, що передбачає переорієнтацію на навчально-розвиваючу парадигму та установку на активне навчання, в процесі чого трансформуються ролі всіх суб'єктів освітнього процесу. Відтак, досліджуючи філософію людиноцентричної ідеї в системі сучасних цінностей, В. Кремень звертає увагу на орієнтацію сучасної освіти на виховання та розвиток мислячої і творчої особистості, «яка усвідомлює свою ідентичність та особистісну значущість» (Кремень, 2023: 3).

Феномен «емержентності» є предметом досліджень таких науковців, як О. Боковець, С. К. Говард, В. Коновальчук, В. Кушнір, Г. Ніколіс, К. Ніколіс, Дж. Тондер, Дж. Янг та інші. Зокрема, М. Даценко принцип емерджентності розглядає як ключову інтеграційну ознаку творчого потенціалу, що проявляється у цілісності, коли у ході взаємодії індивіда зі світом активізуються латентні здібності, спричиняючи несподівану появу нових творчих властивостей (Даценко, 2021: 59).

Грунтовні наукові дослідження концепції холистичності в освіті здійснюються як у вітчизняному, так і в міжнародному науковому просторі. Серед науковців, які зробили вагомий внесок у розробку даної проблематики, слід відзначити роботи Р. Басенка, О. Вознюка, Х. Гарднера, Е. Джафарі, О. Дубасенюк, О. Заболотного, К. Кусанагі, К. Мейса, Дж. Міллера, С. Махмуді, П. Рибалки. Так, Н. Нураїда з колегами трактують холистичну освіту як комплексний педагогічний підхід спрямований на гармонійний розвиток багатомірного потенціалу здобувачів освіти, який охоплює інтелектуальну, емоційну, фізичну, соціальну, естетичну, духовну та інші сфери особистості (Nuraida et al., 2020: 222).

Досліджуючи явище інтеріоризації в освітньому контексті, українські вчені О. Бабенко, А. Козир, В. Крижко, Р. Пріма, А. Ярмолюк характеризують його комплексним психологічним процесом трансформації зовнішніх стимулів у внутрішні конструкти. На їхню думку, цей процес охоплює перехід від дії до мислення, формування ментальних структур через засвоєння загальнолюдських цінностей, розвиток внутрішнього плану свідомості, збагачення освітньої сфери різними ціннісними орієнтирами та одночасне конструювання аксіологічного базису особистості.

Наукове осмислення імерсивних технологій в освіті представлено у працях низки вітчизняних

(В. Боса, В. Волинець, М. Давидюк, В. Желанова, Є. Крюкова, С. Подлесний та ін.) та зарубіжних (Дж. Бейленсон, Д. Каммінгс, Д. Фріман, Д. Гамільтон, М. Гарднер, Г. Макранський, А. Націс) учених, чиї роботи розширили теоретичне та практичне розуміння імерсивних технологій в освіті. Наприклад, О. Хмельницька визначає імерсивне навчання (англ. «immersive teaching») як підхід, спрямований на набуття практичного досвіду через моделювання професійної діяльності, що стимулює студентів до створення евристичних продуктів, таких як ідеї, схеми, гіпотези та концепції тощо (Хмельницька, 2023: 194).

Таким чином, аналіз сучасних наукових досліджень свідчить про зростання інтересу до проблеми розвитку інноваційного потенціалу майбутніх учителів іноземних мов, що зумовлено трансформаціями освітньої парадигми та необхідністю переосмислення принципів фахової підготовки педагогів-лінгвістів у контексті інноваційних освітніх траєкторій.

Мета статті – визначити та охарактеризувати принципи розвитку інноваційного потенціалу майбутніх учителів іноземних мов.

Виклад основного матеріалу. В педагогічній літературі «принципи» (від лат. *principium* – початок, основа) переважно розглядаються як основні, вихідні положення, фундаментальні закономірності чи «основоположні ідеї, що пронизують собою всю систему науково-дидактичного знання і субординують його» (Зайченко, 2016: 79). Відповідно, під принципами навчання розуміємо базові положення та вихідні правила, які окреслюють загальні підходи до організації навчального процесу, дотримання яких забезпечує ефективність і якість навчання.

Водночас, феномен розвитку інноваційного потенціалу майбутнього вчителя іноземних мов вчені тлумачать «як динамічний, поетапний, безперервний процес позитивних змін взаємопов'язаних компонентів (мотиваційно-ціннісного, когнітивно-пізнавального, діяльнісно-творчого та результативно-оцінювального), які за умови актуалізації та реалізації уможливають успішне становлення вчителя іноземних мов інноваційного типу, здатного до нестандартного мислення та активної інноваційної педагогічної діяльності» (Вакулова, 2024: 74). У контексті розвитку інноваційного потенціалу майбутніх учителів іноземних мов у фаховій підготовці виникає необхідність імплементації інноваційних принципів у педагогічний процес. На підставі ґрунтового аналізу сучасних наукових досліджень та з урахуванням актуальних методологічних підходів було

виокремлено та систематизовано низку інноваційних принципів, які мають потенціал для суттєвого підвищення ефективності освітнього процесу. До цих принципів належать: студентоцентризм, емерджентність, холістичність, інтеріоризація та імерсивність. Ці принципи передбачають комплексний підхід до розвитку інноваційного потенціалу майбутніх учителів іноземних мов.

Принцип студентоцентризму. Згідно із Стандартами і рекомендаціями щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (ESG), концепція студентоцентричного навчання є ключовим елементом сучасної освітньої парадигми. Такий підхід характеризується формуванням у студентів стійкої внутрішньої мотивації та сприяє розвитку їхньої здатності до своєчасної рефлексії. Студентоцентричне навчання забезпечує високий рівень залученості студентів до освітнього процесу, що реалізується через активну участь у формуванні власної освітньої траєкторії. Важливими аспектами цього підходу є: гнучкість навчальної траєкторії, що дозволяє враховувати індивідуальні потреби та інтереси кожного студента; доцільне та ефективне використання навчального матеріалу та педагогічних засобів, які відповідають сучасним освітнім вимогам та потребам ринку праці; своєчасний та змістовний зворотній зв'язок між усіма учасниками освітнього процесу, що базується на принципах взаємоповаги та конструктивного діалогу тощо (Стандарт, 2015: 9). Імплементация цих елементів забезпечує створення сприятливого освітнього середовища, яке стимулює розвиток інноваційного потенціалу та професійних і соціально-психологічних компетентностей студентів (англ. *hard & soft skills*), підготовлюючи їх до викликів сучасного глобалізованого світу.

Принцип емерджентності (від англ. *emergence* – несподіване виникнення). Ключове значення в розвитку інноваційного потенціалу майбутніх учителів іноземних мов відіграє принцип емерджентності. Цей феномен проявляється у двох основних аспектах. По-перше, він зумовлює зростання ефективності та продуктивності інноваційної діяльності студентів у процесі інтерактивної взаємодії. Встановлено, що інтегральна якість навичок, набутих у колаборативному середовищі, перевищує сумарний ефект аналогічних компетенцій, сформованих у процесі індивідуальної чи автономної роботи. По-друге, принцип емерджентності сприяє розвитку інноваційного потенціалу як певного результату фахової підготовки, що не є простою сумою компонентів системи навчання. Варто зазначити, що цей про-

цес не обмежується окремими дисциплінами, а є продуктом динамічної взаємодії різних факторів, включаючи інтеграцію інновацій у навчальні програми, впровадження прогресивних методик, роботу з аксіологічно-мотиваційною сферою, використання рефлексивних практик тощо. Відтак, принцип емерджентності виступає каталізатором синергетичного ефекту в процесі розвитку інноваційного потенціалу майбутніх вчителів іноземної мови.

Принцип холістичності. У сучасному науковому дискурсі принцип холістичності, що походить від англійського терміну «*holistic*» (цілісний), розглядається як фундаментальний підхід до формування інтегральної особистості, який передбачає всебічний та комплексний розвиток індивіда. Холістична педагогіка, як інноваційний міждисциплінарний напрям в освіті, спрямована на всебічний розвиток особистості студента через інтеграцію реального життєвого досвіду та реалізацію емоційного, естетичного, творчого потенціалу всіх учасників освітнього процесу, з метою розкриття інтелектуальних, соціальних, фізичних і духовних можливостей кожного здобувача освіти (Трубенко, 2024: 7).

Принцип холістичності, орієнтований на проблеми соціалізації індивіда, передбачає створення інтерактивного освітнього середовища, заснованого на принципах діалогу, партнерства та емоційного комфорту, що сприяє найбільш ефективному розкриттю потенціалу студентів. У рамках формування інноваційної культури майбутніх учителів іноземних мов, цей принцип реалізується через синергію традиційних та інноваційних цінностей, інтеграцію модернізованих методик з цифровими технологіями, забезпечуючи динамічну цілісність розвитку інноваційного потенціалу особистості. Таким чином, холістичний підхід зумовлює комплексний розвиток усіх компонентів інноваційного потенціалу, їх взаємозв'язок та взаємовплив, що уможливорює підвищення загального рівня інноваційної компетентності майбутніх фахівців.

Принцип інтеріоризації (від лат. *interior* – внутрішній) є невід'ємним компонентом реалізації аксіологічного підходу, оскільки відображає фундаментальні поняття педагогічної аксіології. Цей принцип забезпечує трансформацію зовнішніх ціннісних орієнтирів у внутрішні особистісні структури, сприяючи формуванню ціннісно-сислової сфери майбутніх педагогів. Відповідно, у межах фахової підготовки вчителів іноземних мов, інтеріоризація виступає ключовим механізмом засвоєння та інтеграції професійно-педагогічних цінностей у систему особистісних переко-

нань та установок. Варто додати, що в освітньому контексті інтеріоризація постає як критичний етап особистісного становлення здобувача, що характеризується засвоєнням зовнішніх цінностей та досвіду, розвитком когнітивних, професійних та соціальних компетентностей. При цьому ефективність цього процесу залежить від індивідуальних особливостей студента та педагогічної майстерності викладачів, які мають сприяти інтеграції інноваційних цінностей, зберігаючи унікальність траєкторії розвитку кожного здобувача як творчої особистості та уникаючи формування репродуктивних поведінкових патернів. Інтеріоризована цінність трансформується в мотив діяльності, стимулюючи формування індивідуальної психологічної системи дій та перехід від колективних до особистісних форм активності через інтерактивні освітні практики (Бабенко, 2018: 26). Відтак, принцип інтеріоризації відіграє визначальну роль у розвитку інноваційного потенціалу майбутніх учителів іноземних мов, забезпечуючи трансформацію зовнішніх інноваційних ідей, методик та цінностей у внутрішні особистісні структури педагога.

Принцип імерсивності (від англ. «*immersion*» – занурення) в освіті характеризується створенням ефекту присутності та повного занурення в освітнє середовище. Цей підхід базується на візуалізації навчально-виховного процесу та створенні інтерактивного цифрового простору, що стимулює активне навчання. Імерсивність передбачає використання інноваційних освітніх інструментів та технологій для конструювання варіативних освітніх середовищ, які можуть бути як псевдореальними (квазіпрофесійними), так і віртуальними (частково або повністю дигіталізованими). Реалізація принципу імерсивності сприяє трансформації традиційних освітніх парадигм, розширюючи можливості для персоналізованого та контекстуального навчання.

Для розвитку інноваційного потенціалу майбутніх учителів іноземних мов імерсивне навчання є ефективним інструментом, що ґрунтується на сугестії, імітаційному моделюванні та інтерактивній взаємодії. Зокрема, цей підхід передбачає глибоке занурення студентів у симульоване професійне середовище через рольові ігри, проєктне навчання та методи театральної педагогіки. Така практика сприяє осмисленому засвоєнню нового досвіду з подальшою рефлексією, інтеграції теоретичних знань з культурно-історичним та практичним контекстом, що суттєво розширює інноваційні компетентності майбутніх учителів (Давидюк, 2021: 100).

Створення віртуального освітнього середовища реалізується за допомогою таких цифрових інструментів, як Altspace VR, The Body VR, EngageVR, HistoryMaker VR, Google Earth VR, InMind 2, Labster, zSpace Labs. Імплементация цих технологій варіюється від використання гаджетів до застосування спеціалізованого обладнання (шоломи, окуляри, рукавички), що зумовлює залежність від технічно-матеріальної бази закладу вищої освіти та цифрової компетентності викладацького складу. Принцип імерсивності в освітньому процесі забезпечує: інтерактивний і мультимедійний супровід навчання; повне занурення в освітній простір; розвиток навичок командної роботи; індивідуалізацію освітньої траєкторії; стимулювання прогностичного аналізу та генерування інноваційних розробок; підвищення мотивації студентів; формування професійних та соціально-психологічних компетентностей та інше. Більш того, принцип імерсивності має значний вплив на розвиток інноваційного потенціалу майбутніх учителів іноземних мов, оскільки уможливорює повне занурення студентів у іншомовне середовище, що дозволяє їм практикувати мову в автентичних ситуаціях, стимулює розвиток комунікативних навичок, креативності та нестандартного мислення, розширює їхній світогляд і сприяє формуванню міжкультурної компетентності, підвищує мотивацію студентів до навчання, саморозвитку та самовдосконалення, спонукає їх до використання творчих, нестандартних методів у майбутній педагогічній діяльності тощо.

Висновки. Підсумовуючи результати проведеного дослідження, можна констатувати, що визначені та обґрунтовані інноваційні принципи утворюють цілісну систему, яка характеризується високим ступенем інтеграції та взаємозалежності її компонентів. Аналіз показує, що кожен принцип перебуває у динамічній взаємодії з більшістю або всіма іншими принципами, створюючи певний синергетичний ефект. Результати дослідження переконливо демонструють, що ефективне функціонування та прогресивний розвиток усіх компонентів інноваційного потенціалу майбутніх учителів іноземних мов можливе лише за умови узгодженого та комплексного застосування визначених принципів. Це підкреслює необхідність системного підходу до організації освітнього процесу, який враховує взаємозв'язки між різними аспектами інноваційної педагогічної діяльності.

Варто зазначити, що імплементация цих принципів у сучасній освітній практиці є предметом інтенсивного наукового дискурсу, що свідчить про їхню актуальність та значущість у контексті

еволюції педагогічних парадигм. Це відкриває перспективи для подальших досліджень, спрямованих на розробку конкретних методологічних підходів та практичних рекомендацій щодо ефективного впровадження зазначених принципів у процес фахової підготовки майбутніх учителів іноземних мов, здатних відповідати викликам сучасної освіти та глобалізованого суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабенко О. В. Генезис поняття «інтеріоризація» в психолого-педагогічній науці. *Актуальні проблеми педагогіки, психології та професійної освіти*. 2018. Вип. 2. С. 23–28.
2. Вакулова І. В. Розвиток інноваційного потенціалу майбутніх учителів іноземних мов у фаховій підготовці : дис. ... д-ра філософії : 13.00.04 / Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, 2024, 277 с.
3. Давидюк М., Пащенко О. Імерсивне освітнє середовище: принципи побудови і практики успішної реалізації. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*. 2021. Вип. 59. С. 98–105.
4. Даценко М. С. Інноваційні принципи розвитку творчого потенціалу майбутнього вчителя музичного мистецтва. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2021. Вип. 83. С. 57–60.
5. Європейська асоціація забезпечення якості вищої освіти. Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти. 2015. 22 с. URL: <http://surl.li/piuqnd> (дата звернення: 19.08.2024).
6. Зайченко І. В. Педагогіка: Навчальний посібник. 3-тє видання, перероблене та доповнене. К. : Ліра К, 2016. 608 с.
7. Кремень В. Філософія людиноцентризму в системі сучасних цінностей. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2023. Т. 5, № 1. С. 1–6. URL: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5126>.
8. Трубенко І. А., Стрелок Н. В., Ткаченко Л. М. Мультикультурне освітнє середовище та його вплив на вивчення іноземних мов. *Педагогічна Академія: наукові записки*. 2024. № 8. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.12749235>.
9. Хмельницька О. Застосування імерсивних технологій як прогресивний напрям модернізації професійної освіти. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: Педагогічні науки*. 2023. Вип. 2. С. 191–197.
10. Holistic Education for Developing Early Childhood Potential: A Literature Review / N. Nuraida et al. *Educational Review: International Journal*. 2022. Vol. 19, no. 2. P. 221–249.
11. Effects of Innovative and Traditional Teaching Methods on Technical College Students' Achievement in Computer Craft Practices / A. Zhang et al. *Sage Open*. 2020. Vol. 10, no. 4. URL: <https://doi.org/10.1177/2158244020982986>.

REFERENCES

1. Babenko O. V. (2018). Henezys poniattia «interioryzatsiia» v psykholoho-pedahohichnii nauksi [The genesis of the concept of «interiorization» in psychological and pedagogical science]. *Aktualni problemy pedahohiky, psykholohii ta profesiinnoi osvity – Actual problems of pedagogy, psychology and professional education*, (2), 23–28. [in Ukrainian]
2. Vakulova, I. V. (2024). *Rozvytok innovatsiinoho potentsialu maibutnix uchyteliv inozemnykh mov u fakhovii pidhotovtsi [Development of innovative potential of future teachers of foreign languages in professional training]: dys. d-ra filosofii*. Kyivskiy stolychnyi universytet imeni Borysa Hrinchenka [in Ukrainian]
3. Davydiuk M., Pashchenko O. (2021). Imersyvne osvittne seredovyshe: pryntsyipy pobudovy i praktyky uspishnoi realizatsii [Immersive educational environment: principles of construction and practice of successful implementation]. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*, (59), 98–105. [in Ukrainian]
4. Datsenko M. S. (2021). Innovatsiini pryntsyipy rozvytku tvorchoho potentsialu maibutnoho vchytelia muzychnoho mystetstva [Innovative principles of developing the creative potential of the future music teacher]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova – Scientific journal of the M.P. Drahomanov NPU*, (83), 57–60. [in Ukrainian]
5. Yevropeiska asotsiatsiia zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity. (2015). Standarty i rekomendatsii shchodo zabezpechennia yakosti v Yevropeiskomu prostori vyshchoi osvity [Standards and recommendations for quality assurance in the European area of higher education]. 22 s. URL: <http://surl.li/piuqnd> (data zvernennia: 19.08.2024). [in Ukrainian]
6. Zaichenko I. B. (2016). *Pedahohika: Navchalnyi posibnyk [Pedagogy: Study guide]*. – 3-tie vydannia, pereroblene ta dopovnene. K. : Lira K. 608. [in Ukrainian]
7. Kremen, V. (2023). Filosofiia liudynotsentryzmu v systemi suchasnykh tsinnostei [The philosophy of anthropocentrism in the system of modern values]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine*, 5(1), 1–6. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5126> [in Ukrainian]
8. Trubenko, I. A., Strelok, N. V., & Tkachenko, L. M. (2024). Multykulturene osvittne seredovyshe ta yoho vplyv na vyvchennia inozemnykh mov [Multicultural educational environment and its influence on learning foreign languages]. *Pedahohichna Akademiia: naukovyi zapysky – Pedagogical Academy: scientific notes*, (8). <https://doi.org/10.5281/zenodo.12749235> [in Ukrainian]
9. Khmelnytska O. (2023). Zastosuvannia imersyvnykh tekhnolohii yak prohresyvnyi napriam modernizatsii profesiinnoi osvity [Application of immersive technologies as a progressive direction of modernization of professional education]. *Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho. Serii: Pedahohichni nauky – Bulletin of the Cherkasy National University named after Bohdan Khmelnytskyi*, (2), 191–197. [in Ukrainian]
10. Nuraida, N., Azis, A., Nasuhi, A., & Lubis, L. H. (2022). Holistic Education for Developing Early Childhood Potential: A Literature Review. *Educational Review: International Journal*, 19(2), 221–249.
11. Zhang, A., Olelewe, C. J., Orji, C. T., Ibezim, N. E., Sunday, N. H., Obichukwu, P. U., & Okanazu, O. O. (2020). Effects of Innovative and Traditional Teaching Methods on Technical College Students' Achievement in Computer Craft Practices. *Sage Open*, 10(4). <https://doi.org/10.1177/2158244020982986>

УДК 821-312.2(73)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-1-25>**Олександра ГАЗУДА,***orcid.org/0000-0003-1399-6006*

аспірант кафедри теорії та практики перекладу

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

(Ужгород, Україна) *aleksandragazuda@ukr.net*

ОНІРИЧНО-МІФОЛОГІЧНІ ОБРАЗИ У РОМАНІ «АМЕРИКАНСЬКІ БОГИ» НІЛА ГЕЙМАНА

У статті проаналізовано особливості побудови авторської міфологічної системи Ніла Геймана, втіленої у фентезійному романі «Американські боги». В її основі – поєднання різних міфологій. Так, окрім слов'янської, письменник звертається, зокрема, до міфології стародавнього Єгипту. Виявлено, що прадавнє коріння різних вірувань настільки переплетено, що вони мають спільні риси й однакові властивості у плані зображення особливостей психологічно-емоційних станів персонажів. Мета статті полягає в аналізі специфіки онірично-міфологічних уявлень дійових осіб роману «Американські боги» Ніла Геймана. Автору вдалося відобразити історичні витоки, прадавно пам'ять представників американського народу у взаємоузгодженості й взаємопосилюючій дії кожного з протагоністів. При цьому письменник акцентує увагу на таких вимірах, як особистий простір, психологічно-емоційні уявлення, довірливі одкровення, спілкування з загиблими предками з потойбіччя. У свою чергу, оніричні візії, релігійні вірування, таємні культові обряди, поклоніння й шанування богів давніх народів цілісно доповнюють художню світобудову Ніла Геймана. Зазначимо, що у процесі розкриття сюжетної лінії письменник дає своєму потенційному читачеві поштовх до роздумів, підкреслюючи: в сучасному світі люди перестали радіти простим життєвим речам – весняному сонцю, здоров'ю власному і своїй рідні, дитячому сміху, не відчуваючи при цьому безпечність і гармонійність оточуючого середовища. Водночас автор зауважує, що переважно людина в цьому не винна, оскільки на її шалений ритм життя впливають зовнішні фактори, пов'язані з постійним незадоволенням, перевтомою, роздратуванням, тривогою. Як підтверджує аналіз роману, сутність авторського задуму проступає в показі того, що індивідум, прагнучи нових вражень, все ж таки спрямовує своє бачення на позитивне, вчиться відчувати будь-який момент життя і знаходити в ньому життєствердуючі істини задля того, аби стати більш милосердним, співчутливим і доброзичливим до оточуючих людей.

Ключові слова: американська література, оніричні візії, міфологізм, божества, боги, релігійні вірування, фантастика.

Oleksandra GAZUDA,*orcid.org/0000-0003-1399-6006*

Graduate Student at the Department of Theory and Practice of Translation

Uzhorod National University

(Uzhorod, Ukraine) *aleksandragazuda@ukr.net*

ONEIRIC-MYTHOLOGICAL IMAGES IN NEIL GAIMAN'S NOVEL AMERICAN GODS

This article analyzes the characteristics of the mythological system created by Neil Gaiman in his fantasy novel *American Gods*. At the core of this system is the combination of various mythologies. In addition to Slavic mythology, the author also references the mythology of ancient Egypt. It is revealed that the ancient roots of different beliefs are so intertwined that they share common traits and similar properties in the depiction of the characters' psychological-emotional states. The purpose of this article is to analyze the specific features of the oneiric-mythological perceptions of the characters in *American Gods*. N. Gaiman successfully reflects the historical origins and ancient memory of the American people through the interconnected and mutually reinforcing actions of each protagonist. In doing so, the author emphasizes dimensions such as personal space, psychological-emotional perceptions, intimate revelations, and communication with deceased ancestors from the afterlife. Moreover, the oneiric visions, religious beliefs, secret ritual practices, and the worship and veneration of gods from ancient civilizations holistically complement Gaiman's artistic world-building. It should be noted that in the process of revealing the plot, N. Gaiman encourages the reader to ponder the fact that in today's world, people have stopped finding joy in simple things – spring sunshine, their own health and that of their loved ones, children's laughter – without feeling the safety and harmony of their environment. At the same time, the author suggests that people are not entirely to blame for this, as their frantic pace of life is influenced by external factors related to constant dissatisfaction, exhaustion, irritation, and anxiety. As the analysis of the novel confirms, the essence of Gaiman's intent emerges in the portrayal of how, while seeking new experiences, individuals still direct their vision toward the positive, learning to appreciate every moment of life and finding life-affirming truths in order to become more compassionate, empathetic, and kind to those around them.

Key words: American literature, oneiric visions, mythology, deities, gods, religious beliefs, fiction.

Постановка проблеми. У фентезійних творах Ніла Геймана панорамно використано міфологічну складову, що охоплює слов'янську, давньогерманську міфологію, міфологію стародавнього Єгипту, африканський фольклор. Прадавнє коріння різних вірувань настільки переплетено, що вони мають спільні риси й однакові властивості у плані зображення особливостей психологічно-емоційних станів персонажів. Зазначені подібності й певні особливості різних вірувань, релігійний уявлені й взаємовідносин між богами старого й нового порядку втілено у культовому романі «Американські боги» («American Gods», 2001) Н. Геймана. Усе це майстерно уособлено у взаємодії характерів і співіснуванні персонажів твору. Автору вдалося відобразити історичні витоки, прадавню пам'ять представників американського народу у взаємозгодженості й взаємопосилючій дії кожного з протагоністів. Н. Гейман акцентує увагу на таких вимірах, як особистий простір, психологічно-емоційні уявлення, довірливі одкровення, спілкування з загиблими предками з потойбіччя. У свою чергу, оніричні візії, релігійні вірування, таємні культові обряди, поклоніння й вшанування богів давніх народів цілісно доповнюють художню світобудову Н. Геймана.

Аналіз досліджень. Фентезійний твір «Американські боги» Ніла Геймана – взірць літературного твору з виразним міфологічним наповненням. Автору вдалося – художньо переконливо – поєднати взаємодію старих і нових богів, які у сучасному світі отримали нові імена. До прикладу, Технохлопчик (*Technological Boy*), що є богом технологій, і Медія (*Media*), що постає богинею телебачення. У цьому Кіра Болонік, письменниця, критик і виконавчий редактор журналу «*Dame*» слушно зауважила, що «американці, здається, обміняли ці легенди на новіші божества – богів кредитної картки та автостради, Інтернету та телефону... богів пластику, звукового сигналу та неону», які «переповнені власною новизною та важливістю» (Bolonik, 2001). Ці слова підкреслюють, наскільки сучасна культура, з її фетишизацією технологій і матеріальних благ, витіснила традиційні уявлення про сакральне, замінивши їх новими символами й ритуалами, що відображають світогляд епохи споживання. К. Болонік зазначила також, що твір «Американські боги» є нуарним науково-фантастичним романом про подорож, в якому плавильний котел Сполучених Штатів поширюється не лише на смертних, а й на різноманіття незадоволених богів і божеств. Ця особливість роману дозволяє читачам побачити Америку з іншого ракурсу – як місце, де зустріча-

ються і взаємодіють не лише культури, але й цілі пантеони богів. Н. Гейман створює багатомірну картину, в якій стародавні боги, які колись мали владу над людськими долями, нині змушені боротися за виживання у світі, де їх замінили нові сили, народжені сучасністю. Темна естетика роману підкреслюється через похмурі пейзажі американської провінції, внутрішні конфлікти персонажів та загальний тон розповіді, що занурює читача у світ, де панують недовіра, відчуження та страх перед невідомим. При цьому автор майстерно інтегрує елементи американського фольклору й міфології, перетворюючи свій твір на своєрідний гібрид між фантастикою та соціальною критикою. Письменник показує, що старі вірування, хоч і змінюються під впливом часу, все ще залишаються невід'ємною частиною людської культури, і що боротьба між старим і новим – це вічний процес, який не втрачає актуальності в жодну епоху.

Телекритик Генк Стювер («*Washington Post*») виокремив складність і багатозаровість сюжету екранізованого роману, який, хоча і може здаватися заплутаним, зрештою пропонує глибокі роздуми над природою віри, ідентичності та сучасного суспільства (Stuever, 2017). Серіал, як і оригінальний роман, випробовує терпіння глядачів і читачів, кидаючи їм виклик розгадати приховані смисли та символіку, що переплітаються між рядками. Власне, і сам Н. Гейман дав своєрідну характеристику своїй праці: «Цю книжку люди або любили, або ненавиділи» (Шутяк, 2021). Це висловлювання підкреслює контroversійний характер твору, який викликав полярні реакції в аудиторії. «Американські боги» не залишають байдужими: вони змушують замислитися над основними питаннями буття, зокрема, що відбувається з богами і міфами в сучасному світі, де домінують наука і технології.

Мета статті полягає в аналізі специфіки онірично-міфологічних уявлень дійових осіб роману «Американські боги» Ніла Геймана.

Виклад основного матеріалу. Побудова авторської міфологічної системи Н. Геймана в романі «Американські боги» охоплює поєднання різних міфологій, що створює багатозарову та захоплюючу історію. Так, окрім слов'янської, письменник звертається, зокрема, до міфології стародавнього Єгипту, що надає твору додаткової глибини та символізму. Одним із найцікавіших персонажів є Тот, утілений в образі Пана Ібіса (Mr. Ibis) – давньоєгипетського бога знань і мудрості. Він працює в похоронному бюро і пише біографії людей, які в різні часи переселилися до Америки, що відображає ідею збереження пам'яті про минуле

та культурної спадщини. Уособленням давньоєгипетського бога мертвих і муміфікації Анубіса виступає персонаж Шакал (Mr. Jaquiel). Саме він займається підготовкою тіла до похоронної церемонії, зокрема й мертвого тіла Середи. Цей образ є не лише втіленням стародавньої міфології, але й символом перехідного стану між життям і смертю, який проходять усі персонажі роману. Образ Шакала як бога, що дарує померлим спокій і гідність, відображає тонку грань між минулим і теперішнім, яку Н. Гейман майстерно інтегрує у свою розповідь.

Н. Гейман детально описує стан тіла Середи після смерті, надаючи йому символічного значення. Його непоказність і вражаючий контраст між виразами на обличчі – невдоволеність, проявлена в ненависті й злості, і водночас задоволення, яке глибоко ховалося в світогляді персонажа, – підкреслюють складність його характеру: *«The expression on that wreck of a face was far from peaceful: it looked hurt – a soul-hurt, a real down-deep hurt, filled with hatred and anger and raw craziness. And, on some level, it looked satisfied»* (Gaiman, 2001: 370) / «На виразі його обличчя не було спокою: воно виглядало пригніченим, скривдженим – справжня глибока кривда з ненавистю та злістю. І навдивовижу, глибоко за цим ховалося задоволення». Такий підхід Н. Геймана дозволяє читачеві зануритися у внутрішній світ персонажа, розкрити його внутрішні конфлікти та протиріччя, що робить його образ ще більш багатовимірним. Шакал наділений вправністю й майстерністю рук, які вміють привести до ладу будь-яке понівечене мертве обличчя. Його робота з тілом Середи стає своєрідним ритуалом, що дарує персонажу останній мир і гідність (Gaiman, 2001: 370). Ця сцена відображає один із центральних мотивів роману – надання спокою і порядку у хаотичному світі, де навіть смерть не завжди може подарувати звільнення від страждань і конфліктів. Вона також підкреслює важливість ритуалів та символів у житті людей, навіть у світі, де старі боги втрачають свою силу і значення. Н. Гейман, створюючи своїх персонажів, звертається до архетипів, які існують в різних культурах і часах, що дозволяє читачам сприймати їх одночасно як новаторські, так і знайомі образи. Його здатність поєднувати минуле і сучасне, міф і реальність, робить «Американські боги» унікальним твором, що виходить за межі традиційної фантастики, пропонуючи читачам глибоке дослідження людської природи та суспільства.

Поряд із міфічними образами світу мертвих, у романі «Американські боги» Н. Геймана змально-

вано давньогерманське божество Остара (Eostara), представлене в образі Пасхи (Easter), або ж Білої. Вона символізує пробудження природи з приходом весни і є уособленням надії на духовне відродження, очищення та пізнання себе через безперервний процес буття. Остара – богиня весни, яка приносить світові не лише тепло й світло, але й можливість для людства переглянути свої пріоритети та заново відкрити для себе радість буття. Автор вдало використовує образ Остари для того, щоб підкреслити контраст між колись священними цінностями і сучасним сприйняттям, де матеріальне часто переважає над духовним. Через діалоги між персонажами митець показує, як люди поступово втрачають зв'язок із своїм духовним корінням, забуваючи про істинний сенс свят і ритуалів, таких як Пасха. Так, Середя в розмові з Пасхою згадав слова письменника Честертона, наголошуючи на тому, що сучасне людство занурюється в матеріалізм, відсуваючи на задній план духовні цінності: *«...who 'does not have the faith and will not have the fun»* (Gaiman, 2001: 260) / «... хто не має віри – і радості не знає». Середя також відзначає, що люди взагалі забули про сутність Пасхи: *«So don't tell me they worship you and keep your festival day. They mouth your name, but it has no meaning to them. Nothing at all»* (Gaiman, 2001: 262) / «І не кажи мені, мила, що вони поважають тебе й святкують твоє свято. Вони промовляють твоє ім'я, але воно не має жодного значення для них. Жодного». Ці слова підкреслюють глибоку кризу віри, яка охопила сучасний світ. Свята, які раніше мали велике значення, зараз стали лише формальністю, позбавленою змісту. Для багатьох людей свята, такі як Пасха, перетворилися на ще один привід для споживання, не маючи нічого спільного з духовним піднесенням і відродженням, яке вони символізували у минулому. Середя навіть запропонував провести опитування й виявити, скільки людей зможуть згадати, хто така Пасха: *«Find out how many passersby know that their Easter festival takes its name from Eostre of the Dawn? Let's see – I have it»* (Gaiman, 2001: 260–261) / «Давайте опитаємо перехожих, хто з них знає, що миле слово Пасха походить від Остари Вранішньої? Я впевнений, що переможу». Ця пропозиція є своєрідною іронією, що підкреслює, наскільки далекі сучасні люди від розуміння і шанування своїх власних традицій і культурних коренів. Водночас вона є викликом не лише для Остари, але й для всіх «старих богів», які борються за місце в світі, де їх забули.

У романі «Американські боги» Н. Гейман майстерно розширює межі текстової інтерпретації,

залучаючи фольклорні та онірично-міфологічні елементи, що надає твору особливої глибини й багатозначності. Фольклор, особливо африканський, відіграє ключову роль у формуванні художнього простору роману, привносячи в нього архетипічні образи та символи, які відкривають перед читачем нові горизонти розуміння. Один із таких образів – пан Нансі, або Анансі (Mr. Nancy), персонаж, втілений у брехливій людині-павуку, що часто насміхається над людською дурістю та її безглуздою поведінкою. Анансі – це бог-трикстер, архаїчний міфологічний персонаж, здатний порушувати усталені норми моральної поведінки, однак, водночас він має здатність відновлювати порядок і створювати нові, інноваційні правила співіснування. Трикстер Анансі символізує не тільки хаос і обман, але й силу креативного мислення, яке дозволяє йому виплутуватися з найскладніших ситуацій і навіть допомагати іншим у цьому. Н. Гейман зумисне застосовує в художньому творі архаїчний підтекст, змальовуючи окремі явища й події з легким відтінком минувшини, але водночас акцентує увагу читача на готовності персонажів приймати нові «правила гри». Образ Анансі в романі наділений своєрідною колоритністю, яка проявляється як у його мовленні, так і в насиченій кольоровій гамі вбрання. Він постає втіленням життєвої енергії, творчості та вміння адаптуватися до будь-яких умов. Анансі, власне, сам доброзичливо відгукується про себе, підкреслюючи свою багатогранність і майстерність: «*I can dance like an angel, fight like a cornered bear, plan better than a fox, sing like a nightingale ...*» (Gaiman, 2001: 354) / «Я танцюю, немов ангел, борюся, наче загнаний у глухий кут ведмідь, планую краще за лиса, співаю, ніби соловейко...». Анансі стає своєрідним провідником, який вказує на необхідність зміни підходів і мислення, щоб вижити та процвітати в умовах постійних змін.

Сюжетна лінія фентезійного роману «Американські боги» Н. Геймана вирізняється складною багатогранністю умовиводів, що виступають як особлива мисленнева форма, за допомогою якої формуються нові судження. Ці судження розглядаються крізь призму свідомості різних персонажів, кожен з яких уособлює певну міфологічну або архетипічну сутність. Н. Гейман майстерно поєднує глибоку філософську рефлексію з динамічним розвитком сюжету, що дозволяє не тільки зануритися в світ фантазії, але й задуматися над фундаментальними питаннями буття. Дискусії між персонажами, зокрема Анансі, Чорнобогом і Тінню, є центральним елементом розкриття теми нейтральності та центральності в контексті

моральних і фізичних просторів. Сцена, де вони обговорюють нейтральну територію для передачі тіла Середи, несе в собі глибокий символізм, підкреслюючи ідею того, що нейтральність може бути лише умовною, а істинний центр завжди залишається невловимим. Чорнобог, згадуючи «добрі старі часи», коли він діяв брудними методами, відсилає читача до часів, коли моральні межі були ще більш розмитими, і жорстокість була невід'ємною частиною боротьби за виживання: «*Come to a neutral place, I would say, and then in the night we would rise up and kill them all. Those were the good days*» (Gaiman, 2001: 353) / «Ходіть на нейтральну територію, я б сказав, а потім надходила ніч і ми воскрешали їх і вбивали знов. То були хороші дні».

Містер Нансі, навпаки, ставить під сумнів існування будь-якої справжньої нейтральної території, вказуючи на те, що завжди існує певний центр, навіть якщо він здається недосяжним або абстрактним. Цей центр можна трактувати як концептуальний, емоційний або фізичний центр, що постійно перебуває в русі і змінюється в залежності від обставин. У цьому контексті, питання про те, що є центром людини або сну, стає не просто риторичним, але і метафізичним. Н. Гейман піднімає вічні питання, які стосуються визначення центру не лише як географічного поняття, але і як символічного, екзистенційного центру, що визначає сутність людини, суспільства, і навіть світу. Чи існує справжній центр у житті, чи це лише ілюзія, створена для того, щоб дати людині відчуття стабільності в хаотичному світі? І чи можна взагалі знайти цей центр, коли світ постійно змінюється? У такий спосіб Н. Гейман запрошує реципієнта до роздумів про місце людини в світі, про її зв'язок з оточенням і про те, як ми можемо знайти свій власний «центр» у житті, не зважаючи на всі труднощі та невизначеності. Роман спонукає до глибшого осмислення нашого існування, задаючи питання, на які немає простих відповідей, але які важливо ставити знову і знову.

Переплетення різних вірувань і культурних традицій, що формує американський фольклор, знайшло яскраве відображення в образі Джона Чепмана (John Charman), відомого як Джонні-яблучне сім'ячко (Johnny Appleseed). Н. Гейман змальовує його як фігуру, яка є не просто міфом, але й уособленням своєрідного американського духу – новатора, першопрохідця і християнського провідника, який прокладає нові шляхи як у буквальному, так і в духовному сенсі. Чепман – це не лише символ американської ініціативності, але й приклад морального і релігійного авторитету, який

формувався на тлі зростаючої ідентичності нації. Цей образ, як «сільськогосподарський ентузіаст», першим зініціював закладку яблучних садів на Середньому Заході Америки, що стало однією з причин його популярності та обожнювання. Яблуко, що стало символом Чепмана, у фольклорі часто асоціюється з ідеями знання, спокуси та відродження. Таким чином, через його фігуру Н. Гейман підкреслює, як нові міфи можуть вирости на підґрунті давніх символів, адаптуючи їх до нових культурних контекстів. Чепман постає як унікальний персонаж, що втілює ідеали миру, злагоди та духовного пробудження. Його місіонерська діяльність, заснована на християнських засадах, супроводжується особливим підходом до поширення віри. Автор майстерно відображає боротьбу Чепмана з алкоголізмом як частину його місіонерської діяльності, пропонуючи альтернативу у вигляді безалкогольного яблучного сидру (Gaiman, 2001: 293). Це свідчить не лише про турботу Чепмана про фізичне здоров'я людей, але й про його прагнення виховувати їх морально, показуючи, що духовність і культура мають важливе значення в побудові суспільства. Чепман зображений також непримиримим ворогом війни та поборником миру. Його обурення щодо можливих військових дій, висловлене у розмові з Віскі Джеком, підкреслює його відданість принципам ненасильства та проповіді добра: *«Dame Rumor says that you've been out talking to all manner of folk, offering them all manner of things. Says you're takin' the old folks on the warpath...»* (Gaiman, 2001: 293) / «Пані Чутка шепнула нам, що ти тут ходиш, зі всіма розмовляєш, різного наобіцяв. Наче закликаєш стариганів на стежку війни...». Ця характеристика Чепмана відображає ідею, що справжня сила полягає не в фізичній домінації, а в здатності об'єднувати людей на основі спільних моральних цінностей. Нарешті, Н. Гейман через образ Джона Чепмана розкриває ідею інклюзивності християнського вірування, яке Чепман прагнув донести до американських мешканців – як переселенців, так і корінних народів. Чепман стає мостом між різними культурами та народами, використовуючи релігійні істини для зміцнення соціальних зв'язків. Його місія показує, як віра може об'єднувати людей, створюючи нові міфи, що сприяють єдності й гармонії в суспільстві.

Важливим аспектом роману є те, що смерть Свіні не є кінцем його існування. Н. Гейман майстерно показує релятивність фізичної смерті у безмежному сакральному просторі, натякаючи на те, що смерть – це лише умовний перехід в інобуття. Це підтверджується сценою, коли Свіні

невидимо присутній на власних поминках, які організовують Тінь, Ібіс і Шакал – єгипетські боги смерті, адаптовані до американської реальності. Навіть після смерті Свіні не втрачає своєї особистості, залишаючись активним учасником подій, які відбуваються навколо нього. Це вказує на складну і багатовимірну природу персонажів Н. Геймана, які продовжують впливати на сюжет навіть після свого фізичного кінця. Пан Ібіс, який добре знає життєвий шлях Свіні, розповідає на поминальному бенкеті про його пригоди, захищеність ірландської священної скелі, любовні історії та божевілья, що надавало йому особливої енергії. Розповідь Ібіса відображає не лише історію конкретного персонажа, але й ширшу картину культурної ідентичності ірландців, які зберігали свої вірування та традиції, передаючи їх з покоління в покоління. Таким чином, Н. Гейман підкреслює, як міфи можуть еволюціонувати, адаптуватися і знаходити нове життя в нових культурах і контекстах. Описування сакральної гармонії й вірувань ірландців, що накопичувалися тисячоліттями, вказує на те, як важливо зберігати духовні й культурні цінності навіть у нових умовах. Однак, Н. Гейман також показує, як ці цінності можуть поступово втрачати свою силу, трансформуючись із предмета священного шанування у щось, що викликає лише захоплення або навіть насмішку. Це свідчить про процес деконструкції міфів у сучасному світі, де старі вірування поступово втрачають свою значимість, але водночас можуть отримати новий сенс у контексті сучасності.

Містичний підтекст сцени поминок Свіні не обмежується лише його незримою присутністю. Н. Гейман вводить у текст елементи, що підкреслюють складність взаємодії між світом живих і мертвих, а також можливість впливу мертвих на власний життєпис навіть після смерті. Коли Свіні починає втручатися в розповідь пана Ібіса, додаючи деталі та виправляючи неточності, автор натякає на те, що історія кожного персонажа – це динамічний процес, який триває і після завершення земного життя. Н. Гейман звертає особливу увагу на те, що такі постаті, як Свіні, стають жертвами людської байдужості. Смерть Свіні, викликана не лише фізичними умовами, але й забуттям, стає символом того, як суспільство може відштовхувати тих, хто більше не відповідає його потребам: *«Mad Sweeney showed you, dead of exposure and the cold and of being forgotten and surplus to requirements, ...»* (Gaiman, 2001: 216) / «Божевільний Свіні, який помер занедбаний від холоду, і від того, що про нього зовсім усі забули, і тому, що він виявився непотрібним».

Через розмірковування Свіні Н. Гейман вказує на стереотипність мислення, що панує серед людей. Тінь, як представник сучасної культури, спочатку впевнений, що Свіні, як ірландець, повинен пити «Гіннесс»: *«Stereotypes. You have to learn to think outside the box,» said the bearded man. «There's a lot more to Ireland than Guinness»* (Gaiman, 2001: 35) / «Стереотипи. Вчися думати сам, а не за схемою. В Ірландії набагато більше всього, ніж той «Гіннесс». Однак, автор використовує цей момент, щоб показати необхідність відмови від шаблонного мислення. Свіні, у своїх словах, звертає увагу на те, що Ірландія, як і будь-яка інша культура, є значно глибшою та складнішою, ніж поверхневі стереотипи, які її оточують. Це підкреслює головну ідею автора про те, що стереотипи обмежують сприйняття реальності, і тільки подолання цих шаблонів дозволяє побачити справжню багатогранність світу.

Образ Хінцельмана-Кобольда – переконлива ілюстрація того, як автор майстерно поєднує елементи міфології з реальністю, створюючи багатовимірний світ, у якому добро і зло існують у нерозривному зв'язку. Хінцельман постає перед читачем як двоїста істота, що втілює одночасно захисника та руйнівника. Це уособлення архетипу міфологічного героя, який жертвує невинними заради збереження миру та добробуту своєї громади, показуючи, як часто добро і зло переплітаються в людській історії. Жителі містечка Приозерне, свідомо чи ні, укладають цей фаустівський договір, погоджуючись на жахливу ціну за своє благополуччя – приносити в жертву дитину в обмін на його послугу оберігати місто. Ця угода є метафорою тих компромісів, на які люди часто йдуть у реальному житті, жертвуючи етичними принципами заради матеріальних благ або безпеки. Порівняння країни переселенців із пеклом несе в собі глибоку символіку: *«I made the lake. ...I figured that this country is hell on my kind of folk. It eats us. I didn't want to be eaten. So I made a deal. I gave them a lake, and I gave them prosperity ... And all it cost them was one child every winter»* (Gaiman, 2001: 467–468) / «Я викопав озеро... Я зрозумів, що ця країна – пекло. Вона поїдає нас. Я не хочу, щоб мене з'їли, тому я уклав угоду... Я дав їм озеро, і дав їм достаток... І це коштувало їм по дитині кожної зими». Цей образ розкриває темну сторону американської мрії, де бажання досягти успіху і добробуту іноді вимагає страшних жертв. Н. Гейман ставить під сумнів етику такої «угоди», підкреслюючи, що матеріальні здобутки часто купуються ціною втрати людяності. Хоча автор залишає надію для Хінцельмана на можливість

виходу із забуття, він робить це вкрай неоднозначно, увиразнюючи: відродження можливе лише через осмислення минулого й трансформацію свідомості. Це проявляється в дивовидді, яке є тим образом, що відтворюється у свідомості й уяві людини. Воно трансформується в оніричних візіях, вплітається в мереживо уявних картин і відтворюється в процесі змінності поколінь. Хінцельман, як символ колективної пам'яті, що живе в уяві наступних поколінь, нагадує про важливість збереження історичної правди і недопущення повторення тих самих помилок.

Процес міфологізації в романі «Американські боги» Н. Геймана досягає свого апогею в образі Віскі Джека (Вісаджек, Jack Daniel's), трикстера з індіанської міфології. Цей персонаж уособлює архетипного шахрая, який має свої корені в різних культурах і епохах, відображаючи універсальність трикстерських образів у світовій міфології. Н. Гейман майстерно поєднує цей міфічний мотив із сучасною культурою, перетворюючи Віскі Джека на символ культурного синтезу, де стародавні легенди переплітаються з новітніми реаліями (Radin, 1987). Образ Віскі Джека можна розглядати як позачасовий і позапросторовий, він втілює брехуна і шахрая, який знаходить свій шлях у будь-якій культурі і суспільстві. Найменування Інктомі – ще один важливий елемент у творі, який демонструє багатогранність трикстерського образу Віскі. Це ім'я, як і всі інші варіанти, підкреслює глобальний характер цього персонажа, його здатність пристосовуватися до різних культурних контекстів, залишаючись при цьому вірним своїй суті. Момент, коли автомобілістка згадує про діда, який розповідав «брудні і перчені» історії про Інктомі, підкреслює тісний зв'язок міфу з народною творчістю й усною традицією: *«Ah, she said. We call him Inktomi here. I think it's the same guy. My grandfather used to tell some pretty good stories about him. Of course, all the best of them were kind of dirty»* (Gaiman, 2001: 297) / «О», – вигукнула вона. «Ми тут називаємо його Інктомі. Я думаю – це той самий тип. Мій дідусь розповідав усіляке про нього. Звісно, все найкраще про нього було брудним і перченим». Таким чином, Віскі Джек втілює не лише міфологічну спадщину, але й культуру, яка формується з цієї спадщини. Н. Гейман виступає як творець нової міфології, де стародавні боги і духи живуть поруч із сучасними ідолами, такими як алкогольні бренди і поп-культура. Віскі Джек стає своєрідним мостом між минулим і сьогоденням, між міфом і реальністю, вказуючи на те, як традиції переосмислюються і набувають нового значення у сучасному світі.

Через метафорично-оніричний підтекст Н. Гейман розкриває глибокі психологічні й філософські аспекти бажання головного героя оживити свою дружину Лору. Це бажання, яке постійно переслідує Тінь, проявляється в його снах і фантазіях, що створюють атмосферу тривоги і таємничості. Н. Гейман майстерно використовує сни як засіб для розкриття внутрішнього світу героя, демонструючи, що підсвідомість може бути джерелом як надії, так і страху. Так, коли Віскі Джек цікавиться сновидіннями Тіні, де герой бачить себе на вежі з черепів, що символізує загибель і безсмертя, він підсвідомо розуміє важливість цих видінь: *«I was climbing a tower of skulls. There were huge birds flying around it. They had lightning in their wings. They were attacking me. The tower fell»* (Gaiman, 2001: 295) / *«Я видивався на вежу з черепів. Навколо літали велетенські птахи. В їхніх крилах причаїлися блискавки. Птахи напали на мене. І вежа впала»*.

Вежа з черепів у сні Тіні символізує баланс між життям і смертю, де кожен череп уособлює душу, яка вже пройшла через земне існування. Велетенські птахи, що нападають на Тінь, є уособленням тих сил, що намагаються зупинити його у прагненні повернути Лору до життя. Як зауважує Віскі Джек, всім людям сняться сни, проте не кожному сняться сни про Вакін'ян, птиць-громовиць. У кельтській міфології черепи часто символізують безсмертя душі, і тому їхнє зображення в романі підкреслює прагнення Тіні подолати межу між світами живих і мертвих. Втім, вердикт Віскі Джека є незаперечним: *«It's true. If you hunt the thunderbird you could bring your woman back. But she belongs to the wolf, in the dead places, not walking the land»* (Gaiman, 2001: 295) / *«Це правда. Якщо вполюєш птицю-громовицю, то ти зможеш оживити свою дружину. Але вона належить вовкові, вона в темних місцях, вона не має ходити по землі»*. Слова Віскі Джека, що тільки вполювавши птицю-громовицю, можна оживити Лору, створюють враження, що ця задача є одночасно і можливою, і неможливою. Н. Гейман грає на контрастах, показуючи, що навіть якщо герой досягне мети, результат може виявитися трагічним. Тінь стикається з усвідомленням, що, хоча він і може спробувати оживити Лору, її місце вже в царстві мертвих, у «темних місцях» під владою вовка. Це важливий момент для розуміння етичної та екзистенційної дилеми: чи варто втручатися в природний порядок речей, навіть якщо це можливе? З іншого боку, мотив віри і надії, який пронизує роман, знаходить своє відображення в символі землі – бізонолюдині, яка неодноразово

з'являється у сновидіннях і в уяві Тіні: *«What did the buffalo tell you? To believe. Good advice. Are you going to follow it?»* (Gaiman, 2001: 295) / *«Що тобі сказав бізон? Повірити. Хороша порада. Прислухаєшся?»*. Бізонолюдина втілює зв'язок із природою і традиціями, нагадуючи Тіні про важливість віри в краще, навіть у найтемніші часи. Вона стає своєрідним наставником, що направляє героя, підказуючи йому, що потрібно вірити, незважаючи на всі труднощі і невизначеності. Це підкреслює одну з ключових ідей Н. Геймана: віра і надія є важливими складовими людського існування, які допомагають долати життєві перешкоди.

Тінь опиняється перед вибором: намагатися змінити природний хід речей, ризикуючи порушити баланс між життям і смертю, або прийняти те, що не все в житті піддається контролю. Цей вибір підкреслює головний меседж роману: кожен повинен знайти свою віру і своє місце в світі, а також усвідомити, що смерть і втрата – невід'ємні частини людського досвіду. Образ людини-бізона відіграє важливу роль, виступаючи провідником змін і символом зв'язку між минулим та майбутнім. Цей персонаж, що постає у снах Тіні, не лише повідомляє про наближення великих подій, але й втілює ідею тісного зв'язку людини з природою та з землею, яка накопичує мудрість протягом тисячоліть. Повторювані появи людини-бізона в сновидіннях Тіні підкреслюють її важливість як духовного наставника і провідника у світі, де межі між реальністю і міфом розмиті. Особливо символічним є епізод, коли Тінь бачить цю істоту біля вогнища в підземній печері. Вогонь тут символізує життя, знання і просвітлення, а підземна печера – підсвідомість, де приховані істини стають явними. Людина-бізон, сидячи біля вогню, ніби пропонує Тіні відповіді на його найглибші питання, підготвулюючи його до майбутніх випробувань. Від неї протагоніст довідується про наближення бурі й про битву, яка незабаром відбудеться. Читач розуміє, що йдеться про битву між богами – старими й новими. Кульмінаційним моментом є остання поява людини-бізона, коли вона хвалить Тінь за внесок у встановлення миру. Це символічне визнання показує, що Тінь пройшов шлях від простого виконавця волі інших до активного учасника великої гри між богами. Його здатність забезпечити мир між старими і новими богами є ознакою його внутрішньої трансформації та здобуття глибшого розуміння світу. На запитання Тіні, чи є людина-бізон богом, той відповідає, що він – земля. Це твердження підкреслює зв'язок між людиною та природою, де земля виступає не лише як фізичний простір, а й як символ багатовікової мудрості

і життєвого досвіду. Н. Гейман наголошує на тому, що справжня сила полягає у знанні своїх коренів і в розумінні свого місця в історії, а також у здатності сприймати зміни і адаптуватися до них.

Висновки. Авторський онірично-міфологічний сюжет культового роману «Американські боги» Н. Геймана занурює читача у світ містифікації та символізму. Використовуючи стародавні сказання та перекази, автор майстерно описує психоемоційний стан своїх героїв, розкриваючи їхні приховані бажання та внутрішні конфлікти через сновидіння і видіння. Ці сни, як дзеркала підсвідомості, дозволяють героям заглянути в глибини власної душі, виявляючи те, що часто залишається невидимим у реальному світі.

Сукупність взаємопов'язаних міфів різних релігійних вірувань формує багатшаровий і складний наратив, що доповнює та поглиблює сюжетну лінію твору. Н. Гейман створює своєрідну мозаїку з міфологічних образів і символів, яка відображає багатоманітність культурного спадку людства. Ця

мозаїка не лише об'єднує різні елементи сюжету, але й надає йому особливої глибини і резонансу. Сон та сновидіння у романі виступають не лише як інструмент розкриття внутрішнього світу персонажів, але й як спосіб дослідження глибинних аспектів людської природи. Н. Гейман використовує їх для того, щоб показати, як міфи, які передаються з покоління в покоління, впливають на наше сприйняття світу і самих себе. Ця взаємодія між свідомістю і міфом створює унікальну атмосферу роману, де кожен персонаж – це не просто учасник подій, а носій певного архетипу, що втілює універсальні людські переживання та прагнення.

У романі «Американські боги» Н. Гейман майстерно поєднує елементи реального й фантастичного, створюючи текст, який можна читати на багатьох рівнях – як пригодницький роман, як міфологічне дослідження, як глибоке філософське есе. Кожен з цих рівнів збагачує інші, утворюючи гармонійне й глибоке полотно, яке відкриває нові аспекти при кожному перечитуванні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шутяк Л. Боги, яких ми не хотіли: феномен Ніла Геймана. *Шпальта*. 2021. URL: <https://shpalta.media/2021/11/19/bogi-yakix-mi-ne-xotili-fenomen-nila-gejmana/>
2. Bolonik K. Books In Brief: Fiction & Poetry. *The New York Times*. 29.07.2001. URL: <https://www.nytimes.com/2001/07/29/books/books-in-brief-fiction-poetry-319619.html>
3. Gaiman N. American Gods. New York: HarperCollins e-books, 2001. 537 p. URL: <https://www.harpercollins.com/products/american-gods-the-tenth-anniversary-edition-enhanced-edition-neil-gaiman?variant=39428455235618>
4. Radin P. The Trickster. A study in American Indian Mythology. With commentaries by Karl Kerényi and C.G. Jung; Introductory essay by Stanley Diamond. New York: Schocken books, 1987. 214 p. URL: <https://www.amazon.com/Trickster-Study-American-Indian-Mythology/dp/0805203516?asin=0805203516&revisionId=&format=4&depth=1166>
5. Stuever H. Starz's stylish 'American Gods' is long on concept, but short on momentum. *Washington Post*. 27.04.2017. URL: https://www.washingtonpost.com/entertainment/tv/starzs-stylish-american-gods-is-long-on-concept-but-short-on-momentum/2017/04/27/71afdf4-2ab5-11e7-b605-33413c691853_story.html

REFERENCES

1. Shutyak L. (2021) Bohy, yakykh my ne khotily: fenomen Nila Geymana. *Shpal'ta* [The Gods We Didn't Want: The Neil Gaiman Phenomenon. Column]. *Shpalta*. URL: <https://shpalta.media/2021/11/19/bogi-yakix-mi-ne-xotili-fenomen-nila-gejmana/> [in Ukrainian].
2. Bolonik K. (2001) Books In Brief: Fiction & Poetry. *The New York Times*. 29.07.2001. URL: <https://www.nytimes.com/2001/07/29/books/books-in-brief-fiction-poetry-319619.html>
3. Gaiman N. (2001) American Gods. New York: HarperCollins e-books. 537 p. URL: <https://www.harpercollins.com/products/american-gods-the-tenth-anniversary-edition-enhanced-edition-neil-gaiman?variant=39428455235618>
4. Radin P. (1987) The Trickster. A study in American Indian Mythology. With commentaries by Karl Kerényi and C.G. Jung; Introductory essay by Stanley Diamond. New York: Schocken books. 214 p. URL: <https://www.amazon.com/Trickster-Study-American-Indian-Mythology/dp/0805203516?asin=0805203516&revisionId=&format=4&depth=1166>
5. Stuever H. (2017) Starz's stylish 'American Gods' is long on concept, but short on momentum. *Washington Post*. 27.04.2017. URL: https://www.washingtonpost.com/entertainment/tv/starzs-stylish-american-gods-is-long-on-concept-but-short-on-momentum/2017/04/27/71afdf4-2ab5-11e7-b605-33413c691853_story.html

UDC 811.111'276 : 004 : 621.45

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-1-26>

Marharyta HELETKA,

orcid.org/0000-0003-1249-9139

PhD of Philology,

Associate Professor at the Department of Applied Linguistics

National Aerospace University "Kharkiv Aviation Institute"

(Kharkiv, Ukraine) m.heletka@khai.edu

Valentyna KRAVCHUK,

orcid.org/0000-0003-2857-2580

Senior Lecturer at the Department of Applied Linguistics

National Aerospace University "Kharkiv Aviation Institute"

(Kharkiv, Ukraine) v.kravchuk@khai.edu

Maksym YAKOVENKO,

orcid.org/0009-0008-4264-3174

Graduate Student at the Department of Applied Linguistics

National Aerospace University "Kharkiv Aviation Institute"

(Kharkiv, Ukraine) m.m.yakovenko@student.khai.edu

HOW TO CREATE A MODERN ENGLISH-UKRAINIAN GLOSSARY OF TERMS FOR RESEARCH-ENGINEERING FIELD OF UAV AND USE IT FOR ACADEMIC PURPOSES

This article focuses on the distinctive features of developing a modern user-friendly English-Ukrainian glossary for research-engineering field of drones that are more formally known as unmanned aerial vehicles (UAVs) or unmanned aircraft systems. Currently, UAV is the most frequently used term denoting the flying object employed for recreational and professional civilian applications. However, UAVs used for military missions are often referred to as drones. Both terms are umbrella terms. They build up a large open term system which needs to be studied from the point of view of lexicography and translation.

In the era of rapid technological development and the growing number, importance, and active use of drones, the need for standardization and unification of terminology becomes increasingly relevant. The research aims to study the specifics of UAV terminology, to provide its semantic categorization and describe the methods for term translation and principles of glossary compilation.

It includes a detailed analysis of specific strategies for creating a modern electronic glossary: manual compilation based on expert knowledge and automated stacking using software such as Anaconda Navigator, Spyder, Microsoft Word and Excel, ABBYY Lingvo, DSL Compiler, and Anki.

Creating a glossary includes collecting and pre-processing texts, identifying key terms, translating, and adapting them. The creation of a glossary aims to improve communication in the scientific and technical fields and professionalism by correctly using terminology in different contexts.

The paper describes the practical application of the created glossary when teaching students courses of Terminology, Theory and Practice of Translation etc. including creating ANKI cards and interactive quizzes in Telegram to test their knowledge. Hence, the novel contribution of this study is to provide concrete recommendations and tools for practical use that will contribute to deeper understanding and better use of specialized glossary terms, which will be helpful in further development and standardization of terminology in the fast-growing UAV industry.

Key words: *glossary, dictionary, terminology, term, UAV, translation, NLTK, tokenization, lemmatization, stemming, corpus, Python, Anki, QuizBot.*

Маргарита ГЕЛЕТКА,

orcid.org/0000-0003-1249-9139

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри прикладної лінгвістики

Національного аерокосмічного університету «Харківський авіаційний інститут»

(Харків, Україна) *m.heletka@khai.edu*

Валентина КРАВЧУК,

orcid.org/0000-0003-2857-2580

старший викладач кафедри прикладної лінгвістики

Національного аерокосмічного університету «Харківський авіаційний інститут»

(Харків, Україна) *v.kravchuk@khai.edu*

Максим ЯКОВЕНКО,

orcid.org/0009-0008-4264-3174

магістр кафедри прикладної лінгвістики

Національного аерокосмічного університету «Харківський авіаційний інститут»

(Харків, Україна) *m.m.yakovenko@student.khai.edu*

ОСОБЛИВОСТІ СТВОРЕННЯ СУЧАСНОГО АНГЛО-УКРАЇНСЬКОГО СЛОВНИКА ТЕРМІНІВ ДЛЯ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ГАЛУЗІ БПЛА ТА ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ З НАЧАЛЬНОЮ МЕТОЮ

Подана стаття присвячена особливостям створення сучасного зручного у використанні англо-українського глосарію у галузі безпілотних літальних апаратів (БПЛА) або безпілотних авіаційних систем. У наш час БПЛА є найбільш часто використовуваним терміном для позначення літальних об'єктів, які використовують для рекреаційних і професійних цивільних цілей. Однак БПЛА, які використовують для військових завдань, часто називають дронами. Обидва терміни є узагальнювальними. Вони утворюють велику відкриту терміносистему, яку необхідно вивчати з точки зору лексикографії та перекладу.

В епоху стрімкого розвитку технологій та зростання кількості, значення та активного використання дронів потреба стандартизації та уніфікації термінології стає все більш актуальною. Метою дослідження є вивчення специфіки термінології БПЛА, проведення її семантичної категоризації та опис способів перекладу термінів та принципів укладання глосарію.

Стаття містить детальний аналіз конкретних стратегій створення сучасного електронного глосарію: ручне складання на основі експертних знань і автоматизоване стекування за допомогою програмного забезпечення, такого як *Anaconda Navigator*, *Spyder*, *Microsoft Word* і *Excel*, *ABBYY Lingvo*, *DSL Compiler* і *Anki*.

Створення глосарію передбачає збір і попереднє оброблення текстів, визначення ключових термінів, їх переклад і адаптацію. Створення глосарію має на меті покращити комунікацію в науково-технічній сфері шляхом правильного використання термінології в різних контекстах.

У статті описано практичне застосування створеного глосарію під час викладання курсів термінології, теорії та практики перекладу тощо, включаючи створення карток ANKI та інтерактивних тестів у *Telegram* для перевірки знань. Таким чином, новим внеском цього дослідження є надання конкретних рекомендацій та інструментів для практичного використання укладеного глосарію, що сприятиме глибшому розумінню та кращому використанню спеціалізованих термінів і буде корисним у подальшому розвитку та стандартизації термінології у активно розбудовуваній галузі БПЛА.

Ключові слова: глосарій, словник, термінологія, термін, БПЛА, переклад, *NLTK*, токенизація, лематизація, стемінг, корпус, *Python*, *Anki*, *QuizBot*.

Articulation of issue. With the rapid advancements in technology, particularly in drone manufacturing and operation, the need for standardized and precise terminology has become increasingly essential (Bulyk-Verkhola, 2016 : 112). This study investigates the English terminology of unmanned aerial vehicles (UAVs). Standardizing the terminology is especially important for the industry's development and integration into the global scientific community (Kuznietsova, 2017 : 80).

The **relevance** of the study of terminology and the creation of a glossary on technologies of drone manufacturing and operation is excellent due to the rapid development of this industry worldwide. Despite the growing number of studies and publications in this area, a comprehensive glossary of terminology at a sufficiently detailed level has yet to be created. The utilization of modern drones is becoming increasingly prevalent in diverse fields, including agriculture, logistics, defense, and science. This underscores

the necessity for establishing a unified terminology framework to facilitate effective communication and collaboration among professionals.

This paper aims to research and analyse the English-language terminology used in drone manufacturing and operation, with the subsequent development of guidelines for its translation into Ukrainian. This includes creating an English-Ukrainian glossary and with the help of specific software for this purpose. The paper also focuses on the terminology standardization and improvement communication quality in the scientific and technical fields.

The research deals with a critical analysis of the methodologies, the collection and processing of terms, translation and adaptation of terms, development of guidelines for English-Ukrainian translation and modelling the glossary itself.

Aviation terminology used in English-language sources on unmanned aerial vehicles (UAVs) must be gathered and processed to facilitate analysis and classification. This process involves removing non-semantic components and highlighting key terms.

The terms collected should be translated and adapted into Ukrainian, with due consideration given to the context of their use. It is essential to guarantee the precision, coherence, and intelligibility of the definitions provided.

The objective is to develop guidelines for standardizing terminology in the UAV industry. The recommendations should include methods for utilizing digital resources in student learning and assessment.

The study employed a range of **methodologies** to develop an English-Ukrainian glossary of terms for the research-engineering field of unmanned aerial vehicles (UAVs):

1. A critical analysis of primary sources:

A critical analysis of scientific papers on terminology, including theoretical aspects terminology as a science. A study of the historical development and contemporary state of English-language aviation terminology related to drone manufacturing and operation technologies (Lerner, 2005 : 2);

2. The analysis of dictionary definitions and word-formation analysis that allows selecting relevant key terms and their structural and semantic characteristics;

3. Structural and semantic analysis that enables the specifics of the terms to be comprehended;

4. Comparative method involves the comparison of the original texts with the translated ones to ensure the accuracy and consistency of terms;

5. The method of continuous sampling, namely the study of terminological units in technical texts

and the terms of related fields to form the relevant research material. This allowed for a complete and comprehensive study of the terms;

6. Statistical method that implied the analysis of the usage, distribution and semantic proximity of the terms selected. This helped to establish the structure of the semantic field and explore the style of using terms

The primary **material** for the study includes a corpus of texts that included more than 50 different sources. The corpus of texts comprised scientific articles, books, manuals, and other materials on the manufacture and operation of drones. The total volume of collected materials was 5,407 pages, equivalent to approximately two million words before initial processing. A substantial corpus of scientific works on terminology was consulted, which addressed the theoretical aspects of the creation and use of terminology in the field of aviation and UAVs. Various professional dictionaries and reference books, online resources, and specialized software were employed to assist with the compilation and translation of terms. The sources mentioned above ensured the accuracy of definitions and standardized terminology.

Several software tools have been employed for creating the glossary, including Anaconda Navigator and Spyder used to analyse and process large amounts of textual data; Microsoft Word and Excel used to systematize and organize the terms selected and ABBYY Lingvo x6 as the principal tool used to create the glossary. The option of DSL Compiler has been used to create and compile terminology databases.

Students who study to be translators, in particular in such an industry-specific area as UAV manufacture, need to remember a lot of terms. So besides creating and using ABBYY Lingvo x6, they can benefit from extra learning software.

Our choice is Anki. It is a free open resource that allows one to create flash cards for learning new vocabulary. Besides, it is content-agnostic and supports images, audio, videos and scientific markup (via LaTeX).

Another tool for successful language and terminology learning is social messengers with their range of options, especially most popular ones among the students. One of these tools is Quiz Bot in a digital platform Telegram that helps students to remember new notions and terms as well as test their knowledge.

These technologies not only encourage effective memorisation but also facilitate the development of deep understanding and confident use of new terms in the UAV domain. This approach integrates vocabulary into everyday learning practice, making language learning more meaningful and effective, which meets the modern requirements for language education.

A **glossary** is a structured list of terms, concepts, or terminology that provides definitions, explanations, or interpretations of specific terms used in a particular field, text, or document (Dictionary.com). Glossaries are commonly included in textbooks, books, research papers, and other publications to facilitate readers' understanding of terms, especially those who may not be familiar with the professional vocabulary of the field. Over the years, several prominent scholars have made significant contributions to the development of glossaries and dictionaries. For example, the English lexicographer Samuel Johnson, known for his groundbreaking work 'A Dictionary of the English Language' (1755), set a new standard for lexicography. Noah Webster's 'An American Dictionary of the English Language' (1828) played a pivotal role in shaping American English. In the French-speaking world, Émile Littré is celebrated for his 'Dictionnaire de la langue française' (1872-1877). Moving to more recent times, the Oxford English Dictionary, spearheaded by James Murray and completed by a team of editors, remains a monumental achievement in English lexicography. Ukrainian scholars have made significant contributions to lexicography, creating important glossaries and dictionaries throughout history. Pamvo Berynda's 'Lexicon Slavenorosskiy' (1627) was one of the first East Slavic explanatory dictionaries, containing about 7,000 entries of Church Slavonic words. Yevhen Tymchenko focused on historical lexicography, producing the 'Historical Dictionary of the Ukrainian Language' (1930-1932) and materials for a dictionary of 15th-18th century Ukrainian. Borys Hrinchenko's four-volume 'Dictionary of the Ukrainian Language' (1907-1909) is a landmark work with 68,000 words. Ahatanhel Krymsky, a polyglot and orientalist, worked on a Ukrainian-Russian dictionary and various etymological studies. Ivan Ohienko (Metropolitan Ilarion) contributed an etymological-semantic dictionary and included extensive glossaries in his 'History of the Ukrainian Literary Language'. Oleksa Horbach compiled several dialectal dictionaries, including one for the South Lemko dialect. Vasyl Nimchuk worked on historical lexicography, particularly the 'Dictionary of the Ukrainian Language of the 16th – First Half of the 17th Century'. These scholars' works have been crucial in preserving and studying the Ukrainian language, its historical development, and dialects. Their efforts span centuries, from early modern times to the 20th century, reflecting the evolving nature of the Ukrainian language and the scholarly approaches to its study. Each dictionary or glossary not only captured the language of its time but also contributed to the standardization and understanding

of Ukrainian. From explaining Church Slavonic terms to documenting regional dialects and tracing etymologies, these works form a rich tapestry of Ukrainian lexicography, demonstrating the depth and breadth of scholarly engagement with the language throughout its history.

A glossary aims to clarify unfamiliar or outdated words, provide clear and understandable definitions of terms, promote a better understanding of specialized terminology, and ensure unambiguous interpretation of concepts. A glossary, also known as a terminology base, is an organized collection of approved translations for specific terms. These can be technical terms, industry-specific jargon, or just set words that are used frequently in specific content. Glossaries are of different types depending on their objective and intended audience. They can be of general purpose, i.e., covering terms from different fields, or industry-related, focusing on a particular topic or industry, e.g., medicine, law, or information technology (Kovaliv, 2007 : 231).

The drone terminology includes various terms and concepts related to unmanned aerial vehicles (UAVs) or drones. To maximize the coverage of the structural and semantic content of the drone terminology, we define the main classifications of drones, their main objectives, and the main concepts and principles of this terminology.

There is no unified standard when it comes to UAV classification. Defence agencies have their classification standards, and civilians have their flexible categories for UAVs. They classify them by size, range, and endurance and use the tier system used by the military. The website of the US National Aviation Intelligence Integration Office provides a good overview of the world's UAV classification categories.

A drone is an unmanned aircraft. Drones are more formally known as unmanned aerial vehicles (UAVs) or unmanned aircraft systems. Essentially, a drone is a flying robot that can be remotely controlled or fly autonomously using software-controlled flight plans in its embedded systems, which work in conjunction with onboard sensors and a Global Positioning System (GPS) (www.Techtarget).

UAVs were most often associated with the military. They were initially used for anti-aircraft target practice, intelligence gathering and, more controversially, as weapons platforms. For military purposes, drones can be sent on missions deemed too dangerous for human pilots in manned aircraft. Personally owned civilian drones, however, have a range of different professional and recreational uses, including the following: search and rescue,

surveillance, traffic monitoring, weather monitoring, firefighting, personal use, drone-based photography, videography, agriculture, delivery services etc.

To classify by size, we can distinguish the following subclasses (Fahlstrom, 2002): very small UAVs, micro or nano UAVs, small UAVs, mini UAVs, medium UAVs and large UAVs.

UAVs can also be classified by range and endurance, including the subclasses designed by the US military: very close-range UAVs, close-range UAVs, short-range UAVs, mid-range UAVs, and endurance UAVs

The total number of terms in the UAV research-engineering field is 700. They include: nouns – 408 terms; noun phrases – 256 terms; adjectives – 14 terms.

We have also obtained the data reflecting the frequency of different translation methods, which is an important aspect of understanding the quality and accuracy of translated terms.

Tracing (332 terms) is the most common method, which indicates its efficiency in adapting terms into the Ukrainian language. Addition (119 terms) and transliteration (109 terms) were also extensively used, indicating the need to preserve the original form or phonetic similarity of terms. Substitution (103 terms) and deletion (5 terms) were used to tailor terms to the Ukrainian language context but were less common. Descriptive translation (32 terms) and substitution/tracing (1 term) were used to describe the terms in more detail and adapt them to a specific context when greater precision or adaptation to a specific context was required.

There are several methods of creating a glossary, the choice of which depends on the purpose of its creation, available resources, and the specifics of the terminology. The main methods include:

1) Manual compilation:

- Expert method. A group of experts in the relevant field compiles the glossary.
- Questionnaire method. Questionnaires with terms and fields for defining and describing them are distributed to experts in the field;

2) Automated compilation:

- A method of term extraction. Automatic extraction of terms from texts using special software.
- Machine learning method. Training a machine model on a data set containing terms and their definitions;

3) Mixed methods:

- A combination of manual and automated methods. Using experts to verify and correct the results of automated term extraction.

For the creation of glossaries, particularly for translation and localization, specialized software

programs assist in the translation process and terminology management. The following software products are given as examples that might be of service for this purpose.

SmartCAT is another popular automated translation tool that supports glossary creation and provides post-editing capabilities. It facilitates effective collaboration between translators and ensures consistency in the use of terms (www.polilingua.com).

MemoQ enables the creation of glossaries and facilitates translation speed by storing data and providing pre-prepared translation templates. This tool represents a robust solution for managing translation projects and terminology (www.polilingua.com).

Wordfast offers the capacity to create industry-specific dictionaries of terms and abbreviations, thereby facilitating the control of the quality of translations. It is a user-friendly translation software that facilitates the efficient management of terminology (www.polilingua.com).

OmegaT is a translation software that facilitates the creation of glossaries and offers post-editing tools. The software offers effective terminology management, facilitating more productive work for translators (www.polilingua.com).

The **Déjà Vu** software enables the creation of glossaries and facilitates the translation process by utilizing stored data and pre-existing translation templates. This application represents a valuable resource for translators, offering an effective solution for terminology management (www.polilingua.com).

Transit NXT Professional enables the creation of industry-specific dictionaries of terms and abbreviations, facilitating the control of the quality of the translations produced. This application offers translators a convenient tool for effective terminology management (www.polilingua.com).

Crowdin is a translation collaboration platform that enables the creation of glossaries, thereby providing translators access to contextual information and facilitating the consistent use of terminology across languages. Furthermore, Crowdin offers voting and proofreading functionality, which enables the selection of the most appropriate translation following a collaborative voting process on proposals (www.polilingua.com).

Microsoft Office applications are also frequently employed to create glossaries. Microsoft Word allows users to format text and easily create tables and lists of terms. Microsoft Excel offers the possibility of structured data storage, allowing the creation of databases of terms, which can then be sorted and filtered. The utilization of formulas and macros in

Excel enables the automation of specific processes, such as adding new terms or updating existing definitions (www.polilingua.com).

ABBY Lingvo is a widely recognized and utilized glossary software application. The software enables users to create personalized dictionaries, add new terms and their definitions, and conveniently organize information. Furthermore, it can support many languages, rendering it an invaluable asset for those engaged in multilingual endeavours (www.abbyy-lingvo.com).

Anaconda Navigator and Spyder are software tools that analyze data and execute scientific calculations. Although not explicitly designed for glossary creation, their text processing and big data analysis capabilities can automatically extract terms from texts and process them further. The use of Python, which is supported by these tools, enables the creation of specialized scripts that can automate the glossary creation process. Anki is an electronic flash card maker that can also be utilized to create glossaries. The software allows users to create cards with terms and their definitions, as well as to add images and audio. Furthermore, cards can be organized into sets for easy reference. Anki boasts a powerful term repetition feature that facilitates memorizing and learning new vocabulary (www.polilingua.com).

A specialized Python program was developed to identify and select key terms from a wide range of English-language aviation terminology, focusing on those terms relevant to the subject of drones. The fundamental principle underlying its operation is analysing and processing a pre-prepared corpus of texts. The corpus, compiled by the author, comprises materials from over 50 sources, including books on aviation topics, reference books, and scientific papers, with a total volume of over 5,000 pages. The processing procedure entails the removal of non-semantic elements, including punctuation marks, numbers, and other irrelevant components, to optimize subsequent analysis and highlight the most significant terms.

The fundamental concept of the program is the utilization of the Natural Language Toolkit technologies in Python, specifically:

1) **Tokenization** is the process of segmenting text into individual words or tokens. The Natural Language Toolkit (NLTK) provides various tools for tokenizing text, employing various methods, including separating text into individual tokens based on space, punctuation, and other criteria;

2) **Lemmatization** is the process of reducing words to their basic forms (lemmas). The process of reducing words to their fundamental forms (lemmas) is known as lemmatization. To illustrate, ‘runs’ is transformed into ‘run’ The NLTK word lemmatization

module facilitates the reduction of words to their fundamental forms;

3) **Stemming** is the process of removing affixes (prefixes and suffixes) from words in order to reduce them to their stems. The process of removing affixes (prefixes and suffixes) from words to reduce them to their stem. To illustrate, the word ‘bigger’ can be transformed into ‘big’ NLTK supports a range of stemming algorithms, including Porter and Snowball;

4) The process of **stop word removal** involves eliminating words that are considered to be superfluous or irrelevant within a given context. This process involves removing words from the text that do not contribute any meaningful information, such as ‘and’, ‘or’, ‘a’, and so forth. NLTK contains a list of standard stop words and the capacity to utilize user-defined lists;

5) **Part of Speech Tagging**: The process of assigning parts of speech to each word in the text. NLTK offers tools that facilitate the automatic identification of the parts of speech associated with each word, utilizing built-in models;

6) **Term frequency** is the number of times a term appears in a text – the number of instances of each word in a document. The NLTK can be employed to calculate the frequency of each word in a text.

As a result of implementing these and other functionalities in the code, the program generates a Word document where words are ordered in descending order of their frequency of occurrence in the analysed corpus of texts (ref. Fig. 1). Each word is assigned to a part of speech; however, it should be noted that some words were misclassified, which is an unavoidable limitation in the absence of additional manual analysis of each word in the corpus. Furthermore, the program determines and displays the percentage of occurrences of each word in the text relative to the total number of words in the material under study.

	A	B	C	D
1	Word	POS	Frequency	Percentage
2	aircraft	NN	8383	1.049181
3	system	NN	8330	1.042548
4	control	NN	6041	0.756066
5	uav	JJ	5971	0.747305
6	flight	NN	5379	0.673213
7	drone	NN	4758	0.595491
8	battery	NN	3023	0.378346
9	using	VBG	2945	0.368584
10	design	NN	2621	0.328033
11	operation	NN	2601	0.32553
12	data	NNS	2597	0.32503

Fig. 1. The result of text processing

The frequency of use of a term in the text is not a determining factor in its inclusion in the glossary. For instance, the term *aircraft* that occurs over 8,000 times, will not be included due to its broad applicability and incompatibility with the highly specialized terms that are the subject of the study. Nevertheless, the analysis of the frequency of use of the terms enabled the formation of a list of words actively used in the scientific and professional literature of the relevant field. This ensures a reasonable choice of terms based on the data obtained.

The glossary's sources of terms are not limited to the selected corpus of texts. A further search was conducted for terms in additional sources, including online resources and specialized forums, to ensure the greatest possible relevance. This was necessary because even a relatively large corpus of texts can only cover some of the terms used in the aviation industry, particularly in the context of unmanned aerial vehicles (UAVs).

An XLSX file was created to facilitate the organization and visualization of the information. It contains the following fields: word, definition in English, abbreviations, part of speech, definition in Ukrainian, translation, frequency of use, frequency in percentage, and translation method. A small fragment of this table is presented in Fig. 2:

685	Winglet	A small, vertical or semi-vertical projection on the wing of an unmanned aerial vehicle (UAV). The objective is to enhance aerodynamic performance by reducing the adverse effects of drag and increasing the lift-to-drag ratio, thereby improving the vehicle's fuel efficiency and range.	Номіни	Клише крила	2	0.0002703	Діалектизм
686	Wingtip	Outboard edges of an aircraft's wings, typically located at the ends of the wingspan. Wingtips play a crucial role in aerodynamics by reducing drag and improving efficiency during flight. Various designs of wingtips exist, including rounded, squared, and winglets, each tailored to optimize performance.	Номіни	Зовнішні краї крила літака, зазвичай розташовані на кінцях розмаху крила. Зовнішні краї відіграють важливу роль в аеродинаміці, зменшуючи опір і підвищуючи ефективність під час польоту. Існують різні конструкції крил, адаптовані до	5	0.0006258	Каліграфічний

Fig. 2. Part of XLSX glossary

The total number of terms is 700. The largest category is that of nouns, which account for 406 terms. Noun phrases constitute the second largest category, with 256 terms. Adjectives account for 14 terms, while noun plural and combined forms, such as noun/adjective, noun/verb, and noun/adjective/verb, account for two terms. Finally, there is one term each for adjective/adverb and verb.

The diagram below provides a visual representation of this distribution, offering a clear understanding

of the frequency of different parts of speech among the UAV glossary terms (ref. Fig. 3). This facilitates a more efficient navigation of the glossary structure and content and an enhanced comprehension of the most prevalent types of terms within a given field of knowledge.

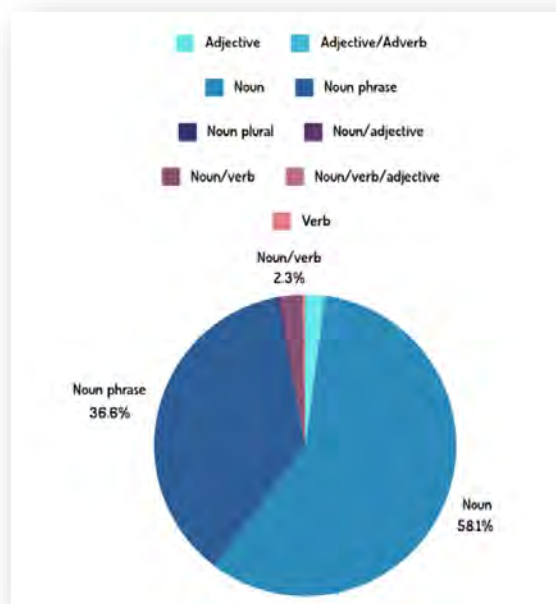

Fig. 3. Visual representation of PoS distribution

Additionally, a diagram (see Fig. 4) is provided, which visualizes the distribution of translation transformation used. This facilitates a clear understanding of the frequency of utilization of different translation transformation methods among the glossary terms.

The most common method is tracing, which indicates its effectiveness in adapting terms to the Ukrainian language. Furthermore, addition (119 terms) and transliteration (109 terms) are frequently employed, suggesting the necessity to maintain the original form or phonetic similarity of terms. Substitution (103 terms) and omission (5 terms) are employed to adapt terms to the Ukrainian language context, although they are less prevalent. Descriptive translation (32 terms) and substitution/tracing (1 term) are employed to provide a more detailed description or adaptation of terms when greater precision or adaptation to a specific context is required (Khaidari, 2015 : 148). The distribution of the transformation use is shown in Fig. 4.

Let us focus on creating a glossary in **ABBY Lingvo** using the **DSL language**. Creating a dictionary in ABBYY Lingvo using a Domain-Specific Language (DSL) represents a distinctive approach to developing and maintaining language

resources. A domain-specific language (DSL) is a specialized programming language designed to solve specific problems or solutions in a particular field. In the context of ABBYY Lingvo, using a Domain-Specific Language (DSL) enables the creation of dictionaries that can be integrated into text translation applications. This approach ensures high accuracy and flexibility in processing language data.

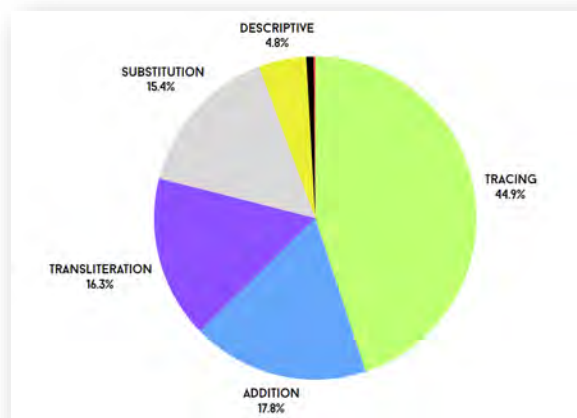

Fig. 4. Visual representation of translation transformations distribution

Creating a word card in ABBYY Lingvo is straightforward and comprises the following steps: The DSL dictionary can be created in any text editor. The process can be conducted using the standard Notepad application. A simple text file is created. Each line commences with a service part, followed by user information enclosed in quotation marks and separated from the service part by a single space. The header comprises the name of the dictionary (UAV GLOSSARY), the source language (English), and the target language (Ukrainian). Once the header has been created, the next step is populating the dictionary. Each card must have both a title and text. The title should comprise the word or phrase to be translated and placed on a separate line, with the first position reserved for this information. The card's text may contain the translation, as well as any additional information considered helpful by the dictionary's author. The card's text should be placed on the line following the title, and the text may span any number of lines. It is recommended that each line of card text should begin with a space or a tab character (TAB key). This straightforward approach enables the title to be distinguished from the accompanying text. The DSL language exhibits considerable flexibility in its syntax, employing what are known as tags. We will now create our word card (ref. Fig. 5). The DSL tags were employed to achieve this, adding media, links, a

colored font, a comment area, and a translation. After writing the code, we save the file in DSL format and change its encoding to UNICEF. After that, we launch ABBYY Lingvo DSL Compiler X6 and create the dictionary file. Once created, we run the file and see that our dictionary has been added to ABBYY Lingvo.

Fig. 5. Example of a created card in ABBYY Lingvo glossary

The exact process has been repeated for the remaining 699 words in the glossary, adding or deleting tags as required for each word.

In parallel with the problem of glossary creation, a question arises of how students who train to be terminologists and translators can study the terms to perform high-quality industry-related translation. For this purpose, two popular training techniques have been selected, namely Anki and Telegram Quiz Bot). Both are popular and user-friendly online resources, which students opt for educational reasons.

Anki is a software application designed to create and utilize electronic cards based on the interval repetition method. This method allows for the optimization of the process of memorizing large amounts of information by repeating the material with a gradual increase in the intervals between sessions. In addition, a glossary has been created for this program. The process of creating a glossary in this program is also relatively straightforward. The following steps are taken to achieve this: We modify our Excel file with the glossary words, delete unnecessary columns, and leave only the translation word. A text file should be created, and the data, words, and translations transferred to it. An Unmanned Aerial Vehicle (UAV) deck is created, the .txt file is imported, tab delimitation is selected, and all 700 words are added to the deck. The result is shown in Fig. 6.

The Telegram Quiz Bot is an interactive tool designed for creating and managing quizzes and tests. It allows users to create custom multiple-choice questions, modify quizzes, and share them with others. The bot supports various question types, including text and multimedia, making it a versatile tool for educational purposes. It can be used for learning vocabulary or testing knowledge.

700 notes found in file. Of those:
 700 new notes imported. Show

▼ Details

#	Status	Поля
1	Додано	2.4 GHz Spread Spectrum, Спектр 2,4 ГГц
2	Додано	3D Mesh, 3D-сітка
3	Додано	Above Ground Level, Над рівнем землі
4	Додано	Accelerometer, Акселерометр
5	Додано	Accumulator, Акумулятор
6	Додано	Acro mode, Режим "Акро"
7	Додано	Active flow control, Активне регулювання потоку
8	Додано	ActiveTrack, Технологія "ActiveTrack"
9	Додано	Ad hoc On-Demand Distance Vector Routing, Технологія "AODV"
10	Додано	Adaptability, Адаптивність
11	Додано	Advanced persistent threat, Просунута постійна мережева загроза
12	Додано	Aerial Photography, Аерофотозйомка

Fig. 6. Anki deck of UAV terms

To create a Quiz Bot, users need to find the bot on Telegram using the @QuizBot tag, launch the bot, and send the /newquiz command to start creating a new quiz. Users are prompted to provide the quiz's name, a title, and an optional description. The bot then guides users through creating questions and, once completed, the quiz is ready to be published.

The Quiz Bot in Telegram is a useful tool for creating vocabulary and terminology tests. It simplifies the process of creating and sharing tests, making it easier for educators and students to exchange learning materials. Additionally, the incorporation of multimedia elements makes tests more engaging, and the automated scoring system provides personalized feedback to users. The example of a question created based on our glossary is provided in Fig. 7.

We undertook several unique tasks that led to significant results in the creation of a cutting-edge English-Ukrainian glossary for the scientific and technical field of unmanned aerial vehicles (UAVs). We conducted a critical analysis, focusing on the nuances of aviation terminology, to evaluate the effectiveness of existing methods for creating glossaries. This distinctive approach enabled us to identify the most effective procedures for the collection, processing, and translation of terms.

The terminology was collected from English-language sources on UAVs, allowing for the terms to be analysed and classified. Non-semantic components were excised, and key terms were identified. The terminology was translated and adapted into Ukrainian, with due consideration given to the context of its use. The definitions were ensured to be accurate, consistent, and straightforward. Recommendations were formulated to standardize terminology in the field of unmanned aerial vehicles. They include methods for using digital resources in teaching and student assessment.

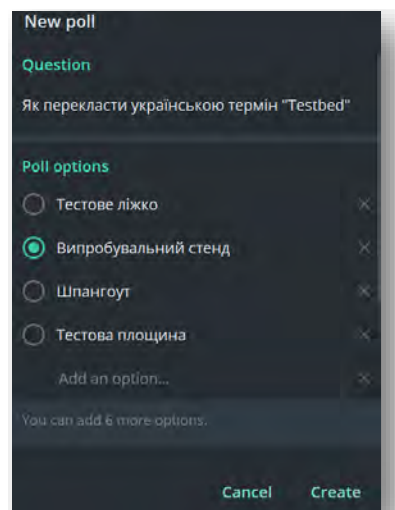

Fig. 7. An example question of our quiz

A glossary of English-Ukrainian terms has been compiled for the scientific and technical field of UAVs. Subsequently, the glossary has been tested in a practical teaching context, with students using it as a reference tool. A glossary in Microsoft Word was created, along with ANKI and DSL cards, and an interactive quiz has been developed and made available on Telegram.

The creation of the glossary of UAV terms has played a pivotal role in enhancing communication and professionalism within the scientific and technical fields. By ensuring the consistent and appropriate use of terminology across diverse contexts, our research has significantly contributed to developing and standardizing terminology in the rapidly growing field of UAVs. We have provided practical guidance and tools that will undoubtedly improve the understanding and use of specialized vocabulary in translation.

BIBLIOGRAPHY

1. Булик-Верхола С. З. Основи термінознавства : навч. посіб. Вид. 3-є допов. Львів : Львівська політехніка, 2016. 192 с.
2. Конспект лекцій з курсу «Термінологія» для студентів 4 курсу спеціальності «Переклад» для усіх форм навчання / Кузнецова І.В. Запоріжжя, 2017. 86 с.
3. Повний перелік CAT-інструментів на ринку. Від перекладача для перекладача: the ultimate updated list : вебсайт URL: https://www.polilingua.com/blog/post/cat_tools.htm (дата звернення: 01/08/2024)

4. Хайдарі Н. І., Журавель Т.В. Поняття перекладацьких трансформацій та проблема їх класифікації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Філологія*. 2015. № 19, т. 2. С. 148–150.
5. Multitran : вебсайт. URL: <https://www.multitran.com> (дата звернення: 16.07.2024)
6. Dictionary.com : вебсайт. URL: <https://www.dictionary.com/browse/glossary> (дата звернення: 04.08.2024)
7. АBBYY Lingvo : вебсайт. URL: <https://mtsoft.kiev.ua/product/abbyu-lingvo-x5> (дата звернення 05.08.2024)
8. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 1. 608 с.
9. Lerner K. L. A Concise Guide to Use and Analysis of Primary Sources. Cambridge : Harvard University, 2005. P. 3.
10. Techtarger : вебсайт. URL: <https://www.techtarger.com/iotagenda/definition/drone> (дата звернення: 02.08.2024)
11. Fahlstrom P. G., Gleason T. J., Sadraey M. H. Introduction to UAV Systems. United Kingdom: Wiley, 2022. 464 p.

REFERENCES

1. Bulyk-Verkhola S. Z. (2016) *Osnovy terminoznavstva [The basics of terminology] : navch. posib. Vyd. 3-ye dopov. Lviv : Lvivska politekhnika, 2016. 192 s. [in Ukrainian]*.
2. *Konspekt leksii z kursu «Terminolohiia» dlia studentiv 4 kursu spetsialnosti «Pereklad» dlia usikh form navchannia [Lectures on terminology for the undergraduate students learning Translation for everyone] / Kuznietsova I.V. Zaporizhzhia, 2017. 86 s. [in Ukrainian]*.
3. *Povnyi perelik CAT-instrumentiv na rynku. Vid perekladacha dlia perekladacha: the ultimate updated list [The full list of CAT tools on the market. From translators to translators: the ultimate updated list] : website. URL: https://www.polilingua.com/blog/post/cat_tools.htm (Last accessed: 01/08/2024)*
4. Khaidari N. I., Zhuravel T.V. (2015) *Poniattia perekladatskykh transformatsii ta problema yikh klasyfikatsii [The concept of translational transformations and their classification]. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser. Filolohiia. - Scientific Bulletin of the International University of Humanities. Serial Philology. 2015. № 19, t. 2. S. 148–150. [in Ukrainian]*.
5. Multitran : website. URL: <https://www.multitran.com> (last accessed: 16.07.2024)
6. Dictionary.com : website. URL: <https://www.dictionary.com/browse/glossary> (Last accessed: 04.08.2024)
7. АBBYY Lingvo : website. URL: <https://mtsoft.kiev.ua/product/abbyy-lingvo-x5> (Last accessed : 05.08.2024)
8. *Literaturoznavcha entsyklopediia [Encyclopaedia on literature] : u 2 t. [in 2 vol.] / Yu. I. Kovaliv. Kyiv : VTs «Akademii», 2007. T. 1. 608 s. [in Ukrainian]*.
9. Lerner K. L. (2005) *A Concise Guide to Use and Analysis of Primary Sources. Cambridge : Harvard University, 2005. P. 3.*
10. Techtarger : website. URL: <https://www.techtarger.com/iotagenda/definition/drone> (Last accessed: 02.08.2024)
11. Fahlstrom P. G., Gleason T. J., Sadraey M. H. (2022) *Introduction to UAV Systems. United Kingdom: Wiley, 2022. 464 p.*

УДК 378. 016: 808. 5]: 070. 42
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-1-27>

Дар'я ДАЦЕНКО,
orcid.org/0009-0001-7584-6022
аспірантка кафедри української мови
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) d.datsenko.asp@kubg.edu.ua

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ЖУРНАЛІСТІВ НА ЗАНЯТТЯХ МОВОЗНАВЧИХ ДИСЦИПЛІН

Статтю присвячено дослідженню проблеми інноваційних технологій формування риторичної компетентності майбутніх журналістів на заняттях мовознавчих дисциплін.

Різномасштабне студіювання й аналіз наукової літератури, спеціальних досліджень дало змогу з'ясувати, що проблема впровадження інноваційних технологій навчання здобувачів закладів загальної середньої та вищої освіти в останнє двадцятиліття стала предметом зацікавленості багатьох українських педагогів, психологів та лінгводидактів, у працях яких проаналізовано й обґрунтовано зміст понять: «технологія», «технологія навчання», «інноваційні технології», описано й узагальнено перспективний досвід педагогічних колективів закладів освіти різних типів практичної реалізації технологій навчання в освітньому процесі. Підкреслено деяку термінологічну розбіжність у тлумаченні змісту понять «технології навчання», «інноваційні технології». У процесі аналізу змістових характеристик означених понять, розроблених дослідниками, виявлено значну різноманітність у їх тлумаченні, зокрема зміст поняття «технології навчання» схарактеризовано як педагогічну систему; як систему знань; як модель; науку; мистецтво педагога; опис проектування освітнього процесу; компонування форм, методів, прийомів, засобів навчання; алгоритм організації ефективного формування тих чи тих компетентностей тощо. Педагогічна категорія «інноваційні технології» й донині в науковій літературі не має уніфікованого визначення, очевидно, через відносно суб'єктивне ставлення як здобувачів освітнього процесу, так і дослідників означеної проблеми до розуміння одного із складників поняття «інновації», що асоціюється з певним часовим проміжком, а також із досвідом його використання в освітній практиці.

У дослідженні зміст поняття «інноваційні технології навчання мовознавчих дисциплін» тлумачимо як моделювання освітнього процесу шляхом реалізації оптимальних методів, прийомів, сучасних електронних засобів навчання; цілеспрямовану послідовну взаємообумовлену діяльність викладача і студентів з урахуванням особистісної професійно-освітньої орієнтації кожного із суб'єктів освітнього процесу, спрямовану на розвиток індивідуальної творчості, особистісної ініціативи, вироблення доброзичливих стосунків у міжособистісній взаємодії задля ефективного формування риторичної компетентності майбутніх журналістів на заняттях мовознавчих дисциплін.

Схарактеризовано педагогічні та лінгводидактичні аспекти впровадження інноваційних технологій формування риторичної компетентності майбутніх журналістів на заняттях мовознавчих дисциплін із виокремленням етапів застосування пропонованих технологій, механізмів пізнавальної діяльності суб'єктів освітнього процесу, вибору продуктивних лінгводидактичних стратегій із задіянням електронних ресурсів навчання.

Ключові слова: технології навчання, інноваційні технології, інноваційні технології навчання мовознавчих дисциплін, риторична компетентність майбутніх журналістів, електронні ресурси навчання.

Daria DATSENKO,
orcid.org/0009-0001-7584-6022
Graduate student at the Department of the Ukrainian Language
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University
(Kyiv, Ukraine) d.datsenko.asp@kubg.edu.ua

INNOVATIVE TECHNOLOGIES FOR THE FORMATION OF RHETORICAL COMPETENCE IN FUTURE JOURNALISTS IN LINGUISTIC CLASSES

The article deals with the research of innovative technologies for the formation of rhetorical competence in future journalists in linguistic classes.

A multi-aspect study and analysis of scientific literature and special studies made it possible to find out that in the last twenty years, the issue of introducing innovative technologies to teach students of general secondary and higher education institutions has become the matter of concern to numerous Ukrainian teachers, psychologists and linguists, and in their works the content of concepts "technology", "teaching technology", and "innovative technologies" was analyzed and substantiated, the promising experience gained by pedagogical teams at educational institutions exploiting various

types of practical implementation of learning technologies in the educational process is described and summarized. Some terminological discrepancies in construing the content of the concepts "learning technologies" and "innovative technologies" are emphasized. In the process of analyzing the content characteristics of the abovementioned concepts specified by the researchers, a significant diversity in the interpretation thereof was revealed, notably, the content of the concept "teaching technology" was defined as a pedagogical system; a system of knowledge; a model; science; teaching art; description of educational process design; combination of forms, methods, techniques, teaching aids; an algorithm for providing the effective formation of certain competencies, etc. The pedagogical category "innovative technologies" is still not defined in a unified manner in the scientific literature, obviously, due to the relatively subjective attitude of both students and researchers of the specified problem to one of the components of the concept "innovation", which is associated with a certain period of time, as well as with the experience of its use in educational practice.

In the study, the content of the concept "innovative teaching technologies of linguistic disciplines" is interpreted as the modelling the educational process through the implementation of optimal methods, techniques, and modern electronic teaching aids; purposeful, consistent, interdependent activity of the teacher and students, considering both personal and professional-educational focus of each subject of the educational process, aimed at the development of individual creativity, personal initiative, friendly relations in interpersonal interaction for the effective formation of rhetorical competence in future journalists in linguistic classes.

Pedagogical and linguistic didactic aspects of the implementation of innovative technologies for the formation of rhetorical competence in future journalists in linguistics classes are characterized, highlighting the stages of application of the proposed technologies, the mechanisms of cognitive activity of the subjects of the educational process, the choice of productive linguistic and didactic strategies involving electronic learning resources.

Key words: *learning technologies, innovative technologies, innovative learning technologies for teaching linguistic disciplines, rhetorical competence of future journalists, electronic teaching and learning resources.*

Постановка проблеми. Соціально-економічні зміни, домінування компетентнісної парадигми в усіх ланках української освіти, запити суспільства на висококваліфікованого, компетентного національно свідомого фахівця медійної галузі з розвиненим критичним мисленням, емоційним інтелектом, що досконало володіє державною (українською) мовою, здатний до самостійних дій, осмисленого аналізу, самопрезентації, значно посилюють актуальність проблеми формування у майбутніх журналістів мовної та мовленнєвої майстерності.

В останнє десятиліття функціонування журналістики як важливої галузі спостережено оновлення змісту освітніх програм, методичного супроводу в контексті впровадження інноваційних технологій формування фахових і загальних компетентностей майбутніх журналістів, риторичної зокрема, значущість і актуальність якої у системі вищої освіти підтверджена відповідною законодавчою базою (Закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття), Національна доктрина розвитку освіти України в XXI столітті, Концепція мовної освіти України, Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти, Національна стратегія розвитку освіти в Україні, Стандарт вищої освіти за спеціальністю 061 «Журналістика» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки).

Освітніми програмами з мовознавчих дисциплін для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти зі спеціальності 061 «Журналістика»

окреслено такі основні результати навчання студентів: аналізувати й продукувати тексти різної жанрово-стильової належності в усній та писемній формах, інтерпретувати опрацьовану інформацію, готувати запитання, виступи, репортажі, інтерв'ю, вести діалоги, бесіди професійної спрямованості, адаптувати й оприлюднювати здобуту з різних ресурсів достовірну інформацію.

Аналіз останніх досліджень. Проблемі впровадження сучасних інноваційних технологій навчання здобувачів вищої освіти присвячено праці: філософів, психологів, лінгвістів (В. Андрущенко, Ф. Бацевич, І. Бех, М. Ковалик, Т. Космеда, О. Коханова, В. Кремень, Л. Мацько, В. Огнев'юк, Г. Сагач, П. Саух, О. Сергєєнкова та ін.). Опрацювання спеціальної літератури засвідчує, що теорію інноваційних освітніх технологій у контексті євроінтеграції, ігрових технологій навчання як однієї з інноваційних форм навчально-виховного процесу, інтерактивних технологій формування риторичної культури майбутніх викладачів вищої школи, інноваційних методів розвитку професійної компетентності педагогів багатоаспектно досліджували (Т. Баюта, О. Залюбівська, Л. Каніболоцька, Т. Конівіцька, М. Онопрієнко, О. Пометун, В. Третько, О. Шевченко та ін.). Багатовекторна проблема впровадження інноваційних технологій формування риторичної компетентності фахівців різних галузей стала предметом досліджень українських лінгводидактів (З. Бакум, А. Богущ, В. Вітчук, Н. Голуб, С. Горобець, О. Горошкіна, Т. Горохова, М. Греб, Р. Дружененко, О. Караман, С. Караман, О. Копусь, О. Кучерук, В. Нищета, І. Нагрибельна, Л. Овсієнко, С. Омельчук та ін.).

Недостатньо дослідженою й донині є проблема впровадження інноваційних технологій формування риторичної компетентності майбутніх журналістів на заняттях мовознавчих дисциплін. Крім того, не усталилася єдина позиція дослідників обраної проблеми щодо чіткого витлумачення понять «педагогічні технології», «інноваційні технології», «ігрові технології», «інтерактивні технології» тощо.

Аналіз праць науковців різних галузей з обраної проблеми дає підстави констатувати, що зміст базових понять «технології навчання», «інноваційні технології» у широкому контексті потлумачено дещо з різних позицій з урахуванням специфіки освітнього закладу, вікової категорії суб'єктів освітнього процесу тощо. Теоретико-прикладні аспекти проблеми впровадження інноваційних технологій формування риторичної компетентності майбутніх журналістів на заняттях мовознавчих дисциплін із передбачуваною інтеграцією змісту, урахуванням мети й окреслених результатів навчання кожної із дисциплін донині не знайшли належного висвітлення в сучасному педагогічному дискурсі.

Мета статті – проаналізувати й описати сучасні інноваційні технології формування риторичної компетентності майбутніх журналістів у процесі навчання мовознавчих дисциплін.

Для реалізації мети визначено такі завдання: опрацювати, з'ясувати зміст понять: «технологія навчання», «інноваційні технології», уточнити змістове наповнення поняття «інноваційні технології навчання мовознавчих дисциплін»; схарактеризувати інноваційні технології формування риторичної компетентності майбутніх журналістів з урахуванням мети й окреслених результатів навчання мовознавчих дисциплін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Продуктивне формування риторичної компетентності майбутніх журналістів в умовах динамічного інформаційного суспільства складно уявити без оновлення методичних засад риторичної підготовки під час засвоєння мовознавчих дисциплін з огляду на підвищені професійні запити й потреби сучасних фахівців медійної сфери. Слушними у цьому контексті вважаємо міркування науковців та освітян-практиків про доцільність оптимізації освітнього процесу здобувачів вищої освіти через упровадження інноваційних педагогічних технологій, які охоплюють множину сучасних засобів і ресурсів (Батюта; Гречановська, Кравець; Залюбівська; Конівіцька; Третько).

Вивчення й аналіз змісту наукових праць, присвячених проблемі педагогічних технологій, ілю-

струють активне прагнення дослідників певним чином їх описати системно за відповідними критеріями, ознаками, виокремивши дидактичний потенціал кожного з них, а також визначити й описати етапи застосування конкретних технологій в освітньому процесі. Під час аналізу змістових характеристик базових понять дослідження: «технології навчання», «інноваційні технології» виявлено значну різноманітність у їх тлумаченні. Так, зміст поняття «технології навчання» схарактеризовано багатоаспектно і з різних позицій, а саме: як педагогічну систему; як систему знань; як модель; науку; мистецтво педагога; опис проектування освітнього процесу; компонування форм, методів, прийомів, засобів навчання; алгоритм організації ефективного формування тих чи тих компетентностей тощо. Зміст термінологічного поняття «інноваційні технології» й донині в науковій літературі не має уніфікованого визначення. У дослідженні базове поняття «інноваційні технології навчання мовознавчих дисциплін» тлумачимо як моделювання освітнього процесу шляхом застосування оптимальних методів, прийомів, сучасних електронних засобів навчання; цілеспрямовану послідовну взаємообумовлену діяльність викладача і студентів з урахуванням особистісної професійно-освітньої орієнтації кожного із суб'єктів освітнього процесу, спрямовану на розвиток індивідуальної мовотворчості, особистісної ініціативи, вироблення доброзичливих стосунків у міжособистісній взаємодії задля ефективного формування риторичної компетентності майбутніх журналістів.

Сучасні дослідники інноваційні технології умовно згрупували в такі різновиди: «особистісно орієнтовані», «когнітивно орієнтовані», «діяльнісно орієнтовані» з виокремленням таких структурних складників: «ігрові технології», «діалогові технології», «проектні технології», які досить часто характеризують як «інноваційні методи навчання», «ігрові методи», «діалогові методи», «проектні методи», що за їх твердженням, вибороли собі статус ефективних для застосування в освітньому процесі здобувачів будь-якої вікової групи. Незважаючи на те, що в педагогічній науці ще не усталилася єдина позиція дослідників щодо чіткого витлумачення змісту понять «інноваційні технології», «інноваційні методи»; «ігрові технології», «ігрові методи»; «інтерактивні технології», «інтерактивні методи», «інтерактивне навчання», що й дало змогу встановити розбіжності у визначенні складників інноваційних технологій та інтерактивної побудови освітнього процесу, належність означених педагогічних понять до методів чи технологій навчання. З'ясовано, що

всі дослідники означеної проблеми визначальною перевагою інтерактивного навчання, інноваційних технологій називають мету, зокрема: створення умов і ситуацій міжособистісної взаємодії всіх учасників освітнього процесу, коли студенти самостійно відкривають і здобувають знання, розвивають критичне мислення й формують індивідуальну риторичну компетентність у різних сегментах навчальних дисциплін, мовознавчого циклу зокрема. Крім того, дослідники виокремлюють у кожній інноваційній технології, кожному описаному інтерактивному навчанні етапи реалізації тієї чи тієї технології, механізми пізнавальної діяльності студентів, вибір продуктивних лінгводидактичних стратегій із задіянням електронних ресурсів у процесі навчання (Батюта; Гречановська, Кравець; Залюбівська; Конівіцька; Нищета; Онопрієнко; Пометун; Третько; Шевченко).

На нашу думку, багатогранність професійних завдань майбутніх журналістів, особливості феномену «риторична компетентність», інтегративна його сутність, що віддзеркалюється в змісті навчальних дисциплін мовознавчого циклу підтверджує доцільність поєднання елементів різних видів навчання, а саме: колективного (навчальні дискусії; виступи-імпровізації; публічні виступи; круглі столи; форуми тощо); кооперативного (навчання в команді; проєктні методи навчання; колективні захисти проєктів); тренінгового (розвиток правильної вимови; формування культури мовлення; вироблення чіткої інтонації, виразної дикції й голосу; імпровізація; самопрезентація; широке застосування різноманітних риторичних вправ і завдань); професійно-ситуативного навчання (ситуаційні завдання; ділова гра; кейс-метод; моделювання й розв'язання проблемних професійних ситуацій) (Залюбівська, 2018 : 107-109; Каніболоцька, 2016 : 103-104).

Принагідно зауважимо, що нами враховано доцільність поєднання елементів різних видів навчання, а обрана для впровадження інноваційна технологія формування риторичної компетентності майбутніх журналістів на заняттях мовознавчих дисциплін має безпосередньо корелювати з очікуваними результатами навчання, пріоритетними параметрами професійного стандарту, сучасною освітньою стратегією у підготовці фахівців медійної галузі, шляхами реалізації пропонованої лінгводидактичної стратегії, а також задіяння електронних ресурсів і механізмів активізації пізнавальної діяльності кожного із суб'єктів освітнього процесу.

Узагальнення теоретичних напрацювань з обраної проблеми дало змогу з'ясувати, що в психолого-

педагогічній та лінгводидактичній науці розроблено значну кількість інноваційних педагогічних технологій. Задля розроблення методики формування риторичної компетентності майбутніх журналістів на заняттях мовознавчих дисциплін, услід за Т. Конівіцькою, у статті виокремлено й описано такі пріоритетні технології формування риторичної компетентності майбутнього фахівця: особистісно орієнтовані, когнітивно орієнтовані й діяльнісно орієнтовані технології (Конівіцька, 2020 : 82).

Доцільність *особистісно орієнтованої технології* на заняттях мовознавчих дисциплін очевидна, оскільки ґрунтується на засадах суб'єкт-суб'єктної взаємодії і сприяє розвитку індивідуальної мовленнєвої самобутності особистості, її творчого потенціалу, лінгвокреативності, самостійності, готовності до комунікативної діяльності й рефлексії. Багатоваріантні особистісно орієнтовані технології, як свідчать результати теоретико-експериментальних досліджень, успішно реалізуються в освітньому процесі вищої школи множиною інтерактивних методів навчання, імітаційних ігор професійного спрямування, тренінгів і т. ін.

Когнітивно орієнтовані технології мають належне психологічне підґрунтя, передбачають розвиток уяви, асоціативного мислення й безпосередньо спрямовані на багатогранний розвиток інтелектуальних здібностей здобувачів освіти. Психолінгвістика як галузь когнітивної психології досліджує взаємозв'язок мови й мислення, способи продукування, оброблення й інтерпретування усної та писемної інформації, комунікативні стратегії під час міжособистісної взаємодії, інші аспекти мовленнєвої діяльності особистості, що є надважливими у формуванні риторичної компетентності майбутніх журналістів (Онопрієнко, 2011 : 70-71). Змістовий діапазон мовознавчих дисциплін для студентів спеціальності 061 «Журналістика» дає змогу задіювати значний мовний ресурс з фонетики, орфоєпії, риторики, української мови за професійним спрямуванням для ефективної організації активної мовленнєво-мисленнєвої діяльності суб'єктів освітнього процесу. Як переконують наші спостереження, формуванню риторичної компетентності майбутніх журналістів на заняттях мовознавчих дисциплін сприяють діалогові методи навчання, професійно-ситуативне навчання, дискусії, захисти проєктів тощо, оскільки містять численний методичний інструментарій і розвивальний дидактичний потенціал для індивідуалізації освітнього процесу й формування позитивної мотивації до саморозвитку, підвищення культури усного й писемного мовлення здобувачів вищої освіти.

Виразний прикладний характер мають діяльнісно орієнтовані технології, що передбачають формування практичних умінь і навичок майбутніх журналістів з урахуванням контексту подальшої професійної діяльності. Продуктивною, на наш погляд, є обґрунтована позиція В. Нищети, що процес запровадження діяльнісно орієнтованих технологій доцільно розглядати через призму комунікативної і риторичної діяльності, комунікативних і риторичних ситуацій (Нищета, 2017 : 207).

Методичні напрацювання науковців засвідчують, що, окрім описаних інноваційних технологій, доцільно впроваджувати на заняттях мовознавчих дисциплін елементи контекстного навчання з моделюванням професійних ситуацій, проведенням ділових ігор, захистом інформаційних, творчих і дослідницьких проєктів, що значно урізноманітнюють освітній процес й употужнюють базу для формування риторичної компетентності здобувачів вищої освіти. Не викликає сумніву й доцільність рекомендації дослідників обраної проблеми щодо активного застосування в освітньому процесі інтерактивних методів навчання, покликаних розвивати творче й критичне мислення, формувати навички самостійного розв'язання поставлених завдань, займати конструктивну позицію, прогнозувати, раціонально оцінювати діяльність, конкретні результати тощо (Батюта).

У широкому педагогічному дискурсі ХХІ століття статус утрадиційнених здобули комп'ютерно орієнтовані технології навчання, ресурсний потенціал яких забезпечує доступ до продуктивних засобів навчання у найрізноманітніших фор-

мах комунікації, підготовку виступів, авторських мультимедійних розробок тощо, а також сприяє інтенсифікації процесуальних аспектів освітнього процесу, міждисциплінарній інтеграції, формуванню у студентів інформаційної культури, розвитку комунікативних якостей, індивідуального мовного іміджу, риторичної компетентності.

Висновки. Студіювання, аналіз і синтез наукової літератури, спеціальних досліджень дали змогу з'ясувати, що проблема впровадження інноваційних технологій навчання здобувачів вищої освіти в останнє двадцятиліття стала предметом зацікавлень багатьох українських педагогів, психологів та лінгводидактів, у працях яких обґрунтовано зміст понять «технологія навчання», «інноваційні технології», описано й узагальнено перспективний досвід педагогічних колективів закладів освіти різних типів.

У процесі аналізу значної кількості описаних й обґрунтованих інноваційних технологій навчання здобувачів вищої освіти як теоретичне підґрунтя для розроблення методики формування риторичної компетентності майбутніх журналістів під час засвоєння мовознавчих дисциплін домінантними визнано: *особистісно орієнтовані, когнітивно орієнтовані й діяльнісно орієнтовані технології*, а також обґрунтовано доцільність упровадження елементів контекстного навчання з моделюванням професійних ситуацій, проведенням ділових ігор, захистом інформаційних, творчих і дослідницьких проєктів, що употужнюють процес формування риторичної компетентності майбутніх журналістів на заняттях мовознавчих дисциплін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Батюта Т.В. Інноваційні освітні технології в контексті євроінтеграції. URL: <http://confesp.fl.kpi.ua/fr/node/1213>.
2. Голуб Н.Б. Риторика у вищій школі: монографія. Черкаси: Брама-Україна, 2008. 400 с.
3. Горошкіна Олена, Караман Станіслав. Формування риторичної компетентності майбутніх учителів на міждисциплінарних засадах. *Наукові інновації та передові технології*. Серія «Педагогіка». 2023. № 4 (18). С. 357–370.
4. Гречановська О. В., Кравець Н. М. Ігрові технології навчання як одна з інноваційних форм навчально-виховного процесу ВНЗ. URL: <https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/1234565789/17640/2013/pdf.seguect-3>.
5. Залюбівська О. Б. Інтерактивна технологія формування риторичної культури майбутніх викладачів вищої школи//Вісник Вінницького політехнічного інституту. 2018. № 5. С. 105–113.
6. Каніboloцька Л. В. Педагогічні умови формування риторичної компетентності майбутніх викладачів вищих аграрних навчальних закладів у процесі фахової підготовки. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. Серія: Педагогіка, психологія, філософія. 2016. Вип. 239. С. 101–106.
7. Конівіцька Т. Я. Формування риторичної компетентності майбутніх психологів у закладах вищої освіти: дис.... канд. педагог. наук: 13.00.04. Львів, 2020. 343 с.
8. Нищета В. Методика формування риторичної компетентності учнів основної школи: монографія. Київ: «Центр учбової літератури», 2017. 340 с.
9. Онопрієнко М. В. Феномен когнітивної науки і технології. *Вісник Національного авіаційного університету*. Серія: Філософія. Культурологія. 2011. № 1. С. 68–72.
10. Педагогічна риторика: історія, теорія, практика: монографія/ [О. А. Кучерук, Н. Б. Голуб, О. М. Горошкіна, С. О. Караман та ін.]; за ред. О. А. Кучерук. Київ: КНТ, 2016. 258 с.
11. Пометун О. І. Енциклопедія інтерактивного навчання. Київ: А.С.К., 2007. 144 с.
12. Третько В. В. Міждисциплінарний підхід у підготовці майбутніх магістрів міжнародних відносин. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. 2013. № 6. С. 94–102.

13. Шевченко О. А. Інноваційні методи розвитку професійної компетентності педагогів в умовах післядипломної освіти. *Розвиток сучасної природничо-математичної освіти: реалії, проблеми якості, інновації*: матеріали Всеукр. наук. практ. конф. 21–28 жовтня 2013 року. № 4 (14).

REFERENCES

1. Batiuta T.V. Innovatsiini osvichni tekhnologii v konteksti yevrointehratsii [Innovative educational technologies in the context of European integration]. URL: <http://confesp.fl.kpi.ua/fr/node/1213> [in Ukrainian].
2. Holub N.B. (2008). Rytoryka u vyshchii shkoli: monohrafiia [Rhetoric in high school: a monograph]. Cherkasy: Brama-Ukraina. [in Ukrainian].
3. Goroshkina Olena, Karaman Stanislav. (2023). Formuvannia rytorychnoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv na mizhdystsyplinarnykh zasadakh [Formation of rhetorical competence of future teachers on interdisciplinary principles]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnologii. Seriia «Pedagogika»*. No 4 (18). S. 357–370. URI: <https://lib.iitta.dov.ua/id/eprint/735414> [in Ukrainian].
4. Hrechanovska O.V., Kravets N.M. Ihrovi tekhnologii navchannia yak odna z innovatsiinykh form navchalno-vykhovnoho protsesu VNZ [Gaming technologies as one of the innovative forms of educational process in tertiary sector]. URL: <https://ir.lib.Vntu.edu.ua/bitstream/handle/1234565789/17640/2013/pdf.seguect-3>. [in Ukrainian].
5. Zaliubivska O.B. (2018). Interaktyvna tekhnologhiia formuvannia rytorychnoi kultury maibutnikh vykladachiv vyshchoi shkoly [Interactive technology of formation of rhetorical culture of future teachers of higher education]. *Visnyk Vinnytskoho politekhnichnoho instytutu*. No5. Pp. 105–113. [in Ukrainian].
6. Kanibolotska L.V. (2016). Pedagogichni umovy formuvannia rytorychnoi kompetentnosti maibutnikh vykladachiv vyshchykh ahrarynykh navchalnykh zakladiv u protsesi fakhovoi pidhotovky [Pedagogical conditions for the formation of rhetorical competence of future teachers of higher agricultural educational institutions in the process of professional training]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Seriia: Pedagogika, psykholohiia, filozofii*. Vyp. 239. Pp. 101–106. [in Ukrainian].
7. Konivitska T.Ya. (2020). Formuvannia rytorychnoi kompetentnosti maibutnikh psykholohiv u zakladakh vyshchoi osvity [Formation of rhetorical competence in future psychologists in higher education institutions]. *Dys....kand. pedagog. nauk: 13.00.04 /Konivitska Tetiana Yaroslavivna*. Lviv. [in Ukrainian].
8. Nyshcheta V. (2017). Metodyka formuvannia rytorychnoi kompetentnosti uchniv osnovnoi shkoly: monohrafiia [Methodology of formation of rhetorical competence of pupils of the basic school: monograph]. Kyiv: “Tsentr uchbovoi literatury”. [in Ukrainian].
9. Onopriienko M.V. (2011). Fenomen kohnityvnoi nauky i tekhnologii. [The phenomenon of cognitive science and technology]. *Visnyk Natsionalnoho aviatyinoho universytetu. Seriia: Filozofii. Kulturolohiia*. No1. Pp. 68–72. [in Ukrainian].
10. Pedagogichna rytoryka: istoriia, teoriia, praktyka: monohrafiia [Pedagogical rhetoric: history, theory, practice: monograph]. (O.A.Kucheruk, N.B.Holub, O.M.Horoshkina. S.O.Karaman ta in.); za red. O.A.Kucheruk. Kyiv: KNT, 2016. [in Ukrainian].
11. Pometun O.I. (2007). Entsyklopediia interaktyvnoho navchannia [Encyclopedia of Interactive Learning]. Kyiv: A.S.K. [in Ukrainian].
12. Tretko V.V. (2013). Mizhdystsyplinarnyi pidkhid u pidhotovtsi maibutnikh mahistriv mizhnarodnykh vidnosyn [Interdisciplinary approach in the preparation of future Masters in International Relations]. *Osvita doroslykh: teoriia, dosvid, perspektyvy*. No6. Pp. 94–102. [in Ukrainian].
13. Shevchenko O.A. (2013). Innovatsiini metody rozvytku profesiinoi kompetentnosti pedagogiv v umovakh pisladyplomnoi osvity [Innovative methods for the development of professional competence of teachers in postgraduate education]. *Rozvytok suchasnoi pryrodnycho-matematychnoi osvity: realii, problemy yakosti, innovatsii: materialy Vseukr. nauk. prakt. conf. 21–28 zhovtnia 2013 roku*. No 4(14). URL: <http://www.zoippo.zp.ua/pages/el.gumal/pages/vip14.html>. [in Ukrainian].

УДК 821.161.2-311.9-313.2:316.77
 DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-1-28>

Павло ДЕМЕНКО,
 orcid.org/0009-0007-2058-2094
 аспірант кафедри зарубіжної літератури
 Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
 (Одеса, Україна) pd617619@gmail.com

«СОНЯЧНА МАШИНА» В. ВИННИЧЕНКА ЯК АНТИУТОПІЧНИЙ ТВІР З КОМУНІКАТИВНО-ФУНКЦІОНУВАЛЬНОГО ПІДХОДУ

В статті досліджується специфіка жанру антиутопії з комунікативно-функціонального підходу. Комунікативно-функціональний підхід дає можливість розглядати текст художнього твору як інтегральний з погляду дискурсології та теорії жанрів. Антиутопія, яка постає з утопії, відповідно має риси останньої та своєрідні специфічні ознаки. Сьогодні жанр антиутопії набуває ознак інших жанрових форм, що розмиває класичне розуміння антиутопії та дає право говорити про гібридність, конвергенцію, жанрову взаємодію.

У зв'язку зі зростаючою популярністю жанру постає проблема еволюції жанру в національних літературах, зокрема й українській, оскільки досліджень жанру української антиутопії мало.

Саме роман В. Винниченка «Сонячна машина», на наш погляд, стоїть у витоків української утопії, хоча дослідники виділяють в ньому риси пригодницького, філософського, науково-фантастичного романів, утопії й дистопії. Основу роману складає зображення негативних наслідків соціального експериментування, неконтрольованого впливу результатів науково-технічного прогресу на життя, особистісної деградації, яка стала причиною морального падіння суспільства – ці риси дають право визначати твір як соціальну антиутопію. В. Винниченко у своєму творі зображує різні соціальні системи і форми правління – від необмеженої влади капіталізму, де за гроші купуються уряди, титули, влада, до анархії, коли відсутні норми регулювання суспільства з боку влади. Специфіка твору полягає в урівнянні і нещадній критиці капіталістичних та комуністичних систем управління, анархії. Оптимізм і віра в людей, усвідомлення важливості спільної праці як основи життя – все це складає неповторність і своєрідність моделі художнього світу В. Винниченка.

Роман «Сонячна машина» з погляду комунікативно-функціонального започатковує в українській літературі індукувальну модель антиутопічного текстотипу, де жанр стає специфічним типом комунікації, з чого випливає, що антиутопія є комунікативним утворенням, повідомленням, засобом відображення суспільства, способом комунікації автора з читачем посередництвом тексту.

Ключові слова: текст, комунікація, художня комунікація, жанр, антиутопія, українська література, В. Винниченко.

Pavlo DEMENKO,
 orcid.org/0009-0007-2058-2094
 PhD student at the Department of Foreign Literature
 Odesa I. I. Mechnikov National University
 (Odesa, Ukraine) pd617619@gmail.com

“SOLAR MACHINE” BY V. VYNNYCHENKO AS A DYSTOPIAN WORK FROM THE COMMUNICATIVE AND FUNCTIONAL APPROACH

The article examines the specifics of the dystopia genre from a communicative-functional approach. The communicative-functional approach makes it possible to consider the text of an artistic work as integral from the point of view of discourse science and genre theory. A dystopia, which emerges from a utopia, accordingly has the features of the latter and its own specific characteristics. Today, the genre of dystopia acquires features of other genre forms, which blurs the classical understanding of dystopia and gives the right to talk about hybridity, convergence, genre interaction.

In connection with the growing popularity of the genre, there is a problem of the evolution of the genre in national literature, in particular Ukrainian literature, since there are few studies of the Ukrainian dystopia genre.

It is V. Vynnychenko's novel «Solar Machine», in our opinion, that stands at the origins of Ukrainian utopia, although researchers distinguish in it the features of adventure, philosophical, science fiction novels, utopia and dystopia. The basis of the novel is the depiction of the negative consequences of social experimentation, the uncontrolled impact of the results of scientific and technical progress on life, personal degradation, which caused the moral decline of society – these features give the right to define the work as a social dystopia. In his work, V. Vynnychenko depicts various social systems and forms of government – from the unlimited power of capitalism, where governments, titles, and power are bought for money, to anarchy, when there are no norms of social regulation by the government. The specificity of the work consists in leveling and merciless criticism of capitalist and communist management systems, anarchy. Optimism and faith in people,

awareness of the importance of joint work as the basis of life – all this makes up the uniqueness and originality of the model of the artistic world of V. Vynnychenko.

From the point of view of communicative and functional, the novel “Solar Machine» initiates in Ukrainian literature an inductive model of dystopian text type, where the genre becomes a specific type of communication, from which it follows that dystopia is a communicative formation, a message, a means of reflecting society, a way of communication between the author and the reader through the text.

Key words: text, communication, artistic communication, genre, dystopia, Ukrainian literature, V. Vynnychenko.

Постановка проблеми. Підхід до жанру та тексту антиутопії як засобу текстової комунікації – дискурсу – дає можливість розглянути літературні й суспільно-соціальні чинники творення антиутопії, враховуючи понятійний апарат і методики комунікативно-функціональної моделі сучасних літературознавчих досліджень. Саме з такого комунікативно-функціонального підходу антиутопічний твір В. Винниченка «Сонячна машина», не був предметом дослідження у сучасному вітчизняному літературознавстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Антиутопія постає з утопії, наукової фантастики, своїх жанрових ознак вона набуває теж з опозиції до цих жанрових утворень, однак у наш час антиутопія досить часто послуговується й ознаками інших жанрів, тому дослідники говорять про жанровий синтез, гібридність, конвергенцію, метаісторичність жанру.

Аналіз літератури з проблеми дослідження антиутопії свідчить про те, що єдиного концептуального підходу до її визначення немає. У сучасному літературознавстві існує підхід, який інтегрує теорію жанрів та дискурсологію. З погляду теорії жанру можна твердити, що жанр української антиутопії є однією з дискусійних галузей вивчення.

О. Ніколенко, А. Аністратенко розглядають виникнення й розвиток жанру антиутопії відповідно до прагматики часу, особливостей літературного процесу, суспільних змін. Кризь призму функціонування жанрів і жанрових систем аналізує антиутопію Г. Сабат, Коломієць, Проталова. Г. Сиваченко розглядає глибинні, не відразу помітні зв'язки літератури з дійсністю, з духовним змістом часу, зв'язки, які керують літературним процесом, пов'язуючи виникнення жанру з ідеологією суспільства, а їх зміну та боротьбу – з розвитком літературного процесу та суспільного життя. Ц. Тодоров, визнаючи жанрове поняття щодо літературного як поняття дискурсу, зауважує, що «жанр дискурсу залежить від суспільного лінгвістичного матеріалу» та «історично окресленої ідеології». Системою жанрів він називає «вибір, який суспільство робить серед усіх можливих кодифікацій дискурсу»

(Тодоров, 1983: 355-369). Суспільство вибирає й кодифікує акти, які найближче відповідають його ідеології. Р. Фаулер, підходячи до розгляду літератури з позицій дискурсу, бачить текст як посередника між користувачами мови, тобто текст, який не лише фіксує просто мовлення, але й свідомість, ідеологію, роль у суспільстві й класову приналежність того, хто є творцем цього тексту (Fowler, 1988). Отже, цілком справедливим є висновок, що антиутопічна література є засобом відображення суспільства, засобом реальної комунікації автора з читачем посередництвом тексту.

Твір В. Винниченка «Сонячна машина» як антиутопічний визначають не всі дослідники, тому **метою нашого дослідження** є аналіз роману з комунікативно-функціонального підходу як антиутопічного твору.

Виклад матеріалу. Визначаючи антиутопію як жанр, що сформувався в результаті узагальнення повторюваних ознак групи текстів, можемо говорити про комунікативно орієнтовану типологію текстів. Досить поширеним є поділ сфери спілкування на художню й нехудожню комунікацію, які послуговуються відповідно художніми й нехудожніми текстами. У текстах художньої комунікації всі форми відбиття дійсності підпорядковані суб'єктивному вибору автора. Антиутопічні риси художнього тексту виражаються при цьому експліцитно, вони запрограмовані жанровою моделлю, стали та кінцеві, однак завдяки парадигматичним особливостям художнього тексту через свою гнучкість, імпліцитність й варіативність, нечітку заданість, можуть мати безмежну кількість авторських текстових реалізацій та втілень.

В антиутопії текстові різновиди вирізняються фіксованою комунікативною сферою, а саме сферою художньої комунікації. Тому антиутопію з погляду жанру можна розглядати у декількох аспектах. Етимологія жанру, або генетичний аспект, ретроспекція його становлення та розвитку дає право говорити про «пам'ять жанру». Як уже зазначалося, точкою відліку у формуванні антиутопії є утопія й наукова фантастика. З генетичним аспектом дослідники традиційно пов'язують його структурні ознаки, композицію жанру антиутопії. Комунікативний аспект, який включає в себе систему установок, репрезентує

семантику, тематичне коло антиутопічних творів. За такого підходу жанр постає як «специфічний тип спілкування» (Бехта, 2004: 33), тип комунікації, тип культурної співвіднесеності людини й світу, в якому зафіксовані типові риси твору на рівні змісту, форми, функціонування й класифікація на їхній основі завершених творів. За такого підходу до жанру антиутопії текст твору визначається як комунікативне утворення, дискурс, що функціонує в системі комунікативної парадигми.

З погляду жанрової віднесеності роман В. Винниченка «Сонячна машина» складний і багатогранний, в ньому втілюються риси пригодницького, філософського, науково-фантастичного романів, утопії й дистопії. Безумовно, В. Винниченко стоїть біля витоків становлення та закріплення жанру антиутопії в українській літературі. Нерідко цей роман називають першим романом-утопією в українській літературі, хоча думки дослідників розходяться. Так, наприклад, В. Смирнів визначає першим українським утопічним твором казку Павла Крата «Коли зійшло сонце: оповідання з 2000 року», яке було опубліковано в Торонто в 1918 році (Smyrniw, 1996). Однак треба уточнити, що твір П. Крата – то мала жанрова форма, а стосовно роману, то, безумовно, для української літератури першим антиутопічним твором є «Сонячна машина» В. Винниченка, хоча дослідники по-різному визначають жанрову природу роману.

Погляди науковців з цього приводу різняться. Дослідники П. Федченко, Л. Сенік, А. Волков, П. Христюк, О. Гнідан, Л. Дем'янівська, Г. Костюк, О. Білецький відносять його до утопічного жанру. Натомість Г. Сиваченко, А. Градовський визначають його як роман-антиутопія. О. Оренчак розглядає цей твір як «антиутопічний роман з елементами утопії», наголошуючи на тому, що у творі відсутня авторська модель ідеального суспільства, оскільки проект вбачався авторові лише накресленим, а не реалістичним (Оренчак, 2021). Г. Сабат визначає роман як особливий жанровий синтез утопії і антиутопії, який вона окреслила як «пантопія» (Сабат, 2010). Нам справедливою здається думка Г. Сиваченко, яка визначає роман як антиутопічний.

З погляду комунікативно-функціонального підходу «Сонячна машина» є антиутопією, адже В. Винниченко у своєму творі, який вибудовано як дискурсивний, прогностично-футуристичний текст, аналізує різні соціальні системи і форми правління – від необмеженої влади капіталізму, де за гроші купуються уряди, титули, влада до анархії, відсутності регулювання суспільного життя

урядом. Автор доходить до невтішного висновку стосовно суспільних норм життя, що властиво антиутопії.

«Сонячна машина» В. Винниченка композиційно складається з 3 частин. У перших двох частинах домінуючими є риси детективного, пригодницького, науково-фантастичного роману, тоді як у 3 частині основний акцент переноситься на зображення антиутопічного суспільства. Дія роману відбувається в майбутньому в альтернативній Німеччині ХХ ст., де панує необмежена влада капіталу, одноосібна влада гумового фабриканта, банкіра Фрідріха Мертенса. В. Винниченко зображує капіталізм як суспільний лад і економічну систему, де наявна велика прірва між бідними і багатими, несправедливий розподіл ресурсів, влада зосереджена в руках багатіїв. Цій владі капіталу в творі протистоїть терористична організація ІНАРАК, яка уособлює комунізм. Винайдення сонячної машини повинно спричинити занепад капіталізму як несправедливої насильницької системи. З іншого боку це відкриття уможливило перемогу ІНАРАКУ, як організації, що репрезентує іншу соціальну систему та інший державний устрій.

Поворотним моментом в романі стає винайдення вченим Рудольфом Штором сонячної машини – пристрою, який за допомогою сонця і рослин, а також людського поту трансформує отриману енергію в сонячний хліб. Іншими словами, Штор винайшов нескінченний генератор їжі з мінімальними витратами. Здавалося б, такий пристрій є благом людства, здатним звільнити людей і перш за все робітничий клас від рабства, переродити суспільство, створити ідеальний лад. Але на практиці ситуація складається інакше.

Замість омріяного ідеального світу перед читачем постають жахливі апокаліптичні картини майбутнього, замість загального блага-бруд, сміття, відсутність електрики, люди перетворилися практично у тварин.

«Вся Німеччина мовчить. Темна, застигла, мовчазна пустеля. Як закляте якоюсь ворожою, страшною силою, спинилось і закам'яло все, що раніше грюкало залізом, нашіло вогнем, дихало димом, рухалось мільйонами живих і мертвих гвинтиків. Димарі тисяч фабрик стоять... і не куряться. Мертвою пустою віє від порожніх станцій залізниць, від застиглих на коліях розчи́нених вагонів, від роззявлених дверей величезних депо... Та сама картина страшно́ї помертвіло́ї руїни.» (Винниченко, 2024).

Отже, з погляду комунікативно-функціонального підходу роман В. Винниченка слід розглядати передовсім як соціальну анти-

утопію, оскільки в ньому домінуючим є саме антиутопічний дискурс і «альтернативне фантомному прогресизму зображення ...\diamond небезпечних наслідків, пов'язаних із безвідповідальним, іноді злочинним експериментуванням над людством заради його «поліпшення», застосування ілюзорних, зовні принагідних соціальних, педагогічних ідеалів» (Ковалів, 2007: 75).

Людство втратило якийсь небудь інтерес до культури, цивілізованого життя, Німеччина перетворюється на смітник.

«Що ж вони на це-ідуть к чортовій матері з вашою роботою, з вашою культурою, з вашими радіями, електриками, водопроводами, аеропланами. Нам нічого не треба, нам і так добре, наплюють нам на вашу культуру... Каналізації... в твоєму раю вже немає. Сміття, бруд, нечистоти нема куди спускати.» (Винниченко, 2024).

Як бачимо, руйнація матеріального буття є першою сходинкою до занепаду культурного, духовного, тому справедливим є спостереження дослідника Н. Герман, яка зазначає, що замість досконалого устрою з'являється потворна пародія, де знецінюються моральні ідеали, а те, що вважалося взірцево прекрасним набуває жахливих форм (Герман, 2010).

У романі «Сонячна машина» відбувається низка подій, що спричиняє руйнацію налагодженого життя. Припиняється рух транспорту, подача електроенергії, відбуваються погроми складів, магазинів, ресторанів, крадіжки стають нормальним явищем. Пролетаріат захоплює чужі будинки і оселяється в них, як у власних домівках. В. Винниченко показує, що поява чарівного пристрою, який нагодує бідні верстви населення та зробить всіх рівними не забезпечує створення ідеального суспільства. Небажання працювати та вільний час, який використовується не на власний саморозвиток призводять до моральної деградації, занепаду культури, освіти і врешті-решт знищення суспільства.

Н. Герман приходять до висновку, що хоча винахід Рудольфа Штора зробив усіх рівними, але водночас убив у людині прагнення до прекрасного, героїчного, індивідуального, а відсутність ініціативи, праці і творчості привела до жебрацької рівності, у якій загубилася людина (Герман, 2010). Людство перетворюється на суспільство споживання, всі інші суспільні функції відмирають, бо перестають бути необхідними. Тобто людина, що втратила здатність працювати, втрачає свою людську подобу, вона перетворюється на тварину, деградує, тому за такого розвитку цивілізацію чекає занепад. Тотальна байдужість людей,

небажання працювати прирівнюється в романі до хвороби, яка стрімко поширюється по території країни. Цивілізація знаходиться на грані повного зникнення, деградації до рівня первісних людей.

«Людство померло, воно завершило круг, вернулося до вихідної точки. Тисячі віків боротьби за існування довели до забезпечення існування. І це є загибель людства, поворот у лоно звірів, із якого воно вийшло.» (Винниченко, 2024).

Людська індивідуальність, втративши здатність самовдосконалюватися, морально нівецьється, справедливо зазначає Сабат (Сабат, 2010). Про втрату людиною індивідуальності, неповторності писали й Дж. Орвелл, М. Замятін, О. Хакслі та інші письменники, але цю втрату вони пов'язують переважно з насильницькими діями тоталітарних режимів, тоді як В. Винниченко новаторськи та по-своєму оригінально пояснює цю нівелювання та деградацію особистості появою надзвичайної машини, тобто розвитком науки, що веде до прогресу, однак, цілком закономірним є питання: чи можна це вважати прогресом, чи правомірною ціною за такий винахід?

Суспільство споживання робить людей інертними та байдужими, таким споживацько-байдужим суспільством доволі легко управляти і маніпулювати, тому цілком логічно, що досить швидко формується культ Рудольфа Штора. Портрети Рудольфа Штора продають в усіх магазинах, у Каесемі вони висять на почесному місці, всюди організуються почесні зустрічі тощо. Перед нами вимальовується картина майбутнього, яке за описаними ознаками можна означити як антиутопічне, автор способом передбачення комунікує з читачами-сучасниками, прогнозує недалеке, але не таке вже й світле майбутнє.

Досить цікаво В. Винниченко розкриває питання влади, описуючи різні форми та варіанти управління. Влада в романі реалізована у двох вимірах-капіталістичному, імперіалістичний лад некоронованого короля Німеччини, президента об'єднаного банку Фрідріха Мертенса та соціалістичний лад інаракістів. Обидва типи суспільного устрою автор нещадно критикує, висміює, не знаходячи суттєвої відмінності між ними, що є виявленням громадської позиції автора, його світоглядним принципом розуміння життя.

У капіталістичному суспільстві існує класовий поділ людей на тих, хто має все й кому все дозволено, і тих, хто має задовольнятися невибагливим існуванням. Автор репрезентує широку картину вад імперіалістичного світу, де необмежено владує капітал.

Але й соціалістичний устрій викликає авторське розчарування, бо, проаналізувавши у романі

комуністичні та соціалістичні ідеї, він констатує, що всезагальна рівність людей спричинить неминучу руйнування суспільства, знецінить працю як основу людського буття. Індивід перестане творити без стимулів до праці і, як наслідок, особистість неминуче деградує, бо творча праця, як основа людського буття, зникає. Ідея соціальної й економічної рівності, яку посилено пропагували більшовицькі утопісти, приведе не до досконалості і блага, а – до катастрофи. Ось це урівняння між капіталістичним та соціалістичним устроєм, негативне ставлення до влади як такої, контролю над людиною та її життям з боку держави, з іншого боку – негативне висвітлення відсутності влади, анархії, проте віра в силу людського духу і в важливість праці як основи людського життя – це ті відмінні риси Винниченкової антиутопії, які властиві його світобаченню та його моделі майбутнього.

Ця модель досить відмінна від запропонованих моделей інших авторів антиутопій, однак вона входить у комунікативно-функціональну парадигму антиутопічних творів, саме завдяки своїй оригінальності й неповторності. Ця неповторність та своєрідність реалізується й у фіналі твору – люди добровільно повертаються до праці, не за допомогою батога чи яких-небудь покарань, а свідомо, тому фінал «Сонячної машини» сповнений оптимізму, віри в людей, що теж можна вважати проявом авторської віри у людину. Внаслідок винайдення сонячної машини влада капіталу

буде повалена й їй на зміну прийде анархія. Проте, наприкінці твору люди об'єднуються і спільним зусиллям, завдяки усвідомленню важливості праці, досягають ідеального ладу.

«Сонячна машина» – твір досить знаковий та нетиповий для тогочасної української літератури, однак про його новаторський характер дослідники писали неодноразово. На думку О. Оренчак, новаторство твору втілюється в гострих сюжетах, незвичайних висвітленнях людських характерів, думок і вчинків героїв, ідейно художньому наповненні змісту творів складними символами, специфічним хронотопом (Оренчак, 2017).

Висновки. Отже, «Сонячна машина» з погляду комунікативно-функціонального підходу започатковує в українській літературі індукувальну модель антиутопічного текстотипу, окреслюючи межі та особливості жанру, композицію твору. Саме комунікативний аспект реалізує систему установок авторських та текстових, які транслюються читачеві. Текст у комунікативно-функціональній площині набуває дискурсивних ознак і є специфічним типом спілкування. Визначивши текст «Сонячної машини» як антиутопію, як засіб текстової комунікації – дискурс, можемо говорити про його вплив на подальший розвиток та формування жанру української антиутопії в наступні роки. Перспективним є аналіз та дослідження антиутопічного текстотипу з комунікативно-функціонального погляду в творах українських авторів другої половини ХХ – початку ХХІ століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бехта І. А. Дискурс наратора в англійській прозі : [монографія]. Київ: Грамота, 2004. 304 с.
2. Винниченко В. К. Сонячна машина. – УкрЛіб: бібліотека української літератури. URL: <https://goo.su/UN16Ux> (дата звернення: 10.08.24).
3. Герман Н. Роман-антиутопія у слов'янських літературах 1920-х років (твори Є. Замятіна, В. Винниченка, С. І. Віткевича). *Дух і літера Польські студії*. Київ: Національний університет «Києво-Могилянська академія», Центр європейських гуманітарних досліджень, 2010. №22. С.179-193. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/123456789/4778/1/Herman_roman_antyutopiia_u_slovianskykh.pdf
4. Ковалів Ю.І. Антиутопія. *Літературознавча енциклопедія : у двох томах*. Київ: ВЦ «Академія», 2007. Т.1. С.75.
5. Сабат Г. «Сонячна машина» Володимира Винниченка : утопія чи антиутопія? *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (літературознавство, мовознавство)*. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. Випуск 92. С.238 – 245. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nzs_2010_92_37.pdf
6. Оренчак О.О. Романи О.Гакслі «Який чудесний світ новий» та В.Винниченка «Сонячна машина» : типологічний дискурс. *Науковий вісник Міжнародного Гуманітарного Університету. Серія : Філологія*. Видавничий дім «Гельветика», 2021. Випуск 48.3. С.13-16. URL: http://vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v48/part_3/Filologi48_3.pdf#page=13
7. Smyrniw W. The First Utopia in Ukrainian Belles Lettres: Pavlo Krat's Koly ziishlo sontse. *Canadian Slavonic Papers*: 1996. Vol. 38.3-4. P. 405-418. URL: <https://www.jstor.org/stable/40869837>
8. Todorov T. The Notion of Literature. URL: <https://www.columbia.edu/cu/spanish/courses/complit/todorov.pdf> (дата звернення: 24.08.24)
9. Fowler R. Literature as Social Discourse. *Twentieth-Century Literary Theory*. New York : St Martin's Press, 1988. P. 125–230.

REFERENCES

1. Bekhta I. A. (2004) *Dyskurs naratora v anhlo movniy prozi* : [monohrafiia][Narrator's discourse in English prose: [monograph]]. Kyiv: Hramota.- Kyiv: Hramota. 304. [in Ukrainian]
2. Vynnychenko V. K. (2024) *Soniachna mashyna*. [Solar Machine]– UkrLib : biblioteka ukrainskoi literatury. URL: <https://goo.su/UN16Ux> [in Ukrainian]
3. Herman N. (2010) *Roman-antyutopiia u slovianskykh literaturakh 1920-kh rokiv (tvory Ye.Zamiatina, V. Vynnychenka, S.I. Vitkevycha)*. [Dystopian novel in Slavic literature of the 1920s (the works of E. Zamyatin, V. Vynnychenko, and S. I. Vitkevich).] *Dukh i litera. Polski studii*. – Spirit and letter. Polish studies. Kyiv : Natsionalnyi universytet “Kyievo-Mohylianska akademiia”, Tsentri yevropeyskykh humanitarnykh doslidzhen, 22. 179-193 URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/123456789/4778/1/Herman_roman_antyutopiia_u_slovianskykh.pdf [in Ukrainian]
4. Kovaliv Yu.I. (2007) *Antyutopiia [Dystopia]*. *Literaturoznavcha entsyklopediia : u dvokh tomakh*. – Literary encyclopedia: in two volumes., 1. 75. [in Ukrainian]
5. Sabat H. (2010) «Soniachna mashyna» Volodymyra Vynnychenka : utopiia chy antyutopiia? [“Solar Machine” by Volodymyr Vynnychenko: utopia or dystopia?] *Naukovizapysky. Serii: Filolohichni nauky (literaturoznavstvo, movoznavstvo)*. – Proceedings. Series: Philological sciences (literature, linguistics). Kirovohrad: RVV KDPU im. V. Vynnychenka, 92, 238-245. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nzs_2010_92_37.pdf [in Ukrainian]
6. Orenchak O.O. (2021) Romany O. Haksli «Iakyi chudesnyi svit novyi» ta V. Vynnychenka «Soniachna mashyna» : typolohichni dyskurs. [O. Huxley's novel “Brave New World” and V. Vynnychenko's “Solar Machine”: typological discourse] *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho Humanitarnoho Universytetu. Serii: Filolohiia*. – *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Philology.*, 48(3). 13-16 .URL: http://vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v48/part_3/Filologi48_3.pdf#page=13 [in Ukrainian]
7. Smyrniw W. (1996) *The First Utopia in Ukrainian Belles Lettres*: Pavlo Krat's Koly ziishlo sontse. *Canadian Slavonic Papers*: Vol. 38, No. 3-4, URL: <https://www.jstor.org/stable/40869837>
8. Todorov T. (2024) *The Notion of Literature*. URL: <https://www.columbia.edu/cu/spanish/courses/complit/todorov.pdf>
9. Fowler R. (1988) *Literature as Social Discourse. Twentieth-Century Literary Theory*. ,125-130

УДК 811.111'37'42'791.4

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-1-29>

Марія ДОБРУШИНА,
 orcid.org/0000-0001-8799-990X
 PhD,

викладач кафедри англійської філології
 Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
 (Дніпро, Україна) dobrushyna@fuifm.dnu.edu.ua

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ FORCE У ФІЛЬМІ «ЗОРЯНИ ВІЙНИ. ЕПІЗОД VIII. ОСТАННІ ДЖЕДАЇ» (РЕЖ. РАЯН ДЖОНСОН)

Розвідку присвячено особливостям вербалізації концепту FORCE у кінодискурсі на матеріалі фільму «Зоряні війни. Епізод VIII. Останні джедаї» (реж. Раян Джонсон). Протягом останніх років концептуальні дослідження привертають докладну увагу дослідників усього світу. Ключовим етапом у дослідженні актуалізації концептів є аналіз кореляція між лінгвістичним та екстралінгвістичним чинниками. Стверджується, що за допомогою позамовних явищ, вбудованих у фільми, відбувається форматування існуючих мовних явищ, з метою їхнього збагачення та надання глибини. Дослідженням кінодискурсу присвячено чималу кількість розвідок, проте, на сьогоднішній день бракує публікацій, які б студіювали лексико-семантичне значення ключових лексем у творах кіномистецтва.

Метою статті є аналіз відповідності лексико-семантичних варіантів лексеми force та особливостями вербалізації концепту FORCE у кінодискурсі на матеріалі кінофільму «Зоряні війни. Епізод VIII. Останні джедаї» (реж. Раян Джонсон).

Зазначено, що, переосмислення існуючих явищ є одним із потужних кодів у кіномистецтві. Лексична одиниця force є виразним зразком такого переосмислення та набуття глибинних значень на основі позамовних чинників. Ґрунтуючись на восьми лексико-семантичних варіантах студійовано особливості вербалізації концепту FORCE. Зауважено, що в межах розвідки студійовано як позитивні, так і негативні значення лексеми force концепту FORCE, що вказує на розщеплення значення force у межах антитези good-bad у кінострічці. Серед значень лексеми спостерігаємо пригнічення, сумніви, зневіру, і одним з тих складників, які допоможуть подолати їх є Force. Так, Force розглядають одночасно і як те, що є тут і зараз, що об'єднує все живе, так і децо, що існує «над», що має своєрідний релігійний зміст. Також, визначено, що Force є об'єднувальним елементом усього суцього, що підтверджує лексико-семантичні варіанти лексеми force в межах представленої розвідки. Виокремлено такі вербалізатори концепту FORCE: *balance, energy, not someone's power*. Вербалізатор *balance* має у своєму складі такі компоненти: *life&death, warmth&cold, peace&violence*.

Ключові слова: концепт FORCE, фільм, кінодискурс, Зоряні війни, лексико-семантичний варіант, лексема.

Mariia DOBRUSHYNA,
 orcid.org/0000-0001-8799-990X
 PhD,

Lecturer at the Department of English Philology
 Oles Honchar Dnipro National University
 (Dnipro, Ukraine) dobrushyna@fuifm.dnu.edu.ua

VERBALIZATION OF THE CONCEPT FORCE IN THE FILM “STAR WARS. EPISODE VIII. THE LAST JEDI” (DIR. RIAN JOHNSON)

The study is dedicated to the peculiarities of the verbalization of the concept FORCE in film discourse based on the material of the film «Star Wars. Episode VIII. The Last Jedi» (dir. Rian Johnson). In recent years, conceptual studies have attracted the attention of researchers all over the world. A key stage in the study of the actualization of concepts is the analysis of the correlation between linguistic and extralinguistic factors. It is argued that with the help of non-linguistic phenomena embedded in films, there is a formatting of existing linguistic phenomena, with the aim of enriching them and giving them depth. A considerable amount of research is dedicated to the study of film discourse, however, there is a lack of publications that would study the lexical-and-semantic meaning of key lexemes in works of cinematography.

The purpose of the article is to analyze the correspondence between the lexical-and-semantic variants of the lexeme “force” and the peculiarities of the verbalization of the concept FORCE in the film discourse based on the material of the film «Star Wars. Episode VIII. The Last Jedi» (dir. Rian Johnson).

It is noted that the reinterpretation of existing phenomena is one of the powerful codes in cinematography. The lexical unit “force” is an expressive example of such reinterpretation and acquisition of deep meanings based on extralinguistic factors. Based on eight lexical-and-semantic variants, the peculiarities of the verbalization of the concept FORCE have

been studied. It is noted that both positive and negative meanings of the lexeme "force" of the concept FORCE have been studied within the framework of research, which indicates the splitting of the meaning of "force" within the antithesis of "good-bad" in the film. Among the meanings of the lexeme, we observe oppression, doubts, despair, which must be defeated, and one of those components that will help in this is the Force. Thus, the Force is considered at the same time as something that is here and now, which unites all living things, and something that exists «above» that has a kind of religious meaning. Also, it was determined that Force is a unifying element of everything, which confirms the lexical-and-semantic variants of the lexeme "force" within the scope of the presented studies.

The following verbalizers of the concept FORCE are singled out: balance, energy, not someone's power. The verbalizer "balance" includes the following components: life&death, warmth&cold, peace&violence.

Key words: concept FORCE, film, film discourse, Star Wars, lexical-and-semantic variant, lexeme.

Постановка проблеми. Концептуальні студіювання є об'єктом зацікавленості дослідників протягом останніх років. Кореляція між лінгвістичним та екстралінгвістичним чинниками є важливим етапом дослідження вербалізації концептів. На сьогоднішній день кіноіндустрія є однією з найвпливовіших видів мистецтв. Проте, як і будь-яка індустрія, кіновиробництво оговтується після COVID-19 та намагається вийти на доковідний рівень (Floyd, 2023). Прикладом цьому є цьогорічна премія «Оскар», яку вперше за чотири роки переглянула рекордна кількість глядачів (Otterson, 2024). Навіть з урахуванням усіх викликів, кількість проданих квитків на території The International Union of Cinemas за 2023 рік складає 998,1 млн (UNIC Annual Report 2024, 2024). На нашу думку, кіно, як і будь-який вид мистецтва допомагає «зцілити» реальність. Глядачі розглядають фільми як можливість зануритися в інший світ, або ж глибше пізнати свій. Для когось фільми – це спосіб втекти від реальності, а для когось – збагачення власного «я». Фільми, від розважальних до арт-хаусних, несуть в собі деякі коди, які орієнтовано на певного глядача, його душевний стан та ситуацію. Тому, кіно, незважаючи на сучасні труднощі та виклики, зацікавлює глядачів, адже, з огляду на досвід, переживання та обставини, кожен глядач «читає» ці коди по-своєму. Такі екстралінгвістичні чинники впливають на розуміння та бачення мовних явищ, що безпосередньо впливає на останні та збагачує наповнення концептів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальним студіюванням присвячено розвідки Н. Таценко, І. Голубовської, А. Приходько, С. Жаботинської тощо. У наукових публікаціях Т. Крисанової (Крисанова, 2018: 23-31) проаналізоване явище кінодискурсу з погляду семіотики. Н. Іванотчак та В. Параска присвятили свої студіювання засобам вербалізації концепту ХОРОБРИСТЬ у дитячому кінодискурсі (Іванотчак, Параска, 2019: 96-100). Проте на сьогоднішній день бракує розвідок, які б студіювали лексико-семантичне значення ключових лексем у творах кіномистецтва.

Мета статті – студіювати кореляцію між лексико-семантичними варіантами лексеми force та концептом FORCE у кінодискурсі на матеріалі кінофільму «Зоряні війни. Епізод VIII. Останні джедаї» (реж. Раян Джонсон).

Виклад основного матеріалу. Одним із потужних, на нашу думку, кодів у кіномистецтві є форматування існуючих явищ, з метою їхнього збагачення та надання глибини. Загалом, «(к)онструювання смислу відбувається на перетині вербальних, невербальних і кінематографічних семіотичних систем, які є соціально-культурно і ситуативно зумовленими» (Крисанова, 2018: 29). Яскравим прикладом такого форматування є лексема force, яка набула глибинного значення завдяки франшизі «Зоряні Війни» Джорджа Лукаса.

Для аналізу обрано один із найкасовіших фільмів саги, найкасовіший фільм 2017 року у світі (2017 Worldwide Box Office) – Зоряні війни. Епізод VIII. Останні джедаї (реж. Раян Джонсон).

Для початку необхідно розглянути, що являє собою лексема force відповідно до лексикографічних джерел. Згідно з Cambridge Dictionary (Cambridge Dictionary), серед ключових значень лексеми force виокремимо:

ЛСВ 1 – physical, especially violent, strength or power;

ЛСВ 2 – in scientific use, (a measure of) the influence that changes movement;

ЛСВ 3 – (a person or thing with a lot of) influence and energy;

ЛСВ 4 – a group of people organized and trained, especially for a particular purpose;

ЛСВ 5 – in baseball, an occasion when a player is put out when they have to run to the next base (= one of the four positions on a square that a player must reach to score a point) because another player on their team is running to the base where they are standing;

ЛСВ 6 – to make something happen or make someone do something difficult, unpleasant, or unusual, especially by threatening or not offering the possibility of choice;

ЛСВ 7 – to use physical strength or effort to make something move or open;

ЛСВ 8 – to break a lock, door, window, etc. in order to allow someone to get in.

Визначивши ці вісім лексико-семантичних варіантів зауважимо, що щонайменше три з них мають негативні конотативні елементи: ЛСВ 1: especially violent; ЛСВ 6: difficult, unpleasant; by threatening or not offering the possibility of choice; ЛСВ 8: break a lock тощо.

На прикладі реплік із фільму порівнюємо експлікацію словникових значень.

Лексема force понад 15 разів зустрічається у самому фільмі (Star Wars: The Last Jedi, 2017).

Зоряні війни: Останні джедаї є восьмим фільмом саги про Скайвокерів, у якому продовжуємо прослідковувати як позитивні, так і негативні конотації лексеми force. Об'єктивно, що позитивний контекст вкладається представниками Супротиву та прибічниками світлої сторони Сили.

У якості прикладу розглянемо частини репліки Адмірала Холдо. ADMIRAL HOLDO: *In every corner of the galaxy, the downtrodden and oppressed know our symbol, and they put their hope in it. We are the spark that will light the fire that will restore the Republic...And may the Force be with us* (Star Wars: The Last Jedi, 2017: 00:36:27). У цьому уривку спостерігаємо загальний контекст – пригнічення, сумніви, зневіра, які мають бути переможеними, і одним з тих складників, які допоможуть у цьому є Force. Так, Force розглядають одночасно і як те, що є тут і зараз, що об'єднує все живе, так і дещо, що існує «над», що має своєрідний релігійний зміст.

Комічним є інше використання лексеми force в епізоді, коли познайомилися Фінн та Роуз. Задля того, щоб заспокоїти дівчину, вражену героїствами Фінна, останній вдається до жартівливого вживання фрази-кліше «May the Force be with You», яка в контексті фрагменту була недоречною і надлишковою. FINN: *May the Force be with you.* ROSE: *Wow. You, too* (Star Wars: The Last Jedi, 2017: 00:39:32).

Ще одним застосуванням лексеми вже з негативною конотацією є такий контекст: REY: *Master Skywalker, we need you to bring the Jedi back because Kylo Ren is strong with the dark side of the Force* (Star Wars: The Last Jedi, 2017: 00:47:39), що вказує на розщеплення значення force у межах антитези good-bad.

У наступному фрагменті спостерігаємо виразний приклад поєднання ЛСВ 1 (physical, especially violent, strength or power) та ЛСВ 7 (to use physical strength or effort to make something move or open): MASTER SKYWALKER: *What do you know about the Force?* REY: *It's a power that Jedi have that lets them control people and make things float* (Star Wars: The Last Jedi, 2017: 00:47:49).

У фільмах показано, що нечутливі до Force приблизно так і сприймають її (здатність контролювати людей та змушувати речі літати). Проте, ми бачимо, що значення розширюється та набуває нових відтінків, так поглиблюючи саму лексему. Люк Скайвокер пояснює, що Force – це енергія, баланс та напруга, проте це не влада: MASTER SKYWALKER: *The Force is not a power you have. It's not about lifting rocks. It's the energy between all things, a tension, a balance, that binds the universe together* (Star Wars: The Last Jedi, 2017: 00:48:10). До речі, підтвердження останнього речення спостерігаємо в репліці далі: KYLO REN: *Why is the Force connecting us? You and I.* (Star Wars: The Last Jedi, 2017: 00:52:47) Тобто, Force – це не просто щось фізичне, а енергія, яка поєднує об'єкти, усе живе.

У фрагменті, де Майстер Скайвокер навчає Рей особливостям Force, знову спостерігаємо ефект комічного. MASTER SKYWALKER: *Close your eyes. Breathe. Now, reach out* (Star Wars: The Last Jedi, 2017: 00:48:28), на що дівчина намагалася потягнутися у фізичному сенсі, виставивши руку перед собою. Лише після того, як виявилось, що та «сила», яку вона відчувала, була лише лоскотанням, вона зрозуміла, що фразове дієслово reach out використано в значенні «духовно тягнутися до розуміння Force».

Інший, на нашу думку, чи не найяскравіший приклад вербалізації спостерігаємо у фрагменті, коли головна героїня Рей лише пізнає особливості Force: REY: *The island. Life. Death and decay, that feeds new life. Warmth. Cold. Peace. Violence.* MASTER SKYWALKER: *And between it all?* REY: *Balance. An energy. A Force.* MASTER SKYWALKER: *And inside you?* REY: *Inside me that same Force* (Star Wars: The Last Jedi, 2017: 00:49:21). У цьому фрагменті бачимо, що Force є чимось, що утримує від крайнощів. Вона є єднальним елементом усього суцього. Це приклад наближує нас до ЛСВ 3 – (a person or thing with a lot of) influence and energy з його семою energy. Дійсно, у контексті самої саги про Скайвокерів, Force є енергією, балансом усього існуючого. Вона пронизує все, що є у Всесвіті.

Аналізуючи наступний уривок, ми знову повертаємося до негативного значення лексеми: MASTER SKYWALKER: *It didn't scare me enough then. It does now* (Star Wars: The Last Jedi, 2017: 00:51:32).

Цікавим є намагання перервати негативний вплив force, що, втім, не виокремлено в додаткове значення, але вказує на можливість розриву зв'язків з Force. REY: *You've closed yourself off from the Force* (Star Wars: The Last Jedi, 2017: 00:51:19).

Розглядаючи контекст лише цього епізоду, знаходимо виразне підтвердження значення *balance* концепту FORCE. KYLO REN: *Why is the Force connecting us?* (Star Wars: The Last Jedi, 2017: 00:52:47), адже ця репліка з діалогу між двома головними героями, які сліднують світлій та темні сторонам Force. У цьому значенні частково відтворено ЛСВ 6, а саме *to make something happen or make someone do something difficult, unpleasant, or unusual ... not offering the possibility of choice*, адже жоден із персонажів не бажав стати учасником такого «зв'язку».

На рис. 1 схематично відтворимо фреймову структуру концепту в межах студійованого фільму.

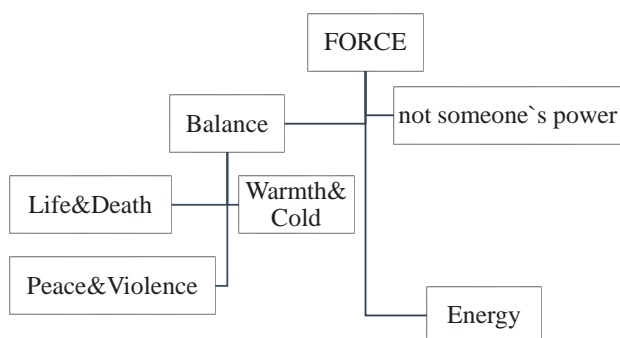

Рис. 1. Фреймова структура концепту FORCE кінодискурсу на матеріалі кінофільму «Зоряні війни. Епізод VIII. Останні джедаї»

Зазначимо, що в межах фільму виокремлено такі вербалізатори концепту FORCE: *balance*, *energy*, *not someone's power*. Вербалізатор *balance* має у своєму складі такі складники: *life&death*, *warmth&cold*, *peace&violence*.

Висновки. Отже, переосмислення наявних явищ є одним із позамовних кодів кіномистецтва. Лексична одиниця *force* є виразним прикладом цього. На матеріалі восьми лексико-семантичних варіантів лексеми *force* проаналізовано кореляцію мовних та позамовних чинників, що впливають на значення самої лексеми. У представленій статті студійовано як позитивні, так і негативні значення лексеми *force* концепту FORCE на прикладі фільму «Зоряні війни. Епізод VIII. Останні джедаї», що вказує на розщеплення значення *force* у межах антитези *good-bad* у аналізованому фільмі. *Force* розглядають одночасно і як те, що об'єднує все живе, так і те, що має своєрідний релігійний зміст. Серед інших актуалізаторів концепту FORCE зазначимо *пригнічення*, *сумніви*, *зневіру*, які мають бути переможеними. Зауважено, що *Force* є об'єднувальним елементом усього суцього, що підтверджує лексико-семантичні варіанти лексеми *force* в межах цієї розвідки.

Серед перспектив дослідження зазначимо створення концептуальної схеми особливостей вербалізації концепту FORCE у кінодискурсі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Крисанова Т. А. Семіотичні аспекти кінодискурсу. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія: Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов*, 2018. (86), С. 23-31. <https://doi.org/10.26565/2227-8877-2017-86-03>
2. Іванотчак Н. І., Параска В. С. Вербалізація концепту ХОРОБІСТЬ у мультиплікаційному фільмі «Відважна». *Закарпатські філологічні студії. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика»*, 2019. Т. 1. Вип. 11. С. 96-100. <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2019.11-1.19>
3. 2017 Worldwide Box Office URL: <https://www.boxofficemojo.com/year/world/2017/>
4. Cambridge Dictionary URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/force>
5. Floyd Th. Fewer people are going to movies, theater and museums, NEA study shows URL: <https://www.washingtonpost.com/entertainment/2023/10/18/nea-study-arts-audience-decline/>
6. Otterson J. 2024 Oscar Ratings: Academy Awards Audience Rises to 21 Million Viewers With Delayed Viewing URL: <https://variety.com/2024/tv/news/2024-oscar-ratings-academy-awards-1235933476/>
7. Star Wars: The Last Jedi. Directed by Rian Johnson. Lucasfilm, Walt Disney Studios Motion Pictures, 2017.
8. UNIC Annual Report 2024 URL: https://unic-cinemas.org/fileadmin/user_upload/Publications/2024/UNIC_Annual_Report_2024.pdf

REFERENCES

1. Krysanova T. A. (2018) Semiotychni aspekty kinodyskursu. [Semiotic aspects of cinematic discourse] *Visnyk KhNU imeni V. N. Karazina. Seriya: Inozemna filolohiia. Metodyka vykladannia inozemnykh mov.* – Bulletin of the V.N. Karazin KhNU. Series: Foreign philology. Methods of teaching foreign languages (86), P. 23-31. <https://doi.org/10.26565/2227-8877-2017-86-03> [in Ukrainian]
2. Ivanotchak N. I., Paraska V. S. (2019) Verbalizatsiia kontseptu KhOROBRYST u multiplykatsiinomu filmi «Vidvazhna» [Verbalization of the Concept COURAGE in the Animated Film “Brave”]. *Zakarpatski filolohichni studii. Uzhhorod : Vydavnychiy dim «Helvetyka».* – Transcarpathian Philological Studies. Uzhhorod: Publishing house «Helvetika», V. 1. Vyp. 11. S. 96-100. <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2019.11-1.19> [in Ukrainian]
3. 2017 Worldwide Box Office URL: <https://www.boxofficemojo.com/year/world/2017/>
4. Cambridge Dictionary URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/force>
5. Floyd Th. Fewer people are going to movies, theater and museums, NEA study shows URL: <https://www.washingtonpost.com/entertainment/2023/10/18/nea-study-arts-audience-decline/>
6. Otterson J. 2024 Oscar Ratings: Academy Awards Audience Rises to 21 Million Viewers With Delayed Viewing URL: <https://variety.com/2024/tv/news/2024-oscar-ratings-academy-awards-1235933476/>
7. Star Wars: The Last Jedi. Directed by Rian Johnson. Lucasfilm, Walt Disney Studios Motion Pictures, 2017.
8. UNIC Annual Report 2024 URL: https://unic-cinemas.org/fileadmin/user_upload/Publications/2024/UNIC_Annual_Report_2024.pdf

УДК 616.711-002-084

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-1-30>

Лариса ЄВДОКИМОВА,

orcid.org/0000-0002-7075-9114

викладач кафедри германської філології

Українського гуманітарного інституту

(Буча, Київська область, Україна) *loraine@ukr.net*

Володимир КЛИМУК,

orcid.org/0000-0002-9260-2556

старший викладач кафедри германської філології

Українського гуманітарного інституту

(Буча, Київська область, Україна) *mr.klimuk.ua@gmail.com*

Анастасія ВЕНЕЦЬ,

orcid.org/0009-0007-6399-7353

студентка III курсу гуманітарного факультету

Українського гуманітарного інституту

(Буча, Київська область, Україна) *venecnasta@gmail.com*

САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ТА САМОЗДІЙСНЕННЯ В ЖИТТІ ЛЮДИНИ: ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ТА ФАКТОРИ ВПЛИВУ

Метою дослідження є аналіз процесів самореалізації та самоздійснення в житті людини, виявлення взаємозв'язку і впливу на психологічний, соціальний та особистісний розвиток особистості, а також визначення шляхів підтримки цих процесів для досягнення життєвої гармонії та задоволення. У статті досліджено складні аспекти самореалізації та життєвого вибору, що є фундаментальними елементами особистісного розвитку. Дослідження підкреслює значущість усвідомлення власної унікальності та самобутності, які відіграють ключову роль у задоволенні потреби людини в самореалізації. Розглядаються процеси, що впливають на вибір життєвих цілей та цінностей, а також їхній вплив на психологічний, соціальний та особистісний розвиток. Особливу увагу приділено аналізу життєвого вибору, який визначає основну стратегію життєвого планування і є критичним моментом на життєвому шляху індивіда. У статті зазначено, що ухилення від вибору або його відкладання може призводити до кризових ситуацій, які змушують людину приймати радикальні рішення, що впливають на її особистісний прогрес. Життєвий вибір розглядається як механізм радикальної трансформації особистісних цінностей, джерело особистісного зростання та процес реалізації екзистенціальних планів. У висновках дослідження зазначається, що самореалізація є складним психологічним явищем, яке включає усвідомлення особистістю своєї унікальності та неповторності, а також визнання власного «Я» як найвищої потреби. Досягнення життєвих цілей і цінностей, що є основними психологічними аспектами самореалізації, розглядаються як кульмінація процесу самовдосконалення. Стаття підкреслює необхідність подальшого системного вивчення психологічних аспектів самореалізації, а також експериментального аналізу життєвого вибору, який відіграє центральну роль у формуванні особистості та визначає її подальший життєвий шлях.

Ключові слова: самореалізація, життєвий вибір, особистісний розвиток, психологічні аспекти, екзистенціальні плани.

Larysa EVDOKIMOVA,

orcid.org/0000-0002-7075-9114

*Lecturer at the Department of Germanic Philology
Ukrainian Institute of Arts and Sciences
(Bucha, Kyiv region, Ukraine) loraine@ukr.net*

Volodymyr KLIMUK,

orcid.org/0000-0002-9260-2556

*Senior Lecturer at the Department of Germanic Philology
Ukrainian Institute of Arts and Sciences
(Bucha, Kyiv region, Ukraine) mr.klimuk.ua@gmail.com*

Anastasia VENETS,

orcid.org/0009-0007-6399-7353

*student of the 3rd year at the Faculty of Humanities
Ukrainian Institute of Arts and Sciences
(Bucha, Kyiv region, Ukraine) venecnasta@gmail.com*

SELF-REALIZATION AND SELF-FULFILLMENT IN HUMAN LIFE: INTERCONNECTION AND INFLUENCING FACTORS

The aim of the study is to analyze the processes of self-realization and self-fulfillment in human life, to identify their interconnection and influence on the psychological, social, and personal development of the individual, as well as to determine ways to support these processes to achieve life harmony and satisfaction. The article examines the complex aspects of self-realization and life choice, which are fundamental elements of personal development. The research emphasizes the significance of recognizing one's uniqueness and individuality, which play a key role in fulfilling the human need for self-realization. The processes influencing the selection of life goals and values, as well as their impact on psychological, social, and personal development, are discussed. Special attention is given to the analysis of life choice, which determines the main strategy of life planning and is a critical moment in an individual's life path. The article notes that avoiding or postponing choice can lead to crisis situations, forcing a person to make radical decisions that affect their personal progress. Life choice is viewed as a mechanism of radical transformation of personal values, a source of personal growth, and a process of realizing existential plans. The study concludes that self-realization is a complex psychological phenomenon that involves the individual's awareness of their uniqueness and irreducibility, as well as the recognition of the self as the highest need. The achievement of life goals and values, which are the key psychological aspects of self-realization, is considered the culmination of the self-improvement process. The article emphasizes the need for further systematic study of the psychological aspects of self-realization, as well as an experimental analysis of life choice, which plays a central role in personality formation and determines the individual's future life path.

Key words: *self-realization, life choice, personal development, psychological aspects, existential plans.*

Проблематика дослідження. Усім індивідам притаманне бажання до самовтілення та реалізації в житті особистих цілей і прагнень. Проте неспроможність забезпечити найнеобхіднішим для свого існування, що є ознакою теперішнього суспільства, змушує діяльність індивіда до розв'язання таких питань замість здійснення особистого потенціалу. Таким чином, нагальною метою наукового пошуку стає розпізнавання особливих рис, що за проявом свідчать про самореалізацію особи. Не зважаючи на чималу кількість результатів наукового пошуку в області явища саморозвитку в рамках гуманітарних дисциплін, визначення певних характеристик здійснення власного потенціалу є актуальним для реалізації на практиці та дослідження у даній статті (Пашенко, 2020: 270). **Мета дослідження** даного дослідження спрямована на аналіз процесів самореалізації та самоздійснення

в житті людини, виявити їх взаємозв'язок і вплив на психологічний, соціальний та особистісний розвиток, а також визначити шляхи підтримки цих процесів для досягнення більшої гармонії та задоволення в житті.

Аналіз літературних джерел. Проблема життєвого самоздійснення людини є однією з найскладніших у науці. Філософія, акмеологія та культурологія звертаються до її вирішення. У психологічній літературі вона розглядається у контексті таких понять, як самореалізація (в тому числі в роботах Альфреда Адлера, Гордона Вілларда Олпорта, відомого своєю теорією про ієрахію потреб людини Абрахама Маслоу, та Карла Ренсома Роджерса (Гаваші, Лалакулич, 2013: 62); К. О. Альбуханової-Славської, Ш. Бюлера, Г. С. Сковороди), а також у працях М. О. Бердяєва та С. К'єркегора. Питання власної реалізації індивідууму та її важ-

ливий вплив у формуванні особистості досліджували також відомі психологи: Імануїл Кант, Віктор Франкл, Еріх Фромм, Карен Хорні та інші (Марченко, 2020: 235).

Хоча А. Адлер не проводив конкретних досліджень самореалізації, він віддавав значну увагу питанням, що тісно пов'язані з цим концептом, таким як самовдосконалення, самореалізація та самоактуалізація. За психологічною точкою зору Ш. Бюлер, вроджене прагнення до самореалізації є головним фактором у розвитку особистості. Вона вивчала специфіку цього явища в різні вікові періоди. На думку О. М. Корніяки, існуючий погляд на самореалізацію зазвичай представляє її постійним рухом самовдосконалення, тобто досягнення життєвих цілей, які відображаються у реалізації життєвих проєктів (Пашенко, 2020: 270).

Багато дослідників пов'язують самореалізацію, самоактуалізацію та подібні концепти із працею. Наприклад, вважається, що самоактуалізація проявляється через виконання значущої роботи, як зазначав А. Маслоу. К. Ясперс вбачав самореалізацію у справі, яку людина робить, до цієї думки подібне твердження І. С. Кона про проявлення самореалізації людини в її діяльності, занятті та взаємодії з іншими (Доротюк, 2015). Самореалізація не лише передбачає самовизначення, але й розширення своїх сталих можливостей, що називається «самотрансценденцією». За словами В. Франкла, «повнота людського життя визначається його трансцендентністю, тобто здатністю виходити за межі власного «я», а головне - в умінні знаходити нові смисли в конкретних справах і у всьому житті».

Виклад основного матеріалу дослідження. Розв'язання даної проблеми вимагає розкриття сутності явища самореалізації. Термін «самореалізація» спочатку з'явився у концепціях розвитку особистості, що базуються на гуманістичних принципах. Дослідники у галузі гуманістичної психології досліджували тяжіння до саморозвитку, розгортання в часі вроджених індивідуальних потенціалів, що, по суті, становило суть самореалізації (Пінська, 2022).

Одним з них є А. Маслоу, котрий найгрунтовніше висвітлював природу самореалізації. Він наголошував про прагнення особи досягти свого максимального потенціалу, яке є в основі самоактуалізації, є найголовним для людини. Отримавши вище зазначене, особистість має ресурси для розкриття свого потенціалу, здійснення свого призначення (Пінська, 2022). Він вказує на бачення самореалізації як процесу, під час якого людина досягає свого максимального потенціалу. Не зважаючи на

те, що у психологічній літературі два терміни самоактуалізація, само-реалізація частіше є тотожними, однак їх відмінність полягає у контексті існування особистості на внутрішньому (самоактуалізація) та зовнішньому (самореалізація) рівнях, а також у їх різній мотиваційній основі:

Самореалізація є матеріалізацією інтроактивності індивіду, яка спрямована на досягнення своєї ролі як ініціатора дій, це зріст професіоналізму в діяльності (Пінська, 2022). Також можна дати ще одне визначення самореалізації як процес, у якому людина здійснює самоствердження у своєму житті через власні зусилля, співпрацю з іншими, співтворчість, і відшукування власного шляху у світі, визначаючи свої цінності та знаходячи смисл свого життя в кожен момент існування.

Дослідники, аналізуючи самореалізацію як всеосяжну спроможність особистості до самоздійснення, наголошують на її багатогранності, і виокремлюють в будові самореалізації комплекс понять (ціль, цінність, сенс, потреба, процес, творчість, наслідок тощо), які виступають як психологічні складники самореалізації, кожен з яких має певне смислове навантаження і може окремо досліджуватись. С. Максименко з цього приводу зазначає, що «самореалізація індивіда охоплює усвідомлення, відбір і втілення тих індивідуальних граней, що спонукають до розкриття власної особистості, розкриттю його можливостей, становлення суб'єктом індивідуально сформованої структури ціннісних орієнтацій, чеснот, стимулів, самооцінки, встановлення напрямів та означення плану для втілення, беручи до уваги власне перевтілення» (Пінська, 2022).

Загально сформульовані описи самореалізації, які були представлені у дослідженні С. Максименка, дозволяють ідентифікувати ключові психологічні аспекти (такі як цільовий і ціннісний), які є важливими для встановлення і розвитку результативної реалізації свого потенціалу (Пінська, 2022). Велика увага науковцями приділяється психолого-освітнім концепціям, що розглядають проблему самореалізації з позиції діяльнісного підходу. Згідно з цим підходом, самореалізація особистості розглядається як процес становлення особистості, який відбувається через активну діяльність (Пінська, 2022). Як будь-яка форма діяльності, самореалізація вимагає від людини вміння встановлювати цілі з використанням прогностичної функції. Це передбачає формулювання мети, яка відображає ідеальне бачення результату, досяжного у процесі самореалізації. Проте, згідно з проведеними дослідженнями, не кожна форма активності може бути визнана самореалізацією. Лише у випад-

ках, коли особа свідомо встановлює цілі власної діяльності, вона виявляє свої внутрішні сили. Така діяльність для неї стає вираженням її самопрояву, реалізацією власної особистості.

Отже, ключовою умовою для самореалізації є свідоме формулювання особистістю мети своєї діяльності. Успішність процесу самореалізації залежить від того, наскільки особистість осмислила та прийняла суспільні цілі як особистісно важливі. Важливо враховувати, що збільшення значення і цінності для соціуму життєвої спрямованості людини мотивує її до прогресуючої самореалізації. Самореалізація відбувається лише у випадку, коли суб'єкт свідомо визначає цілі своєї діяльності, і вони стають внутрішньою метою, що спонукає індивіда до реалізації плану власного життя. Вчені підкреслюють, що зріла людина окрім усвідомленого становлення своїх життєвих цілей і планування їх здійснення реалізує, маючи відповідальне ставлення за свої дії (Пінська, 2022). Самореалізація є складним процесом, що відбувається поетапно протягом всього життя людини і полягає в реалізації її унікальних здібностей. Цей процес призводить до трансформації індивіда як активного учасника соціуму (Пінська, 2022). Самореалізація розпочинається з соціального визначення самої особистості і триває протягом всього життя. Ключовими етапами цього процесу є осмислення власного образу «Я», пошук та обрання ідеалу та цінностей, реалізація яких стає основою для життя особистості.

Таким чином, у процесі самореалізації особистість прагне досягти своїх життєвих цілей. Важливо зазначити, що повне й цілісне самореалізування можливе лише в тому випадку, якщо особистість не лише усвідомлює та встановлює свої цілі, але й бере на себе відповідальність за їх досягнення. Вибір, як характеристика людської життєдіяльності, представляє собою складний та багатогранний психологічний явище. Протягом свого життя людина здійснює безліч різноманітних виборів у різноманітних галузях та етапах: ментальному, моральному, суспільному і т. д. Рішення особи може виступати джерелом мотивації і напрямку, і засобом регулювання. У конкретному розумінні, вчинки індивіда представляють собою прояви його рішення, різноманітні по суті, напрямку та методу втілення, які визначають її життя. Таким чином, вибір є всеосяжним явищем людського існування, його сталою характеристикою та визначальною особливістю.

В сучасній науковій літературі відсутнє чітке визначення терміну «вибір». Мислителі, фахівці з психології, і соціології неоднаково його розумі-

ють, це можливо зумовлено різними підходами до вивчення людини та її рішень, а також тим, що види вибору є багатоаспектними за різними параметрами, такими як спрямованість, область застосування, рівень активності суб'єкта та їх значущість (Гуляс, 2012: 215–220).

Отже, філософське розуміння вибору – народження та розвиток послідовності вчинків для досягнення визначеної цілі, що базується на тому, що є і варіаціях, а також існуючих даних щодо обставин, які вимагають здійснення вибору (Гуляс, 2012: 215–220). Унікальність людського вибору полягає в тому, що з числа можливих дій обирається та, яка буде перетворена у фактичний вчинок. Іншими словами, вибір означає вирішення, яку саме можливість перетворити на реальність.

В етиці вибір людини розглядається з морального погляду. Моральний вибір є актом моральної діяльності, що відображає пошуки особистості та виражається у свідомому переважанні визначеному комплексі пріоритетів, характеру дій або окремого діяння. В таких ситуаціях індивід повинен особисто приймати етичний вибір та забезпечувати його здійснення (Гуляс, 2012: 215–220). В психології переважно досліджуються закономірності та механізми психічної діяльності, що не завжди пов'язані з проблемами етичного мислення і етичного рішення.

Науковці роблять акцент на дослідженні особистісного рішення в рамках визначення себе як індивідууму і здійснення власних ідей (наприклад, за дослідженнями Л.С. Кравченко та інших авторів). Розглядається прийняття важливих в житті рішень, що зазвичай ґрунтуються на основних світоглядних принципах, які визначають стратегію життя суб'єкта. Під життєвим вибором розуміється типова реальна поведінка, що відображає світосприйняття, себто орієнтацію особистості на суспільно вагомий, «ключовий» принципи (Гуляс, 2012: 215–220).

Інакше кажучи, рішення, які приймає в своєму житті людина, трактуються як способи вираження її принципів установок. Важливим аспектом до прийняття рішення індивідуумом є ціннісна складова, оскільки, відповідно до М. Вебера, кожен його крок набуває значення виключно у відношенні до цінностей, які визначають норми поведінки та індивідуальні мети. У психології особливу вагу мають громадські норми, що складають психологічну структуру індивідууму як персональні принципи, і стають одним із витоків стилювання його вчинків (Гуляс, 2012: 215–220).

Особистісні цінності характеризуються ієрархічністю та високим рівнем свідомості, що вияв-

ляється у формі аксіологічних пріоритетів. Ці пріоритети розглядаються як комплекс значущих характеристик глибинної конструкції індивідуума, які мають особливе значення для неї. Вони становлять конкретний фундамент мислення та дій особистості і мають прямий вплив на його рішення (Гуляс, 2012: 215–220).

Здатність індивіда здійснювати екзистенційні рішення включає існування в людському мисленні конкретної конструкції, на основі котрої ці вибори здійснюються. За Р. Меєм, такою структурою є інтенційність, яка дозволяє нам поступово усвідомлювати набутий досвід і адекватно уявляти своє майбутнє. Інтенційність вважається функціональним ядром особистості, яка залучена у своїх важливих для життя рішеннях, за словами Ш. Бюлера (Гуляс, 2012: 215–220).

На наш погляд, життєвий вибір найбільш актуальний у важливих точках перехрестя на життєвому шляху, де суб'єкт вибору переходить з одного стану чи положення до якісно нового. Суть такого переходу в житті людини полягає у процесі вибору. У ракурсі життєвого шляху особистості, який представляє її біографію, як історію її формування й розвитку в конкретному соціумі, екзистенціальне рішення обумовлюється певною ключовою миттю. Аналіз власне дороги життя індивіда, як послідовності випадків і ухвалень, може допомогти зрозуміти напрямок внутрішнього світу особистості та еволюцію її цінностей. Жодну із цих подій не можна інтерпретувати ізольовано від контексту: важливо враховувати хронологічний вік особи на момент події, її соціальний статус, історичну епоху, дату події та особистісний зміст для самого суб'єкта (Гуляс, 2012: 215–220).

Поняття життєвого вибору входить у сферу дослідження життєвого шляху та може служити інструментом для аналізу та розкриття цього феномену з точки зору науки, що вивчає душу людини. Метод, спрямований на дослідження існування та творчості людини через призму екзистенціального рішення, дозволяє розглядати життя особистості як черговість випадків, так і як наслідок особистої діяльності (Гуляс, 2012: 215–220).

Життєвий вибір є ключовим моментом на шляху особистості, який має свою внутрішню структуру та тенденції, що вказують на напрямок розвитку та взаємодію зі світом. У всіх сферах життя людина стикається з проблемою вибору: це можуть бути ідеали, професія, місце проживання, способи спілкування, відпочинок, та обрання життєвого партнера. Під час цього процесу вибору, людина здійснює глибокий аналіз усього, що стосується її життя. Таким чином, основна функція

цього вибору полягає в творчому формуванні особистості.

Наука дослідження душі зосереджується на трьох основних завданнях: вивченні основи особистісного буття індивідууму як вияву його комунітарного існування; розкритті психологічних механізмів індивідуальної самореалізації; аналізі шляхів здобуття завершеності та єдності унікального життя, умов, які сприяють формуванню самобутнього стану діяча життєбудування (Гуляс, 2012: 215–220). Життєбудування маніфестується у різноманітних площинах ментального світу, таких як діяльність, активність, мотивація, мислення і формування цілей (Гуляс, 2012: 215–220).

Воно є духовно-практичною сферою діяльності особистості, спрямованою на планування, створення і реалізацію її власного життя. У цьому процесі особистість стає виразною індивідуальністю, яка керує власним життям та визначається як суб'єкт індивідуальної творчості. Здібності, що відносяться до життєтворчості, включають у себе здатність особистості орієнтуватися в життєвих ситуаціях, реалістично оцінювати їх, приймати вдалий вибір; вибирати найбільш ефективні стратегії для розв'язання конкретних життєвих завдань; передбачати наслідки своїх дій та рішень в умовах підвищеного ризику; будувати позитивні міжособистісні відносини; ефективно впоратися з психічним напруженням, стресом і т.д.

Життєвий вибір представляє собою обдумане та свідоме рішення, яке визначає основну стратегію життєвого планування; це вільний прояв, що на специфічному відрізку життєвої дороги визначає подальший вектор прогресу. Саме в процесі рішення проявляється індивідуальна суб'єктивність. У випадку ухилення від вибору чи відкладання його на потім, особа опиняється у кризовій ситуації, яка неминуче змушує її зіткнутися з непосредньо тим рішенням, та у більш насиченому, радикальному прояві (Гуляс, 2012: 215–220). Таким чином, життєвий вибір стає механізмом радикальної трансформації особистісних цінностей, джерелом особистісного зростання, процесом реалізації екзистенціальних планів та систематизацію згідно з ними індивідуальних прогнозів (Гуляс, 2012: 215–220).

Висновки. Резюмуючи вищезазначене, варто відзначити, що самореалізація представляє собою складний психологічний явище, основними рисами якого є освідомлення особистістю власної унікальності, неповторності, і визнання цього «Я» як найвищої потреби людини, що має задовольнятися для повного особистісного розвитку. Вибір і досягнення цілей та цінностей, як ключові психологічні аспекти

самореалізації, якими особистість прагне наповнити своє життя, є найвищим результатом її самовдосконалення. Наше дослідження вказує на необхідність подальшого і системного вивчення психологічних аспектів самореалізації. Життєвий вибір є характерним для всіх аспектів життя людини і визначається як ключовий момент на її життєвому шляху.

Крім того, прийняття рішення або вибір принципу дії представляють собою специфічне творче самовизначення особистості, яке перетворює співвідношення між минулими та майбутніми діями та окреслює їх ментальну сутність. Ми вбачаємо напрямки наступних вивчень у експериментальному аналізі життєвого вибору особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гаваші С. Й., Лалакулич М. М. Креативність як умова самореалізації фахівця. *Проблеми сучасної психології*: Зб. наук. пр. Кам'янець-Под. нац. ун-ту ім. Ів. Огієнка, Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, м. Кам'янець-Подільський. Кам'янець-Подільський, 2013. С. 57–68.
2. Гуляє І. А. Життєвий вибір як творче самоздійснення особистості. *Проблеми сучасної психології*. 2012. № 16. С. 213–222.
3. Доротиук В. І. Педагогічні умови професійного самовизначення старшокласників. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2015. № 4 (35). С. 28–30.
4. Марченко Т. В. Особливості самореалізації особистості в умовах гуманізації освіти. *Гуманізація – найкоротший шлях до особистості*: Матеріали II Всеукр. науково-практ. майстерні, м. Кременчук, 25 верес. 2020 р. Кременчук, 2020. С. 235–238.
5. Пашченко А. А. Ознаки самоздійснення особистості. *Соціально-психологічні технології розвитку особистості*: Зб. матеріалів V Міжнар. науково-практ. конф. молодих вчен., аспірантів та студентів, м. Херсон, 14 трав. 2020 р. Херсон, 2020. С. 269–271.
6. Пінська О. Л. Психологічні аспекти самореалізації особистості. *Науковий журнал «Вісник» університету імені Альфреда Нобеля. Серія Педагогіка і Психологія*. 2022. № 2 (24). С. 107–113.

REFERENCES

1. Havashi, S. Y., & Lalakulych, M. M. (2013). Kreatyvnist yak umova samorealizatsii fakhivtsia [Creativity as a condition for self-realization of a specialist]. U *Problemy suchasnoi psykholohii – Problems of modern psychology* (s. 57–68). Kamianets-Podilskyi. [in Ukrainian].
2. Hulias, I. A. (2012). Zhyttevyi vybir yak tvorche samozdiisnennia osobystosti [Life choice as a creative self-fulfillment of the individual]. *Problemy suchasnoi psykholohii – Problems of modern psychology*, (16), 213–222. [in Ukrainian].
3. Dorotiuk, V. I. (2015). Pedagogichni umovy profesiinoho samovyznachennia starshoklasnykiv [Pedagogical conditions of professional self-determination of high school students]. *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti – Education and development of a gifted personality*, (4 (35)), 28–30. [in Ukrainian].
4. Marchenko, T. V. (2020). Osoblyvosti samorealizatsii osobystosti v umovakh humanizatsii osvity [Peculiarities of self-realization of the individual in conditions of humanization of education]. U *Humanizatsiia – naikortshyi shliakh do osobystosti – Humanization is the shortest path to personality* (s. 235–238). Kremenchuk. [in Ukrainian].
5. Pashchenko, A. A. (2020). Oznaky samozdiisnennia osobystosti [Signs of self-realization of the individual]. U *Sotsialno-psykholohichni tekhnolohii rozvytku osobystosti – Socio-psychological technologies of personality development* (s. 269–271). Kherson: FOP Vyshemyrskyi V.S. [in Ukrainian].
6. Pinska, O. L. (2022). Psykholohichni aspekty samorealizatsii osobystosti [Psychological aspects of self-realization of the individual]. *Naukovyi zhurnal «Visnyk» universytetu imeni Alfreda Nobelia. Seriya Pedagogika i Psykholohiia – Scientific journal «Herald» of Alfred Nobel University. Series Pedagogy and Psychology*, (2 (24)), 107–113. [in Ukrainian].

UDC 821.161.1-31

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-1-31>**Anna IELISEIENKO,**

orcid.org/0000-0001-9165-7304

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of European Languages

State Biotechnological University

(Kharkiv, Ukraine) anna_ieliseienko@ukr.net**FEMALE IMAGES IN THE NOVEL “WOMEN IN LOVE” BY D.H. LAWRENCE**

The article studies the peculiarities of the female images in the novel “Women in love” by D.H. Lawrence taking into account the influence of the historical context and of Lawrence’s contemporaries namely Katherine Mansfield and Lady Ottoline Morrell on the images of Gudrun and Hermione in the novel “Women in love”. The period of writing the novel “Women in Love” coincides with key historical events that affected the history not only in Great Britain, but throughout the world. A closer study of the historical and socio-political contexts makes it possible to determine the essence and significance of some fragments of the novel that have a direct connection with historical events and obviously developed under their influence. Gudrun and Hermione present the image of a new woman who lives beyond the limits of social norms, who is independent and can make her own decisions and influences others. At the beginning of the twentieth century such an outlook on women’s role and possibilities in society was new and overwhelming. The images of Gudrun and Hermione are influenced by author’s contemporaries Ottoline Morrell and Katherine Mansfield. Ottoline Morrell broke her relationship with the author as he presented her in the novel as a violent woman who tried to dominate other people, was rude and demanding, spoke a lot about necessary of socio and political changes but did nothing to implement it. Ottoline who helped so many people in difficult financial situations, supported writers, painters, philosophers perceived it as personal insult. Katherine Mansfield was proud to find out that she became Gudrun in “Women in love”, but when it became obvious that Lawrence used her personal secrets on the pages of the novel it also broke their relationships. The Irish Rebellion forced Lawrence to reconsider his views on British policy during the First World War. The influence of the Allies was perceived by the writer as harmful, pursuing, first of all, the interests of other countries, which is obvious from the writer’s correspondence and Gudrun’s statements in the novel regarding the political systems of Ireland and Great Britain.

Key words: Irish rebellion, Lawrence, Ottoline Morrell, Katherine Mansfield.

Анна ЄЛІСЕЄНКО,

orcid.org/0000-0001-9165-7304

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри Європейських мов

Державного біотехнологічного університету

(Харків, Україна) anna_ieliseienko@ukr.net**ЖІНОЧІ ОБРАЗИ В РОМАНІ Д. Г. ЛОУРЕНСА «ЗАКОХАНІ ЖІНКИ»**

У статті досліджено особливості жіночих образів у романі Д. Г. Лоуренса «Закохані жінки» з урахуванням впливу історичного контексту та сучасників Лоуренса (Кетрін Менсфілд і леді Оттолайн Моррелл) на образи Гудрун і Герміони в романі «Закохані жінки». Період написання роману «Закохані жінки» збігається з ключовими історичними подіями, які вплинули на хід історії не лише Великої Британії, а й усього світу. Більш уважне вивчення історичного та соціально-політичного контекстів дає змогу визначити сутність і значення окремих фрагментів, які мають безпосередній зв’язок з історичними подіями та, очевидно, склалися під їх впливом. Гудрун і Герміона представляють образ нової жінки, яка живе поза межами суспільних норм, яка є незалежною та може приймати власні рішення та впливати на інших. На початку двадцятого століття такий погляд на роль і можливості жінки в суспільстві був новим і достатньо радикальним. На образи Гудрун і Герміони вплинули сучасники письменника Леді Оттолайн Моррелл і Кетрін Менсфілд. Оттолайн Моррелл розірвала стосунки з автором, оскільки він представив її в романі жорстокою жінкою, яка намагалася домінувати над людьми, була грубою та вимогливою, багато говорила про необхідні соціально-політичні зміни, але нічого не робила для їх реалізації. Оттолайн, яка допомагала багатьом людям у скрутному матеріальному становищі, підтримувала письменників, художників, філософів, сприйняла це як особисту образу. Кетрін Менсфілд відчула гордість, коли дізналася, що вона стала Гудрун в новому романі письменника, але коли стало очевидно, що Лоуренс використав її особисті таємниці на сторінках роману, це також зруйнувало їхні стосунки. Ірландське повстання змусило Лоуренса переглянути свої погляди на британську політику під час Першої світової війни. Вплив союзників сприймався письменником як пагубний, бо співпадав, насамперед, з інтересами інших країн. Точка зору письменника очевидна з його листування та висловлювань Гудрун щодо політичних систем Ірландії та Великої Британії.

Ключові слова: ірландське повстання, Лоуренс, Оттолайн Моррелл, Кетрін Менсфілд.

Definition of the problem. D.H. Lawrence's works became the object of many researches. However, female images of the novels were not thoroughly studied. Lawrence all his life aimed at investigating specific features of women's characters. The peculiarities of his mother's character and his close friend Jessie Chambers can be traced in the novel "Sons and Lovers" which is considered by most scientists as autobiographical one. Female images in the novel "Women in love" also have real prototypes and can be compared to some of author's contemporaries, especially to Katherine Mansfield and Lady Ottoline Morrell. The correlation between Lawrence's contemporaries who became prototypes for the images of Gudrun and Hermione will contribute to better understanding of the peculiarities of a new woman of the twentieth century who was presented on the pages of his novels.

Analysis of recent research. Female features in the novels by Lawrence became the object of some investigations. Trease Geoffrey in the book "D.H. Lawrence. The Phoenix and the Flame" (Trease, 1973) paid attention to the development of the relationships between Lawrence, Frieda and Katherine Mansfield. He examined the controversies between them and their influence on the works of the writer. Worthen John in the book "D.H. Lawrence. The life of an outsider" (Worthen, 2006) states the difficulties between the author and his contemporaries, emphasizing the role of his wife Frieda as a woman who influenced not only Lawrence's character but also made changes to the images in his novels. Squires Michael in his work "D.H. Lawrence and Frieda. A portrait of love and loyalty" (Squires, 2008) reveals the unpublished materials concerning the relationships between the writer and his wife. The book contributes to better understanding of Frieda and as a result to the images of Ursula in "Women in Love" and Connie in "Lady Chatterley's Lover".

Purpose of the article is to study the images of Gudrun and Hermione in the novel "Women in Love" and to trace their correlation with their prototypes Katherine Mansfield and Lady Ottoline Morrell. Socio and political context contributed to better understanding of the peculiarities of these images and became also the object of this research.

Presenting of the main material. D.H. Lawrence is a well-known novelist, author of critical articles and poet. His works attracted the attention of contemporaries taking into account his capability to raise difficult issues which were mostly hidden by social and moral norms in British society at the beginning of the twentieth century.

Changes in Lawrence's personal life, his acquaintance and marriage to Frieda, served as the starting point in

the writer's decision to explore the human psyche, in particular the features of the female psyche. Lawrence's novel went through several main stages of creation, entitled "Sisters", "Wedding Ring", until, on Frida's advice, it received the name "Rainbow", which, in addition to the biblical allusion about the forgiveness of humanity, created a metaphorical connection between the past and the future, male and female, divine and human. The continuation of "Rainbow" became the novel "Women in Love", in which the first chapter, "Sisters" not only introduces the images of the main characters, but also creates some connection with the original title of the novel.

The female characters of Ursula, Gudrun and Hermione in both novels have real prototypes from Lawrence's circle. The prototype of Ursula was Lawrence's wife, Frida. The image of Hermione Roddis was formed under the influence of Ottoline Morrell, who, recognizing her own features in the image of "the villainess of the new book" (Kaplan, 2010: 41), threatened to sue the author if he did not make changes to the novel. The relationship between Lawrence and Lady Ottoline Morrell, burdened by the repulsive image of Hermione in the novel, a rich aristocrat who suppresses those around her with her power, tries to dominate and at the same time is dependent on man's point of view, on man's presence. The man who became her object and desire is Rupert Birkin – prototype of the author, that was also perceived by Lady Ottoline Morrell as an insult. Hermione in the novel tries to control everything, aimed at understanding everything with her knowledge that correlates her image with the biblical symbol of the apple of knowledge. Rupert accuses her of the desire to possess that apple and see the world only from the perspective of her knowledge (Ieliseienko, 2023: 236).

The prototype of the image of Gudrun was Katherine Mansfield. In modern literary criticism, her influence on the image is limited to the mention of Gudrun's bright, provocative clothes, as well as the girl's rather cynical disposition (Kirsty, 2010: 95-97). However, her image seems more complex. Studying the relationship between Lawrence and Mansfield in the context of the literary environment and taking into account historical events that coincided chronologically with the writing of the novel, makes it possible to trace the history of the creation of the image of Gudrun in the context of the interpersonal relationships of the characters, as well as consider it in a historical context.

Katherine Mansfield was aware that Gudrun was inspired by her. On June 24, 1921, she proudly mentioned that in correspondence with Lady Ottoline

Morrell. It was her relationship with John Middleton Murry that is generally believed to form the basis of the relationship between Gudrun Brangwen and Gerald Crich (Kirsty, 2010: 94).

Lawrence met John Middleton Murray and Katherine Mansfield in 1913. Two years before they met, Murray founded the avant-garde art and literature magazine "Rhythm". Mansfield worked as his assistant editor and in January 1913 wrote a letter to Lawrence with a proposal to publish something in "Rhythm". In July of the same year, Lawrence and his wife, having returned from Italy, visited the editorial office of the magazine and met with the editors, who amazed them with their bohemian lifestyle. The impression was also enhanced by the fact that the editor was not yet twenty-five years old. When Lawrence and Frida returned to Italy, the writer invited his new friends to quit their jobs and move in with them. Murray's objection that he did not have the financial means to do this was considered baseless by Lawrence, taking into account Mansfield's annual income of 150 pounds, which she received from her father. Lawrence was sure that "a woman who loves a man will sleep on the boards" (Kaplan, 2010: 5) (the writer did not know that Murray had already mortgaged this money for the magazine). Lawrence's position on the unconditional sacrifice of a woman for a man will also appear in the novel in the twenty-fourth chapter, entitled "Death and Love," where Gudrun feels that she must "save" Gerald in his moments of suffering and despair in connection with the death of his father.

In 1916, Murray published his first novel "Still Life" which was considered a failure by both critics and the author's friends. The plot of the novel as a whole is based on the relationship between Murray and Mansfield, who, for the sake of her young lover, left her husband and ran away with him. The power of a woman over a man, manifested in childhood as a mother's attempt to subjugate her son, and in adulthood as the power of a chosen woman over a man, became the main theme in the novel. Contemporaries saw a similar plot in Lawrence's autobiographical novel "Sons and Lovers," hastening to recognize it as a confirmation of S. Freud's theory of the Oedipus complex. Denying Freud's theory in his own novel, in "Still Life" by Murray Lawrence insisted on the influence of psychoanalysis, in particular on Freud's Oedipus complex.

The plot of Murray's novel could not help but affect Lawrence, taking into account its similarity to the writer's personal story, also burdened by the fact that Frieda's first husband Ernest Weekley was once Lawrence's teacher, and the woman had to abandon three children, whom she was forbidden to see by a court

decision. Lawrence repeatedly turned to Lady Ottoline Morrell with a request to try to get closer to Frieda's first husband and persuade him to allow visits between the mother and children at Ottoline's cottage. Lawrence advised mentioning all possible aristocratic connections of Ottoline in the circle of intellectuals, which could influence the positive decision of Frida's ex-husband.

K. Mansfield noted in correspondence and memoirs that Frida, in their narrow circle in Cornwall, was the only person who was not interested in discussions about the plots of novels, problems with publishing books and censorship. The situation was further complicated by the fact that Frida felt guilty and was very homesick for her children. As a result, she was jealous of the fact that Lawrence could spend hours with Murray and Mansfield, discussing issues of interest with them. Mansfield spoke of Frida as an "all-consuming mother", who at any cost, tried to capture the attention of her husband.

Lawrence, in turn, constantly reproached Murray for weakness and passivity in his relations with Mansfield, which was clearly reflected in 1914 during the Christmas celebration at Lawrence and Frieda's cottage. Among those who were invited were Murray, Mansfield and artist Mark Gertler. In the midst of the celebration, the guests decided to perform small performances. According to the script, a "love triangle" arose between the above-mentioned characters, which was supposed to end with Mansfield choosing Murray and staying with him. However, the girl decided to deviate from the script and stay with Gertler, which caused indignation in Lawrence. He interrupted the performance, took Murray outside and reprimanded him for his weak character.

In his diaries, Murray recalled that when he returned to the house, he found Gertler confessing his passion to Mansfield, who, after the confession, kissed the artist. Gertler burst into tears when he saw Murray. The story ended with Murray and Mansfield discussing for a long time "in bed what had happened and all the extraordinary atmosphere – very similar to Dostoevsky's novel" (Kaplan, 2010: 23). Later this love triangle will appear in the novel "Women in Love", where the role of the artist will perform the sculptor Loerke. Mark Gertler, in a letter to Lytton Strachey dated January 1, 1915, recalled that that story in the Lawrence's cottage was so interesting that all the Cholesbury writers felt inspired to use it in their works. The artist also noted that the next morning, having sobered up, everyone spoke of what had happened as of a joke and only the Lawrences took everything seriously. Frida even refused to continue communicating with Mansfield, reproaching her for what she had done.

Mansfield's personal life was also reflected in the twelfth chapter of "Rainbow". One day she shared a secret with Frida about her experience of a close relationship with a woman. Frieda told Lawrence about it, and he included this story in the chapter "Shame," giving the relationship between Ursula and her teacher Minifred a loving nature.

In the spring of 1916, Murry and Mansfield, having settled at Lawrence's suggestion in a nearby cottage in Cornwall, became constant witnesses to the scandals between Lawrence and Frieda. Soon the relationship between the friends deteriorated significantly. Mansfield complained that she could not continue writing while being around Lawrence and his wife. The situation was further aggravated by the fact that "The Rainbow", so highly regarded by his main woman – Frida and close friends, was withdrawn two weeks after publication in 1915, and Murray's novel, which Lawrence considered a complete failure, was supposed to be published in December of the same year, after Murry's book "Fyodor Dostorvsky: A Critical Study" (1916), which had also previously been subject to severe criticism from Lawrence. Critics assess the writer's subsequent reproaches against Murray as a manifestation of "envious antagonism" (Kaplan, 2010: 41).

The period of writing the novels "Rainbow" and "Women in Love" (1914-1920) coincides with key historical events that influenced the course of history not only in Great Britain, but throughout the world. During the Irish Rebellion in 1916, Lawrence and his wife were in Cornwall (England), barely surviving on their last savings. In a letter to Lady Ottoline dated May 5, 1916, he supposed that events in Ireland led to her illness. The woman was "wildly upset about the war" (Zytaruk, 1982: 611) in Ireland and anti-democratic actions, including a rebellion by "poets and wonderful fellows" (Zytaruk, 1982: 612). Lawrence writes about feeling insecure about current events and the absurd decline of democracy in British society.

At the end of May he writes to E.M. Forster, mentioning the general state of "isolation and abandonment" in his circle of acquaintances. England seems to the author "a drifting ship" (Zytaruk, 1982: 611). Lawrence considers the rebels to be "largely chatterboxes and unimportant people who accidentally became significant in death" (Zytaruk, 1982: 611). He admits that the Irish Rebellion shocked him as "another hole in the bottom of the old ship" (Zytaruk, 1982: 612).

Historical events coincided with Lawrence's own difficulties in life. The "Rainbow" trial has not yet been completed. Having failed with the first novel, Lawrence takes on its sequels, realizing at the same

time that the chances of publishing it are very small. The Irish issue is mentioned only in one passage in the novel, but taking into account the fact that there is almost no historical context in either "The Rainbow" or "Women in Love", it deserves special attention. It expresses for the first time an opinion on events that caused heated controversy among the British and divided British society into those who sympathized and those who condemned the rebels and the actions of the authorities. Gudrun expresses her opinion with her usual cynicism: "she thought about Parnell and Katherine O'Shea. Parnell! Yes, after all, who takes Ireland's national identity seriously? Is it possible to seriously talk about Ireland in the political arena, no matter how it manifests itself there? And who takes England's policies seriously? Who? Does anyone care how this old patched-up Constitution is repaired? All these national ideas are needed no more than our national hat – a bowler hat. Yes, it's all old stuff, the same notorious old bowler hat" (Lawrence, 1999: 365-366). These ideas come to Gudrun after long thoughts about Gerald, who could become "a peacetime Napoleon or Bismarck," enter Parliament as a Conservative and "clean up all the dirt that has accumulated in matters of labor and industry," and she would marry him, and would be the woman "who stands behind him" (Lawrence, 1999: 364). However, falsehood and lies in relations between people, between society and the state as a whole turned these thoughts into only illusions. "She didn't want to climb to the top of the social ladder. With the true cynicism of cruel youth, she understood that climbing to the top meant that one idea simply gave way to another, that this ascent was comparable to being handed a fake half-crown instead of a fake penny. The whole value system was false. However, with all this cynicism, she realized that in a world where the currency was counterfeit coin, a bad sovereign was better than a bad farthing. But she equally despised both the poor and the rich" (Lawrence, 1999: 365). The girl saw farce and deception in all social and political actions. Such reading of the passage coincides with what Lawrence wrote to his friends, especially those with whom he could share his opinion sincerely, without fear of being accused of inhumanity and cruelty.

While Ursula's thoughts are occupied by the question of "stellar balance" in her relationship with Rupert, Gudrun reflects on more pressing, "down-to-earth" issues, one of them is the history of the relationship between Parnell and Katherine O'Shea, whose relationship was discussed by contemporaries, causing a lot of gossip and raised the Irish issue again.

Katherine O'Shea was an Englishwoman of aristocratic descent, the wife of Captain William

O'Shea, a Catholic nationalist and Member of Parliament. Officially they were married, although they had been living separately for many years. In 1880, Katherine met Parnell, an Irishman who represented Irish interests in the British Parliament (like two generations of his ancestors). A close relationship developed between them. Katherine gave birth to three children with Parnell and in the political arena, thanks to her family connections in the Liberal Party, she acted as a liaison between Parnell and British Prime Minister Gladstone (the same one who helped Baron Skrebensky escape from Poland in "Rainbow") during negotiations on the first Irish Home Rule Bill in April 1886.

Katherine's husband knew about his wife's infidelity, but remained "publicly silent". Contemporaries believed that the reason was the captain's desire to wait until Katherine's aunt died to get the inheritance. In 1889 after the death of aunt William O'Shea filed for divorce, which provoked a huge scandal in a society where "Victorian morality" reigned and adultery was interpreted as a violation of one of the Ten Commandments. Politicians had to set an example in society. As a result, Parnell was abandoned by members of his own Irish Parliamentary Party and a career as a politician was out of the question. In 1891, Katherine and Parnell married, which caused an uproar from Catholic Ireland, as Katherine was breaking a vow made in a previous marriage. Three months later, Parnell died on Catherine's arms, presumably from coronary heart disease.

In 1914, Katherine published a biography of Parnell, which attracted the attention of many contemporaries and again raised the question of public morality, cynicism, and falsehood hiding under the veil of decency to satisfy selfish goals. The problem that the woman faced, as noted above, was well known to Lawrence and his wife, Mansfield and Murry, as well as to many other couples who decided to divorce (despite gossip, a difficult and expensive divorce process, a ban to see the children, reproaches from Catholic Church) in a hope of creating a new relationship with another person. What is particularly noteworthy in Katherine O'Shea's book is her role as a "mediator" in the

discussion of the Irish question. This is one of the few cases where the opinion and political influence of a woman was taken into account, which was previously impossible in a strictly Puritan society.

Gudrun, Ursula and Hermione are on a par with women of a new generation, a new era, such as Catherine O'Shea, Ottoline Morrell (prototype of Hermione), Katherine Mansfield (prototype of Gudrun), Frieda Lawrence (prototype of Ursula). Their appearance is associated with global social and historical changes, with the movement of women for the right to vote (suffragism). Women at the beginning of the twentieth century defended the right to receive an education, take part in political debates, own property and money, and file for divorce.

With the outbreak of the First World War, a labor shortage in production became apparent. Women were forced to work in mills and factories, while receiving lower wages than their colleagues of the opposite sex. Such inequality led to the formation of numerous women's organizations whose purpose was to fight for women's rights.

Conclusion. Thus, considering female images in Lawrence's novels, the historical and socio-political contexts should be taken into account as they certainly influenced the female images of Gudrun and Hermiona. Many images especially the images of Gudrun and Gerald were influenced by Lawrence's close relationship with Katherine Mansfield and John Middleton Murry. The episodes from their personal life became the fragments in Lawrence's novel "Women in love". The author creates the image of a new woman who lives beyond the limits of social norms, who is independent and can make her own decisions. At the beginning of the twenties century such an outlook on women's role and possibilities in society was new and overwhelming. The Irish Rebellion forced Lawrence to reconsider his views on British policy during the First World War. The influence of the Allies was perceived by the writer as harmful, pursuing, first of all, the interests of other countries, which is obvious from the writer's correspondence and Gudrun's statements regarding the political systems of Ireland and Great Britain.

BIBLIOGRAPHY

1. Ieliseienko A. Apple as a symbol of cognition in D.H. Lawrence's works. *Закарпатські філологічні студії*. 2023. №31. С. 236-240.
2. Kirty M. D.H. Lawrence, Katherine Mansfield and Happiness. *Katherine Mansfield Studies. Edinburg University Press*. 2010. Vol. 2. P. 87-99.
3. Kaplan S. J. Circulating Genius: John Middleton Murry, Katherine Mansfield and D.H. Lawrence. Edinburg : Edinburg University Press, 2010. 240 p.
4. Lawrence D.H. Women in Love. Stansted : Wordsworth Classics, 1999. 432 p.
5. Squires M. D.H. Lawrence and Frieda. A portrait of love and loyalty. London : Andre Deutsch, 2008. 210 p.
6. Trease G. D.H. Lawrence. The Phoenix and the Flame. London : Macmillan, 1973. 176 p.

7. Worthen J. D.H. Lawrence. The life of an outsider. London : Penguin books, 2006. 518 p.
8. Zytaruk G. The Letters of D.H. Lawrence: Volume 2, June 1913- October 1916. Cambridge : Cambridge University Press, 1982. 710 p.

REFERENCES

1. Ieliseienko A. (2023) Apple as a symbol of cognition in D.H. Lawrence's works. *Закарпатські філологічні студії*, 31. 236-240.
2. Kirty M. (2010) D.H. Lawrence, Katherine Mansfield and Happiness. *Katherine Mansfield Studies. Edinburg University Press*. 2, 87-99.
3. Kaplan S. J. (2010) Circulating Genius: John Middleton Murry, Katherine Mansfield and D.H. Lawrence. Edinburg University Press. 240 p.
4. Lawrence D.H. (1999) Women in Love. Wordsworth Classics. 432 p.
5. Squires M. (2008) D.H. Lawrence and Frieda. A portrait of love and loyalty. Andre Deutsch. 210 p.
6. Trease G. (1973) D.H. Lawrence. The Phoenix and the Flame. Macmillan. 176 p.
7. Worthen J. (2006) D.H. Lawrence. The life of an outsider. Penguin books. 518 p.
8. Zytaruk G. (1982) The Letters of D.H. Lawrence: Volume 2, June 1913-October 1916. Cambridge. 710 p.

УДК 81'37'42:159.942

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-1-32>**Ольга ЗАЛУЖНА,***orcid.org/0000-0002-7929-6769*

кандидатка філологічних наук,

доцентка кафедри англійської філології

Донецького національного університету імені Василя Стуса

(Вінниця, Україна) *olgazaluzhna@gmail.com***Дарія КОЛІСНИК,***orcid.org/0009-0003-0763-9640*

магістрантка кафедри англійської філології

Донецького національного університету імені Василя Стуса

(Вінниця, Україна) *dariia.kolisnyk08@gmail.com*

ЛІНГВОЕМОЦІОЛОГІЯ ЯК МІЖДИСЦИПЛІНАРНА НАУКА: ГЕНЕЗА, ЕВОЛЮЦІЯ, ОСНОВНІ КОНЦЕПЦІЇ

Статтю присвячено комплексному аналізу становлення та розвитку лінгвістики емоцій як окремої між-дисциплінарної галузі знань, яка вивчає мовні засоби вираження емоцій і їхнє функціонування у мові та мовленні. Розглянуто історичний контекст виникнення інтересу до вивчення емоцій у мові та сучасні тенденції у цій галузі. Особливу увагу приділено аналізу ключових концепцій визначення понять «емоція» та «почуття», підходів до класифікації емоційних явищ, які пропонуються різними науковими школами, а також аналізу впливу психології та філософії на розвиток лінгвістики емоцій. У статті зазначено, що лінгвоемоціологія активно розвивається завдяки інтеграції як лінгвістичних, так і нелінгвістичних підходів, що дозволяє більш глибоко зрозуміти природу емоцій та механізми їхнього вираження у мові. Об'єктом вивчення постає лінгвістика емоцій як наукова дисципліна, яка вивчає мовні засоби вираження емоцій та їхнє функціонування у мові. Предметом дослідження виступають лінгвістичні, психологічні та філософські підходи до вивчення емоційних станів людини.

У статті проаналізовано основні концепції та підходи до вивчення емоцій, розроблені у межах філософії, психології та лінгвістики. Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що лінгвоемоціологія – досить молода, проте дуже перспективна галузь мовознавства, яка активно розвивається завдяки залученню знань із суміжних наукових дисциплін, зокрема психології та філософії. Перед лінгвістами постає багато викликів, адже досі відсутній універсальний підхід до інтерпретації явищ «емоція» та «почуття». Наразі дослідники виокремлюють різні види емоцій, а створення єдиної класифікації емоційних явищ виглядає проблематичним. Розбудова лінгвістики емоцій відкриває нові можливості для інтеграції знань із різних наукових дисциплін і сприяє глибшому розумінню тісного взаємозв'язку між мовою та емоційним світом людини.

Ключові слова: лінгвістика емоцій (лінгвоемоціологія), психологія, філософія, емоції, почуття, універсалія, семантика, дискурс.

Olha ZALUZHNA,*orcid.org/0000-0002-7929-6769*

PhD in Philology,

Associate professor at the English Philology Department

Vasyl' Stus Donetsk National University

(Vinnytsia, Ukraine) *olgazaluzhna@gmail.com***Dariia KOLISNYK,***orcid.org/0009-0003-0763-9640*

Master's student at the English Philology Department

Vasyl' Stus Donetsk National University

(Vinnytsia, Ukraine) *dariia.kolisnyk08@gmail.com*

LINGUISTICS OF EMOTIONS AS AN INTERDISCIPLINARY DOMAIN: GENESIS, EVOLUTION, BASIC CONCEPTS

The article is devoted to a comprehensive analysis of genesis and evolution of linguistics of emotions as an interdisciplinary scholarly domain which studies linguistic means of expressing emotions and their functioning in the

language. The paper considers the historical context of the growing interest to studying emotions in the language, as well as current trends in this area. Special attention is paid to the analysis of the key concepts, i.e. the definition of the notions 'emotion' and 'feeling'; the article also outlines approaches to the classification of emotions developed by different scholars, as well as to the analysis of emotions theory provided in psychology and philosophy. The paper highlights that currently the linguistics of emotions actively develops integrating both linguistic and non-linguistic approaches, which provide deeper understanding of human emotions nature and the mechanisms of their expression in the language. The object of the research is the linguistics of emotions as a scholarly domain which explores linguistic means of expressing emotions and their functioning in the language. The subject of the analysis are linguistic, psychological, and philosophical approaches to the study of emotions.

The article analyzes the main concepts and approaches to the study of emotions developed in philosophy, psychology, and linguistics. The analysis allows to claim that the linguistics of emotions, though relatively young, is a highly promising branch of linguistics, which is actively developing due to the incorporation of knowledge from related scientific disciplines, psychology and philosophy in particular. Linguists face numerous challenges, since there is still no universally accepted approach to the interpretation of the phenomena 'emotion' and 'feeling', researchers distinguish between different types of emotions, and a single classification of emotional phenomena seems to be quite challenging. The development of linguistics of emotions opens new opportunities for integration of knowledge from different scholarly disciplines and contributes to deeper understanding of the close relationship between the language and the sphere of human emotions.

Key words: linguistics of emotions, psychology, philosophy, emotions, feelings, universals, semantics, discourse.

Постановка проблеми. Дослідження емоцій у мові стало актуальним, перш за все, завдяки виникненню дискусії у мовознавчих колах щодо доцільності залучення категорій інших наукових дисциплін до лінгвістичної парадигми. Довгий час у наукових колах домінувала думка, що когнітивна функція є основною у мові. Цей підхід активно підтримували такі мовознавці, як К. Бюлер, Г. Гійом, Е. Сепір тощо. Науковці вважали, що емоційна складова мовних явищ є другорядною, і тому не потребує окремого вивчення. Проте згодом у лінгвістиці почали з'являтися інші погляди, які підкреслювали важливість емоційної функції мови. Ш. Баллі, М. Бареаль та В. Гіннекен стверджували, що головною функцією мови є вираження емоцій, адже передача та обробка будь-якої інформації мовними засобами завжди супроводжується певними емоційними станами. Згідно з цією теорією, емоції виникли раніше за слово, а слово, як комунікативна одиниця, не могло виникнути без емоційного контексту (Прокійченко, 2015: 198–200).

Із кінця ХХ-го століття наукова спільнота почала визнавати важливість емоційного компонента у мові та мовленні, що призвело до виникнення лінгвістики емоцій як окремої дисципліни. Наразі лінгвісти все частіше намагаються залучати дотичні підходи до дослідження мовних явищ, інтегрувати поняття та категорії, якими оперують зокрема психологія та філософія при вивченні емоційних станів людини.

Важливу роль у формуванні лінгвемоціології відіграла психологія, яка досліджує природу емоцій та їхній вплив на поведінку і самосвідомість людини. Психологічні концепції вивчення емоційних станів людини слугують основою лінгвістичних досліджень, спрямованих на аналіз емоційної

складової мови. Останнім часом у лінгвістиці все активніше розглядається репрезентація емоцій та почуттів на різних мовних рівнях, адже особливості цих психологічних понять досить виразно проявляються у мові (Малиненко, 2014: 186–192).

Незважаючи на багаторічні дослідження, проблема наукового визначення й класифікації емоцій та почуттів досі залишається актуальною і викликає численні дискусії серед вчених. **Актуальність** даної наукової розвідки зумовлена тим, що зростаючий інтерес до вивчення емоцій у лінгвістиці спричинив необхідність узагальнення та систематизації існуючого доробку психологів, філософів і лінгвістів, а також розробки нових підходів до класифікації емоційних явищ. Важливою складовою цього процесу є аналіз основних концепцій емоцій та почуттів, підходів до систематизації цих явищ, які пропонуються різними науковими школами, а також дослідження їхнього взаємозв'язку та впливу на розвиток лінгвістичних теорій.

Аналіз досліджень. Лінгвістика емоцій, як міждисциплінарна наука, почала активно розвиватись завдяки інтеграції не лише лінгвістичних підходів до вивчення емоційних явищ, а й великої кількості доробок психологів та філософів. Аристотель (Aristotle, 1931) та Спіноза (Spinoza, 2003) заклали основи філософського розуміння емоцій, визначаючи їх як частину людської сутності та пов'язуючи їх з різними об'єктами та ситуаціями.

Роботи низки психологів стали фундаментальними для розуміння емоцій та почуттів, їхніх характерних ознак та видів. П. Екман (Ekman, 2003) увів поняття базових емоцій. К. Е. Ізард (Izard, 1991) розширив список базових емоцій, досліджуючи кінесичний компонент невербальної комунікації. П. Куттер (Куттер, 2004) та В. Мак-Дугалл (McDougall, 1928: 200–204) розмежовують емоції

та почуття, надаючи їм різні функції та характеристики.

В. Д. Сліпецька (Сліпецька, 2016), вивчаючи розвиток лінгвістики емоцій, стверджує, що О. О. Потєбня був одним із перших лінгвістів, хто підкреслив необхідність та можливість зближення мовознавства із психологією. І. А. Аскєрова (Аскєрова, 2023: 12–16), аналізуючи внесок у дослідження емотивного аспекту мови сучасних польських лінгвістів, наголошує, що наукові розвідки А. Вежбицької стали важливим доповненням до загального корпусу знань у галузі лінгвоемоціології. Саме А. Вежбицька зробила значний внесок у розвиток концепції культурної зумовленості вираження емоцій у мові (Wierzbicka, 1999b) та розробила концепцію «натуральної семантичної метамови» (Wierzbicka, 1999a).

Сучасна лінгвоемоціологія переживає бурхливий розвиток, зосереджуючись на дослідженні того, як емоції кодуються, передаються та сприймаються через мову. Мовознавці вивчають за допомогою яких мовних засобів емоції можуть відображатись у художніх текстах (Гладь, 2000; Залужна, Соколова, 2021) та у межах різних дискурсів (Гнездїлова, 2007; Залужна, Магльона, 2023).

Мета наукової розвідки полягає у дослідженні процесу становлення лінгвістики емоцій як окремої наукової дисципліни, а також у комплексному аналізі концепцій філософів та психологів, які стають основою дотичних лінгвістичних досліджень. **Об'єктом** постає лінгвістика емоцій як наукова дисципліна, яка вивчає мовні засоби вираження емоцій та їхнє функціонування у мові. **Предметом** дослідження виступають лінгвістичні, психологічні та філософські підходи до вивчення емоційних станів людини.

Виклад основного матеріалу. Емоції та почуття, будучи невід'ємною частиною життя людини, відіграють ключову роль у формуванні особистості, впливаючи на її сприйняття та взаємодію із навколишнім світом. Протягом століть фахівці у галузі філософії, психології, медицини, соціології, етики, лінгвістики, літературознавства тощо намагалися дати визначення та описати емоції та почуття людини, досліджуючи їхню природу, види, функції та прояви. Якщо філософи досліджували емоції переважно як складову людської особистості, а психологи – як психічний стан, лінгвісти зосередилися на тому, як емоції відображаються у мові.

Лінгвістика емоцій (за іншою термінологією лінгвоемоціологія) як окрема наука сформувалася у ХХ столітті, але ще до середини

1970-х років проблема мовного вираження емоцій не привертала особливої уваги дослідників (Разуванова, 2013: 119–123). Ця відносно нова лінгвістична галузь, розвиваючись на перетині з нелінгвістичними науками (психологією та філософією), активно взаємодіє із низкою лінгвістичних напрямів: лінгвофілософією, психолінгвістикою, лінгвоаксіологією, лінгвокультурологією, лінгвокогнітологією, лінгвоконцептологією, етнолінгвістикою, гендерною лінгвістикою, теорією та історією мовознавства, зіставною та порівняльно-типологічною лінгвістикою (Піддубна, 2017).

Давньогрецький філософ Аристотель заклав основи класифікації емоцій та почуттів, виділивши одинадцять основних, на його думку, переживань людини: любов, ненависть, надія, розпач, бажання, відроза, боязкість, сміливість, гнів, радість, сум (Aristotle, 1931). У свою чергу нідерландський філософ Б. Спіноза припускав, що існує стільки видів емоційних переживань, скільки є видів об'єктів, які викликають у людини афекти (Spinoza, 2003).

Лінгвістика емоцій як міждисциплінарна наука не може ігнорувати фундаментальні напрацювання психології у вивченні таких явищ як «емоція» та «почуття». Серед психологів досі точаться дискусії щодо точного визначення цих понять, так само як і щодо створення універсальної класифікації емоційних станів людини (Варій, 2009).

П. Екман (Ekman, 2003) та К. Е. Ізард (Izard, 1991) є прихильниками підходу, відповідно до якого емоції та почуття розглядаються як тотожні поняття. У цій науковій парадигмі терміни «емоція» та «почуття» досі не мають універсальних визначень, і часто використовуються як синоніми. П. Екман вводить поняття «базових емоцій» та вважає, що існує сім, універсальних для усіх людей, емоцій: радість, здивування, гнів, огида, страх, презирство, смуток (Ekman, 2003). К. Е. Ізард пояснює емоції як щось, що сприймається людиною як відчуття / переживання, які мотивують до дії, регулюючи сприйняття та мислення. Унаслідок спостережень за мімікою обличчя індивідів, які представляли різні національності, К. Е. Ізард та його однодумці виокремили десять базових емоцій, поділивши їх на позитивні та негативні: радість, інтерес, горе/страждання, гнів, зневага, відроза, страх, подив, сором, провина. Дослідник вважає, що всі інші емоції є різними комбінаціями базових емоцій (Izard, 1991).

В. Мак-Дугалл розглядає почуття як ширше поняття, яке охоплює різні види емоцій. Дослідник розмежовує емоції та почуття на основі їхніх функціональних відмінностей. Він вважає,

що емоції супроводжують устремління та надають їм специфічних якостей, а почуття визначаються успішністю реалізації цих устремлень і залежать від розвитку когнітивних функцій (McDougall, 1928: 200–204).

Прихильником розмежування понять «емоція» та «почуття» є П. Куттер. Психолог визначає емоції як пристрасті, які характеризуються тривалою дією та охоплюють людину повністю, в той час як почуття трактуються як більш соціально орієнтовані переживання, які можуть бути як пасивними, так і активними (Куттер, 2004). Варто звернути увагу також на визначення емоцій та почуттів у психологічному словнику, які підтверджують цей поділ. Емоції – це «психічні стани людини, в яких реалізується безпосереднє ситуативне переживання (задоволення, радість, страх) особистістю значущості діючих на неї явищ і ситуацій, задоволення чи незадоволення її актуальних потреб». Почуття – це «суб'єктивне переживання людиною подій, позитивне або негативне емоційне ставлення до предметів і явищ дійсності». Почуття більш стали та відіграють важливу роль у регуляції поведінки і діяльності людини (Психологічний словник, 2007).

Проте, незважаючи на те, що деякі дослідники розмежовують емоції та почуття, ці явища характеризуються низкою спільних властивостей: 1) їм властива суб'єктивна забарвленість, що може дещо спотворювати об'єктивну реальність; 2) емоції та почуття полярні, тобто кожне позитивне переживання має свій негативний еквівалент; 3) полярні емоції можуть поєднуватись в складні почуття (амбівалентність або подвійність); 4) переживання можуть бути різної інтенсивності; 5) чим глибші переживання, тим довше вони тривають (тривалість); 6) кожне переживання пов'язане з конкретними об'єктами чи явищами, які їх викликають (предметність) (Партико, 2008).

Попри те, що деякі психологи розмежовують поняття «емоція» та «почуття» і виокремлюють їх цілком логічні відмінності, проблема чіткого розмежування та теоретичного визначення цих термінів досі не вирішена. Зважаючи на постійні розбіжності у трактуванні цих понять серед дослідників, у цій науковій розвідці терміни «емоція», «почуття», «емоційний стан», «переживання» вживаються як синонімічні.

Як і психологія, лінгвістика емоцій фокусується на вивченні переживань людини, проте розглядає їх через призму мовних засобів, які використовуються для їхнього вираження у мові. У рамках розвитку лінгвістики емоцій значний внесок зробили як вітчизняні, так і зарубіжні вчені. Їхні дослід-

ження присвячені не тільки розумінню того, як емоції та почуття відображаються та передаються через мову, а і тому, як мова формує та впливає на емоції людини.

Одним із перших українських мовознавців, які досліджували зв'язок між мовою та емоціями, був О. О. Потебня. Ще у XIX столітті у своїй монографії «Думка та мова» він заклав підвалини не лише лінгвістики емоцій, а й психолінгвістики. О. О. Потебня стверджував, що почуття є станом душі, а душа виявляється у мові. Мова, на його думку, відображає як суб'єктивні, так і об'єктивні емоції окремих людей та народу загалом. Він також зазначив, що позитивні та негативні емоції виражаються у мові по-різному, залежно від оцінки внутрішнього стану душі (Сліпецька, 2016: 39–42).

Стрімкий розвиток лінгвістики емоцій значною мірою був зумовлений доповіддю чеського мовознавця Ф. Данеша на XIV пленарному засіданні Міжнародного конгресу лінгвістів у Берліні у 1987 році. Головною темою його доповіді був тісний взаємозв'язок між когніцією та емоціями, а також лінгвістична значущість вивчення емоційного аспекту мови. Ф. Данеш наголосив на необхідності створення метамови для класифікації та ідентифікації емоцій, враховуючи культурну специфіку (Danes, 1987: 272–291).

Внаслідок зростаючого інтересу науковців до вивчення емоційного аспекту мови у різних країнах світу були створені дослідницькі центри, зокрема, Міжнародний центр з досліджень емоцій при Гарвардському університеті та психолінгвістичний центр The International Grid Research Consortium у Швейцарії (Прокопченко, 2015: 198–200), що призвело до появи значної кількості лінгвістичних розвідок, присвячених дослідженню особливостей вираження емоційних станів мовними засобами.

Проблематика вираження емоцій у мові стала пріоритетною для багатьох польських лінгвістів, таких як К. Дата, І. Новаковська-Кемпна, Я. Пузиніна, Д. Шумська. Вони досліджували лексичні та фразеологічні засоби вираження емоцій у польській мові, докладаючи окремі зусилля для розробки класифікації предикатів з емоційним семантичним компонентом. Важливим внеском у цю галузь є роботи А. Миколайчук, яка вивчала взаємозв'язок між нейробіологією та культурою у контексті мовного вираження емоцій (Аскерова, 2023: 12–16).

Польсько-австралійська дослідниця А. Вежбицька зробила значний внесок у розвиток концепції культурної зумовленості вираження емоцій у мові. Вона стверджує, що емоції та культура

нерозривно пов'язані, тому для вивчення емоцій у певній культурі потрібно звертати увагу на мову в її лексичному, граматичному та прагматичному аспектах. На думку лінгвістки, те, як людина інтерпретує свої емоції, значною мірою залежить від лексичного запасу її рідної мови (Wierzbicka, 1999b). А. Вежицька розробила концепцію «натуральної семантичної метамови», що дозволяє досліджувати емоції з універсальної, незалежної від мови, перспективи, та запропонувала концепцію «емоційних універсалій», які є спільними для усіх мов. Дослідниця виділила дев'ять емоційних універсалій: 1) у всіх мовах деякі почуття можуть бути описані як «хороші» або «погані»; 2) усі мови мають еквівалент до слова *feel*; 3) у всіх мовах є вигук, які слугують для вираження емоцій; 4) у всіх мовах є «терміни» для опису емоцій; 5) у всіх мовах є слова, які частково або повністю збігаються у значенні з англійськими словами *afraid*, *angry*, *ashamed*; 6) у всіх мовах існують слова близькі за значенням до слів *cry*, *smile*; 7) носії усіх мов можуть описати свої почуття, використовуючи назви тілесних симптомів, які проявляються під час переживання цих почуттів; 8) у всіх мовах існують метафоричні образи, пов'язані з тілом, для опису емоцій; 9) у всіх мовах є альтернативні граматичні конструкції для опису емоцій (Wierzbicka, 1999a: 23–69).

Лінгвістична класифікація, адаптуючись до особливостей мовного вираження емоційних станів, перед усім спирається на фундаментальні дослідження психології, яка заклала основу сучасних підходів до розуміння емоційних процесів. Наприклад, А. Вежицька запропонує класифікацію емоцій, яка спирається на культурні контексти, та містить п'ять основних груп емоцій: 1) емоції, пов'язані з поганими речами (*sadness* 'смуток', *unhappiness* 'нещастя', *distress* 'горе', *sorrow* 'сум', *grief* 'сум', *despair* 'відчай'); 2) емоції, пов'язані з гарними речами (*joy* 'радість', *happiness* 'щастя', *contentedness* 'задоволеність', *pleasure* 'задоволення', *delight* 'захват', *excitement* 'збудження'); 3) емоції, викликані негативними вчинками інших людей (*fury* 'ярість', *anger* 'злість', *rage* 'лють', *wrath* 'гнів', *madness* 'божевілля'); 4) емоції, пов'язані з самооцінкою (*remorse* 'каяття', *guilt* 'провина', *shame* 'сором', *humiliation* 'приниження', *embarrassment* 'зніяковілість', *pride* 'гордість', *triumph* 'тріумф'); 5) емоції, пов'язані зі ставленням до інших людей (*love* 'кохання', *hate* 'ненависть', *respect* 'повага', *pity* 'жаль', *envy* 'зздрість') (Wierzbicka, 1999b).

Останнім часом дослідження емоцій у мові набули нового виміру завдяки текстолінгвістиці емо-

цій, яка вивчає не тільки те, як емоційні стани вербалізуються у художніх текстах (Залужна, Соколова, 2021), але і те, як емотивна лексика впливає на аудиторію (Залужна, Магльона, 2023). Одним із напрямків текстолінгвістики емоцій є емоціологія тексту, де емотивність розглядається як базова категорія художнього тексту, яка відображає емоційний стан людини і представлена на різних рівнях мовної системи (Крисанова, 2014: 78–84). С. В. Гладь вважає, що емотивність у тексті проявляється через комбінацію текстових компонентів, які прямо або опосередковано виражають емоції автора та моделюють ймовірні емоційні реакції читача (Гладь, 2000).

Низка сучасних досліджень спрямовані на вивчення способів репрезентації емоцій у межах різних дискурсів. Я. В. Гнезділова виділяє два основні типи дискурсу, які пов'язані з емоціями: емоційний та емотивний. Емоційний дискурс характеризується асоціативним нанизуванням висловлень, що може призвести до фрагментарності та розмитості у подачі інформації. Це створює емоційне навантаження, але із менш чіткою когезією. Натомість, емотивний дискурс є більш структурованим і послідовним, де думка розвивається послідовно. Зв'язність забезпечується метакомунікативними одиницями, які допомагають організувати та передати послідовність думок і подій (Гнезділова, 2007).

Висновки. Емоції відіграють одну із провідних ролей у житті людини, оскільки вони впливають на всі аспекти людської поведінки, взаємодії з іншими індивідами, прийняття рішень і формування особистих переконань. Дослідження механізмів вираження емоцій у мові постає важливим аспектом сучасної наукової парадигми, оскільки мова є основним засобом взаємодії між людьми та дозволяє не тільки передавати інформацію, але й ділитися своїми емоційними станами, створювати емоційні зв'язки з іншими індивідами, впливати на думки та почуття співрозмовників.

Лінгвістика емоцій, як міждисциплінарна наука, має велике значення для розуміння того, як переживання людини відображаються у мові та впливають на комунікацію. Лінгвоемоціологія продовжує активно розвиватися, інтегруючи знання з психології, філософії та інших дисциплін, що робить її важливим напрямком сучасної лінгвістики, здатним розкрити нові аспекти взаємодії мови та емоційного світу людини.

Аналіз основних концепцій, запропонованих різними науковими школами, показав, що емоції та почуття є складними і багатограними явищами, які на даному етапі розвитку наукової думки не можуть бути зведені до універсальних визначень або класифікацій. Це робить вивчення емо-

цій та почуттів складним завданням, яке потребує поєднання знань із різних галузей науки. Проте результати аналізу також демонструють, що, незважаючи на розбіжності у трактуванні понять «емоція» та «почуття», ці явища поділяють низку спільних властивостей. Вони характеризуються суб'єктивною забарвленістю, полярністю, амбівалентністю, можливістю бути різної інтенсивності та тривалості, а також предметністю, що свідчить про їхню глибоку взаємопов'язаність. Проаналізовані концепції психологів та філософів стали підґрунтям сучасних наукових розвідок у галузі лінгвемоціології, даючи науковцям розуміння

механізмів, які лежать в основі психіки людини, виникнення емоції, їхніх характерних особливостей та основних типів.

Перспектива подальшого дослідження передусім полягає у більш ґрунтовному дослідженні відображення переживань людини у мові у тісній взаємодії з їхньою роллю у формуванні людської свідомості та поведінки. Крім того, перспективу подальшого лінгвістичного дослідження вбачаємо в детальному аналізі мовних засобів, які репрезентують емоційні стани, на матеріалі різноструктурних неблизькоспоріднених мов, що дасть змогу побудувати типологію вираження емоційних станів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аскерова І. А. Лінгвемоціологія: сучасні полонітичні студії. *Світ мови – світ у мові: тези доповідей* / уклад. І. В. Воловенко, Т. В. Слива; за заг. ред. Ю. В. Кравцової. К. : Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2023. С. 12–16.
2. Варій М. Й. Загальна психологія: підр. для студ. вищ. навч. закл. 3-тє вид. К. : Центр учбової літератури, 2009. 1007 с.
3. Гладько С. В. Емотивність художнього тексту: семантико-когнітивний аспект (на матеріалі сучасної англійської прози): автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04; Київ. держ. лінгв. ун-т. 2000. 26 с.
4. Гнезділова Я. В. Емоційність та емотивність сучасного англійського дискурсу: структурний, семантичний і прагматичний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Київ, 2007. 20 с.
5. Залужна О. О., Магльона В. Р. Вербалізація емоційних станів у сучасному англійськомовному розмовному інтернет-дискурсі (на матеріалі відеооглядів косметичної продукції). *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. 2023. №3(206). С. 41–46. <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-206-6>
6. Залужна О. О., Соколова В. М. Структурно-семантичні особливості вербалізації емоційних станів у сучасному англійськомовному літературному дискурсі (на матеріалі роману Е. Гілберт «Їсти, молитися, кохати»). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологія» : науковий журнал*. Острого : Вид-во НаУОА, 2021. Вип. 11(79). С. 68–71. [https://doi.org/10.25264/2519-2558-2021-11\(79\)-68-71](https://doi.org/10.25264/2519-2558-2021-11(79)-68-71)
7. Крисанова Т. А. Сучасний стан розвитку лінгвістики емоцій. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов»*. 2014. № 1125, Вип. 79. С. 78–84.
8. Куттер П. Кохання, ненависть, заздрість, ревності. Психологічний пристрасей. Перекл. з англ. Вид-во «Софія», 2004. 256 с.
9. Малиненко О. Є. Особливості лінгвістичної категоризації емоцій. *Нова філологія*. 2014. № 62. С. 186–192.
10. Партико Т. Б. Загальна психологія: підруч. для студ. вищ. навч. закл. К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. 416 с.
11. Піддубна Н. В. Торуючи шлях українській лінгвістиці емоцій. Рец. на: Сліпецька В. Лінгвістика емоцій: формування і розвиток (історико-теоретичний опис; бібліографічний покажчик) / наук. ред. докт. філол. наук, проф. Т. А. Космеда. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. 2017. 354 с. Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2021. Вип. 55. С. 180–184. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2021.55.17118:57>.
12. Прокопченко А. В. Дослідження категорії емотивності у контексті антропоцентричної парадигми сучасної лінгвістики. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. Острого : Вид-во Національного університету «Острозька академія». Вип. 53. 2015. С. 198–200.
13. Психологічний словник. Авт.-уклад. В. В. Синявський, О. П. Сергєєнкова. За ред. Н. А. Побірченко. Київ: Науковий світ, 2007. 336 с.
14. Разуванова Ю. Г. Мовні засоби вираження емоційного стану радості (на матеріалі твору Сомерсета Моєма «Театр»). *Перекладацькі інновації : матеріали III Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції*, м. Суми, 15–16 березня 2013 р. Ред.кол. : С. О. Швачко, І. К. Кобякова, О. В. Ємельянова та ін. Суми : СумДУ, 2013. С. 119–123.
15. Сліпецька В. Д. Олександр Потебня і лінгвістика емоцій. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Філологія*. 2016. Вип. 74. С. 39–42.
16. Aristotle: On the Soul. Translated by J. A. Smith. 1931. URL: <http://classics.mit.edu/Aristotle/soul.1.i.html> (дата звернення: 16.08.2024).
17. Danes F. Cognition and Emotion in Discourse Interaction: A Preliminary Survey of the Field. *Preprints of the Plenary Session Papers. The XIV International Congress of Linguists Organized Under the Auspices of CIPL*. Berlin, 1987. P. 272–291.
18. Ekman P. Emotions Revealed: Recognizing Faces and Feelings to Improve Communication and Emotional Life. 1st ed. N.Y. : Times Books, 2003. 285 p.

19. Izard C. E. *The Psychology of Emotions*. New York, NY : Plenum Press, 1991. 452 p.
20. McDougall W. *Emotion and Feeling Distinguished*. In: *Reymert M. L. (ed.). Feelings and emotions*. Worcester, 1928. P. 200–204.
21. Spinoza B. *The Ethics (Ethica Ordine Geometrico Demonstrata)*. Translated from the Latin by R. H. M. Elwes. 2003. URL: <https://www.gutenberg.org/files/3800/3800-h/3800-h.htm> (дата звернення: 16.08.2024).
22. Wierzbicka A. (a) *Emotional Universals*. *Language Design*. № 2. 1999. P. 23–69.
23. Wierzbicka A. (b) *Emotions Across Languages and Cultures: Diversity and Universals*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999. 349 p.

REFERENCES

1. Askerova I. A. (2023) *Linhvoemotsioloheia: suchasni polonichytyni studii*. [Linguistic emotionology: contemporary polonial studies] *Svit movy – svit u movi – The world of language – the world in language: tezy dopovidei / uklad. I. V. Volovenko, T. V. Slyva; za zah. red. Yu. V. Kravtsovoi. K. : Vyd-vo UDU imeni Mykhaila Drahomanova*. S. 12–16. [in Ukrainian].
2. Varii M. Y. (2009). *Zahalna psykholohiia: pidr. dlia stud. vyshch. navch. zakl.* [General psychology: textbook for students of higher educational institutions] 3-tie vyd. K. : Tsentr uchbovoi literatury. 1007 s. [in Ukrainian].
3. Hlado S. V. (2000). *Emotyvnist khudozhnoho tekstu: semantyko-kohnityvnyi aspekt (na materialy suchasnoi anhlo-movnoi prozy)* [Emotivity of a literary text: semantic and cognitive aspect (based on the modern English-language prose)]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.04; Kyiv. derzh. linhv. un-t. 26 s. [in Ukrainian].
4. Hnezdilova Ya. V. (2007). *Emotsiiniist ta emotyvnist suchasnoho anhlo-movnoho dyskursu : strukturnyi, semantychnyi i prahmatychnyi aspekty* [Emotionality and emotivity of modern English discourse : structural, semantic and pragmatic aspects]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.04. Kyiv. 20 s. [in Ukrainian].
5. Zaluzhna O. O., Mahlona V. R. (2023). *Verbalizatsiia emotsiinykh staniv u suchasnomu anhliiskomovnomu rozmovnomu internet-dyskursi (na materialy videoohliadiv kosmetychnoi produktsii)*. [Verbalization of emotional states in modern English spoken Internet discourse (based on video reviews of cosmetic products)] *Naukovi zapysky. Seriiia : Filolohichni nauky – Scientific notes. Series : Philological sciences*. № 3(206). S. 41–46. <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-206-6>. [in Ukrainian].
6. Zaluzhna O. O., Sokolova V. M. (2021). *Strukturno-semantychni osoblyvosti verbalizatsii emotsiinykh staniv u suchasnomu anhliiskomovnomu literaturnomu dyskursi (na materialy romanu E. Gilbert «Yisty, molytysia, kokhaty»)*. [Structural and semantic peculiarities of emotional states verbalization in modern English literary discourse (based on the novel by E. Gilbert “Eat, Pray, Love”)] *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriiia «Filolohiia» : naukovyi zhurnal – Scientific notes of the National University of Ostroh Academy. Series “Philology”: a scientific journal*. Ostroh : Vyd-vo NaUOA. Vyp. 11(79). S. 68–71. [https://doi.org/10.25264/2519-2558-2021-11\(79\)-68-71](https://doi.org/10.25264/2519-2558-2021-11(79)-68-71). [in Ukrainian].
7. Krysanova T. A. (2014). *Suchasnyi stan rozvytku linhvistyky emotsii*. [The current state of development of the linguistics of emotions] *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriiia «Romano-hermanska filolohiia. Metodyka vykladannia inozemnykh mov» – Bulletin of Kharkiv V. N. Karazin National University. Series “Romano-Germanic philology. Methods of teaching foreign languages”*. № 1125, Vyp. 79. S. 78–84. [in Ukrainian].
8. Kutter P. (2004). *Kokhannia, nenavyst, zazdrist, revnoshchi. Psykhoanaliz prystrastei*. [Love, hatred, envy, jealousy. Psychoanalysis of the passions] *Perekl. z anhl. Vyd-vo «Sofia»*. 256 s. [in Ukrainian].
9. Malynenko O. Ye. (2014). *Osoblyvosti linhvistychnoi katehoryzatsii emotsii*. [Distinctive features of linguistic categorization of emotions] *Nova filolohiia – New philology*. № 62. S. 186–192. [in Ukrainian].
10. Partyko T. B. (2008). *Zahalna psykholohiia: pidruch. dlia stud. vyshch. navch. zakl.* [General psychology: textbook for students of higher educational institutions] K. : Vydavnychi Dim «In Yure». 416 s. [in Ukrainian].
11. Piddubna N. V. (2021). *Toruiuchy shliakh ukrainskii linhvistyky emotsii*. [Paving the way for a Ukrainian linguistics of emotions] *Rets. na : Slipetska V. Linhvistyka emotsii: formuvannia i rozvytok (istoryko-teoretychnyi opys; bibliografichni pokazchky) / nauk. red. dokt. filol. nauk, prof. T. A. Kosmeda. Drohobych : Redaktsiino vydavnychi viddil Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka*. 2017. 354 s. *Linhvistychni doslidzhennia : zb. nauk. pr. Kha rk. nats. ped. un-tu imeni H. S. Skovorody. Kharkiv. Vyp. 55. S. 180–184. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2021.55.17118:57*. [in Ukrainian].
12. Prokoichenko A. V. (2015). *Doslidzhennia katehorii emotyvnosti u konteksti antropotsentrychnoi paradyhmy suchasnoi linhvistyky*. [Research on the category of emotivity in the context of the anthropocentric paradigm of modern linguistics] *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriiia «Filolohichna» – Scientific notes of the National University of Ostroh Academy. Series “Philological”*. Ostroh : Vyd-vo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Vyp. 53. S. 198–200. [in Ukrainian].
13. *Psykholohichni slovnyk*. (2007). [Psychological dictionary] Avt.-uklad. V. V. Syniavskiy, O. P. Serhieienkova. Za red. N. A. Pobirchenko. Kyiv : Naukovyi svit. 336 s. [in Ukrainian].
14. Razuvanova Yu. H. (2013). *Movni zasoby vyrazhennia emotsiinoho stanu radosti (na materialy tvoriv Somerseta Moema «Teatr»)*. [Linguistic means of expressing the emotional state of joy (based on Somerset Maugham's novel “Theater”)] *Perekladatski innovatsii : materialy III Vseukrainskoi studentskoi naukovy-praktychnoi konferentsii – Translation innovations: materials of the III All-Ukrainian student scientific and practical conference*, m. Sumy, 15–16 bereznia 2013 r. Red.kol. : S. O. Shvachko, I. K. Kobiakova, O. V. Yemelianova ta in. Sumy : SumDU. S. 119–123. [in Ukrainian].

15. Slipetska V. D. (2016). Oleksandr Potebnia i linhvistyka emotsii. [Oleksandr Potebnia and the linguistics of emotions] *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriiia : Filolohiia – Bulletin of Kharkiv V. N. Karazin National University. Series: Philology*, 74. S. 39–42. [in Ukrainian].
16. Aristotle: On the Soul. Translated by J. A. Smith. 1931. URL: <http://classics.mit.edu/Aristotle/soul.1.i.html>.
17. Danes F. (1987). Cognition and Emotion in Discourse Interaction: A Preliminary Survey of the Field. *Preprints of the Plenary Session Papers. The XIV International Congress of Linguists Organized Under the Auspices of CIPL*. Berlin. P. 272–291.
18. Ekman P. (2003). *Emotions Revealed: Recognizing Faces and Feelings to Improve Communication and Emotional Life*. 1st ed. N.Y. : Times Books. 285 p.
19. Izard C. E. (1991). *The Psychology of Emotions*. New York, NY : Plenum Press. 452 p.
20. McDougall W. (1928). Emotion and Feeling Distinguished. *In: Reymert M. L. (ed.). Feelings and emotions*. Worcester. P. 200–204.
21. Spinoza B. (2003). *The Ethics (Ethica Ordine Geometrico Demonstrata)*. Translated from the Latin by R. H. M. Elwes. URL: <https://www.gutenberg.org/files/3800/3800-h/3800-h.htm>.
22. Wierzbicka A. (b). (1999). *Emotions Across Languages and Cultures: Diversity and Universals*. Cambridge: Cambridge University Press. 349 p.
23. Wierzbicka A. (a). (1999). Emotional Universals. *Language Design*. № 2. P. 23–69.

УДК 821.161.2.09(092)(438)»19»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-1-33>

Микола ЗИМОМРЯ,

orcid.org/0000-0002-7372-4929

доктор філологічних наук, академік Академії наук вищої школи України,
професор кафедри англійської мови та перекладу
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) zimok@ukr.net

Іван ЗИМОМРЯ,

orcid.org/0000-0003-3211-8268

доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та практики перекладу
Ужгородського національного університету,
професор
Поморської академії в Слупську
(Ужгород, Україна) ivan.zymotrya@uzhnu.edu.ua

ЯКІВ ГУДЕМЧУК І УКРАЇНСЬКЕ ЛІТЕРАТУРНЕ ВІДРОДЖЕННЯ В ПОЛЬЩІ 50–90-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ. ДО 100-РІЧЧЯ ВІД НАРОДЖЕННЯ ЯКОВА ГУДЕМЧУКА (1922–2003)

Українське слово на землях Польщі має самобутню та багатогранну історію, яка розвивалася під впливом багатьох культурних і політичних факторів. На українських етнічних теренах, особливо потужним було слово Якова Гудемчука у другій половині ХХ століття. У період 50–90-х років минулого століття українська поезія переживала своєрідне відродження, що стало важливим етапом у формуванні національної літературної свідомості. У самобутньому українському «провулку» – на теренах Польщі – лунали мовою Кобзаря сольні голоси Якова Гудемчука, Остапа Лапського, Мілі Лучак, Івана Златокудра, Ольги Петик, Тадея Карабовича, Ірини Рейт, Івана Киризяка, Юрія Гаврилюка, Євгенії Жабінської, Павла Стефанівського, Юрія Трачука, Миколи Слабака. Ці поети стали своєрідними хранителями українського слова, зберігаючи його чистоту та автентичність навіть у відриві від рідної землі. Кожен із цих авторів, по-своєму, спричинився до формування поетичного ландшафту української літератури в Польщі, створюючи яскравий і мальовничий поетичний острівець, який має рельєфне окреслення на карті духовних змагань українського народу загалом. Важливо зазначити, що всі вони є авторами окремих книжкових видань, які, попри їхню значимість, все ще не отримали належної уваги від критиків та літературознавців. Названі митці – представники різних поколінь, художніх уподобань, неоднакових можливостей і творчих обдарувань. Їх єднає спільне джерело натхнення – органічна прив'язаність до священних місць України. У цій статті зроблена спроба виокремити краще з її надбань, що поєднується з іменем Якова Гудемчука, яке й досі ще мало знає українському читачеві. Для об'єктивного розуміння того, як ретельно поет утверджував свою постійну прив'язаність до України, доцільно розглянути те літературне річище, на тлі якого судилося творити Якову Гудемчуку. Адже існує взаємодія явищ, подій, тенденцій, які творять циклічну повторюваність; у цьому процесі категорія часу непомітно стоїть за кожним творцем, увиразнюючи краще з його доробку.

Цілісний пласт виокремленої теми однозначно вагомий, якщо розглядати її на тлі українсько-польських культурних взаємодій на зламі ХХ-го – першої третини ХХІ-го століть.

Ключові слова: українська література зарубіжжя, українська література в Польщі, діаспора, поезія Якова Гудемчука.

Mykola ZYMOMRYA,

orcid.org/0000-0002-7372-4929

*Doctor of Philological Sciences, Academician of the Academy of Sciences
of the Higher School of Ukraine,
Professor at the English Language and Translation Department
Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) zimok@ukr.net*

Ivan ZYMOMRYA,

orcid.org/0000-0003-3211-8268

*Doctor of Philological Sciences, Professor,
Head of Department of the Theory and Practice of Translation
Uzhhorod National University,
Professor at the Pomeranian Academy in Słupsk
(Uzhhorod, Ukraine) ivan.zymomrya@uzhnu.edu.ua*

YAKIV HUDEMCHUK AND THE UKRAINIAN LITERARY RENAISSANCE IN POLAND DURING THE 1950S–1990S. ON THE 100TH ANNIVERSARY OF YAKIV HUDEMCHUK'S BIRTH (1922–2003)

The Ukrainian word in the lands of Poland has a unique and multifaceted history that evolved under the influence of numerous cultural and political factors. On Ukrainian ethnic territories, the voice of Yakiv Hudemchuk was particularly strong in the second half of the 20th century. During the 1950s–1990s, Ukrainian poetry experienced a kind of renaissance, which became a significant stage in the formation of national literary consciousness. In the distinct Ukrainian “niche” – within the lands of Poland – the solo voices of Yakiv Hudemchuk, Ostap Lapsky, Mila Luchak, Ivan Zlatokudr, Olha Petyk, Tadey Karabovych, Iryna Reit, Ivan Kyryzyuk, Yuriy Havryliuk, Yevheniya Zhabynska, Pavlo Stefanivskyy, Yuriy Trachuk, Mykola Slabak, and Tadei Karabovych resonated in the language of the Kobzar. These poets became the guardians of the Ukrainian word, preserving its purity and authenticity even while separated from their homeland. Each of these authors, in their own way, contributed to the formation of the poetic landscape of Ukrainian literature in Poland, creating a vibrant and picturesque poetic island that has a distinct outline on the map of the spiritual struggles of the Ukrainian people as a whole. It is important to note that all of them are authors of individual book publications which, despite their significance, have still not received adequate attention from critics and literary scholars. The mentioned artists represent different generations, artistic preferences, varying abilities, and creative talents. What unites them is a common source of inspiration – an organic attachment to the sacred places of Ukraine. This article attempts to highlight the best of their achievements associated with the name of Yakiv Hudemchuk, which remains little known to the Ukrainian reader. For an objective understanding of how meticulously the poet affirmed his constant attachment to Ukraine, it is essential to consider the literary context within which Yakiv Hudemchuk created. There is an interaction of phenomena, events, and trends that generate cyclical repetition; in this process, the category of time stands imperceptibly behind each creator, emphasizing the best of their work. The integral layer of the selected theme is undoubtedly significant when viewed against the backdrop of Ukrainian-Polish cultural interactions at the turn of the 20th and the first third of the 21st centuries.

Key words: *Ukrainian literature abroad, Ukrainian literature in Poland, diaspora, poetry of Yakiv Hudemchuk.*

Постановка проблеми. Українське слово на землях Польщі має власну самотню історію. Воно звучало особливо сильно на українських етнічних теренах. За новітньої доби, в 50–90-х рр. ХХ-го століття, українська поезія зазнала своєрідного відродження. У самотньому українському «провулку» – на теренах Польщі – лунали мовою Кобзаря сольні голоси Якова Гудемчука, Остапа Лапського, Мілі Лучак, Івана Златокудра, Ольги Петик, Тадея Карабовича, Ірини Рейт, Івана Киризьюка, Юрія Гаврилюка, Євгенії Жабінської, Павла Стефанівського, Юрія Трачука, Миколи Слабака. Усі названі тут автори спричинилися – більше чи менше – до появи в літературній хроніці Польщі мальовничого поетичного острівця,

що має також своє рельєфне окреслення на карті духовних змагань українського народу загалом. Варто підкреслити той помітний факт, що всі вони – автори окремих книжкових видань, які ще й досі чекають на об'єктивний аналітичний аналіз, вдумливий критичний огляд, заслужуючи позитивної оцінки. Вони – представники різних поколінь, художніх уподобань, неоднакових можливостей і творчих обдарувань. Що їх єднає, так це – джерела для плодотворного натхнення, органічна прив'язаність до священних місць України. У цій статті зроблена спроба виокремити краще з її надбань, що поєднується з іменем Якова Гудемчука, яке й досі ще мало знає українському читачеві.

Аналіз досліджень. На пожвавлення українського літературного руху на теренах Польщі благодатний вплив спричинила поява антології «Гомін» (Варшава, 1964, 304 с.). Вона справедливо викликала живий розголос як в Україні, так і в Польщі та Словаччині. Це засвідчують позитивні відгуки, зокрема Віталія Коротича, Миколи Олійника (Олійник, 1965), Євгена Волошка (Волошко, 1973), Єжи Єнджеєвича, Антіна Середницького (Середницький, 1977), Миколи Мушинки (Мушинка, 1990). Загалом на зламі 50–60-х рр. помітно зміцнюються позиції українознавства, чому сприяла співпраця між українськими й польськими культурно-освітніми й науковими колами, передовсім у таких центрах, як Варшава, Краків, Щецін, Гданськ, Ольштин, Кошалін. Тут слід згадати багатогранну діяльність Єжи Єнджеєвича, Ришарда Лужного, Ришарда Тожецького, Флоріана Неуважного, Владислава Серчика, Степана Козака, Степана Заброварного, Михайла Лесіва, Костя Кузика, Ярослава Грицковяна, Василя Назарука, Мар'яна Юрковського, Олександра Колянчука, Остапа Лапського, Якова Гудемчука, які привнесли чимало нових імпульсів для активної взаємодії української та польської культур, власне, у різних її проявах. До речі, Яків Гудемчук був одним з небагатьох митців, хто одразу після заснування УСКТ шукав зв'язки безпосередньо з редакціями літературно-художніх журналів, що виходили в Україні. В архіві поета автори цих рядків віднайшли цікавий лист Дмитра Павличка від 28 жовтня 1957 року, адресований Якову Гудемчуку. «Ваші вірші читаємо в «Нашому слові» і радіємо за Вас», – підкреслив Дмитро Павличко, тодішній старший редактор поезії львівського журналу «Жовтень» (нині – «Дзвін»). На жаль, цикл «Терновий шлях», що свідчив про світоглядні творчі позиції Якова Гудемчука, з ідеологічних міркувань так і залишився в редакційному портфелі поміж рукописними матеріалами. Високу оцінку дав творчості Якова Гудемчука Павличків побратим по перу Микола Олійник, для якого уродженець Волині передусім – «лірик – тонкий, проникливий, чуйний до найменших порухів людської душі». Він дійшов аргументованого висновку, що Гудемчукова «зачарованість є продовженням вічно старого і вічно молодого чуття прийнятності, без якого нарізно «колишне» і «теперішне» несуттєві... Це й є поезія, – стверджує Микола Олійник. Поезія серця, душі, а не холодне ремісництво» (Олійник, 1965: 183).

Аналогічні спостереження містить стаття Євгена Волошка «На літературній ниві», в якій критик виокремлює насамперед ті твори,

де «Гудемчук виступає як справжній лірик (вірш «Васильки») і досвідчений поет-трибун» (Волошко, 1973: 128). Його тематичний діапазон поезій, а відтак їхня морально-етична проблематика – ось те начало, що творить, за словами Степана Козака, ключову властивість «моральної тональності і авторського гуманізму» (Козак, 1965: 84), Якова Гудемчука. Примітний факт: на ці визначальні риси його творчості звернув увагу й визначний польський письменник, автор відомого роману про Тараса Шевченка «Українські ночі, або родовід генія» (Торунь, 1966) Єжи Єнджеєвич: «Гудемчук родом з Волині... В його поезіях любов до України переплітається з відданістю польській країні, кожний куточок якої – чи то Балтійське море, чи Криниця, чи Вроцлав, чи Старий Ольштин – знаходять незрівняного співця і художника» (Єнджеєвич, 1965: 9). З іншого боку, львівський критик Олекса Крохмальний, зокрема в рецензії на збірку «Балтійські чайки» (Варшава, 1975), наголошує: «Я. Гудемчукові однаково близькі й дорогі як закарбовані світлою дитячою пам'яттю Волині, так і приморські ночі, ночі сині» (Крохмальний, 1975: 153).

Загальний доробок Якова Гудемчука складає майже тисячу поезій, опублікованих в Україні, Польщі, Румунії, Чехії, Словаччині, Канаді, Бельгії. На жаль, поет не дожив до з'яви однотомника вибраних творів, яке під назвою «Різноцвіття» дійшло до читацького загалу 2003 року (Гудемчук, 2003). Схвальні відгуки про видання належать, зокрема, перу Н. Сташенко (Сташенко, 2004), Я. Грицковяна (Грицковян, 2005; 2006), Ю. Бачі (Бача, 2005), Т. Карабовича (Карабович, 2007).

Мета статті – розкрити особливості художнього доробку Якова Гудемчука в контексті українського літературного відродження в Польщі 50–90-х рр. ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Для об'єктивного розуміння того, як ретельно поет утверджував свою постійну прив'язаність до України, доцільно розглянути те літературне річище, на тлі якого судилося творити Якову Гудемчуку. Адже існує взаємодія явищ, подій, тенденцій, які творять циклічну повторюваність; у цьому процесі категорія часу непомітно стоїть за кожним творцем, увиразнюючи краще з його доробку.

Яків Гудемчук на своєму життєвому шляху не був обтяжений високими посадами й званнями. Йому судилося понад п'ятдесят літ жити на північно-західних теренах Польщі, хоч народився 12 вересня 1922 року на Волині. Тут, в оксамитовому краю, пізнав він красу українського слова, якому служив і залишився вірним до останньої

днини, позначеної межею весни та червневого літа, коли 4-го червня 2003 року зупинилося його натружене серце.

Доля Якова Гудемчука видалася складною. Образ матері поставав тільки в оповідках – чотирирічним супроводжував її відхід у Вічність. Батько, Олекса Гудемчук, знаний з хроніки визвольних змагань Симона Петлюри, 1950-го був арештований енкаведистами-осавулами, вивезений до Сибіру, де й загинув 1954 року. А старший брат Якова Гудемчука увійшов невинно убієнним у книгу пам'яті – застрелили його чужинці-лиходії, як горів Луцьк в одну з акцій 1943 року. Біда попри біду, а Яків Гудемчук тягнувся до світла, навчаючись у стінах гімназії імені Лесі Українки, а відтак – учительського інституту в Луцьку... По війні, в хуртелицях якої брав участь в 1944–45 рр., працював у містечку Горлиці, що на Лемківщині, де пізнав її сповнену великої драми історію, звідки визирають неминущі образи Богдана-Ігоря Антоновича та генія з Криничі – Никифора Дровняка. До речі, уславленому художнику автор поеми «Срібний Дзвін» присвятив низку високохудожніх поезій, що складають окремих цикл – «У серці Никифора – Лемковина».

Від 1947 року доля пов'язала уродженця краю Лесі Українки з Кошаліном. Сюди, власне, у рамках акції «Вісла» прибули тисячі українських родин, депортованих за нелюдських умов зі своїх етнічних земель і розкиданих по видолінках усього узбережжя Балтійського моря. Під знаком відлиги, що настала 1956 року, Яків Гудемчук був серед фундаторів Українського суспільнокультурного товариства (УСКТ). Упродовж 1956–1973 рр. очолював правління УСКТ у Кошалінському воєводстві. Заснування в 1956 році систематичних радіопередач українською мовою (Preder, 2024: 91–95) – одна з численних заслуг Якова Гудемчука в справі відродження та утвердження українства на Кошалінщині. На цей період припадають його перші віршовані проби пера. Від 3 березня 1957 року, коли дебютував на сторінках варшавського тижневика «Наше слово» поезією «Думка», його голос сольо звучав зі шпальт багатьох українськомовних періодичних видань – газет, часописів, альманахів, календарів. Так, приміром, літературна антологія «Гомін» (Варшава, 1964) містить біля 70 поетичних творів Якова Гудемчука. Окремими виданнями побачили світ збірки «Балтійські чайки» (Варшава, 1975) та «Примор'я» (Варшава, 1980), а також посмертне видання «Різницвіття» (Гудемчук, 2003). Варто б ширше закроїти аналіз змістового наповнення рукописної збірки «Терновий шлях» (Кошалін, Самвидав, 1992), що містить 13 поетичних творів,

зокрема: «Лист до лемка», «Рідне слово», «Сме-река», «Трембіта», «Привіт з Лемківщини», «Лети, моя пісню», «В горах», «Срібний дзвін», «Розповідь Верхоляка», «Церковця в Паполомі!», «На Захід!», «Над річкою, над Линою», «Сім'я Задарків».

На особіне слово вдячності заслуговує Яків Гудемчук як популяризатор надбань української літератури в Польщі; у цьому контексті вагомим постає його перекладацький ужинок – інтерпретації українською мовою творів Г. Гайне, Й. В. Гете, Я. Кохановського, Вл. Броневського, Я. Івашкевича, С. Грохов'яка, Ч. Мілоша, Ю. Тувіма, М. Конопницької, Ц. Норвіда, Л. Стаффа та ін. Від 1985 року носій українського слова був членом Спілки письменників Польщі.

Окремої розмови заслуговує особистісна лірика Якова Гудемчука, в основі якої – образ поетової дружини Катерини. Власне, весь корпус інтимної лірики невіддільний від імені супутниці життя співця «Синіх ночей». Тому й не дивно, що численні вірші у рукописних версіях містять однозначну авторову присвяту: «Моему найкращому другові – дружині Катерині присвячую» (наприклад, «Веселка»). Художній пафос повсюди утверджує найвищі цінності: чисті почуття любові до жінки-дружини, матері, Берегині роду. Поетова любов – глибока й світла; вона сприймається як святість, як естетичне досягнення творця, коли він безкомпромісно викристалізовує художній образ своєї «найдорожчої Катрусі у двадцяті річницю подружнього життя». До таких досягнень належить цикл «Дружині», що складається з дванадцяти творів. Для автора вагомим постає духовний стан «повірниць усіх його думок», себто внутрішній світ обраниці, який поет прагне розкрити через образ Веселки-України, а вужче – Волині: «Вкраїно, рідная моя, / І як веселку в ріднім краю / Люблю тебе душею я. / Хати біленькі з квітниками, – / Дощем обмиті весняним, / Де мальви, маки під вікнами / Горіли полум'ям ясним».

Тема особистого кохання під пером Якова Гудемчука набуває нерідко узагальненого філософсько-психологічного звучання, що входить у свідомість роздумом про життя, смерть, розлуку, радість, смуток, любов і тривогу за неї на рівні подружньої сповіді: «А я не сплю. Думками у мандрівці, / Що простелилась відблиском зірок. / Я при Тобі, любимій чорнобривці – / Повірниці усіх моїх думок». Поетичні уяви Якова Гудемчука зазвичай завершені. Вони особливо примітні для так званих дитячих творів, для яких уявні образи містять конкретику живих істот, наділених людською мовою тварин, природних явищ. До таких виразних ілюстрацій належать поезії «Лисичка-

сестричка», «Зайчик-побігайчик», «Курчатко», «Колискова», «Весняна казка», «Казочка про осінь», «Розмова вітрів» та ін. У вірші «Крізь вікна сонце сипле янтарі» поет зумисне інтерпретує думку, привертаючи увагу «допитливих школярів» з Білого Бору до вершини, з якої дивиться на них Тарас Шевченко. Адже тут, побіля школи з його іменем, споруджено один з кращих пам'ятників генію українського народу. До речі, Яків Гудемчук присвятив творцеві «Гайдамаків» поему «Кобзар», її строфи резонують інтелектуальну напругу, яка примітна для всієї його громадянської лірики. Поетова мораль переконливо «провокує» збагнути сутність духовної криниці українського народу, аби невтомно прилучатися до її першоджерел («Материнська мова», «Наше слово», «Героям Колківської трагедії» та ін.) Там слід черпати животворну енергію, що сконцентровано нуртує в широко закросеному поетичному полотні про Лесю Українку – «Велика Волинянка». Поезії як інтимного спрямування, так і суспільно-громадянського звучання дають можливість Якову Гудемчуку сповна продемонструвати всю шкалу його вміння художньо осмислити події, факти й пов'язані з ним постаті («Ярині», «Мати», «Мій дід Антін», «Велика Волинянка», «Безсмертя. Максиму Рильському», «Лист до Поля Робсона», «Перед пам'ятником Шопена», «Слово до нащадка» та ін.

Одному з авторів цих рядків (М. З.) випало востаннє почути стомлений голос Якова Гудемчука напередодні того надвечір'я, коли він переступив поріг кращих світів. Незабутньою нотою постає строфа з вірша «Лемківська Мадонна», яка нерідко звучала в його устах. Пробриніла вона і того пам'ятного 30-го травня 2003 року, коли судилася та остання, осібно пам'ятна, зустріч з поетом. Буквально кілька днів після смерті уродженця Волині побачило світ вибране з великого доробку Якова Гудемчука – «Різноцвіття» (Кошалан, 2003, 598 с.), яке благословили до друку рецензенти професори Василь Марко та Роман Гром'як, видатні українські словесники. Видання збагатили ілюстрації ужгородського художника Василя Зимомрі. Тут слід підкреслити заслуги також поетового сина Андрія Гудемчука, який бережно зберіг творчу батькову спадщину... Завдяки йому споруджено меморіальну таблицю, що прикрашає від 24 травня 2004 року стіну університету імені Лесі Українки в Луцьку, де 1939 року навчався Яків Гудемчук.

Збірка «Різноцвіття» справді багата змістом. Ось – візерунок з «Лемківської Мадонни», з образом якої поставала водночас далека Укра-

їна в його осмисленні: «Вона пропахла зеленню смеріччя, / П'янким, як трунок, ароматом трав. / В мережці зморшок на її обличчі / Сліди страждань – як відсвіти заграва... / В її очах змішалася тривога, / І жах, і біль, що грані й меж не зна, / Гіркота вся безсилля і знемога, / Й вловима ледь задума неземна» (Гудемчук, 2003: 120). Сьогодні, в добу випробувань, викликаних від 24 лютого 2022 року повномасштабною війною росії проти українського народу та його суверенної держави, особливо терпко звучать слова про «сліди страждань»... Поетові думки продовжують животворити, збагачуючи читача самою інтенцією відкрити для себе змогу пробуджуватися з одержимою вірою в переможну перспективу впевненої ходи по землі. Так, під пером Якова Гудемчука нема застигlosti, бо його світ віддзеркалював одвічний рух і живий кровообіг. Ось його своєрідне кредо, що міститься у вірші «Цвіт папороті»: «Я в Україну повернусь / І назбираю щастя – цвіту, / До серця свого пригорну / І не блукатиму по світу» (Гудемчук, 2003: 16).

Своїм словом Яків Гудемчук повернувся в Україну. Справедливо його ім'я засіяло зі сторінок авторитетного видання – Енциклопедії Сучасної України (Зимомря, Заброварний, 2006). Є сподівання, що в Луцьку невдовзі постане пам'ятник поетові, який продовжив традицію Лесі Українки та Івана Франка – збагачувати та утверджувати добрі начала, що служать гуманістичним ідеалам на прославу України. Немножинне розуміння істини крізь призму одноособового свідчення резону є, опираючись на життєвий досвід, естетичний смак, а ще – на слід історичної пам'яті. Для Якова Гудемчука цей тривимір творить сталу домінанту навіть тоді, коли поет закроює до болю окреслену рефлексію з інтимним началом у пов'язі з давно пережитим. Так, поет однозначно говорить у вірші «Всміхається весна до сонця і блакиті» про себе й світ словами: «Кує зозуля глухо, безустанно, – / Крилатий, сизий ворожбит-шаман, / І хоч сама самітна, безталанна, – / Віщує людям щастя і талан» (Гудемчук, 2003: 230).

Яків Гудемчук – митець з великим життєвим і художнім досвідом. Його творчість, вочевидь, належить до кращих досягнень тих авторів, духовний світ яких наповнений любов'ю до України. Звичайно, на всебічне осмислення заслуговують, окрім творчих устремлінь Якова Гудемчука, твори таких носіїв українського слова в Польщі, як Міля Лучак, Іван Златокудр, Юрій Гаврилюк, Іван Киризюк, Ірина Рейт, Павло Стефанівський, Юрій Трачук, Олександр Лапський, Ольга Петик, Олександр Шевелло, Михайло Слабак, Тадей Карабо-

вич та ін. У цій плеяді голос Якова Гудемчука звучав упродовж 60–90-х рр. завжди сольо. Краще з його художнього доробку міститься в одному-двох вибраних творів, зокрема у розділах «Червона калина» (громадянська лірика), «Сині ночі» (інтимна лірика), «Світанковий передзвін» (твори для дітей), «Срібний дзвін» (поеми), «Співець» (переклади). Під пером поета ніколи не панувала прісна моралізаторська задуха. Приміром, він присвячує свої поезії Дружині («До К. Т.», «Катерині», «Іду з дружиною», «Твій образ» та інші), образ якої завжди нагадував йому «світозоре сонце», сповнене материнської доброти, приземлених щедрот та веселкової загадковості від Чугайстра. Їхнє тло – це поділені тривоги й радощі, що склали книжку їхнього спільного життя. Переконлива ілюстрація – вірш «Як весна у шепоті дібров»: «Нам обом здається ще і нині, / Що учора щойно ми зійшлись, / Хоч шляхи давно нам із Волині / над Балтійське море простяглись...» («Як весна у шепоті дібров») (Гудемчук, 2003: 229). Яке покликання у подібних віршів? Читачеві не складає надзавдання розшифрувати – віддалені від ускладненої метафоричності – рядки, виплекані й вирвані буквально з поетового серця.

Особливого поцінування вартує дитяча поезія Якова Гудемчука. Вона стоїть за кількістю віршів на одному з перших місць у його доробку. Переважна більшість з них має повчальний характер, бо поета хвилює головна мета «золотого дитинства»: привчити б дитину любити Батьківщину, працю на рідній землі, вшановувати близьких і далеких, материнське й чужоземне. У цьому зв'язку примітний цикл, що засвідчує: ім'я Кобзаря – той дороговказ, якого слід дотримуватися на відстані серця, передаючи з покоління в покоління його життєдайні заповіді («Невмирущий Тарас», «Канів», «На горі Чернечій»). Нема потреби дорікати авторові, що форма його віршів, як правило, традиційна. Впадає в око очевидне намагання повсюди дотримуватися класичного розміру, що певною мірою пояснює логіку публіцистичної декларативності; остання часом має місце, найпаче в тих творах, в основі яких – історичне підґрунтя, спроба подати громадянську позицію у власному емоційному ключі. Тому будьмо певні: все, що пропонує поет, – це щире слово, натхнене виболеним правом сказати у вірші «Народе мій» на відстані серця про долі землі, «засіяної мільйонами могил»; а ще – про віру молодих у кращу будучність. У цьому полягає непересічна значущість книжки «Різноцвіття» – збірки вибраних творів Якова Гудемчука та її актуальний сенс для спраглого на українське слово читача, власне, як в

Україні, так і поза її межами. Без сумніву, вибране з поетичної спадщини автора «Срібного дзвону» може послужити ще одним доказом того, що давно на часі «збирати каміння» – мозаїку українського літературного життя. Бо ж воно розвивається і збагачується завдяки справжнім творчим індивідуальностям. Доцільно в контексті цієї розмови назвати такі особистості, як, скажімо, Емма Андієвська, Олександр Деко, Ігор Качуровський, Ігор Трач, Павло Головчук (названі автори тривалий час проживали, а окремі з них і проживають нині) в Німеччині, Остап Лапський, Яків Гудемчук, Міля Лучак, Іван Златокудр, Іван Киризьок, Ольга Петик, Тадей Карабович з Польщі, Іван Яцканин, Ілько Галайда, Іван Мацинський, Мілан Бобак, Юрій Бача, Ганна Коцур, Віталій Конопелець зі Словаччини тощо. Згадані письменники зримо спричинилися до поширення художніх обривів українського слова в діаспорі – поза Шевченковою Батьківщиною, наближуючи до неї зарубіжний світ. Саме тут – у певному сенсі – шукаймо коріння помітного читацького зацікавлення творчими змаганнями Івана Гнатюка, Юрія Андруховича, Петра Скунця, Дмитра Крем'яна, Василя Голобородька, Анатолія Мойсієнка, Василя Герасим'юка, Оксани Забужко, Ігоря Римарука, Любомира Сеника, Ігоря Павлюка, Петра Шкраб'юка, Ольги Яворської, для яких характерні нетрадиційні поетичні засоби, форми, художні прийоми, пориви для експериментування. Щоправда, Якову Гудемчуку був близький досвід Ліни Костенко, Дмитра Павличка, Івана Драча, Миколи Вінграновського, Петра Осадчука. Зразком для нього слугувала образна поетична система Богдана-Ігоря Антоновича та Андрія Малишка.

Наприкінці доцільно увиразнити наступне твердження: син поета Андрій Гудемчук (1952) заслуговує на винятково глибоке подячне слово за те, що бережно зберіг батькові скарби – рукописи, фотодокументи, одне слово, різноманітні свідчення стосовно життя та творчості Якова Гудемчука. І все це він 11 серпня 2024 року переказав – з метою дослідження творчого спадку уродженця Волині – Миколі Зимомрі, одному з авторів цього матеріалу.

Висновки. Докладний аналіз поетичних змагань Якова Гудемчука однозначно виказує відсутність так званого експериментування над читацькими душами. Повсюди поет користується образами, близькими до народно-фольклорної стихії, народної дидактики. Зрозуміло, не раз і не два плідно проявляє себе митець, коли під його пером нуртують рефлексії, медитації, асоціації, а саме у сполучі з конкретними носіями загально-

визнаних ідеалів (Князь Володимир, Тарас Шевченко, Максим Рильський, Фридерик Шопен, Никифор). Окремі ремінісценції Якова Гудемчука нагадують стрій поетичної системи Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, М. Рильського, А. Малишка, В. Сосюри, Ліни Костенко, а також Івана Мадзинського й Ілька Галайди. Згадані автори були особливо близькі для мистецької палітри Якова Гудемчука, образна тканина якого всуціль оригінальна. Вона витворювалася з психологічно вивірених, достеменних морально-естетичних вражень, осмислення дійсності крізь призму влас-

ного «Я» Поет вмів відтінити іронічне від протилежного бачення позиції, що єднає нормативні образи прагматичного світу та його полярних сполучень: радість – смуток, красиве – потворне, працьовитість – лінощі, постійне – плінне, рухливе – застигле, вічне – проминальне тощо.

Висвітлення тенденцій розвитку української поезії в Польщі – тема не для однієї статті. Адже цілісний пласт виокремленої тут теми однозначно вагомий, якщо розглядати її на тлі українсько-польських культурних взаємодій на зламі ХХ-го – першої третини ХХІ-го століть.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бача Ю. Різноцвіття – гідна презентація Якова Гудемчука. *Дукля*. Пряшів, 2005. № 2. С. 84–85.
2. Волошко С. На літературній ниві. *Жовтень*. Львів, 1973. № 4. С. 127–131.
3. Грицковян Я. Слово – образ поетової душі. *Український літературний провулок*. Люблін, 2006. Т. 6. С. 241–243.
4. Грицковян Я. Образ поетової душі – у славі. *Філологічні студії*. Луцьк, 2005. № 3–4 [31–32]. С. 361–363.
5. Гудемчук Я. Різноцвіття. / Упоряд., ред., післям. М. Зимомрі. Кошалін: Intro-Druk, 2003. 598 с.
6. Єнджеєвич Є. Наші письменники українці. *Всесвіт*. Київ, 1965. № 11. С. 9.
7. Зимомря М. Доля та її промінці з журбою. *Християнський голос*. Мюнхен, 2003. Серп. № 15 [2635]. С. 5.
8. Зимомря М. Українська поезія: мікроклімат діаспори. Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені В. Винниченка. Серія: Філологічні науки. Вип. 50. Кіровоград, 2003. С. 114–119.
9. Зимомря М., Заброварний С. Гудемчук Яків Олексійович. *Енциклопедія сучасної України*. Київ, 2006. Т. 6. С. 585–586.
10. Зимомря М., Зимомря І. Лемківські мотиви у творчості Якова Гудемчука та Ольги Петик. *Актуальні напрямки дослідження Лемківщини: історія, постаті, говір. Матеріали IV Міжнародної наукової конференції (Ужгород, 3-5 травня)*. Львів, 2008. С. 182–186.
11. Карабович Т. Збірка Якова Гудемчука «Різноцвіття». *Український літературний провулок*. Люблін, 2007. Т. 7. С. 230–235.
12. Козак С. На літературному порозі. *Дніпро*. Київ, 1965. № 4. С. 83–84.
13. Крохмальний О. Братні голоси. *Жовтень*. Львів, 1975. № 4. С. 153–154.
14. Мушинка М. Поезія українців Польщі. *Дукля*. Пряшів, 1990. № 4. С. 25–26.
15. Олійник М. Гомін і відгомін. *Вітчизна*. Київ, 1965. № 10. С. 182–184.
16. Середницький А. Український літературний рух в Народній Польщі. *Дукля*. Пряшів, 1977. № 1. С. 46–48.
17. Сташенко Н. «Я в Україну повернусь...». Яків Гудемчук: штрихи до життєпису. *Проблеми славістики*. Луцьк, 2004. № 1–2. С. 150–162.
18. Preder G. Programy dla mniejszości narodowych, etnicznych i wyznaniowych. Audycje ukraińskie. *70 lat Radia Koszalin. Historia, ludzie, wydarzenia*. Koszalin: Wydawnictwo Uczelniane Politechniki Koszalińskiej, 2024. S. 91–95.
19. Zymomyra. M. Elementy kolorytu ukraińskiego w literaturze polskiej. *Polonistyka, 1. Studia Bałtyckie*. Koszalin, 1998. S. 105–120.

REFERENCES

1. Bacha Yu. (2005) Riznotsvittia – hidna prezentatsiia Yakova Hudemchuka [The Diversity – a Worthy Presentation of Yakiv Hudemchuk]. *Duklia*. Priashiv. No. 2. Pp. 84–85. [in Ukrainian]
2. Voloshko S. (1973) Na literaturnii nyvi [On the Literary Field]. *Zhovten*. Lviv. No. 4. Pp. 127–131. [in Ukrainian]
3. Hrytskovian Ya. (2006) Slovo – obraz poetovoi dushi [The Word is the Image of the Poet's Soul]. *Ukrainskyi literaturnyi provulok*. Liublin. Vol. 6. Pp. 241–243. [in Ukrainian]
4. Hrytskovian Ya. (2005) Obraz poetovoi dushi – u slavi [The Image of the Poet's Soul – in Glory]. *Filolohichni studii*. Luts'k. No. 3–4 [31–32]. Pp. 361–363. [in Ukrainian]
5. Hudemchuk Ya. (2003) Riznotsvittia [The Diversity] / Uporyad., red., pisljam. M. Zymomri. Koszalin: Intro-Druk. [in Ukrainian]
6. Yendzheevych Ye. (1965) Nashi pysmenniky ukraintsi [Our Ukrainian Writers]. *Vsesvit*. Kyiv. No. 11. P. 9. [in Ukrainian]
7. Zymomyra M. (2003) Dolia ta yii promintsi z zhurboiu [Fate and Its Rays with Sorrow]. *Khrystianskyi holos*. Miunkhen. Serp. No. 15 [2635]. P. 5. [in Ukrainian]
8. Zymomyra M. (2003) Ukrainska poezia: mikroklimat diaspory [Ukrainian Poetry: The Microclimate of the Diaspora]. *Naukovi zapysky Kirovohradskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni V. Vynnychenka. Serii: Filolohichni nauky*. Vyp. 50. Kirovohrad. Pp. 114–119. [in Ukrainian]
9. Zymomyra M., Zabrovarnyi S. (2006) Hudemchuk Yakiv Oleksiiovych. *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy*. Kyiv, 2006. Vol. 6. Pp. 585–586. [in Ukrainian]

10. Zymomyra, M., Zymomyra, I. (2008) Lemkivski motyvy u tvorchosti Yakova Hudemchuka ta Olhy Petyk [Lemko Motifs in the Works of Yakiv Hudemchuk and Olha Petyk]. *Aktualni napriamky doslidzhennia Lemkivshchyny: istoriia, postati, hovir. Materialy IV Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (Uzhhorod, 3–5 travnia)*. Lviv. Pp. 182–186. [in Ukrainian]
11. Karabovych T. (2007) Zbirka Yakova Hudemchuka «Riznotsvittia» [Yakiv Hudemchuk's Collection «The Diversity»]. *Ukrainskyi literaturnyi provulok*. Liublin. Vol. 7. Pp. 230–235. [in Ukrainian]
12. Kozak S. (1965) Na literaturnomu porozi [On the Literary Threshold]. *Dnipro*. Kyiv. No. 4. Pp. 83–84. [in Ukrainian]
13. Krokmalnyi O. (1975) Bratni holosy [Brotherly Voices]. *Zhovten*. Lviv. No. 4. Pp. 153–154.
14. Mushynka M. (1990) Poeziia ukrainsiv Polshchi [Poetry of Ukrainians in Poland]. *Duklia*. Priashiv. No. 4. Pp. 25–26. [in Ukrainian]
15. Oliinyk M. (1965) Homin i vidhomin [Echoes and Reflections]. *Vitchyzna*. Kyiv. No. 10. Pp. 182–184. [in Ukrainian]
16. Serednytskyi A. (1977) Ukrainskyi literaturnyi rukh v Narodnii Polshchi [The Ukrainian Literary Movement in the People's Poland]. *Duklia*. Priashiv. No. 1. Pp. 46–48. [in Ukrainian]
17. Stashenko N. (2004) «Ya v Ukrainu povernus...». Yakiv Hudemchuk: shtrykhy do zhyttypysu [«I Will Return to Ukraine...». Yakiv Hudemchuk: Strokes to the Biography]. *Problemy slavistyky*. Luts'k. No. 1–2. Pp. 150–162. [in Ukrainian]
18. Zymomyra M. (1998) Elementy kolorytu ukrainskogo w literaturze polskiej [Elements of Ukrainian Color in Polish Literature]. *Polonistyka, 1. Studia Bałtyckie*. Koszalin. Pp. 105–120. [in Polish]
19. Preder G. (2024) Programy dla mniejszości narodowych, etnicznych i wyznaniowych. Audycje ukraińskie [Programmes for national, ethnic and religious minorities. Ukrainian broadcasts]. *70 lat Radia Koszalin. Historia, ludzie, wydarzenia*. Koszalin: Wydawnictwo Uczelniane Politechniki Koszalińskiej. S. 91–95. [in Polish]

УДК 81'276.6:796.5]:659.131
 DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-1-34>

Алла ІЩУК,
 orcid.org/0000-0001-7825-4295
 кандидат філософських наук, доцент,
 доцент кафедри германських мов
 Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
 (Київ, Україна) allaischuck@hotmail.com

ХАРАКТЕРИСТИКИ МОВИ ТУРИЗМУ ТА ЇХ ВПЛИВ НА РЕКЛАМНІ ТЕКСТИ

Сучасний туризм є важливим аспектом глобальної економіки та культурного обміну, однак його мовні особливості потребують детального вивчення. Стаття досліджує специфіку мови туризму, акцентуючи увагу на її функціональних та структурних рисах. Мова туризму не лише виконує комунікативну функцію, але й формує сприйняття туристичних дестинацій через емоційний вплив і рекламні стратегії. Основна увага у статті зосереджена на тому, як мова впливає на формування рекламних текстів, які повинні ефективно комунікувати з цільовою аудиторією та викликати позитивні емоції. Стаття присвячена вивченню специфічних характеристик мови туризму та її впливу на створення рекламних матеріалів. Аналіз мови туризму показує, що вона має значний вплив на формування споживацьких уподобань завдяки вживанню специфічних лексичних і риторичних прийомів. У статті класифікуються основні елементи мови туризму, включаючи візуальні та вербальні стратегії, що використовуються для привернення уваги, підтримки інтересу та стимулювання дії. Особливу увагу приділено ролі часу та використанню «магічного» компонента в туристичних текстах, що допомагає створити ілюзію ідеального відпочинку. Соціальна функція мови туризму є ще одним важливим аспектом дослідження, оскільки вона впливає на споживчі уподобання та поведінку. Стаття підкреслює, що мова туризму є не лише інструментом комунікації, але й динамічним явищем, яке відображає зміни в суспільстві, культурі та технологіях. Висновки статті свідчать про багатогранність та динамічність мови туризму, що робить її важливим предметом для подальших досліджень, особливо в контексті культурних відмінностей і технологічних інновацій. Врахування цих факторів є необхідним для глибшого розуміння ролі мови туризму у формуванні туристичних нарративів та її впливу на глобальні комунікаційні процеси.

Ключові слова: мова туризму, туристичний дискурс, рекламні стратегії, туристичне повідомлення, міжкультурні комунікації.

Alla ISHCHUK,
 orcid.org/0000-0001-7825-4295
 PhD (Philosophy), Associate Professor,
 Associate Professor at the Department of Germanic Languages
 Dragomanov Ukrainian State University
 (Kyiv, Ukraine) allaischuck@hotmail.com

CHARACTERISTICS OF THE LANGUAGE OF TOURISM AND THEIR IMPACT ON ADVERTISING TEXTS

Modern tourism plays a crucial role in the global economy and cultural exchange, but its linguistic features require detailed study. The article explores the specifics of the language of tourism, focusing on its functional and structural features. The language of tourism serves a communicative function and shapes the perception of tourist destinations through emotional impact and advertising strategies. It examines how language influences the creation of advertising texts designed to engage the target audience and evoke positive emotions effectively. The study highlights the specific characteristics of the language of tourism and its influence on the creation of advertising materials. The analysis of the language of tourism shows that it has a significant impact on the formation of consumer preferences through specific lexical and rhetorical techniques. The article classifies the main elements of the language of tourism, including visual and verbal strategies used to attract attention, maintain interest, and stimulate action. Special attention is given to the role of time and the use of the 'magic' component in tourism texts, which help to create the illusion of an ideal vacation. Another important aspect of the study is the social function of tourism language, as it affects consumer preferences and behaviour. The article emphasises that the language of tourism is not only a communication tool but also a dynamic phenomenon reflecting societal, cultural, and technological changes. The conclusions demonstrate the versatility and dynamism of the language of tourism, making it a significant subject for further research, particularly in the context of cultural differences and technological innovations. Understanding these factors is essential for a deeper comprehension of the role of the language of tourism in shaping tourism narratives and its impact on global communication processes.

Key words: language of tourism, tourism discourse, advertising strategies, tourism message, intercultural communication.

Постановка проблеми. Сучасний туризм не лише служить формою відпочинку або ділових подорожей, але й є значним чинником економічного зростання, культурного обміну та глобальної комунікації. Це передбачає вплив туризму на різні аспекти суспільного життя, включаючи економічний розвиток і міжкультурний діалог. Спеціалізована мова туризму грає критичну роль у формуванні сприйняття туристичних дестинацій. Вона впливає на вибір мандрівників і передає культурні наративи глобальній аудиторії, що робить її важливою для дослідження. Оскільки туризм постійно адаптується до технологічного прогресу та змін у споживчих уподобаннях, розуміння унікальних характеристик мови туризму стає все більш актуальним, а саме вивчення процесів адаптації мови для досягнення конкретних комунікативних цілей у контексті змінюваного середовища. Аналіз мови туризму є критично важливим як для маркетологів, які використовують її для залучення клієнтів, так і для лінгвістів, які досліджують міжкультурну комунікацію і переконливі стратегії. Туристичний дискурс показує, як мова може бути адаптована для досягнення специфічних комунікативних цілей, що робить його значущим інструментом у вивченні взаємодії між мовою, культурою та ідентичністю.

Аналіз досліджень. Специфічні властивості мови туризму були сформульовані в XX столітті завдяки дослідженням ряду видатних вчених, серед яких К. Бюлер (1990), Р. Якобсон (1960), Т. Вестергаард і К. Шрьодер (1985) та інші. Вони відзначали, що мова туризму демонструє властивості, характерні для інших форм мови, але має й свої унікальні риси. Сучасні українські дослідники, зокрема Г. Сухомудь (2015), С. Бортник (2018), А. Іщук (2021a, 2021b), Д. Когут (2023), також акцентують на важливості дослідження мови туризму. Однак важливо розглядати її в комплексі з іншими елементами туристичного повідомлення, такими як зображення, шрифти та кольорові рішення, адже вони є невід'ємними компонентами туристичного дискурсу (Романишин, Бій, 2021).

Метою даного дослідження є вивчення впливу мови туризму на формування туристичних повідомлень та їх ефективність. Для цього необхідно зосередитися на аналізі ролі різних комунікативних елементів у створенні враження про туристичний продукт.

Виклад основного матеріалу. Для розуміння відмінностей мови туризму від інших дискурсів потрібно усвідомити її характерні риси. Бюлер (1990: 26) виділяє чотири основні властивості: функції, структуру, час і магію (під чим розуміється ідеалізоване сприйняття). Туристичний дис-

курс має спільні риси з рекламним (Колісниченко, 2020) та масово-інформаційним дискурсами, але також має свої відмінності. Рекламний текст має шаблонний характер із чіткою послідовністю елементів. Сучасна ефективна туристична реклама формує текстове повідомлення, дотримуючись вимог класичної моделі *AIDA(s)*, яка узагальнює основні аспекти рекламної комунікації. Ця відома маркетингова модель описує послідовність етапів, через які проходить споживач при купівлі будь-якого продукту або сервісу: привернення уваги (*Attention*) → пробудження інтересу (*Interest*) → створення бажання (*Desire*) → стимулювання дії (*Action*) → задоволення клієнта (*Satisfaction*). Дотримання цих етапів є принципово важливим для авторів та дизайнерів при створенні ефективних рекламних матеріалів. У сучасних текстах туристичної реклами ці етапи реалізуються як лінгвістично, так і графічно, поєднуючи мову та зображення, кольори, а також музику й відео. Таке інтегроване використання моделі дозволяє створювати не просто інформаційний та раціональний, але й емоційно змістовний матеріал, який ефективно взаємодіє зі споживачами.

Застосовуючи цю формулу до туристичного дискурсу, ми бачимо, що привернення уваги досягається за допомогою помітного заголовка, який може бути назвою тієї чи іншої туристичної програми (наприклад, *Tropical bliss in Bali; Love and adventure in the Land of the Rising Sun*), а також використання яскравих зображень. Це одна з істотних відмінностей туристичного дискурсу від загального рекламного. Якщо звичайна реклама може використовувати менш релевантні або навіть провокативні ілюстрації, то туристичний дискурс зазвичай показує перевірені часом визначні об'єкти, що викликають зацікавленість споживача. Інтерес до рекламованого продукту підтримується за допомогою рекламно-інформаційних текстів, які часто є, по-перше, креолізованими текстами, по-друге, гіпертекстами.

Загальні вимоги до оформлення (зовнішній вигляд і стиль) та тексту туристичних рекламних матеріалів визначають, як привернути увагу читача, утримувати її досить довго, і, нарешті, привести потенційного споживача до придбання продукту чи послуги. Кожен з елементів оформлення (заголовок, слоган, графічні чи ілюстративні елементи, текст повідомлення) відіграє ключову роль у досягненні цього результату. Так заголовок повинен бути помітним і спонукати потенційного клієнта детальніше ознайомитися з оголошенням. Він має швидко передати суть туристичного продукту, акцентуючи на особливостях місця, дизайну

або унікальних рисах. Часто заголовки містять короткі речення, каламбури, гру слів або жарти, які взаємодіють із зображенням і підсилюють його сенс. Велику роль грають візуальні елементи – текст туристичної реклами зазвичай супроводжується ілюстраціями, які візуально представляють інформацію про місце і вид відпочинку. Слоган повідомлення має бути коротким і легко запам'ятовуватися – це може бути фраза, логотип, доменне ім'я, графічний символ або інший засіб, що використовується для того, щоб одразу визначити місце призначення. Власне рекламний текст матеріалу має бути надрукований в зручному для читання форматі, що описує основні характеристики місця призначення та переваги для туриста. Він відрізняється точністю, фактичністю і поясненнями, демонструючи переваги відпочинку та унікальність конкретного туристичного продукту.

Відпочинок можна розглядати не лише як подорож у просторі, але й як досвід взаємодії із часом. Туристи, які відпочивають просто біля басейну, мають менше часових обмежень, ніж ті, хто отримав розклад заходів у турпакеті. Час у туристичному досвіді грає багатогранну роль, і його відображення в текстах реклами використовується для створення певної атмосфери та очікувань. Час може проявлятися у формі розчарування, пошуку кращого минулого або світлого майбутнього, або відчутті, що час стоїть на місці – так звані «вічні часи» (цей термін відображає відчуття, що час зупинився, і людина опиняється поза потоком часу, насолоджуючись моментом). Ці ідеї часу в туристичному досвіді ілюструються в рекламних текстах, де часто використовуються різні підходи до відображення часу. Розглянемо кілька прикладів, що показують, як це може бути реалізовано на практиці: *“Escape the hustle and bustle: wake up to this dreamy view!”*, *“Step back in time at historic Pensacola Village & explore hands-on history”*, *“Lose yourself in the serenity of the clear Red Sea. Every moment is pure magic.”*

Отже туристичні тексти використовують час, щоб створити відчуття свободи і непередбачуваності, підкреслюючи унікальність кожної подорожі та формуючи в читача очікування незабутнього досвіду. Мова туризму використовує наступні стратегії для відображення часу:

– заперечення часу: відпочинок, як символічна інверсія кожного дня як часу життя, в якому будній день стає вихідним, а працівник відчуває себе безтурботним;

– час стоїть на місці («вічні часи»): ця стратегія дозволяє залучити читача, використовуючи теперішній час у розповіді (незважаючи на те, що подорож ще не відбулася);

– минуле є кращим за сьогодні: минуле викликає ностальгію і протиставляється сучасному життю. Туристичні напрями описуються як вічні і безмежні (наприклад, пляжі, пустелі, гори, засніжені села, океани). Минуле часто використовується як контрапункт до сучасного життя, викликаючи у споживача ностальгічні почуття, що підсилює бажання відновити або пережити ці моменти через подорожі;

– усунення часу: перехід від історичного минулого до сьогодні – типові риси розповідей у музеях. Коли минуле проєктується як бажана альтернатива теперішньому часу, адресант фактично «продає» минуле як майбутнє;

– вказівка на майбутнє: дії за майбутніми прогнозами, прямий вплив – якщо ми купуємо продукт, ми очікуємо на зміни.

Наприклад фраза *“Escape the hustle and bustle of everyday life and treat yourself to a lavish retreat”* ілюструє концепцію усунення часових і просторових обмежень. Увага туриста зосереджується на тому, що він буде ізольований, але може триматися товариства сім'ї і друзів (як удома). Навіть погода наче контролюється (*“the destinations across the globe that appeal to sun worshippers all year long”*), аби туристу було затишно – таким чином екзотичні острови отримують цілком знайомий вимір і є привабливими.

Туристичні брошури часто використовують ефект магії, такі як перетворення, трансформація тощо. Метою такою підходу є активізація пасивного читача і введення його в чарівний світ рекламного продукту. Елементи магії в туристичних матеріалах не тільки захоплюють увагу, але й створюють ілюзію, що пропонований відпочинок дійсно здатен перенести людину у світ, де звичні правила реальності не діють. Розглянемо варіанти застосування «магічної» стратегії в туристичній рекламі:

– перетворення світу: туристичні матеріали часто створюють ілюзію перетворення реальності, забезпечуючи відчуття чарівної втечі від буденності. Наприклад: *Let's get lost in the right direction. (Wanderlust)*;

– створення свого власного світу: готельні комплекси часто представляють як магічні місця, що обіцяють незабутні враження. Наприклад: *However you choose to reign during your stay, we've got accommodations to fit your every need. A room with a view or amenities fit for royalty, long may you reign. (Excalibur Hotel & Casino Las Vegas)*;

– магія міфології: туристичні оголошення часто використовують міфологічні наративи, які дозволяють швидкі перетворення без детальних

пояснень. Наприклад: *Explore New Zealand – the real Middle-earth™ – and follow in the footsteps of Bilbo, Frodo and Sam from Tongariro National Park in the north, to Treble Cone and the Misty Mountains pathway in the south. (100% Pure New Zealand); Watch the twinkle in your kids' eyes grow even bigger as they transform into a radiant princess or knight during one of our magical makeovers. (Four Seasons Resort Orlando);*

– чарівний відпочинок: відпочинок в оголошеннях представлений на основі чаклунства. Наприклад: *Your fairy tale awaits in our Royal Tower King. (Excalibur Hotel & Casino Las Vegas);*

– чарівна назва: Назви готелів і туристичних об'єктів використовуються для створення магічного враження. Наприклад, готель Excalibur Hotel & Casino в Лас-Вегасі з його явними алюзіями на короля Артура: *Excalibur offers everything you expect from a Las Vegas casino, with an extra dose of fun and friendliness. At the castle, you'll enjoy your favorite slot and table games, full-service race & sports book, and live keno. There are several restaurants and bars plus live entertainment, including a medieval joust dinner show, Tournament of Kings.* Назва в цілому є потужним елементом. Наприклад, назва *Vuccaneer Bay* одразу передає піратську атмосферу.

Отже, елементи магії створюють атмосферу винятковості і чарівності, що перетворює звичайний відпочинок на незабутню пригоду.

Мова туризму характеризується й іншими чинниками, які відрізняють її від інших форм спілкування. Г. Данн (2001: 62) виділяє чотири додаткові характеристики: неможливість ідентифікації відправника повідомлення, монолог, ейфорія, тавтологія.

У багатьох формах комунікації відправника повідомлення легко і швидко ідентифікувати та відрізнити від приймача. У туристичному дискурсі часто неможливо ідентифікувати адресанта. Потенційний турист зазвичай не знає, хто з ним спілкується, хто саме є укладачем брошур, буклетів та рекламних оголошень, адже відсутня інформація про авторів, які також працюють з командою (психологи, соціологи, маркетологи). У деяких випадках, навпаки, ім'я автора може бути вказано на матеріалі, як це буває із подорожніми книгами, географічними фільмами і путівниками. Часто автор ховається за допомогою так званого невідзначеного референтного індексу, коли в англійських туристичних текстах використовують такі фрази, як *'it is believed, 'according to popular belief, 'it is commonly thought', 'rumour has it that'* тощо.

У туристичному дискурсі часто відсутній прямий зв'язок між адресантом і адресатом. З точки

зору інтересів і знань про туристичний продукт ці відносини є асиметричними, тобто найчастіше використовується односпрямований дискурс. Мова туризму зазвичай будується як монолог, адже туристи залишаються відірваними від спілкування. Ідеальна мова переконання потребує одностороннього зв'язку, де форма відповіді/запитання є небажаною. Адже потенційний турист не повинен припиняти читати або слухати. Туристична брошура є класичним прикладом монологу, де читач залишається віддаленим від автора. Незважаючи на переважну анонімність автора брошури, мова туризму приймає форму монологу, це, як правило, автор брошури, що говорить, і читач, що слухає (Dann, 2001: 63-64).

Як і рекламний дискурс в цілому, мова туризму характеризується романтичними перебільшеннями, оскільки вона обирає позитивні, світлі визначення для послуг і пам'яток, захопливі тони, уникаючи згадки про негативні аспекти чи проблеми. Наприклад: *Love is in the air, Feels in Paris. (Travel Aero); Escape to paradise and rediscover romance in the heart of Bora Bora. (Four Seasons Resort Bora Bora)*

Специфіка мови туризму полягає в тому, що вона прагне зосередити увагу на екзотичних і позитивних аспектах і перевагах місця відпочинку. Саме тому проблема свободи і різні щоденні труднощі, з якими стикається місцеве населення, виключені з туристичних брошур (Dann, 2001: 65). У туристичній рекламі домінує емоційний компонент: спостерігається висока частотність вживання виразних, емоційних, оцінних засобів, спрямованих на вплив і маніпулювання свідомістю і, опосередковано, підсвідомістю.

Специфічною для мови туризму властивістю є тавтологія. Ця особливість підвищує унікальність туристичного дискурсу і відрізняє його від інших форм спілкування. Тавтологічний характер мови туризму забезпечує певний контроль над туристами і впливає на їх уявлення про місце відпочинку. Данн (2001) стверджує, що відносини між туристом і мовою туризму є тавтологічними. Це означає, що туристи бачать у місцях відпочинку те, що показано у брошурі туроператора, який умовив їх здійснити поїздку. Іншими словами, туристи просто підтверджують дискурс брошури, а не формують власну думку про відпочинок. Таким чином усе нове, з чим вони стикаються під час подорожі, є своєрідною копією (і не завжди хорошої якості) запрограмованого досвіду. Мова туризму диктує те, що туристи обирають, щоб бачити, і туристи сприймають вміст брошури як істину: *"We go more and more where we expect to go.*

We get money back guarantees that we will see what we expect to see. Anyway, we go more and more, not to see at all, but only to take pictures. Like the rest of our experience, travel becomes a tautology.” (Daniel Boorstin – Leah Travels)

Туристична галузь вимагає все більше і більше псевдоподій. Туристи хочуть, щоб їхні фотографії виглядали так само, як у брошурі, яку вони переглядали. Рекламно-туристичний текст пропонує туристам взяти участь у тавтологічному відображенні досвіду. Крім того, в брошурах поширеними є такі ж стереотипи і словесні кліше, як і в рекламі.

Мова туризму функціонує також як мова соціального контролю (Dann, 2001: 68). Туристи можуть бути вільні від своїх повсякденних обов’язків, але їх свобода обмежена рамками, встановленими соціальною інфраструктурою і туристичними умовами. Важливою характеристикою цієї мови є її здатність маніпулювати ставленням і поведінкою туристів, як індивідуально, так і колективно. Необхідність громадського контролю за клієнтом стає очевидною з усвідомленням того, що туризм постійно розширюється як глобальне явище, яке без належного управління може призвести до негативних соціально-культурних та екологічних наслідків. Якщо ж обмеження є неможливими, це може загрожувати самому існуванню туризму.

Зазвичай під час екскурсій гіді інструктують туристів щодо того, що і як дивитися, віддаючи вказівки-накази, яким туристи підкоряються. Таким чином спостерігається залежність учасників подорожі від керівництва, і саме таке керівництво є на думку багатьох туристів найважливішим аспектом успішного туру, тоді як місце відпочинку є вторинним. Такий контроль проявляється лінгвістично протягом всієї історії туризму в дорожніх оповідях, політичних промовах, лекціях, довідниках тощо. Однак регуляторні механізми є особливо важливими в сучасних формах масового туризму, де вони проявляються в готелях, різних видах транспорту, екскурсіях, місцях відпочинку і пам’ятках.

Одним із способів здійснення мовного контролю за туристом є використання імперативу і настанови (“*Travel to the source of the Greek summer magic*”). Тим не менш, можуть бути альтернативні

методи передачі команд клієнтам. Наприклад, риторичне питання (“*Do you need a break?*”) або використання *should* (“*You should explore the ancient ruins of Machu Picchu at sunrise for an unforgettable experience*”). Іноді форма директиви маскується як порада (“*For a truly authentic experience, try our chef’s special tasting menu*”), або ж заклик приховано подається як інформація (“*Enjoy an action-packed day in Dubai’s ‘centre of now’ and discover incredible restaurants, attractions, spas, shows and much more*”). Це дозволяє туристичним агентам контролювати потенційних клієнтів.

Іншим методом соціального контролю є переміщення туриста в залежний стан (наприклад, дитини). При цьому створюється враження, що попри обмеження особиста свобода зберігається. Образи, що нагадують сцени дитинства, зображення сонця і веселощів, часто використовуються в мові туризму для ресоціалізації клієнтів, зберігаючи при цьому ілюзію свободи (“*Let us take care of all your summer travel needs, so you can relax and enjoy every moment*”; “*Go outside the house and enjoy the light and the calm*”).

Висновки. Мова туризму є ключовим аспектом усіх комунікацій, що супроводжують подорож. Вона поєднує функції реклами, структуровану на основі маркетингових стратегій, таких як модель AIDA, з особливими характеристиками, такими як анонімність адресанта і монологічний характер комунікації. Туристичні тексти часто використовують елементи ідеалізованого сприйняття (магії) та відриву від реальності, що створюють ілюзію ідеального відпочинку і позитивно впливають на сприйняття дестинацій. Тавтологічність також є характерною рисою, оскільки споживачі часто сприймають досвід через призму рекламних очікувань. Це підкреслює важливість розуміння того, як рекламні стратегії впливають на формування споживацьких уявлень та сприйняття туристичних продуктів. У зв’язку з цим, необхідно продовжувати дослідження впливу різних культурних контекстів на специфіку туристичного дискурсу і вплив останнього на формування споживацьких уподобань. Крім того, варто вивчати, як сучасні цифрові медіа змінюють спосіб подання туристичної інформації та її сприйняття аудиторією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бортник С. Б. Лінгводидактичний ресурс англomовного туристичного дискурсу у навчанні студентів спеціальності Туризмознавство. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2018. № (33 (2)), С. 11–14.
2. Ішук А. А. Типологічні ознаки туристичного дискурсу як інституційного. *Philological sciences and translation studies: European potential: conference proceedings, July 9–10, 2021*. Wloclawek: Baltija Publishing, 2021a. С. 266–269. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-110-7-70>

3. Іщук А. А. Функціональні характеристики англомовного туристичного дискурсу. *Нова філологія*. 2021b. № (83). С. 99–104. <https://doi.org/10.26661/2414-1135-2021-83-14>
4. Когут Д. Мовні маркери англомовного туристичного дискурсу. Наука в епоху соціокультурних змін: реалії та перспективи : матеріали І Міжнар. наук.-практ. конф. студентів та молодих вчених, м. Дніпро, 27 жовтня 2023 р. Дніпро, 2023. С. 96–99.
5. Колісниченко Т. В. Рекламний дискурс: поняття, ознаки та функції. *Закарпатські філологічні студії*, 2020. Т. 2. № 13. С. 93–97. <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.13-2.18>
6. Романишин Н. І., Бій О. Б. Туристичний дискурс як прагма-комунікативний феномен. *Молодий вчений*, 2021. № 11(99). С. 228–231. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-11-99-51>
7. Сухомудь Г. С. Туристичний дискурс та підходи до його аналізу. *Наукові записки Національного університету Острозька академія. Серія: Філологічна*, 2015. № 55. С. 250–252.
8. Bühler K. *Theory of Language: the Representational Function of Language*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1990.
9. Dann G.M.S. *The Language of Tourism. A Sociolinguistic Perspective*. Wallingford: CAB International, 1996.
10. Jakobson R. Linguistics and Poetics. In T. Sebeok (Ed.), *Style in Language* (pp. 350–377). Cambridge: Massachusetts Institute of Technology Press, 1960.
11. Vestergaard T. & Schroder K. *The language of advertising*. Oxford: B. Blackwell, 1985.

REFERENCES

1. Bortnyk S. B. (2018). Lihvodydaktychnyi resurs anhlomovnoho turystychnoho dyskursu u navchanni studentiv spetsialnosti Turyzmoznavstvo. [Linguistic-didactic resource of English tourism discourse in teaching students of “Tourism Study” specialism]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Filolohiia – Scientific Bulletin of International Humanitarian University. Series: Philology*, (33 (2)), 11–14. [in Ukrainian]
2. Ishchuk A. A. (2021). Typolohichni oznaky turystychnoho dyskursu yak instytutsiinoho. *Philological sciences and translation studies: European potential: conference proceedings, July 9–10, 2021. Wloclawek: Baltija Publishing*, 266–269. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-110-7-70>. [in Ukrainian]
3. Ishchuk A. A. (2021). Funktsionalni kharakterystyky anhlomovnoho turystychnoho dyskursu. [Functional characteristics of the English-language travel discourse]. *Nova filolohiia – New Philology*, (83), 99–104. <https://doi.org/10.26661/2414-1135-2021-83-14> [in Ukrainian]
4. Kohut D. (2023). Movni markery anhlomovnoho turystychnoho dyskursu [Language markers of English-language tourist discourse]. *Nauka v epokhu sotsiokulturnykh zmin: realii ta perspektyvy : materialy I Mizhnar. nauk.-prakt. konf. studentiv ta molodykh vchenykh – Science in the era of socio-cultural changes: realities and prospects: Collection of abstracts. I International Scientific and Practical Conference for Students and Young Scientists. Dnipro, 27 October 2023*, 96–99. [in Ukrainian]
5. Kolisnychenko T. V. (2020). Reklamnyi dyskurs: poniattia, oznaky ta funktsii [Advertising discourse: notions, features and functions]. *Zakarpatski filolohichni studii – Transcarpathian Philological Studies*, 2, 13, 93–97. <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.13-2.18> [in Ukrainian]
6. Romanyshyn N. I., Bii O. B. (2021). Turystychnyi dyskurs yak prahma-komunikatyvnyi fenomen [Tourism discourse as a pragma-communicative phenomenon]. *Molodyi vchenyi – Young Scientist*, 11 (99), 228–231. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-11-99-51> [in Ukrainian]
7. Sukhomud G. S. (2015). Turystychnyi dyskurs ta pidhody do yoho analizu [Tourism discourse and approaches to its analysis]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu Ostrozka akademiia. Serii: Filolohichna – Scientific Proceedings of Ostroh Academy National University: Philology Series*, (55), 250–252. [in Ukrainian]
8. Bühler K. *Theory of Language: The Representational Function of Language*. (1990). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
9. Dann G.M.S. (1996). *The Language of Tourism. A Sociolinguistic Perspective*. Wallingford: CAB International.
10. Jakobson R. (1960). Linguistics and Poetics. In T. Sebeok (Ed.), *Style in Language* (pp. 350–377). Cambridge: Massachusetts Institute of Technology Press.
11. Vestergaard T. & Schroder K. (1985). *The language of advertising*. Oxford: B. Blackwell.

ПЕДАГОГІКА

УДК 37.015.3:159.95

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-1-35>**Світлана БАДЕР,***orcid.org/0000-0002-9225-423X**докторка педагогічних наук, професорка,**завідувачка кафедри розвитку дитини раннього і дошкільного віку**Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»**(Полтава, Україна) svetmira23@meta.ua***Марія ПОЧИНКОВА,***orcid.org/0000-0002-1383-7470**докторка педагогічних наук,**професорка кафедри початкової освіти**Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»**(Полтава, Україна) pochinkovam@gmail.com***Віталій КУРИЛО,***orcid.org/0000-0003-2471-3358**доктор педагогічних наук, професор,**перший проректор**Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»**(Полтава, Україна) donluga@gmail.com*

НЕФОРМАЛЬНА ОСВІТА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ГРОМАДЯН В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ¹

Повномасштабне вторгнення РФ на територію незалежної України спровокувало значні руйнування, появу величезної кількості людських жертв, тотальний соціально-економічний спад та політичні проблеми на макрорівні. Значна частина громадян України проживає в ситуації невизначеності та перманентного стресу, а інформаційна війна, що почалась задовго до воєнної інтервенції, підсилює негативні настрої, паніку та страх серед населення. Постає нагальна необхідність у пошуку універсального засобу протидії ментальній війні РФ проти України, який би забезпечив інформаційну безпеку в суспільстві, дозволив громадянам чітко вирізняти правдиву інформацію від фейкової.

Сформоване критичне мислення громадян стає своєрідною психологічною зброєю проти ПІСО (інформаційно-психологічна спеціальна операція), натомість сьогодні відсутній механізм залучення всіх громадян до розвитку і формування у них критичного мислення.

Автори наголошують на тому, що саме неформальна освіта володіє значним потенціалом та можливостями у формуванні критичного мислення більшості громадян.

Неформальна освіта визначається як освіта, яка здійснюється поза межами закладів освіти, не передбачає присудження визнаних державою освітніх кваліфікацій за рівнями освіти, але може завершуватися присвоєнням професійних та / або присудженням часткових освітніх кваліфікацій, спрямована на самоосвіту та реалізацію принципу «навчання впродовж життя».

Визначено й охарактеризовано дистанційні курси в системі неформальної освіти, які сприяють формуванню критичного мислення, зокрема на платформах: EdEra, Prometheus, Піфагор, Coursera тощо. Серед найбільш доступних та адаптованих для всіх повнолітніх громадян визначено такі курси як: «Подумай двічі: платформа критичного мислення», «Критичне мислення в українському контексті», «Критичне мислення для освітян».

У статті аналізуються можливості неформальної освіти щодо розвитку критичного мислення громадян, зокрема: доступність, інтерактивність методів навчання, розмаїття джерел інформації, гнучкість та адаптивність, розширення кола соціальної взаємодії, практичний підхід у навчанні; міждисциплінарність тощо.

Автори наголошують на необхідності державної підтримки неформальної освіти для формування критичного мислення всіх категорій населення України.

Ключові слова: критичне мислення, неформальна освіта, дистанційна неформальна освіта, російсько-українська війна, громадяни України.

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Національного фонду досліджень України за проектом 2021.01/002

Svitlana BADER,

orcid.org/0000-0002-9225-423X

*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor;
Head of Department of Early and Preschool Child Development
Luhansk Taras Shevchenko National University
(Poltava, Ukraine) svetmira23@meta.ua*

Mariia POCHYNKOVA,

orcid.org/0000-0002-1383-7470

*Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor at the Department of Primary School Education
Luhansk Taras Shevchenko National University
(Poltava, Ukraine) pochinkovam@gmail.com*

Vitalii KURYLO,

orcid.org/0000-0003-2471-3358

*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor;
First Vice-Rector
Luhansk Taras Shevchenko National University
(Poltava, Ukraine) donluga@gmail.com*

INFORMAL EDUCATION AS A MEANS OF FORMING CRITICAL THINKING OF CITIZENS IN THE CONDITIONS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

The full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of independent Ukraine provoked significant destruction, human casualties, total socio-economic decline and political problems at the macro level. A significant part of the citizens of Ukraine lives in a situation of uncertainty and permanent stress, and the information war, which began long before the military intervention, strengthens negative attitudes, panic and fear among the population. There is an urgent need to find a universal means of countering the mental war of the Russian Federation against Ukraine, which would ensure information security in society and allow citizens to clearly distinguish true from fake information.

The formed critical thinking of citizens becomes a kind of psychological weapon against IPSO (information-psychological special operation), on the other hand, today there is no mechanism for involving all citizens in the development and formation of critical thinking in them.

The authors emphasize that it is non-formal education that has significant potential and opportunities in the formation of critical thinking of the majority of citizens. Informal education is defined as education that is carried out outside educational institutions, does not involve the awarding of state-recognized educational qualifications by education level, but may end with the awarding of professional and/or partial educational qualifications, aimed at self-education and the implementation of the principle of «lifelong learning».

Distance courses in the non-formal education system that contribute to the formation of critical thinking are identified and characterized, in particular on the platforms: EdEra, Prometheus, Pythagoras, Coursera, etc. The following courses are among the most accessible and adapted for all adult citizens: «Think twice: a critical thinking platform», «Critical thinking in the Ukrainian context», «Critical thinking for educators».

The article analyzes the possibilities of non-formal education for the development of critical thinking of citizens, in particular: accessibility, interactivity of learning methods, variety of sources of information, flexibility and adaptability, expanding the scope of social interaction, practical approach in education; interdisciplinarity, etc.

The authors emphasize the need for state support of non-formal education for the formation of critical thinking of all categories of the population of Ukraine.

Key words: *critical thinking, non-formal education, distance non-formal education, Russian-Ukrainian war, citizens of Ukraine.*

Сучасне українське суспільство переживає один з найкритичніших періодів свого існування, що обумовлено повномасштабним вторгненням РФ на територію суверенної держави, як наслідок, невизначеність у політичному майбутньому, стрімке зниження економічного рівня, загострення соціальних проблем тощо. Ситуація ускладнюється через потужну інформаційну війну, яку провадить країна-агресорка в медійному просторі,

реалізуючи сплановану та підготовлену ІПСО (інформаційно-психологічну операцію). Безумовно, це впливає на суспільну думку, як в нашій державі, так і в РФ, загострюючи конфлікт, підсилюючи інформаційну складову гібридної війни для розколу суспільства, формування депресивних настроїв та зневіри у перемогу України.

Зауважимо, що більшість українців дійсно проживають в умовах перманентного стресу, оскільки

існує не лише пряма загроза життю та здоров'ю людей через постійні обстріли та атаки РФ, а й неконтрольований інформаційний потік в ЗМІ та соціальних мережах і месенджерах, що часто є неправдивим, навмисно викривленим, маніпулятивним. Здебільшого, на це і спрямована російська пропаганда та ПСО – зневірити українців у існуванні власної ідентичності, можливості успішно функціонувати як держава без підтримки «старшого брата» тощо. Саме тому, сьогодні як ніколи важливо винайти такий засіб протидії гібридній агресії РФ, який би сприяв усвідомленому аналізу інформації для гарантії інформаційно-психологічної безпеки громадян з одного боку, з іншого – сприяв би державній безпеці загалом.

У своїх попередніх розвідках ми вже наголошували на тому, що сформоване критичне мислення громадян є одним з ефективних засобів інформаційно-психологічної безпеки особистості, натомість важливим є розуміння шляхів формування такого типу мислення в українців.

Зазначимо, що проблема формування критичного мислення не є новою для наукової спільноти та розглядається у роботах зарубіжних (J. A. Braus, J. Dewey, A. Crawford, M. Lipman, J. Makinster, S. Mathews, R. Paul, E. W. Saul, W. G. Sumner, D. F. Halpern, W. Huit, P. A. Facione, D. Wood) та вітчизняних (С. Бадер, О. Караман, В. Курило, О. Пометун, М. Починкова, С. Терно, В. Ягоднікова) учених.

Зауважимо, що форми, методи та засоби формування критичного мислення особистості також доволі ґрунтовно схарактеризовані в сучасному науковому полі (А. Бублик, О. Пометун, М. Починкова та ін.). Натомість, важливо визначити й схарактеризувати універсальні методи та засоби формування критичного мислення громадян в умовах повномасштабних воєнних дій, що підсилюються інформаційною війною проти українського народу на теренах Інтернет-простору.

В умовах сьогодення важливо визначити, які саме методи й засоби формування критичного мислення спрацюють для всіх громадян, починаючи з повнолітніх, оскільки є такі, хто наразі задіяний в системі освіти, а є й такі, хто завершив освіту у формальних закладах освіти. Саме тому, визначити шляхи формування критичного мислення як системного процесу для всіх громадян доволі важко, фактично, не можливо без відповідної державної підтримки. Натомість, можемо говорити про неформальну освіту як засіб формування критичного мислення, оскільки на сьогодні існує декілька безкоштовних курсів у відкритому доступі на різних платформах, опанування яких сприятимуть розвитку критичності мислення.

Зазначимо, що проблема неформальної освіти розглядається в роботах В. Андрущенко, В. Литвин, Є. Савельєв, О. Шапочкіна тощо. Але проблема формування критичного мислення у системі неформальної освіти ще потребує дослідження.

Отже, **метою** статті є характеристика потенціалу неформальної освіти у формуванні критичного мислення громадян в умовах російсько-української війни.

Перш за все, зупинимось на сутності ключових понять дослідження, зокрема: «критичне мислення» та «неформальна освіта».

«Критичне мислення» як наукова категорія сьогодні досліджено доволі ґрунтовно й розглядається як:

– розумне рефлексивне мислення, яке сфокусоване на розв'язуванні питання щодо того, що робити і що брати на віру (Дж. Браус, Д. Вуд) (Braus & Wood, 1993);

– мислення, що розвивається на основі ретельного оцінювання не лише припущень, але й фактів, і призводить до найбільш об'єктивних висновків шляхом аналізу всіх доцільних чинників і використання обґрунтованих логічних процесів (А. Кроуфорд, С. Метьюз, Д. Макінстер, В. Саулія) (Кроуфорд та ін., 2006: 13);

– уміле відповідальне мислення, що дозволяє людині формулювати надійні вірогідні судження (М. Ліпман) (Lipman, 1988: 38–43).

Розуміння сутності критичного мислення дозволяє стверджувати, що воно сприяє кращому розумінню реальності та є своєрідним захисним бар'єром на шляху дезінформації, тобто тим самим засобом інформаційно-психологічної безпеки. Натомість, постає питання – як залучити громадян до цілеспрямованого формування критичного мислення, особливо тих, які не задіяні в системі освіти.

Неформальна освіта сьогодні трактується відповідно до нормативної бази України як «освіта, яка здобувається, як правило, за освітніми програмами та не передбачає присудження визнаних державою освітніх кваліфікацій за рівнями освіти, але може завершуватися присвоєнням професійних та / або присудженням часткових освітніх кваліфікацій» (Про освіту, 2017).

Аналіз наукових робіт з проблем сутності неформальної освіти дає змогу визначити найбільш популярні трактування означеного феномену:

– складова системи неперервної професійної освіти, самостійно мотивований вид діяльності, який пов'язаний із осмисленим вибором особистістю різноманітних форм організації навчання, що спрямовані на саморозвиток і професійне вдо-

сконалення, опанування додаткових компетенцій (Шапочкіна, 2012: 7);

– освіта, що необов'язково має організований та систематичний характер, може здійснюватися поза межами організованих освітніх закладів (Савельєв, 2021: 230). До неформальної освіти зараховуються індивідуальні заняття, тренінги, курси, що проводяться під керівництвом тренерів, частіше за все – дистанційно;

– це самоосвіта вільних особистостей, «освіта дорослих», «освіта впродовж життя» (Андрущенко, 2013).

Тож, неформальну освіту визначаємо як освіту, яка здійснюється поза межами закладів освіти, не передбачає присудження визнаних державою освітніх кваліфікацій за рівнями освіти, але може завершуватися присвоєнням професійних та / або присудженням часткових освітніх кваліфікацій, спрямована на самоосвіту та реалізацію принципу «навчання впродовж життя».

Очевидно, що неформальна освіта відбувається за межами офіційних освітніх установ, є нетривалою за терміном, реалізується шляхом опанування курсів, проходження тренінгів, семінарів тощо. Провідна її мета полягає в розвитку особистісних і професійних компетенцій, які допомагають людині адаптуватися до змін у суспільстві та на ринку праці, щоб бути конкурентоспроможною.

В. Литвин виокремлює такі види неформальної освіти:

– курси / тренінги / семінари – для осіб, які бажають опанувати нові навички;

– громадянська освіта – різновид неформальної освіти, яку можна здобути на базі громадських організацій, бібліотек, профспілок тощо;

– онлайн сервіси – інтернет-курси з інтерактивною участю з відкритим доступом;

– професійне стажування – навчання на робочому місці під керівництвом тренера / коуча для швидкого опанування необхідних практичних навичок (Литвин, 2021).

В умовах сьогодення неформальна освіта спрямована на:

– розвиток практичних навичок, які можуть бути застосовані як у професійній діяльності або для перекваліфікації, так і у повсякденному житті;

– особистісне зростання, оскільки сприяє саморозвитку, самопізнанню, вдосконаленню певних особистісних якостей;

– адаптацію громадян до змін, оскільки через непросту соціально-економічну ситуацію, що склалася в країні через повномасштабне вторгнення РФ, чимало громадян змушені були покинути свої домівки, втратили роботу, а, отже, змушені будувати життя заново;

– формування критичного мислення задля інформаційно-психологічної безпеки громадян та суспільства загалом.

Уважаємо, що розвинути навички критичного мислення за допомогою неформальної освіти може фактично кожен громадянин, не залежно від того, задіяний він у системі формальної освіти чи ні. На нашу думку, саме курси на онлайн платформах в системі неформальної освіти за умови державної підтримки сприятимуть формуванню критичного мислення українців.

Наведемо приклади тих курсів, які вже існують у вільному доступі з метою формування критичного мислення. Так, на освітній платформі EdEra (EdEra) є безкоштовний інтерактивний курс у вигляді гри «Подумай двічі: платформа критичного мислення» (Подумай двічі), що розрахований на різні категорії населення: школярів, вчителів, представників громадських організацій (від обраної ролі залежить зміст тем та проблемних ситуацій). Розробники курсу пропонують школярам шляхом інтерактивних вправ опанувати сутність таких понять як «секстинг», «бот», «фішинг», «вірус», «фейк», «гейтспіч», «клікбейт», «блогерський контент» тощо; розібратися з правилами безпечного спілкування в інтернеті, можливістю робити покупки безпечно, розпізнавати фейки, навчитися визнавати ознаки вірусів та шляхи боротьби з ними, а також опанувати тактики дій при шантажі в інтернеті.

У ролі вчителя учасник має можливість опанувати сутність таких термінів: «медіаграмотність», «інформаційна гігієна», «плагіат». Обираючи роль педагога, учасник може підвищити рівень знань щодо формування критичного типу мислення у себе та в учнів.

Якщо людина обирає роль учасника громадської організації, їй пропонується опанувати сутність таких понять як «медіаграмотність», «фактчекінг», «фейк», «маніпуляція», «джинса в медіа», «хейтери», «хейтспіч»; навчитися вдало аналізувати інформацію для подальших дій в соціальних мережах, відповідати на коментарі, працювати з громадою тощо.

Курс простий в опануванні за рахунок інтерактивних вправ, спілкування з обраним персонажем, який опиняється в різних непередбачуваних ситуаціях та намагається навчитися сприймати інформацію критично, на основі цього – моделювати подальший вектор поведінки. Важливі дані заносяться в інтерактивний нотатник, до якого учасник може завжди звернутися. Курс є коротким за часом, оптимальний для громадян, які бажають оперативно усвідомити види маніпуляцій в інтернеті та шляхи боротьби з ними.

Платформа *Prometheus* (Prometheus) пропонує два безкоштовні курси щодо формування критичного мислення громадян. Один з них «Критичне мислення в українському контексті», мета якого – формування знань про сутність критичного мислення особистості, здатності відрізнити його від імітації критичного мислення, а також формування умінь щодо використання критичного мислення у повсякденному житті та роботі. Зауважимо, що курс розраховано на дорослих, зокрема представників освіти, журналістики, управлінців різних рівнів. Розробники курсу наголошують, що бажано володіти англійською мовою для успішного проходження всіх модулів та оволодіння передбаченими компетентностями, а саме: інформаційно-комунікаційна, інноваційно-дослідницька, методична, мовленнєва, цифрова, емоційно-етична тощо.

Курс складається з блоків-модулів, зокрема: вступна частина, «Когнітивна наука» (фокус на психічних процесах та когнітивних хибах), «Українське суспільство» (розкрито аспекти українського минулого та його впливу на сучасність), «Аргументація», фінальне завдання-есе. У кожному з блоків учасникам пропонується відео-матеріал, серія завдань та тестів, що націлені на соціально-емоційне навчання та опанування критичним мисленням. Загалом, курс може опанувати будь-який громадянин, навіть, якщо він не задіяний у системі освіти, натомість це сприятиме розвитку критичності мислення, дозволить помічати когнітивні хиби та розуміти причини їх утворення, аналізувати власне мислення, розуміти шляхи впливу на людське мислення, формувати й обґрунтовувати власну позицію у процесі дискусії тощо.

Також на платформі *Prometheus* у вільному доступі розміщено курс «Критичне мислення для освітян», мета якого не просто опанувати теоретичну інформацію стосовно сутності критичного мислення, а й відчувати своєрідний катарсис й моральне оздоровлення (С. Терно) (*Prometheus*).

Курс розрахований суто на освітян, які прагнуть змін у традиційній освітній парадигмі та системі навчання загалом. Педагогам пропонується опанувати низку тем, пов'язаних з проблемами, що стосуються цінностей сучасності, емоційного інтелекту як складової успішності особистості, критичності мислення та шляхів його формування в умовах змін, ефективності сучасного вчителя, медіаграмотності тощо.

Зауважимо, що курс є доволі корисним не тільки для педагогів, хоч і націлений на трансформацію свідомості вчителів, що сприятиме

зміні принципів взаємодії з учнями. Натомість, опанування елементарними прийомами критичного мислення та роботи з інформацією стало б у нагоді кожному українцю.

Значна кількість курсів щодо розвитку критичного мислення у різних категорій громадян є на порталі «*Піфагор*» (Піфагор), натомість, курси здебільшого невеликі за обсягом та платні. Більшість з них розрахована саме на освітян. Наведемо приклади найбільш популярних курсів, які сприяють розвитку критичного мислення особистості:

– для початкової школи: «Критичне мислення у концепції НУШ. Змістовно-методичне забезпечення»; «Розвиток критичного мислення та емоційного інтелекту молодших школярів»; «Критичне мислення. Планування освітнього процесу в початковій школі»; «Критичне мислення. Практичне застосування «графічних організаторів» у молодшій школі» тощо;

– для середньої школи: «Критичне мислення на уроках. Методи та практичне застосування»; «Розвиток критичного мислення в школі за допомогою технологій»; «Навчання навичкам 4К: розвиток креативності, критичного мислення, комунікації та співпраці в освітньому процесі»; «Розвиток критичного мислення учнів на уроках з природничих предметів»; «Розвиток критичного мислення через виконання домашніх експериментів»;

– для старшої школи: «Розвиток критичного мислення й медіаграмотності учасників освітнього процесу»; «Критичне мислення учнів в умовах впливу воєнних дій. Розвиток ініціативності, багатоваріативності та асоціативності»; «Розвиток критичного мислення в еру цифровізації та ШІ» тощо.

Як бачимо, на порталі представлено широке розмаїття курсів, і всі вони є не великими за обсягом (від 0,2 до 1 кредиту в залежності від суми оплати). Крім того, кожен з курсів є доволі вузько орієнтованим, сприяє розширенню уявлень про критичне мислення для ефективної роботи з учнями. Тобто, громадянин уже має володіти базовими знаннями щодо сутності критичного мислення.

Усесвітньо відома платформа «*Coursera*» (*Coursera*) пропонує такі курси: «Вступ в логіку та критичне мислення»; «Критичне мислення для інформаційної епохи»; «Лідерство та критичне мислення»; «Навички критичного мислення для професіоналів»; «Навички критичного мислення для успіху в університеті»; «Критичне мислення: аргументоване прийняття рішень» та ін. Означені курси є платними, викладаються переважно англійською мовою. Також платформа пропонує курс арабською мовою – «*Critical Thinking*» – безкоштовно.

Таким чином, маємо значну кількість курсів в системі неформальної освіти, які б допомогли громадянину опанувати базові навички критичності мислення (табл. 1).

Отже, неформальна дистанційна освіта дозволяє сьогодні отримати базовий набір знань та сформувати уміння критичної мислячої особистості. Натомість, значна кількість українських громадян знаходяться поза системою неформальної освіти через низку причин: брак знань щодо наявності курсів, які сприяють формуванню критичного мислення; низький рівень мотивації щодо саморозвитку та самовдосконалення в галузі розвитку критичного мислення; відсутність вільного доступу до інтернету та брак відповідних гаджетів (планшету, ноутбуку, комп'ютера тощо); брак коштів; наявність упереджень щодо власного рівня розвитку критичного мислення.

Саме тому, більшість громадян, особливо ті, які не задіяні в системі освіти, не налаштовані

на користування можливостями неформальної освіти. З іншого боку – це єдиний на сьогодні можливий вихід щодо ефективного вирішення проблеми формування критичного мислення всіх громадян з максимальним охопленням їх за віком і статусом.

Вважаємо, що неформальна дистанційна освіта дозволяє вирішити проблему формування критичного мислення українців завдяки: *доступності* – більшість онлайн курсів є у відкритому доступі, незначні за обсягом, інформативні, їх опанування дозволить сформувати базові знання й навички щодо критичного мислення; *інтерактивності методів навчання* – курси на дистанційних освітніх платформах зазвичай побудовані з використанням методів, які стимулюють активне залучення учасників до процесу навчання з використанням доцільного візуалу, що робить навчання цікавим та сучасним; *розмаїття* джерел інформації, що вико-

Таблиця 1

Можливості неформальної дистанційної освіти щодо формування критичного мислення громадян

Платформа	Можливості доступу	На кого розрахований	Назва курсу	Знання	Навички
EdEra	Безкоштовний	Учні, освітяни, управліниці	«Подумай двічі: платформа критичного мислення»	– сутність понять «критичне мислення», «фейк», «бот», «секстінг», «фішінг», «медіаграмотність», фактчекінг», «плагіат», «маніпуляція» тощо; – шляхи й механізми критичного аналізу інформації в інтернеті	– здатність аналізувати, узагальнювати та перевіряти інформацію; – здатність відрізнити правдиву інформацію від маніпулятивної; – здатність діяти в умовах невизначеності
Prometheus	Безкоштовний	Для всіх	«Критичне мислення в українському контексті»	– специфіка українського суспільства на етапі сучасності; – особливості сприйняття та пам'яті особистості; – специфіка аргументації та критичного мислення	– здатність розуміти та усвідомлювати особливості сучасного українського соціуму; – здатність мислити критично; – здатність добирати аргументи; – здатність уникати когнітивних хиб
		Освітяни	«Критичне мислення для освітян»	– сутність критичного мислення, його особливості; – взаємозв'язок критичного мислення та системи ціннісно-сміслових орієнтацій особистості; – взаємозв'язок критичного мислення та емоційного інтелекту; – характеристика успішного педагога, який критично розмірковує; – сутність медіа освіти	– здатність критично сприймати та осмислювати інформацію; – здатність взаємодіяти з учнями на основі цінностей партнерства та рівноправ'я; – здатність до медіаграмотного споживання контенту
Піфагор	Платні	Учні, освітяни	Більше 10 курсів	– специфіка формування критичного мислення в учнів; – механізми формування критичного мислення в учнів на різних уроках; – форми та методи формування критичного мислення учнів у процесі шкільного навчання	– здатність формувати критичне мислення в учнів на різних уроках та в позаурочній діяльності

Продовження таблиці 1

Платформа	Можливості доступу	На кого розрахований	Назва курсу	Знання	Навички
Coursera	Плагний	Для всіх	«Вступ до логіки і критичного мислення»	– сутність різних типів міркування (індуктивне, дедуктивне); – специфіка пошуку аргументів; – шляхи уникнення помилок при взаємодії з інформацією	– здатність розуміти аргументи іншого та добирати власні; – здатність міркувати індуктивно та дедуктивно; – здатність розуміти та перевіряти невірну інформацію
	Плагний	Для всіх	«Критичне мислення: аргументоване прийняття рішень»		
	Платний	Для всіх	«Критичне мислення для інформаційної епохи»	– сутність критичного мислення; – сутність та види когнітивних упереджень; – сутність індуктивної та дедуктивної логіки; – механізми прийняття рішень в умовах цифровізації	– здатність мислити логічно, критично; – здатність об'єктивно сприймати інформацію з різних джерел; – здатність приймати рішення
	Плагний	Управлінці	«Лідерство та критичне мислення»	– сутність критичного мислення сучасного лідера; – сучасні моделі лідерства; – види рішень залежно від типу лідерства	– здатність приймати рішення на основі критичного мислення; – здатність мотивувати та надихати колег; – здатність вибудовувати власну лідерську модель поведінки
	Плагний	Для всіх	«Навички критичного мислення для професіоналів»	– вплив критичного мислення на прийняття рішень; – психологічні тригери особистості	– здатність ефективно вирішувати проблеми; – здатність приймати рішення; – здатність розпізнавати власні тригери під час вирішення проблем
	Платний	Здобувачі вищої освіти	«Навички критичного мислення для успіху в університеті»	– сутність критичного мислення та академічної доброчесності; – шляхи й механізми вдалої аргументації власної точки зору; – сутність логічного мислення; – шляхи досягнення академічного успіху	– здатність мислити критично та логічно; – здатність аргументувати власну точку зору; – здатність бути конкурентоспроможним, досягати успіху в навчанні
	Безкоштовний	Для всіх	«Critical Thinking»	– сутність мислення та сприйняття; типи мислення; – сутність критичного мислення, стратегії його формування; – методи формування критичного мислення	– здатність мислити критично; – здатність використовувати критичне мислення в повсякденному житті; – здатність вибудовувати стратегії стосунків з оточуючими на основі критичного мислення

ристані в курсах – зазвичай неформальна освіта виходить за межі матеріалів з підручників та пропонує доступ до різноманітних джерел інформації (посилання на офіційні сайти, іноземні джерела, інфографіка, чек-листи, відеолекції тощо), що дозволяє розширити світогляд, ознайомитись із працями іноземних учених, порівнювати та аналізувати різні точки зору на проблему; *гнучкості та адаптивності у навчанні* – неформальна дистанційна освіта надає можливість для громадян навчатись у зручний час, обираючи раціональний для особистості темп; *розширенню кола соціальної взаємодії* – чимало курсів пропонують роботу в групах, де учасники мають можливість познайомитись з людьми з різних куточків планети, диску-

тувати на різні теми, обмінюватись досвідом тощо; *практичному підході у навчанні* – неформальна дистанційна освіта орієнтована на отримання практичного досвіду на основі теоретичних знань, які також подаються в інтерактивному вигляді. Чимало курсів побудовані у такий спосіб, що громадянин набуває реальних навичок критичного мислення через вирішення практичних життєвих ситуацій; *міждисциплінарності* – дистанційні курси в системі неформальної освіти дозволяють інтегрувати знання з різних галузей, що допомагає розвивати здатність мислити поза рамками однієї дисципліни та аналізувати проблеми з різних точок зору.

Таким чином, неформальна освіта є потужним інструментом для розвитку критичного мислення

громадян. Вона пропонує гнучкі та доступні можливості навчання, що дозволяють людям самостійно опановувати базовий теоретичний матеріал, розвивати навички критичного мислення через розв'язання практичних життєвих ситуацій. З іншого боку, сьогодні все ще відчувається брак базових безкоштовних дистанційних курсів в системі неформальної освіти, які були б орієнтовані

на всі категорії населення України, що є, на нашу думку, пріоритетним завданням суспільства на рівні держави.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в моделюванні програми дистанційного курсу для всіх категорій громадян щодо формування основ критичного мислення в умовах російсько-української війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В. Філософія неформальної освіти: проблеми та перспективи розвитку. *Вища освіта України*. 2013. № 4. С. 5–9.
2. Кроуфорд А., Саул С., Метью В., Макінстер Д. Технології розвитку критичного мислення учнів. Київ : Плеяда, 2006. 217 с.
3. Литвин В. А. Сучасні аспекти організації неформальної освіти майбутніх педагогів. *Вісник післядипломної освіти*. 2021. Вип. 17 (46). С. 63–75.
4. Піфагор. URL: <https://pifa.com.ua/>
5. Подумай двічі: платформа критичного мислення. URL: <https://study.ed-era.com/uk/courses/course/1700>
6. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2017. № 38-39. Ст. 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
7. Савельєв Є. В. Неформальна освіта як інструмент розвитку додаткових можливостей молоді. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2021. №1(61). С. 228–232.
8. Шапочкіна О. В. Сучасні тенденції розвитку неформальної освіти майбутніх учителів у Німеччині : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2012. 22 с.
9. Braus J. A., Wood D. Environmental education in the Schools. Creating Program that Works! New York: MOO44, Peace Corps, 1993. 500 p.
10. EdEra – студія онлайн освіти. URL: <https://ed-era.com/>
11. Lipman M. Criticalthinking: What can it be? *Educational Leadership*. Matthew Lipman / (46) 1, 1988. P. 38–43.
12. Prometheus. URL: <https://prometheus.org.ua/>
13. Coursera. URL: <http://surl.li/nygo00>

REFERENCES

1. Andrushchenko, V. (2013). *Filosofia neformalnoi osvity: problemy ta perspektyvy rozvytku* [Philosophy of non-formal education: problems and prospects of development]. *Iyshcha osvita Ukrainy*. № 4. S. 5–9. [in Ukrainian].
2. Krouford, A., Saul, S., Metiu, V., Makinster, D. (2006). *Tekhnolohii rozvytku krytychnoho myslennia uchniv* [Technologies for the development of students' critical thinking]. Kyiv : Pleiada. 217 s. [in Ukrainian].
3. Lytvyn, V. A. (2021). *Suchasni aspekty orhanizatsii neformalnoi osvity maibutnikh pedahohiv* [Modern aspects of the organization of informal education of future teachers]. *Visnyk pisliadyplomnoi osvity*. Vyp. 17 (46). S. 63–75. [in Ukrainian].
4. Pifahor [Pythagoras]. URL: <https://pifa.com.ua/> [in Ukrainian].
5. Podumai dvichi: platforma krytychnoho myslennia [Think Twice: A Platform for Critical Thinking]. URL: <https://study.ed-era.com/uk/courses/course/1700> [in Ukrainian].
6. Pro osvitu (2017). : *Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 r. № 2145-VIII*. [On education: Law of Ukraine dated September 5, 2017 No. 2145-VIII.] *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*. № 38-39. St. 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>. [in Ukrainian].
7. Saveliev, Ye. V. (2021). *Neformalna osvita yak instrument rozvytku dodatkovykh mozhlyvostei molodi* [Non-formal education as a tool for the development of additional opportunities for young people]. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK»*. №1 (61). S. 228–232. [in Ukrainian].
8. Shapochkina, O. V. (2012). *Suchasni tendentsii rozvytku neformalnoi osvity maibutnikh uchyteliv u Nimechchyni* [Modern trends in the development of informal education of future teachers in Germany] : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk. Kyiv, 2012. 22 s. [in Ukrainian].
9. Braus, J. A., Wood, D. (1993). *Environmental education in the Schools. Creating Program that Works!* New York: MOO44, Peace Corps. 500 p.
10. EdEra – студія онлайн освіти. URL: <https://ed-era.com/> [in Ukrainian].
11. Lipman, M. (1988). *Criticalthinking: What can it be? Educational Leadership*. (46) 1. P. 38–43.
12. Prometheus. URL: <https://prometheus.org.ua/> [in Ukrainian].
13. Coursera. URL: <http://surl.li/nygo00> [in Ukrainian].

УДК 378.147:004

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-1-36>**Василь БАРЛАДИН,***orcid.org/0009-0008-7157-6660*

аспірант кафедри машинознавства і транспорту

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

(Тернопіль, Україна) *barladynvasyl@gmail.com*

ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті висвітлено складні процеси цифровізації освітньої сфери, особливо в контексті фахової підготовки майбутніх педагогів професійного навчання у закладах вищої освіти. Враховуючи зростаючу роль інформаційних технологій, цифровізація виступає ключовим фактором трансформації освітніх процесів, проте цей процес супроводжується численними викликами. Основними проблемами є недостатність технічного забезпечення закладів освіти, низький рівень цифрової грамотності викладачів, а також опір студентів до переходу на нові цифрові платформи, що ускладнює інтеграцію інноваційних технологій в освітній процес. Аналізується потреба в адаптації існуючих освітніх програм до нових реалій цифрової епохи, що включає розробку сучасних підходів до викладання та впровадження інтерактивних форм навчання. Окрема увага приділяється етичним та правовим аспектам цифровізації, зокрема питанням захисту персональних даних та дотримання авторських прав при використанні цифрових ресурсів. Підкреслено важливість підвищення рівня цифрової грамотності як серед викладачів, так і серед студентів, оскільки це є запорукою успішної інтеграції цифрових технологій в освітній процес. Водночас, цифровізація відкриває нові перспективи, зокрема можливість індивідуалізації навчання, що сприяє підвищенню ефективності освіти через врахування індивідуальних особливостей та потреб кожного студента. Також розглянуто перспективи розширення доступу до освіти за допомогою онлайн-інструментів, що робить навчання більш доступним для студентів з віддалених регіонів та тих, хто має обмежені фізичні можливості. Важливим аспектом є підвищення інтерактивності та візуалізації освітніх матеріалів, що сприяє кращому розумінню і засвоєнню знань. Відповідно подолання викликів цифровізації та максимально ефективного використання її потенціалу сприяє покращенню системи фахової підготовки педагогічних кадрів у закладах вищої освіти та дозволить забезпечити якісну підготовку майбутніх педагогів до викликів сучасного суспільства.

Ключові слова: цифровізація, інформаційні технології, освітній процес, цифрова грамотність, міжнародна співпраця, індивідуалізація навчання, інтерактивність.

Vasyl BARLADYN,*orcid.org/0009-0008-7157-6660*

Graduate Student at the Department of Mechanical Engineering and Transport

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

(Ternopil, Ukraine) *barladynvasyl@gmail.com*

CHALLENGES AND PROSPECTS OF DIGITALIZATION IN THE PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE VOCATIONAL EDUCATION TEACHERS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

The article explores the complex processes of digitalization in the education sector, particularly in the context of the professional training of future vocational education teachers in higher education institutions. Given the growing role of information technology, digitalization serves as a key factor in transforming educational processes; however, this process is accompanied by numerous challenges. The primary issues include the lack of technical resources in educational institutions, the low level of digital literacy among educators, and the resistance of students to transitioning to new digital platforms, which complicates the integration of innovative technologies into the educational process. The article analyzes the need to adapt existing educational programs to the new realities of the digital age, which includes the development of modern teaching approaches and the implementation of interactive learning methods. Special attention is paid to the ethical and legal aspects of digitalization, particularly the protection of personal data and the observance of copyright when using digital resources. The importance of increasing digital literacy among both educators and students is emphasized, as it is crucial for the successful integration of digital technologies into the educational process. At the same time, digitalization opens up new prospects, particularly the possibility of individualized learning, which enhances the effectiveness of education by taking into account the individual characteristics and needs of each student. The prospects for expanding access to education through online tools are also discussed, making learning more accessible to students

from remote regions and those with limited physical abilities. An important aspect is the enhancement of interactivity and visualization of educational materials, which contributes to better understanding and assimilation of knowledge. Consequently, overcoming the challenges of digitalization and maximizing its potential contributes to improving the system of professional training for teaching staff in higher education institutions and ensures the quality preparation of future teachers for the challenges of modern society.

Key words: digitalization, information technology, educational process, digital literacy, international cooperation, individualized learning, interactivity.

Постановка проблеми. У сучасних умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій цифровізація стає визначальним чинником трансформації освітніх процесів, зокрема у сфері професійної підготовки майбутніх педагогів професійного навчання. У закладах вищої освіти цей процес набуває особливої актуальності, адже саме педагоги є носіями знань та навичок, які необхідно адаптувати до нових цифрових реалій. Виклики, що постають перед сучасною освітою, вимагають від педагогів володіння новими цифровими інструментами, вміння інтегрувати їх у освітні процеси та забезпечувати високу якість освіти. Однак цифровізація також створює нові можливості для інноваційного підходу до навчання, розвитку індивідуальних траєкторій навчання, а також підвищення доступності та ефективності освіти. В цьому контексті, дослідження викликів та перспектив цифровізації фахової підготовки майбутніх педагогів є надзвичайно важливим для розуміння напрямів розвитку освітньої галузі.

Аналіз досліджень. Аналіз наукових робіт, зокрема досліджень Є. Грома, А. Ковальчука, В. Кременя, В. Бикова, О. Ляшенка та ін., Н. Лазаренко, Р. Гуревича, Н. Опушка, Є. Черновола, А. Чепелюка, Ф. Куртяка, а також А. Ahmed та А. Ganapathy, демонструє різнобічний підхід до цифровізації освітнього процесу, зокрема у підготовці майбутніх педагогів професійного навчання. Дослідження охоплюють питання розвитку цифрової компетентності викладачів, науково-методичного забезпечення цифровізації, інтеграції цифрових технологій у освітні програми. Автори підкреслюють важливість системного підходу до цифровізації освіти, акцентуючи на необхідності підвищення кваліфікації педагогів, модернізації освітніх програм та розширення доступу до технічних ресурсів.

Мета статті – розглянути та охарактеризувати виклики та перспективи цифровізації фахової підготовки майбутніх педагогів професійного навчання у закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. В епоху цифрової трансформації в освіті було зроблено багато прогнозів щодо її результатів. До них належать: повне налаштування досвіду навчання; постійна підтримка навчальної мотивації на кожному етапі

навчання; миттєвий зворотний зв'язок з кожним студентом із швидким і неупередженим оцінюванням освітніх досягнень під час виконання навчальних завдань; сприяння проектному навчанню з міцною інтеграцією теоретичної та практичної підготовки; суттєве скорочення часу розробки, впровадження та засвоєння освітніх програм; підвищення прозорості та доступності інформації в системі освіти (Кремень та ін., 2022: 5).

Тема підготовки майбутніх освітян закладів вищої освіти до ефективного орієнтування в освітньому ландшафті, використання цифрових інструментів у професійній практиці та розуміння унікальних характеристик «цифрового покоління» та його освітніх потреб є надзвичайно важливою. Нині вона є об'єктом значних наукових і педагогічних досліджень, а також публічного дискурсу (Sikora et al., 2023). Заклади, що пропонують педагогічну підготовку на рівнях вищої освіти, наразі перебувають у процесі перегляду програм бакалавра та магістра з педагогіки. Кінцева мета полягає в тому, щоб підготувати випускників, які володіють високими навичками використання цифрових пристроїв, педагогічних методів і цифрових освітніх ресурсів для підвищення загальної ефективності освітнього досвіду (Лазаренко та ін., 2022: 294).

У наш час надзвичайно важливо докласти великих зусиль до цифровізації освіти. Міністерство освіти і науки розробило проекти, зосереджені навколо цієї цифрової трансформації, з метою стимулювання змін в освітній системі. Ці ініціативи спрямовані на те, щоб надати сучасним студентам необхідні навички для процвітання в цифровому суспільстві та адаптувати професійні заняття до вимог цифрової економіки.

Цифрова трансформація освіти відкриває перспективні можливості для адаптивного навчання. А. Ахмед і А. Ганапаті ретельно досліджували зміст адаптивного навчання в контексті цифрової трансформації. При дослідженні різних підходів до адаптивного навчання можна виділити кілька ключових напрямків: розвиток програмованого навчання, використання технологій адаптивного навчання та тестування, створення теоретичних основ для побудови педагогічних адаптивних освітніх систем в умовах офлайн навчання (де

пряма взаємодія між студентів і викладачів), а також розробка структури та змісту адаптивних освітніх систем і ресурсів як невід'ємних компонентів онлайн-навчального середовища (Ahmed, Ganapathy, 2021).

Процес оцифрування освіти передбачає взаємну трансформацію між освітою та сучасними технологічними інструментами. Ця трансформація охоплює ефективне використання цифрових технологій. Розвиток освітніх технологій спрямований на їх безпроблемну інтеграцію в освітній процес, забезпечуючи оптимальне виконання освітніх завдань. Переваги оцифрування освіти включають розширення освітніх можливостей, полегшення зручного доступу до освітніх ресурсів і перевизначення ролі викладача з простого передавача знань на роль наставника. Водночас цифрові технології революціонізують структуру освіти та традиційні методики навчання (Ковальчук, 2023: 149).

В епоху глобальної цифровізації використання технологій віртуалізації в освіті стає перспективним напрямком розвитку. Ці віртуальні технології пропонують рішення для різноманітних проблем, як у динаміці «викладач-студент», так і в загальній організації навчального досвіду (Базелюк, 2021). Оскільки цифрові технології продовжують розвиватися, заклади освіти інтегрують свої інформаційні та освітні ресурси з величезними можливостями соціальної цифрової Інтернет-сфери, створюючи віртуальне середовище, яке вміщує всіх учасників освітнього процесу, включаючи викладачів, адміністраторів та допоміжний персонал.

При цьому проблематичними лишаються наступні аспекти процесу цифровізації вищої педагогічної освіти. Недостатня забезпеченість закладів вищої освіти сучасними технічними засобами, необхідними для впровадження цифрових технологій, є одним з головних викликів. Це включає як обладнання для проведення онлайн-занять, так і програмне забезпечення для створення інтерактивних освітніх матеріалів (Abysova et al., 2023).

Відсутність у багатьох педагогів досвіду використання цифрових інструментів створює значні перешкоди для успішної інтеграції цифрових технологій у сферу педагогічної освіти. Це не лише перешкоджає адаптації до нових методів навчання, а й обмежує доступ викладачів до сучасних цифрових ресурсів, які є вкрай важливими для надання якісної освіти. Крім того, недостатнє володіння цифровими технологіями погіршує здатність викладачів самостійно створювати та впроваджувати інноваційні навчальні матеріали, що знижує загальну ефективність навчального процесу. Для вирішення цієї проблеми вкрай необхідно встано-

вити системний підхід до додаткового навчання майбутніх педагогів, організувати курси підвищення кваліфікації для підвищення їхніх цифрових компетенцій та створити сприятливе середовище для самостійного навчання в цій галузі.

Ефективному впровадженню цифрових інновацій у закладах вищої освіти може перешкоджати неготовність частини отримувачів освітніх послуг до переходу на цифрові платформи навчання. Проблеми виникають через проблеми, пов'язані з доступом до необхідних технічних ресурсів, наприклад, обмежена доступність комп'ютерного обладнання та нестабільне підключення до Інтернету. Крім того, відсутність навичок у використанні цифрових платформ ще більше ускладнює процес адаптації до нових форматів навчання. Це, у свою чергу, негативно впливає на мотивацію студентів та якість засвоєння навчального матеріалу. Тому вкрай важливо надавати технічну підтримку студентам, а також розробляти стратегії для підвищення їх мотивації та розвитку навичок самоорганізації в контексті цифрового навчання.

Ефективній цифровізації освіти заважає відсутність спеціалізованих освітніх програм, які враховують унікальні аспекти цифрового навчання. Багато сучасних програм розроблено з урахуванням традиційних методів навчання та не використовують можливості, які пропонують сучасні цифрові технології. Це призводить до розриву між вимогами цифрової ери та змістом освіти, що негативно впливає на готовність студентів до сучасного ринку праці. Для вирішення цієї проблеми вкрай необхідно регулярно оновлювати освітні програми, щоб вони відповідали сучасним вимогам, впроваджувати цифрові інструменти в освітній процес, розробляти інноваційні підходи до навчання та створювати цифрові освітні ресурси, які підвищуватимуть якість підготовки майбутніх педагогів.

Використання цифрових технологій ставить питання щодо захисту персональних даних студентів та викладачів, а також етичних норм у використанні онлайн-ресурсів. Це потребує розробки відповідних нормативно-правових актів та етичних кодексів.

Щоб подолати виклики, пов'язані з цифровізацією, вкрай важливо визначити пріоритети та розглянути практичність виконання необхідних вимог. Крім того, велике значення має залучення педагогічної науки до вивчення фізіологічної, психологічної та педагогічної ефективності нових методів навчання. Такий підхід дозволяє нам робити конкретні та значні кроки на шляху до досягнення цілей цифровізації українських закладів вищої освіти

(Гром, 2022). Ці кроки охоплюють різні аспекти, такі як підвищення кваліфікації викладачів для ефективного використання цифрових технологій в освіті, пропонування курсів за вибором для студентів, які зосереджені на застосуванні цифрових технологій у різних сферах (наприклад, онлайн-курси), розробка освітнього контенту в сучасне цифрове середовище, використання мобільних технологій і програм для залучення студентів, вивчення колективних та ігрових методів навчання (включаючи дистанційну співпрацю, розробку документів, дебати, оцінювання та веб-квести), впровадження внутрішніх правил, що регулюють використання онлайн-курсів в освітніх процесах та зарахування студентів на факультативні дисципліни та курси, а також перехід від масових відкритих онлайн-курсів (МООС) до курсів відкритої освіти на основі відкритих ліцензій для викладання основних предметів (Kucheryaviy, 2022).

Одним із ключових аргументів на підтримку цифрової революції є значні зміни, які вона приносить на ринок праці, поява нових навичок, розширена співпраця, підвищення відповідальності студентів і здатності приймати рішення. Крім того, це революціонує освітні процеси, надаючи студентам можливість шукати інформацію, вирішувати проблеми, розвивати навички спілкування та розкривати свій творчий потенціал. Крім того, він забезпечує економічну ефективність, усуває часові та географічні обмеження, забезпечує індивідуалізацію та оптимізує роль викладачів.

Використання цифрових платформ відкриває широкі можливості для міжнародної співпраці, тим самим розширюючи межі освітньої подорожі та сприяючи обміну знаннями та досвідом між закладами освіти різних країн. Це не тільки збагачує освітні програми інноваційними ідеями

та підходами, але й дозволяє адаптувати їх до сучасних глобальних викликів, що зрештою підвищує якість професійної підготовки. Завдяки цифровим платформам заклади освіти можуть залучати до освітнього процесу відомих експертів з усього світу, сприяючи організації спільних онлайн-курсів, вебінарів і наукових конференцій. Це не лише підвищує кваліфікацію майбутніх освітян, а й сприяє впровадженню зразкового світового досвіду, що позитивно впливає на розвиток освітньої системи в цілому. Міжнародна співпраця через цифрові платформи також сприяє зростанню міжкультурної комунікації, розвиває глобальне мислення та готує студентів до професійної діяльності у взаємопов'язаному світі.

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, можемо констатувати, що цифровізація фахової підготовки майбутніх педагогів професійного навчання у закладах вищої освіти є неодмінною складовою сучасного освітнього процесу, яка відкриває значні можливості для підвищення ефективності та інноваційності навчання. Однак вона також супроводжується численними викликами, які вимагають розробки нових педагогічних стратегій, підготовки викладачів до роботи в умовах цифрового середовища, а також удосконалення технічної бази закладів освіти.

Подальші дослідження в цій галузі повинні зосередитися на пошуку оптимальних моделей інтеграції цифрових технологій у процес фахової підготовки, враховуючи як національні, так і міжнародні тенденції у розвитку цифрової освіти. Важливим є також підвищення рівня цифрової грамотності як педагогів, так і студентів, що забезпечить їхню готовність до ефективного використання цифрових інструментів у професійній діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базелюк О. Основні тренди і виклики цифровізації у вищій освіті. *Педагогічний дискурс: зб. наук. праць*. Хмельницький, 2021. № 31. С. 36–44.
2. Гром Є. Цифровізація: перспективи та тенденції в Україні. *Економіко-правові та соціально-технічні напрями еволюції цифрового суспільства: матеріали міжнародної науково-практичної конференції: у 2 т. Том 1*. Дніпро: Університет митної справи та фінансів. 2022. С. 244–248.
3. Ковальчук А. Розвиток цифрової компетентності майбутніх педагогів професійного навчання в умовах цифровізації. *Молодь і ринок*. 2023. №11/12. С. 148–153.
4. Кремень В., Биков В., Ляшенко О., Литвинова С., Луговий В., Мальований Ю., Пінчук О., Топузов О. Науково-методичне забезпечення цифровізації освіти України: стан, проблеми, перспективи. Наукова доповідь загальним зборам НАПН України «Науково-методичне забезпечення цифровізації освіти України: стан, проблеми, перспективи», 18–19 листопада 2022 р. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2022. №4 (2). С. 1–49.
5. Лазаренко Н., Гуревич Р., Опущко Н. Підготовка майбутніх педагогів до професійної діяльності засобами цифровізації. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні науки*. Хмельницький, 2022. № 3(30). С. 291–315.
6. Черновол Є., Чепелюк А., Куртяк Ф. Щодо цифровізації освітнього процесу у закладах вищої освіти України: нові можливості та перспективи. *Академічні візії*, 2023. №15. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/132> (дата звернення: 12.08.2024).

7. Abysova M., Kravchuk M., Hurniak O. Digitalization in university education: didactic aspects. *Information Technologies and Learning Tools*, 2023. Vol. 93. №1. PP. 68–79.
8. Ahmed A., Ganapathy A. Creation of automated content with embedded artificial intelligence: a study on learning management system for educational entrepreneurship. *Academy of Entrepreneurship Journal*, 2021. №27(3). PP. 1–10.
9. Kucheryavii O. System of professional-digital competencies of a teacher of a higher pedagogical educational institution. *ScienceRise: Pedagogical Education*, 2022. №2 (47). PP. 44–49.
10. Sikora Y., Skorobahatska O., Lykholdieieva H., Maksymenko A., Tsekhmister Y. Informatization and digitization of the educational process in higher education: main directions, challenges of the time. *Revista Eduweb*, 2023, №17 (2). PP. 244–256.

REFERENCES

1. Bazeliuk O. (2021) Osnovni trendy i vyklyky tsyfrovizatsii u vyshchii osviti [Key trends and challenges of digitalisation in higher education]. *Pedahohichniy dyskurs: zb. nauk. prats. Khmelnytskyi*, 31. 36–44 [in Ukrainian].
2. Hrom Ye. (2022) Tsyfrovizatsiia: perspektyvy ta tendentsii v Ukraini [Digitalisation: prospects and trends in Ukraine]. *Ekonomiko-pravovi ta sotsialno-tekhichni napriamy evoliutsii tsyfrovoho suspilstva: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii: u 2 t. Tom 1. Dnipro: Universytet mytnoi spravy ta finansiv*. 244–248. [in Ukrainian].
3. Kovalchuk A. (2023) Rozvytok tsyfrovoi kompetentnosti maibutnikh pedahohiv profesiinoho navchannia v umovakh tsyfrovizatsii [Development of digital competence of future vocational teachers in the context of digitalisation]. *Molod i rynok*, 11/12. 148–153. [in Ukrainian].
4. Kremen V., Bykov V., Liashenko O., Lytvynova S., Luhovyi V., Malovanyi Yu., Pinchuk O., Topuzov O. (2022) Naukovo-metodychne zabezpechennia tsyfrovizatsii osvity Ukrainy: stan, problemy, perspektyvy. Naukova dopovid zahalnym zboram NAPN Ukrainy «Naukovo-metodychne zabezpechennia tsyfrovizatsii osvity Ukrainy: stan, problemy, perspektyvy», 18–19 lystopada 2022 r. [Scientific and methodological support of digitalisation of education in Ukraine: state, problems, prospects. Scientific report to the General Meeting of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine «Scientific and Methodological Support for the Digitalisation of Education in Ukraine: Status, Problems, Prospects», 18–19 November 2022.] *Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy*, 4 (2). 1–49. [in Ukrainian].
5. Lazarenko N., Hurevych R., Opushko N. (2022) Pidhotovka maibutnikh pedahohiv do profesiinoi diialnosti zasobamy tsyfrovizatsii [Preparing future teachers for professional activities through digitalisation]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Seriia: Pedahohichni nauky. Khmelnytskyi*, 3(30). 291–315. [in Ukrainian].
6. Chernovol Ye., Chepeliuk A., Kurtyak F. (2023) Shchodo tsyfrovizatsii osvitnoho protsesu u zakladakh vyshchoi osvity Ukrainy: novi mozhyvosti ta perspektyvy [On Digitalisation of the Educational Process in Higher Education Institutions of Ukraine: New Opportunities and Prospects]. *Akademichni vizii*, 15. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/132> [in Ukrainian].
7. Abysova M., Kravchuk M., Hurniak O. (2023) Digitalization in university education: didactic aspects. *Information Technologies and Learning Tools*, 93. 1. 68–79.
8. Ahmed A., Ganapathy A. (2021) Creation of automated content with embedded artificial intelligence: a study on learning management system for educational entrepreneurship. *Academy of Entrepreneurship Journal*, №27(3). 1–10.
9. Kucheryavii O. (2022). System of professional-digital competencies of a teacher of a higher pedagogical educational institution. *ScienceRise: Pedagogical Education*, 2 (47). 44–49.
10. Sikora Y., Skorobahatska O., Lykholdieieva H., Maksymenko A., Tsekhmister Y. (2023). Informatization and digitization of the educational process in higher education: main directions, challenges of the time. *Revista Eduweb*, 17 (2). 244–256.

УДК 613.37

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-1-37>

Ганна БИГАР,

orcid.org/0000-0002-4480-8293

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри педагогіки та методики початкової освіти

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

(Чернівці, Україна) h.buhar@chnu.edu.ua

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ: ОСНОВНІ ЧИННИКИ ТА ПРОГРАМНО-ЦІЛЬОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

У статті проаналізовано проблеми здоров'язбереження в початковій школі, визначено внутрішньо шкільні чинники, що впливають на формування, зміцнення та збереження здоров'я молодших школярів та представлено програмно-цільове забезпечення здоров'язбережувального середовища початкової школи. Узагальнено внутрішньошкільні чинники, що впливають на формування, зміцнення та збереження здоров'я молодших школярів: недостатня увага щодо психологічного мікроклімату під час уроків в початковій школі; інтенсифікація навчального процесу; нервово-емоційна напруга дітей; невідповідність методик та технологій навчання віковим та функціональним можливостям молодших школярів; недотримання елементарних фізіологічних та гігієнічних вимог щодо організації навчального процесу; функціональна неграмотність педагога у питаннях охорони та зміцнення здоров'я молодших школярів; часткове руйнування служб шкільного медичного контролю; відсутність системної роботи з формування уявлень про здоров'я та здоровий спосіб життя як цінності. Проаналізовано основні напрями створення здоров'язбережувального середовища в початковій школі: внесення нових елементів до структури освітнього процесу, впровадження здоров'язбережувальних технологій; зміна умов шкільного середовища та режиму роботи школи; покращення матеріально-технічного та навчально-методичного забезпечення; формування культури здоров'я у вчителів, учнів та батьків; розробка та впровадження моделі реалізації закладами освіти функції збереження та зміцнення здоров'я учнів початкової школи.

Підсумовано, що формування здоров'язбережувального середовища початкової школи базується на таких формах і видах діяльності: система корекції порушень соматичного здоров'я; різні форми організації навчально-виховного процесу з урахуванням його психологічного та фізіологічного впливу на організм учнів; контроль за дотриманням санітарно-гігієнічних норм; система медико-психолого-педагогічного моніторингу стану здоров'я, фізичного та психічного розвитку молодших школярів; розробка та реалізація навчальних програм з формування культури здоров'я та здоров'язбереження; служба психологічної допомоги вчителям та учням.

Ключові слова: *здоров'я, здоров'язбережувальне середовище, молодші школярі, внутрішньо шкільні чинники, початкова школа, цільова програма.*

Anna BUHAR,

orcid.org/0000-0002-4480-8293

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Pedagogy and Methods of Primary Education

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

(Chernivtsi, Ukraine) h.buhar@chnu.edu.ua

THE ISSUE OF CREATING A HEALTH-PROMOTING ENVIRONMENT IN PRIMARY SCHOOLS: MAIN FACTORS AND PROGRAMME-TARGETED SUPPORT

The article analyses the problems of health preservation in primary schools, identifies intra-school factors that influence the formation, strengthening, and preservation of the health of younger schoolchildren, and presents programme-targeted support for a health-preserving environment in primary schools. It summarises the intra-school factors that affect the formation, strengthening, and preservation of the health of younger schoolchildren: insufficient attention to the psychological microclimate during lessons in primary school; intensification of the educational process; children's nervous-emotional tension; mismatch of teaching methods and technologies with the age and functional capabilities of younger schoolchildren; failure to comply with basic physiological and hygienic requirements for organising the educational process; functional illiteracy of the teacher in matters of health protection and strengthening for younger schoolchildren; partial destruction of school medical control services; lack of systematic work in forming ideas about health and a healthy lifestyle as a value. The main directions for creating a health-preserving environment in primary schools are analysed: introducing new elements into the structure of the educational process, implementing health-

preserving technologies; changing the conditions of the school environment and the school's operating mode; improving material, technical, and educational-methodological support; forming a health culture among teachers, students, and parents; developing and implementing a model for educational institutions to fulfil the function of preserving and strengthening the health of primary school students.

It concludes that the formation of a health-preserving environment in primary schools is based on the following forms and types of activities: a system for correcting somatic health disorders; various forms of organising the educational process, considering its psychological and physiological impact on students'; bodies; monitoring compliance with sanitary and hygienic standards; a system of medical-psychological-pedagogical monitoring of the health, physical, and mental development of younger schoolchildren; developing and implementing educational programmes for forming a health culture and health preservation; a psychological help service for teachers and students.

Key words: *health, health-preserving environment, younger schoolchildren, intra-school factors, primary school, targeted programme.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Здоров'я населення визначається здоров'ям дітей. Стан здоров'я школярів відіграє особливе значення, оскільки формується репродуктивний, інтелектуальний, трудовий потенціал країни (Новописьменний, 2017, с. 17). Турбота про збереження та зміцнення здоров'я учнів розглядається як один із пріоритетних напрямів державної політики у галузі охорони здоров'я населення (Омельченко, 2008). Серед пріоритетних завдань освіти на будь-якому рівні є збереження здоров'я підростаючого покоління та створення умов для формування цінності здоров'я та здорового способу життя (ЗСЖ) в закладах освіти. Розвиток та стан здоров'я дітей нерозривно пов'язані з якістю освітнього процесу, обсягом навчального навантаження, способами організації процесів навчання та виховання, а також з тими умовами, в яких вони протікають (Белкова, 2023, с. 236). Серед чинників, які впливають на стан здоров'я дітей, найважливішими є умови внутрішньошкільного середовища. Тому здоров'язбержувальна спрямованість модернізації сучасної середньої освіти зближує інтереси педагогів, медиків та психологів. В останні роки спостерігається активне впровадження здоров'язбержувальних технологій у практику роботи закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО) – розробка авторських програм з різних аспектів формування ЗСЖ, оснащення ЗЗСО медичним обладнанням, створення оздоровчих центрів на базі ЗЗСО. Однак різноманіття здоров'язбержувальних технологій не завжди має відповідні методики та рекомендації для роботи з дітьми різного віку, передусім, з молодшими школярами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема здоров'язбереження є досить поширеною у наукових пошуках. Так, у вітчизняній і зарубіжній педагогічній науці досліджувалися різні аспекти проблеми здоров'язбереження молодого покоління, зокрема: теоретичні засади здоров'язбержувальних технологій (Л. Горяна,

О. Дубогай, С. Лапаєнко та ін.); формування валеологічної культури особистості засобами здоров'язбержувальних технологій (Т. Бойченко, О. Бондаренко, Л. Ващенко, М. Гончаренко, В. Горашук та ін.); основні принципи організації здоров'язбержувальної освіти та виховання учнів (М. Гриньова, С. Кириленко, Л. Пономарьова, О. Шиян та ін.); реалізація здоров'язбержувальних технологій у сучасній освіті (О. Антонова, Ю. Науменко, В. Лозинський, В. Циганова та ін.); чинники формування здоров'язбержувального освітнього середовища в закладах загальної середньої освіти та закладах вищої освіти (О. Ващенко, С. Дудко, В. Звєкова, О. Клєстова, Л. Рибалко та ін.), результати дослідження яких значно поширилися у педагогічній практиці та є теоретично обґрунтованими.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Ключовими чинниками погіршення здоров'я дітей у період навчання у школі є низка педагогічних аспектів, зокрема організація навчального процесу без урахування фізіологічних вікових особливостей розвитку дітей, їхнього стану здоров'я; високий рівень інформаційного навантаження, широке впровадження технічних засобів та комп'ютерних технологій в освітній процес, недостатня підготовка педагогів та батьків з питань охорони здоров'я тощо, тобто проблема здоров'я підростаючого покоління існує не лише у межах системи охорони здоров'я, а й перетворюється на педагогічну площину. Усвідомлюючи значущість проблеми збереження здоров'я дітей, значна кількість ЗЗСО здійснюють роботу зі здоров'язбереження учнів. Однак, така робота, як правило, проводиться нерегулярно та несистематично, а заходи, які проводяться в межах здоров'язбержувальної діяльності, як правило, не мають чіткої системи, що забезпечує формування здоров'язбержувального освітнього середовища задля забезпечення високої ефективності процесу збереження та зміцнення здоров'я учнів ЗЗСО, зокрема молодших школярів.

Мета статті полягає в аналізі проблеми здоров'язбереження в початковій школі, визначенні внутрішньошкільних чинників, що впливають на формування, зміцнення та збереження здоров'я молодших школярів та розробці програмно-цільового забезпечення здоров'язбережувального середовища початкової школи.

Постановка проблеми у загальному вигляді. До навчального процесу сучасної початкової школи висуваються високі вимоги: допомога кожному учню у самореалізації та розвитку як особистість, сприяння самовихованню згідно моральних та духовних запитів суспільства (Титаренко, 2016, с. 39). Водночас одним із важливих питань є збереження та зміцнення здоров'я дітей у період навчання у школі. Відхилення у моральному та фізичному здоров'ї учнів спричинюють сучасні стресові, соціальні, екологічні та психічні навантаження.

Актуальність дослідження проблеми здоров'язбереження зумовлена реаліями сьогодення щодо стану здоров'я молоді, їхнього способу життя та наявної культури здоров'я. За даними Міністерства охорони здоров'я України (станом на 1.01.2020 р.) у 50 % школярів спостерігаються функціональні порушення різних систем органів, а в 42 % – хронічні захворювання (Здоров'язбережувальні технології в освітньому середовищі, 2021, с. 8).

Актуальність проблеми збереження здоров'я дітей молодшого шкільного віку під час навчання у ЗЗСО регламентують державні документи, що визначають стратегію розвитку освіти. Так, Закон України «Про повну середню загальну освіту» (2020) передбачає створення умов для підвищення якості загальної освіти та проведення оптимізації навчального, психологічного та фізичного навантаження учнів, створення в закладах освіти умов для збереження та зміцнення здоров'я учнів (Про повну середню загальну освіту, 2020). Одним із напрямів Концепції розвитку освіти України на період 2015–2025 років є створення та реалізація програм формування у дітей культури здорового та безпечного способу життя (Проект Концепції, 2015). У межах розробки та реалізації комплексу заходів щодо формування ЗСЖ серед учнів передбачається:

- розробка та впровадження моделей розвитку інфраструктури фізичної підготовки та фізичної культури в закладах освіти;
- удосконалення методичного та інформаційного забезпечення системи фізкультурних заходів для учнів та працівників закладів освіти;
- забезпечення закладів освіти компетентними педагогічними кадрами у сфері фізичної культури та фізичної підготовки;

– формування методичної системи виховання здорового та безпечного способу життя серед учнів (Проект Концепції, 2015).

Відтак, здоров'я є найважливішою цінністю людини та суспільства і належить до категорії державних пріоритетів, тому процес його збереження та зміцнення є актуальним завданням у системі освіти.

На жаль, варто констатувати, що багато дітей втрачають здоров'я під час навчання у школі. Це спричинює швидко втому школярів в процесі навчальної роботи, порушення комфортності навчання, виникнення дисгармонії у відносинах учнів з самим собою та навколишнім світом (Романова, 2023, с. 76). Здоров'я школярів знаходиться у прямій залежності від умов навчання, харчування, рухової активності, правильного чергування навантаження та відпочинку, медичного обслуговування, умов сімейного виховання.

Розглядаючи чинники, що здійснюють несприятливий вплив на здоров'я (патогенні чинники) в аспекті збереження та зміцнення здоров'я учнів, С. Новописьменний класифікує їх на дві великі групи:

- чинники, які безпосередньо пов'язані з освітнім процесом, закладами освіти («внутрішньошкільні»);
- всі інші чинники, що впливають на здоров'я школярів (низький рівень мотивації збереження та зміцнення індивідуального здоров'я; вплив екологічних, антропогенних та техногенних чинників; відсутність цілісної та цілеспрямованої системи формування культури здоров'я школярів; недосконалість законодавчої, нормативно-правової бази, що регламентує діяльність з охорони здоров'я школярів тощо (Новописьменний, 2017).

Тоді як «внутрішньошкільні» чинники стосуються безпосередньо проблеми здоров'язбережувальних освітніх технологій. Внутрішньошкільними чинниками, що впливають на здоров'я молодших школярів визначаємо:

- недостатня увага щодо вивчення стану психологічного мікроклімату під час уроків в початковій школі;
- підвищений рівень навчального навантаження;
- нервово-емоційна напруга дітей, зумовлена невідповідністю вимог, що висуваються вчителями до можливостей молодших школярів, а також оцінювання діяльності учнів, зорієнтоване на порівняння учнів один з одним за результатами виконання завдань.

Класифікуємо перелік внутрішньошкільних чинників, які впливають на формування, зміцнення та збереження здоров'я молодших школярів (рис. 1):

Рис. 1. Внутрішньошкільні чинники, які впливають на формування, зміцнення та збереження здоров'я молодших школярів

1) **гігієнічні умови** (рівень шуму, освітленість, повітря; розмір приміщень; відеоекологічні чинники; меблі – розміри, розміщення у приміщенні; відеоекранні засоби – комп'ютери, телевізори; харчування – асортимент, якість, організація харчування і питної води; екологічний стан прилеглої до школи території; стан сантехнічного обладнання) (Лаврентьєва, 2019, с. 100);

2) **навчально-організаційні чинники**, які залежать, здебільшого, від адміністрації школи (обсяг навчального навантаження, його відповідність віковим та індивідуальним можливостям школярів; розклад уроків, розподіл навантаження; організаційно-педагогічні умови проведення уроку; – медичне забезпечення школи; наявність психолога; наявність/відсутність системи роботи з формування культури здоров'я та ЗСЖ учнів; позиція та рівень компетентності керівництва з питань збереження та зміцнення здоров'я учнів);

3) **психолого-педагогічні чинники**, які залежать, здебільшого, від вчителя (психологічний клімат у класі, на уроці, наявність емоційних розрядок; стиль педагогічного спілкування вчителя з учнями; відповідність використовуваних методик та технологій навчання віковим та функціональним можливостям молодших школярів; особистісні психічні особливості вчителя – характер, емоційні вияви; рівень педагогічної автономії та можливості інноваційної діяльності вчителя; професійна підготовленість вчителя з питань здоров'я та здоров'язбережувальних освітніх технологій).

Окреслені чинники – це поле педагогічної діяльності, ті напрями, працюючи з якими можна і потрібно переламати тенденцію до зниження рівня здоров'я підростаючого покоління.

Вирішення проблеми здоров'я дітей полягає, передусім, в педагогічному осмисленні соціального здоров'язбереження в процесі організації навчання у ЗЗСО. Саме в школі можливо вирішувати моральні, валеологічні та соціальні проблеми. Основними з цих проблем є:

– збереження здоров'я та психіки дитини, що формуються в умовах величезного потоку інформації, стресів, екологічної несумісності природи людини та науково-технічного прогресу (Гумєнюк, 2013, с. 56);

– створення сприятливих умов для діяльності учнів, спрямованої на саморозвиток культури здоров'я як культури фізичної (управління рухами та функціональними можливостями організму) та психологічної (управління власним мисленням).

Нині у практиці роботи ЗЗСО реалізується комплексний підхід до здоров'язбереження, який охоплює низку складників: дотримання санітарно-гігієнічних вимог щодо стану внутрішньошкільного середовища та організації навчального процесу; проведення фізкультурно-оздоровчої роботи; дотримання раціонального режиму для школярів; організація кваліфікованої медичної та психологічної допомоги учням; моніторинг стану здоров'я учнів; організація роботи з формування цінності здоров'я та здорового способу життя серед учнів, педагогів та батьків.

Основне завдання ЗЗСО з профілактики порушень здоров'я, на думку Т. Бережної, передбачає проведення заходів щодо зниження впливу несприятливих внутрішньошкільних чинників, пов'язаних з інфраструктурою школи та організацією навчального процесу (Бережна, 2017 с. 173). Профілактика та корекція так званих «шкільних» хвороб (близорукість, порушення постави) значною мірою залежить від дотримання гігієнічних норм, природного та штучного освітлення, відповідності розмірів шкільних меблів віково-антропометричним параметрам молодших школярів, і навіть величини навчального навантаження.

Загальна спрямованість освітнього процесу в початковій школі за умов педагогіки здоров'язбереження передбачає такі напрями:

– **психолого-педагогічний** (моніторинг загального добробуту молодших школярів та вчителів – соціальна характеристика, аналіз фізичного та психічного здоров'я, аналіз особистісних якостей, аналіз навчального плану та навчальних програм);

– **медико-гігієнічний** (гігієнічна оцінка умов навчання школярів; гігієнічні вимоги до складання розкладу уроків; гігієнічна оцінка уроку (критерії раціональної організації); – гігієнічні вимоги до організації навчальних занять з використанням інформаційно-комунікаційних технологій);

– **фізкультурно-оздоровчий** (комплексний розвиток дитини, створення умов саморегуляції: створення здоров'яформуючого освітнього середовища; аналіз валеологічного супроводу; виро-

блення вимог до учнів початкової школи на основі медичних рекомендацій;

– **соціально-екологічний** (гармонізація учнів в освітньому середовищі, в сім'ї, в соціумі, в природі – розробка та реалізації комплексно-цільових програм та реалізація інклюзивної освіти (Сучасні здоров'язбережувальні технології, 2018, с. 124).

Варто відзначити, що формування здоров'язбережувального середовища в початковій школі неможливо без методичних перетворень, які передбачають:

1) внесення нових елементів у структуру навчального процесу;

2) зміна умов шкільного середовища та режиму роботи школи;

3) налагодження співпраці між школою та батьками;

4) модернізація матеріально-технічної та навчальної бази школи;

5) розробку методики управління впровадженням здоров'язбережувальних технологій у початковій школі.

Одним інструментом створення здоров'язбережувального середовища в початковій школі є програмно-цільове управління (Іванова, Потапенко, & Коржак, 2021). Сутність програмно-цільового методу полягає у вирішенні важливих економічних та соціальних проблем шляхом розробки системи програмних заходів для усунення проблеми.

Розглянемо особливості застосування програмно-цільового управління у сфері освіти. В основі такого управління є орієнтація діяльності на досягнення поставленої мети. Основними компонентами програмно-цільового забезпечення є наявність показників результативності програмно-цільового управління, розробленість процедури моніторингу на основних етапах реалізації програм, наявність «організаційно-інституційної інфраструктури виконання програми» (Носко, Грищенко, & Носко, 2013).

Далі розглянемо стратегічне планування у сфері початкової освіти щодо формування здоров'язбережувального середовища на рівні ЗЗСО за допомогою програм розвитку.

1. Цілі програми (на основі аналізу програм здоров'язбереження низки шкіл, визначено основні цілі):

– формування в молодших школярів розуміння значущості збереження, зміцнення здоров'я та навичок ЗСЖ;

– створення у початковій школі організаційно-педагогічних, матеріально-технічних, санітарно-гігієнічних та інших умов здоров'язбереження,

що враховують індивідуальні показники стану здоров'я школярів;

– розвиток організаційного, програмного та матеріально-технічного забезпечення додаткової освіти учнів початкових класів з аспектів здоров'язбереження, їхнього відпочинку, дозвілля;

– забезпечення системи повноцінного збалансованого харчування в початковій школі з урахуванням особливостей стану здоров'я школярів.

2. Завдання програми:

– формування уявлення щодо основних компонентів культури здоров'я та здорового способу життя;

– організація системи профілактичної роботи з формування ЗСЖ з вчителями, молодшими школярами та їхніми батьками;

– використання у повсякденній практиці вчителів здоров'язбережувальних технологій, методів корекції та зміцнення здоров'я;

– використання оптимальних рухових режимів для молодших школярів з урахуванням їхніх вікових, психологічних та інших особливостей;

– формування мотивації на збереження та зміцнення здоров'я.

3. Принципи. Ефективність аналізу здоров'язбережувальної діяльності в початковій школі залежить від методологічних та методичних підходів і базується на сукупності принципів – комплексності, системності, цілісності, динамічності, репрезентативності, науковості, природовідповідності, свідомості та активності, суб'єктності.

4. Ресурси. Ресурси освітнього середовища – це ті людські, матеріальні, духовні засоби та їхні джерела, які дають змогу за необхідності залучати їх та використовувати для ефективного функціонування і розвитку кожного індивіда та освітньої системи школи, подальшого її розвитку. Пропонуємо розглядати освітні, кадрові, інформаційні та економічні ресурси освітнього середовища.

5. Показники та індикатори оцінки ефективності розвитку системи. Виокремлюючи функцію збереження здоров'я як одну з ключових функцій закладу освіти, О. Лаврентьева розкриває діагностичний апарат для відстеження ефективності реалізації цієї функції (Лаврентьева, 2019). Серед рекомендованих показників визначено: співвідношення практично здорових дітей та дітей, які мають хронічні захворювання; кількість дітей, які мають найпоширеніші захворювання; рівень фізичного розвитку. Науковиця рекомендує вивчення визначальних чинників, що впливають на здоров'я школярів задля встановлення причин погіршення їхнього фізичного стану. Однак

у дослідженні відсутні інші досить значущі групи показників (ціннісне ставлення до здоров'я, показники культури здоров'я тощо).

Аналіз реалізації функції збереження та зміцнення здоров'я дітей молодшого шкільного віку у ЗЗСО уможливив встановлення критеріїв та показників для відстеження ефективності діяльності ЗЗСО: медичний, дидактичний, виховний. Медичний критерій базується на таких показниках: кількість днів, пропущених через хворобу на 1 учня в семестр, рік, «індекс здоров'я»; результати профілактичних оглядів; вивчення в динаміці поширеності тих чи інших хронічних захворювань. Дидактичний критерій відображає відповідність змісту, обсягу інформації, технологій індивідуальним особливостям учнів, рівню їхньої навченості та рівню здоров'я. Показниками цього критерію є увага, працездатність, емоційний настрій, ставлення до навчання, бажання вчитися. Виховний критерій передбачає використання таких показників: реалізація на практиці діяльності щодо збереження здоров'я вчителями та молодшими школярами, дотримання принципів ЗСЖ, ціннісне ставлення до здоров'я, культура здоров'я.

Відтак, варто узагальнити, що проектування здоров'язбережувального освітнього середовища початкової школи передбачає організацію навчального навчання таким чином, щоб кожен учень опинився в сприятливих для його розвитку умовах. Тобто освітнє середовище є основним гарантом особистої успішності у реалізації поставлених молодшим школярам завдань, успішності їхнього розвитку в різних напрямках. Здоров'язбережувальне середовище

в початковій школі засноване на використанні здоров'язбережувальних технологій, реалізація який дає змогу зробити його «безпечним» для молодших школярів, чітко визначивши стратегію розвитку – «здоров'я крізь освіту».

Висновки. Таким чином, формування здоров'язбережувального середовища початкової школи базується на таких формах і видах діяльності (з урахуванням пріоритетів, визначених програмами у різних закладах освіти):

1. Система корекції порушень соматичного здоров'я з використанням комплексу оздоровчих та медичних заходів без відриву від процесу.

2. Різні форми організації навчально-виховного процесу з урахуванням його психологічного та фізіологічного впливу на організм учнів.

3. Контроль за дотриманням санітарно-гігієнічних норм; організації навчально-виховного процесу, нормування навчального навантаження та профілактики втоми учнів.

4. Система медико-психолого-педагогічного моніторингу стану здоров'я, фізичного та психічного розвитку молодших школярів.

5. Розробка та реалізація навчальних програм з формування культури здоров'я та здоров'язбереження.

6. Служба психологічної допомоги вчителям та учням з подолання стресів, тривожності, сприяння гуманного підходу до кожного молодшого школяра, формуванню доброзичливості та справедливих відносин у колективі.

7. Заходи, спрямовані на зміцнення здоров'я молодших школярів та вчителів, створення умов їхнього гармонійного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бережна Т. І. Особливості організації здоров'язбережувального середовища загальноосвітнього навчального закладу. *Здоров'я людини: теорія і практика*. 2017. Вип. 3. С. 170–177.
2. Белкова Т. О. Здоров'язберігаючі технології в контексті освітнього середовища. *Health & Education*. 2023. Вип. 4. С. 235–239.
3. Гуменюк С. В. Здоров'язберігаючі технології в системі освіти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2013. Вип. 26. С. 55–57.
4. Здоров'язбережувальні технології в освітньому середовищі: колективна монографія [за заг. ред. Л.М. Рибалко]. Тернопіль: Осадца В.М., 2019. 400 с.
5. Іванова В. В., Потапенко О. Б., Коржак В. М. Здоров'язберігаючі технології як педагогічна інновація в розвитку сучасної шкільної освіти. *Інноваційна педагогіка*. 2021. Вип. 35. С. 12–15.
6. Лаврентьєва О. О. Ергономічний підхід до організації освітнього здоров'язбережувального середовища. *Здоров'язбережувальні технології в освітньому середовищі*: колективна монографія [за заг. ред. Л.М. Рибалко]. Тернопіль: Осадца В.М., 2019. С. 94–111.
7. Новописьменний С. А. Інноваційні підходи до створення здоров'язбережувального середовища в освітніх закладах. «Формування здоров'язбережувальних компетентностей сучасної молоді: реалії та перспективи»: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Полтава, 27-28 квітня 2017 р.). Полтава: ПНПУ, 2017. С. 16–18.
8. Носко М. О., Грищенко С. В., Носко Ю. М. Формування здорового способу життя: навч. посіб. Київ: «МП Леся», 2013. 160 с.
9. Омельченко Л. П., Омельченко Л. В. Здоров'ятворча педагогіка. Харків: Вид. група «Основа», 2008. 176 с.
10. Про повну середню загальну освіту: Закон України № 463-IX від 16.01.2020 р. *Відомості Верховної Ради*. 2020. № 31, ст. 22.

11. Проект Концепції розвитку освіти України на період 2015–2025 років. URL: http://tnpu.edu.ua/EKTS/proekt_koncepc.pdf
12. Романова Н. А. Здоров'язберігаючі технології як засіб формування здорового способу життя учнів. *Педагогічне Криворіжжя: педагогічний альманах*. 2023. Вип. 9. С. 75–76.
13. Сучасні здоров'язбережувальні технології: монографія / за заг. ред. Ю. Д. Бойчука. Харків: Оригінал, 2018. 724 с.
14. Титаренко В. М. Проблема здоров'язбереження учнів у виховному процесі: сьогодення та досвід. *Трудова підготовка в рідній школі*. 2016. № 3. С. 38–41.

REFERENCES

1. Berezhna, T. I. (2017). Osoblyvosti orhanizatsii zdoroviazberezhuvalnoho seredovyschcha zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu [Peculiarities of the organization of the health-preserving environment of a general educational institution]. *Zdorovia liudyny: teoriia i praktyka – Human health: theory and practice*, 3, 170–177 [in Ukrainian].
2. Bielkova, T. O. (2023). Zdoroviazberihaiuchi tekhnolohii v konteksti osvitnoho seredovyschcha [Health-preserving technologies in the context of the educational environment]. *Health & Education*, 4, 235–239 [in Ukrainian].
3. Humeniuk, S. V. (2013). Zdoroviazberihaiuchi tekhnolohii v systemi osvity [Health-preserving technologies in the education system]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Pedagogika. Sotsialna robota – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: Pedagogy. Social work*, 26, 55–57 [in Ukrainian].
4. Rybalko, L. M. (2019). (Red.). *Zdoroviazberezhuvalni tekhnolohii v osvitnomu seredovyschchi: kolektyvna monohrafiia [Health-saving technologies in the educational environment: collective monograph]*. Ternopil: Osadtsa V.M., 400 [in Ukrainian].
5. Ivanova, V. V., Potapenko, O. B., & Korzhak, V. M. (2021). Zdoroviazberihaiuchi tekhnolohii yak pedahohichna innovatsiia v rozvytku suchasnoi shkilnoi osvity [Health-preserving technologies as a pedagogical innovation in the development of modern school education]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative pedagogy*, 35, 12–15 [in Ukrainian].
6. Lavrentieva, O. O. (2019). Erhonomichnyi pidkhid do orhanizatsii osvitnoho zdoroviazberezhuvalnoho seredovyschcha [Ergonomic approach to the organization of an educational health-preserving environment]. *Zdoroviazberezhuvalni tekhnolohii v osvitnomu seredovyschchi: kolektyvna monohrafiia – Health-saving technologies in the educational environment: a collective monograph*. Ternopil: Osadtsa V.M., 94–111 [in Ukrainian].
7. Novopysmennyi, S. A. (2017). Innovatsiini pidkhody do stvorennia zdoroviazberezhuvalnoho seredovyschcha v osvitnikh zakladakh [Innovative approaches to creating a health-preserving environment in educational institutions]. *«Formuvannia zdoroviazberezhuvalnykh kompetentnostei suchasnoi molodi: realii ta perspektyvy» – Formation of health-saving competences of modern youth: realities and prospects: materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Poltava, 27-28 kvitnia 2017 r.)*. Poltava: PNPU, 16–18 [in Ukrainian].
8. Nosko, M. O., Hryshchenko, S. V., & Nosko, Yu. M. (2013). *Formuvannia zdorovoho sposobu zhyttia [Formation of a healthy lifestyle]: navch. posib*. Kyiv: «MP Lesia», 160 [in Ukrainian].
9. Omelchenko, L. P., Omelchenko, L. V. (2008). *Zdoroviatvorcha pedahohika [Health-creating pedagogy]*. Kharkiv: Vyd. hrupa «Osнова», 176 [in Ukrainian].
10. *Pro povnu seredniu zahalnu osvitu [On full secondary general education]* (2020). Zakon Ukrainy № 463-IX vid 16.01.2020 r. Vidomosti Verkhovnoi Rady, 31, st. 22 [in Ukrainian].
11. *Proiekt Kontseptsii rozvytku osvity Ukrainy na period 2015–2025 rokiv [Draft Concept of Education Development of Ukraine for the period 2015–2025]* (2015). URL: http://tnpu.edu.ua/EKTS/proekt_koncepc.pdf [in Ukrainian].
12. Romanova, N. A. (2023). Zdoroviazberihaiuchi tekhnolohii yak zasib formuvannia zdorovoho sposobu zhyttia uchniv [Health-preserving technologies as a means of forming a healthy lifestyle for students]. *Pedahohichne Kryvorizhzhia: pedahohichnyi almanakh – Pedagogical Kryvyi Rih: pedagogical almanac*, 9, 75–76 [in Ukrainian].
13. Boichuk, Yu. D. (2018). (Red.). *Suchasni zdorov'iazberezhuvalni tekhnolohii: monohrafiia [Modern health-saving technologies: monograph]*. Kharkiv: Oryhinal, 724 [in Ukrainian].
14. Tytarenko, V. M. (2016). Problema zdoroviazberezhennia uchniv u vykhovnomu protsesi: sohodennia ta dosvid [The problem of protecting the health of students in the educational process: present and experience]. *Трудова підготовка в рідній школі – Job training in native school*, 3, 38–41 [in Ukrainian].

УДК 378.016:811.112.2]:78

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-1-38>**Олена БОНДАРЧУК,***orcid.org/0000-0001-5922-5253**кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри німецької філології**Волинського національного університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна) Bondarchuk.Olena@vpu.edu.ua***Лариса РИСЬ,***orcid.org/0000-0003-0775-9629**кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри німецької філології**Волинського національного університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна) rys.larysa@vpu.edu.ua***Тетяна СЕМЕНЮК,***orcid.org/0000-0001-6832-0551**кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри німецької філології**Волинського національного університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна) setenyuk@vpu.edu.ua*

ЗАСТОСУВАННЯ ПІСЕНЬ НА ЗАНЯТТЯХ З НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

У статті досліджено використання пісень для вивчення німецької мови. Описано передумови та потребу використання нових підходів для тренування чотирьох видів мовленнєвої діяльності: слухання, говоріння, письма та говоріння. Обґрунтовано використання музики, як однієї із складових німецькомовного побуту, що може транслювати німецьку культуру, менталітет, реалії тощо. Коротко описано останні дослідження використання музики на заняттях (вплив музики на мозок, емоції, психологічний стан людини, зв'язок мови та музики). Зазначено, що музика покращує запам'ятовування, перетворює негативні емоції в позитивні, полегшує навчальне навантаження, знімає втому, підвищує мотивацію на заняттях.

У розвідці здійснено огляд німецькомовних джерел для використання на заняттях, як сторінок з дидактичними розробками, так і окремих творів та виконавців. У формі таблиці подано огляд пісень із зазначенням рекомендованого рівня, наведено перелік граматичних та лексичних тем, що уможлиблює їх використання як автономно, так і у комплексі із різними підручниками. Увесь матеріал було апробовано на курсі «Deutsch mit Musik/Вчимо мову з німецькими піснями» в рамках проєкту «Ukraine Digital/Україна цифрова».

Наведено ідеї для завдань перед, під час та після слухання пісні/перегляду відео. Залежно від поставленої мети заняття подано на вибір викладача ідеї для вправ перед, під час та після прослуховування пісні або перегляду відеокліпу. Різноманіття запропонованих вправ дозволило не лише тренувати різні види мовленнєвої діяльності, збільшувати лексичний та граматичний запас, покращувати вимову, розвивати відчуття мови, підтримувати інтерес до німецької мови та культури, а й підтримувати сприятливий психологічний клімат на занятті та мотивувати студентів до вивчення іноземної мови.

Ключові слова: музика, німецька мова, методичні прийоми, пісні, мотивація.

Olena BONDARCHUK,

orcid.org/0000-0001-5922-5253

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor;
Associate Professor at the Department of German Philology
Lesya Ukrainka Volyn National University
(Lutsk, Ukraine) Bondarchuk.Olena@vnu.edu.ua*

Larysa RYS,

orcid.org/0000-0003-0775-9629

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor;
Associate Professor at the Department of German Philology
Lesya Ukrainka Volyn National University
(Lutsk, Ukraine) rys.larysa@vnu.edu.ua*

Tetiana SEMENIUK,

orcid.org/0000-0001-6832-0551

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor;
Associate Professor at the Department of German Philology
Lesya Ukrainka Volyn National University
(Lutsk, Ukraine) semenyk@vnu.edu.ua*

USING SONGS IN THE GERMAN LANGUAGE CLASSROOM

The article investigates the use of songs for learning German. The prerequisites and the need to use new approaches for training four types of speech activities: listening, speaking, writing and speaking are described. The use of music as one of the components of German-speaking everyday life, which can transmit German culture, mentality, realities, etc. is substantiated. The latest research on the use of music in the classroom is briefly described (the impact of music on the brain, emotions, psychological state of a person, the relationship between language and music). It is noted that music improves memorisation, transforms negative emotions into positive ones, eases the learning load, relieves fatigue, and increases motivation in the classroom.

The study provides an overview of German-language sources for use in the classroom, both pages with didactic developments and individual works and performers. A table provides an overview of the songs with an indication of the recommended level, a list of grammatical and vocabulary topics, which makes it possible to use them both independently and in combination with various textbooks. All the material was tested in the course „Deutsch mit Musik/German with Musik” as part of the project „Ukraine Digital”.

Ideas for activities before, during and after listening to the song/viewing the video are presented. Depending on the purpose of the lesson, the ideas for exercises before, during and after listening to a song or watching a video clip are presented for the teacher to choose from. The variety of the proposed exercises allowed not only to train different types of speech activities, increase vocabulary and grammar, improve pronunciation, develop a sense of language, maintain interest in the German language and culture, but also to maintain a favourable psychological climate in the classroom and motivate students to learn a foreign language.

Key words: *music, German, methodological techniques, songs, motivation.*

Постановка проблеми. Сучасні умови мультимодального світу, глобалізація, блискавична швидкість передачі інформації і, не в останню чергу, війна в Україні вимагають від сучасного вчителя та педагога нових, креативних підходів до подачі та опрацювання навчального матеріалу задля ефективності заняття, пробудження інтересу здобувачів освіти до вивчення мови та їх мотивування до навчання загалом. Одним із таких способів є використання пісень/відео на заняттях, оскільки вони є автентичним матеріалом, за допомогою якого можна тренувати всі чотири види мовленнєвої діяльності (слухання, говоріння, читання та письмо), а також демонструвати лінг-

вокультурну та країнознавчу інформацію. Практично на кожному занятті можна використовувати пісенний матеріал, оскільки він покращує комунікативні та соціальні компетентності студентів, допомагає компенсувати концентраційні труднощі, комплекси та страхи, розбавляє монотонний перебіг заняття. Музика різних жанрів оточує нас всюди поза навчанням: телебачення, радіо, соцмережі, тому використання пісень на заняттях – спроба приблизити студента до живого мовного середовища.

Аналіз досліджень. В аспекті використання пісень на заняттях із іноземної мови загалом можна виділити такі дослідження із різних куточ-

ків світу: М. Еза, П. Безедова, Р. Віке, Д. Цемілан, В. Грун, Б. Каст, І. А. Бастідас, Н. Білоножко, О. Карпенко, Ф. Шпехт та інші педагоги.

Вплив музики на мозок людини дослідив учений С. Кьольш, який визначив, що музика пробуджує частини мозку, які відповідають за емоції (Koelsch, 2014). Вона може викликати вивільнення дофаміну – нейромедіатора, який підвищує самопочуття, а також може активувати лімбічну систему, яка відповідає за такі функції, як пам'ять та емоційна обробка. Музика сприяє засвоєнню мови у дітей (цей факт можна перенести на вивчення іноземних мов дітьми та дорослими). Музика «готує мозок до навчання» і допомагає навчитися читати і говорити, а також тренує їхню пам'ять і увагу на заняттях (Daren, 2023). С. Єнчке і С. Кьольш вважають, що музика виконує еволюційно важливі функції, як згуртованість, комунікація, координація завдань, та має вирішальну роль на розвиток мовних компетентностей (Jetschke, Koelsch, 2010 : 37).

Блелль Г. дослідила зв'язок мови та музики в рамках навчального процесу (Blell, 1996 : 162). Свої ідеї та дидактичні пропозиції для використання пісень запропоновано у роботах Г. Бухнера (Buchner, 2009) та М. Ези (Esa, 2013), Р. Віке (Wicke, 2013) (акцент на класичній музиці), Ф. Шпехта (Specht, 2012) (розробка до навчальних комплексів Tangram та Schritte). М. Еза дає рекомендації використання пісні на різних етапах вивчення іноземної мови (Esa, 2008 : 1–14). Ф. Амргейн вбачає у музиці велику цінність у роботі з дітьми – вони мають високу зацікавленість до занять, які пов'язані із музикою, тому завдання, базовані на піснях, можуть мотивувати їх до активної роботи над матеріалом (Amrhein, 1995 : 383). Психологічний та емоційний вплив мови також вивчали Н. Білоножко, О. Карпенко, О. П. Кирпичникової, Г. Синькевич, К. Біер, Д. Гріффі, Т. Мерфі та Дж. Хармера.

К. Біер займався підбором музичного матеріалу для роботи з різними видами вправ і виділив такі групи: а) граматичні – В. А. Моцарт, Й. Гайдн, І. С. Бах; б) вправи на розвиток уяви – М. Равель, К. Дебюссі; в) сучасні події – реп та етнічна музика; г) обговорення «серйозних питань» – Л. В. Бетховен, І. Брамс.

Ю. Деркач та Р. Яблонська вбачають у музиці пізнавальний, розвиваючий, виховний і навчальний аспекти, зокрема тут відбувається знайомство із країною, культурою, менталітетом через пісню, яка вивчається, за допомогою перекладу її тексту та зіставлень із власною культурою (Деркач, Яблонська, 2021 : 55).

Аналіз останніх публікацій свідчить про розмаїття поглядів на використання пісень на заняттях з німецької мови та підкреслює необхідність подальших досліджень у цій сфері.

Мета статті полягає у дослідженні ефективності використання пісенного матеріалу на заняттях з німецької мови, підбору аудіо- та відео-файлів та виявлення дієвих засобів його дидактизації для опрацювання на заняттях.

Виклад основного матеріалу. Науково доведено, що музика позитивно впливає на людину в таких аспектах: фізичне здоров'я, психіка, емоційний стан, когнітивні здатності. Музика полегшує фізичний біль, позитивно впливає на серцевий ритм та дихання. Зокрема класичні композиції сприяють концентрації, покращують здатність до запам'ятовування і навіть до логічного мислення. Музика стимулює роботу мозку та сприяє формуванню нових нейронних зв'язків, що зміцнює нашу здатність до запам'ятовування інформації. Крім того, музика має вплив на нашу емоційну стабільність та настрій. Відомий «ефект Моцарта» – 20 хвилин прослуховування музики Моцарта покращують результативність. Деякі дослідження показали, що слухання позитивної музики перед виконанням когнітивних завдань сприяє зниженню рівня стресу та покращенню настрою, що в свою чергу полегшує процес навчання та розв'язання складних задач. Відомо про використання музики у психотерапії: звук здатен трансформувати негативні емоції в позитивні, створювати позитивні образи у свідомості або навіть допомагати пережити душевну травму. Музика може стати справжнім союзником у боротьбі зі стресом і для покращення настрою. Ґрунтовне дослідження на цю тему провів німецький учений Е. Альтенмюллер (Altenmüller, 2007 : 47).

Використання пісенного та музичного матеріалу на заняттях слугує елементом здоров'язберігаючих технологій – полегшує формування фонетичних, лексичних, лінгвокраїнознавчих, граматичних навичок. На початковому етапі вивчення мови студенти часто зосереджуються на фонетичних правилах та вимовляють слова ізольовано. Пісні ж відображають «живе» середовище існування мови, де нормою є різна довжина голосних звуків, зв'язне мовлення, «ковтання» звуків, порушення граматики, вживання сленгу та стилістично забарвлених слів, що створює певні труднощі для розпізнавання слів.

Німецькомовні підручники зрідка використовують пісенний матеріал у тематичних модулях. Це пов'язано із авторським правом у Німеччині. Деякі

матеріали вчителі німецької мови можуть знайти на сторінці Гете-інституту на вкладках Step-Into-German, Musik liegt in der Luft, де запропоновано готові завдання для використання на заняттях, якими можна доповнювати змістові модулі практично всіх підручників. Ще одним хорошим джерелом для пошуку пісенних ідей для занять з німецької мови є сторінка Deutsch-Musik-Blog, де більше 1000 пісень згруповано за різними категоріями (мовними рівнями, темами, мовленнєвою діяльністю, ключовими словами), тут відсутні готові завдання до пісень, але є ідеї/проекти для заняття. Схожу побудову має сайт SpraKuKo. Видавництво Klett пропонує підбірку віршів класиків, які були покладені на музику. На сайті DW (Deutsche Welle) можна знайти ідеї для використання музики без тексту, передусім класичної музики. У центрі уваги – тлумачення, інтерпретація, розвиток креативності через неконвенційні завдання.

У Німеччині успішно працює проект Munich SuperCrew – команда музикантів, музичних педагогів та дидактиків, які пишуть та особисто відтворюють пісні саме для тих, хто вчить німецьку мову. На своєму сайті гурт публікує відео, пропонує розроблені завдання до них, проводить лайфстріми, воркшопи, і навіть концерти для своїх фанатів. Deine Freunde – ще один гурт, засновник якого вихователь, пише та грає музику для дітей та сімей загалом. Вебсайту та дидактизованих завдань нема, але тематика пісень дозволяє викладачу

вибрати матеріал та проявити фантазію у створенні завдань. Пісні гурту Rammstein відомі у всьому світі, загалом нескладні граматично та лексично, дозволяють використовувати їх вже з рівня A1, проте приховані смисли, креативний відеоряд роблять їх актуальними і для рівня C1–C2. До списку можна додати ще Die Toten Hosen, Tokio Hotel, Herbert Grönemeyer, Christina Stürmer, Die Prinzen, але й з ними перелік далеко не повний.

У таблиці 1 подано перелік німецькомовних пісень, які можна використовувати як для автономного опрацювання на окремих заняттях, так і як доповнення до підручників різних рівнів. Під час вибору пісень ми керувалися кількома аспектами: автентичність, методична цінність, актуальність тематики для заняття з німецької мови (вік та інтереси слухачів), її варіативністю та різноманітністю, доступністю матеріалу для опрацювання на різних мовних рівнях, а також кількість переглядів на Youtube та прослуховувань на Spotify. У таблиці також зазначені виконавці, рік випуску пісні, тематика (лексична та граматична), а також запропоновано рівень, на якому можна використати матеріал. Пісні, наведені у таблиці, були апробовані під час занять «Deutsch mit Musik/Вчимо німецьку на матеріалі пісень» у 2022–2024 рр. як оди із курсів проекту «Ukraine Digital/Україна цифрова» в рамках партнерства Волинського національного університету імені Лесі Українки та університету міста Фехти (Німеччина).

Таблиця 1

Перелік пісень та лексичних/граматичних тем

	Назва пісні, виконавець, рік випуску	Лексична тема, рекомендований рівень мови	Грамматична тема
1	Ich, am Strand / Die Ärzte, 2021	Відпустка, автобіографія, життєвий шлях, A1-A2	Відмінювання дієслів у презенсі, порядок слів у розповідному реченні
2	Die Guten Zeiten / Wincent Weiss, Johannes Oerding, 2021	Жити в моменті, життя прекрасне, цінності, пріоритети, A2	Відмінювання дієслів у презенсі, порядок слів у реченні, наказовий спосіб, підрядне речення з <i>dass</i>
3	Was wollen wir trinken / dArtagnan, 2018	Напої, командна робота, A2	Наказовий спосіб, модальні дієслова <i>wollen, müssen</i>
4	Hausaufgaben / Deine Freunde, 2017	Школа, домашні завдання, навчання, A2	Наказовий спосіб, підрядні речення, дієслово <i>lassen</i>
5	Die Sonne / Rammstein, 2015	Спорт, бокс, Білосніжка, A1-B1	Відмінювання дієслів у презенсі, порядок слів, модальне дієслово <i>können</i> , числівники
6	Tage wie diese / Die Toten Hosen, 2012	Спогади, друзі, ідеальні дні, A2-B1	Прийменники
7	Berlin, Berlin / ALPA GUN feat. Jasmin Madeleine, 2013	Берлін / визначні пам'ятки / життя у місті, A2-B1	Претеритум, презенс, компаратив
8	Diamant / Rammstein, 2019	Краса, зовнішність, риси характеру, A2-B1	Дієслово <i>lassen</i> , модальні дієслова
9	Frische Luft / Wincent Weiss, 2017	Відпустка, мандри, втеча з міста, A2-B1	Підрядні речення умови, підрядні речення часу, майбутній час футурум I

Продовження таблиці 1

	Назва пісні, виконавець, рік випуску	Лексична тема, рекомендований рівень мови	Граматична тема
10	Wenn das so bleibt / Apache 207, 2023	Кохання, жити в моменті, відпустка, відпочинок, A2-B1	Підрядне речення із сполучником <i>wenn</i> , минулий час перфект, порядок слів у реченні, відмінювання прикметників
11	Wenn ich groß bin / SPD, 2013	Професія, вибір у житті, мрії, майбутнє, A2-B1	Підрядні речення умови, майбутній час футурум, перфект, питальні речення, непрямі питальні речення, порядок слів, модальні дієслова
12	Oft gefragt / AnnenMayKantereit, 2015	Дім, сім'я, батьки-одинаки, стосунки дітей із батьками, A2-B1	Партицип II, минулий час перфект
13	Je ne parle pas français / Namika, 2018	Любов, вивчення мов, подорожі, зовнішність, мова тіла, A2-B1	Перфект, порядок слів, наказовий спосіб, відмінювання прикметників, заперечення, дієслова із префіксами, підрядні означальні речення
14	Fieber / Montez x SDP, 2023	Хвороба, кохання, A2-B2	Минулий час перфект, підрядні речення часу, модальне дієслово <i>können</i> , дієслова із керуваннями
15	Wenn sie tanzt / Max Giesinger, 2016	Танці, хобі, вільний час, втеча від побуту, A2-B2	Підрядні речення умови, відмінювання дієслів, умовний спосіб, дієслова із відокремлюваними префіксами
16	Liebe auf Distanz / Revolverheld feat. Antje Schomaker, 2018	Любов на відстані, стосунки, A2-B2	Умовний спосіб, підрядні означальні речення, відмінювання дієслова у теперішньому та минулому часах, прийменники
17	Zeit / Rammstein, 2022	Жити в моменті, швидкоплинність життя, цінності, пріоритети, B1	Наказовий спосіб, відмінювання дієслів
18	Lass uns gehen / Revolverheld, 2013	Відпустка, подорожі, місто і море, німецькі міста, B1	Дієслово <i>lassen</i> , дієслова із відокремлюваними префіксами
19	Ausgehen / AnnenMayKantereit, 2023	Вільний час, побачення, B1	Умовний спосіб кон'юнктив, підрядні речення із сполучниками <i>deswegen</i> , <i>wenn</i> , відмінювання дієслів, порядок слів у реченнях із різним типом сполучення
20	Beste Zeit im Jahr / Wincent Weiss, 2023	Різдво, свята, традиції, B1	Підрядні речення, перфект, ступені порівняння прикметників, особові займенники, присвійні займенники
21	Hurra diese Welt geht unter / Annenmyakantereit feat K.I.Z, 2015	Війна, атомна енергетика, знищення світу, B1-B2	Часові форми дієслова
22	Sowieso / Mark Forster, 2017	Позитивний світогляд, B1-B2	Презенс, підрядні речення
23	Irgendwann / Ela, 2020	Нерозділене кохання, B1-B2	Підрядні речення, дієслова із відокремлюваними префіксами, займенники із <i>irgend-</i>
24	Ganz normal gestört / Alexander Eder, 2023	Недоліки, поведінка, манери, індивідуальність, мовні звороти, B1-B2	Підрядні речення умови, минулий час перфект, підрядне означальне речення, дієслова із керуваннями
25	Verstecken / Montez, 2024	Стосунки, розподіл обов'язків, емоції, B1-B2	Підрядні речення, порядок слів у реченнях різних типів
26	Tommi / AnnenMayKantereit, 2020	Батьківщина, Німеччина, Кельн, B1-B2	Модальні дієслова, порядок слів у реченнях, підрядні речення із <i>dass</i> , <i>damit</i> , питальними словами, підрядні означальні речення
27	Wie schön Du bist / Sarah Connor, 2015	Характер, самотність, стосунки із оточуючими, B1-B2	Минулий час перфект, підрядні речення з <i>trotzdem</i> , <i>wenn</i> , <i>dass</i> , ...
28	Wenn sie diesen Tango hört / Pur, 1988/2015	Повоєнна Німеччина, любов, самотність, наслідки війни, B1-C1	Підрядне речення часу, партицип II
29	Ich warte auf dich / Bosse, 2018	Дружба, тварини, мовні звороти, B2-C1	Претеритум, перфект, дієслова із керуваннями, підрядні речення із різним типом сполучення, порядок слів, дієслова із префіксами.
30	Komet / Apache 207 und Udo Lindenberg, 2023	Тривалість життя, жити в моменті, цінності, B1-C1	Підрядні означальні речення, підрядні речення умови, модальні слова, наказовий спосіб, порядок слів

Кожна із представлених пісень розкриває певну тему, але в процесі опрацювання тексту та відеоряду можна виокремити і різні підтеми, що дозволяє викладачу використати ширший аспект методичних прийомів у розробці завдань та адаптації пісенного матеріалу під певну групу здобувачів освіти або ж тематику, яку вимагає навчальна програма. В кожній з пісень поруч із лексичною темою у таблиці наведені теми із граматики, які можна детальніше розглянути на заняттях. Нижче наведемо ідеї для завдань перед, під час та після слухання пісні/перегляду відео.

Залежно від поставленої мети викладач може вибрати той чи інший методичний прийом. У блоці завдань перед прослуховуванням пісні/перегляду відеокліпу можна використати такі вправи: подивитися відео без звуку або прослухати частину пісні і дати змогу слухачам висловитися щодо теми/ритму/мелодії або висловити свої враження та емоції; підібрати риму до відрізка тексту; опрацювати приспів; підібрати картинки до проблематики пісні і обговорити/описати їх; зібрати асоціограму до ключового слова пісні; опрацювати статистику із проблематики; попросити висловити власний досвід із проблематики; опрацювати невеликий текст із теми пісні; зробити скріни із відео і просити скласти їх у правильному порядку, щоб утворилася історія; просити висловити свої здогадки щодо певних тверджень; назвати кілька цікавих фактів (до прикладу, лінгвокраїнознавчих); використати «ага»-ефект (принести на заняття атрибути, які наштотвхнуть слухачів на відповідну тему).

Під час прослуховування пісні/перегляду відеокліпу можна вдатися до вправ для традиційного аудіювання (вірно/невірно, вибір правильного варіанту відповіді), а можна опрацювати зміст, лексику та граматику таким чином: вставити слова в пропуски і перевірити їх під час прослуховування або під час слухання дописати слова; змінити в тексті кілька слів і просити слухачів визначити їх; порахувати, скільки разів у тексті повторюється певне слово/фраза; занотувати зміст/сюжет пісні; поскладати рядки пісні у правильному порядку (можна їх попередньо розрізати і опрацювати в групі або роздати слухачам і просити стати у ряд у порядку, в якому рядки з'являються у пісні); скласти словник до пісні; дати відповіді на питання до пісні; поєднати картинку із кліпу із текстом пісні.

Після прослуховування пісні/перегляду відеокліпу можна опрацювати різні аспекти детальніше за допомогою таких вправ: намалювати пісню; вигадати до сюжету героїв, історію, рольову гру тощо; виписати розмовні слова/вирази і пере-

класти їх; працювати над мовними виразами/ідіомами; поговорити про ритм, мелодію, загальне враження від пісні/кліпу; імпульс до креативного письма (написати короткі вірші, тексти); провести асоціації між музикою та картинками; пошукати інформацію про пісню/виконавця, його творчість; дописати продовження історії; придумати початок до історії; придумати монолог і змінити перспективу у пісні; написати лист до виконавця пісні; написати коментар на відео на сторінці Youtube; обговорити коментарі під кліпом; написати короткий переказ пісні; побудувати семантичні поля/асоціативні групи; написати рецензію на пісню/виконавця; придумати три правильних твердження про пісню та одне неправильне і дати можливість іншим слухачам віднайти неправильне; провести інтерв'ю із «виконавцем» або про проблематику пісні; поділитися власними стратегіями аудіювання; заспівати хором/караоке; перекласти пісню і заспівати власну версію під фонограму; зняти власний кліп на пісню; переписати текст пісні під певний аспект; змінити часові форми у тексті; розповісти історію від іншої особи; дописати пунктуацію; виправити порядок слів; змінити сполучники; змінити іменники/прикметники; виписати гіперо- та гіпоніми; виправити правопис; виправити артиклі; поставити міні-виставу; зняти відео тік-ток під уривок пісні.

Можлива також і проєктна робота: намалювати плакати, зробити постерну презентацію на тематику пісні; представити дискографію виконавця; заснувати німецькомовний хор і виступити на днях німецької мови; вивчити пісні, розробити костюми та постановку і організувати конкурс кращої німецькомовної пісні; представити власний хіт-парад німецьких пісень.

Висновки. Проведене дослідження та досвід впровадження пісенного матеріалу на заняттях з німецької мови показало величезний потенціал музики. Використання пісень на курсі допомогло зменшити або навіть повністю усунути деякі з перешкод на шляху вивчення мови, пробудило інтерес слухачів до заняття, зокрема також і через їх відмінність від традиційних методів викладання. Різноманіття запропонованих вправ дозволило відволіктися від рутини, зменшило відчуття стресу та емоційно розвантажило студентів. Практично не відчувалася напруга на занятті, студенти почували себе більш впевнено і комфортно. Підтримано інтерес до німецької мови та культури. Крізь пісні можна відчути енергетику німецького менталітету, відчути культурне підґрунтя, красу німецької мови та тематичні відтінки, які висловлені у текстах та музиці.

Слід відзначити, що шляхом повторення приспіву чи використання пісень, мелодія яких «засідає» у голові, певні лексичні структури повторюються і засвоюються мимоволі, що позитивно впливає на відчуття мови, збільшення лексичного запасу та засвоєння багатьох граматичних структур. Покращується вимова, ритміка, інтонація та прочитання тону у реченнях, фіксується наголос у словах. У деяких піснях вивча-

ються мовні вирази, ідіоми, розмовні лексичні варіанти, можна прослідкувати інтертекстуальні зв'язки з іншими творами німецької пісенної та літературної спадщини.

За допомогою використання пісень на заняттях можна не лише тренувати чотири типи мовленнєвої діяльності, а й підтримувати сприятливий психологічний клімат на занятті та мотивувати студентів до вивчення іноземної мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Altenmüller E. Macht Musik schlau? Zu den neuronalen Auswirkungen musikalischen Lernens im Kindes- und Jugendalter. *Musikphysiologie und Musikmedizin*. 14. Jg., Nr. 2 & 3, 2007. S. 40-50. URL: https://www.immm.hmtm-hannover.de/fileadmin/www.immm/Publikationen/Altenmueller_Intelligenz_MM2007.pdf (дата звернення: 10.07.2024).
2. Amrhein F. Sprachförderung durch Musik mit der Stimme. *Zeitschrift für Heilpädagogik*, 46, 1995. S. 378-383.
3. Beare K. Using Music in the ESL Classroom – English as 2nd Language URL: <http://esl.about.com/od/esleflteachingtechnique/a/brainmusic.htm> (дата звернення: 5.08.2024).
4. Blell G., Hellwig K.-H. *Bildende Kunst und Musik im Fremdsprachenunterricht*. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag, 1996.
5. Buchner H. *Schon mal gehört?* KlettVerlag, Stuttgart, 2009
6. Cemillán D. R. Lieder, die ein Deutschlehrer braucht. *Magazin/Extra*, n.1, 2014. pp 53-57.
7. Daren S. How Music Can Be Used to Boost Mental and Emotional Health of Preschool Children. Retrieved from The Early Years Blog at <https://novakdjokovicfoundation.org/how-music-can-be-used-to-boost-mental-and-emotional-health-of-preschool-children/>, accessed on 9 February 2024.
8. Esa M. Musik im Deutschunterricht: Der gezielte Einsatz. *Die Unterrichtspraxis - teaching German*, 41, 2008. S. 1-14.
9. Esa M. *Wise Guys: Die Lieder der Band im Unterricht*. DaF, Cornelsen Verlag, Berlin, 2013.
10. Jentschke S., Koelsch S. Sprach- und Musikverarbeitung bei Kindern: Einflüsse musikalischen Trainings. *Der Einsatz von Musik und die Entwicklung von „audio literacy“ im Fremdsprachenunterricht*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2010. S. 37-56.
11. Koelsch S. Brain correlates of music-evoked emotions. *Nature Reviews. Neuroscience*. V. 15. Macmillan Publishers Limited, 2014. P. 170-183.
12. Lernen mit Liedern. URL: <https://deutsch-klett.de/lernen-mit-liedern-musik-im-deutschunterricht/> (дата звернення: 15.07.2024).
13. Munich Supercrew. URL: <https://www.munichsupercrew.de/> (дата звернення: 15.08.2024).
14. Musik liegt in der Luft. URL: https://www.goethe.de/prj/dlp/de/unterrichtsmaterial/reihe/musik_liegt_in_der_luft
15. Mehr Musik im Deutschunterricht! DeutschMusikBlog URL: <https://deutschmusikblog.de/> (дата звернення: 10.07.2024).
16. Specht F. *Zwischendurch mal Lieder*, Hueber Verlag, Ismaning, 2012.
17. SpraKuKo. URL: https://sprachkulturkommunikation.com/deutsch-unterrichten/lieder-und-musikvideos-im-daf-unterricht/#google_vignette (дата звернення: 16.07.2024).
18. Step into German. URL: www.stepintogerman.org <https://www.goethe.de/prj/stg/de/mat/mmu.html> (дата звернення: 10.07.2024).
19. Wicke R. E. *Musik und Kunst im Unterricht. Deutsch als Fremdsprache*, Cornelsen Verlag, Berlin, 2013.
20. Деркач Ю. Я., Яблонська Р. Р. Пісня як ефективний засіб формування лексичних навиків на уроках англійської мови в початкових класах. *Молодий вчений*. № 10 (98). 2021 р С. 54-56.

REFERENCES

1. Altenmüller E. Macht Musik schlau? Zu den neuronalen Auswirkungen musikalischen Lernens im Kindes- und Jugendalter. [Does music make you smart? On the neuronal effects of musical learning in childhood and adolescence] *Musikphysiologie und Musikmedizin*. 14. Jg., Nr. 2 & 3, 2007. S. 40-50. URL: https://www.immm.hmtm-hannover.de/fileadmin/www.immm/Publikationen/Altenmueller_Intelligenz_MM2007.pdf [in German].
2. Amrhein F. Sprachförderung durch Musik mit der Stimme. [Language development through music with the voice] *Zeitschrift für Heilpädagogik*, 46, 1995. S. 378-383 [in German].
3. Beare K. Using Music in the ESL Classroom – English as 2nd Language URL: <http://esl.about.com/od/esleflteachingtechnique/a/brainmusic.htm> [in German].
4. Blell G., Hellwig K.-H. *Bildende Kunst und Musik im Fremdsprachenunterricht*. [Visual arts and music in the foreign language classroom] Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag, 1996 [in German].
5. Buchner H. *Schon mal gehört?* [Ever heard of it?] KlettVerlag, Stuttgart, 2009 [in German].
6. Cemillán D. R. Lieder, die ein Deutschlehrer braucht. [Songs that a German teacher needs]. *Magazin/Extra*, n.1, 2014. pp. 53-57 [in German].

7. Daren S. How Music Can Be Used to Boost Mental and Emotional Health of Preschool Children. Retrieved from The Early Years Blog at <https://novakdjokovicfoundation.org/how-music-can-be-used-to-boost-mental-and-emotional-health-of-preschool-children/>, accessed on 9 February 2024.
8. Esa M. Musik im Deutschunterricht: Der gezielte Einsatz. [Music in German lessons: The targeted use of music]. *Die Unterrichtspraxis - Teaching German*, 41, 2008. S. 1-14 [in German].
9. Esa M. Wise Guys: Die Lieder der Band im Unterricht. [Wise Guys: The band's songs in the classroom]. DaF, Cornelsen Verlag, Berlin, 2013 [in German].
10. Jentschke S., Koelsch S. Sprach- und Musikverarbeitung bei Kindern: Einflüsse musikalischen Trainings. [Speech and music processing in children: Influences of musical training] *Der Einsatz von Musik und die Entwicklung von „audio literacy“ im Fremdsprachenunterricht*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2010. S. 37-56 [in German].
11. Koelsch S. Brain correlates of music-evoked emotions. *Nature Reviews. Neuroscience*. V. 15. Macmillan Publishers Limited, 2014. P. 170-183.
12. Lernen mit Liedern. [Learning with songs] URL: <https://deutsch-klett.de/lernen-mit-liedern-musik-im-deutschunterricht/> [in German].
13. Munich Supercrew. URL: <https://www.munichsupercrew.de/>.
14. Musik liegt in der Luft. [Musik is in the air] URL: https://www.goethe.de/prj/dlp/de/unterrichtsmaterial/reihe/musik_liegt_in_der_luft
15. Mehr Musik im Deutschunterricht! [More music in German lessons!] DeutschMusikBlog URL: <https://deutschmusikblog.de/> [in German].
16. Specht F. Zwischendurch mal Lieder. [Songs in between] Hueber Verlag, Ismaning, 2012 [in German].
17. SpraKuKo. URL: https://sprachkulturkommunikation.com/deutsch-unterrachten/lieder-und-musikvideos-im-daf-unterricht/#google_vignette.
18. Step into German. URL: www.stepintogerman.org <https://www.goethe.de/prj/stg/de/mat/mmu.html>.
19. Wicke R. E. Musik und Kunst im Unterricht. [Musik and Art in classes] *Deutsch als Fremdsprache*, Cornelsen Verlag, Berlin, 2013 [in German].
20. Derkach Ju. Ja., Yablonska R. R. Pisnia yak efektyvnyi zasib formuvannia leksychnykh navykiv na urokakh anhliiskoi movy v pochatkovykh klasakh. [Song as an effective means of developing vocabulary skills in primary school English lessons] *Molodyi vchenyi*. № 10 (98). 2021 p С. 54-56 [in Ukrainian].

УДК 378.016:811.111-057.875

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-1-39>**Тетяна БРИК,***orcid.org/0000-0002-7138-2590**кандидат педагогічних наук, доцент,
професор кафедри іноземних мов факультету післядипломної освіти
Харківського національного університету Повітряних сил імені Івана Кожедуба
(Харків, Україна) Bellabryk18@gmail.com***Юлія ЧЕРКАШИНА,***orcid.org/0000-0002-7726-9556**старший викладач кафедри іноземних мов
Харківського національного університету Повітряних сил імені Івана Кожедуба
(Харків, Україна) yuliia_cherkashyna@ukr.net***Елеонора ХАРАТЯН,***orcid.org/0000-0003-3928-359X**старший викладач кафедри іноземних мов
Харківського національного університету Повітряних сил імені Івана Кожедуба
(Харків, Україна) e_miroshn@i.ua*

ФОРМУВАННЯ ПРАГМАТИЧНОГО КОМПОНЕНТУ ПРИ НАВЧАННІ ВІЙСЬКОВИХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

У статті здійснюється всебічний аналіз поняття прагматичної компетенції як важливого компонента мовної підготовки, особливо в контексті викладання іноземних мов. Прагматична компетенція визначається як здатність мовця адекватно використовувати мовні засоби залежно від соціокультурного контексту, намірів співрозмовника та культурних норм. Автори підкреслюють, що недооцінка цього аспекту в процесі навчання може негативно позначитися на загальному рівні володіння мовою, особливо в ситуаціях міжкультурної комунікації. Такий підхід розглядається як необхідний для забезпечення повноцінної підготовки курсантів до реальних комунікативних ситуацій, де мовні засоби повинні бути не лише граматично коректними, але й прагматично доречними. Важливим елементом статті є аналіз навчальних програм, що пропонуються курсантам, на предмет врахування прагматичної компетенції. Розглядаються питання, пов'язані з тим, чи приділяється достатня увага розвитку цього аспекту в освітніх матеріалах і методиках, які використовуються для навчання англійської мови. Особливу увагу приділено практичним аспектам інтеграції прагматичної компетенції у навчальні програми, зокрема через використання автентичних матеріалів, моделювання реальних комунікативних ситуацій, а також аналіз культурних відмінностей, що впливають на процес комунікації. У статті наведено конкретні приклади завдань та методичних рекомендацій, спрямованих на розвиток прагматичних навичок у курсантів. Це включає завдання, що спонукають до аналізу соціокультурних контекстів, рольові ігри, дискусії та інші форми активного навчання, які сприяють ефективному формуванню прагматичної компетенції. Підкреслено необхідність систематичного підходу до формування прагматичної компетенції у курсантів, що дозволить їм не лише опанувати граматику та лексику мови, але й розвинути здатність до ефективного та доречного використання мовних засобів у різноманітних комунікативних ситуаціях. Включення цього компонента до навчальних програм підвищить рівень мовної підготовки та забезпечить більш комплексне оволодіння іноземною мовою.

Ключові слова: прагматика, прагматична компетенція, викладання англійської мови.

Tetiana BRYK,

orcid.org/0000-0002-7138-2590

*PhD in Pedagogy, Associate Professor,
Professor at the Department of English Language
Ivan Kozhedub Kharkiv National Air Force University
(Kharkiv, Ukraine) Bellabryk18@gmail.com*

Yuliia CHERKASHYNA,

orcid.org/0000-0002-7726-9556

*Senior Lecturer at the Department of English Language
Ivan Kozhedub Kharkiv National Air Force University
(Kharkiv, Ukraine) yuliia_cherkashyna@ukr.net*

Eleonora KHARATIAN,

orcid.org/0000-0002-7726-9556

*Senior Lecturer at the Department of English Language
Ivan Kozhedub Kharkiv National Air Force University
(Kharkiv, Ukraine) e_miroshn@i.ua*

FORMATION OF A PRAGMATIC COMPONENT IN TEACHING ENGLISH TO MILITARY PERSONNEL

The article provides a comprehensive analysis of the concept of pragmatic competence as an important component of language training, especially in the context of teaching foreign languages. Pragmatic competence is defined as the ability of a speaker to use language means adequately depending on the socio-cultural context, the interlocutor's intentions and cultural norms. The authors emphasize that underestimation of this aspect in the learning process can negatively affect the overall level of language proficiency, especially in situations of intercultural communication. Such an approach is seen as necessary to ensure that cadets are fully prepared for real-life communication situations, where language tools should be not only grammatically correct but also pragmatically appropriate. An important element of the article is the analysis of the curricula offered to cadets in terms of pragmatic competence. The article considers the issues related to whether sufficient attention is paid to the development of this aspect in educational materials and methods used for teaching English. Particular attention is paid to the practical aspects of integrating pragmatic competence into curricula, in particular through the use of authentic materials, modeling real-life communication situations, and analyzing cultural differences that affect the communication process. The article provides specific examples of tasks and methodological recommendations aimed at developing pragmatic skills in cadets. This includes tasks that encourage the analysis of socio-cultural contexts, role-playing games, discussions and other forms of active learning that contribute to the effective formation of pragmatic competence. The need for a systematic approach to the development of pragmatic competence is emphasized, which will allow cadets not only to master the grammar and vocabulary of the language, but also to develop the ability to use language effectively and appropriately in various communication situations. The inclusion of this component in the curriculum will increase the level of language training and ensure a more comprehensive mastery of a foreign language.

Key words: *Pragmatics, Pragmatic Competence, English Language Teaching.*

Постановка проблеми. Проблема недостатньої уваги до прагматичної компетенції в навчальних програмах є серйозним викликом для ефективної підготовки курсантів до реальних умов комунікації. Історично склалося так, що вивчення іноземної мови довгий час було зосереджено на засвоєнні граматики та розширенні словникового запасу. З поширенням комунікативного підходу у 1980-х роках цей акцент був частково зміщений, оскільки викладання стало орієнтуватися на розвиток функціональних навичок, що дозволяють студентам використовувати мову відповідно до конкретних комунікативних ситуацій і соціокультурних параметрів контексту.

Незважаючи на цей прогрес, проблема залишилася невирішеною: прагматична компетенція, яка є

критично важливою для ефективного міжкультурного спілкування, досі не отримує належної уваги в багатьох навчальних програмах. Курсанти, хоча і володіють граматикою та лексикою на високому рівні, часто виявляються неспроможними адекватно реагувати в реальних комунікативних ситуаціях. Це може призводити до не лише комунікативних збоїв, але й формування у співрозмовників стереотипного уявлення про курсантів, та у цілому військових, як про нечутливих або грубих людей.

Відсутність належної уваги до прагматичної компетенції створює значні ризики для ефективності комунікації курсантів у професійній діяльності. Її неврахування у процесі навчання призводить до того, що курсанти не готові до вирішення

реальних завдань у міжкультурному середовищі, що може мати негативні наслідки як для їхньої кар'єри, так і для організацій, які вони представляють. Тому важливо забезпечити інтеграцію прагматичної компетенції в освітній процес, що сприятиме не лише ефективному оволодінню мовою, але й підвищенню загального рівня міжособистісної комунікації та професійної підготовки курсантів.

Аналіз досліджень. У науковій літературі прагматична компетенція розглядається як одна з ключових складових комунікативної компетенції. Дослідники наголошують на тому, що для успішного спілкування мовцю необхідно не лише знати граматичні правила та лексичний запас, але й вміти застосовувати ці знання у відповідному контексті. Наприклад, дослідження таких авторів, як Бардові-Гарліг (K. Bardovi-Harlig, 2001: 11-32) або Блюм-Кулка, Хаус і Каспер (S. Blum-Kulka, J. House, and G. Kasper, 1989) пояснюють відмінності в мовній поведінці носіїв і не носіїв мови, рекомендують включити навчання прагматичної компетенції в програми або навчальні плани викладання іноземних мов, а результати їхніх досліджень демонструють позитивний вплив поступового розвитку прагматичних навичок на покращення рівня володіння іноземною мовою за допомогою завдань і видів діяльності в класі, збагаченню яких значною мірою сприяли інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ). За словами Габріеле Каспер, «Компетентності, мовній чи прагматичній, не можна навчити. Компетентність це тип знань, якими учні володіють, розвивають, набувають, використовують або втрачають. Виклик для викладання іноземної або другої мови полягає в тому, чи можемо ми організувати навчальні можливості таким чином, щоб вони сприяли розвитку прагматичної компетентності в іноземній мові.» (G. Kasper, 1997) Дослідження показують, що навчальні програми, які інтегрують прагматичні аспекти у свої матеріали, сприяють більш ефективному навчанню мови. Такі програми використовують автентичні матеріали, рольові ігри, та інші методи, що моделюють реальні комунікативні ситуації. Це дозволяє студентам розвивати навички адаптації своєї мовної поведінки до різних контекстів.

Мета статті. Метою цієї статті є висвітлити важливість формування прагматичного компоненту у процесі навчання курсантів, проаналізувати його включення до навчальних програм дисципліни, а також запропонувати практичні підходи до інтеграції цього аспекту у викладання англійської мови. Ми прагнемо довести, що роз-

виток прагматичної компетенції є необхідним елементом повноцінної мовної підготовки, який забезпечує не лише граматичну коректність, але й комунікативну доречність.

Виклад основного матеріалу. Прагматична компетенція є ключовим елементом, що визначає здатність мовця ефективно використовувати мову в різних комунікативних ситуаціях, адаптуючи свою мову відповідно до соціального контексту, намірів співрозмовника та культурних норм. Прагматичний компонент іншомовної компетентності включає вміння інтерпретувати і самостійно породжувати цілісні дискурси, тобто тексти, які розгортаються у певному контексті, та використовувати схеми інтеракції, або моделі спілкування, дотримуючись вимог зв'язності, логічної організації та риторичної ефективності висловлювань (Ніколаєва, 2003: 182-186). У вітчизняній науковій літературі знаходимо такі визначення прагматичного складника:

– здатність користувача логічно пов'язувати речення з метою продукування зв'язних відрізків мовлення (S. Blum-Kulka, J. House, and G. Kasper, 1989: 147);

– використання мовцем мовних і паралінгвістичних засобів (кінетики, такесици, проксемики, паралінгвістики, екстралінгвістики) для впливу на співбесідника в процесі іншомовної комунікації (Яцишина, 2017: 255-256);

– правила входження в контакт зі співрозмовником, здатність підтримувати його впродовж усього процесу спілкування та логічно завершити (Махінов, 2014: 168).

Що стосується іноземних дослідників, то для Каспера та Ровера (G. Kasper and C. Röver, 2005: 317-334), це здатність діяти та взаємодіяти за допомогою мови. Наявність прагматичної здатності, згідно з Коеном (Cohen, 2010: 3-20), полягає в здатності виходити за межі буквального значення сказаного чи написаного, щоб мати можливість адекватно інтерпретувати значення, яке має бути передане разом із припущеннями, цілями чи цілі та типи дій, які виконуються за допомогою мови. Як пояснює цей автор, правильне тлумачення прагматичного значення часто є проблемою навіть для носіїв мови. Це пояснюється тим, що ми не завжди прямо висловлюємо те, що маємо на увазі, і слухачі не завжди інтерпретують сказане так, як мовці мали або мали намір повідомити.

Загалом, прагматична компетенція охоплює чотири основні канали комунікації, тобто два канали рецепції (аудіювання та читання) та два канали продукування (говоріння та письмо). Наскільки успішно ми володіємо навичками

сприйняття чи продукування другої або іноземної мови, залежить, на думку Коена (Cohen, 2010: 3-20), від кількох факторів, зокрема, від трьох наступних:

а) Наш рівень володіння мовою, про яку йдеться, і, можливо, іншими мовами;

б) Наш вік, стать, професія, соціальний статус і досвід у спільноті носіїв другої або іноземної мови;

в) Наш попередній досвід і контакти з прагматично-компетентними носіями цієї мови, а також наш багатомовний і мультикультурний досвід загалом.

Розглядаючи навички для кожної з чотирьох навичок, Коен дуже влучно описує конкретні сфери прагматичної компетенції наступним чином:

– Як слухачі, ми повинні вміти інтерпретувати не тільки те, що сказано, але й те, що не сказано, а також те, що передається невербально. Вербальні та невербальні сигнали передають ступінь прямолинійності, ступінь ввічливості, офіційності та комунікативного наміру відправника, як з точки зору використання мови, так і з точки зору жестів або навіть мовчання;

– Як читачі, ми повинні розуміти письмові повідомлення, визначати їхню риторичну структуру, вловлювати тонкі ознаки тону або ставлення у спілкуванні;

– Як оратори, ми повинні знати, як сказати те, що ми хочемо сказати, використовуючи правильний ступінь ввічливості, офіційності, прямоти. Ідея полягає в тому, що мова виражає, символізує і втілює культурну реальність настільки, що культуру можна увіяти, як дискурс, оскільки мова і культура притаманні будь-якій взаємодії між мовцями, а отже, чутливі до контекстуальних факторів, таких як влада і соціальна дистанція;

– Нарешті, для того, щоб писати, ми повинні знати, як написати повідомлення так, щоб воно було зрозумілим, звертаючи особливу увагу на ступінь ввічливості, офіційності та прямоти, що є найбільш, а також беручи до уваги риторичну структуру, якої вимагає ситуація (Cohen, 2010: 3-20).

Широко обговорюється питання про те, чи можуть прагматичні знання та компетенції розвиватися природно, паралельно з набуттям граматичних та лексичних знань мови, чи, скоріше, бажано педагогічно втручатися та спеціально навчати учнів у цій сфері. Однак правда полягає в тому, що кожна людина, просто розмовляючи своєю рідною мовою, вже володіє багатством прагматичної інформації, яка може бути і зазвичай може бути

перенесена на іноземну мову, яку вона вивчає. Як справедливо пояснює Каспер, «викладання прагматичних аспектів полягає не в тому, щоб надати студентам нову інформацію, а в тому, щоб допомогти їм усвідомити те, що вони вже знають, і заохотити їх використовувати ці універсальні прагматичні знання в заданих контекстах використання іноземної мови» (Kasper, 1997).

Дослідження показують, що багато аспектів прагматичної компетенції не розвиваються належним чином без певної форми навчання, щоб студенти знали про стратегії та мовні форми, за допомогою яких реалізуються прагматичні знання, і як ці стратегії використовуються в різних контекстах. Кілька емпіричних досліджень підтвердили, що саме поєднання такого навчання з безперервною комунікативною практикою та коригувальним зворотнім зв'язком сприяє підвищенню уваги студентів та оптимізує їхню здатність реагувати на потреби взаємодії.

Багато дослідників, зокрема Каспер і Шмідт (Kasper and Schmidt, 1996: 149-169), визнають обмеження вивчення іноземної мови в класі. Це менш сприятливий контекст для навчання, оскільки він часто не забезпечує достатньої розмовної практики і не дає можливості мати справу з повним спектром людської взаємодії. Це заважає студентам отримувати так звані вхідні матеріали (або лінгвістичний вхід), необхідні для засвоєння повного спектру моделей використання мови і здатності здійснювати мовні дії, необхідні для автентичної комунікації цією мовою.

Беручи до уваги всі вищезазначені теоретичні засади, ми маємо намір проаналізувати, якою мірою розвиток прагматичної компетенції відображено у робочій програмі навчальної дисципліни (РПНД) «Іноземна мова».

Проаналізувавши, зауважимо, що як мета, так і загальні, спеціальні та наскрізні компетентності, передбачені в РПНД «Іноземна мова», досить близько збігаються і прямо чи опосередковано охоплюють аспекти, які значною мірою пов'язані з прагматичною компетенцією, що дозволить курсантам використовувати та оцінювати використання англійської мови відповідно до контексту та реєстру в будь-який момент часу. Існують лише часткові відмінності в рівні володіння мовою, а також у лексичному та граматичному змісті, що охоплюється на різних курсах. Таким чином, мета полягає в тому, щоб вони досягли, серед іншого, таких цілей:

– висловлюватися усно та письмово на різноманітні теми, пов'язані з їхнім особистим, академічним та професійним середовищем;

– розуміти основну ідею різних типів письмових та аудіовізуальних текстів, що стосуються тем, пов'язаних з особистим, академічним та професійним середовищем;

– видобувати потрібну інформацію для виконання різних завдань після ознайомлення з різними повсякденними текстами (каталогами, путівниками, офіційними документами тощо).

Дві із загальних компетентностей мають багато спільного з розвитком навичок, пов'язаних з прагматичною компетентністю. Це, зокрема, розвиток комунікативних навичок з метою набуття інструментальної компетенції у використанні іноземної мови, а також здатність адаптуватися до нових ситуацій або контекстів. Серед специфічних компетенцій виділяється здатність демонструвати володіння інструментальним володінням англійською мовою як у читанні та усному розумінні, так і в письмовому та усному продукуванні англійською мовою. Слід також зазначити, що дві з наскрізних компетентностей підкреслюють важливість міжкультурної комунікації, а отже, необхідність оволодіння комунікативною компетентністю для її сприяння.

Аналіз РПНД показує, що прагматична компетенція, хоча і визнається важливою, часто залишається на периферії уваги викладачів, вони, в свою чергу, зосереджуються на розвиткові граматичних і лексичних навичок, залишаючи прагматичні аспекти на другому плані. Курсантам часто не вистачає реального досвіду спілкування в автентичних комунікативних ситуаціях, що важливо для розвитку прагматичної компетенції.

Типові РПНД зазвичай не включають у себе достатньої кількості практичних завдань, спрямованих на моделювання реальних комунікативних ситуацій або аналіз соціокультурних аспектів мови. В результаті, курсанти, хоча і демонструють високий рівень володіння граматикою та лексиною, виявляються неготовими до ефективної міжкультурної комунікації. Для вирішення цієї проблеми необхідно переглянути навчальні програми, включивши до них завдання, які сприяють розвитку прагматичної компетенції, такі як рольові ігри, використання автентичних матеріалів і аналіз культурних сценаріїв під час практичних занять.

З іншого боку, ми звернемося до практичних прикладів того, як педагогічно втручатися в навчальний процес, щоб допомогти курсантам розвивати свою прагматичну компетентність та усвідомити тісний зв'язок між мовними ресурсами та соціокультурним контекстом.

Слід підкреслити, що залежно від рівня підготовки курсантів, викладач має продемонструвати,

як у різних ситуаціях певні мовні форми можуть призводити до різного сприйняття інформації та, відповідно, до різних наслідків у комунікації. Це допоможе курсантам усвідомити важливість прагматичної компетенції та її вплив на досягнення комунікативної мети. Необхідно звернути особливу увагу на те, що одна й та сама граматична конструкція або мовна структура може виконувати різноманітні комунікативні функції залежно від контексту, у якому вона вживається. Це особливо добре видно на прикладі наказового способу, який, незважаючи на свою зовнішню однозначність, може передавати різні значення в залежності від ситуації. Розглянемо кілька прикладів:

– «Keep quiet!» – у цьому випадку наказовий спосіб використовується для вираження прямого наказу або розпорядження, що походить від особи, яка має авторитет, наприклад, від учителя до учнів.

– «Pass the salt, please.» – хоча граматична форма залишається такою ж, у цьому контексті наказовий спосіб служить для вираження ввічливого прохання.

– «Back up your work onto an external drive.» – тут наказовий спосіб використовується для надання інструкції або рекомендації, яка є важливою для дотримання.

– «Try this one on.» – у даному випадку, конструкція в наказовому способі передає пропозицію, що зазвичай супроводжується дружнім або доброзичливим тоном.

– «Come by on Saturday.» – тут наказовий спосіб використовується для запрошення, що часто передбачає неформальне спілкування між знайомими людьми.

Таким чином, ці приклади ілюструють, що наказовий спосіб, який на перший погляд може здаватися суворим або однозначним, насправді є гнучким інструментом, здатним передавати різні комунікативні наміри залежно від контексту, тону та взаємин між співрозмовниками.

Подібним чином, різні граматичні форми або мовні структури можуть виконувати одну й ту саму комунікативну функцію, що може бути неочевидним навіть для курсантів навіть з високим рівнем володіння англійською мовою. Для ілюстрації цього, викладач може на прикладі одного і того ж висловлювання, але з використанням різних граматичних конструкцій, продемонструвати різницю в їхньому прагматичному значенні. Доцільно провести детальний аналіз форми, змісту, доцільності та відповідного контексту разом із курсантами.

– «Shut up!» – грубий, категоричний наказ, який не залишає простору для обговорення та є прямим вираженням невдоволення або роздратування.

– «Be quiet, please.» – більш м'який наказ, який включає елемент ввічливості через використання слова «please», але все ще зберігає імперативний характер.

– «Would you be quiet, please?» – питання, яке формально виглядає як запит, але має той самий наказовий сенс, однак із додатковим елементом ввічливості.

– «Would you mind being quiet, please?» – більш делікатний запит, який демонструє повагу до співрозмовника і надає проханням більшої ваги в контексті міжособистісних стосунків.

– «I'd really appreciate it if you would be quiet.» – дуже ввічлива форма прохання, яка підкреслює важливість тиші для мовця і водночас зберігає максимальний рівень поваги до адресата.

Ці приклади підкреслюють, як різні граматичні структури можуть виконувати ідентичні функції, але при цьому значно варіюються за рівнем ввічливості, формальності та доцільності в певних ситуаціях. Такий підхід дозволяє курсантам глибше зрозуміти, як граматичні вибори впливають на комунікативний процес і сприйняття мовних актів у різних соціокультурних контекстах.

Важливим методом є рольові ігри, які дають студентам можливість відпрацьовувати свої мовні навички в умовах, наближених до реальних. Це сприяє не лише закріпленню граматичних і лексичних знань, але й розвитку вміння адаптувати мову до конкретних комунікативних ситуацій, враховуючи прагматичні та соціокультурні аспекти. Важливо також включати завдання на аналіз і корекцію прагматичних помилок, що дозволяє студентам глибше усвідомлювати вплив соціокультурного контексту на використання мови. Іноді вони роблять це письмово, а іноді усно, використовуючи відповідні лінгвістичні формули в кожному конкретному випадку. Наведемо кілька прикладів:

REQUESTS: What would you say in each of the following situations?

SITUATION 1: You want to ask a commander of your group to let you borrow his/her notes from a class you missed.

SITUATION 2: You want to ask your driving instructor for permission to use his car.

SITUATION 3: You want to ask your English lecturer to write a letter of recommendation for your application for a NATO course in the United Kingdom.

SITUATION 4: You are trying to study in the barracks and you hear music coming from your neighbours' room. You don't know them really well, but you decide to ask them to turn the music down.

APOLOGIES: What would you say in each of the following situations?

SITUATION 1: Your course officer has just left his glasses on the sofa. You don't notice and sit on them, so you break them.

SITUATION 2: You are a sergeant. Backing out of a car park, you crash into another car which was passing by. The driver is a private you don't know.

SITUATION 3: One of your teachers, a rather old professor, has lent you a book which you have spoiled: You dropped a little coffee on it and also some pages have come out.

SITUATION 4: You have arranged to play a basketball (or football, etc.) match with the soldiers from your platoon, but you arrive 20 minutes late.

Для успішної інтеграції прагматичної компетенції в навчальні програми необхідно застосувати комплексний підхід. Одним з ефективних методів є використання автентичних матеріалів, які відображають реальні комунікативні ситуації, пропонують нам аудіовізуальний матеріал, що дозволяє аналізувати різні типи комунікативних дій (прохання, вибачення, відмова від запрошення, скарга або комплімент тощо) або через уривки з англо-американських телесеріалів, або через відео, доступні в Інтернеті. Такі матеріали дозволяють студентам ознайомитися з типовими мовними паттернами, що використовуються у конкретних соціокультурних контекстах, та розвинути навички їхнього правильного застосування.

Висновок. Резюмуючи вищевикладене, необхідно підкреслити, що формування прагматичної компетенції є критично важливим елементом у підготовці курсантів до ефективної комунікації в реальних життєвих ситуаціях. Недостатня увага до цього аспекту в навчальних програмах значно обмежує здатність студентів використовувати наявні знання граматики та лексики у повній мірі, що призводить до труднощів під час реальних комунікативних взаємодій. Прагматична компетенція охоплює не лише вміння коректно формулювати мовні структури, але й здатність адекватно застосовувати їх у різних соціокультурних контекстах, що є особливо важливим у міжкультурній комунікації. Без цього компонента навіть високий рівень володіння мовними нормами може виявитися недостатнім для досягнення ефективного і взаєморозумілого спілкування, що може призводити до непорозумінь або навіть до серйозних комунікативних збоїв.

Інтеграція прагматичної компетенції в навчальний процес є необхідною умовою для забезпечення повноцінного оволодіння мовою. Важливим кроком у цьому напрямку є впровадження методичних підходів, спрямованих на розвиток цієї компетенції, таких як використання автентич-

них матеріалів, що відображають реальні комунікативні ситуації, проведення рольових ігор, де курсанти мають можливість відпрацювати свої мовні навички в умовах, наближених до реальних, а також систематичний аналіз прагматичних помилок, що допомагає курсантам усвідомлювати значущість соціокультурних аспектів у мовній взаємодії.

Перегляд та оновлення навчальних програм з урахуванням необхідності розвитку прагматичної компетенції є важливим завданням, що стоїть перед освітніми установами, які готують курсантів до служби. Це дозволить значно підвищити якість мовної підготовки, забезпечуючи курсантів

необхідними інструментами для успішного спілкування у різних соціокультурних контекстах. У результаті, курсанти отримують не лише теоретичні знання, але й практичні навички, які дозволять їм ефективно взаємодіяти з представниками різних культур та соціальних груп, що є ключовим фактором успішної міжкультурної комунікації. Таким чином, формування прагматичної компетенції має бути визнано пріоритетним завданням у процесі мовної підготовки курсантів, що сприятиме їхній здатності адаптуватися до викликів глобалізованого світу та ефективно виконувати свої професійні обов'язки в умовах міжкультурного спілкування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / Наук. ред. укр. видання доктор пед. наук, проф. С. Ю. Ніколаєва. – К.: Ленвіт, 2003. – 273 с.
2. Махінов В.М. Формування іншомовної комунікативної компетентності при вивченні іноземних мов як основи комунікативної культури студентів. Педагогічні науки: збірник наукових праць. 2014. Вип. 116. С. 163–169.
3. Паласюк М. Формування іншомовної комунікативної компетентності у студентів вищих технічних закладів освіти. Людинознавчі студії. Серія: «Педагогіка». 2014. Вип. 29 (1). С. 144–154.
4. Яцишина Н.В. Сутність і структура прагматичної компетентності майбутніх перекладачів. Духовність особистості: методологія, теорія і практика. 2017. Вип. 6. С. 254–263.
5. D. Cohen, "Coming to terms with pragmatics," en Teaching and Learning Pragmatics. Where Language and Culture meet. New York: Pearson Education Limited, Longman Applied Linguistics, 2010, pp. 3-20.
6. G. Kasper and C. Röver, "Pragmatics in second language learning," Handbook of Research in Second Language Teaching and Learning. NJ: Erlbaum, 2005, Pp. 317-334.
7. G. Kasper and R. Schmidt, "Developmental issues in interlanguage pragmatics," Studies in Second Language Acquisition, 18. Pp. 149-169, 1996.
8. G. Kasper. (1997). Can pragmatic competence be taught? Second Language Teaching & Curriculum Center. Honolulu: University of Hawai.
9. K. Bardovi-Harlig, "Evaluating the empirical evidence: Grounds for instructions in Pragmatics", en Pragmatics and Language Teaching. Cambridge: CUP, 2001, Pp. 11-32.
10. S. Blum-Kulka, J. House, and G. Kasper, Cross-Cultural Pragmatics: Requests and Apologies. NJ: Ablex Publishing Corporation, 1989.

REFERENCES

1. Nikolaieva Yu. (2003) Zahalnoevropejski rekomendatsii z movnoi osvity: vyvchennia, vykladannia, otsiniuvannia. [Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment] Lenvit. 273. [in Ukrainian].
2. Makhinov V. (2014) Formuvannia inshomovnoi komunikatyvnoi kompetentnosti pry vyvchenni inozemnykh mov yak osnovy komunikatyvnoi kultury studentiv. [Framing of foreign language communicative competence in the study of foreign languages as the basis of students' communicative culture] Pedagogichni nauky: zbirnyk naukovykh prats. - Pedagogical Sciences: coll. of science papers, 16. 163-169. [in Ukrainian].
3. Palasiuk M. (2014) Formuvannia inshomovnoi komunikatyvnoi kompetentnosti u studentiv vyshchyykh tekhnichnykh zakladiv osvity. [Framing of foreign language communicative competence in the study of foreign languages as the basis of students' communicative culture] Liudynoznavchi studii. Seriiia «Pedagogika». - Humanities Studies. Series: 'Pedagogy', 29 (1). 144-154. [in Ukrainian].
4. Iatsyshyna N. (2017) Sutnist i struktura prahmatychnoi kompetentnosti maibutnykh perekkladachiv. [The essence and structure of pragmatic competence of future translators] Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka. - Spirituality of Personality: Methodology, Theory, and Practice, 6. 254-263. [in Ukrainian].
5. D. Cohen. (2010) "Coming to terms with pragmatics," en Teaching and Learning Pragmatics. Where Language and Culture meet. New York: Pearson Education Limited, Longman Applied Linguistics. 3-20.
6. G. Kasper and C. Röver. (2005) "Pragmatics in second language learning". Handbook of Research in Second Language Teaching and Learning. NJ: Erlbaum. 317-334.
7. G. Kasper and R. Schmidt. (1996) "Developmental issues in interlanguage pragmatics". Studies in Second Language Acquisition, 18. 149-169.
8. G. Kasper. (1997). Can pragmatic competence be taught? Second Language Teaching & Curriculum Center. Honolulu: University of Hawai.
9. K. Bardovi-Harlig. (2001) "Evaluating the empirical evidence: Grounds for instructions in Pragmatics". en Pragmatics and Language Teaching. Cambridge: CUP. 11-32.
10. S. Blum-Kulka, J. House, and G. Kasper. (1989) Cross-Cultural Pragmatics: Requests and Apologies. NJ: Ablex Publishing Corporation.

УДК 316.46:161.1(477+73)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-1-40>

Владислав БУЛИНІН,

orcid.org/0000-0003-4185-1349

аспірант кафедри освітології та інноваційної педагогіки

Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

(Харків, Україна) vbulynin.science@gmail.com

СУТЬ ПОНЯТТЯ ІДЕЙ ЛІДЕРСТВА ЯК НАУКОВОЇ КАТЕГОРІЇ США ТА УКРАЇНИ

Лідерство є однією з найважливіших тем, що розглядаються як у наукових колах, так і у практичній площині. У статті розглянуто сутність ідей лідерства як наукової категорії в контексті США та України. Досліджується, як культурні, соціальні та історичні фактори впливають на формування та сприйняття лідерства у двох різних країнах. Предметом цієї статті є аналіз суті поняття лідерства як наукової категорії у США та Україні з погляду різних гуманітарних наук – педагогіки, психології, соціології, політології.

У статті також розглянуто ключові аспекти лідерства, такі як харизма, трансформація, адаптивність. Особлива увага приділена порівнянню українських та американських моделей лідерства, що дозволяє виявити спільні риси та відмінності між ними. Це порівняння допомагає зрозуміти, як глобальні тенденції впливають на національні підходи до лідерства і як культурні особливості можуть модифікувати загальноприйняті концепції.

Аналізуються також практичні аспекти застосування лідерських ідей в освіті, соціології, науці, політиці та державному управлінні в обох країнах. Особливо підкреслюється роль лідерства в умовах кризових ситуацій, таких як економічні політичні зміни та соціальні трансформації, традиції демократичного врядування, наслідків пост-радянського спадку.

Основні висновки статті підкреслюють важливість інтеграції теоретичних знань і практичних навичок лідерства. Висвітлено необхідність міждисциплінарного підходу до вивчення лідерства, що включає психологічні, соціологічні, культурологічні та інші аспекти. Запропоновано перспективи подальших досліджень, які могли б поглибити розуміння цього багатогранного явища та його впливу на розвиток суспільства.

Таким чином, стаття робить вагомий внесок у розвиток теорії лідерства, порівнюючи підходи США та України, що сприяє більш глибокому розумінню ролі лідерства у сучасному світі.

Ключові слова: лідерство, лідер, наука, поняття, США, Україна.

Vladislav BULYNIN,

orcid.org/0000-0003-4185-1349

Graduate Student at the Department of Education and Innovative Pedagogy

H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

(Kharkiv, Ukraine) vbulynin.science@gmail.com

THE ESSENCE OF THE IDEA OF LEADERSHIP AS A SCIENTIFIC CATEGORY IN THE USA AND UKRAINE

Leadership is one of the most important topics considered both in academic circles and in practice. This article examines the essence of leadership as a scientific category in the context of the United States and Ukraine. It explores how cultural, social and historical factors influence the formation and perception of leadership in two different countries. This article analyses the essence of the concept of leadership as a scientific category in the United States and Ukraine from the perspective of various humanities – pedagogy, psychology, sociology, and political science.

The article also discusses key aspects of leadership, such as charisma, transformation, and adaptability. Particular attention is paid to the comparison of Ukrainian and American leadership models, which allows us to identify common features and differences between them. This comparison helps to understand how global trends influence national approaches to leadership and how cultural peculiarities can modify generally accepted concepts.

It also analyses the practical aspects of applying leadership ideas in education, sociology, science, politics and public administration in both countries. The role of leadership in crisis situations, such as economic and political changes and social transformations, traditions of democratic governance, and the consequences of the post-Soviet legacy are particularly emphasised.

The main conclusions of the article emphasise the importance of integrating theoretical knowledge and practical leadership skills. The necessity of an interdisciplinary approach to the study of leadership, including psychological, sociological, cultural and other aspects, is highlighted. Prospects for further research that could deepen the understanding of this multifaceted phenomenon and its impact on the development of society are suggested.

Thus, the article makes a significant contribution to the development of leadership theory by comparing the approaches of the United States and Ukraine, which contributes to a deeper understanding of the role of leadership in the modern world.

Key words: leadership, leader, science, concept, USA, Ukraine.

Постановка проблеми. Лідерство є однією з базових складових суспільства на сучасному етапі його розвитку, яке впливає на розбудову політики, економіки, соціальних відносин та інших галузей суспільного життя. Дослідження сутності поняття лідерства з позицій різних наукових дисциплін, таких як педагогіка, психологія, соціологія та політологія, дозволить з'ясувати різноманітні підходи та перспективи подальшого поглибленого вивчення поняття «лідерство» в США та Україні. Порівняльний аналіз дозволить виявити спільні та відмінні характеристики поняття «лідерство» в рамках різних наук між цими країнами. Загалом таке дослідження має велике значення і для теоретичної науки в якості систематизації існуючих поглядів, так і практики – для подальшого розвитку суспільства в умовах глобалізації

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Серед іноземних науковців проблематику категорії «лідерство» досліджували Дж. Шеннон, Б. Бас, Дж. Пейдж, А. Менегетті, К. Левін, Д. МакГрегор, Р. Даал, П. Друкер, В. Банк, Р. Стогділл, Г. Моска, К. Левін, Р. Блейк, В. Врум, Л. Селічмен, Дж. Бернс, Б. Аволіо, Дж. Дьюї, К. Лейвінгтон, В. Парето, Е. Хьюз, Дж. Коттер, Р. Такер, Р. Фішер та інші.

З вітчизняних дослідників варто виокремити Л. Карамушку, Н. Данилевич, С. Калашнікова, В. Михайличенко, Ю. Левенця, О. Сороку, Ф. Рудич, М. Кохан, Л. Пашко, О. Собчишин, Т. Титаренко, Г. Андрєєва, А. Рудську, Н. Горішну, С. Нестуля, В. Солдатенко, Г. Слозанську, О. Кузнецову та інших.

Водночас, варто зазначити, що у вітчизняній науковій літературі бракує комплексних дослідження, які б систематизували, аналізували та порівнювали погляди педагогіки, психології, соціології, політології на лідерство як наукову категорію в поглядах науковців з різних країн та континентів. Це, у свою чергу, і стало причиною, яка зумовила зазначений науковий пошук.

Мета статті: Вивчити та порівняти поняття лідерства з погляду педагогіки, психології, соціології та політології як у США, так і в Україні з метою виявлення спільних та відмінних аспектів розуміння цього явища в культурному, історичному та соціально-політичному контексті обох країн.

Завдання статті:

1. Провести огляд літератури щодо поняття лідерства в педагогіці, психології, соціології та політології.

2. Визначити ключові аспекти розуміння лідерства в американській та українській науці.

3. Сформуванати напрями майбутніх досліджень для подальшого розвитку теорії та практики лідерства в обох країнах.

Виклад основного матеріалу. Історія вивчення лідерства як наукової категорії датується трохи більше 120 років тому. Воно привернуло увагу багатьох науковців, які прагнули зрозуміти суспільство і його розвиток в непростий для світу час, коли роль лідерства значно виросла у зв'язку з процесами демократизації, публічності, глобалізації. Як зазначають дослідники, до кінця XIX ст. – початку XX ст. поняття «лідерство» розглядалося з точки зору політики й економіки, і лише потім отримало поширення в інших науках у 1930-х роках, після досліджень американських вчених – К. Левіна і його послідовників, які розширили розуміння поняття «лідерство» на інші сфери суспільного буття, виокремили три типи лідерства, які залишаються базою і для сучасних науковців (демократичний, автократичний та ліберальний) (Слюсаренко, 2016а). Це стало основою для подальших досліджень.

Наразі єдиного визначення для такого міждисциплінарного поняття, як «лідерство», немає, але варто звернути увагу на наступні:

– це вплив на групи людей, що спонукає їх на досягнення спільної мети (Дж. Террі) (Черкашин, 2016а);

– це міжособистісна взаємодія, що проявляється в певній ситуації за допомогою комунікаційного процесу і спрямована на досягнення специфічної мети або цілей (П. Друкер) (Палагнюк, 2022а);

– це міжособова взаємодія, що проявляється при конкретній ситуації за допомогою комунікаційного процесу і має на меті досягнення цілей (Р. Танненберг, Ф. Масалик та І. Вешлер) (Черкашин, 2016б);

– це взаємовідносини між лідером і членами групи, які чинять вплив один на одного і спільно прагнуть реальних змін і досягнення результатів, що відбивають загальну мету (Р.Л. Дафт) (Кожушко, 2020: 87-88);

– це партнерство, що має на увазі взаємну довіру між двома людьми, які працюють разом для досягнення загальних цілей (К. Бланшар), (Палагнюк, 2022б);

– це положення (статичний аспект) і процес впливу (динамічний аспект), в основі яких – прояв лідерських якостей особистості (Енциклопедії сучасної України) (Калашнікова С., Зоткін А., 2016);

– це процес психологічного впливу однієї людини на інших у їх спільній життєдіяльності, який здійснюється на основі сприйняття, наслідування, навіювання, розуміння один одного (Словник економічних термінів, Україна) (Слюсаренко, 2016б).

Категорія «лідерство» нерозривно пов'язано з поняттям «лідер», яке відображає характерні риси зазначеної категорії загалом – відповідальність, вміння керувати іншими та наявність ресурсів для реальних дій. Це відображено в роботах низки науковців, зокрема: за Р.М. Стогділлом, лідер – людина, яка береться за справу сама або розподіляє завдання між членами групи так, щоб кожен з них міг виявити ініціативу (Сергеєва та ін., 2015а), за Д. Дженкінсом – це людина, яка бачить конкретну мету та шляхи її досягнення, має досить сил і можливостей це зробити (Сергеєва та ін., 2015б).

Так як лідерство пронизує всі сфери життя суспільства, від політики до освіти, логічно, що це поняття опинилося в полі зору наукових розвідок низки дослідників з різних держав, зокрема – США. І з проголошенням Незалежності до таких досліджень активно долучилися вітчизняні вчені. Тому далі коротко розглянемо й порівняємо основні погляди на поняття «лідерство» в суспільних науках США та України.

Соціологія. Розглядає «лідерство» як важливу категорію для суспільних відносин, визнає основоположну роль для суспільних змін та соціального буття загалом. Для соціології лідер є своєрідним драйвером, координатором розвитку суспільства.

Класики американської соціологічної науки, зокрема Р. Бейлз, стверджують, що лідерство – це прийняття особливої ролі. На його думку, існують дві лідерських ролі, які значно відрізняються одна від одної: роль професіонала, яка призначена для розв'язання проблем і проявляється у пропозиціях, думках, що висловлюються лідером стосовно роботи, яка виконується; та роль «соціально-емоційного спеціаліста», пов'язана з розв'язанням проблем людських стосунків. Запорукою успіху діяльності групи є їх успішне поєднання (Слюсаренко, 2016с).

Сучасні американські науковці відзначають, що лідерство відіграє значну роль у створенні вищого ступеня буття людини (автор вживає висловлювання «стан розуму, яким є суспільство»), а лідери можуть служити символами моральної єдності суспільства, виражати цінності, які об'єднують народ (Larry F, 2023а). Також важливим є те, що лідери можуть спланувати та сформулювати цілі, які виведуть людей з їхніх дріб'язкових турбот, винесуть їх над конфлікти, які роздирають суспільство, і об'єднують їх у прагненні до цілей, гідних їхніх зусиль (Larry F, 2023б).

Сучасна українська соціологічна наука думка вбачає в лідерстві, з одного боку, соціальні відношення домінування і підкорення у групі, організації, суспільстві, що базуються на здатності

лідерів приймати рішення і здійснювати вплив, а з іншого – функції, які виконуються лідерами у групі, плануюча, координуюча і контролююча діяльність, що здійснюється вищими членами групи (Слюсаренко, 2016d). Українські вчені, зокрема О. Пономарьов, визнавали, що лідерство відіграє виключно важливу роль в процесах життєзабезпечення й розвитку суспільства та соціальних груп різного масштабу і призначення (Черкашин, 2016с).

Тобто, американські науковці більше акцентують увагу на професіоналізмі, символізмі, веденні людей лідером вперед та розвитку суспільства, а українські – на підпорядкуванні, контролі та здійсненні впливу. Можна припустити, що таке тяжіння до авторитарних характеристик є відлунням довгого тоталітарного минулого України, яке відобразилося на всіх сферах життя, включаючи бачення ролі лідера в суспільстві за зразком авторитаризму, а не демократії та лібералізму, як в США.

Психологія. Для цієї науки характерний підхід до лідерства як категорії, яка зумовлена наявністю низки психологічних якостей, що формують лідера як такого, що здатний вести за собою людей. Лідерство розглядається як своєрідна горизонтальна та двостороння взаємодія лідера та його аудиторії.

Американський класик психологічної науки О. Тід, яскравий прихильник теорії рис, відзначав, що лідерство зумовлюється особливими рисами лідера (емоційна витривалість, розуміння специфіки організації і напрямів її діяльності, ентузіазм, дружелюбність і прив'язаність, порядність), які є важливими для переконання аудиторії слідувати за ним (Сопівник, 2012: 106).

Його колега, А. Мітлош, підходила до категорії лідерства з позицій обдарованості – особливого поєднання якостей, умінь і психологічних особливостей особистості, які забезпечують вплив, успіх та провідні позиції в системі міжособистісних стосунків, ефективне управління групою, а також творчий підхід до вирішення соціальних проблем (Мітлош, 2007: 138).

Сучасні американські дослідники, зокрема, Г. Аморетті відзначають, що кожна людина при народженні може володіти більшою чи меншою мірою потенціалом бути лідером (Amoretti, 2022а). Цей потенціал може бути реалізований більшою чи меншою мірою залежно від середовища, в якому людина росте, і досвіду, який він або вона отримає протягом свого життя (Amoretti, 2022б).

С. Рейхер як представник нової хвилі психології лідерства, відзначає, що ефективні лідери повинні працювати над тим, щоб зрозуміти цінності та думки своїх послідовників, замість того,

щоб припускати абсолютну владу, щоб уможливити продуктивний діалог з послідовниками про те, що втілює та відстоює група, а отже, як вона має діяти (Reicher, 2007a). Також під керівництвом він має на увазі здатність формувати те, що послідовники насправді хочуть робити, а не акт примусу до виконання за допомогою винагород і покарань (Reicher, 2007b). Окремо він відзначає демократичність влади лідера – «зважаючи на те, що хороше керівництво залежить від співпраці та підтримки з боку учасників, ця нова психологія керівництва заперечує уявлення про те, що керівництво – це виключно процес, що йде зверху вниз».

Сучасні українські дослідники відзначають, що керівництво – це типова для лідера (керівника) система прийомів впливу на підлеглих; соціально-психологічний феномен, що належить до динамічних процесів у малій групі; поняття, що характеризує відношення домінування і підкорення у групі (Слюсаренко, 2016е).

Деякі науковці відзначають визначальну роль власного життєвого досвіду для керівництва. Зокрема, А. Черкашин, вважає важливою складовою керівництва наявність боротьби з несприятливими зовнішніми обставинами. Він зазначає, що лідери, які зростали в сім'ях з високим соціальним статусом, благополучним економічним та емоційним станом, відзначаються деякою соціальною інфантильністю, що проявляється у значно нижчій соціальній активності (Черкашин, 2016d).

Тобто, американські психологи визначають вагому роль при визначенні поняття «керівництво» рівності, співпраці для досягнення поставлених цілей, підтримки, а українські – з важливості впливу, домінування, частково ототожнюючи лідера та керівника. На нашу думку, це не є вірним, адже керівник може бути лідером лише формально, не маючи авторитету в аудиторії, а натомість неформальним, справжнім лідером, який буде вести за собою та здійснювати вплив, буде особа з набором низки психологічних характеристик. Водночас, і українські, і американські дослідники відзначають важливість власного досвіду лідера та наявність пройденого шляху боротьби з зовнішніми обставинами.

Політологія. Розглядає керівництво як основу для політики та політичного буття суспільства, взаємодії політичного керівництва держави з народом. Для політології вивчення керівництва пов'язане з питанням співвідношення демократичного суспільства та закономірностей його взаємодії з політичними партіями, бюрократією.

Класики американської науки відзначають, що категорія керівництва стала визначальною для ре-

лізації політики саме у ХХ столітті. Зокрема, для цього стали визначальними тенденції продуманої маніпуляції ірраціональністю політичним керівництвом через величезний владний потенціал масових комунікацій та поступове витіснення з політики аматора професійним політиком і державним службовцем (Macneil, 2005a).

Наприклад, М. Вебер розглядав керівництво з позицій джерела політичної влади, виділяючи традиційну, харизматичну та раціонально-законну легітимність (Кожем'якіна, 2021: 52).

А. Селігмен розглядав поняття «керівництво» у політиці через призму надзвичайного посилення влади політичних керівників у ХХ столітті, відзначав важливість досліджень в рамках традиційної демократичної теорії проблематики саме політичного керівництва, його характеристик успішності, «рецептів» популярності в суспільстві (Морарь, 2010: 182).

Також питання керівництва цікавило американських політиків як безпосередніх практиків як категорія взаємної синергетичної співпраці державного керівництва з народом. Зокрема, президент Д. Ейзенхауер зазначав, що керівництво – це мистецтво змусити когось іншого зробити те, що ти хочеш зробити, тому що він хоче це зробити (Карковська, 2019: 99).

Українські політологи, у свою чергу, розглядають керівництво не лише як набір неординарних якостей і здібностей лідера, а й особливий вид міжособистісних взаємин (С. Кузнєцова, А. Пахарев, М. Школяр), визначають його як категорію, вплив якої є цілеспрямованим і передбачуваним, характеризується тривалістю часу та динамічністю (Слюсаренко, 2016f). Також вітчизняні науковці відзначають велику роль розвитку суспільства при формуванні керівництва та зазначають, що принцип керівництва починає ефективно діяти в міру поступу організованості суспільства, а інститут керівництва яскраво проявляється у тоталітарно-авторитарних режимах влади (Кухта, Теплоухова, 1997а). Натомість, на їх думку, в режимах ліберальної демократії інститут керівництва заступається інститутом бюрократичного керівництва – тобто, панує тенденція до ототожнення лідера з керівником, що звичайно не відкидає появи неформальних, опозиційних лідерів так званого «тіньового» характеру (Кухта, Теплоухова, 1997b).

Тобто, американські дослідники розглядають поняття керівництва в тісному зв'язку з поняттями демократії, професійності, впливу медіа, а українські – як передбачувану категорію, яскраво представлену в авторитарно-тоталітарних режимах. На нашу думку, відсутність комплексних досліджень

важливості поняття лідерства та його механізмів функціонування в демократичному суспільстві пов'язано саме з відсутністю вікового досвіду життя суспільства, формування кількох поколінь лідерів в умовах демократії та громадянського суспільства в Україні.

Педагогіка. Розглядає категорію «лідерства» в контексті освіти і навчання, стосунків «викладач»-«учень», стратегічній ролі вчителя-лідера в житті дітей та суспільства загалом.

В американській педагогічній думці представлені такі підходи до лідерства:

– все починається з природного потягу – бажання служити, а завдання лідера полягає в досягненні загальних цілей через забезпечення добробуту послідовників і підлеглих (Р. Грінліф) (Бибик, 2021а). Статус лідера не дає особливих привілеїв, але наділяє відповідальністю, лідерство-служіння – це спроба стати краще, стати таким, аби інші з радістю слідували за вами (Бибик, 2021б).

– лідерство завжди спрямоване на вирішення питань змін, лідери залучають послідовників, пропонуючи змінити принаймні один аспект особистих обставин послідовників. Між лідером і керованим існує двосторонній зв'язок, і у певному сенсі можна стверджувати, що зміни є апіорною частиною лідерства (Н. МакНейл) (Macneill, 2005b).

У свою чергу, в українській педагогічній думці панують наступні підходи до лідерства:

– лідером є людина, яка веде за собою команду для досягнення спільної мети (О. Клочко) (Савченко, 2023а);

– лідером є особистість, яка має розвинені комунікативні здібності, здатність ефективно впливати на інших з метою співпраці в команді (С. Гармаш) (Савченко, 2023б);

– лідер є особистістю з потенціалом, який цінний для групи і завдяки якому вона може впливати на інших людей (Н. Мараховська) (Мараховська, 2009: 10);

– лідерство є здатністю пробуджувати мрії людей, це можливість впливати на людей і спрямовувати їхню діяльність на досягнення командних, організаційних чи корпоративних цілей (Л. Сергєєва) (Савченко, 2023с);

– лідер, передусім слуга, що хоче бути корисним суспільству і ставить інтереси спільноти вище від власних, а лідерство – це практична філософія людей, які обирають спочатку служіння і лише потім – лідерство як ще один спосіб служіння (Д. Волківська) (Бибик, 2021с).

Тобто, американські педагоги визначають лідерство через взаємодію і служіння, а українські – спрямування, вміння вести вперед за собою та здійснення впливу. Водночас, в Україні теж розпочалися дослідження лідерства з позицій служіння та відмови від власних інтересів.

Різниця контекстів підходів науковців США та України. Загалом роботи дослідників обох держав переважною більшістю наук рухаються в одному напрямі при визначенні поняття лідерства, як було детальніше зазначено вище, але є певні відмінності.

На нашу думку, це пов'язано з історичним контекстом проведення досліджень (історія незалежності України є значно коротшою, ніж у США), політичним (період тоталітаризму не давав змоги вивчати лідерство комплексно і незалежно), суспільним (через тривалий період тоталітарного минулого в українському суспільстві продовжується формування демократичних інституцій та інститутів громадянського суспільства, які є предметом вивчення дослідників).

Напрями подальших наукових розвідок. На нашу думку, актуальними є подальші дослідження лідерства в контексті глобальних суспільно-політичних трансформацій, впливу війни на трансформацію поняття «лідерство» в Україні та світі.

Висновок. Отже, можна зробити висновок, що лідерство стало предметом активних наукових розвідок в США з початку ХХ сторіччя, а в Україні – з проголошення незалежності.

Визначальними засадами для міждисциплінарного розуміння поняття «лідерство» є визнання важливості набору психологічних характеристик лідера, наявність власного життєвого досвіду з подолання об'єктивних проблем, готовність до служіння та визначення суспільних інтересів вище власних, побудова двосторонніх зв'язків з аудиторією, налагодження демократичного стилю спілкування та побудови спільної роботи задля досягнення суспільно значущих цілей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Слюсаренко О. О. Поняття «лідер» і «лідерство» в сучасній науковій літературі. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «педагогіка. соціальна робота»*. 2016. Вип. 2 (39). С. 244-246.
2. Черкашин А. Дефініція лідерства у працях вітчизняних учених. *Право і Безпека*. 2016. № 4. С. 157-161.
3. Палагнюк Ю., Файчук О. Соціальна робота в умовах сучасних викликів: досвід і перспективи розвитку: колективна монографія. Миколаїв: Вид-во Ємельянова Т. В., 2022. 511 с.
4. Кожушко Л. Ф. Лідерство як передумова ефективної системи менеджменту організації. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Економічні науки*. 2020. Вип. 4. С. 85-95.

5. Калашникова С., Зоткін А. Лідерство: Енциклопедія Сучасної України / Редкол.: І. Дзюба, А. Жуковський, М. Железняк [та ін.]. НАН України, НТШ. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. 2016. [електронний ресурс]. Режим доступу : <https://esu.com.ua/article-55444> (дата звернення: 20.05.2024).
6. Сергеева Л., Кондратьєва В., Хромей М. Лідерство: навч. посібн. /за наук. ред. Л. Сергеевої. Івано-Франківськ: «Лілея НВ». 2015. 296 с.
7. Larry F. Ross. Sociology of Leadership: Why is Self-Leadership so Hard? 2023. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/sociology-leadership-why-self-leadership-so-hard-dr-larry-f-ross/> (accessed 20.05.2024).
8. Сопівник Р. Ретроспективний аналіз основних теорій лідерства. *Вісник Національного університету оборони України*. 2012. Вип. 4. С. 104-109.
9. Мітлош А. В. Психологічні особливості творчої діяльності лідера. Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості та обдарованості: зб. наук. пр. / за ред. В. О. Моляко. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. 2007. С. 137-142.
10. Amoretti G. Leader and Leadership from a psychological perspective. *Geopolitical Social Security and Freedom Journal*. 2022. 5(1):99-106. URL: https://www.researchgate.net/publication/364598185_Leader_and_Leadership_from_a_psychological_perspective (accessed 20.05.2024).
11. Reicher S. The New Psychology of Leadership. *SA Mind*. 2007. Vol. 18, № 4, p. 22. URL: <https://www.scientificamerican.com/article/the-new-psychology-of-leadership-2007-08/> (accessed 20.05.2024).
12. Macneill N. Pedagogic Leadership: Refocusing on Learning and Teaching. *IEJLL: International Electronic Journal for Leadership in Learning*. 2005. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ985373.pdf> (accessed 20.05.2024).
13. Кожем'якіна О. М. Міфоаналітична концептуалізація лідерства в соціології уяви Ж. Дюрана. *Укр. соціум*. 2021. № 1. С. 49-59.
14. Морарь М. Політичне лідерство: проблеми теорії та методології. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2010. Вип. 1. С. 177-190.
15. Карковська В. Я. Сучасне лідерство: особливості, вимоги, проблеми та помилки. *Держава та регіони. Серія : Економіка та підприємництво*. 2019. № 5. С. 98-102.
16. Кухта Б., Теплоухова Н. Політичні еліти і лідери. Львів: Кальварія, 1997. 224 с.
17. Бибиц Д. Становлення феномену соціального лідерства у науковому просторі соціальної роботи. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціальна робота*. 2021. № 1 (7). С. 14-18.
18. Савченко Л. Розвиток ціннісних аспектів педагогічного лідерства у закладах загальної середньої освіти засобами проєктної діяльності. *Український Педагогічний журнал*. 2023. Вип.2. С. 156-161.
19. Мараховська Н. В. Педагогічні умови формування лідерських якостей майбутніх учителів у процесі навчання дисциплін гуманітарного циклу: автореф. дис... канд. пед. наук: спеціальність 13.00.04. Харків. 2009. 21 с.

REFERENCES

1. Slyusarenko O. O. (2016) Poniattia «lider» i «liderstvo» v suchasni naukovi literaturi. [Concepts of «leader» and «leadership» in modern scientific literature] *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*. Serii: «pedagogika, sotsialna robota» – Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: «pedagogy, social work», 2 (39). 244-246. [in Ukrainian].
2. Cherkashin A. (2016) Definiitsia liderstva u pratsiakh vitchyznianskykh uchenykh [Definition of leadership in the works of domestic scientists] *Pravo i Bezpeka – Law and Security*, 4. 157-161. [in Ukrainian].
3. Palahniuk Yu., Faichuk O. (2022) Sotsialna robota v umovakh suchasnykh vyklykiv: dosvid i perspektyvy rozvytku [Social work in the minds of current conversations: evidence and prospects for development: collective monograph] / Col. auto; for zag. ed. prof. Yu. Palagnyuk, associate professor O. Faychuk. Mikolaiv: View: Emelyanova T.V., 511 [in Ukrainian].
4. Kozhushko L. F. (2020) Liderstvo yak peredumova efektyvnoi systemy menedzhmentu orhanizatsii [Leadership as a change of mind for an effective management system of an organization] *Visnyk Natsionalnoho universytetu vodnoho hospodarstva ta pryrodokorystuvannia. Ekonomichni nauky – Bulletin of the National University of Water State and Nature Conservation. Economic sciences*. 4. 85-95. [in Ukrainian].
5. Kalashnikova S., Zotkin A. (2016) Liderstvo [Leadership] *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy NAN Ukrainy, NTSh – Encyclopedia of Ukraine NAS of Ukraine, NTS / Editorial Board: I. Dzyuba, A. Zhukovsky, M. Zheleznyak [ta in.]*. K.: Institute of Encyclopedic Research of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian]. URL: [//esu.com.ua/article-55444](https://esu.com.ua/article-55444)
6. Sergeeva L., Kondratieva V., Khromey M. (2015) Liderstvo: navch. posibn. [Leadership: study guide] / za nauk. red. L. Serheievoi – for sciences. ed. L. Sergeeva. Ivano-Frankivsk: “Lileya NV”. 296 [in Ukrainian].
7. Larry F. Ross. (2023) Sociology of Leadership: Why is Self-Leadership so Hard? / Dr. Larry F. Ross. [in English]. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/sociology-leadership-why-self-leadership-so-hard-dr-larry-f-ross/>
8. Sopivnik R. (2012) Retrospektyvnyi analiz osnovnykh teorii liderstva [Retrospective analysis of the main theories of leadership] *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy – Bulletin of the National Defense University of Ukraine*, 4. 104-109. [in Ukrainian].
9. Mitlosh A. V. (2007) Psykholohichni osoblyvosti tvorchoi diialnosti lidera [Psychological features of the creative activity of a leader] *Aktualni problemy psykholohii: Problemy psykholohii tvorchosti ta obdarovanosti: zb. nauk. pr. – Current problems of psychology: Problems of psychology of creativity and talent: collection of scientific papers / za red. V. O. Moliako – per ed. V. O. Molyako. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka*. 2007. – Zhytomyr: Publishing house of Zhytomyr Ivan Franko University. 137-142. [in Ukrainian].

10. Amoretti G. (2022) Leader and Leadership from a psychological perspective. *Geopolitical Social Security and Freedom Journal*, 5(1):99-106. [in English]. URL: https://www.researchgate.net/publication/364598185_Leader_and_Leadership_from_a_psychological_perspective
11. Reicher S. (2007) The New Psychology of Leadership. *SA Mind*, Vol. 18 № 4. 22. [in English]. URL: <https://www.scientificamerican.com/article/the-new-psychology-of-leadership-2007-08/>
12. Macneill N. (2005) Pedagogic Leadership: Refocusing on Learning and Teaching. *IEJLL: International Electronic Journal for Leadership in Learning*. [in English]. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ985373.pdf>
13. Kozhem'yakina O. M. (2021) Mifoanalytichna kontseptualizatsiia liderstva v sotsiologii uiavy Zh. Diurana [Mythoanalytical conceptualization of leadership in sociology by J. Durand] *Ukr. sotsium – Ukr. society*, №1. 49-59 [in Ukrainian].
14. Morar M. (2010) Politychne liderstvo: problemy teorii ta metodologii [Political leadership: problems of theory and methodology] *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy – Scientific notes to the Institute of Political and Ethnic Research. I. F. Kuras NAS of Ukraine*, 1. 177-190. [in Ukrainian].
15. Karkovska V. (2019) Suchasne liderstvo: osoblyvosti, vymohy, problemy ta pomylky [Such leadership: specialties, advantages, problems and mercy] *Derzhava ta rehiony. Seriya : Ekonomika ta pidpriemnytstvo. – State and region. Series: Economics and entrepreneurship*, 5. 98-102. [in Ukrainian].
16. Kukhta B., Teploukhova N. (1997) Politychni elity i lidery [Political elites and leaders]. Lviv: Kalvariya. 224 [in Ukrainian].
17. Bibik D. (2021) Stanovlennia fenomenu sotsialnoho liderstva u naukovomu prostori sotsialnoi roboty [Formation of the phenomenon of social leadership in the scientific field of social work] *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Sotsialna robota – Bulletin of the Kiev National University named after Taras Shevchenko. Social work*, 1(7). 14-18 [in Ukrainian].
18. Savchenko L. (2023) Rozvytok tsinnisnykh aspektiv pedahohichnoho liderstva u zakladakh zahalnoi serednoi osvity zasobamy proiektnoi diialnosti [Development of valuable aspects of pedagogical leadership in secondary education through the methods of project activity] *Ukrainskyi Pedahohichniy zhurnal – Ukrainian Pedagogical Journal*, 2. 156-161. [in Ukrainian].
19. Marakhovska N.V. (2009) Pedahohichni umovy formuvannia liderskykh yakosti maibutnikh uchyteliv u protsesi navchannia dystsyplin humanitarnoho tsykladu [Pedagogical minds formation of leadership skills of future teachers in the process of learning disciplines of the humanities cycle]: dis... Phd: 13.00.04. 21. [in Ukrainian].

УДК 378.4: 398(477)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-1-41>**Олена ГОРДІЄНКО,***orcid.org/0000-003-3384-3656**кандидат педагогічних наук, доцент,**доцент кафедри початкової освіти та культури фахової мови**Житомирського державного університету імені Івана Франка**(Житомир, Україна) YELENA_G@i.ua*

ІСТОРИЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ УСНОЇ НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ ЯК СКЛАДОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ДО ГУРТКОВОЇ РОБОТИ

Важливі завдання, поставлені перед сучасною освітою, вимагають нових підходів до гурткової роботи, у яку варто залучити усну народну творчість. Проблема вивчення творів усної народної творчості є досить актуальною та недостатньо вивченою, зокрема в історичному аспекті. Вона набуває особливої актуальності у зв'язку з розглядом проблеми всебічного розвитку особистості, зокрема, в новій українській школі. Мета статті – аналітичний огляд, синтез та узагальнення проблеми вивчення фольклору в історичному аспекті, що є особливо актуальним для сучасної методики у контексті підготовки вчителя до гурткової роботи. Адже вивчення та творче переосмислення ідей мислителів минулого може виступити одним із джерел для духовного відродження України. Основні завдання: аналітичний огляд, синтез, теоретичне узагальнення проблеми історичного контексту вивчення фольклору, що актуально для опанування методики його використання студентами – майбутніми педагогами у процесі проведення гурткової роботи. У процесі виконання поставлених завдань використовувалися теоретичні методи дослідження: аналіз і синтез історичних і методичних джерел із проблеми дослідження; метод теоретичного прогнозування для визначення об'єкта, предмета, мети і завдань дослідження. Наукова новизна: вперше детально проаналізовано та узагальнено вивчення усної народної творчості в історичному аспекті. Практична значимість: коротко узагальнено отримані результати, рекомендовано впровадити у навчальний процес підготовки майбутніх педагогів матеріали з історії вивчення фольклору в Україні. Матеріали статті можуть бути використані для вдосконалення методики вивчення фольклору як складової системи підготовки майбутніх спеціалістів гуманітарного та мистецького профілів. Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Зокрема, потребує подальших досліджень проблема підготовки студентів – майбутніх учителів гуманітарних спеціальностей до проведення аналізу творів усної народної творчості.

Ключові слова: історичний аспект вивчення фольклору, усна народна творчість, фольклористика, аналітичний огляд, позакласна робота, студенти – майбутні педагоги.

Olena HORDIENKO,*orcid.org/0000-003-3384-3656**Candidate of Pedagogical Sciences,**Associate Professor at the Department of Primary Education and Culture of Professional Speech**Zhytomyr Ivan Franco State University**(Zhytomyr, Ukraine) YELENA_G@i.ua*

HISTORICAL BASICS OF THE PROBLEM OF STUDYING ORAL FOLK CREATIVITY AS A COMPONENT TRAINING OF FUTURE TEACHERS FOR GROUP WORK

Important tasks set before modern education require new approaches to group work, in which oral folk creativity should be involved. The problem of studying works of oral folk creativity is quite relevant and insufficiently studied, in particular in the historical aspect. It becomes especially relevant in connection with the consideration of the problem of comprehensive personality development, in particular, in the new Ukrainian school. The purpose of the article is an analytical review, synthesis and generalization of the problem of studying folklore in a historical aspect, which is especially relevant for modern methods in the context of teacher training for group work. After all, the study and creative rethinking of the ideas of the thinkers of the past can be one of the sources for the spiritual revival of Ukraine. The main tasks: analytical review, synthesis, theoretical generalization of the problem of the historical context of the study of folklore, which is relevant for mastering the methodology of its use by students – future teachers in the process of group work. Theoretical research methods were used in the process of performing the assigned tasks: analysis and synthesis of historical and methodical sources from the research problem; the method of theoretical forecasting for determining the object, subject, goal and tasks of research. Scientific novelty: for the first time, the study of oral folk art in a historical

aspect has been analyzed in detail and summarized. Practical significance: the obtained results are briefly summarized, it is recommended to introduce materials from the history of studying folklore in Ukraine into the educational process of training future teachers. The materials of the article can be used to improve the methodology of studying folklore as a component of the system of training future specialists in humanitarian and artistic profiles. The conducted research does not cover all aspects of the problem. In particular, the problem of training students – future teachers of humanities majors to analyze works of oral folk art – requires further research.

Key words: *historical aspect of studying folklore, oral folk art, folkloristics, analytical review, extracurricular work, students – future teachers.*

Постановка проблеми. У сучасній педагогіці у зв'язку з реформою системи освіти одним із основних завдань надалі залишається сприяння розвитку соціально-культурної та громадянської компетентності особистості. Можливість реалізації цього завдання забезпечує, зокрема позакласна робота, зокрема, гурткова, де належне місце може відводитися усній народній творчості. І хоча багато фольклорних творів сприймаються сучасним читачем не зовсім як високий вид мистецтва, це не заважає глибині сприйняття їх змісту та образів, ідейно-тематичної своєрідності. Останнім часом, знявши з очей шори примітивного матеріалізму, ми з величким смутком згадуємо усну народну творчість, що відкривала таємниці сенсу людського буття. У фольклорних творах знаходимо відгомін давніх уявлень про виникнення і устрій світу, вони створювались у давнину в контексті міфологічного мислення, що втілювалось у певних традиційних ритуалах. Таким чином, здобутки українського народу, зокрема, фольклорні твори, що мають високий рівень виховного потенціалу та сприяють забезпеченню освітніх цілей, не втрачають своєї актуальності.

Аналіз досліджень. Об'єктом сучасних психолого-педагогічних досліджень залишається професійна підготовка та удосконалення технологій навчання майбутнього педагога (А. Алексюк, В. Бондар, С. Гончаренко, М. Євтух, І. Зязюн, О. Пехота, І. Підласий, О. Савченко та ін.); шляхи інтенсифікації професійної підготовки майбутніх педагогів (Н. Гузій, І. Гуткіна, П. Щербань та ін.). Проблема вивчення творів усної народної творчості не є новою, їх розглядають в контексті морально-естетичного та творчого виховання дітей у процесі їх навчальної діяльності та дозвілля. Вагомий внесок у вивчення цієї проблеми зроблений В. Кучинським, М. Лановик. Усе це свідчить про важливість означених проблем, про постійний інтерес науковців до них (Борисенко, 2004). Слід зазначити, що проблема теоретичних основ вивчення фольклору студентами – майбутніми педагогами у процесі їх підготовки до гурткової роботи, зокрема, вивчення історії збирання фольклорних творів є недостатньо вивченою.

Мета статті – аналітичний огляд, синтез та узагальнення проблеми вивчення фольклору в істо-

ричному аспекті, що є особливо актуальним для сучасної методики у контексті підготовки педагога до гурткової роботи як засобу вдосконалення його педагогічної компетенції. Адже вивчення та творче переосмислення ідей мислителів минулого може виступити одним із джерел для духовного відродження України. Матеріали статті можуть бути використані для вдосконалення методики вивчення фольклору як складової системи підготовки майбутніх спеціалістів гуманітарного та мистецького профілів.

Виклад основного матеріалу. Становленню української фольклористики передував етап збору та запису народної поезії, створення перших рукописних збірників фольклору, творчого його використання в літературі.

Першим збирачем фольклору був притаманний стихійний інтерес до усної народної творчості, про що свідчать розмаїті рукописні пісенники, збірники прислів'їв, приказок тощо. Водночас намітилось прагнення систематизувати матеріал, розібратися в потоці рукописної літератури і встановити критерії відбору та оцінки. Першим етапом цього процесу є вивід фольклору зі статусу належності виключно до соціальних низів і визнання його художньо-естетичної цінності нарівні з авторською літературою. Інший крок – свідоме збирання, дослідження та публікація цих безцінних перлин усної словесності.

Першим у збиранні українських народних пісень став відомий фольклорист, етнограф, археолог Зоріан Доленга-Ходаковський, який у 1841–1919 рр. на території Галичини, Волині, Поділля, Придніпрянщини і Полісся записав більше двох тисяч пісень, що пізніше були видрукувані частково М. Максимовичем, О. Бодяньським і лише у 1974 році вперше у повному обсязі побачили світ (Українські народні пісні, 1974: 25).

З. Ходаковський розглядав усну народну поезію у зв'язку з трудовим процесом, вважаючи справжнім її творцем сільський люд, який вже давно не має волі. Саме в трудовому середовищі Ходаковський бачив «клас людей, міцна рука яких обробляє наші поля і захищає державу» (Піонер слов'янської фольклористики, 1974: 10). На відміну від його попередників і багатьох сучасни-

ків, які вважали народну культуру лише залишками старовини, Ходаковський в народній поезії бачив відображення не тільки далекого минулого народу, але і його сучасного життя, його дум та прагнень. Багате пісенне зібрання Ходаковського мало виняткове пізнавальне значення для письменників, що зверталися до зображення української дійсності XVII – XVIII ст.

Серед друкованих жанрів українського фольклору, представлених у літературі, були українські думи в збірці М. Цертелєва 1819 року. Хоча упорядник ще не називає їх думами, але усвідомлює як національну епіку, порівнює з «Іліадою» і «Одіссеєю». Ця праця містила дев'ять сюжетів дум різних історичних нашарувань (про турецько-татарські напади на Україну, про визвольну війну 1648–1654 рр. та сімейно-побутові зразки). У передмові до збірника упорядник дав високу оцінку українському фольклору і вказав на його поетичну красу, на змалювання духу народу, звичаїв тощо. Збірку вирізняє любов до українського народу, його усної поезії, кобзарів (Цертелєв, 2015).

Значний крок у розвитку української фольклористики зробив Михайло Максимович, який видав три народнопоетичні збірники – «Малоросійські пісні» (1827), «Українські народні пісні» (1834), «Збірник українських пісень» (1849). Увесь матеріал він поділив на дві великі групи – оповіді про особисте, домашнє життя (тобто жіночі) та пісні, пов'язані з суспільними подіями, війнами, від'їздом на чужину, смертю козаків. У передмові до першого збірника фольклорист підкреслював тісний зв'язок творчості народу з його життям, побутом та історією, народність фольклору. Він вважав, що письменник у літературі найперше має слідувати фольклору, а не іноземним зразкам, прагнув розкрити справжню красу і цінність народної поезії, яка з особливою повнотою відбиває світоглядні позиції народу (Максимович, 2002).

У 1839–1840 роках вийшов збірник Жеготи Паулі «Пісні люду руського», а дещо пізніше – чотиритомне фольклорне видання О. Кольберга «Покуття» (Паулі Жигота Ігнацій, 1982). Це надзвичайно цінні видання польських фольклористів про життя, побут, сімейні стосунки, виховання дітей, обряди, звичаї західної України. І хоч джерела видані латиною, їхнє пізнавальне та виховне значення безцінне.

1837 року М. Шашкевичем, Я. Головацьким, І. Вагилевичем було видано фольклорно-літературний альманах «Руська трійця», у якому спростовувалось неправильне, ненаукове тлумачення української мови як діалекту польської. У збірнику добре висвітлено життя та творчість

народу, його історичне минуле, традиції, події з метою відродити культурне життя в Галичині на народних основах. Автори звернулися до народної поезії як до першооснови і джерела культурного відродження. Збірка містила 52 фольклорні твори, а в передмові високо оцінювалась народна словесність для повсякденного життя народу, його культурного розвитку та соціальної боротьби. Я. Головацький, М. Шашкевич, І. Вагилевич організували велику сітку збирачів фольклору на території Галичини та Закарпаття, зібрали надзвичайно цінні записи, які побачили світ у Львові в 1846–1847 роках в альманасі «Вінок русинам на обжинки» (Руська трійця, 2007: 361).

Виняткове місце в історії української фольклористики належить Тарасу Шевченкові. У розумінні Кобзаря народна творчість – це правдиве високопоетичне відображення життя трудового люду. Особливий інтерес виявив він до народної історичної поезії, вбачаючи в ній відгомін визвольної боротьби, доказ сили і волелюбного духу народу. Серед записів Шевченка важливе місце посідають пісні про соціальну несправедливість, селянські повстання та героїв-месників – Микиту Швачку, Івана Бондаренка, Устима Кармелюка та ін. Як до традиційної, так і до сучасної йому народної поезії Шевченко підходив із соціальних позицій. Про це свідчать його записи антипанських пісень, оповідань, переказів, серед яких є багато новотворів. Він захоплюється сім'ями трударів, у яких панують тепло та щирість у взаєминах, а саме родинні стосунки відіграють вирішальну роль у вихованні молоді. Прикладом може послужити ліричний вірш «Садок вишневий коло хати», який став народною піснею.

Продовжувачем традицій Т. Шевченка стала Марко Вовчок. Особливо щедро вона використовувала фольклорні мотиви щодо соціальних контрастів сільського життя («Кармелюк», «Лимєрівна», «Дев'ять братів і десята сестриця Галя» та ін.). Часто зверталася письменниця до фольклорних прийомів типізації (твори циклу «Народні оповідання»).

Поезія та збирацька діяльність великого Кобзаря мала великий вплив на передову молодь, для якої фольклор був не тільки матеріалом для духовної історії народу, але передусім джерелом для пізнання становища народу і для висновків про його потреби і прагнення. Тут слід назвати А. Свидницького (Сіваченко, 1962).

Плідно використовував фольклорні джерела у літературній творчості Юрій Федькович – буковинський соловей. Він почав поетичну діяльність як народний співець, що складав солдатські пісні,

які співались і поширювались його товаришами – жовнірами. Ю. Федьковичу належить чимало записів пісень про народних месників – опришків. Один з його рукописних збірників «Найкращі співанки руського народу на Буковині» – зберігається й досі в архіві І. Франка. Ю. Федькович, що знав музичну грамоту, записував окремі пісні з мелодіями. Чимало своїх фольклорних записів опублікував він у збірниках Я. Головацького, Г. Купчанка, М. Драгоманова, а також у власних виданнях співаників і читанок.

У 1854 році Амвросій Метлинський видає збірник «Народні північноруські пісні», до якого увійшли родинно-обрядові, календарно-обрядові, суспільно-побутові, жартівливі й історичні пісні та думи. Народну поезію упорядник називає найчистішим джерелом, яке допоможе письменникам створити єдину літературну мову. Творчий процес йому уявляється як синтез талановитих творців та носіїв народної поезії. Тут уперше подано цікаву паспортизацію пісень і багато нових записів ліричних творів (Метлинський Амвросій Лук'янович, 2013).

У 1864 році виявилось оригінальне видання народних прислів'їв та приказок – збірка «Українські приказки, прислів'я і таке інше» О. В. Марковича, куди увійшло понад 14000 прислів'їв і 500 загадок. У них розкриваються трудові навички людини, і зразки народних вірувань, спостереження над природою, заклинань, замовлянь, що втрачали свій початковий зміст, бо були успадковані з різних видів словесного мистецтва – пісень, казок, анекдотів, що перейшли в прислів'я. Є чимало зразків про сім'ю та побут, про ставлення батьків до дітей, про виховання. Однак більшість прислів'їв та приказок пов'язані з безпосереднім соціально-історичним досвідом народу. До недоліків збірника варто віднести суб'єктивно-тематичний принцип упорядкування, що дуже ускладнював його використання (Україномовна книга, 2003).

Українську народну творчість досліджував у своїх працях Олександр Потебня. У своїх працях вчений обґрунтував думку про реалістичну основу художніх образів та символів у фольклорі, по-новому розробляє принципи класифікації пісень за характером мелодії, ритміки та поетичних образів, обстоював необхідність дослідження пісень в єдності слова та мелодії (Дмитренко, 2019).

Велика роль у розвитку української народної пісенності належить Миколі Лисенку, який записав сотні народних пісень з мелодіями, видав 7 випусків «Збірника українських пісень» (1868–1907) по 40 пісень у кожному, збірник «Українські обрядові пісні», збірники танків та веснянок «Молодощі» та ін. Він один із перших

став досліджувати мелодії народних дум та пісень і вважав, що народна музика залежить від соціальних умов життя. Він виступав проти міграції сюжетів пісень і відстоював національну самобутність української народної пісенності. Лисенко теоретично обґрунтував стиль народних пісень і дослідив репертуар їх окремих видатних носіїв (Балуєк, 2022).

Михайло Драгоманов також багато зробив у збиранні та дослідженні української усної словесності, яку вважав вдячним матеріалом для пізнання суспільно-економічного життя, дум і поглядів народу. Увесь фольклорний матеріал вчений поділив на дві групи: що відображає національне народне життя, світогляд, побут, історію, і такий, що є запозиченим, мандрівним. До першої групи він відносив народну пісенність (крім балад), до других – казки, притчі, легенди, балади, байки тощо. Першу групу вчений досліджував у тісному зв'язку з історією, економічним життям народу, другу – на основі історико-порівняльного методу, слідкуючи за варіюванням та міграцією їх сюжетів. У другій групі вчений досліджував переважно прозу (Ясь, 2012).

Найбільший внесок у розвиток української фольклористики зробив Іван Франко. Свої погляди на народну творчість він виразив у праці «Студії над українськими народними піснями». Народні здобутки він розцінював як духовне надбання народу, як своєрідне художнє відображення суспільно-економічних умов його життя в певну епоху. Народну поезію Франко визначав як глибоко реалістичну творчість, дослідження якої неможливе у відриві від тих умов життя народу, на ґрунті яких вона виникла і які зобразила. У своїх фольклористичних працях він відзначив соціальне спрямування, високу гуманність і реалізм кращих творів народної поезії. Погляди Франка на українську народну поезію яскраво характеризують його як передового діяча науки. Високо цінував І. Франко народну поезію, від якої віяло творчою енергією, педагогічним розумом і вмінням трудящих (Сокіл, 2008: 260).

Збагатив українську фольклористику й український письменник Панас Мирний. Він звертав увагу на соціально-викривальні фольклорні твори. Чимало записів Мирного друкувалося у збірниках І. Рудченка, але ще велика їх кількість зберігається в рукописному архіві письменника. Мирний глибоко проникнув у суть народних прислів'їв і приказок, був переконаний, що в прислів'ях і приказках трудящі втілили свою вікову мудрість і соціальний досвід. Художні твори Панаса Мирного, зокрема драма «Лимерівна», оповідання «Казка про Правду і Кривду» тощо, свідчать, що

письменник широко використовував народні пісні і казки з виховним аспектом.

Значний внесок у теорію музичної фольклористики зробив Філарет Колесса. Йому належать такі важливі дослідження, як «Ритміка українських народних пісень» (1907), двотомне видання «Мелодії українських народних дум» (1910, 1913), навчальний посібник «Українська усна словесність» та ін. Його праці в галузі музичної фольклористики здобули світове визнання (Грица, 1991: 55).

Аналіз його творчої спадщини Бориса Грінченка засвідчує, що він також розвинув українську фольклористику, вважав, що зразки народної творчості мали певне соціальне спрямування: «Щоб лиха не знати, треба своїм плугом на своїй ниві орати», «На чужу працю ласий не будь» та ін. Уперше в підручнику «Рідне слово» Б. Грінченка надавалися різноманітні жанри українського фольклору, після кожного уроку пропонувалися завдання, за якими виступав основний принцип вивчення народної творчості. Про роль фольклорних розвідок Б. Грінченка для розвитку освіти, для реалізації концепцій народної школи, про необхідність ознайомлення учнів із діяльністю дослідника фольклору рідного краю, йдеться у публікаціях Ю. Єненка, О. Немкович, В. Погребенника, А. Погрібного та ін.

Михайло Коцюбинський був добре обізнаний з українським фольклором та фольклористикою, сам збирав і був організатором масового збирання усної поезії. Частина його матеріалів була передана у збірники Б. Грінченка, Д. Яворницького, П. Чубинського. Коцюбинський, живучи в Карпатах серед гуцулів, записав чимало повір'їв, звичаїв, обрядів гуцулів, використавши їх пізніше у «Тінях забутих предків». Особливо його цікавили фольклорні зразки, що стали основою його оповідань, зокрема, «Цвіт яблуні» тощо.

Велику роботу у збиранні народної пісенності провела Леся Українка. У 1908–1910 роках вона доклала чимало зусиль, щоб записати на фонограф мелодії українських народних дум, залучивши до цього фольклориста Ф. Колессу, знавця кобзарства О. Сластіона та музикознавця К. Квітку. Зібраний матеріал був опрацьований Ф. Колесою і виданий у Львові у двох томах. Леся Українка широко використовувала усну народну поезію у своїй літературній творчості. Один із найкращих її творів «Лісова пісня» (1911) написаний на матеріалі народної творчості. В піснях про волю та в сатиричних творах початку XIX століття вона широко використовувала робітничий фольклор.

Велику роботу з видання українського фольклору провів Михайло Грушевський. У своїй праці «Історія української літератури» він торкнувся

різних видів звичаєво-обрядової поезії. Дослідник підкреслив світоглядні основи художньої творчості, визначив безперервність і спадкоємність народнопоетичної традиції, оцінив колективну усну поезію як високохудожнє, життєствердне мистецтво, охарактеризував живучість обрядової поезії як наслідок її нерозривного зв'язку з конкретною культурно-історичною і трудовою практикою мас. Автор виокремив різні історичні етапи розвитку української звичаєво-обрядової поезії, дав характеристику окремим жанровим формам, відзначив особливості художньої структури, ритміки, образності, стилю кожної форми, її виховний та пізнавальний характер.

Очолити у Львові в 1892 році наукове Товариство імені Шевченка, він у 1895 році редагував перші два томи «Етнографічного збірника». Чимало зусиль він доклав для видання матеріалів «Української етнології» (1899). Грушевський розробив концепцію вивчення народної словесності. Він вважає, що українська художня література складається з двох компонентів – усної словесності і писемної словесності. Цю теорію він запропонував у роботі «Історія української літератури». Саме він починає історію української літератури з її прасових – фольклору, з'ясовує значення усної словесності; визначної ваги надає аналізу фольклору як художньої, естетико-духовної системи. Значне місце в праці «Історія української літератури» вченого посідає теорія, що фольклор і писемна література – дві стадії і дві форми однієї системи – художньої словесності. Михайло Грушевський здійснив кількатомне видання «Історії української літератури» (Прага, 1921), I і IV томи якої були майже повністю присвячені народній творчості. Важливим набутком української фольклористики став двотомний корпус українських дум, упорядкований К. Грушевською (1927), куди увійшли тексти 33 творів із різноманітними варіантними відмінностями та широкими коментарями. Отже, М. Грушевський один із перших звернувся до проблеми вивчення усної неписемної словесності народу як першооснови і першої фази в історії української літератури (Грушевський, 1993).

Володимир Гнатюк – теоретик у галузі фольклористики, збирач і організатор наукової фольклористичної роботи. У 1899 році він публікував одну з найкращих своїх праць «Словацький опришок Яношік в народній поезії». Головним, що цікавить його в фольклорі про опришків, є соціальна основа цього селянського антифеодального руху. Характеристика Гнатюком опришківського фольклору як відображення антифеодальної боротьби, як творчості народу, підкреслювала соціальну

сутність народної поезії. З рішучістю відкинув він хибний погляд, за яким єдиною темою народної поезії начебто є любов, вказав, що народ слідкує дуже уважно за політичними подіями, дебатуює про них і пояснює по-своєму. Найкращим доказом того є наші народні пісні та легенди про історичні події, як давніші, так і новіші. Думку про те, що фольклор супроводить історію, Гнатюк пов'язав із актуальністю творів народної словесності, у ретроспективному плані навів приклади, що підтверджують цю тезу. Отже, в народній творчості відбувається зміна творів, ідей і мотивів, що відслужили свій історичний строк, новими, які обслуговують політичні інтереси трудящих на даному етапі розвитку суспільства. Вказуючи на тісний зв'язок народної творчості з життям, Гнатюк цим самим об'єктивно прийшов до думки про її історизм, адже тематика і продуктивність народної творчості тісно пов'язана зі змістом і вагою тих історичних подій, які відбуваються в суспільному житті. Він не лише вказав на практичну невичерпність народної поезії та безперервність піснетвірного процесу, а й на закономірний зв'язок між подіями і виникненням нових творів, що відбивають нові ідеї, висунуті життям (Скрипник, 2004).

Період становлення нової науки про народну творчість обіймає час від 1917 року до середини 30-х років. Саме тоді молода українська фольклористика шукала нових шляхів розвитку, підхоплювала кращі традиції науки, виробляла свою принципову лінію. Активно підключалися нові сили до збирання народної поезії.

Піднесення збирацької роботи значною мірою завдячувало також розвитку народної освіти. Саме в цей час організаційно й матеріально зміцнюється нова школа, розвивається педагогічна думка, посилюється виховна робота серед різних верств трудящих, зокрема серед молоді. Усе це було щільно пов'язане з розгортанням масового фольклористичного руху на місцях і позитивно впливало на розвиток української фольклористики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балюк В. П., Кузьміна Н. М., Спірякова С. В. Історія таланту. Микола Лисенко. (180 років від дня народження): бібліограф. покажч. Полтава: Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, Бібліотека імені Михайла Андрійовича Жовтюрюха, 2022. 30 с.
2. Борисенко М. Міждисциплінарні зв'язки як засіб формування у студентів світоглядних поглядів. *Вища школа*. 2004. № 3. С. 17–19.
3. Грица С. Культурологічні спрямування в науковій діяльності Філарета Колесси. *Слово і час*. 1991. № 7. С. 54–59.
4. Дмитренко М. Потебня Олександр Опанасович. *Українська фольклористична енциклопедія*. ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Київ: Видавництво ІМФЕ, 2019. 840 с. С. 623–625.
5. Максимович, Михайло Олександрович. *Філософський енциклопедичний словник* / В. І. Шинкарук та ін. Київ: Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України: Абрис, 2002. С. 356. – 742 с.
6. Метлинський Амросій Лук'янович. *Шевченківська енциклопедія: у 6 т. Гол. ред. М. Г. Жилинський*. Київ: Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка, 2013. Т. 4. С. 184–187.
7. Михайло Грушевський. *Історія української літератури: В 6 т. 9 кн.* Київ: Обереги, 1993. Т. 1. С. 227–262.
8. Паулі Жигота Ігнацій. *Українська радянська енциклопедія: у 12-х т. / гол. ред. М. П. Бажан. 2-ге вид.* Київ: гол. ред. УРЕ, 1974–1985. Т. 8. 1982. С. 345.

9. Піонер слов'янської фольклористики та його українські записи. Українські народні пісні в записах Зоріана Доленги-Ходаковського. Київ: Дніпро, 1974. С. 10–15.
10. Руська трійця. Літературознавча енциклопедія: У 2-х т. Авт.-укл. Ю. І. Ковалів. Київ: ВЦ «Академія», 2007. Т.2: М – Я. С. 361–362.
11. Савчук Віктор. Українське краєзнавство у підручниках і підручних книгах 1920–1930-х рр.: регіональний аспект. *Краєзнавство*, 2010, № 1–2. С. 105–112.
12. Сиваченко М. Анатолій Свидницький і зародження соціального роману в українській літературі. Київ: Вид-во АН УРСР, 1962. С. 123–152.
13. Скрипник П. І. Гнатюк Володимир Михайлович. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ: Наукова думка, 2004. Т. 2 : Г – Д. С. 127.
14. Сокіл Ганна. Фольклористична діяльність Івана Франка: організація збирацько-дослідницької роботи. *Українське літературознавство*. 2008. Вип. 70. С. 255–262.
15. Сухомлинська Леся. Відображення світу живого у підручничовій літературі початку ХХ століття (дорадянський і ранньорадянський період). *Інноватика у вихованні*. Випуск 14. 2021. С. 258–269.
16. Україномовна книга у фондах Національної бібліотеки України імені І. В. Вернадського, 1798 – 1923: бібліограф. показч.: в 3 т. Київ: Вид-во АН УРСР, 2003. Т.1. 667 с.
17. Українські народні пісні в записах Зоріана Доленги-Ходаковського. Київ: Наук. думка, 1974. 780 с.
18. Цертелєв Микола Андрійович. *Шевченківська енциклопедія*: у 6 т. Гол.ред. М. Г. Жулинський. Київ: Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка, 2015. Т.6: Т–Я. С. 689–690.
19. Ясь О. В. Порівняльно-історичний метод у дослідницьких практиках Михайла Драгоманова. *Український історичний журнал*. 2012. № 2. С. 133–158.

REFERENCES

1. Baliuk, V.P., Kuzmina, N.M. Spiriakova, S.V. (2022) Istoriia talantu. Mykola Lysenko (180 rokiv vid dnia narodzhennia) [The story of talent. Mykola Lysenko. (180 years since the birthday)] bibliohraf.pokazhch. Poltava: Poltavskiy natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni V.H.Korolenka, Biblioteka imeni Mykhaila Andriiovycha Zhovtobriukha. 30 p. [in Ukrainian]
2. Borysenko, M. (2004) Mizhdystsyplinarni zviazky yak zasib formuvannia u studentiv svitohliadnykh pohliadiv [Interdisciplinary Relations as the Means of Students World Outlook Formation]. *Vyshcha shkola*. № 3. Pp. 17–19. [in Ukrainian]
3. Hrytsa, S. (1991) Kulturolohichni spriamuvannia v naukovi diialnosti Filareta Kolessy [Cultural directions in the scientific activity of Filaret Kolessa]. *Slovo i chas*. № 7. Pp. 54–59. [in Ukrainian]
4. Dmytrenko, M. (2019) Potebnia Oleksandr Opanasovych. *Ukrainska folklorystychna entsyklopediia* [Oleksandr Opanasovych Potebnia. Ukrainian folklore encyclopedia] IMFE im. M. T. Rylskoho NAN Ukrainy. Kyiv: Vydavnytstvo IMFE. 840 p. Pp. 623–625. [in Ukrainian]
5. Maksymovych, Mykhailo Oleksandrovych. *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk* [Maksymovich, Mykhailo Oleksandrovych. Philosophical encyclopedic dictionary] V. I. Shynkaruk ta in. (2002) Kyiv : Instytut filosofii imeni Hryhoriia Skovorody NAN Ukrainy : Abrys. Pp. 356–742. [in Ukrainian]
6. Metlynskyi Amrosii Lukianovych. *Shevchenkivska entsyklopediia* [Metlynskyi Amrosii Lukyanovych. Shevchenko encyclopedia] U 6 t. Hol.red. M.H.Zhylynskyi (2013). Kyiv: In-t literature im. T.H.Shevchenka. T.4. Pp. 184–187. [in Ukrainian]
7. Mykhailo Hrushevskyi (1993) *Istoriia ukrainskoi literatury* [History of Ukrainian literature] V 6 t. 9 kn. Kyiv: Oberehy. T. 1. Pp. 227–262. [in Ukrainian].
8. Pauli Zhyhota Ihnatsii. *Ukrainska radianska entsyklopediia (1974–1982)* [Pauli Zhigot Ikhntsia. Ukrainian Soviet Encyclopedia (1974–1982)] U 12-kh t. hol. red. M.P.Bazhan. 2-he vyd. Kyiv: hol.red. URE. T.8. 1982. P. 345. [in Ukrainian]
9. Pioneer slovianskoi folklorystyky ta yoho ukrainski zapysy. *Ukrainski narodni pisni v zapysakh Zoriana Dolengy-Khodakovskoho* [A pioneer of Slavic folkloristics and his Ukrainian records. Ukrainian folk songs recorded by Zorian Dolenga-Khodakovsky] (1974). Kyiv: Dnipro. Pp.10–15. [in Ukrainian]
10. Ruska triitsia. *Literaturoznachna entsyklopediia* [Russian Trinity. Literary encyclopedia] (2007). U 2-kh t. Avt.-ukl. Yu.I.Kovaliv. Kyiv: VTs «Akademiiia» T.2: M – Ya. Pp. 361–362. [in Ukrainian]
11. Savchuk, Viktor (2010). *Ukrainske kraieznavstvo u pidruchnykakh i pidruchnykh knykh 1920-1930-kh rr.: rehionalnyi aspekt* [Ukrainian regional studies in textbooks and reference books of the 1920s-1930s: regional aspect.] *Kraieznavstvo*. No 1 – 2. Pp. 105–112. P.107. [in Ukrainian]
12. Syvachenko, M. (1962) *Anatolii Svydnytskyi i zarozhennia sotsialnoho romanu v ukrainskii literaturi* [Anatoly Svidnytskyi and the birth of the social novel in Ukrainian literature] Kyiv: Vyd-vo AN URSR. Pp. 123–152. [in Ukrainian]
13. Skrypnyk, P. I. (2004) *Hnatiuk Volodymyr Mykhailovych. Entsyklopediia istorii Ukrainy* [Hnatiuk Volodymyr Mykhailovych. Encyclopedia of the history of Ukraine] U 10 t. / redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. ; Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. Kyiv: Naukova dumka. T. 2. P. 127. [in Ukrainian]
14. Sokil, Hanna (2008). *Folklorystychna diialnist Ivana Franka: orhanizatsiia zbyratsko-doslidnytskoi roboty* [Folklore activity of Ivan Franko: organization of collecting and research work] *Ukrainske literaturoznachstvo*. Vol.70. Pp. 255–262 [in Ukrainian]
15. Sukhomlynka, Lesia (2021) *Vidobrazhennia svitu zhyvoho u pidruchnykovi literaturi pochatku KhKh stolittia (doradianskyi i rannoradianskyi period)* [Representation of the living world in textbook literature of the beginning of the 20th century (pre-Soviet and early Soviet period)] *Innovatyka u vykhovanni*. Vol. 14. Pp. 258–269. [in Ukrainian]
16. *Ukrainomovna knyha u fondakh Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni I.V. Vernadskoho, 1798 – 1923* (2003) [Ukrainian-language book in the funds of the National Library of Ukraine named after I.V. Vernadsky, 1798–1923] bibliohraf. pokazhch. V 3 t. Kyiv: Vyd-vo AN URSR. T.1. 667 p. [in Ukrainian]
17. *Ukrainski narodni pisni v zapysakh Zoriana Dolengy-Khodakovskoho* [Ukrainian folk songs recorded by Zorian Dolenga-Khodakovsky] (1974). Kyiv: Nauk. Dumka. 780 p. [in Ukrainian]
18. *Tserteliev Mykola Andriiovych. Shevchenkivska entsyklopediia* [Mykola Andriiovych Tserteliev. Shevchenko encyclopedia] (2015) U 6 t. Hol.red. M.H. Zhulynskyi. Kyiv: In-t literature im. T. H. Shevchenka. T.6. Pp. 689–690. [in Ukrainian]
19. Ias, O.V. (2012) *Porivnialno-istorychnyi metod u doslidnytskykh praktykakh Mykhaila Drahomanova* [Comparative-historical method in the research practices of Mykhailo Drahomanov] *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. No 2. Pp. 133–158. [in Ukrainian].

УДК 81'243:37.016

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-1-42>

Ольга ДЗИКОВИЧ,

orcid.org/0000-0002-6740-8591

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри теорії, практики та перекладу німецької мови

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

(Київ, Україна) *dzykovich@gmail.com*

Наталія МОІСЄЄВА,

orcid.org/0000-0003-1387-296X

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри теорії, практики та перекладу німецької мови

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

(Київ, Україна) *n.o.moiseeva.kpi@gmail.com*

Оксана ТУРИШЕВА,

orcid.org/0000-0002-3168-5722

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри теорії, практики та перекладу німецької мови

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

(Київ, Україна) *turysheva.kpi@gmail.com*

ВІЗУАЛЬНА ГРАМОТНІСТЬ НА ЗАНЯТТЯХ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

У статті досліджується роль і функції візуальних зображень у викладанні іноземних мов, особливо в контексті використання сучасних методичних матеріалів. Авторка наголошує на значній трансформації підручників з іноземних мов від переважно текстових видань до сучасних, візуально оформлених ресурсів. Підкреслюється, що хоча цифровізація та нові технології сприяють інтенсивнішому використанню зображень у навчанні, це не завжди обґрунтовано дидактично і методично. Стаття ставить за мету розглянути функції зображень у викладанні іноземних мов з трьох основних аспектів. По-перше, зазначається відсутність систематичного опisu дидактичних і методичних функцій зображень у навчальних матеріалах і пропонується новий підхід до їх систематизації. Аналіз проводиться на прикладі сучасних підручників з німецької та англійської мов, які виявляють різноманітність функцій зображень, що виконують допоміжну, пояснювальну або культурну роль у навчальному процесі. По-друге, робота розкриває важливість візуальної грамотності як компонента загальної медіакомпетенції, що включає в себе здатність розуміти і використовувати зображення в комунікативних та культурних контекстах. Пропонується спосіб, як розвивати візуальну компетенцію у студентів, включаючи використання культурних кодів для інтерпретації зображень, що є важливим аспектом сучасної освіти. Вказується на потребу інтеграції візуальної грамотності в освітній процес для забезпечення глибшого розуміння медійних та культурних контекстів. Нарешті, стаття підкреслює, що необхідно враховувати естетичний аспект зображень та їх символічну природу у викладанні іноземних мов. Наголошується на розвитку концепції мультиграмотності, де візуальна грамотність поєднується з мовленнєвою компетенцією для досягнення більш повного і глибокого розуміння мультимодальних текстів.

Ключові слова: зображення, візуальна грамотність, медіакомпетенція.

Olha DZYKOVYCH,
 orcid.org/0000-0002-6740-8591
 Candidate of Philological Sciences,
 Associate Professor at the Department of Theory, Practice and Translation of German
 National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
 (Kyiv, Ukraine) dzykovich@gmail.com

Nataliia MOISIEIEVA,
 orcid.org/0000-0003-1387-296X
 Candidate of Philological Sciences,
 Associate Professor at the Department of Theory, Practice and Translation of German
 National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
 (Kyiv, Ukraine) n.o.moiseeva.kpi@gmail.com

Oksana TURYSHEVA,
 orcid.org/0000-0002-3168-5722
 Candidate of Philological Sciences,
 Associate Professor at the Department of Theory, Practice and Translation of German
 National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
 (Kyiv, Ukraine) turysheva.kpi@gmail.com

VISUAL LITERACY IN FOREIGN LANGUAGE LEARNING

The article explores the role and functions of visual images in foreign language teaching, particularly in the context of modern instructional materials. The author emphasizes the significant transformation of foreign language textbooks from predominantly text-based editions to contemporary, visually-oriented resources. It is highlighted that while digitization and new technologies contribute to an increased use of images in teaching, this is not always methodologically and didactically justified. The article aims to examine the functions of images in foreign language teaching from three main perspectives. First, it points out the lack of systematic descriptions of the didactic and methodological functions of images in instructional materials and proposes a new approach to their systematization. The analysis is conducted using examples from contemporary German and English textbooks, which reveal a variety of image functions that serve auxiliary, explanatory, or cultural roles in the learning process. Second, the article addresses the importance of visual literacy as a component of overall media literacy, which includes the ability to understand and use images in communicative and cultural contexts. It proposes methods for developing visual competence of students, including the use of cultural codes for interpreting images, which is a crucial aspect of modern education. The need to integrate visual literacy into the educational process for a deeper understanding of media and cultural contexts is also emphasized. Finally, the article underscores the necessity of considering the aesthetic aspect of images and their symbolic nature in foreign language teaching. It highlights the development of the concept of multiliteracy, where visual literacy is combined with verbal language to achieve a more complete and profound understanding of multimodal texts.

Key words: images, visual literacy, media competence.

Вступ. Незалежно від того, чи це єдино правильний підхід, чи ні, реальність викладання іноземних мов в аудиторії або онлайн, особливо на початковому та середньому рівнях, значною мірою визначається роботою з підручниками, посібниками, практикумами, або диджитальними методичними матеріалами (дистанційні курси, онлайн-класи тощо), що так чи інакше побудовані за принципом підручника. У підручниках відображається текстовий та медійний контент, з яким студенти працюють під час кожного заняття, як з основним матеріалом. Сьогодні переважна більшість методичних матеріалів з німецької та англійської мов повністю візуально оформлені. Особливо помітна ця медіа-дидактична революція під час порівнянні сучасних

підручників з тими, що були створені у 1980-х та 1990-х роках. Хоча аудіовізуальний метод, головним чином пов'язаний з іменем Роберта Ладло, був впроваджений ще в кінці 1960-х років, підручники тих десятиліть все ще залишалися текстовими книгами у класичному сенсі (і навіть називалися *Textbücher, textbooks*). Вони склалися переважно з текстових сторінок, на яких подекуди були розміщені малюнки, рисунки чи, зрідка, декілька чорнобілих фотографій.

Натомість сучасні підручники для навчання англійської та німецької мов рясніють фотографіями, різноманітними ілюстраціями, кольоровими блоками зображень, іконками та графічними елементами, а кожна сторінка оформлена яскраво

і барвисто. До цього додаються окремі візуальні матеріали, такі як набори слайдів чи карток для більшості текстів та вправ, а також відео за посиланням на youtube з документальними кадрами з культурно-мовного простору країн, мови яких вивчаються. Сьогодні, після широкого впровадження дистанційного навчання внаслідок пандемії, а згодом воєнних дій в Україні, Інтернет став центральним джерелом зображень в освітньому процесі, дозволяючи викладачам добирати актуальний матеріал для занять у різних сферах.

Постановка проблеми і сучасний стан досліджень. З одного боку, вищесказане відображає культурну революцію візуалізації всіх аспектів комунікації та життя, зумовлену цифровізацією зображень та новими технологіями, що дозволяють користувачам активно створювати контент. З іншого боку, повна візуалізація навчальних курсів відображає неімплицитні уявлення авторів та видавців підручників про культурне значення зображень, а також дидактичні та когнітивні припущення щодо того, що образи сприяють вивченню іноземної мови. І, не зважаючи на зростаючу візуалізацію повсякденного життя, особливо в західних і високотехнологічних суспільствах, що відображається і в навчанні іноземних мов, виникає підозра, що це радше педагогічний та маркетинговий рефлекс, ніж добре обґрунтована, дидактично і методично обміркована візуалізація навчального процесу (Hallet, 2024: 8).

Мета і завдання статті полягають у полівимірному розгляді цієї гіпотези з трьох сторін. По-перше, не існує систематичного опису функцій образів у викладанні іноземних мов. Стандартні підручники часто не розглядають це питання, а існуючі підходи, такі як у Мічковські (Mischkowski, 1996), Зайдль (Seidl, 2006), Хеке (Hecke, 2012) і Райнфріда (Reinfried, 2013), залишаються радше винятком і не мають ґрунтового оновленого концепту. Тому в основній частині цього дослідження буде запропоновано умовну систематизацію дидактичних і методичних функцій зображень для вивчення іноземних мов, що претендує на **новизну** цієї роботи.

Досліджуючи функції зображень, ми виявили, що їх загальнокультурне значення відображається в кількісному, але не якісному аспекті викладання іноземних мов. Іншими словами, роль зображень у формуванні культурних трактувань та участь у культурних дискурсах вимагають від індивіда солідних компетенцій, які повинні бути частиною освітньої концепції викладання іноземних мов. Однак така концепція поки що залишається бажаною метою, що є темою наступної частини цієї статті.

Ця концепція викладання іноземних мов, яка передбачає здатність учнів розуміти та спілкуватися за допомогою зображень (*visual literacy*), знаходиться на етапі активного розвитку. Таким чином у завершальній частині статті буде запропоновано підхід до розвитку цього аспекту, що вказує на **перспективність** дослідження.

Зрештою, відсутність дидактичної уваги до зображень можна пояснити дещо застарілим розумінням вивчення іноземних мов як *мовного викладання*, де в центрі уваги перебувають усні або письмові тексти. Хоч наразі це і трансформовано у більш сучасний комунікативний підхід до вивчення іноземних мов, саме *мова* залишається головним засобом комунікації. Ця стаття, однак, виходить з того, що з огляду на значущу комунікативну та культурну роль зображень, необхідними є інші (розширені) освітні підходи та концепції, що інтегрували б візуальну компетенцію студентів (візуальну грамотність або *visual literacy*) в такий освітній процес, який базується на всебічній культурній та соціальній участі індивідів. Вищезазначене обумовлює **актуальність** цієї наукової розвідки.

Виклад основного матеріалу. Функції зображень на заняттях іноземної мови. Дидактичні теорії викладання іноземних мов зазвичай зосереджені на людській мові і орієнтовані на розвиток навичок, необхідних для її опанування. Традиційно, як зазначено в європейських мовних стандартах і програмах для початківців, основними є чотири навички: аудіювання, читання, говоріння і письмо. Тому не дивно, що, незважаючи на стрімкий розвиток у сфері медіадидактики іноземних мов, інші символічні системи, такі як візуальні зображення, часто розглядаються тільки в контексті мовних процесів і рідше в контексті їхніх самостійних комунікативних і культурних функцій.

Більшість функцій, які можна віднести до зображень (візуальних текстів) у викладанні іноземних мов, мають інструментальний характер, тобто зображення виконують допоміжну роль у процесі (Hallet, 2008a: 214). Це також стосується і підготовки викладачів, де зображення розглядаються переважно як допоміжний засіб, а не як окремий візуальний текст.

Як уже зазначалося, більшість функцій зображень можна найбільш чітко спостерігати у підручниках західних авторитетних видань, тому для репрезентативності дослідження було обрано сучасні підручники видавництва Hueber, Klett, Schubert, Macmillan, Longman та Cambridge, що дозволило охопити функції, описані далі.

Ілюстративна функція. Одна з найпоширеніших ситуацій використання зображень у навчанні

іноземних мов – це ілюстрація. У цьому випадку зображення слугують доповненням до тексту іноземною мовою. Наприклад (приклад наведені рандомно з різних підручників), фотографія людей, голоси яких звучать на аудіозаписі; пейзаж, що розташований під новою лексикою на тему «природа»; піктограма, що демонструє заборону паркування біля граматичної таблиці відмінювання модального дієслова *dürfen* (нім. мова); меню як супроводження тексту про ресторани тощо. Інші приклади включають текст в рамках теми «дружба» з фотографією радісної групи молодих людей, або знімок з баскетбольної гри на сторінці розділу «спорт». Основна характеристика ілюстративної функції полягає в тому, що зображення лише опосередковано пов'язане з текстом або вправою, і його наявність не впливає на виконання завдання. В цьому випадку зображення не обговорюються і не аналізуються як окремий візуальний текст, а лише слугує комфортному загальному сприйняттю та підвищенню мотивації учнів. Іноді таке використання може бути проблематичним, коли зв'язок між текстом і зображенням не очевидний. Або коли зображення автомобіля, згаданого в тексті, є надмірним і не виконує функції запам'ятовування при вивченні іноземної мови, адже слово *car* відоме в переважній більшості навіть початківцям.

Семантична функція. Інша важлива функція зображень – семантична. В цьому випадку вони (зображення) ілюструють ситуації, дії, людей або предмети, які студенти повинні описати, схарактеризувати, вгадати, оцінити тощо. Наприклад, флеш-картки з предметами повинні сприяти продукції відповідних лексем іноземною мовою. Так само фотографія кімнати з меблями та речами має на меті закріплення вживання прийменників з давальним відмінком (нім. мова) завдяки опису кімнати. Часто зустрічаються серії зображень у стилі коміксів, які показують сцени, епізоди або події, що студенти повинні описати мовою навчання. У цьому випадку учні зазвичай мають декодувати візуальні наративи або зображення інтуїтивно, і викладач або автор підручника припускають, що зображення зрозумілі без додаткових пояснень. Проблеми з розумінням зображень можуть виникати через культурні відмінності, незвичні стилі або недосконалість зображень. Наприклад, при вивченні теми погода та пори року, перше зображення в загальному ланцюжку може бути важко інтерпретувати як «весну» (можна подумати що це раннє літо), якщо не розглянути весь контекст, зокрема його хронологічний порядок.

Когнітивна функція. Ця функція зображень полягає в тому, що вони допомагають зрозуміти

мовні структури та явища, спрощуючи їх вивчення. Так, часто можна побачити, як діалогові вправи використовують «хмаринки» (або бульбашки) з текстом, що зазвичай є відображенням слів або думок персонажа. Таким чином ілюструється мовна структура та тип речення (розповідне – питальне – спонукальне), що допомагає початківцям краще уявити системність мови та соціальну ситуацію діалогу. Іншим прикладом є різного роду графічні вказівки, що допомагають зрозуміти лексико-граматичні структури або правила, як-от за допомогою годинникових стрілок вивчається час, а для швидшого засвоєння локальних прийменників *on, under, at...* (англ. мова) використовуються векторні вказівні стрілочки.

Інструктивна функція. Низка сучасних підручників містять зображення, які виконують інструктивну функцію. Ці візуалізації, часто іконки або піктограми з визначеними значеннями, направляють учнів до певних завдань або активностей, або регламентують їхні дії. Так, наприклад, певні іконки можуть вказувати на конкретні типи вправ («наушники» на аудіоматеріали, «олівець» на письмове завдання, «книга» на текст для читання тощо). Такі зображення нагадують навігаційну панель, допомагаючи зорієнтуватися у структурі підручника і процесі навчання. Під час дистанційного навчання, у гугл-класі, наприклад такі вказівки допомагають інтуїтивно швидше звикнути до інтерфейсу тієї чи іншої платформи.

Репрезентативна функція. Репрезентативні зображення в підручниках слугують для передачі культурних та соціальних контекстів цільової мови. Це можуть бути фотографії національної культурної спадщини, витворів мистецтва, історичних подій або повсякденного життя. Такі фотографії завжди мають країнознавчий аспект, який вдало інтегрований у сучасні підручники, починаючи від рівня A1 і наближає студента до несвідомого і комфортного сприйняття та занурення у простір мови, що вивчається. Наприклад, зображення ландшафтів з Wiltshire (Stonehenge), краєвиду зі статуєю Свободи, Іст-сайдської галереї з розмальованою Берлінською стіною як арт-об'єктом, гігантських атракціонів парку Пратер у Відні тощо, показують хоч і клішовані, але притаманні країні цільової мови риси. Такі зображення, з одного боку, пришвидшують процес репрезентації тієї чи іншої країни та розкриття певної теми, проте, з іншого боку, можуть бути проблематичними, оскільки існує ймовірність, що вони сприятимуть виникненню стереотипів або односторонніх нав'язаних уявлень про культуру. Репрезентативні зображення загалом не обговорюються

детально, і вважається, що студенти інтуїтивно їх зрозуміють або зможуть скористатись пошуковою системою (Google Об'єкти, Чат Gpt від AI тощо), що розпізнає зображення.

Естетична функція. Зображення, які нерідко виступають представниками частини візуальної культури, можуть також мати естетичну функцію. Це не поширений випадок, але він має місце при вивченні мови від рівня B1. Так, наприклад, в одному з підручників середнього рівня з англійської мови представлено різноманітні художні роботи та інструкції для створення власних візуальних артефактів. Також у сучасному навчальному виданні з німецької мови рівня C1 у тематичному блоці про органи сприйняття (а саме про зір) розглядаються сучасні шедеври німецького митця-фотографа Андреаса Гурскі з метою не лише тренування мовної продукції під час інтерпретації, але й розвитку рецептивних естетичних навичок та ознайомлення з модернізмом у фотомистецтві. Варто зауважити, що хоча спроба включити естетику у навчання і є позитивною, але такі завдання можуть бути надто амбіційними без відповідної підготовки та контексту. Це вкотре свідчить про те, що для навчання візуальній грамотності потрібен спеціалізований підхід.

Екстраполюючи вищесказане про роль і функції образів у формуванні культурних трактувань на потреби сучасних освітніх концепцій, зазначимо, що навчити студентів вербально спілкуватися про зображення – стає дедалі важливішим у сучасному світі, де розуміння зображення є необхідною умовою для повного сприйняття інформації. Виникає необхідність знати специфічну термінологію та мати розвинену медіаграмотність, що дозволить студентам ефективно працювати з мультимодальними текстами (Mischkowski, 1996: 102).

Мультимодальна дискурсна компетенція і мультиграмотність є беззаперечними викликами сучасної освіти і вивчення іноземних мов зокрема.

Їхні цілі повинні базуватися на здатності індивіда до суспільної та культурної участі. Студенти (учні) розглядаються як суб'єкти, що конструюють значення та культуру, активно беручи участь у соціальних процесах, включно з навчанням (Hallet, 2007; Hallet, 2008b). Ці процеси є дискурсивними комунікативними діями, що містять великі обсяги текстів, зображень та інших символічних форм. Таким чином, інтертекстуальність є важливою для розуміння дискурсу, оскільки значення зображення або тексту залежать не тільки від нього самого, а й від інших текстів і зображень (Rose, 2001: 136). Сучасна трактовка передбачає, що дискурси є мультимодальними, поєднуючи різні

медіальні та модальні форми і коди (Hallet, 2008a; Hallet, 2008b). Компетентність поєднання різних кодів та вміння викладати і вчитися міждисциплінарно і є так званою мультиграмотністю учасників освітнього процесу (Hallet, 2018).

У викладанні іноземних мов принцип мультимодальності використовується давно, візуальні елементи поєднуються з вербально-текстовою формою, створюючи культурно закріплену основу. Ця мультимодальність моделюється через використання різних текстів та символічних репрезентацій.

Досягнення візуальної грамотності вимагає поєднання зображень з іншими семіотичними кодами, особливо з вербальною мовою: «візуальні об'єкти завжди інтегровані в низку інших текстів, і всі вони перетинаються між собою» (Rose, 2001: 10). Отже візуальна грамотність (*visual literacy*), яка потребує «перекладу» зображень на вербальну мову з термінологією, є складовою множинної компетенції (*multiliteracies*), що відповідає мультимодальності дискурсів і яку студенти здобувають при вивченні іноземної мови. Іншими словами, це – взаємообумовлений процес, під час якого вивчення одного сприяє вивченню іншого і утворює нерозривну єдність глибинних значень, композиційної структури, культурних контекстів, референцій і впливів (Rose, 2001: 15).

Візуальна грамотність: культурне та естетичне сприйняття. Ключовим моментом дослідження є відповідь на запитання: Як можна концептуалізувати візуальну грамотність у викладанні іноземних мов, яка б, з одного боку, дозволяла учням розвивати візуальну компетенцію, що обумовлена важливістю візуальних зображень і культурної реальності, але, з іншого боку, не вимагала б спеціальних знань, як це відбувається, наприклад, на заняттях мистецтва під час аналізу та інтерпретації живопису? Для відповіді на це питання доцільно звернутися до вже наявних культурних знань студентів, усвідомити їх і розвивати далі. Тут йдеться про здатність до культурного бачення, що в повсякденному житті базується на знанні культурних кодів, на які ми постійно спираємося при «читанні» візуальних елементів і з допомогою яких надаємо значення всьому, що сприймаємо (Thaler, 2013: 56–57).

За допомогою таких кодів, тобто «набору значущих елементів і набору правил, які їх поєднують» (Posner, 2003: 42), ми інтерпретуємо, наприклад, одяг або пози людей, визначаємо їх соціальний або культурний статус, намагаємося зрозуміти соціальні взаємозв'язки або «читати» наміри інших (Seidl, 2007: 72). Подібним чином ці коди можна використовувати для розуміння

змісту фотографій або інших зображень, зокрема, етнічності, соціального класу та гендеру, соціальних відносин і дій, взаємозв'язків між людьми та об'єктами або просторових умов (Rose, 2001: 60; Hallet, 2008b: 174).

Якщо викладач перетворює ці культурні коди на запитання чи інструкції («Зверніть особливу увагу на... вираз обличчя / позу / стосунки між чоловіком і жінкою тощо»), то учні вже зможуть досить глибоко зрозуміти зображення, оскільки в основі цього підходу лежить використання культурних кодів, з якими учні/студенти вже знайомі в повсякденному житті. Важливо, що цей підхід також сприяє свідомому (і критичному) сприйняттю як безпосередніх (звичайних у повсякденні), так і медійних зображень, наприклад, у рекламі, на телебаченні чи в Інтернеті. Однак для успішного розвитку цієї візуальної компетенції важливо, щоб навчання вчителів/викладачів охоплювало не лише методику викладання іноземних мов, але й усі дисципліни, де візуальні репрезентації відіграють важливу роль.

Оскільки зображення завжди є специфічними символізаціями та поєднаннями знаків, важливо також враховувати естетично-композиційний аспект як невід'ємну частину розуміння зображень. Зображення, навіть найфотореалістичніші, не є реальністю, а лише її візуальною конструкцією, яка має певні естетичні характеристики і створює певний тип реальності. Тому для розуміння зображень необхідне базове знання композиції та естетики зображень, що дозволяє сприймати їх як конструкції, у яких зміст тісно пов'язаний з формою.

Критеріями для сприйняття зображень можуть бути розташування об'єктів і людей у кадрі (що на передньому плані, а що на задньому), точка зору глядача, співвідношення розмірів, центр зображення та його межі, антиципація про автора зображення тощо. Важливо, щоб учні володіли базовими категоріями, які дозволяють їм розуміти ці композиційні особливості, такі як центр – межі, передній план – задній план, колір і освітлення, фокус і ракурс, або віртуальні лінії, взаємозв'язки та пропорції, інтенція зображення тощо. Викладачі повинні допомагати студентам поступово оволодівати цими категоріями, сприяючи їх самостійному застосуванню.

Коли культурні та естетичні категорії разом застосовуються у процесі розуміння зображень і взаємопов'язуються, це дозволяє формувати візуальну грамотність, яка також має критичний потенціал. У викладанні іноземних мов важливо,

щоб ці категорії аналізу були вербалізовані і ставали частиною освітньо-педагогічного дискурсу, що дозволяє говорити про культурні практики візуального зображення та використання мовою, яку вивчають (Münchow, 2007: 199). Таким чином, візуальна та мовна компетенції стають складовими частинами множинної компетенції (multiliteracies), яка відповідає сучасним потребам освіти і мультимедійним дискурсам суспільства в цілому.

Лише розвиток саме такої візуальної грамотності як частини ширшої множинної компетенції дозволить подолати нинішнє інструментальне розуміння зображень і перетворити викладання іноземних мов на простір, де учні зможуть отримати повноцінні навички мовної, дискурсивної та культурної участі. В цьому випадку вміння «читати» зображення та «бачити» тексти стануть частиною цілісної освітньої концепції на заняттях з іноземної мови.

Висновки. У сучасному освітньому процесі викладання іноземних мов візуальна грамотність набуває дедалі більшого значення. Це пов'язано з широким впровадженням медіадидактичних матеріалів у підручники та навчальні курси, особливо після тотальної цифровізації освітнього середовища. Роль зображень у навчанні іноземних мов варіюється від суто ілюстративних до когнітивних та репрезентативних функцій, що підкреслює їхню значущість у формуванні культурних та мовних компетенцій студентів. Проте, сучасні підручники часто не використовують повний потенціал зображень, залишаючи їх на рівні допоміжного інструменту, а не рівноправного елемента освітнього контенту.

Зростаюча візуалізація навчальних матеріалів відображає не тільки культурні зміни, але й нові виклики для викладачів та студентів, які повинні вміти ефективно використовувати та інтерпретувати візуальний контент. Відсутність систематизованих підходів до розвитку візуальної грамотності свідчить про необхідність розробки нових дидактичних концепцій, що інтегрують візуальну складову в освітній процес. Це особливо актуально в умовах мультимодальної освіти, де здатність поєднувати різні медіальні та модальні форми є ключовою для успішного навчання.

Таким чином, існує необхідність активного розвитку та впровадження концепцій, що забезпечують навчання візуальній грамотності на рівні з традиційними мовними навичками, що в свою чергу сприятиме більш комплексному та ефективному засвоєнню іноземних мов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Hallet, W. Zwischen Sprachen und Kulturen vermitteln. Interlinguale Kommunikation als Aufgabe. In: Der fremdsprachliche Unterricht. Englisch, 2008, vol. 42, no. 93, pp. 2-7.
2. Hallet, W. Die Visualisierung des Fremdsprachenlernens. Funktionen von Bildern und visual literacy im Fremdsprachenunterricht. In: Lieber, Gabriele (Hrsg.): Lehren und Lernen mit Bildern. Ein Handbuch zur Bilddidaktik. Baltmannsweiler: Schneider-Verl. Hohengehren, 2008, pp. 212-223.
3. Hallet, W. Literatur und Kultur im Unterricht. Ein kulturwissenschaftlicher didaktischer Ansatz. In Hallet & Nünning, 2007, pp. 31-47.
4. Hallet, W., & Krämer, U. Kompetenzaufgaben im Englischunterricht: Grundlagen und Unterrichtsbeispiele. Klett/Kallmeyer, 2024.
5. Hallet, W. Reading Multimodal Fiction: A Methodological Approach. Anglistik, 2018, vol. 29, no. 1. Universitätsverlag WINTER GmbH Heidelberg. pp. 25-40.
6. Hecke, C. Visuelle Kompetenz im Fremdsprachenunterricht: Die Bildwissenschaft als Schlüssel für einen kompetenzorientierten Bildeinsatz. Diss. Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen, 2012. 339 S.
7. Mischkowski, H. G. Vom Bild zum Text: (Kunst-)Bilder, Fotos und Filmauszüge als Sprech- und Schreibanlässe im Englischunterricht der Sekundarstufe II. Neusprachliche Mitteilungen aus Wissenschaft und Praxis, 1996, vol. 49, no. 2, pp. 102-107.
8. Münchow, S. Umgang mit den ‚neuen Medien‘. In: Krechel, Hans-Ludwig (Hrsg.). Französisch-Methodik: Handbuch für die Sekundarstufe I und II. Berlin: Cornelsen-Scriptor, 2007, pp. 190-210.
9. Posner, R. Kultursemiotik. Konzepte der Kulturwissenschaften. Theoretische Grundlagen-Ansätze-Perspektiven. Metzler, 2003.
10. Reinfried, M. Bilder in der Lehrwerkphase im Französisch- und Spanischunterricht. Bilder im kompetenzorientierten Fremdsprachenunterricht Akten des GMF-Sprachentages Aachen, 2013, pp. 5-43.
11. Rose, G. Visual Methodologies: An Introduction to the Interpretation of Visual Materials. London: Sage, 2001. 229 p.
12. Seidl, M. Visual literacy: Bilder verstehen. In: Der fremdsprachliche Unterricht Englisch, 2007, vol. 87.
13. Thaler, E. Teaching English with Films. Paderborn: Schöningh, 2013 (Standard-Wissen Lehramt, UTB 3946). 230 p.

REFERENCES

1. Hallet, W. (2008). Zwischen Sprachen und Kulturen vermitteln. Interlinguale Kommunikation als Aufgabe [Mediating Between Languages and Cultures: Interlingual Communication as a Task]. Der fremdsprachliche Unterricht. Englisch, 42(93), 2-7. [in German].
2. Hallet, W. (2008). Die Visualisierung des Fremdsprachenlernens. Funktionen von Bildern und visual literacy im Fremdsprachenunterricht [The Visualization of Foreign Language Learning: Functions of Images and Visual Literacy in Foreign Language Teaching]. In G. Lieber (Ed.), Lehren und Lernen mit Bildern. Ein Handbuch zur Bilddidaktik (pp. 212-223). Baltmannsweiler: Schneider-Verl. Hohengehren. [in German].
3. Hallet, W. (2007). Literatur und Kultur im Unterricht. Ein kulturwissenschaftlicher didaktischer Ansatz [Literature and Culture in the Classroom: A Cultural-Scientific Didactic Approach]. In W. Hallet & V. Nünning (Eds.), Literatur und Kultur im Unterricht (pp. 31-47). Berlin: Cornelsen-Scriptor. [in German].
4. Hallet, W., & Krämer, U. (2024). Kompetenzaufgaben im Englischunterricht: Grundlagen und Unterrichtsbeispiele [Competence Tasks in English Teaching: Basics and Lesson Examples]. Klett/Kallmeyer. [in German].
5. Hallet, W. (2018). Reading Multimodal Fiction: A Methodological Approach. Anglistik, 29(1). Heidelberg: Universitätsverlag WINTER GmbH. pp.25-40.
6. Hecke, C. (2012). Visuelle Kompetenz im Fremdsprachenunterricht: Die Bildwissenschaft als Schlüssel für einen kompetenzorientierten Bildeinsatz [Visual Competence in Foreign Language Teaching: Image Science as a Key for Competence-Oriented Image Use] (Doctoral dissertation). Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen. [in German].
7. Mischkowski, H. G. (1996). Vom Bild zum Text: (Kunst-)Bilder, Fotos und Filmauszüge als Sprech- und Schreibanlässe im Englischunterricht der Sekundarstufe II [From Image to Text: (Art) Images, Photos and Film Clips as Opportunities for Speaking and Writing in Upper Secondary English Classes]. Neusprachliche Mitteilungen aus Wissenschaft und Praxis, 49(2), 102-107. [in German].
8. Münchow, S. (2007). Umgang mit den ‚neuen Medien‘ [Dealing with ‘New Media’]. In H.-L. Krechel (Ed.), Französisch-Methodik: Handbuch für die Sekundarstufe I und II (pp. 190-210). Berlin: Cornelsen-Scriptor. [in German].
9. Posner, R. (2003). Kultursemiotik. Konzepte der Kulturwissenschaften. Theoretische Grundlagen-Ansätze-Perspektiven [Cultural Semiotics: Concepts of Cultural Studies. Theoretical Foundations-Approaches-Perspectives]. Metzler. [in German].
10. Reinfried, M. (2013). Bilder in der Lehrwerkphase im Französisch- und Spanischunterricht [Images in the Textbook Phase in French and Spanish Classes]. In Bilder im kompetenzorientierten Fremdsprachenunterricht. Akten des GMF-Sprachentages Aachen (pp. 5-43). [in German].
11. Rose, G. (2001). Visual Methodologies: An Introduction to the Interpretation of Visual Materials. London: Sage. 229p.
12. Seidl, M. (2007). Visual literacy: Bilder verstehen [Visual Literacy: Understanding Images]. Der fremdsprachliche Unterricht Englisch, 87. [in German].
13. Thaler, E. (2013). Teaching English with Films. Paderborn: Schöningh (Standard-Wissen Lehramt, UTB 3946). 230p.

УДК 378

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-1-43>**Ірина ДІДЕНКО,***orcid.org/0000-0003-2047-7239*

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри іноземних мов

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

(Київ, Україна) *iryna.didenko@knu.ua***Юлія СВЯТЮК,***orcid.org/0000-0001-8343-1890*

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри іноземних мов

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

(Київ, Україна) *sviatiuk@gmail.com***Наталія СЕМІНІХІНА,***orcid.org/0000-0001-6246-4132*

доктор філософії в галузі Освіти,

асистент кафедри іноземних мов

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

(Київ, Україна) *nseminikhyna@gmail.com*

ІНТЕГРАЦІЯ МЕТОДУ ПРОЄКТНОГО НАВЧАННЯ У КУРС ПРОФЕСІЙНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ГАЛУЗІ

У статті розкрито особливості використання методу проєктів у викладанні англійської мови за професійним спрямуванням у вищих навчальних закладах. Це дослідження висвітлює метод проєктів як ефективний спосіб розвитку комунікативної компетенції студентів в англійській мові та водночас підвищення їхньої професійної майстерності. Метою дослідження є вивчення організаційних етапів та аспектів впровадження навчальних проєктів в межах курсу англійської мови професійного спрямування. Зі змінами в суспільстві та створенням єдиного міжнародного освітнього простору виникає необхідність розвивати ініциомовну професійну комунікативну компетентність, яка включає лінгвістичні, соціолінгвістичні, соціокультурні знання та комунікативні навички. Це дослідження підкреслює важливість інтеграції методу проєктів у процес викладання англійської мови професійного спрямування у сфері економічної освіти. Використання методу проєктів може сприяти розвитку автономії та незалежності студентів у процесі навчання.

У дослідженні представлені ключові етапи проєкту, які включають визначення предмета дослідження, вибір теми та типу проєкту, мозковий штурм, розподіл завдань, пошук інформації та збір даних, аналіз та інтерпретацію даних. На завершальному етапі студенти представляють свої проєкти за допомогою різних засобів та мультимедійних форматів.

Крім того, у статті надається покроковий опис та алгоритм реалізації навчального проєкту з розробки бізнес-плану для студентів спеціальностей «Менеджмент», «Фінанси» та «Маркетинг». Дослідження також ілюструє та обґрунтовує можливість об'єднання або створення менших проєктів у рамках великого навчального проєкту. Водночас, специфіка такого методу навчання дозволяє створювати міні групи з кількома учасниками та перегруповувати студентів у більші команди.

Зроблено висновок, що викладання англійської мови професійного спрямування та проєктне навчання мають спільну мету – досягти професійного рівня володіння мовою. Інтеграція методу проєктного навчання з курсом іноземної мови професійного спрямування створює сприятливе навчальне середовище, яке гарантує успішне засвоєння іноземної мови студентами.

Ключові слова: метод проєктного навчання, ESP, ділова англійська мова, бізнес-план.

Iryna DIDENKO,

orcid.org/0000-0003-2047-7239

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Foreign Languages in Faculty of Economics

Taras Shevchenko National University of Kyiv

(Kyiv, Ukraine) iryna.didenko@knu.ua

Yuliia SVIATIUK,

orcid.org/0000-0001-8343-1890

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Foreign Languages in Faculty of Economics

Taras Shevchenko National University of Kyiv

(Kyiv, Ukraine) sviatiuk@gmail.com

Nataliia SEMINIKHYNA,

orcid.org/0000-0001-6246-4132

PhD in Education,

Assistant Professor at the Department of Foreign Languages in Faculty of Economics

Taras Shevchenko National University of Kyiv

(Kyiv, Ukraine) nseminikhyna@gmail.com

INTEGRATING THE PROJECT-BASED LEARNING INTO ESP COURSE FOR ECONOMISTS

The article outlines the use of the project-based learning method in teaching English for specific purposes in higher education institutions. This research highlights the project-based learning method as an effective way to develop students' communicative competence in English and at the same time enhance their professional skills. The study aims to explore the organisational stages and aspects of implementing learning projects in the ESP course. With the changes in society and the creation of a single international educational space it is necessary to develop foreign language professional communicative competence, which includes linguistic, sociolinguistic, sociocultural knowledge and communication skills. This research emphasizes the importance of integrating the project-based learning method in teaching professional English in the field of economic education. The use of project-based learning can foster students' autonomy and independence in the learning process.

The study provides the key stages of a project which include determining the research subject, selecting a topic and project type, brainstorming, assigning tasks, searching for information and data gathering, analysing and interpreting data. The final stage involves students presenting their findings to their peers and teachers through various means such as presentations, reports, or multimedia formats.

The article presents a step-by-step description and algorithm of a learning project for business plan development by students majoring in management, finance, and marketing. This study also illustrates and justifies the possibility of combining or creating smaller projects within a larger educational project. At the same time, the specificity of such teaching method makes it possible to divide and rearrange the groups of students with several participants into larger teams.

It is essential to note that ESP and project-based learning share the same goal of achieving language proficiency and promoting language learning. ESP and project-based learning integrate and create a supportive learning environment that guarantees successful language acquisition.

Key words: *project-based learning, ESP, business English, business plan.*

Постановка проблеми. Враховуючи зміни, що відбуваються у сучасному суспільстві, такі як глобалізація і створення єдиного міжнародного освітнього простору, можна з упевненістю сказати, що компетентність майбутнього фахівця-економіста інтегрується з іншомовною професійно-комунікативною компетентністю, яка представляє собою комбінацію лінгвістичних, мовних, соціолінгвістичних, соціокультурних знань, комунікативних умінь професійного спілкування. З урахуванням європейського курсу нашої держави, формування іншомовної комунікативної компетентності фахівця загалом,

та англійської компетентності зокрема, є важливим завданням вивчення дисципліни Іноземна мова професійного спрямування (ESP: English for specific purposes) у закладах вищої освіти.

Використання навчальних проєктів (project-based learning) у процесі викладання іноземної мови професійного спрямування у закладах вищої освіти дозволяє забезпечити формування англійської комунікативної компетентності у поєднанні з розвитком професійних умінь та навичок, які є основою загальної та фахової компетентності майбутніх спеціалістів економічної галузі.

Викладання англійської мови як іноземної передбачає використання проєктного підходу до навчання, що відображає студенто-орієнтовані принципи викладання (Hedge, 1993). Створення проєктів є успішним методом ефективного поєднання мови та змісту (Stoller, 1997). До того ж, проєктна робота є більш ефективною, коли викладачі послаблюють контроль, а студенти сприймають викладачів як наставників і фасилітаторів (Sheppard & Stoll, 1995).

Проєктне навчання може бути одним з найефективніших методів викладання англійської мови професійного спрямування. Студенти можуть розвивати свою автономію та підвищувати кроскультурну обізнаність. Як наслідок, проєктне навчання рекомендується використовувати на заняттях з англійської мови у вищих навчальних закладах. Тим не менш, існує недостатньо літератури з описом конкретних навчальних проєктів для студентів економічної галузі. Також слід провести аналіз потенційних перешкод та проблем, з якими стикаються як викладачі, так і студенти під час використання методу проєктів на заняттях з англійської мови в різноманітних умовах.

Мета статті. Метою даного дослідження є вивчення організаційних аспектів впровадження навчальних проєктів в межах курсу Іноземної мови професійного спрямування для студентів економічних спеціальностей.

Аналіз досліджень. Навчальний проєкт – це спільна навчально-пізнавальна, дослідницька, творча або ігрова діяльність студентів-партнерів, побудована на основі реальної комунікації або телекомунікації, що має спільну проблему, мету, узгоджені методи, способи діяльності та спрямована на досягнення спільного результату діяльності.

Метод проєктів відомий у світовій педагогіці з кінця XIX початку XX століття як метод проблем. Він пов'язувався з ідеями гуманістичного спрямування у філософії і освіті, розробленими у 20-ті роки XX ст. американським філософом і педагогом Дж. Дьюї, а також його учнем В.Х. Кілпатріком (Dewey, 1986; Kilpatrick, 1951). Інтерес до методу проєктів виник у нашій країні ще в 90-х роках XX ст., а на початку XXI ст. вже стала очевидною стійка тенденція до використання нової технології в практиці викладання різних навчальних дисциплін.

Проєктний метод навчання визначають як систематичний метод навчання, який залучає учнів до засвоєння знань і навичок за допомогою розширеного процесу дослідження, побудованого навколо складних, оригінальних запитань і ретельно роз-

роблених кейсів і завдань (Knoll, 1995). У цьому сенсі, проєктний метод навчання – це система, яка готує учнів до реального світу, розвиваючи певні особистісні та навчальні навички. Дьюї (Dewey, 1986) і Виготський (Vygotsky, 1978) заклали основи проєктного методу навчання, оскільки вони заохочували навчання через відкриття і досвід. Учні та студенти навчаються найкраще і створюють сенс, коли вони взаємодіють з навколишнім середовищем, людьми і технологіями. Більше того, середовище спільного навчання є дуже корисним у процесі навчання та викладання, оскільки воно викликає в учнів інтерес до навчання і мотивує їх вчитися один в одного (Brush and Saye, 2000).

Дослідники визначили проєктний метод навчання як комплексний, і сталий навчальний підхід, який залучає студентів до послідовного і спільного оцінювання (Shalan, 2020; Hedge, 1993). Рітц (Ritz, 2014) додає, що проєктний метод навчання зосереджується головним чином на розвитку навичок студентів через поглиблене вивчення конкретної навчальної ситуації, що дозволяє студентам занурюватися в тему доти, доки вони не набудуть навичок і знань, необхідних для їхнього академічного та кар'єрного прогресу й успіху. Також було встановлено, що використання проєктного методу навчання сприяє поглибленню взаємодії студентів з однолітками, розширює соціальне середовище, що є важливим для успішного навчання.

Результати практичного дослідження (Хромченко, 2022) показали, що студенти з низьким і середнім рівнем володіння англійською мовою почувалися комфортніше, виконуючи проєкти, і згодом набули більшої впевненості у спілкуванні англійською мовою завдяки проєктному навчанню. Дослідження також показало, що вивчення мови із застосуванням методу проєктів сприяє комунікації навіть серед студентів з низьким рівнем володіння англійською мовою завдяки постійній діяльності та спільному характеру роботи. Менш компетентні студенти, які вивчають англійську мову, можуть вивчати її більш успішно, оскільки вони отримують необхідну допомогу від більш досвідчених членів групи. Слід враховувати, що, як стверджує Калабзов (Kalabzov, 2015), проєктне навчання може негативно вплинути на слабших студентів, які не мають підтримки з боку викладача. На основі огляду літератури щодо результатів проведених досліджень, можна дійти висновку, що існує потужна підтримка проєктного навчання як перспективної та ефективною стратегії навчання загалом (Avsheniuk et al., 2023), та викладання іноземної мови професійного спрямування (ESP) зокрема.

Вклад основного матеріалу. Зазвичай навчальні проєкти для студентів економічних спеціальностей – це проєкти професійного спрямування з використанням автентичних контекстів та матеріалів, які пов'язані з веденням бізнес діяльності. Підготовка проєкту відбувається за послідовними стадіями, при проходженні яких студенти досягають заданих цілей і виробляють продукт, представлений у вигляді презентації, звіту, бізнес-плану, інвестиційного портфолію, маркетингового дослідження, тощо.

Навчальні проєкти мають бути практично орієнтовані, з чітко визначеним із самого початку результатом діяльності учасників проєкту, який зорієнтований на професійні інтереси самих учасників роботи (економічний аналіз, бізнес план, інвестиційний проєкт, довідковий матеріал тощо). Для ефективної реалізації необхідно розробити чітку структуру, навіть сценарій діяльності учасників із визначенням функції кожного. Координаційна робота може бути організована через обговорення, планування спільних дій, презентацію отриманих результатів та можливих способів використання їх на практиці, оцінку проєкту іншими учасниками та командами.

Використання навчальних проєктів сприяє формуванню наступних загальних компетентностей: здатність застосовувати отримані знання в практичних ситуаціях, виявляти, ставити та вирішувати завдання у сфері підприємництва та бізнес діяльності; здатність спілкуватися державною та іноземною мовами у професійній сфері; навички використання інформаційних і комунікаційних технологій; здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел; здатність працювати самостійно та в команді, навички міжособистісної взаємодії. Водночас, в процесі підготовки навчальних проєктів студенти мають можливість розвивати також фахові компетентності: здатність застосовувати інноваційні підходи в підприємницькій діяльності; здатність визначати і виконувати професійні завдання з організації бізнес діяльності; здатність до організації зовнішньо-економічної діяльності.

Той факт, що навчання студентів комунікативним навичкам може супроводжуватися складними процесами забування лексики, необхідної в певних ситуаціях, і використання її в невідповідному контексті, підняв питання про те, що вивчення лексики не може відбуватися шляхом зазубрювання. Отже представлення професійної термінології та лексики студентам не обов'язково означає, що вони збережуть її у своїй довготривалій пам'яті. Тому вивчення професійної термінології

лексики може бути важким завданням, якщо студенти не забезпечені стратегіями, які дозволяють їм використовувати ці тематичні та термінологічні глосарії і будувати мережу взаємопов'язаних словників (Shalan, 2020: 469). Використання проєктного методу навчання надає студентам можливість індуктивного навчання через групову роботу та проєктну діяльність. До того ж, лексичні одиниці та термінологія з англійської мови професійного спрямування запам'ятовуються легше, ніж загальної, оскільки студенти часто використовують професійну термінологію під час навчального процесу (Salazar and Carballo, 2010).

Використання методу проєктного навчання сприяє розвитку автономності та самостійності студентів у навчальному процесі. Студенти використовують різноманітні підходи до навчання, формулюють свої запитання, планують своє навчання, організують свої дослідження та вирішують проблеми в життєвому контексті (Bas, 2011: 12). Автономія учнів базується на припущенні, що якщо учні залучені до процесів прийняття рішень щодо застосування мови, вони більше зацікавлені у навчанні, і навчання може бути для них більш цілеспрямованим і змістовним. На думку Бенсон (Benson, 2011), автономія учнів є передумовою ефективного вивчення мови; коли учні отримують автономію, вони стають не лише кращими студентами, а й більш відповідальними та критичними членами спільнот, у яких вони проживають. Більше того, автономія учнів відіграє важливу роль у формуванні комунікативної компетентності впродовж життя. Таким чином, слід розвивати автономію студентів на заняттях з англійської мови професійного спрямування, щоб підвищити їхню самостійність та мотивацію до вивчення іноземної мови.

Доречно виділити наступні етапи роботи над проєктом:

1. Визначення предмета дослідження, вибір теми, типу проєкту. На даному етапі застосовується метод «мозкового штурму» для висунення ідей студентами.
2. Розподіл завдань, визначення кількості задіяних осіб, обговорення методів дослідження, прийомів, творчих підходів, рішень.
3. Індивідуальна робота учасників проєкту з пошуку інформації, аналіз доручених аспектів та окремих частин завдання. Студенти зазвичай працюють в автономному режимі з можливістю звернутися до групи для уточнення, зміни або розширення поставленого індивідуального завдання.
4. Узагальнення та коригування отриманих результатів. На даному етапі відбувається обгово-

рення виконаної роботи в міні групах або в межах загальної команди, узгоджується остаточний формат та колективна позиція команди щодо кращої подачі отриманих результатів.

5. Презентація проєктів, їх захист виступають одним із найважливіших етапів, оскільки дають можливість студентам представити власні проєкти та порівняти їх з роботою інших команд студентів.

6. Колективний аналіз, обговорення результатів, надання професійних рекомендацій від інших команд сприяє мотивації студентів до спілкування іноземною мовою в контексті професійної діяльності, розвиває їх іншомовну комунікативну компетенцію та фахову підготовку загалом (Хромченко, 2022).

Спираючись на досвід роботи зі здобувачами вищої освіти у економічній галузі, можемо стверджувати, що одним із поширених та універсальних для різних спеціальностей фахової вищої економічної освіти виявився навчальний проєкт по розробці бізнес-плану компанії або підприємства. Складанню бізнес-плану передують визначення цілей власного бізнесу загалом і бізнес-плану зокрема (Business Mission Statement). Для входження в ринок нового підприємства йому потрібні дослідження стану самого ринку і конкретної ринкової ситуації (Conducting Marketing Research). Студенти економісти, працюючи над розробкою бізнес-плану, мають виконати ряд завдань, основними серед яких є такі:

- обґрунтування економічної доцільності напрямків розвитку фірми;
- розрахунок очікуваних фінансових результатів діяльності, насамперед обсягів продажу, прибутку, доходів на капітал (Financial Performance, Sales and Revenue Objectives);
- визначення джерел фінансування, способів залучення та розподілу фінансових ресурсів (Allocation of Financial Resources);
- підбір працівників, спроможних реалізувати даний план (Human Resources Management).

До речі, робота у мінігрупах над окремими секціями та розділами може перетворитися на окремий проєкт, із поглибленим аналізом певного напрямку або розділу, відповідно до спеціальності та професійних інтересів студентів. Наприклад, студенти фінансисти можуть розробити алгоритм залучення фінансування для підприємств та організацій первинного, вторинного та третинного секторів економіки (primary, secondary, tertiary business sectors).

Для студентів менеджерів можна запропонувати розробити та обґрунтувати вибір управлінської структури для різних типів компаній

(Functional Structure, Divisional Structure, Matrix Structure). При цьому, студентам слід обґрунтувати переваги та недоліки основних управлінських моделей для компанії певного сектору економіки, або запропонувати поєднання елементів декількох структур.

Таким чином, проєктний метод навчання виступає альтернативою навчанню, орієнтованому на вчителя, та веде до самоорганізації студентів та їхньої активної взаємодії з однолітками, інформаційними ресурсами та технологіями (Shaalan, 2020: 470). Робота над подібними проєктами не лише підвищує професійну та іншомовну підготовку здобувачів освіти, а також сприяє вмінню адаптувати теоретичні знання до практичних потреб фахової галузі, дає можливість творчо та нестандартно підходити до практичних задач, в результаті чого часто студенти пропонують власні оригінальні розробки, комбінують різні підходи та знання із декількох дисциплін.

Виходячи з практичного досвіду роботи зі студентами різних економічних спеціальностей, можемо зазначити, що дієвим та ефективним є надання можливості студентам самостійно обрати галузь, напрямок та тип підприємства або компанії (SME, PLC, Ltd, Inc.), для яких буде створено бізнес-план. Як варіанти можна навести такі потенційно можливі бізнес ситуації:

- створення спільного (можливо за участю держави) підприємства з іноземними інвестиціями;
- створення стартапу для розвитку інноваційної технології або виробництва та комерціалізації нового товару;
- продаж об'єкта приватизації за конкурсом;
- продаж контрольного пакету акцій іноземним інвесторам.

Ще одним типом проєкту, який є універсальним для студентів різних економічних спеціальностей є здійснення SWOT-аналізу компанії або підприємства (SWOT: Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats), організації або економічної системи цілої країни. До речі, такий проєкт може бути реалізований як окреме завдання, або також бути частиною більшого проєкту та бути інструментом здійснення стратегічного планування для нового або вже діючого бізнесу чи компанії.

Залучаючи доступні і ефективні ІКТ та онлайн редактори, студентам пропонують створити дизайн матриці SWOT-аналізу, використовуючи доступні онлайн інструменти та редактори, наприклад в Canva можливо скористатись готовими рішеннями безкоштовного онлайн-конструктора. При цьому, специфіка такого аналізу дозволяє розподіляти та переформатовувати робочі групи

студентів від невеликих груп з декількома учасниками до більших команд. Також доцільно надати можливість студентам поетапно опрацювати всі елементи стратегічного SWOT-аналізу, включаючи матеріальні та нематеріальні фактори (tangible factors vs intangible factors) або працювати за різними напрямками факторів аналізу (internal factors vs external factors).

В процесі реалізації проєкту та в ході дослідження студенти в групах або індивідуально ведуть самостійну роботу по структуруванню інформації, аналізують, зіставляють дані з різних джерел, оцінюють їх, складають схеми, таблиці, формулюють проблеми і визначають шляхи їх вирішення, проводять експеримент (Пехота, 2004). Слід підкреслити, що під час роботи над виконанням проєкту надзвичайно важливими є самостійність пошуку і критичність сприйняття інформації.

Необхідні умови організації проєкту включають:

1. Визначення та постановка проблеми, що потребує інтегрованих знань, дослідницького пошуку.

2. Практична, теоретична, пізнавальна релевантність отриманих результатів.

3. Автономна діяльність студентів (може бути груповою, парною чи індивідуальною).

4. Визначення кінцевих цілей спільних чи індивідуальних проєктів.

5. Визначення базових знань із різних професійних галузей, необхідних для роботи над проєктом.

6. Структурування змістовної частини проєкту із зазначенням поетапних результатів.

Завершені навчальні проєкти в межах курсу Іноземної мови професійного спрямування для студентів економістів можуть бути представлені у різноманітних формах (презентація, доповідь, створення рекламної продукції, розробка сайту, створення бізнес-плану, розробка маркетингового дослідження, написання контракту або договору для потенційних бізнес партнерів, тощо). Мультимедійні засоби підсилюють змістовну частину проєкту, допомагають сприйняттю найскладніших елементів теми проєкту (Карпова, 2013).

Проєктна робота сприяє розвитку самоосвіти та відповідальності здобувачів освіти та, водночас, забезпечує відмінну практику іноземної мови професійного спрямування.

Висновки. Метод навчальних проєктів створює сприятливе середовище успішного вивчення іноземної мови та має інтегруватися в курс Іноземної мови професійного спрямування для студентів економічної галузі.

Робота над навчальним проєктом має бути чітко спланована та включати такі обов'язкові етапи проєкту, як визначення предмета дослідження, вибір теми та типу проєкту, розподіл завдань, пошук інформації, аналіз та збір даних, фінальне представлення проєкту, аналіз, оцінка та обговорення результатів.

В процесі підготовки навчальних проєктів в межах курсу Іноземної мови професійного спрямування студенти мають можливість розвивати як загальні компетентності (здатність застосовувати отримані знання в практичних ситуаціях, здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел, здатність працювати самостійно та в команді) так і фахові компетентності (здатність застосовувати інноваційні підходи в підприємницькій діяльності, здатність визначати і виконувати професійні завдання з організації бізнес діяльності; здатність до організації зовнішньо-економічної діяльності. Використання методу проєктного навчання сприяє розвитку автономності та самостійності студентів у навчальному процесі.

Навчальні проєкти є ефективними освітніми технологіями, які дозволяють студентам вирішувати свої навчальні завдання за допомогою організації власної діяльності в кооперації з партнерами і колегами, в тому числі з різних країн в рамках співпраці вітчизняних закладів вищої освіти з іноземними університетами. Використання проєктів у освітній практиці створює умови для розвитку професійної майстерності та ефективного підвищення кваліфікації майбутніх економістів, покращення навичок іншомовного спілкування та розширення меж освітніх просторів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Карпова О.О. Мультимедійні засоби навчання іноземної мови майбутніх економістів. Наукові записки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія: Педагогічні та історичні науки. 2013. Вип. 111. С. 52–58.
2. Пехота О.М. Проєктна технологія. *Освітні технології*. Київ, 2004. С. 148–162.
3. Хромченко О.В. Впровадження методу проєктів при викладанні англійської мови. *Актуальні питання лінгвістики та методики викладання іноземних мов*. Одеса, 2022. С. 220–225.
4. Avsheniuk N., Lutsenko O., Semnikhyna N., Svyrydiuk T. Fostering Intercultural Communicative Competence and Student Autonomy through Project-Based Learning. *Arab World English Journal (AWEJ) Special Issue on Communication and Language in Virtual Spaces*, January 2023: P. 130–143.

5. Bas G. Investigating the effects of project-based learning on students' academic achievement and attitudes towards English lessons. *The Online Journal of New Horizons in Education*, 1(4), 2011. P. 1–15.
6. Benson P. *Teaching and Researching Autonomy in Language Learning*. Harlow: England. Pearson Education Limited. 2011.
7. Brush T., Saye J. Implementation and evaluation of a student-centered learning unit: A case study. *Educational Technology Research & Development*, 48(3), 2000. P. 79–100.
8. Dewey J. Experience and education. *The Educational Forum*. 50(3), 1986. P. 241–252.
9. Hedge T. Key concepts in EFL: Project work. *ELT Journal*, 47(3), 1993. P. 275–277.
10. Kalabzov M. The application of project-based learning in English classrooms. The University of West Bohemia. 2015.
11. Kilpatrick W. H. *Philosophy of Education*. New York: Macmillan. 1951.
12. Knoll M. The Project Method: Its Origin and International Influence. *Progressive Education across the Continents. A Handbook*, ed. Volker Lenhart and Hermann Röhrs. New York: Lang. 1995.
13. Ritz S. Project-based learning is the conduit for progressive change. Buck Institute for Education. 2014.
14. Salazar Z. E., Carballo C.O. Can the students in an ESP course learn new vocabulary as they review and practice it by playing a computer game? *Revista de Lenguas Modernas* 2010. URL: <http://revistas.ucr.ac.cr/index.php/rlm/article/view/9476> (дата звернення 12.08.2024).
15. Shaalan I. E.A. Integrating Project-Based Learning Strategies in the Design of an ESP Dental Vocabulary Course for ESL Malaysian Majors. *Arab World English Journal*, 11 (3). 2020. P. 464–483. <https://dx.doi.org/10.24093/awej/vol11no3.29> (дата звернення 18.06.2024).
16. Sheppard K. & Stoller F. Guidelines for the integration of student projects into ESP classrooms. *English Teaching Forum*, 33(2), 1995. P. 10–15.
17. Stoller F. Project work: A means to promote language content. *English Teaching Forum*, 35(4), 1997. P. 2–7.
18. Vgotsky L. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Vol. 3. Cambridge, MA: Harvard University Press. 1978.

REFERENCES

1. Karpova, O.O. (2013). Multymediini zasoby navchannia inozemnoii movy. [Multimedia means of teaching a foreign language to future economists]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova. Seriya: Pedahohichni ta istorychni nauky*, 111. S. 52–58. [in Ukrainian].
2. Pehota, O.M. (2004). Proektna tekhnolohia. [Project-based technique]. *Osvitni tekhnolohii*. Kyiv. S.148-162. [in Ukrainian].
3. Khromchenko, O.V. (2022). Vprovadzhennia metody proektiv pry vykladanni anhliskoi movy. [Introducing project-based method in teaching English language]. *Aktualni pytannia linhvistyky ta metodyky vykladannia inozemnykh mov*. S. 220–225. [in Ukrainian].
4. Avsheniuk, N., Lutsenko, O., Seminikhyna, N., Svyrydiuk, T. (2023). Fostering Intercultural Communicative Competence and Student Autonomy through Project-Based Learning. *Arab World English Journal (AWEJ) Special Issue on Communication and Language in Virtual Spaces*. pp. 130–143.
5. Bas, G. (2011). Investigating the effects of project-based learning on students' academic achievement and attitudes towards English lessons. *The Online Journal of New Horizons in Education*, 1(4). pp. 1–15.
6. Benson, P. (2011). *Teaching and Researching Autonomy in Language Learning*. Harlow: England. Pearson Education Limited.
7. Brush, T., & Saye, J. (2000). Implementation and evaluation of a student-centered learning unit: A case study. *Educational Technology Research & Development*, 48(3), pp. 79–100.
8. Dewey, J. (1986). Experience and education. *The Educational Forum*. 50(3), pp. 241–252.
9. Hedge, T. (1993). Key concepts in EFL: Project work. *ELT Journal*, 47(3), pp. 275–277.
10. Kalabzov, M. (2015). The application of project-based learning in English classrooms. The University of West Bohemia.
11. Kilpatrick, W. H. (1951). *Philosophy of Education*. New York: Macmillan.
12. Knoll, M. (1995). The Project Method: Its Origin and International Influence. *Progressive Education across the Continents. A Handbook*, ed. Volker Lenhart and Hermann Röhrs. New York: Lang.
13. Ritz, S. (2014). Project-based learning is the conduit for progressive change. Buck Institute for Education.
14. Salazar, Z. E., & Carballo, C.O. (2010). Can the students in an ESP course learn new vocabulary as they review and practice it by playing a computer game? *Revista de Lenguas Modernas*. <http://revistas.ucr.ac.cr/index.php/rlm/article/view/9476> (date of access: 12.08.2024).
15. Shaalan, I. E.A. (2020). Integrating Project-Based Learning Strategies in the Design of an ESP Dental Vocabulary Course for ESL Malaysian Majors. *Arab World English Journal*, 11 (3). pp. 464–483. <https://dx.doi.org/10.24093/awej/vol11no3.29> (date of access: 18.06.2024).
16. Sheppard, K. & Stoller, F. (1995). Guidelines for the integration of student projects into ESP classrooms. *English Teaching Forum*, 33(2), pp.10–15.
17. Stoller, F. (1997). Project work: A means to promote language content. *English Teaching Forum*, 35(4), pp. 2–7.
18. Vgotsky, L. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Vol. 3. Cambridge, MA: Harvard University Press.

УДК 371.14.07

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-1-44>

Вікторія ДОКУЧАЄВА,

orcid.org/0000-0001-8420-0154

доктор педагогічних наук, професор,

професор кафедри розвитку дитини раннього і дошкільного віку

Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

(Полтава, Україна) dokuchaevaviktoria11@gmail.com

Оксана КРИЧКІВСЬКА,

orcid.org/0000-0003-3007-0248

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри освітології та педагогіки

Західноукраїнського національного університету

(Тернопіль, Україна) oknysem@ukr.net

ІННОВАТИЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ У ЗАКЛАДАХ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

У статті досліджено особливості інноватизації освітнього процесу у закладах дошкільної освіти, який є ключовим чинником підвищення якості освіти та розвитку дітей у ранньому віці. Інноватизація розглядається як процес впровадження новітніх педагогічних технологій та методів, спрямованих на підвищення ефективності освітньої діяльності, розвиток творчого потенціалу дітей та підготовку їх до подальшого навчання. У статті детально аналізуються основні напрями інноватизації, зокрема впровадження інтерактивних технологій, використання проєктного методу в навчанні, а також персоналізованого підходу, що враховує індивідуальні особливості кожної дитини. Особливу увагу приділено розвитку емоційного інтелекту як одного з ключових компонентів гармонійного розвитку особистості. У статті також підкреслено існування низки викликів, пов'язаних з впровадженням інновацій у практику дошкільної освіти. До них належать: недостатність матеріально-технічної бази, опір з боку педагогічного персоналу та батьків, а також складність адаптації традиційних освітніх програм до нових умов. Особливу увагу приділено ролі педагогів та батьків у підтримці інноваційних змін. У статті наведено практичні рекомендації для успішного впровадження інноваційних методів у закладах дошкільної освіти, включаючи підвищення кваліфікації педагогів, залучення батьків до освітнього процесу та забезпечення необхідних ресурсів. Також окреслено перспективи подальшого розвитку інноватизації в освітньому процесі, що сприятиме формуванню гармонійно розвиненої, соціально адаптованої та готової до викликів сучасного світу особистості. Відзначено, що інноватизація освітнього процесу у закладах дошкільної освіти є перспективним напрямом розвитку сучасної освіти, який вимагає системного підходу та координації зусиль усіх учасників освітнього процесу.

Ключові слова: інноватизація, дошкільна освіта, інтерактивні технології, проєктний метод, персоналізоване навчання, емоційний інтелект, педагогічні інновації, заклад дошкільної освіти.

Viktoriia DOKUCHAIEVA,

orcid.org/0000-0001-8420-0154

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,

Professor at the Department of Early Childhood and Preschool Development

Luhansk Taras Shevchenko National University

(Poltava, Ukraine) dokuchaevaviktoria11@gmail.com

Oksana KRYCHKIVSKA,

orcid.org/0000-0003-3007-0248

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Educology and Pedagogy

West Ukrainian National University

(Ternopil, Ukraine) oknysem@ukr.net

INNOVATING THE EDUCATIONAL PROCESS IN PRESCHOOL EDUCATION INSTITUTIONS

The article examines the peculiarities of innovating the educational process in preschool education institutions, which is a key factor in improving the quality of education and development of children at an early age. Innovation is seen

as the process of introducing the latest pedagogical technologies and methods aimed at improving the efficiency of educational activities, developing children's creative potential and preparing them for further education. The article analyzes in detail the main areas of innovation, including the introduction of interactive technologies, the use of the project-based learning method, and a personalized approach that takes into account the individual characteristics of each child. Particular attention is paid to the development of emotional intelligence as one of the key components of the harmonious development of the individual. The article also emphasizes the existence of a number of challenges related to the introduction of innovations in the practice of preschool education. These include insufficient material and technical resources, resistance from teaching staff and parents, and the difficulty of adapting traditional educational programs to the new conditions. Special attention is paid to the role of teachers and parents in supporting innovative changes. The article provides practical recommendations for the successful implementation of innovative methods in preschool education institutions, including professional development of teachers, involvement of parents in the educational process, and provision of necessary resources. The article also outlines the prospects for further development of innovation in the educational process, which will contribute to the formation of a harmoniously developed, socially adapted and ready for the challenges of the modern world personality. It is noted that the innovation of the educational process in preschool education institutions is a promising direction for the development of modern education, which requires a systematic approach and coordination of efforts of all participants in the educational process.

Key words: innovation, preschool education, interactive technologies, project method, personalized learning, emotional intelligence, pedagogical innovations, preschool education institution.

Постановка проблеми. У сучасному світі освіта відіграє важливу роль у формуванні майбутнього суспільства. В умовах стрімких технологічних змін та глобалізації, важливість інноваційних підходів до навчання стає все більш очевидною. Особливого значення це набуває у сфері дошкільної освіти, де закладаються основи для подальшого розвитку дитини. Інноватизація освітнього процесу у закладах дошкільної освіти (ЗДО) є невід'ємною частиною сучасної педагогічної практики, спрямованої на забезпечення гармонійного розвитку дітей, підготовку їх до шкільного навчання та життя в динамічному, постійно змінюваному світі.

Інноватизація освітнього процесу у ЗДО включає впровадження новітніх технологій, методів навчання, які відповідають потребам сучасного суспільства та індивідуальним потребам дітей. Інновації дозволяють створювати освітнє середовище, яке не лише розвиває інтелектуальні здібності, а й сприяє формуванню емоційної зрілості, соціальних навичок та креативного мислення у наймолодших вихованців. У цьому контексті інноватизація стає важливим інструментом для забезпечення якісної та сучасної дошкільної освіти, яка відповідає викликам XXI століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні роки позначені зростаючим інтересом до інноватизації освітнього процесу, особливо у сфері дошкільної освіти. Це обумовлено необхідністю адаптації освітніх методів до сучасних викликів та вимог, які висуває глобалізований світ. Дослідження на тему інноватизації охоплюють різні аспекти освітнього процесу, від впровадження новітніх технологій до розробки інтегрованих підходів, що забезпечують всебічний розвиток дитини.

Значна кількість наукових робіт присвячена вивченню ефективності використання новітніх

технологій у ЗДО. Дослідники, такі як О. Листопад (Lystopad, 2019), С. Смолюк (Smoliuk, 2022), М. Норка, Г. Москалик (Norcka & Moskalyk, 2023), В. Докучаєва (Dokuchaieva, 2020; Dokuchaieva, 2021; Dokuchaieva, 2024) підкреслюють, що інтерактивні технології, мультимедійні засоби, а також цифрові навчальні платформи сприяють покращенню когнітивного розвитку дітей. Вони зазначають, що використання інтерактивних дошок, планшетів та інших технологічних інструментів дозволяє зробити навчання більш захоплюючим і доступним для дітей, що, зі свого боку, підвищує їхню мотивацію до навчання.

Інтеграція STEM-освіти (Science, Technology, Engineering, Mathematics) у ЗДО стала однією з провідних тем сучасних досліджень. О. Степаненко, Т. Валентьєва та Ю. Семчук (Stepanenko, Valentieva & Semchuk, 2022), І. Ніколаєску, О. Панченко, К. Шевченко (Nikolaiesku, Panchenko & Shevchenko, 2024) у своїх роботах аналізують вплив STEM-освіти на розвиток критичного мислення у дітей дошкільного віку. Автори зазначають, що поєднання науки, технологій, інженерії та математики в освітньому процесі дозволяє не лише розвивати логічне мислення, а й стимулювати цікавість дітей до дослідження світу. Інші дослідники, зокрема Ю. Герасименко (Herasymenko, 2023), акцентують на необхідності розширення STEM-підходу до STEAM, де додається мистецтво, що сприяє розвитку творчого потенціалу дітей.

Проектне навчання займає значне місце у сучасних підходах до дошкільної освіти. Дослідження, проведене О. Горкавчук (Horkavchuk, 2018), демонструє, що участь дітей у спільних проєктах розвиває їхні соціальні навички, здатність працювати в команді та самостійно приймати рішення. Важливим аспектом є те, що проєктне навчання дозволяє дітям практично застосовувати отримані

знання, що робить освітній процес більш ефективним і цікавим.

Важливим напрямом досліджень є вплив інноваційних методів на соціально-емоційний розвиток дітей. О. Шинкарук, Н. Чижевська (Shynkaruk & Chyzhevska, 2024), О. Городецька (Horodetska, 2018) у своїх працях аналізують, як використання інтегрованих підходів сприяє емоційному благополуччю дітей і розвитку їхніх комунікативних навичок. Автори наголошують, що інноватизація в цьому контексті не тільки покращує навчальні результати, але й забезпечує гармонійний розвиток особистості дитини.

Окрема увага приділяється підготовці педагогів до роботи з інноваційними методами. О. Бартків, Є. Дурманенко, О. Дурманенко (Bartkiv, Durmanenko & Durmanenko, 2022), Л. Врочинська (Vrochynska, 2018), Н. Миськова (Myskova, 2016) у своїх дослідженнях зазначають, що успіх інноватизації освітнього процесу значною мірою залежить від рівня підготовки вихователів. Автори підкреслюють, що необхідно забезпечити систематичну підготовку педагогів, яка включає як теоретичні знання, так і практичні навички з використання новітніх технологій і методів.

Мета статті – дослідити та проаналізувати особливості інноватизації освітнього процесу у ЗДО.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інноватизація освітнього процесу у ЗДО є одним із ключових аспектів модернізації системи освіти в Україні. В умовах сучасного суспільства, що стрімко розвивається, необхідність впровадження нових методик, технологій та підходів до навчання та виховання дітей раннього віку стає все більш актуальною. Інновації в дошкільній освіті спрямовані на створення середовища, яке максимально сприяє всебічному розвитку дитини, формуванню її особистісних якостей, навичок і вмінь, що будуть необхідні в подальшому житті.

Інноватизація освітнього процесу дозволяє забезпечити ефективне засвоєння знань, розвиток навичок та адаптацію до умов, що швидко змінюються. Крім того, інноватизація освітнього процесу у ЗДО є важливим кроком для забезпечення сучасного і якісного навчання. Вона спрямована на створення освітнього середовища, яке відповідає вимогам сучасного суспільства, забезпечує гармонійний розвиток дитини та готує її до успішного навчання у школі. У цьому контексті інноватизація включає як впровадження новітніх технологій, так і розробку нових педагогічних підходів, що сприяють розвитку інтелектуальних і соціальних навичок у дітей.

Одним із головних аспектів інноватизації є використання новітніх технологій в освітньому

процесі. Це включає інтерактивні дошки, планшети, комп'ютери, мультимедійні системи та спеціальні навчальні програми, які дозволяють створити більш динамічне і привабливе освітнє середовище для дітей. Зокрема, інтерактивні технології сприяють розвитку у дітей когнітивних навичок, підвищують їхню мотивацію до навчання та створюють умови для індивідуалізованого підходу.

Як зазначалося вище, STEM-освіта стає все більш популярною у ЗДО як метод, що сприяє розвитку у дітей аналітичного мислення та навичок вирішення проблем. У сучасних умовах важливою є також інтеграція мистецтва (STEAM-освіта), що дозволяє розвивати творчі здібності дітей. Використання STEM і STEAM-підходів у дошкільній освіті сприяє формуванню всебічно розвиненої особистості, здатної до інноваційної діяльності у майбутньому.

Крім того, варто зауважити, що проєктне навчання стає важливою частиною інноваційного освітнього процесу у ЗДО. Цей підхід дозволяє дітям активно брати участь в освітньому процесі, застосовувати на практиці отримані знання і навички, працювати в групах та розвивати соціальні компетенції. Проєктне навчання сприяє розвитку у дітей навичок комунікації, креативності та відповідальності.

Соціально-емоційний розвиток є ключовим елементом інноватизації освітнього процесу. Впровадження інноваційних методів, таких як ігрові технології, арт-терапія та музичні заняття, сприяє розвитку у дітей емоційного інтелекту, навичок співпраці та емпатії. Це дозволяє створити сприятливе освітнє середовище, в якому діти відчувають себе комфортно і впевнено, що є важливою передумовою для їхнього подальшого розвитку.

Важливим аспектом інноватизації є підготовка педагогів до роботи з новітніми методами і технологіями. Це включає систематичне підвищення кваліфікації педагогів, що дозволяє їм ефективно використовувати інноваційні інструменти в освітньому процесі. Успіх інноватизації значною мірою залежить від рівня підготовки педагогів, їхнього бажання і здатності впроваджувати нові підходи у своїй роботі.

З огляду на зазначене вище, доцільно виокремити ключові особливості інноватизації освітнього процесу у ЗДО, які представимо у таблиці 1.

Інноватизація освітнього процесу у ЗДО є важливою складовою сучасної освіти, що спрямована на підвищення якості навчання та виховання дітей. Однак, впровадження інноваційних підходів зіштовхується з низкою проблем, які потребують уваги та вирішення для забезпечення успішного розвитку системи дошкільної освіти, зокрема це:

1. Недостатнє фінансування та матеріально-технічна база. Однією з найбільших проблем є недо-

Особливості інновації освітнього процесу у ЗДО

Аспект	Характеристика	Методи впровадження	Очікувані результати	Виклики
Інноваційні підходи в навчанні	Використання нових освітніх технологій, інтерактивних методів навчання	Ігрові методи, інтерактивні дошки, мультимедійні засоби	Підвищення інтересу дітей до навчання, розвиток критичного мислення	Висока вартість обладнання, недостатня підготовка педагогів
Інтеграція STEM-освіти	Впровадження елементів науки, технологій, інженерії та математики в освітній процес	Проектна діяльність, експериментальні заняття	Формування базових науково-технічних знань, розвиток логічного мислення	Недостатність ресурсів, опір традиційним методам
Персоналізоване навчання	Індивідуалізація навчальних програм відповідно до потреб кожної дитини	Диференційоване навчання, адаптивні програми	Підвищення успішності, краща соціалізація	Складність у розробці програм, додаткове навантаження на педагогів
Розвиток емоційного інтелекту	Акцент на емоційному та соціальному розвитку дітей	Групові ігри, заняття з психологом	Поліпшення комунікативних навичок, зниження рівня стресу	Недооцінка важливості емоційного розвитку, недостатність фахівців
Залучення батьків до освітнього процесу	Співпраця з батьками у формуванні освітніх стратегій та навчальних програм	Семінари, спільні проекти, відкриті заняття	Покращення результатів навчання, гармонійний розвиток дитини	Опір з боку батьків, нестача часу для ефективної взаємодії
Цифровізація освітнього процесу	Використання цифрових ресурсів для покращення доступу до інформації та навчальних матеріалів	Онлайн-платформи, електронні журнали	Підвищення доступності та ефективності навчання	Технічні проблеми, кібербезпека, необхідність постійного оновлення технологій

Джерело: розроблено авторами.

статне фінансування, що ускладнює процес впровадження інновацій. Часто ЗДО не мають достатніх ресурсів для закупівлі сучасного обладнання, навчальних матеріалів та забезпечення комфортних умов для дітей. Відсутність фінансової підтримки з боку держави та місцевих органів влади призводить до того, що інноваційні проекти залишаються на рівні ідей і не реалізуються на практиці.

2. Опір змінам з боку педагогічного колективу. Педагоги, які працюють у ЗДО, не завжди готові до змін. Опір змінам може виникати через брак знань і навичок у використанні нових технологій, страх перед невідомим або небажання вийти з зони комфорту. Крім того, частина педагогів може мати консервативні погляди на освітній процес, що також заважає ефективному впровадженню інновацій.

3. Відсутність системного підходу. Інновація освітнього процесу часто відбувається без чіткого плану та системного підходу. Впровадження окремих новацій без врахування загальної концепції розвитку ЗДО може призвести до фрагментарності освітнього процесу, що негативно впливає на його ефективність. Для успішної інновації необхідно розробити стратегію, яка враховуватиме всі аспекти освітнього процесу, включаючи методичну роботу, професійний розвиток педагогів та співпрацю з батьками.

4. Невизначеність у виборі методик та технологій. Проблема вибору ефективних методик та

технологій є ще одним викликом для ЗДО. В умовах різноманіття інноваційних підходів важко визначити, які саме з них найбільш підходять для конкретного ЗДО та сприятимуть розвитку дітей. Часто впровадження новацій відбувається без попереднього аналізу та оцінки їхньої ефективності, що призводить до втрати часу та ресурсів.

5. Недостатня підготовка педагогів. Успіх інновації освітнього процесу значною мірою залежить від рівня підготовки педагогів. Недостатня кількість курсів підвищення кваліфікації, відсутність підтримки з боку керівництва та брак часу на саморозвиток стають серйозними перешкодами для педагогів у процесі освоєння нових методик і технологій. Відсутність мотивації до постійного професійного розвитку також негативно впливає на впровадження інновацій.

З огляду на зазначене, зауважимо, що інновація освітнього процесу у ЗДО є важливим етапом на шляху до модернізації всієї системи освіти в Україні. Впровадження нових технологій, методик і підходів сприяє створенню умов для всебічного розвитку дітей, що є ключовим завданням дошкільної освіти. Однак для успішного впровадження інновацій необхідно вирішити низку проблем, що стоять перед ЗДО, та забезпечити підтримку з боку держави та суспільства.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У процесі дослідження інновації

освітнього процесу в ЗДО було встановлено, що впровадження інноваційних підходів є необхідною умовою для підвищення якості дошкільної освіти та всебічного розвитку дітей. Інноваційні методи, такі як інтерактивні технології, проєктні підходи та персоналізоване навчання, сприяють формуванню у дітей ключових компетентностей, необхідних для подальшого успішного навчання.

Відзначено, що інноватизація освітнього процесу в ЗДО є важливим напрямом розвитку сучасної освіти. Вона сприяє створенню умов для гармонійного розвитку дітей, підвищує якість навчання і виховання, та готує дітей до успішного навчання у школі і життя у сучасному суспільстві. Використання новітніх технологій, інтеграція STEM і STEAM-освіти, проєктно-орієнтоване навчання та розвиток соціально-емоційних компетенцій – це ключові напрями, які мають великий потенціал для покращення дошкільної освіти в Україні.

Водночас впровадження інновацій у ЗДО супроводжується низкою викликів, серед яких можна виділити недостатність ресурсного забезпечення, опір з боку педагогічного колективу та батьків, а також складність адаптації традиційних освітніх програм до нових вимог. Для подолання цих проблем необхідно створити ефективну систему підтримки інноваційних змін, що включає підвищення кваліфікації педагогів, залучення батьків до освітнього процесу та забезпечення матеріально-технічної бази.

Таким чином, інноватизація освітнього процесу у ЗДО є перспективним напрямом розвитку сучасної освіти, який вимагає системного підходу та координації зусиль усіх учасників освітнього процесу. Впровадження інновацій не лише підвищить якість освіти, але й створить передумови для формування гармонійно розвиненої особистості, здатної до адаптації в умовах постійних змін сучасного суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бартків О. С., Дурманенко Є. А., Дурманенко О. Л. Інноваційні технології професійної підготовки майбутніх вихователів до інтегрованого навчання. *Інноваційна педагогіка*. 2022. Вип. 52. Том 1 С. 76-80.
2. Врочинська Л. І. Педагогічні умови підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти до застосування інноваційних технологій у роботі з дітьми. *Науковий вісник Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка*. Серія: Педагогіка. 2018. № 9. С. 141-151.
3. Герасименко Ю. Ю. Від іграшок до технологій: Stream-освіта як фундамент дошкільної освіти в Україні. *Науковий вісник Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка*. Серія: Педагогічні науки. 2023. № 17. С. 51-61.
4. Горкавчук О. О. Проєктний підхід у вихованні дітей молодшого шкільного віку в контексті Концепції Нової української школи (НУШ). *Problems of Engineer-Pedagogical Education*. 2018. № 61. С. 65-73.
5. Городецька О. Вплив медіа-інформаційних технологій на процес соціалізації дітей дошкільного віку. *Нова педагогічна думка*. 2018. № 3. С. 166-169.
6. Докучаєва В. В. Реінжиніринг як інструмент управління розвитком інноваційної педагогічної системи. *Tendenze attuali della moderna ricerca scientifica: der Sammlung wissenschaft-licher Arbeiten „ΛΟΓΟΣ” zu den Materialien der internationalen wissenschaftlich-praktischen Konferenz (B. 2), 5. Juni, 2020. Stuttgart, Deutschland: Europäische Wissenschaftsplattform*. S. 75-78.
7. Докучаєва В. В. Імпрувмент як інструмент інноватизації освітнього простору. *Сучасний науково-педагогічний дискурс у вирішенні освітніх проблем: кол. монографія / Харченко С. Я. та ін.; за наук. ред. Харченка С. Я. Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка», Старобільск. Київ: Талком, 2021. С. 314-330.*
8. Докучаєва В. В. Педагогічний моделінг як інструмент підвищення інноваційної ресурсності сучасного освітнього середовища. *Грааль науки: міжнар. наук. журнал*. Вінниця: ГО «Європейська наукова платформа», 2024. № 36. С. 392-396.
9. Листопад О. А. Підготовка майбутніх вихователів до використання інноваційних технологій в закладах дошкільної освіти. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*. Педагогічні науки. 2019. № 2. С. 183-189.
10. Миськова Н. Підготовка педагогів дошкільних навчальних закладів до використання інноваційних технологій у контексті ідей сталого розвитку. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*. Педагогічні науки. 2016. № 2. С. 114-117.
11. Николаєску І., Панченко О., Шевченко К. Імплементация сучасних засобів stem-освіти в освітній процес закладу дошкільної освіти. *Вісник науки та освіти*. 2024. № 4(22). С. 1227-1236.
12. Норка М. А., Москалик Г. Ф. Управління впровадженням інноваційних освітніх технологій у закладах дошкільної освіти. *Імідж сучасного педагога*. 2023. № 1(208)). С. 20-24.
13. Смолюк С. Упровадження інноваційних технологій в освітній процес закладу дошкільної освіти. *Acta Paedagogica Volyniensis*. 2022. № 3. С. 3-8.
14. Степаненко О. К., Валентьева Т. І., Семчук Б. І. Розвиток критичного мислення у дітей старшого дошкільного віку та молодших школярів. *Перспективи і інновації науки*. 2022. № 4(19). С. 297-309.
15. Шинкарук О., Чижевська Н. Характеристика розвитку здібностей дітей дошкільного віку як передумова занять інтелектуальними видами спорту. *Актуальні проблеми фізичного виховання та методики спортивного тренування*. 2024. № 1. С. 35-50.

REFERENCES

1. Bartkiv O. S., Durmanenko Ye. A., Durmanenko O. L. (2022). Innovatsiini tekhnologii profesiinoi pidhotovky maibutnikh vykhovateliv do intehrovanooho navchannia [Innovative technologies of professional training of future educators for integrated learning]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative pedagogy*, 52, 1, 76-80 [in Ukrainian]
2. Vrochynska L. I. (2018). Pedahohichni umovy pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv doshkilnoi osvity do zastosuvannia innovatsiinykh tekhnologii u roboti z ditmy [Pedagogical conditions of training future specialists of preschool education for the use of innovative technologies in working with children]. *Naukovyi visnyk Kremenetskoï oblasnoi humanitarno-pedahohichnoi akademii im. Tarasa Shevchenka. Serii: Pedahohika – Scientific Bulletin of Kremenets Regional Humanitarian and Pedagogical Academy named after Taras Shevchenko. Series: Pedagogy*, 9, 141-151 [in Ukrainian]
3. Herasymenko Yu. Yu. (2023). Vid ihrashok do tekhnologii: Stream-osvita yak fundament doshkilnoi osvity v Ukraini [From toys to technologies: Stream-education as the foundation of preschool education in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Kremenetskoï oblasnoi humanitarno-pedahohichnoi akademii imeni Tarasa Shevchenka. Serii: Pedahohichni nauky – Scientific Bulletin of Kremenets Regional Humanitarian and Pedagogical Academy named after Taras Shevchenko. Series: Pedagogical Sciences*, 17, 51-61 [in Ukrainian]
4. Horkavchuk O. O. (2018). Proektnyi pidkhid u vykhovanni ditei molodshoho shkilnoho viku v konteksti Kontseptsii Novoi ukrainskoi shkoly (NUSh) [Project approach in the education of primary school children in the context of the Concept of the New Ukrainian School (NUS)]. *Problems of Engineer-Pedagogical Education – Problems of Engineer-Pedagogical Education*, 61, 65-73 [in Ukrainian]
5. Horodetska O. (2018). Vplyv media-informatsiinykh tekhnologii na protses sotsializatsii ditei doshkilnoho viku [The influence of media and information technologies on the process of socialization of preschool children]. *Nova pedahohichna dumka – New pedagogical thought*, 3, 166-169 [in Ukrainian]
6. Dokuchaieva V. V. (2020). Reinzhyrnyrih yak instrument upravlinnia rozvytkom innovatsiinoi pedahohichnoi systemy [Reengineering as a tool for managing the development of an innovative pedagogical system]. *Tendenze attuali della moderna ricerca scientifica: der Sammlung wissenschaft-licher Arbeiten „ΛΟΓΟΣ” zu den Materialien der internationalen wissenschaftlich-praktischen Konferenz (B. 2), 5. Juni, 2020. Stuttgart, Deutschland: Europäische Wissenschaftsplattform*, 75-78 [in Ukrainian]
7. Dokuchaieva V. V. (2021). Impruvment yak instrument innovatyzatsii osvitnoho prostoru [Improvement as a tool for innovation of the educational space]. *Suchasnyi naukovo-pedahohichniy dyskurs u vyrishenni osvitnikh problem: kol. monohrafiia / Kharchenko S. Ya. ta in.; za nauk. red. Kharchenka S. Ya. Derzh. zakl. «Luhan. nats. un-t imeni Tarasa Shevchenka», Starobilsk. Kyiv: Talkom, 314-330 [in Ukrainian]*
8. Dokuchaieva V. V. (2024). Pedahohichniy modelinh yak instrument pidvyshchennia innovatsiinoi resursnosti suchasnoho osvitnoho seredovyshcha [Pedagogical modeling as a tool for increasing the innovative resource capacity of the modern educational environment]. *Hraal nauky: mizhnar. nauk. zhurnal – The Grail of Science: an international scientific journal, Vinnytsia: HO «Ievropeiska naukova platforma», 36, 392-396 [in Ukrainian]*
9. Lystopad O. A. (2019). Pidhotovka maibutnikh vykhovateliv do vykorystannia innovatsiinykh tekhnologii v zakladakh doshkilnoi osvity [Preparation of future educators for the use of innovative technologies in preschool education institutions]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Pedahohichni nauky – Scientific Bulletin of Mykolaiv National University named after V. O. Sukhomlynskyi. Pedagogical sciences*, 2, 183-189 [in Ukrainian]
10. Myskova N. (2016). Pidhotovka pedahohiv doshkilnykh navchalnykh zakladiv do vykorystannia innovatsiinykh tekhnologii u konteksti idei staloho rozvytku [Preparation of preschool teachers for the use of innovative technologies in the context of sustainable development ideas]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Pedahohichni nauky – Scientific Bulletin of Mykolaiv National University named after V. O. Sukhomlynskyi. Pedagogical sciences*, 2, 114-117 [in Ukrainian]
11. Nikolaiesku I., Panchenko O., Shevchenko K. (2024). Implementatsiia suchasnykh zasobiv stem-osvity v osvitnii protses zakladu doshkilnoi osvity [Implementation of modern means of stem-education in the educational process of preschool education]. *Visnyk nauky ta osvity – Bulletin of Science and Education*, 4(22), 1227-1236 [in Ukrainian]
12. Norka M. A., Moskalyk H. F. (2023). Upravlinnia vprovadzhenniam innovatsiinykh osvitnikh tekhnologii u zakladakh doshkilnoi osvity [Management of the introduction of innovative educational technologies in preschool education institutions]. *Imidzh suchasnoho pedahoha – Image of a modern teacher*, 1(208), 20-24 [in Ukrainian]
13. Smoliuk S. (2022). Uprovadzhennia innovatsiinykh tekhnologii v osvitnii protses zakladu doshkilnoi osvity [Introduction of innovative technologies in the educational process of preschool education]. *Acta Paedagogica Volyniensis*, 3, 3-8 [in Ukrainian]
14. Stepanenko O. K., Valentieva T. I., Semchuk B. I. (2022). Rozvytok krytychnoho myslennia u ditei starshoho doshkilnoho viku ta molodshykh shkoliariv [Development of critical thinking in children of senior preschool age and junior schoolchildren]. *Perspektyvy i innovatsii nauky – Prospects and innovations of science*, 4(19), 297-309 [in Ukrainian]
15. Shynkaruk O., Chyzhevska N. (2024). Kharakterystyka rozvytku zdibnosti ditei doshkilnoho viku yak peredumova zaniat intelektualnymy vydamy sportu [Characteristics of the development of preschool children's abilities as a prerequisite for intellectual sports]. *Aktualni problemy fizychnoho vykhovannia ta metodyky sportyvnoho trenuvannia – Actual problems of physical education and methods of sports training*, 1, 35-50 [in Ukrainian]

Тамара ДРАЧ,

orcid.org/0000-0002-7657-7004

аспірантка кафедри теорії та методики фізичної культури

Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського,

тренер-хореограф

Школи повітряної акробатики «Шоколад»

(Львів, Україна) drach.tamara@gmail.com

РОЗВИТОК ХОРЕОГРАФІЧНИХ ЯКОСТЕЙ ВИКОНАВЦІВ В ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ ДО ЗМАГАНЬ В ПОВІТРЯНІЙ АКРОБАТИЦІ ТА ПІЛОННОМУ СПОРТІ

В процесі підготовки до змагань з повітряної акробатики та пілонного спорту важливо враховувати критерії оцінювання технічних, хореографічних та акробатичних здібностей виконавців. Крім саме технічної підготовки на снаряді та її складності, оцінки можна отримати і за якісне виконання хореографічних зв'язок, акробатичних елементів, дотримання ракурсів, позицій при виконанні елементів враховуються дотягнутість стоп та колін, музичність, артистичність. Також по тим самим критеріям передбачено і штрафні санкції, як що не дотягнуті коліна та стопи, чи не достатньо відпрацьована хореографія в номері, чи елемент виконується не достатньо музично, і т.д. Таким чином при підготовці до змагань, так само як і в процесі навчального процесу з виконавцями у повітряній акробатиці та пілонному спорті слід надавати технічну. Хореографічну, фізичну та акробатичну підготовку. Для цього була розроблена комплексна програма технічної та фізичної підготовки для виконавців у повітряній акробатиці та пілонному спорті, яка передбачала розвиток всіх цих здібностей в процесі навчального процесу. Для перевірки ефективності комплексної програми був проведений педагогічний експеримент, в ході якого з дітьми молодшого шкільного віку проводилося тестування хореографічних здібностей з виконавцями у повітряній акробатиці та пілонному спорті. Метою нашого дослідження стало з'ясувати вплив комплексної програми на розвиток хореографічних здібностей виконавців, в процесі підготовки до змагань в повітряній акробатиці та пілонному спорті. В ході дослідження вдалося визначити, що в контрольній та експериментальній групі результати оцінювання експертною групою хореографічних навичок виконавців суттєво змінилися. Однак в експериментальній групі оцінки змінилися суттєвіше, так за виконання вправи адажіо на середній залу в експериментальній групі оцінки покращили на 2,34 бали, в контрольній групі в середньому на 1,06, що говорить про позитивний вплив експериментальної програми на виконання цієї вправи, а також на доцільність залучення комплексної програми в процесі підготовки виконавців до змагань.

Ключові слова: *пілонний спорт, повітряна акробатика, хореографічна підготовка, педагогічний експеримент, математична статистика.*

Tamara DRACH,

orcid.org/0000-0002-7657-7004

Graduate student at the Department of Theory and Methodology of Physical Culture

Lviv State University of Physical Culture named after Ivan Bobersky,

Choreographer trainer

School Aerial Acrobatics "Chocolate"

(Lviv, Ukraine) drach.tamara@gmail.com

DEVELOPMENT OF PERFORMERS' CHOREOGRAPHIC QUALITIES IN THE PROCESS OF PREPARATION FOR COMPETITIONS IN AERIAL ACROBATICS AND PYLON SPORTS

In the process of preparing for competitions in aerial acrobatics and pylon sports, it is important to take into account the criteria for evaluating the technical, choreographic and acrobatic abilities of performers. In addition to the technical training on the projectile and its complexity, evaluations can also be obtained for the high-quality execution of choreographic connections, acrobatic elements, observing angles, positions when performing elements, the tightness of the feet and knees, musicality, and artistry are taken into account. Penalties are also provided according to the same criteria, such as knees and feet that are not stretched, whether the choreography in the number is not sufficiently practiced, whether the element is not performed musically enough, etc. Thus, when preparing for competitions, as well as during the training process with performers in aerial acrobatics and pole sports, technical training should be provided. Choreographic, physical and acrobatic training. For this purpose, a comprehensive technical and physical training program was developed for performers

in aerial acrobatics and pole sports, which provided for the development of all these abilities during the educational process. To check the effectiveness of the comprehensive program, a pedagogical experiment was conducted, during which children of primary school age were tested for choreographic abilities with performers in aerial acrobatics and pylon sports. The purpose of our study was to find out the impact of a complex program on the development of choreographic abilities of performers in the process of preparing for competitions in aerial acrobatics and pole sports. In the course of the study, it was possible to determine that the results of the evaluation of the choreographic skills of the performers by the expert group significantly changed in the control and experimental groups. However, the evaluations in the experimental group changed more significantly, for example, for performing the adajio exercise in the middle of the hall, the evaluations in the experimental group improved by 2.34 points, in the control group by an average of 1.06 points, which indicates a positive effect of the experimental program on the performance of this exercise, and also on the expediency of involving a complex program in the process of preparing performers for competitions.

Key words: *pylon sports, aerial acrobatics, choreographic training, pedagogical experiment, mathematical statistics.*

Постановка проблеми. Пілонний спорт та повітряна акробатика на полотні, кільці та гамаку – це комплексні напрямки, які включають в себе не тільки виконання вправ на снаряді, обов'язковими є акробатичні елементи в партері та хореографічні комбінації. Коли мова йде про змагання, то не останню роль в оцінюванні конкурсантів має дотриманість стоп під час виконання елементів, дотримання позицій рук та ніг, музичність, положення тіла у просторі та відносно снаряду. Це досягається шляхом залучення хореографічних дисциплін під час підготовки до змагань, заняттями з акробатики, вивчення окремих акробатичних елементів з викладачем, а також відпрацюванні елементів на снаряді з урахуванням вимог до дотримання поз та позицій. Під час дослідження було перевірено вплив комплексної програми з фізичної та технічної підготовки на розвиток хореографічних здібностей виконавців.

Аналіз досліджень: розробкою програм для розвитку хореографічних здібностей виконавців у техніко-естетичних видах спорту займалися такі науковці як Сосіна В.Ю. (2021), Тодорова В.Г. (2018) та інші. Важливість хореографічної підготовки в пілонному спорті висвітлила в своїх книзі Ганна Олейник (2017), а також Iryna Kartaly (2018). Значення хореографічної підготовки в повітряній акробатиці було розглянуто у праці Рону Ройса (2013). Однак оцінкою впливу хореографічної підготовки на розвиток виконавців у повітряній акробатиці та пілонному спорті ще не було приділено достатньо уваги.

Мета статті. Визначити вплив комплексної програми фізичної та технічної підготовки на розвиток хореографічних здібностей в повітряній акробатиці та пілонному спорті.

Виклад основного матеріалу. Повітряна акробатика та пілонний спорт відносяться до техніко-естетичних видів спорту, які включають в себе комплексний підхід при підготовці виконавців до змагань. Виконавці мають оволодіти технічними навиками на снаряді, акробатичними навичками, розвинути фізичні та силові якості, витривалість,

гнучкість, координацію, а також оволодіти хореографічними навичками для естетичного виконання елементів та дотримання пози та позицій в процесі виконання елементів. В процесі нашого дослідження була розроблена комплексна програма, яка дозволить всесторонньо підготувати виконавця та створити драматично довершений номер (Олейник, 2017: 25).

Експериментальна програма з повітряних полотен або пілонного спорту та класичної хореографії була розрахована на чотири рівня підготовки: підготовчий, базовий рівень, основний рівень, просунутий рівень, на етапі підготовки до змагань. Програма розрахована на один рік: два рази на тиждень з дітьми займалися повітряними полотнами або пілонним спортом, один раз на тиждень – класичною хореографією. На повітряну акробатику відводилося 104 години, по 26 годин на кожний рівень підготовки. Програма з класичної хореографії розрахована була на 52 години, по 13 годин на кожний рівень підготовки. Загалом вийшло 156 годин на рік, котрі поділені були на відповідні рівні, і дали змогу підготувати виконавців до виступу чи змагання, оволодіти основними елементами повітряної акробатики на полотнах чи пілоні та ознайомити учнів з основними принципами класичної хореографії.

Були створені контрольна та експериментальна група, в котру увійшли діти молодшого шкільного віку, які займаються на повітряних полотнах та пілоні. Контрольна група займалася за звичною програмою, яка включали підготовку виконавців на снаряді, а також розвивала силові та фізичні якості, які потрібні під час роботи на цих снарядах.

Експериментальна група працювала за програмою комплексного розвитку фізичної та технічної підготовленості у повітряній акробатиці та пілонному спорті.

Оскільки експериментальна програма включала в себе виконання вправ класичної хореографії у поєднанні з елементами на снаряді, були також протестовані хореографічні навички виконавців, оскільки хореографія є складовою висту-

пів на цих снарядах. В експертну групу увійшли тренери різних дисциплін: тренер-хореограф, тренер з пілонного спорту та тренер з повітряної акробатики. Констатувальний експеримент проводився на початку експериментальної програми, а формувальний – по її закінченню.

В експертну групу увійшли тренери та хореографи Школи повітряної акробатики «Шоколад», а також інших професійних студій, а саме:

Яна Жеребецька – артистка шоу-програм; тренер з повітряних полотен зі стажем роботи понад шість років; сертифікований тренер «Українською федерацією повітряної акробатики та пілонного спорту UAAPSF»; учасниця та суддя всеукраїнських змагань, майстер-класів та курсів.

Олексій Смуток – дипломований хореограф, балетмейстер та артист балету; чемпіон Європи в напрямку contemporary dance; топ-50 танцівників України в TW project «Танцюють всі 4,5 сезон»; топ-50 танцівників Польщі в TW project «So you think you can dance» Poland; топ танцівників України в TW project «World Of Dance» 2022; тренер-хореограф Школи повітряної акробатики «Шоколад» по напрямкам повітряні полотна, пол денс, акробатика.

Ольга Шовкова – учасниця народного театру танцю «Богема» (2000–2019), який є чемпіоном та призером багатьох міжнародних, місцевих та регіональних конкурсів; хореограф-постановник студії східного танцю Богема 2009–2022; чемпіон України з «Трайбл» (східна хореографія) 2012 рік; дипломований інструктор з фітнесу та йози 2022 році; засновник студії танцю «Altior» у Львові 2022–2023.

Катерина Павула – тренер Студії спорту та танцю «RedMoon» таких напрямків як повітряне кільце, повітряні полотна, повітряні ремені та стретчинг; стаж у повітряній акробатиці – шість років; закінчила магістратуру за спеціальністю «Фізична культура та спорт» Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського, досвід тренерства – три роки; тренер переможців та призерів всеукраїнських чемпіонатів та фестивалів (2023–2024 рр.).

В ході проведення експерименту експертна група оцінювала виконання таких тан-

цювальних елементів: plie на середині залу, battement tendu, adajio та rond de jambe parter (Цветкова, 2007: 10).

Максимальна оцінка, яку міг заробити виконавець за виконання вправи від двох експертів було двадцять балів. Після опрацювання результатів тестування та проведення математичної обробки даних були визначені такі зміни у рівні хореографічної підготовки двох груп.

За результатами тестування вправи plie експертна група оцінила роботу виконавців таким чином (табл. 1) (Цветкова, 2007: 15).

Тож, за результатами тестування під час констатувального експерименту при виконання plie групи є однорідними (t розр. $< t$ табл.), – а під час формувального, різниця є достовірною, покращення спостерігаються в ЕГ в середньому на 2,33 бали, в КГ – 1,54 бали (табл. 2).

Це свідчить про те, що експериментальна програма позитивно впливає на розвиток хореографічних навичок.

Наступною вправою, яку оцінювали експерти стала battement tendu. За результатами тестування були отримані такі оцінки (табл. 3) (Цветкова, 2007: 20).

Вправа battement tendu є важливою для виконавців у повітряних полотнах та пілоні, оскільки навчає тягнути стопи і коліна, під час виконання елементів.

Під час констатувального експерименту вправи battement tendu – групи є однорідними, при повторному тестуванні спостерігається збільшення різниці між показниками в ЕГ та КГ, це означає, що ЕГ суттєво покращила свої результати, на відміну від КГ, де зрушення є меншими (табл. 4).

В ЕГ різниця між показниками є 3,34, у той час як в КГ – 1,94, що говорить про позитивний вплив експериментальної програми на виконання вправи battement tendu.

Наступна вправу, яку оцінювали експерти стала adajio (Цветкова, 2007: 25). Виконавці отримали такі результати тестування (табл. 5).

Під час виконання adajio під час констатувального експерименту групи були однорідними, під час формувального – неоднорідними, що озна-

Таблиця 1

Оцінювання вправи plie на середині залу в ЕГ та КГ упродовж експерименту, кількість балів

Учасники експерименту	До початку експерименту	На завершення експерименту	Зміна показника	t-критерій Стьюдента	p
ЕГ (n=15)	15,47±0,51	17,8±0,34	2,33	0,368	p>0,05
КГ (n=15)	14,73±0,68	16,27±0,55	1,54	1,757	p>0,05

Джерело: розроблено автором.

чає суттєві зміни в показниках ЕГ в даному експерименті.

В ЕГ – оцінки покращили на 2,34 бали, в КГ – в середньому на 1,06, що говорить про позитивний вплив експериментальної програми на виконання цієї вправи (табл. 6).

Наступною вправою, яку оцінювали експерти стала Rond de jambe parter (Цветкова, 2007: 27). Виконавці отримали такі результати по цій вправі (табл. 7).

Виконання вправи позитивно впливає рухливість кульшового суглобу. З результатами констатуючого експерименту групи є однорідними.

При формульованому експерименті – показники змінилися, однак зміни не є суттєвими, тобто на удосконалення виконання цієї вправи експериментальна програма суттєвого не вплинула (табл. 8). Однак загалом результати покращилися.

Висновки. В ході дослідження вдалося визначити, що в контрольній та експериментальній групі результати оцінювання експертною групою хореографічних навичок виконавців змінилися суттєво. Найбільше вплинула комплексна програма на розвиток хореографічних здібностей під час виконання вправи battement tendu, показники в ЕГ групі змінилися на 3,34 бали. Найменше змінили резуль-

Таблиця 2

Порівняння оцінок за виконання вправ класичного екзерсису між ЕГ та КГ (різні на середині залу, кількість балів)

Групи	До експ.	t	p	Після експ.	t	p
ЕГ (n=15)	15,47± 0,51	0,866	p>0,05	17,8±0,34	2,378	p<0,05
КГ (n=15)	14,73±0,68			16,27±0,55		

Джерело: створено автором.

Таблиця 3

Оцінювання виконання вправи battement tendu на середині залу в ЕГ та КГ упродовж експерименту, кількість балів

Учасники експерименту	До початку експерименту	На завершення експерименту	Зміна показника	t-критерій Стьюдента	p
ЕГ (n=15)	14,93± 0,5	18,27±0,23	3,34	6,044	p<0,001
КГ (n=15)	14,53±0,58	16,47±0,56	1,94	2,407	p<0,05

Джерело: створено автором.

Таблиця 4

Порівняння оцінок за виконання вправ класичного екзерсису між ЕГ та КГ (Battement tendu на середині залу, кількість балів) (n=30)

Групи	До експ.	t	p	Після експ.	t	p
ЕГ (n=15)	14,93± 0,5	0,523	p>0,05	18,27±0,23	2,979	p<0,01
КГ (n=15)	14,53±0,58			16,47±0,56		

Джерело: розроблено автором.

Таблиця 5

Оцінювання експертної групи адажіо на середині залу в ЕГ та КГ упродовж експерименту, кількість балів

Учасники експерименту	До початку експерименту	На завершення експерименту	Зміна показника	t-критерій Стьюдента	p
ЕГ (n=15)	14,93± 0,46	17,27±0,42	2,34	3,737	p<0,01
КГ (n=15)	13,87±0,34	14,93±0,71	1,06	1,363	p<0,05

Джерело: створено автором.

Таблиця 6

Порівняння оцінок за виконання вправ класичного екзерсису між ЕГ та КГ (Adagio на середині залу, кількість балів)

Групи	До експ.	t	p	Після експ.	t	p
ЕГ (n=15)	14,93± 0,46	1,865	p>0,05	17,27±0,42	2,839	p<0,05
КГ (n=15)	13,87±0,34			14,93±0,71		

Джерело: створено автором.

Таблиця 7

Оцінювання експертної групи виконання вправ Rond de jambe parter на середині залу, кількість балів

Учасники експерименту	До початку експерименту	На завершення експерименту	Зміна показника	t-критерій Стьюдента	p
ЕГ (n=15)	15,47± 0,66	17,8±0,4	2,33	3,011	p<0,01
КГ (n=15)	14,53±0,52	16,33±0,6	1,8	2,261	p<0,05

Джерело: створено автором.

Таблиця 8

Порівняння оцінок за виконання вправ класичного екзерсису між ЕГ та КГ (Rond de jambe parter на середині залу, кількість балів)

Групи	До експ.	t	p	Після експ.	t	p
ЕГ(n=15)	15,47± 0,66	1,106	p>0,05	17,8±0,4	2,029	p>0,05
КГ(n=15)	14,53±0,52			16,33±0,6		

Джерело: створено автором.

тати оцінювання в ЕГ за виконання вправи plie та rond de jambe parter, зміни у показниках складають 2,33 бали. В експериментальній групі оцінки змінилися суттєвіше ніж в контрольній групі, що говорить

про позитивний вплив експериментальної програми на розвиток хореографічних здібностей виконавців, а також на доцільність залучення комплексної програми в процесі підготовки виконавців до змагань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Олейник Г. Танець на пілоні. Навч. Посіб. Одеса, 2017. С. 175.
2. Сосіна В.Ю. Хореографія в спорті: навч. посіб. Київ: НУФВСУ, Олімпійська література, 2021. 276 с.
3. Тодорова В.Г. Хореографічна підготовка в техніко-естетичних видах спорту: монографія. Львів: ЛДУФК, 2018. 252 с.
4. Цветкова Л.Ю. Методика викладання класичного танцю. 2-е вид. Київ: Альтерпрес, 2007. 324 с.
5. Руденко В. М. Математична статистика. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2012. 304 с.
6. Kartali Iryna. Pole dance fitness. Meyer & Meyer Media; 1st edition. UK. 2018. 416 p.
7. Pony Poison. Simply Circus. Aerial silk. [Online]. Available at: <http://www.simplycircus.com.au/face-painting--balloons.html>. (Дата звернення: 4.08.2024)

REFERENCES

1. Oleynyk H. (2017) Tanets na piloni. [Dance on the pylon]. Educational manual. Odesa. p. 175. [in Ukrainian]
2. Sosina Yu. (2021) Khoreohrafiia v sporti. [Choreography in sports]: education. Manual. Kyiv: NUPESU, Olympic Literature. 276 p. [in Ukrainian]
3. Todorova V.G. (2018) Khoreohrafichna pidhotovka v tekhniko-estetychnykh vydakh sportu. [Choreographic training in technical and aesthetic sports]: monograph. Lviv: LSUPC. 252 p. [in Ukrainian]
4. Tsvetkova L.U. (2007) Metodyka vykladannia klasychnoho tantsiu. [Methods of teaching classical dance]. 2nd edition Kyiv: Alterpres. 324 p.[in Ukrainian]
5. Rudenko V. M. (2012) Matematychna statystyka. [Mathematical statistics]. Education manual. K.: Center of Educational Literature. 304 p.[in Ukrainian]
6. Kartali Iryna. (2018) Pole dance fitness. Meyer & Meyer Media; 1st edition. UK. 2018. 416 p.
7. Pony Poison. Simply Circus. Aerial silk. [Online]. Available at: <http://www.simplycircus.com.au/face-painting--balloons.html>. (Date of access: 04.08.2024)

UDC 348.147:811.111

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-1-46>**Roksolana ZAPOTICHNA,**

orcid.org/0000-0002-5588-171x

Candidate of Economic Sciences,

Associate Professor at the Department of Foreign Languages and Culture
of Professional Communication

Lviv State University of Internal Affairs

(Lviv, Ukraine) roksolana.zapotichna@gmail.com

A COMPARATIVE STUDY OF ENGLISH LANGUAGE TEACHING APPROACHES AND THEIR IMPACT ON STUDENTS' EMPLOYABILITY

The article discusses the critical role of English language proficiency in the global job market and its significant impact on enhancing employability and career advancement opportunities. The study primarily investigates the effectiveness of various English language teaching methodologies in improving the employability of economics students. Data were collected using a self-assessment questionnaire designed to measure employability skills, which was administered both before and after participation in the language program. This approach aimed to evaluate any changes in the students' language proficiency and their confidence in using English in practical, real-life situations. The results revealed that the Task-Based Approach and the Communicative Approach were substantially more effective than the traditional Grammar-Translation Approach in advancing economics students' language skills and increasing their employability prospects. Students who engaged in these programs demonstrated marked improvements in their speaking, writing, and comprehension abilities in English, and reported heightened confidence in using the language in everyday contexts. The study concludes that well-structured English language teaching programs can significantly enhance students' employability. Consequently, it is recommended that universities and language programs adopt communicative and task-based teaching approaches to better equip students with the essential language skills required to thrive in a globalized workforce. These findings underscore the necessity for educational institutions to re-evaluate and potentially revise their language instruction strategies to align more closely with the demands of the contemporary job market. Ultimately, embracing these effective teaching methods could lead to a more competent and competitive workforce on a global scale.

Key words: English language teaching, employability, global job market, communicative approach, task-based approach.

Роксолана ЗАПОТІЧНА,

orcid.org/0000-0002-5588-171x

кандидат економічних наук,

доцент кафедри іноземних мов та культури фахового мовлення

Львівського державного університету внутрішніх справ

(Львів, Україна) roksolana.zapotichna@gmail.com

ПОРІВНЯЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДХОДІВ ДО ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті аналізується важливість ролі володіння англійською мовою на світовому ринку праці та його значний вплив на підвищення шансів на працевлаштування і кар'єрне зростання. Дослідження зосереджено на ефективності різних методів викладання англійської мови у покращенні працевлаштування здобувачів вищої освіти економічних спеціальностей. Дані зібрано за допомогою анкети самооцінки, яку здобувачі вищої освіти заповнювали до та після участі у мовній програмі, щоб оцінити зміни у їхніх мовних навичках та впевненості у використанні англійської мови в реальних життєвих ситуаціях. Результати показали, що підхід, орієнтований на завдання (Task-Based Approach) та комунікативний підхід (Communicative Approach) були значно ефективнішими, ніж традиційний граматико-перекладний метод (Grammar-Translation Approach), у покращенні мовних навичок здобувачів вищої освіти і збільшенні їхніх перспектив працевлаштування. Здобувачі вищої освіти, які брали участь у цих програмах, демонстрували помітні покращення у мовленні, письмі та розумінні англійської мови, а також повідомляли про зростання впевненості у використанні мови в повсякденному житті. На основі проведеного дослідження ми можемо зробити висновок, що добре структуровані програми викладання англійської мови можуть значно підвищити працевлаштованість здобувачів вищої освіти. Рекомендується, щоб заклади вищої освіти та мовні програми впроваджували комунікативні та орієнтовані на завдання методи викладання, щоб краще підготувати здобувачів до вимог глобалізованого ринку праці. Ці висновки підкреслюють необхідність для освітніх установ переглянути свої стратегії викладання мов, щоб вони відповідали сучасним потребам ринку праці. Впровадження ефективних методів навчання може сприяти появі більш компетентної та конкурентоспроможної робочої сили на світовому рівні.

Ключові слова: викладання англійської мови, працевлаштування, світовий ринок праці, комунікативний підхід, підхід, орієнтований на завдання.

Introduction. English language proficiency is a critical component of the global economy, facilitating international trade, investment, and collaboration. In the field of economics education, the ability to communicate effectively in English can enhance students' employability and career advancement opportunities. This article aims to evaluate the effectiveness of different English language teaching approaches in enhancing students' employability in the context of economics education. Specifically, we will investigate the impact of pedagogical methods, technologies, and other factors on students' English language skills and their ability to succeed in the global job market.

In recent years, the demand for English language proficiency has become increasingly important in the context of global economic competitiveness. As economies become more interconnected and cross-border mobility increases, the ability to communicate in English has become a critical skill for individuals seeking employment opportunities in international organizations, multinational corporations, and other global industries. Therefore, the role of English language education in enhancing employability has gained prominence, particularly in the field of economics education, where graduates are expected to have a strong foundation in both economics and English language proficiency.

However, there is a need to evaluate the effectiveness of different English language teaching approaches in meeting the demands of the global economy. Some teaching methods may be more effective in developing students' English language skills and preparing them for the global job market than others. In this study, we will investigate the effectiveness of various teaching approaches, including, Communicative Approach, Task-Based Approach, Grammar-Translation Approach.

Our research is significant because it can provide valuable insights into the best practices for English language teaching in the context of economics education, and how they can contribute to building a more skilled and competitive workforce. By examining the effectiveness of different teaching approaches, we can identify areas for improvement and inform the design of English language teaching programs that meet the needs of the global economy. Furthermore, our findings can inform policy-making decisions related to education and employment, particularly in the context of globalization and the increasing demand for skilled workers in the global job market.

In conclusion, this study aims to contribute to the existing body of research on English language education and its impact on employability in the

context of economics education. Our findings can inform the design of effective English language teaching programs that meet the needs of the global economy and contribute to building a more skilled and competitive workforce.

Literature review. Numerous studies have been conducted in recent years investigating the impact of English language proficiency on employability. The results of the research on the relationship between language proficiency and employability are mixed. Some studies suggest that having strong English language skills can enhance employability, particularly in international job markets where English is widely used as a business language. Other studies indicate that while language proficiency is important, it may not be the most critical factor in employability, and that other skills such as teamwork, problem-solving, and adaptability are equally or more important.

Several studies have investigated the relationship between English language proficiency and employability, and findings consistently indicate a positive correlation between the two. For instance, a study by Yildiz and Özdemir found that students' English language proficiency levels were positively associated with their employment status and job satisfaction (Yildiz and Özdemir, 2020). Another study by Ibrahim and Aouni reported that a higher level of English language proficiency was linked to greater chances of securing employment and higher salaries (Ibrahim and Aouni, 2019). Andrews found a positive relationship between English language proficiency and employment outcomes in the UK labor market (Andrews, 2017). Similarly, Hanafi and Rahman found that English language proficiency has a significant impact on graduates' employability in Malaysia (Hanafi and Rahman, 2018). Lee and Kim reported that Korean job seekers' English proficiency was positively related to their employment prospects (Lee and Kim, 2017). Guo and Zhang conducted a systematic review of the literature on this topic and found that there is a positive relationship between English language proficiency and employability across different countries and job sectors (Guo and Zhang, 2019).

However, other studies have reported mixed results, indicating that the relationship between English language proficiency and employability may be influenced by various factors, such as the type of industry or job position. For example, a study by Chen reported that English proficiency was not a significant factor in the employability of IT graduates in Taiwan (Chen, 2018). A study by Lai and O'Brien examined the relationship between English proficiency and employability in the hospitality industry in Australia (Lai and O'Brien, 2020). The results showed

that while English proficiency was positively related to job satisfaction, it did not have a significant impact on employability. Kim and Ryu investigated the relationship between English language proficiency and employability in the Korean job market. The findings showed that English proficiency was positively associated with employability for some job categories, such as engineering and finance, but not for others, such as education and healthcare (Kim and Ryu, 2018).

After reviewing the existing literature, it can be concluded that English language proficiency is a crucial factor in enhancing employability. While some studies have produced mixed results, the overall consensus is that higher levels of English language proficiency can increase the likelihood of securing employment and lead to improved job satisfaction. However, the importance of English language proficiency may vary depending on several factors such as the specific job market, the type of job, and the job seeker's other skills and qualifications. Further research is necessary to explore the relationship between English language proficiency and employability in different contexts and industries.

To improve English language proficiency, different teaching approaches have been used in language programs with varying degrees of success. In the context of economics education, it is important to consider which approach is best suited to the specific needs and goals of the learners. One such approach is the communicative

approach, which focuses on developing learners' communicative competence by emphasizing authentic communication and interaction in the target language. The focus of this approach on developing students' ability to use language for a variety of purposes is important in economics, where effective communication is essential for negotiating contracts, presenting research findings, and engaging with policymakers. In contrast, the grammar-translation approach emphasizes the explicit teaching of grammar rules and translation between the target language and the learners' native language. Another approach is the task-based approach, which involves learners in the completion of real-world tasks using the target language. Each of these approaches has its strengths and weaknesses, and educators must carefully consider which approach is best suited to the goals and needs of their learners. Table 1 provides a quick reference guide for the advantages and disadvantages of each approach, helping educators to make an informed decision.

Research Methodology. This study employed a quasi-experimental design. It consisted of three groups: Group A, Group B, and Group C. Each group comprised 30 randomly selected third-year students majoring in Economics at Lviv State University of Internal Affairs, Ukraine. Group A was exposed to a communicative teaching approach, Group B to a task-based teaching approach, and Group C to a

Table 1

An overview of the advantages and disadvantages of different teaching approaches

Approach	Advantages	Disadvantages
Communicative Approach	<ul style="list-style-type: none"> – encourages students to communicate in authentic, real-life situations; – promotes fluency over accuracy; – develops students' ability to use language for a variety of purposes; – fosters learner autonomy and responsibility for learning. 	<ul style="list-style-type: none"> – focus on communication may result in neglecting grammatical accuracy; – may be difficult to assess students' progress; – may require high level of language proficiency in order to participate effectively
Task-Based Approach	<ul style="list-style-type: none"> – provides opportunities for students to apply language in authentic tasks; – focuses on both accuracy and fluency; – helps to develop critical thinking and problem-solving skills; – promotes learner autonomy; – highly relevant to economics education, provides authentic tasks related to economics, helps develop language skills for professional communication. 	<ul style="list-style-type: none"> – may be time-consuming to design and implement tasks; – may be difficult to assess students' progress; – may not provide sufficient opportunities for explicit grammar instruction
Grammar-Translation Approach	<ul style="list-style-type: none"> – provides explicit instruction on grammar rules and structures; – helps students to understand how language works; – facilitates the learning of reading and writing skills; – provides a strong foundation for translation work; – can be important in reading and writing tasks related to economics research and analysis – may be beneficial in certain areas of economics, such as financial analysis or contract negotiation. 	<ul style="list-style-type: none"> – may not prepare students for communication in real-life situations; – may lead to over-emphasis on accuracy over fluency; – may not develop students' speaking and listening skills; – may be seen as boring or tedious by students

Table 2

English Language Teaching Program Evaluation Questionnaire

Question	Response Options
1. Before participating in the Communicative Approach program, how would you rate your ability to speak, write, read, and understand English?	1 (very poor) / 2 / 3 / 4 / 5 (very good)
2. After completing the English language teaching program, how would you rate your ability to speak, write, read, and understand English?	1 (very poor) / 2 / 3 / 4 / 5 (very good)
3. In what ways do you feel the English language teaching program helped you improve your English language proficiency skills?	Open-ended response
4. Which aspects of the English language teaching program were most effective in helping you improve your English language proficiency skills?	Speaking / Writing / Reading / Listening / Grammar / Vocabulary / Pronunciation / Other (Select all that apply)
5. How confident do you feel using English in real-life situations, such as in the workplace or in social settings?	1 (not at all confident) / 2 / 3 / 4 / 5 (very confident)
6. Have you noticed any changes in your job prospects or employability skills since completing the English language teaching program?	Yes / No (If yes, please describe how the program has impacted your employability skills)
7. Do you feel more confident using English in job interviews or other employment-related situations as a result of this program?	Yes / No / Haven't been to any job interview yet
8. Have you noticed an increase in the number of job opportunities available to you since improving your English language proficiency?	Yes / No
9. Do you feel that your improved English language proficiency has made you more competitive in the job market?	Yes / No

traditional grammar-translation teaching approach. The language program was delivered over a period of 16 weeks. The study used a pre-test post-test design. A self-assessment questionnaire was used to collect data on the students' perceived employability skills and their perception of how the English language teaching program has affected their skills (table 2).

The sample for this study consisted of 90 third-year students majoring in Economics at Lviv State University of Internal Affairs, aged between 20–21 years. The participants were randomly selected from the student population, ensuring that each group had an equal number of participants. The participants were required to have completed at least two years of study in English and have a basic understanding of English grammar and vocabulary.

A self-assessment questionnaire analyzed the participants' perception of how the English language teaching program has affected their language proficiency and confidence in using English in real-life situations. The questionnaire was administered before and after the language program to assess any changes in the participants' language proficiency and their confidence in using English in real-life situations.

The study tested the following hypothesis:

1. Students who received the Communicative Approach or the Task-Based Approach may show greater improvements in their ability to communicate in English than students who received the Grammar-Translation Approach.

2. Students in the focus group who studied without any specific approach may show varying levels of improvement in their English language proficiency, depending on their individual motivation, exposure to English outside of class, and other factors.

3. The effectiveness of each approach may depend on the individual needs and goals of the students.

4. Students who feel more confident using English in real-life situations may feel more competitive in the job market and receive more job offers or opportunities.

Research Results. Based on the results of the questionnaires, it appears that both Task-Based Approach and Communicative Approach were more effective in helping students improve their English language proficiency skills compared to the Grammar-Translation Approach. The students who participated in the Task-Based Approach reported higher mean scores in all four language skills (speaking, writing, reading, and understanding) after completing the program compared to before. They also reported feeling more confident using English in real-life situations and noticed a greater impact on their job prospects and employability skills (table 3).

On the other hand, students who participated in the Grammar-Translation Approach reported smaller mean score improvements in speaking, writing, and understanding after completing the program. Their responses also indicated a greater emphasis on grammar and written material rather than speaking and listening

skills. However, they still noticed some improvement in their job prospects and employability skills.

Overall, the results suggest that a communicative approach like Task-Based Approach may be more effective in improving English language proficiency skills and increasing employability compared to a more traditional approach like Grammar-Translation Approach.

Communicative Approach:

Before the program, the mean ratings for speaking, writing, and understanding were also all below average (around 2 on a scale of 1-5). After the program, there was a significant improvement in all areas, with mean ratings around 3-4. The most common way in which the program helped students improve was through better communication and speaking skills. Speaking and listening were identified as the most effective aspects of the program, with grammar also being important. Students reported feeling very confident using English in real-life situations, and many noticed improvements in job prospects and employability skills.

Task-Based Approach:

The mean speaking ability of the students in this group increased from 1.7 to 3.6, the mean writing ability increased from 2.8 before to 3 after the program, and the mean understanding ability increased from 2 to 3.9. These differences suggest that the Task-Based Approach was effective in improving the students' overall English language proficiency. The most common response in regards to how the program helped the students improve their language skills was by improving their communication skills, followed by better understanding, task compliance, and teamwork. When asked which aspects of the program were most effective in improving their language proficiency, the students chose speaking, listening, vocabulary, and pronunciation. Confidence in using English: The students in this group reported feeling very confident using English in real-life situations, with a mean rating of 4.2 out of 5. All students in this group reported noticing changes in their job prospects or employability skills after completing the program. They also reported feeling more confident using English in job interviews or other employment-related situations as a result of the program. Additionally, most students reported an increase in the number of job opportunities available to them and feeling more competitive in the job market due to their improved English language proficiency.

Grammar-Translation Approach:

Before the program, the mean ratings for speaking, writing, and understanding were all below average (around 2 on a scale of 1-5). After the program, there was some improvement in all areas, but the

mean ratings were still below average (around 3 on a scale of 1-5). The most common way in which the program helped students improve was through better understanding of written material and grammar skills. Grammar was identified as the most effective aspect of the program, with vocabulary and pronunciation also being important. Students reported feeling somewhat confident using English in real-life situations, and fewer noticed improvements in job prospects and employability skills compared to the other approaches.

Overall, the actual results aligned with the 0 hypothesis, but there were some differences. For example, the Communicative Approach was more effective at improving speaking skills, while the Grammar-Translation Approach was less effective overall. These differences may be due to individual factors such as the quality of the teaching or the motivation level of the students.

In conclusion, the study suggests that the Task-Based Approach and the Communicative Approach are more effective than the Grammar-Translation Approach in improving students' language proficiency and increasing their employability. The students who participated in these programs reported significant improvements in their ability to speak, write, and understand English, and they also reported feeling more confident using English in real-life situations.

Discussion. Based on the results of the study, it can be concluded that English language teaching programs can be effective in enhancing students' employability. Both the Task-Based Approach and the Communicative Approach produced significant improvements in students' speaking, writing, reading, and understanding of English language proficiency skills. Moreover, students who completed these programs reported feeling more confident in using English in real-life situations, such as in the workplace or social settings, and noticed an increase in job opportunities available to them.

On the other hand, the Grammar-Translation Approach showed limited effectiveness in improving students' English language proficiency skills and employability. Although students reported an increase in grammar skills and understanding of written material, they did not feel as confident in using English in real-life situations and did not notice as many job opportunities as students who completed the other programs.

There are several limitations to this study that should be acknowledged. First, the study was conducted at a single institution in Ukraine, which may limit the generalizability of the findings to other economics education contexts. The unique cultural and institutional factors present in Lviv State University

Table 3

Comparison of Three Language Teaching Approaches Based on Student Progress and Feedback

Teaching Approach	Mean Ratings Before Program	Mean Ratings After Program	Effective Aspects	Students' Confidence	Job Prospects And Employability
Communicative	Speaking: 1,9; Writing: 2,4; Understanding: 2,7	Speaking: 3,8; Writing: 2,7; Understanding: 3,6	Speaking, vocabulary	Very confident	Improved job prospects and employability skills
Task-Based	Speaking: 1,7; Writing: 2,8; Understanding: 2,2	Speaking: 3,6; Writing: 3,1 Understanding: 3,9	Speaking, listening, vocabulary, pronunciation	Very confident	Improved job prospects and employability skills
Grammar-Translation	Speaking: 1,7; Writing: 2,2; Understanding: 2,4	Speaking: 2,5; Writing: 3,4; Understanding: 3,1	Grammar	Somewhat confident	Fewer noticed improvements compared to other approaches

of Internal Affairs may have influenced the results in ways that are not applicable to other universities or educational contexts.

Second, the study relied on self-reported data, which may introduce biases or limitations in the participants' responses. For example, participants may have provided socially desirable responses or overestimated their language proficiency in order to appear more competent. While efforts were made to minimize these biases by ensuring anonymity and confidentiality, it is still possible that the data may be subject to these limitations.

Finally, the study did not measure other potential factors that may have influenced the participants' language proficiency or employability skills, such as prior language learning experiences, exposure to English outside of class, or individual motivation levels. While the study aimed to control for these factors by randomly assigning participants to different language teaching approaches, it is possible that other unmeasured factors may have affected the results.

Overall, while this study provides important insights into the effectiveness of different language teaching approaches in the context of economics education, the limitations should be acknowledged and the findings should be interpreted in the appropriate context. Further research is needed to confirm and expand upon these findings in other educational contexts and with different participant populations.

Conclusions and Implications. In conclusion, this study highlights the significance of communicative and task-based approaches in English language

education for economics students, which are crucial for preparing them for real-life language use and increasing their employability in the global job market. These approaches emphasize communication, task-based learning, and authentic language use, all of which are essential components for success in language learning and the economics job market. This research provides valuable insights into the effectiveness of English language teaching programs in enhancing economics students' employability and contributes to the existing body of knowledge in this field.

Future research could explore the long-term effects of English language teaching programs on economics students' employability and investigate the impact of other factors, such as work experience and educational background, on their job prospects. Moreover, studies could compare the effectiveness of different teaching approaches in enhancing economics students' employability in different global job markets.

The practical implications of the study suggest that English language teaching programs can be a valuable investment for economics students seeking to enhance their employability in the global job market. Economics schools and language programs should consider adopting communicative and task-based teaching approaches to provide students with the skills they need to succeed in the economics profession. Furthermore, they should consider offering tailored language programs that cater to the specific needs of economics students seeking to enter particular job markets in the field.

BIBLIOGRAPHY

1. Andrews J. The relationship between English language proficiency and employment outcomes in the UK labor market. *British Journal of Sociology of Education*. 2017. 38(3), P. 293-311. DOI:10.1080/01425692.2015.1115153
2. Chen H. C. The impact of English language proficiency on the employability of IT graduates in Taiwan. *International Journal of Emerging Technologies in Learning*. 2018. 13(8). P. 51-62. DOI:10.3991/ijet.v13i08.8444
3. Guo, Y., & Zhang, L. The relationship between English language proficiency and employability: A systematic review of the literature. *English Language Teaching*. 2019. 12(8). P. 44-54. DOI:10.5539/elt.v12n8p44

4. Hanafi, I., & Rahman, R. A. English language proficiency and employability: Evidence from Malaysian graduates. *3L: Language, Linguistics, Literature*. 2018. 24(2), P. 165-180. DOI:10.17576/3L-2018-2402-12
5. Ibrahim, N. H., & Aouni, B. English language proficiency and employability: Evidence from Libyan graduates. *English Language Teaching*. 2019. 12(10). P. 44-56. DOI:10.5539/elt.v12n10p44
6. Kim, H., & Ryu, H. English language proficiency and employability: Evidence from the Korean job market. *Asia Pacific Education Review*. 2018. 19(3), P. 401-414. DOI:10.1007/s12564-018-9556-3
7. Lai, J., & O'Brien, K. The relationship between English proficiency and employability in the hospitality industry in Australia. *Journal of Teaching and Learning for Graduate Employability*. 2020. 11(1). P. 21-36. DOI:10.21153/jtlge2019vol11no1art898
8. Lee, Y., & Kim, H. English language proficiency and employment prospects of Korean job seekers. *Asia Pacific Education Review*. 2017. 18(3). P. 455-466. DOI:10.1007/s12564-017-9492-2
9. Yıldız, M., & Özdemir, Ş. The impact of English language proficiency on employment status and job satisfaction: A study of Turkish university graduates. *Journal of Language and Linguistic Studies*. (2018). 2020. 16(4). P. 24-38. DOI:10.17263/jlls.814248

REFERENCES

1. Andrews, J. (2017). The relationship between English language proficiency and employment outcomes in the UK labor market. *British Journal of Sociology of Education*, 38(3), 293-311. DOI:10.1080/01425692.2015.1115153
2. Chen, H. C. (2018). The impact of English language proficiency on the employability of IT graduates in Taiwan. *International Journal of Emerging Technologies in Learning*, 13(8), 51-62. <https://doi.org/10.3991/ijet.v13i08.8444>
3. Guo, Y., & Zhang, L. (2019). The relationship between English language proficiency and employability: A systematic review of the literature. *English Language Teaching*, 12(8), 44-54. DOI:10.5539/elt.v12n8p44
4. Hanafi, I., & Rahman, R. A. (2018). English language proficiency and employability: Evidence from Malaysian graduates. *3L: Language, Linguistics, Literature*, 24(2), 165-180. DOI:10.17576/3L-2018-2402-12
5. Ibrahim, N. H., & Aouni, B. (2019). English language proficiency and employability: Evidence from Libyan graduates. *English Language Teaching*, 12(10), 44-56. DOI:10.5539/elt.v12n10p44
6. Kim, H., & Ryu, H. (2018). English language proficiency and employability: Evidence from the Korean job market. *Asia Pacific Education Review*, 19(3), 401-414. DOI:10.1007/s12564-018-9556-3
7. Lai, J., & O'Brien, K. (2020). The relationship between English proficiency and employability in the hospitality industry in Australia. *Journal of Teaching and Learning for Graduate Employability*, 11(1), 21-36. DOI:10.21153/jtlge2019vol11no1art898
8. Lee, Y., & Kim, H. (2017). English language proficiency and employment prospects of Korean job seekers. *Asia Pacific Education Review*, 18(3), 455-466. DOI:10.1007/s12564-017-9492-2
9. Yıldız, M., & Özdemir, Ş. (2020). The impact of English language proficiency on employment status and job satisfaction: A study of Turkish university graduates. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 16(4), 24-38. DOI:10.17263/jlls.814248

УДК 378.091.4+001.89:378.4-043.2(477+4)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-1-47>

Олександра КАНЮК,
orcid.org/0000-0002-2396-2988
кандидатка педагогічних наук, доцентка,
завідувачка кафедри іноземних мов
Ужгородського національного університету
(Ужгород, Україна) oleksandra.kanyuk@uzhnu.edu.ua

ДО ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ І УКРАЇНСЬКИХ УНІВЕРСИТЕТАХ. ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ

У даній статті проведено комплексний порівняльний аналіз організації науково-дослідницької діяльності (НДД) студентів в європейських та українських університетах. Дослідження охоплює широкий спектр аспектів, включаючи структуру та підходи до організації досліджень, системи фінансування та підтримки, особливості інтеграції досліджень у навчальний процес, міжнародну співпрацю та зв'язок з реальним сектором економіки.

Детально розглянуто особливості європейської системи, яка характеризується високим рівнем інтернаціоналізації, значним фінансуванням та тісною співпрацею з бізнесом. Паралельно аналізуються характерні риси української системи, де, незважаючи на обмежені ресурси, зберігаються сильні традиції теоретичної підготовки та розвивається ініціативність студентів.

У роботі виявлено ключові відмінності між двома системами, зокрема в аспектах міжнародної співпраці, доступності ресурсів, інтеграції досліджень у навчальний процес та взаємодії з промисловістю. Особлива увага приділяється аналізу переваг та недоліків обох систем, що дозволяє сформулювати цілісне уявлення про їхні сильні та слабкі сторони.

На основі проведеного аналізу запропоновано конкретні шляхи вдосконалення організації НДД студентів в українських університетах.

Мета статті полягає у проведенні всебічного порівняльного аналізу організації НДД студентів в європейських та українських університетах для виявлення ключових відмінностей, переваг та недоліків обох систем, а також розробка рекомендацій щодо вдосконалення організації НДД студентів в українських університетах з урахуванням кращих європейських практик.

Методи дослідження: аналіз та узагальнення педагогічної літератури; порівняння – для виокремлення особливостей дослідницької підготовки майбутніх фахівців у різних європейських та українських університетах; синтез та теоретичне узагальнення (для формулювання авторських висновків).

Ключові слова: науково-дослідницька діяльність студентів, європейські університети, українські університети, порівняльний аналіз, міжнародна співпраця, фінансування досліджень, інновації, міждисциплінарні дослідження.

Oleksandra KANYUK,
orcid.org/0000-0002-2396-2988
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Foreign Languages
Uzhhorod National University
(Uzhhorod, Ukraine) oleksandra.kanyuk@uzhnu.edu.ua

ON THE ISSUE OF THE ORGANIZATION OF STUDENTS' RESEARCH ACTIVITIES IN EUROPEAN AND UKRAINIAN UNIVERSITIES. ADVANTAGES AND DISADVANTAGES

This article presents a comprehensive comparative analysis of the organization of research activities of students in European and Ukrainian universities. The study covers a wide range of aspects, including the structure and approaches to organizing research, funding and support systems, features of integrating research into the educational process, international cooperation, and connections with the real sector of the economy.

The features of the European system, characterized by a high level of internationalization, significant funding, and close cooperation with business, are examined in detail. In parallel, the characteristic features of the Ukrainian system are analyzed, where, despite limited resources, strong traditions of theoretical training are preserved and student initiative is developed.

The paper identifies key differences between the two systems, particularly in aspects of international cooperation, resource availability, integration of research into the educational process, and interaction with industry. Special attention is paid to analyzing the advantages and disadvantages of both systems, allowing for a holistic view of their strengths and weaknesses.

Based on the analysis, specific ways to improve the organization of research activities of students in Ukrainian universities are proposed.

The purpose of the article is to conduct a comprehensive comparative analysis of the organization of student social security in European and Ukrainian universities. This analysis aims to identify key differences, advantages, and disadvantages of both systems, as well as to develop recommendations for improving the organization of student social security in Ukrainian universities by incorporating the best European practices.

The research methods used include the analysis and generalization of pedagogical literature; comparison to highlight the features of research training for future specialists in various European and Ukrainian universities; and synthesis and theoretical generalization to formulate the author's conclusions.

Key words: student research activities, European universities, Ukrainian universities, comparative analysis, international cooperation, research funding, innovation, interdisciplinary research.

Постановка проблеми. У сучасному глобалізованому світі, де інновації та наукові дослідження відіграють ключову роль у розвитку суспільства та економіки, організація НДД студентів набуває особливого значення. Однак існують суттєві відмінності у підходах до цього питання між європейськими та українськими університетами. Ці відмінності зумовлені історичними, економічними та культурними факторами, і їх розуміння є критично важливим для вдосконалення системи вищої освіти в Україні та її інтеграції у європейський освітній простір.

Проблема полягає у тому, що, незважаючи на прагнення України до європейської інтеграції в освітній сфері, існує ряд суттєвих розбіжностей у організації НДД студентів між українськими та європейськими університетами. Ці розбіжності стосуються не лише фінансування та матеріально-технічного забезпечення, але й підходів до інтеграції досліджень у навчальний процес, міжнародної співпраці, взаємодії з бізнесом та промисловістю.

Відсутність систематичного порівняльного аналізу цих аспектів ускладнює процес реформування вищої освіти в Україні та заважає ефективному впровадженню кращих європейських практик. Тому виникає нагальна потреба у проведенні такого аналізу з метою виявлення ключових відмінностей, переваг та недоліків обох систем, а також розробки рекомендацій щодо вдосконалення організації НДД студентів в українських університетах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання організації НДД студентів є предметом активного обговорення в науковій спільноті як в Україні, так і за кордоном. Різні аспекти організації НДД студентів в українських університетах досліджують П. Довбня, О. Набока, О. Новицька, І. Погрібний, І. Сенча. Особливості НДД на певних історичних етапах розвитку суспільства є предметом наукових дискусій А. Блада, Т. Голуб, Т. Колодько, Ю. Мені, П. Сагера.

У європейському контексті важливими є дослідження, проведені в рамках програми Erasmus+, які аналізують міжнародну мобільність студентів

та її вплив на розвиток дослідницьких компетенцій. Значний внесок у розуміння сучасних тенденцій у організації досліджень у вищій освіті зробили А. Nyland, S. Kilcommins та А. Bielenberg, які запропонували нову модель дослідницької діяльності в університетах.

Незважаючи на значну кількість досліджень у цій сфері, порівняльний аналіз організації НДД студентів в європейських та українських університетах залишається недостатньо вивченим. Існуючі дослідження часто фокусуються на окремих аспектах проблеми, не надаючи комплексного порівняльного аналізу.

Метою даного дослідження є проведення всебічного порівняльного аналізу організації НДД студентів в європейських та українських університетах для виявлення ключових відмінностей, переваг та недоліків обох систем, а також розробка рекомендацій щодо вдосконалення організації НДД студентів в українських університетах з урахуванням кращих європейських практик.

Виклад основного матеріалу. У світі, де інновації та технологічний прогрес відіграють ключову роль у розвитку суспільства, НДД студентів набуває особливого значення. Вона не лише формує майбутніх науковців та інноваторів, але й сприяє розвитку критичного мислення, аналітичних навичок та здатності до вирішення складних проблем. У цьому контексті порівняльний аналіз організації НДД студентів в європейських та українських університетах є надзвичайно актуальним та важливим для розуміння сильних сторін та викликів, з якими стикаються обидві системи.

НДД в університеті як «важлива складова навчального процесу, органічна складова частина освіти, базовий елемент і рушійна сила її розвитку, здійснює відтворення науково-педагогічного потенціалу вищої кваліфікації, трансформацію науково-технічних знань і розробок у промисловість України та відповідного регіону, кадрове супроводження цього процесу тощо» (Бульвінська, 2016: 55).

У європейських університетах НДД студентів, як правило, має високоорганізовану структуру. Одним

із основних аспектів цієї структури є залучення студентів до міжнародних проєктів. Це дозволяє студентам не тільки отримати досвід роботи в багатонаціональних командах, але й познайомитися з передовими методами та технологіями, які використовуються в їхніх дослідницьких галузях. Зокрема, участь у програмах обміну, таких як Erasmus+, надає студентам можливість працювати у провідних європейських лабораторіях та інститутах, що значно підвищує їхній рівень підготовки та конкурентоспроможність на ринку праці (National Erasmus).

Значна увага приділяється фінансуванню досліджень, що дозволяє студентам зосередитися на своїй роботі без необхідності шукати додаткові джерела доходу. У багатьох європейських країнах існують різноманітні грантові програми та стипендії, які покривають витрати на дослідження та проживання студентів. Це створює сприятливі умови для повноцінної НДД та сприяє досягненню високих результатів (Ярошенко, 2016: 28).

Європейські університети часто інтегрують НДД безпосередньо в навчальні програми. Це означає, що студенти починають брати участь у дослідженнях вже з перших курсів навчання. Такий підхід допомагає розвивати дослідницькі навички паралельно з отриманням теоретичних знань, що сприяє більш глибокому розумінню предмета та розвитку критичного мислення.

Ще однією важливою особливістю європейської системи є акцент на міждисциплінарних дослідженнях. Студенти часто мають можливість працювати над проєктами, які поєднують різні галузі знань, що сприяє розвитку більш широкого та інноваційного мислення.

В українських університетах НДД студентів також є важливою частиною освітнього процесу, проте вона часто стикається з певними викликами. Традиційно, ця діяльність зосереджена навколо участі в наукових конференціях, публікації статей та виконання курсових і дипломних робіт.

На відміну від європейських країн, в Україні часто спостерігається обмежене фінансування студентських досліджень. Це може призводити до того, що студенти змушені самостійно шукати ресурси для своїх проєктів або обмежуватися теоретичними дослідженнями через брак коштів на експериментальну частину.

Взаємодія між студентами та науковими керівниками часто залежить від особистої ініціативи обох сторін, що може призводити до нерівномірності якості наукових досліджень. У деяких випадках відсутність належного керівництва може призвести до того, що студенти залишаються без необхідної підтримки та консультування. Це підкреслює необхідність створення більш структурованої системи наукового керівництва, яка б забезпечувала рівні можливості для всіх студентів (Ярошенко, 2016: 28).

В українських університетах часто спостерігається менш тісний зв'язок між НДД студентів та реальним сектором економіки. Це може призводити до того, що дослідження не завжди відповідають актуальним потребам промисловості та бізнесу.

Європейські університети мають більш розвинуту систему міжнародної співпраці, що дозволяє студентам брати участь у глобальних дослідницьких проєктах. В українських університетах ця практика менш поширена, хоча в останні роки спостерігається позитивна динаміка в цьому напрямку.

Суттєва різниця спостерігається у фінансуванні та доступності ресурсів для досліджень. Європейські студенти часто мають кращий доступ до сучасного обладнання та фінансової підтримки, тоді як українські студенти часто стикаються з обмеженнями в цьому аспекті.

Потреба в освічених фахівцях у Європі виникла ще в епоху середньовіччя через урбанізацію, розвиток техніки, товарного виробництва, грошового обігу тощо (Реблян, 2023: 3). У європейських університетах НДД більш тісно інтегрована в навчальний процес, починаючи з ранніх етапів навчання. В українських університетах ця інтеграція часто починається на пізніших курсах.

Європейські університети часто мають більш тісні зв'язки з промисловістю та бізнесом, що дозволяє проводити більш практично орієнтовані дослідження. В українських університетах ця практика менш розвинена, хоча ситуація поступово змінюється.

Європейська система вищої освіти, яка формувалася протягом століть та зазнала значних трансформацій в останні десятиліття, зокрема в рамках Болонського процесу, має ряд суттєвих переваг у організації НДД студентів. Ці переваги є результатом послідовної політики європейських країн, спрямованої на створення єдиного освітнього простору, підвищення якості освіти та посилення конкурентоспроможності європейських університетів на глобальному рівні.

Аналіз європейської системи виявляє ключові аспекти, які сприяють ефективній організації НДД студентів та формуванню нового покоління дослідників. Ці переваги не лише забезпечують високий рівень підготовки студентів, але й створюють сприятливе середовище для розвитку інновацій та наукового прогресу в цілому. Перевагами є:

- високий рівень підготовки студентів;
- відмінні кар'єрні перспективи та високий рівень працевлаштування;
- свобода пересування країнами Європи;
- знайомство з новою культурою та мовою (Європейська система освіти).

Європейська система освіти, хоча й має багато переваг, також стикається з рядом недоліків, які

можуть створити значні труднощі для студентів, що вирішили навчатися за кордоном. Одним із ключових викликів є культурні відмінності, які можуть викликати певний дискомфорт або навіть шок у процесі адаптації до нових умов. Не менш важливим є мовний бар'єр, особливо для тих, хто не володіє іноземною мовою на достатньому рівні, що може ускладнити навчальний процес та інтеграцію в студентське середовище. Крім того, складність вибору університету, необхідність нострифікації документів, затягування процесу оформлення різноманітних паперів, пошук житла та фінансові аспекти є значними перепонами на шляху до отримання європейської освіти (Європейська система освіти).

Українська система освіти має ряд переваг, які роблять її привабливою як для місцевих, так і для іноземних студентів. Однією з головних переваг є високий рівень освіти, який забезпечується провідними вищими навчальними закладами країни. Важливим фактором є також прийнятна ціна навчання, що дозволяє здобути якісну освіту без надмірних фінансових витрат. Українська освіта отримала всесвітнє визнання, що відкриває перед випускниками широкі можливості для подальшої кар'єри за кордоном. Крім того, Україна гарантує 100% отримання віз для іноземних абітурієнтів, що значно спрощує процес вступу до вищих навчальних закладів. Студенти також можуть розраховувати на насичене студентське життя, яке включає безліч культурних та спортивних заходів, що робить навчання в Україні не лише корисним, але й цікавим досвідом (Переваги навчання в Україні).

Українська система освіти, попри свою тривалу історію та численні успіхи, стикається з низкою серйозних викликів, які обмежують її ефективність і конкурентоспроможність на світовій арені. Однією з найбільших проблем є обмежене фінансування, яке безпосередньо впливає на доступ до сучасних ресурсів і технологій. Також менш розвинена система міжнародної співпраці стримує можливості для обміну досвідом та залучення іноземних інвестицій в освітній сектор. Крім того, недостатня інтеграція освітніх програм з реальним сектором економіки призводить до того, що випускники не завжди відповідають потребам ринку праці, що вимагає від них додаткової підготовки або перекваліфікації після закінчення навчання (Переваги навчання в Україні).

Коли освіта стає все більш глобалізованою, важливо звернути увагу на шляхи вдосконалення освітніх та наукових систем як у національних, так і в міжнародних контекстах. Розглянемо конкретні напрямки, які можуть стати основою для подальшого розвитку українських та європейських університетів, а також загальні тенденції, які варто враховувати всім учасникам освітнього процесу.

Українські університети мають значний потенціал для розвитку, проте для реалізації цього

потенціалу необхідні конкретні кроки. Перш за все, важливо розширювати міжнародну співпрацю та активніше залучатися до глобальних дослідницьких проєктів. Це не лише допоможе українським університетам отримати доступ до новітніх наукових методологій та технологій, але й дозволить студентам та викладачам обмінюватися досвідом з колегами з інших країн, що є надзвичайно важливим у сучасному академічному середовищі.

Покращення фінансування НДД студентів є ще одним ключовим напрямком. Без належного фінансування неможливо забезпечити якісне виконання досліджень, а також створити умови для залучення студентів до активної наукової роботи. Інвестиції в студентські дослідження мають не лише економічний ефект, а й сприяють розвитку національної науки в цілому.

Інтеграція досліджень у навчальний процес на всіх етапах навчання – від бакалаврату до аспірантури – є ще одним важливим аспектом. Це дозволить студентам з перших років навчання долучатися до наукових досліджень, розвивати критичне мислення та отримувати навички, необхідні для успішної професійної діяльності.

Нарешті, розвиток партнерства з бізнесом та промисловістю є необхідним для того, щоб забезпечити практичну орієнтацію освітнього процесу та підвищити конкурентоспроможність випускників на ринку праці. Така співпраця дозволяє університетам враховувати актуальні потреби економіки при формуванні освітніх програм, а також сприяє створенню нових робочих місць для випускників.

Європейські університети, незважаючи на високий рівень розвитку, також стикаються з певними викликами, які потребують вирішення. Один із таких викликів – збереження балансу між спеціалізацією та широкою освітньою базою. Надмірна спеціалізація може призводити до звуження світогляду студентів, тому важливо зберігати комплексний підхід до навчання, який дозволяє студентам отримувати не лише глибокі знання в обраній галузі, але й розвивати загальні компетенції, які будуть корисними в будь-якій професійній діяльності.

Розвиток програм підтримки для студентів з менш розвинених регіонів є ще одним напрямком, який варто розвивати європейським університетам. Це дозволить забезпечити рівний доступ до якісної освіти для всіх студентів незалежно від їх соціально-економічного статусу чи географічного положення (Ярошенко, 2016: 27).

Посилення уваги до розвитку критичного мислення та дослідницької етики є важливим аспектом, який варто враховувати при формуванні освітніх програм. У сучасному світі, де інформаційний потік постійно зростає, важливо навчити

студентів не лише споживати інформацію, але й критично її аналізувати, що є запорукою успішної професійної діяльності.

Українські та європейські університети можуть спільно працювати над розвитком міждисциплінарних досліджень, які є одним із найперспективніших напрямків сучасної науки. Співпраця між різними галузями знань дозволяє знаходити нові рішення для складних проблем, з якими стикається суспільство.

Посилення уваги до етичних аспектів наукових досліджень є ще однією важливою спільною ціллю. У контексті зростаючої ролі науки в житті суспільства важливо, щоб дослідники дотримувалися високих етичних стандартів, що забезпечує довіру до результатів їхньої роботи.

Розвиток навичок презентації та комунікації результатів досліджень є ще одним важливим напрямком, який сприяє підвищенню впливу наукових досліджень на суспільство та їх інтеграції в реальну практику. Уміння чітко і доступно донести результати своїх досліджень до широкої аудиторії є невід'ємною частиною успішної наукової діяльності в сучасному світі.

Висновки. Отже, порівняльний аналіз організації НДД студентів в європейських та укра-

їнських університетах виявляє як спільні риси, так і суттєві відмінності. Європейські університети мають перевагу в плані фінансування, міжнародної співпраці та інтеграції досліджень у навчальний процес. Українські університети, незважаючи на ресурсні обмеження, зберігають сильні традиції теоретичної підготовки та розвивають у студентів навички самостійної роботи.

Для подальшого розвитку НДД студентів в обох системах важливо:

- посилювати міжнародну співпрацю та обмін досвідом;
- розвивати партнерство між університетами та бізнесом;
- вдосконалювати систему фінансування та підтримки студентських досліджень;
- інтегрувати науково-дослідницьку діяльність у навчальний процес на всіх етапах;
- розвивати міждисциплінарний підхід до досліджень.

Такий підхід дозволить використати сильні сторони обох систем та створити більш ефективну модель організації НДД студентів, яка відповідає викликам сучасного світу та сприятиме розвитку інновацій та прогресу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бульвінська Н.О. Концепція та методологія реалізації науково-дослідницької діяльності суб'єктів навчально-виховного процесу університетів: монографія. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2016. С. 53–68.
2. Європейська система освіти: плюси та мінуси. URL: <https://www.gostudy.cz/uk/blog/evropejskaya-sistema-obrazovaniya-plyusy-i-minusy> (дата звернення: 13.08.2024)
3. Переваги навчання в Україні. URL: <http://see-you.in.ua/ua/page/perevagi-navchannya-v-ukraini> (дата звернення: 13.08.2024).
4. Реблян А.М. Історичні аспекти організації науково-дослідницької діяльності студентів у європейських університетах. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота.* 2023. Вип.1 (52). С. 182–185.
5. Ярошенко О.Г., Скиба Ю.А. Концепція реалізації науково-дослідницької діяльності суб'єктів освітнього процесу університетів : монографія. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2016. С. 27–29.
6. National Erasmus+ office in Ukraine. URL: <https://erasmusplus.org.ua/> (date of access: 16.07.2024).

REFERENCES

1. Bul'vinska N.O. (2016) Kontseptsiiia ta metodolohiia realizatsii naukovykh doslidnytskoi diialnosti subiektiv navchalno-vykhovnoho protsesu universytetiv: monohrafiia. [The Concept and Methodology of Implementing Research Activities of Subjects in the Educational Process of Universities]. Kyiv: Instytut vyshchoi osvity NAPN Ukrainy. – Institute of Higher Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. P. 53–68 [in Ukrainian].
2. Yevropeis'ka sistema osvity: pliusy ta minusy [European Education System: Pros and Cons]. URL: <https://www.gostudy.cz/uk/blog/evropejskaya-sistema-obrazovaniya-plyusy-i-minusy> (date of access: 14.08.2024) [in Ukrainian].
3. Perevahy navchannia v Ukraini [Advantages of Studying in Ukraine]. URL: <http://see-you.in.ua/ua/page/perevagi-navchannya-v-ukraini> (date of access: 10.08.2024) [in Ukrainian].
4. Reblan A.M. (2023) Istorychni aspekty orhanizatsii naukovykh doslidnytskoi diial'nosti studentiv u yevropeyskykh universytetakh [Historical Aspects of Organizing Research Activities of Students in European Universities]. *Naukovyi visnyk Uzhhorods'koho universytetu. Serii: «Pedahohika». Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: «Pedagogy. Social Work».* 1(52). P. 182–185 [in Ukrainian].
5. Yaroshenko O.H., Skyba YU.A. (2016) Kontseptsiiia realizatsii naukovykh doslidnytskoi diialnosti subiektiv osvithnoho protsesu universytetiv : monohrafiia [The concept of implementation of scientific and research activities of subjects of the educational process of universities]. Kyiv: Instytut vyshchoi osvity NAPN Ukrainy. – Institute of Higher Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. P. 27–29 [in Ukrainian].
6. National Erasmus+ office in Ukraine. URL: <https://erasmusplus.org.ua/> (date of access: 16.07.2024).

УДК 373.2.091.33:398.8(=161.2)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-1-48>

Людмила КОБИЛЕЦЬКА,
orcid.org/0000-0003-4688-3622
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри початкової та дошкільної освіти
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) lyudmyla.kobyletska@lnu.edu.ua

Андріана ЯРЕМКІВ,
orcid.org/0009-0007-0120-0281
студентка II курсу магістратури факультету педагогічної освіти
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) andriana.yaremkiv@gmail.com

ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНСЬКОГО ПІСЕННОГО ФОЛЬКЛОРУ У ВИХОВАННІ ДОШКІЛЬНИКІВ

У статті проаналізовано виховний потенціал українського пісенного фольклору. Важко переоцінити значення народних пісень, зокрема, календарних, соціально-побутових, родинно-побутових, дум, історичних пісень у формуванні абсолютно усіх компетентностей дітей дошкільного віку. Одне з чільних завдань педагога дошкільного закладу – формування національної свідомості дошкільників. Надзвичайно вагоме значення народної пісні у патріотичному вихованні дітей дошкільного віку. Потенціал пісенного фольклору полягає, перш за все, в інтонаційній наспівності, певній лаконічності мелодії і ритмоструктурі, прямому зображенню реальності, тобто проєкції історії життя народу, його думок, почуттів, світогляду, побуту. Розвідка присвячена розкриттю особливостей українських народних пісень та їхнього значення у вихованні дітей дошкільного віку. Значний акцент приділений також сімейному вихованні і відзначено вагому роль родини у процесі вивчення українського пісенного фольклору як чинника національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку. Неоціненне значення у процесі виховання дітей мають колискові пісні, які прищеплюють любов до рідної мови, рідного слова. Майже усі обряди, звичаї традиції Українців супроводжувалися піснею. Важко переоцінити значення календарних пісень: колядок, щедривок, купальських, русальних, жниварських пісень, веснянок, гайвок у вихованні дітей дошкільного віку. У цих піснях – вірування, побут, звичаї, традиції, культура народу. Велике значення у вихованні патріотичних почуттів мають соціально-побутові пісні: рекрутські, стрілецькі, кріпацькі, наймитські. Дуже важливо пропонувати до вивчення дітям також балади та історичні пісні, в яких героїчне минуле українського народу, видатні постаті. Значну увагу у статті приділено також вивченню хороводних пісень, які поєднані з грою, танцем. В ЗДО варто пропонувати вивчення пісенного фольклору під час проведення свят, розваг, прогулянок, а також фрагменти пісень – під час занять. У природній для дошкільників музично – ігровій діяльності, через емоційний, фізичний і психологічний контакт між дорослими і дітьми, здобувачі освіти пізнають світ, навчаються, розважаються, забавляються, проявляють творчість, вивчають звичаї і традиції свого рідного краю.

Ключові слова: виховний потенціал, український пісенний фольклор, народна пісня, діти дошкільного віку, ігрова діяльність.

Liudmyla KOBYLETSKA,
orcid.org/0000-0003-4688-3622
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Preschool and Primary Education
Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine) lyudmyla.kobyletska@lnu.edu.ua

Andriana YAREMKIV,
orcid.org/0009-0007-0120-0281
Student of the 2nd year of the master's degree at the Faculty of Pedagogical Education
Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine) andriana.yaremkiv@gmail.com

THE POTENCIAL OF UKRAINIAN SONG FOLKLORE IN THE EDUCATION OF PRESCHOOLERS

The article analyzes the educational potential of Ukrainian song folklore. It is difficult to overestimate the importance of folk songs, in particular, calendar, social and household, family and household, дума, historical songs in the formation

of absolutely all competencies of preschoolers. One of the primary tasks of a preschool teacher is the formation of the national consciousness of preschoolers. The extremely important importance of the folk song in the patriotic education of preschoolers. The extremely important importance of the folk song in the patriotic education of preschoolers. The potential of song folklore consists, first of all, in intonation, a certain brevity of the melody and rhythmic structure, a direct depiction of reality, that is, a projection of the history of the people's life, their thoughts, feelings, outlook, and lifestyle. The investigation is dedicated to revealing the peculiarities of Ukrainian folk songs and their importance in the education of preschoolers. Considerable emphasis is also placed on family education and the significant role of the family in the process of studying Ukrainian song folklore as a factor in the national-patriotic education of preschoolers is noted. Lullabies, which instill love for the native language and native words, are invaluable in the process of raising children. Almost all rites and customs of the Ukrainian tradition were accompanied by a song. It is difficult to overestimate the importance of calendar songs: carols, Christmas carols, Kupala songs, mermaid songs, harvest songs, freckle songs, and gajivoks in the education of preschoolers. In these songs – beliefs, everyday life, customs, traditions, culture of the people. Social and everyday songs are of great importance in the education of patriotic feelings: recruiting, shooting, serf, and mercenary songs. It is very important to offer children to study also ballads and historical songs, in which the heroic past of the Ukrainian people, outstanding figures. Considerable attention is also paid in the article to the study of dance songs, which are combined with games and dances. In a preschool education institution, it is worth offering the study of songs during holidays, entertainment, walks, as well as fragments of songs – during classes. In the musical and game activities that are natural for preschoolers, through emotional, physical and psychological contact with adults and children, preschoolers learn about the world, learn, have fun, have fun, show creativity, and learn the customs and traditions of their native region.

Key words: educational potential, Ukrainian song folklore, folk song, preschoolers, game activity.

Постановка проблеми. Актуальність даної проблеми полягає в необхідності забезпечення комплексного підходу до використання українського пісенного фольклору у процесі національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку. Дуже важливо інтегрувати завдання, використовувати різні форми, вдосконалювати методики музично-естетичного розвитку особистості, що використовуються в сучасних музично-педагогічних практиках, приводити їх у відповідність з завданнями реформування системи освіти на національній основі. У сьогодення потрібно активно пропонувати вивчення народних пісень, календарних, родинно-побутових, соціально-побутових для формування патріотичних почуттів дітей дошкільного віку.

Процес виховання та навчання дітей дошкільного віку, побудований на основі народних традицій, оснований на пісенно-ігровому дитячому фольклорі:

- позитивно впливає на розвиток емоційних проявів та активного спілкування дітей між собою та з дорослими;
- формує цілісні погляди дитини на навколишній світ і пізнання свого «Я» в ньому;
- допомагає вивченню рідної мови, звичаїв та культури;
- розвиває музично-творчі здібності, інтелект, самосвідомість і духовність (Горішна, 2017).

Залучення дитини дошкільного віку до пісенного фольклору має забезпечити зв'язок навчального матеріалу з життям та практикою, переживання творів народного мистецтва, безпосередній контакт дошкільника з народною піснею, впровадження в освітній процес зразків українських народних пісень.

Аналіз досліджень. Проблему залучення жанрів усної народної творчості у процесі виховання дітей дошкільного віку вчені досліджували в

багатьох аспектах. Зокрема, досліджували фольклорні твори як чинника формування соціально-громадянської компетентності, етнокультурного, морально-етичного, естетичного виховання дошкільників (Кобилецька Л. В., Отич О., Коротя-Ковальська В.) Також науковиця Кобилецька Л. В. у своїх працях розглядає народну пісню як чинник формування етнокультурної компетентності дошкільників (Кобилецька, 2024). Український пісенний фольклор є унікальною мозаїкою пісень, у яких оспівується краса рідної землі, утверджується любов до Батьківщини. Доступні співзвучні мелодії, тексти збагачують мовленнєвий словник учнів, розвивають естетичні почуття. Через фольклор від покоління до покоління передавалися світоглядні уявлення, морально-етичні, естетичні, правові, релігійні погляди Українців.

Як зазначає О. М. Отич, у художніх образах українського фольклору розкриваються найкращі риси національного характеру: патріотизм, хоробрість, чесність, людяність. Йому властиві життєвість змісту, велика емоційна сила, яскрава образна виразність, соковитий національний колорит (Отич, 2022).

Мета статті – проаналізувати виховний потенціал українського пісенного фольклору та визначити роль народної пісні у процесі формування патріотичних почуттів дітей дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Пісні – це один з найбільш поширених жанрів дитячого фольклору. Дитина зустрічається з піснею вже в перші дні свого життя, набагато раніше, ніж сама навчиться говорити і співати. Як доведено наукою, це має позитивний вплив на розвиток мовлення, музичних і поетичних здібностей дітей.

Під звуки колискової складаються перші уявлення дитини про світ, відчуття безпеки, спокою, добра. Материна колискова пісня прищеплює немовляті любов до рідного слова, рідної мови.

В багатьох колискових піснях зустрічаємо образ котика, який додає відчуття лагідності, трепету, навіює сон: «А-а, котино!», «Ой кіт-воркіт», «Пішов коток на торжок», «Ходить кіт», «Котику сіренький» та багато інших.

*А-а, котино!
Засни мала дитино!
Ой на kota воркота,
На дитину дрімота!
Ой а kota все лихо, –
Ти, дитино спи тихо!
Ой кіт буде воркотати,
Дитиночка буде спати!*

Повільний ритм пісні, плавна мелодія колискової заспокоювала дитину.

У колисковій пісні відображені мрії і сподівання матері на краще життя дитини, побажання їй здоров'я і щастя. Мама випрошувала щасливої долі для дитини.

Швидко запам'ятовуються, розвивають творчу фантазію, привчають самостійно мислити, критично підходити до прочитаного або почутого пісні-небилиці, жартівливі пісні «Іван Галаган», «Хведя-Редя», «Гандзя Бандзя» та ін.. В творах цього жанру спостерігається динамічність і розвиток сюжету, швидка зміна подій.

Надзвичайно важливо у ЗДО пропонувати до вивчення календарно-обрядові пісні: колядки, щедрівки, веснянки, гаївки, русальні, купальські, жнивварські, обжинкові пісні. У цих піснях – світогляд, вірування, звичаї, традиції, культура народу.

У колядках ми випрошуємо щастя, долю для нашої Батьківщини. До прикладу, колядка «Во Вифлємі нині новина» завершується рядками:

*Глянь оком щирим, о, Божий Сину,
На нашу землю, на Україну,
Зішли їй з неба дар превеликий.
Щоб тя славила во вічні віки.*

Як зазначає Л. Кобилецька, потрібно виховувати у дошкільників та молодших школярів працелюбність, наполегливість до навчання, адже Українці – прекрасні господарі, вмілі хлібороби. Вже після Стрітєння починаємо співати веснянки – пісні, метою виконання яких є закликати прихід весни і випросити гарний врожай.

*Що ж ти нам, весно, принесла?
Та принесла я Вам літєчко,
Щоб родилося житєчко
Ще червоної квіточки,
Щоб квітчалися дівочки.
Весно, землю зогрівай,
Буде врожай, як Дунай, як Дунай,
Буде врожай, як Дунай.*

Також дуже важливими для Українців були жнива. Перед початком жнив наспівували зажинкові пісні, у час жнив – жнивні, після жнив – обжинкові пісні.

*Ой до кінця, женчики,
До кінця, до кінця,
Щоб вижати пшениченьку
За сонця, за сонця.* (Кобилецька, 2024).

Важко переоцінити роль соціально-побутових пісень у процесі патріотичного виховання дітей дошкільного віку. До них ми відносимо козацькі, чумацькі, стрілецькі, наймитські, рекрутські. Дошкільників потрібно ознайомлювати із соціально-побутовим пісенним фольклором, скажімо, з такими піснями «Ой у лузі червона калина», « Не пора», «О, Україно», «Повіяв вітер степовий» та ін.

Л. Кобилецька зазначає, що варто розширити вивчення жанрів усної народної творчості, збагатити програми «Українське дошкільля» (2022), «Україна – моя Батьківщина» (2022) з метою реалізації мети усіх освітніх напрямів Базового компонента дошкільної освіти: особистість дитини; дитина в сенсорно-пізнавальному просторі; дитина в природному довкіллі; гра дитини; дитина в соціумі; мовлення дитини; дитина у світі мистецтва. Також обов'язково додати історичні пісні: «Ой Морозе, Морозенку», «Про Байду»; думи «Козак Голота», «Самійло Кішка», «Маруся Богуславка», адже у них – доблесне минуле українського народу (Кобилецька, 2024: 135).

Важливе значення у процесі виховання дошкільників мають також народні ігри, у яких органічно поєднуються слово, спів, музика і танець «Караван», «А ми сіяли,-мак», «Подоланочка», «Ой чого ти, метелику», «Ой у полі жито». В основі цих ігор лежать найпростіші рухи дітей, що відповідають не тільки змісту, а й ритму пісеньки. Вони сприяють вихованню сміливості, кмітливості, розвивають мовлення і музичний слух дітей.

Висновки. Отже, у сьогодення, в часі війни, коли намагаються знищити Українців як націю і знищити все українське, вагоме значення має детальне вивчення пісенного фольклору у ЗДО, адже саме у дошкільному віці формуються моральні цінності особистості.

Виховання засобами українського фольклору створює умови для розкриття природних здібностей дошкільника, формування його творчої активності, виховання самобутності, реалізації творчого потенціалу.

Українська народна пісня ввібрала в себе багатство культурних кодів, символів, що несуть історико-естетичне навантаження, що формувалося століттями.

Вивчення пісенного фольклору розширяє загальний і музичний кругозір, прищеплює любов до рідного слова, рідної землі, збагачує знаннями про культуру, звичаї, традиції, філософію, світогляд народу.

В музично-ігровій діяльності, через емоційний, фізичний і психологічний контакт між дорослими і здобувачами освіти діти пізнають світ, навчаються, розважаються, забавляються, прояв-

ляють творчість, вивчають звичаї і традиції свого рідного краю.

Інтегрування різних форм роботи з дітьми з виховання, в тому числі з розділу музичного виховання, дозволить ефективно формувати у дошкільників національну свідомість, виховати патріотичні почуття.

Вивчаючи народні пісні, діти розвивають вокальні, музично-творчі здібності, формують соціально-громадянську компетентність, впевненіше висловлюють свою думку, проявляють ініціативну, творчу поведінку, налагоджують ефективне спілкування.

Завдання вихователя – дібрати відповідно до віку, індивідуальних особливостей цінний у виховному значенні фольклорний матеріал і подати його на святах, заняттях, під час розваг, прогулянок, а також залучати батьків і практикувати сімейні свята. Показниками ефективності роботи є: активна участь дітей у різних заходах (традиційних святах, фестивалях, розвагах); виконання дітьми ролей у процесі виховання й навчання; активна участь сім'ї у різноманітних заходах.

Український пісенний фольклор є неоцінним національним багатством, має колосальний виховний потенціал і ми повинні широко використовувати його в освітньому процесі ЗДО, а також сім'ях, родинах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білан О. І. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля». Тернопіль: Мандрівець. 2022. 216 с.
2. Горішна О. Розвиток творчих здібностей старших дошкільників засобами музично-ігрового фольклору. Кам'янець-Подільський, 2017. URL: /Users/User/Downloads/Горішна%20О.А.Розвиток%20творчих%20здібностей%20засобами%20музично%20-%20ігрового%20фольклору.pdf (дата звернення: 11.08.2024)
3. Каплуновська О. «Україна – моя Батьківщина». Парціальна програма національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку. Тернопіль: Мандрівець. 2022. 72 с.
4. Кобилецька Л. В. Малі фольклорні жанри як чинник розвитку мовлення дітей дошкільного віку. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 50, 2022. С. 311–315.
5. Кобилецька Л. В. Фольклор як чинник формування художньо-мовленнєвої компетентності здобувачів дошкільної та початкової освіти. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 41. Том 2, 2021. С.177–182.
6. Кобилецька Л. В. Формування патріотичних почуттів здобувачів дошкільної та початкової освіти засобами усної народної творчості. Матеріали звітних наукових конференцій факультету педагогічної освіти. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2023. Вип.8. С. 33–35.
7. Кобилецька Л. В. Формування соціально-громадянської компетентності здобувачів дошкільної та початкової освіти засобами усної народної творчості. *Проблеми лінгводидактики та сучасні виміри в освітньому просторі*: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2024. 332 с.
8. Коротя-Ковальська В. Народна пісня і здоров'я. *Початкова школа*. 2021. №12. С. 50–52.
9. Отич О.М. Естетико-педагогічний потенціал української народної пісні: Навчальний посібник. Полтава, 2022. 35 с.

REFERENCES

1. Bilan O. I. (2022). Prohrama rozvytku dytyny doshkilnoho viku «Ukrainske doshkillia» [Ukrainian Kindergarten" preschoolers development program] Ternopil: Mandrivets. 216 s. [in Ukrainian].
2. Horishna O. (2017). Rozvytok tvorchykh zdibnostei starshykh doshkilnykiv zasobamy muzychno-ihrovoho folkloru. [Development of creative abilities of older preschoolers by means of musical and game folklore]. Kamianets-Podilskyi, 2017. URL:/Users/User/Downloads/Horishna%20O.A.Rozvytok%20tvorchykh%20zdibnostei%20zasobamy%20muzychno%20-%20ihrovoho%20folkloru.pdf (access date: 11.08.2024). [in Ukrainian].
3. Kaplunovska O. (2022). «Ukraine – moia Batkivshchyna». [Ukraine is my Motherland]. Partisialna prohrama natsionalno-patriotychnoho vykhovannia ditei doshkilnoho viku. Ternopil: Mandrivets. 72 s. [in Ukrainian].
4. Kobyletska L. V. (2022). Mali folklorni zhanry yak chynnyk rozvytku movlennia ditei doshkilnoho viku. [Small folklore genres as a factor in the development of preschool children's speech] Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. Vyp. 50. S. 311–315. [in Ukrainian].
5. Kobyletska L. V. (2021). Folklor yak chynnyk formuvannia khudozhno-movlennievoi kompetentnosti zdobuvachiv doshkilnoi ta pochatkovoї osvity. [Folklore as a factor in the formation of artistic and speech competence of students of preschool and primary education] Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. Vyp. 41. Tom 2, S.177-182. [in Ukrainian].
6. Kobyletska L. V. (2023). Formuvannia patriotychnykh pochuttiv zdobuvachiv doshkilnoi ta pochatkovoї osvity zasobamy usnoi narodnoi tvorchosti. [Formation of patriotic feelings of pre-school and primary education students by means of oral folk art] Materialy zvitnykh naukovykh konferentsii fakultetu pedahohichnoi osvity. Lviv: LNU imeni Ivana Franka, Vyp.8. S. 33-35. [in Ukrainian].
7. Kobyletska L. V. (2024). Formuvannia sotsialno-hromadianskoi kompetentnosti zdobuvachiv doshkilnoi ta pochatkovoї osvity zasobamy usnoi narodnoi tvorchosti. [Formation of social and civic competence of students of preschool and primary education by means of oral folk creativity]. Problemy lnhvodydaktyky ta suchasni vymiry v osvitnomu prostori: monohrafiia. Lviv: LNU imeni Ivana Franka, 332 s. [in Ukrainian].
8. Korotia-Kovalska V. (2021). Narodna pisnia i zdorovia [Folk song and health]. Pochatkova shkola. №12. S.50-52. [in Ukrainian].
9. Otych O.M. (2022). Estetyko-pedahohichniy potentsial ukrainskoi narodnoi pisni: Navchalnyi posibnyk [Aesthetic and pedagogical potential of Ukrainian folk song: Study guide] Poltava, 35s. [in Ukrainian].

УДК 37.015

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-1-49>**Лариса КУЛЬБАЧ,***orcid.org/0000-0002-9128-1922**старший викладач кафедри дошкільної та початкової освіти
Комунального закладу вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти»
Дніпропетровської обласної ради
(Дніпро, Україна) kulbachlarisa@gmail.com*

ПОНЯТТЄВО-ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АПАРАТ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМАТИКИ З ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

У статті досліджується значення та необхідність визначення поняттєво-термінологічного апарату у галузі громадянської освіти, особливо в контексті української освітньої системи за часів незалежності. Розглянуто ключові поняття, такі як громадянська освіта, правова освіта, громадянськість, громадянське виховання, громадянська культура, громадянське суспільство, громадянські або демократичні цінності, національна ідея, національно-патріотичне виховання та національна ідентичність. Показано, що громадянська освіта є невід'ємною частиною формування активних, обізнаних та відповідальних громадян, здатних брати участь у суспільному та політичному житті. У статті здійснено аналіз досліджень, що розкривають різні підходи до визначення зазначених вище ключових категорій. Відзначено, що терміни часто використовуються неоднозначно, що створює труднощі у практичному впровадженні та інтерпретації концепції громадянської освіти. Виявлено, що сучасні суспільно-політичні виклики, включаючи демократизацію, глобалізацію та розвиток громадянського суспільства, вимагають системного підходу до уніфікації та чіткості термінології в цій сфері. Проаналізовано особливості розвитку громадянської освіти в Україні, включаючи еволюцію поняттєво-термінологічного апарату протягом останніх десятиліть, та підкреслено важливість інтеграції європейських демократичних цінностей у національну систему освіти. Основною метою статті є систематизація та аналіз понять, що використовуються у дослідженнях громадянської освіти, та визначення шляхів їх подальшої уніфікації для забезпечення ефективності освітнього процесу. Зроблено висновок, що для більш чіткого визначення меж та змісту основних термінів громадянської освіти необхідні подальші дослідження, які дозволять розробити інноваційні підходи до їх впровадження в освітню систему України. Стаття є внеском у розуміння та стандартизацію поняттєво-термінологічного апарату громадянської освіти, що є критично важливим для формування громадянської свідомості, правової культури та розвитку демократичного суспільства в Україні.

Ключові слова: громадянська освіта, поняттєво-термінологічний апарат, освітня система України, стандартизація термінів, правова освіта, формування громадянської свідомості, розвиток демократичного суспільства, уніфікація термінології, освітній процес.

Larysa KULBACH,*orcid.org/0000-0002-9128-1922**Senior Lecturer at the Department of Preschool and Primary Education
Communal Institution of Higher Education "Dnipro Academy of Continuing Education"
of Dnipropetrovsk Regional Council
(Dnipro, Ukraine) kulbachlarisa@gmail.com*

CONCEPTUAL AND TERMINOLOGICAL APPARATUS OF THE STUDY OF CIVIC EDUCATION ISSUES

The article examines the importance and necessity of defining the conceptual and terminological apparatus in the field of civic education, especially in the context of the Ukrainian educational system since independence. Key concepts such as civic education, legal education, citizenship, civic education, civic culture, civil society, civic or democratic values, national idea, national-patriotic education, and national identity are considered. It is shown that civic education is an integral part of the formation of active, informed and responsible citizens capable of participating in public and political life. The article analyzes studies that reveal different approaches to defining the above key categories. It is noted that the terms are often used ambiguously, which creates difficulties in the practical implementation and interpretation of civic education concepts. It is found that modern socio-political challenges, including democratization, globalization and the development of civil society, require a systematic approach to unification and clarity of terminology in this area. The article analyzes the peculiarities of the development of civic education in Ukraine, including the evolution of conceptual and terminological apparatus in recent decades, and emphasizes the importance of integrating European democratic values into the national education system. The main purpose of the article is to systematize and analyze the concepts used

in civic education research and to identify ways to further unify them to ensure the effectiveness of the educational process. It is concluded that further research is needed to more clearly define the boundaries and content of the basic terms of civic education, which will allow developing innovative approaches to their implementation in the educational system of Ukraine. The article is a contribution to the understanding and standardization of the conceptual and terminological apparatus of civic education, which is critically important for the formation of civic consciousness, legal culture and the development of a democratic society in Ukraine.

Key words: civic education, conceptual and terminological apparatus, educational system of Ukraine, standardization of terms, legal education, formation of civic consciousness, development of a democratic society, unification of terminology, educational process.

Постановка проблеми. Поняттєво-термінологічний апарат є фундаментальною складовою будь-якого наукового дослідження, оскільки він забезпечує чіткість і однозначність у тлумаченні ключових понять і термінів. У контексті громадянської освіти, яка набула особливої актуальності в Україні за часів незалежності, питання визначення та узгодження термінів є не менш важливим.

Громадянська освіта є невід'ємною складовою сучасної освітньої системи, що спрямована на формування у громадян знань, навичок і цінностей, необхідних для активної участі у суспільному житті. Громадянська освіта інтегрує різноманітні аспекти соціальної, правової та політичної підготовки особистості, що вимагає системного підходу до визначення її ключових категорій, понять та термінів. Проблематика громадянської освіти набуває особливого значення в умовах сучасних суспільно-політичних викликів, включаючи демократизацію, глобалізацію та розвиток громадянського суспільства. Водночас для ефективного дослідження цієї проблематики необхідно чітко визначити поняттєво-термінологічний апарат, що використовується у наукових дослідженнях.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз поняттєво-термінологічного апарату дослідження проблематики громадянської освіти є необхідним для глибшого розуміння сутності цього явища та ефективного впровадження громадянської освіти в освітній процес. Останні дослідження в цій галузі відображають широкий спектр підходів до визначення ключових понять, таких як громадянська освіта, громадянське виховання, громадянська культура, громадянські (демократичні) цінності, правова освіта, національно-патріотичне виховання, національна ідентичність тощо. У контексті розвитку концепції громадянської освіти в Україні за часів незалежності ці категорії мають вирішальне значення для формування теоретичних основ і практичних підходів.

Дослідники відзначають, що ключові терміни часто використовуються в літературі неоднозначно, що ускладнює розуміння та застосування концепцій громадянської освіти на практиці. Наприклад, А. Бухун (2021), В. Кизенко (2015),

О. Пометун (2023), Т. Ремех (2022), О. Шестопалюк (2010) базові категорії поняттєво-термінологічного апарату дослідження проблематики громадянської освіти розглядають в контексті їхнього впливу на виховання нової генерації громадян, здатних активно брати участь у суспільному житті. Багато дослідників, включаючи таких науковців як О. Іваній (2016) та Т. Смагіна (2010), наголошують на тісному зв'язку між громадянською та правовою освітою. У своїх роботах вони зазначають, що правова освіта є невід'ємною складовою громадянської освіти, оскільки вона формує у громадян розуміння їхніх прав та обов'язків, а також навички правової поведінки. Такі роботи підкреслюють важливість інтеграції правової освіти в загальний курс громадянської освіти. В дослідженнях таких вчених, як В. Кизенко (2015), О. Рацул (2022), О. Шестопалюк (2010) та інших науковців, поняття «громадянське виховання» та «громадянська культура» часто розглядаються як ключові елементи, що формують громадянську ідентичність. Ці дослідження показують, що громадянське виховання сприяє формуванню в здобувачів освіти не тільки знань про державу та суспільство, але й розумінню важливості активної участі у громадському житті. Окрема увага в сучасних дослідженнях приділяється концептуалізації терміну «громадянське суспільство» та його ролі у формуванні демократичних цінностей. Наприклад, А. Бухун (2021), В. Кизенко (2015), Т. Купцій, Л. Тиміш (2019), О. Рацул (2022) та Т. Ремех (2021) у своїх роботах розглядають особливості розвитку громадянського суспільства в Україні та його вплив на розвиток демократичних процесів, таких як справедливість, свобода, право, гідність і рівність. Дослідження, що проводяться такими вченими, як Я. Боренько (2017), О. Пометун (2023), Т. Ремех (2022; 2024), Г. Серова (2024), С. Грищенко, О. Ілішова, Д. Єфімов, Н. Макогончук (2022), К. Журба (2021), підкреслюють важливість національно-патріотичного виховання у контексті формування національної ідентичності. Вони зазначають, що громадянська освіта повинна не тільки сприяти формуванню національної свідомості, але й інтегрувати європейські цін-

ності, що сприяють розвитку демократичного суспільства.

На основі аналізу останніх досліджень можна зробити висновок, що поняттєво-термінологічний апарат громадянської освіти в Україні значно розширився та отримав глибоке осмислення в контексті розвитку демократичних процесів та національно-патріотичного виховання. Однак, існує потреба у подальших дослідженнях, які б дозволили більш чітко визначити межі та зміст основних понять громадянської освіти, а також розробити інноваційні підходи до їх впровадження в освітній процес.

Метою наукової статті є систематизація та аналіз поняттєво-термінологічного апарату, що використовується в дослідженнях громадянської освіти, зокрема таких ключових категорій, як громадянська освіта, правова освіта, громадянськість, громадянське виховання, громадянська культура, громадянське суспільство, громадянські або демократичні цінності, національна ідея, національно-патріотичне виховання та національна ідентичність, а також вивчення еволюції концепцій громадянської освіти в Україні за часів незалежності та з'ясування того, як змінювався поняттєво-термінологічний апарат протягом цього періоду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Громадянська освіта є фундаментальною складовою формування демократичного суспільства, що забезпечує розвиток активного, свідомого та відповідального громадянина. В Україні, де громадянська освіта набуває особливої актуальності в умовах трансформаційних процесів, особлива увага приділяється уніфікації поняттєво-термінологічного апарату цієї сфери. Відсутність чіткості та систематизації понять обмежує можливості для ефективного впровадження освітніх програм і розробки державної політики. Нижче розглянемо базові категорії поняттєво-термінологічного апарату дослідження проблематики громадянської освіти:

1. Громадянська освіта – це системний процес формування у громадян знань, умінь, навичок і цінностей, необхідних для активної участі у громадському, політичному та економічному житті суспільства. Вона спрямована на підготовку індивідів до відповідального громадянства, що включає обізнаність про права та обов'язки, розуміння основ демократії та правової держави, а також розвиток критичного мислення (Бойчук, 2011; Боренько, 2017; Бухун, 2021; Рацул, 2022; Кизенко, 2015; Шетопалюк, 2010).

2. Правова освіта – це складова громадянської освіти, яка спрямована на формування у громадян правової свідомості та правової культури. Вона

включає знання про законодавство, правові механізми захисту прав та свобод, а також принципи правопорядку. Правова освіта є важливою для формування правової держави та сприяє утвердженню верховенства права (Іваній, 2016; Смагіна, 2010).

3. Громадянськість – це інтегральна характеристика особистості, що відображає її готовність і здатність брати активну участь у житті суспільства на основі демократичних цінностей, прав та обов'язків. Громадянськість проявляється через відповідальне ставлення до суспільства, дотримання законів, активну участь у соціальних і політичних процесах (Бухун, 2021; Власенко, 2018; Рацул, 2022).

4. Громадянське виховання – це процес формування у дітей та молоді громадянської свідомості, патріотичних почуттів, правової культури та соціальної активності. Воно включає виховання поваги до прав і свобод інших людей, толерантності, відповідальності перед суспільством і державою. Громадянське виховання є невід'ємною частиною загального виховного процесу в школах та інших освітніх установах (Кизенко, 2015; Рацул, 2022; Шетопалюк, 2010).

5. Громадянська культура – це сукупність знань, навичок і цінностей, які визначають взаємодію громадян між собою та з державними інституціями. Вона включає повагу до прав і свобод, участь у громадському житті, соціальну відповідальність та розуміння принципів демократичного суспільства. Громадянська культура є важливим елементом соціальної стабільності та прогресу (Кизенко, 2015; Рацул, 2022; Шетопалюк, 2010).

6. Громадянське суспільство – це сфера суспільного життя, де індивіди і групи незалежно від держави реалізують свої інтереси, прагнення і цінності через самоорганізацію та участь у громадських ініціативах. Громадянське суспільство функціонує на основі добровільності, автономії та самоврядування, що є ключовим для демократичної держави (Кизенко, 2015; Рацул, 2022).

7. Громадянські або демократичні цінності включають такі базові принципи, як справедливість, свобода, право, гідність, рівність, солідарність, толерантність. Ці цінності лежать в основі демократичного суспільства і визначають поведінку громадян, їхні відносини з державою та один з одним. Вони є фундаментом для розвитку правової держави та громадянського суспільства (Бухун, 2021; Купрій, Тиміш, 2019; Ремех, 2021).

8. Національна ідея – це концепт, який об'єднує громадян країни навколо спільних цінностей, історичної спадщини, культури та майбутніх

цілей. В українському контексті національна ідея часто пов'язана з прагненням до незалежності, суверенітету, розвитку демократичних інституцій та національної ідентичності (Боренько, 2017; Бухун, 2021; Журба, 2015).

9. Національно-патріотичне виховання – це складова громадянської освіти, що акцентує на формуванні любові до Батьківщини, шанобливого ставлення до національних символів, історії та культури. Воно спрямоване на підвищення рівня національної свідомості, сприяння єдності та солідарності громадян (Боренько, 2017; Ремех, Серова, 2024; Грищенко, Ілішова, Єфімов, Макогончук, 2022).

10. Національна ідентичність – це усвідомлення індивідом своєї належності до певної національної спільноти, яке базується на спільних історичних, культурних, мовних та соціальних особливостях. Вона є важливим чинником у процесі формування громадянської свідомості та підтримання національної єдності (Журба, 2021; Пометун, 2023; Ремех, 2022).

Одна з основних проблем у дослідженні громадянської освіти полягає у відсутності єдиного підходу до визначення ключових термінів, що зумовлено різноманіттям концепцій і моделей громадянської освіти у світі. Українські науковці використовують терміни, запозичені від західних вчених, але часто адаптують їх до специфіки українського соціокультурного контексту. Це створює певні складнощі у стандартизації поняттєво-термінологічного апарату. Зі свого боку, такі розбіжності ускладнюють порівняльний аналіз і узагальнення результатів досліджень, що потребує розробки уніфікованого термінологічного апарату.

Уніфікація термінології в дослідженні громадянської освіти має ключове значення для забезпечення чіткості наукової комунікації, порівнянності результатів досліджень та розробки ефективних освітніх політик. У цьому контексті важливим є створення глосаріїв, що систематизують основні терміни та поняття, визначають їх зміст та взаємозв'язки.

Відзначимо, що громадянська освіта є ключовим елементом у формуванні демократичного суспільства, оскільки вона сприяє розвитку громадянської свідомості, правової культури, соціальної відповідальності та активного громадянства. Після здобуття незалежності в 1991 році Україна зіткнулася з численними викликами, пов'язаними з необхідністю розбудови нової системи освіти, яка б відповідала потребам демократичного суспільства. В цьому контексті громадянська освіта набула особливої актуальності як засіб підтримки

демократичних перетворень та становлення правової держави.

Розвиток громадянської освіти в Україні за часів незалежності пройшов кілька ключових етапів, починаючи від перших спроб інтеграції громадянських цінностей в освітні програми до впровадження системних змін, спрямованих на формування компетентного, активного та відповідального громадянина. За цей період було прийнято низку нормативно-правових актів, що визначають зміст, цілі та завдання громадянської освіти, зокрема Концепцію громадянської освіти, затверджену Міністерством освіти і науки України (Концепція, 2018).

Розвиток концепції громадянської освіти в Україні можна умовно поділити на кілька етапів (Власенко, 2018; Кононенко, Годлевська, 2022; Кульбач, 2022а; Кульбач, 2022б; Купрій, Тиміш, 2019; Окуньовська, 2023; Пашина, Мендрін, 2021):

1. Початковий етап (1991–2000 роки). Перші кроки щодо впровадження громадянської освіти були зроблені в умовах трансформаційних змін на початку 1990-х років. Цей період характеризується пошуком нових підходів до освіти, які б відповідали демократичним стандартам та цінностям. Основною метою було виховання нової генерації громадян, здатних критично мислити, активно брати участь у суспільному житті та приймати відповідальні рішення. В цей період було розпочато розробку перших навчальних програм з громадянської освіти, зокрема в рамках курсів з правознавства та історії.

2. Інституціоналізація громадянської освіти (2000–2010 роки). У 2000-х роках громадянська освіта почала набувати більш інституціоналізованих форм. Було створено низку програм і проєктів за підтримки міжнародних організацій, таких як Європейський Союз, ОБСЄ, ЮНЕСКО, що сприяли розвитку громадянської освіти в Україні. У цей період громадянська освіта стала частиною державних освітніх стандартів, а також були розроблені навчальні програми для вчителів та методичні посібники, які допомагали інтегрувати громадянську тематику в освітні процеси.

3. Систематизація та інтеграція (2010–2020 роки). Період 2010–2020 років відзначається систематизацією підходів до громадянської освіти та її інтеграцією у всі рівні навчання – від початкової до вищої школи. В цей період громадянська освіта отримала офіційне визнання в законодавчих і нормативних актах, що регулюють освітню діяльність в Україні. Концепція національно-патріотичного виховання, затверджена Міністерством освіти і науки України, стала одним з ключових документів, що визначають зміст громадянської освіти.

4. Сучасний етап: інтеграція європейських стандартів (з 2020 року). На сучасному етапі розвитку Україна орієнтується на європейські стандарти громадянської освіти. Акцент робиться на формуванні у громадян ключових компетентностей для демократичного суспільства, таких як критичне мислення, повага до прав людини, соціальна відповідальність, активна участь у житті громади. Наразі триває розробка нових навчальних програм та підходів, які враховують як національні традиції, так і найкращі міжнародні практики.

Розвиток громадянської освіти в Україні супроводжується низкою викликів, серед яких (Власенко, 2018; Кононенко, Годлевська, 2022; Кульбач, 2022а; Кульбач, 2022б; Купрій, Тиміш, 2019; Окуньовська, 2023; Пашина, Мендрін, 2021):

1. Недостатня матеріально-технічна база та фінансування, через що заклади освіти часто не мають достатньо ресурсів для повноцінного впровадження громадянської освіти, включаючи відсутність спеціалізованих підручників та навчальних матеріалів.

2. Підготовка педагогічних кадрів, зумовлена відсутністю достатньої кількості кваліфікованих викладачів, які мають необхідні знання та компетенції для викладання громадянської освіти.

3. Інтеграція у навчальні програми: хоча громадянська освіта офіційно включена в освітні стандарти, на практиці її інтеграція у навчальні програми залишається частково формальною.

4. Вплив зовнішніх чинників: політична та соціальна нестабільність, а також військовий стан створюють додаткові труднощі у реалізації програм громадянської освіти.

Перспективи розвитку громадянської освіти в Україні пов'язані з подальшою інтеграцією європейських стандартів, розвитком цифрових технологій для дистанційного навчання, підвищенням кваліфікації педагогічних кадрів та розширенням міжнародного співробітництва. Важливим завданням є також формування у громадян стійких громадянських позицій, що дозволить забезпечити сталий розвиток демократичного суспільства в Україні.

З огляду на зазначене, доцільно запропонувати рекомендації щодо подальшого розвитку поняттєво-термінологічного апарату громадянської освіти:

1. Гармонізація термінології, зокрема необхідно створити стандартизований глосарій основних термінів та понять громадянської освіти, який би враховував національні освітні традиції та міжнародний досвід, що, зі свого боку, сприятиме чіткості та однозначності термінів, які використовуються в освітніх програмах, підручниках, наукових дослідженнях.

2. Інтеграція міждисциплінарних підходів, оскільки розширення поняттєвого апарату за рахунок включення термінів із суміжних галузей, таких як соціологія, політологія, правознавство, дозволить більш комплексно охопити тематику громадянської освіти та сприятиме формуванню цілісного світогляду в здобувачів освіти.

3. Оновлення освітніх стандартів, з огляду на що рекомендується перегляд і оновлення державних стандартів з громадянської освіти з метою включення сучасних понять і категорій, які відображають поточні виклики та потреби українського суспільства.

4. Підвищення кваліфікації педагогів. Цьому сприятиме організація спеціалізованих тренінгів та курсів підвищення кваліфікації для вчителів і викладачів, спрямованих на ознайомлення з оновленими термінами та поняттями громадянської освіти.

5. Залучення громадськості та експертів. Включення представників громадянського суспільства, науковців і практиків до процесу розробки термінологічного апарату дозволить врахувати різні погляди і потреби, а також підвищити актуальність та практичну значущість освітніх програм.

6. Моніторинг і адаптація. Важливо створити систему регулярного моніторингу та оцінки ефективності використання поняттєво-термінологічного апарату в освітньому процесі. На основі зібраних даних необхідно здійснювати періодичні оновлення, враховуючи нові дослідження, зміни в суспільних запитах і викликах.

7. Популяризація громадянської освіти, зокрема розробка та впровадження інформаційно-просвітницьких кампаній, що спрямовані на популяризацію громадянської освіти серед широкого кола населення. Так, використання зрозумілих і доступних термінів сприятиме підвищенню обізнаності громадян про свої права та обов'язки, стимулюватиме їхню активну участь у суспільному житті.

8. Впровадження інноваційних технологій, зокрема розробка інтерактивних платформ, додатків та інших цифрових ресурсів, які міститимуть актуальну термінологію та інформацію про громадянську освіту. Це дозволить здобувачам освіти легше опанувати нові терміни та концепції в інтерактивній і зручній для них формі.

Реалізація цих рекомендацій сприятиме розвитку громадянської освіти як фундаментальної складової формування демократичного суспільства в Україні, забезпечуючи виховання свідомих, відповідальних та активних громадян, готових до участі в розбудові та захисті національних цінностей і демократії.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи, відзначимо, що поняттєво-термінологічний апарат дослідження громадянської освіти є важливим елементом, що визначає якість і ефективність наукових розвідок у цій галузі. Визначення та уніфікація ключових термінів сприятимуть створенню спільного наукового простору, де результати досліджень можуть бути адекватно порівняні та використані для вдосконалення освітніх практик.

Визначено, що громадянська освіта є не тільки освітнім процесом, але й інструментом формування активного громадянського суспільства,

здатного до ефективної самоорганізації та участі у демократичному житті країни. Громадянська освіта в Україні за часів незалежності пройшла значний шлях розвитку від початкових спроб інституціоналізації до сучасної системи, яка намагається відповідати європейським стандартам. Попри наявні виклики, розвиток громадянської освіти залишається пріоритетним напрямком державної освітньої політики. Подальші дослідження та вдосконалення концепцій громадянської освіти є необхідними для забезпечення повноцінного функціонування демократичного суспільства в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойчук М. А. Запровадження громадянської освіти в Україні як необхідна умова виховання демократії. Вісник Національного технічного університету України Київський політехнічний інститут. Філософія. Психологія. Педагогіка. 2011. № 1. С. 26-30.
2. Боренько Я. Громадянська освіта в Україні. Молодіжна політика. 2017. URL: https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/171108_citizenship-education-Ukraine-ukr_YB.pdf
3. Бухун А. Г. Громадянська освіта української молоді: нормативні засади та неперервність розвитку. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2021. № 74. С. 66-71.
4. Власенко О. М. Основні пріоритети реформування громадянської освіти в Україні. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. 2018. № 1(92). С. 70-74.
5. Грищенко С. В., Ілішова О. М., Єфімов Д. В., Макогончук Н. В. Проблема національно-патріотичного виховання. Інноваційна педагогіка. 2022. № 44. Т. 1. С. 119-123.
6. Журба К. О. Проблема формування національної ідентичності зростаючої особистості в умовах розбудови незалежної України. Вісник Національної академії педагогічних наук України. 2021. № 3(2). С. 1-4.
7. Іваній О. М. Правова освіта як засіб формування громадянського суспільства. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2016. № 22. С. 42-45.
8. Кизенко В. І. Громадянська освіта і виховання – основа громадянського суспільства. Біологія і хімія в рідній школі. 2015. № 1(107). С. 34-37.
9. Кононенко В., Годлевська В. Державна політика у сфері розбудови громадянського суспільства в Україні за доби незалежності (1990–2020 рр.). Наукові перспективи. 2022. № 1(19). С. 125-134.
10. Купрій Т. Г., Тиміш Л. І. Концепція громадянської освіти в Україні: правове підґрунтя і зміст. Молодіжна політика: проблеми і перспективи. 2019. Вип. 9. С. 189-195.
11. Кульбач Л. М. Головні засади європейського досвіду з громадянської освіти. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі. 2022а. Вип. 84. С. 10-16. DOI: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2022.84.1>
12. Кульбач Л. М. Передумови розвитку громадянської освіти в українській історико-педагогічній думці. Інноваційна педагогіка. 2022б. Вип. 52. Т. 2. С. 9-13. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/52.2.1>
13. Окуньовська Ю. В. Становлення громадянської освіти в Україні. Політичне життя. 2023. № 2. С. 13-17.
14. Пашина Н. П., Мендрін О. В. Громадянська освіта в Україні як засіб формування громадянської ідентичності. Вісник Маріупольського державного університету. Сер.: Історія. Політологія. 2021. Вип. 31-32. С. 186-195.
15. Пометун О. Навчання історії й громадянської освіти як чинник формування національної й громадянської ідентичності учнів в умовах війни та повоєнного розвитку України. Український педагогічний журнал. 2023. № 2. С. 62-72.
16. Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України; Концепція, Перелік від 03.10.2018 № 710-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text>
17. Ракул О. А. Вплив громадянської культури та ціннісних орієнтацій на формування громадянського суспільства. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. 2022. № 206. С. 69-74.
18. Ремех Т. О. Основні завдання громадянської освіти як складника освітньої галузі нового стандарту. Електронний збірник наукових праць ЗОІППО. 2021. № 3(45). URL: https://lib.iitta.gov.ua/728308/1/%D0%A0%D0%B5%D0%BC%D0%B5%D1%85%20%D0%A2.%D0%9E_%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8.pdf
19. Ремех Т. О. Формування національної ідентичності учнівства як завдання громадянської освіти. Проблеми цивілізаційної суб'єктності України: місія науки і освіти: Міжгалузєва науково-практична конференція (29–30 вересня 2022 року, м. Київ). 2022. 558-564.
20. Ремех Т. О., Серова Г. В. Роль історичної освіти в становленні патріотичних цінностей та громадянської свідомості здобувачів освіти. Актуальні питання у сучасній науці. 2024. № 4(22). С. 1259-1269.
21. Смагіна Т. М. Зміст громадянськознавчої підготовки педагогів у закладах післядипломної педагогічної освіти. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. 2010. № 49. С. 52-55.
22. Шестопалюк О. Громадянська освіта як фактор формування громадянських компетентностей сучасної молоді. Рідна школа. 2010. № 3. С. 33-35.

REFERENCES

1. Boichuk M. A. (2011). Zaprovdzhennia hromadianskoi osvity v Ukraini yak neobkhidna umova vykhovannia demokrati [Introduction of Civic Education in Ukraine as a Necessary Condition for the Education of Democracy]. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy Kyivskiy politekhnichnyi instytut. Filosofia. Psykholohiia. Pedahohika* – Bulletin of the National Technical University of Ukraine Kyiv Polytechnic Institute. Philosophy. Psychology. Pedagogy, 1, 26-30 [in Ukrainian].
2. Borenko Ya. (2017). Hromadianska osvita v Ukraini [Civic education in Ukraine]. *Molodizhna polityka*. URL: https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/171108_citizenship-education-Ukraine-ukr_YB.pdf [in Ukrainian].
3. Bukhun A. H. (2021). Hromadianska osvita ukraïnskoi molodi: normatyvni zasady ta neperervnist rozvytku [Civic education of Ukrainian youth: normative principles and continuity of development]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh* – Pedagogy of forming a creative personality in higher and secondary schools, 74, 66-71 [in Ukrainian].
4. Vlasenko O. M. (2018). Osnovni priorytety reformuvannia hromadianskoi osvity v Ukraini [The main priorities of reforming civic education in Ukraine]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka* – The main priorities of reforming civic education in Ukraine, 1(92), 70-74 [in Ukrainian].
5. Hryshchenko S. V., Ilishova O. M., Yefimov D. V., Makohonchuk N. V. (2022). Problema natsionalno-patriotynoho vykhovannia [The problem of national-patriotic education]. *Innovatsiina pedahohika* – Innovative pedagogy, 44, 1, 119-123 [in Ukrainian].
6. Zhurba K. O. (2021). Problema formuvannia natsionalnoi identychnosti zrostaiuchoi osobystosti v umovakh rozbudovy nezaleznoi Ukrainy [The problem of forming the national identity of a growing personality in the context of the development of independent Ukraine.]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy* – Bulletin of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, 3(2), 1-4 [in Ukrainian].
7. Ivani O. M. (2016). Pravova osvita yak zasib formuvannia hromadianskoho suspilstva [Legal education as a means of forming civil society.]. *Naukovi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu* – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University, 22, 42-45 [in Ukrainian].
8. Kyzenko V. I. (2015). Hromadianska osvita i vykhovannia – osnova hromadianskoho suspilstva [Civic education and upbringing is the basis of civil society]. *Bioloɦiia i khimiiia v ridnii shkoli* – Biology and chemistry in the native school, 1(107), 34-37 [in Ukrainian].
9. Kononenko V., Hodlevska V. (2022). Derzhavna polityka u sferi rozbudovy hromadianskoho suspilstva v Ukraini za doby nezaleznosti (1990–2020 rr.) [State policy in the field of civil society development in Ukraine during the era of independence (1990-2020)]. *Naukovi perspektyvy* – Scientific Perspectives, 1(19), 125-134 [in Ukrainian].
10. Kuprii T. H., Tymish L. I. (2019). Kontsepsiia hromadianskoi osvity v Ukraini: pravove pidhruntia i zmist [The concept of civic education in Ukraine: legal basis and content]. *Molodizhna polityka: problemy i perspektyvy* – Youth policy: problems and prospects, 9, 189-195 [in Ukrainian].
11. Kulbach L. M. (2022a). Holovni zasady yevropeiskoho dosvidu z hromadianskoi osvity [The main principles of the European experience in civic education]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkoli* – Pedagogy of forming a creative personality in higher and secondary school, 84, 10-16. DOI: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2022.84.1> [in Ukrainian].
12. Kulbach L. M. (2022b). Peredumovy rozvytku hromadianskoi osvity v ukraïnskii istoryko-pedahohichnii dumtsi [Prerequisites for the development of civic education in Ukrainian historical and pedagogical thought]. *Innovatsiina pedahohika* – Innovative pedagogy, 52, 2, 9-13. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/52.2.1> [in Ukrainian].
13. Okunovska Yu. V. (2023). Stanovlennia hromadianskoi osvity v Ukraini [Formation of civic education in Ukraine]. *Politychne zhyttia* – Political life, 2, 13-17 [in Ukrainian].
14. Pashyna N. P., Mendrin O. V. (2021). Hromadianska osvita v Ukraini yak zasib formuvannia hromadianskoi identychnosti [Civic education in Ukraine as a means of forming civic identity]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnogo universytetu. Ser.: Istoriia. Politoloɦiia* – Bulletin of Mariupol State University. Ser: History. Political Science, 31-32, 186-195 [in Ukrainian].
15. Pometun O. (2023). Navchannia istorii y hromadianskoi osvity yak chynnyk formuvannia natsionalnoi y hromadianskoi identychnosti uchniv v umovakh viiny ta povoiennoho rozvytku Ukrainy [Teaching history and civic education as a factor in the formation of students' national and civic identity in the conditions of war and post-war development of Ukraine]. *Ukraïnskyi pedahohichnyi zhurnal* – Ukrainian Pedagogical Journal, 2, 62-72 [in Ukrainian].
16. Pro shkvalennia Kontsepsiï rozvytku hromadianskoi osvity v Ukraini: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy; Kontsepsiia, Perelik vid 03.10.2018 № 710-r. [On approval of the Concept of Civic Education Development in Ukraine: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine; Concept, List of 03.10.2018 No. 710-p.]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
17. Ratsul O. A. (2022). Vplyv hromadianskoi kultury ta tsinnisnykh oriantatsii na formuvannia hromadianskoho suspilstva [Influence of civic culture and value orientations on the formation of civil society]. *Naukovi zapysky. Serii: Pedahohichni nauky* – Scientific notes. Series: Pedagogical Sciences, 206, 69-74 [in Ukrainian].
18. Remekh T. O. (2021). Osnovni zavdannia hromadianskoi osvity yak skladnyka osvitnoi haluzi novoho standartu [The main tasks of civic education as a component of the educational sector of the new standard]. *Elektronnyi zbirnyk naukovykh prats ZOIPPO* – Electronic collection of scientific works of ZOIPPO, 3(45). URL: <https://lib.iitta.gov.ua/728308/1/%D0%A0%D0%B5%D0%BC%D0%B5%D1%85%20%D0%A2.%D0%9E.%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8.pdf> [in Ukrainian].
19. Remekh T. O. (2022). Formuvannia natsionalnoi identychnosti uchnivstva yak zavdannia hromadianskoi osvity [Formation of the national identity of students as a task of civic education]. *Problemy tsyvilizatsiinoi subiektnosti Ukrainy: misiia nauky i osvity: Mizhhaluzeva naukovo-praktychna konferentsiia (29–30 veresnia 2022 roku, m. Kyiv)* – Problems of civilizational subjectivity of Ukraine: the mission of science and education: Interdisciplinary scientific and practical conference (September 29-30, 2022, Kyiv), 558-564 [in Ukrainian].
20. Remekh T. O., Sierova H. V. (2024). Rol istorychnoi osvity v stanovlenni patriotynykh tsinnosti ta hromadianskoi svidomosti zdobuvachiv osvity [The role of historical education in the formation of patriotic values and civic consciousness of students]. *Aktualni pytannia u suchasni nauki* – Actual issues in modern science, 4(22), 1259-1269 [in Ukrainian].
21. Smahina T. M. (2010). Zmist hromadianoznavchoi pidhotovky pedahohiv u zakladakh pisljadiplomnoi pedahohichnoi osvity [The content of civic training of teachers in institutions of postgraduate pedagogical education]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka* – Bulletin of Zhytomyr Ivan Franko State University, 49, 52-55 [in Ukrainian].
22. Shestopaliuk O. (2010). Hromadianska osvita yak faktor formuvannia hromadianskykh kompetentnosti suchasnoi molodi [Civic education as a factor in the formation of civic competencies of modern youth]. *Ridna shkola* – Native school, 3, 33-35 [in Ukrainian].

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ

Наталія ВАРОДІ ПРОМИСЛОВІСТЬ І ТОРГІВЛЯ В БЕРЕГОВОМУ Й РАЙОНІ У 1964–1991 РР.....	4
Микола ГАЛІВ, Наталія ІЛЬНИЦЬКА, Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ РЕФОРМУВАННЯ НАУКОВОЇ СФЕРИ В РЕСПУБЛІЦІ ХОРВАТІЯ НАПРИКІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.: ЗДОБУТКИ І НЕДОЛКИ.....	13
Олег ЗОЛОТУХІН, Тарас БАТЮК ОРГАНІЗАЦІЯ РАДЯНСЬКОЮ РЕПРЕСИВНОЮ СИСТЕМОЮ АГЕНТУРНО-ОПЕРАТИВНОЇ РОБОТИ СЕРЕД ДУХОВЕНСТВА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРВИ НА ЛЬВІВЩИНІ (1945 Р.): НЕВІДОМИЙ ДОКУМЕНТ.....	22
Лариса КОРНОВЕНКО, Сергій КОРНОВЕНКО РОЗВИТОК НАУКИ У ПОВОЄННІЙ УКРАЇНІ: ВАРІАНТИ ДЕРЖАВНОЇ СТРАТЕГІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	31
Петро КОТЛЯРОВ, Володимир ЗУЙКОВ РЕФОРМАЦІЯ В ЖЕНЕВІ: РЕАЛІЗАЦІЯ ІДЕЙ ПРОТЕСТАНТСЬКОЇ ДОКТРИНИ ЖАНА КАЛЬВІНА (1530–1560-Х РР.).....	39
Володимир КРОТ, Вікторія ШАБУНІНА, Оксана ТУР РЕЦЕПЦІЯ ЖИТТЯ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.....	47

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Олексій АРТЮХІН ТИПОЛОГІЯ РУСЬКОЇ КНЯЖОЇ БУЛЛИ ХІ СТ.....	54
Гаяне АРУТЮНЯН ЕВОЛЮЦІЯ ЖІНОЧИХ ОБРАЗІВ В УКРАЇНСЬКІЙ І ВІРМЕНСЬКІЙ ОПЕРНІЙ МУЗИЦІ: ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ.....	61
Світлана БАСОВСЬКА, Лідія ОСТАПЧУК, Тамара ПАНАСЮК РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ПІСНІ В РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОПЕРИ: ФОЛЬКЛОРНІ ВИТОКИ ТА МУЗИЧНІ ТРАДИЦІЇ.....	70
Тетяна БОЖКО РАНЖУВАННЯ ЗАСОБІВ ПОБУДОВИ ІМІДЖЕВОГО СТИЛЮ СТАРТАПІВ.....	81
Ван КЕ «БИТВА З ТАЙФУНОМ» ЛЮ ШИКУНЯ ЯК ВЗРЕЦЬ КИТАЙСЬКОЇ ФОРТЕПАННОЇ МУЗИКИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ.....	89
Юрій ГОЛПЧЕНКО ТРАНСФОРМАЦІЯ ОБРАЗУ АНТАГОНІСТА У РАДЯНСЬКОМУ КІНО.....	96
Наталія ДАЦЮК МИСТЕЦЬКА СПАДЩИНА КОРНИЛА УСТИЯНОВИЧА В ОЗДОБЛЕННІ ЦЕРКВИ НЕПОРОЧНОГО ЗАЧАТТЯ ПРЕЧИСТОЇ ДІВИ МАРІЇ У СЕЛІ БУЦНІВ НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ.....	104
Ольга ЄЖОВА, Марія САМСОНІДЗЕ, Вероніка ПАНАРІНА ЗАСТОСУВАННЯ КОЛЬОРУ В ДИЗАЙНІ ДЛЯ СОЦІАЛЬНИХ ІНІЦІАТИВ: СТВОРЕННЯ ЕМОЦІЙНИХ ЗВ'ЯЗКІВ З АУДИТОРІЄЮ.....	110
Олександр ЗАВОЛГІН ОСОБЛИВОСТІ ДИРИГЕНТСЬКОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ТА ІНДИВІДУАЛЬНОГО ВИКОНАВСЬКОГО СТИЛЮ ФЕРЕНЦА ЛІСТА.....	116
Віталій ЗАЄЦЬ, Олександр БЕНЗЮК, Андрій ДУШНИЙ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИЙ ДОВІДНИК «ВИКОНАВСЬКЕ МУЗИКОЗНАВСТВО» ЯК РЕЗОНАТОР ПРОВІДНИХ ТЕНДЕНЦІЙ СУЧАСНОГО НАУКОВОГО ЗНАННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ВИКОНАВСЬКОМУ МИСТЕЦТВІ.....	124

Людмила ЗИМА МЕТА-ЦИКЛ ДЖОРДЖА КРАМА «МАКРОКОСМОС» В КОНТЕКСТІ НОВОЇ АНСАМБЛЕВОСТІ.....	132
Жао Ї РОЛЬ УКРАЇНСЬКОГО ЖИВОПИСЦЯ МИХАЙЛА ГУЙДИ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ХУДОЖНЬОЇ ОСВІТИ КНР КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТЬ.....	140
Наталія ЛІСОВА ЛЕНДАРТ-СИМПОЗИУМ «ПРОСТІР ПОКОРДОННЯ» В УМОВАХ ВІЙНИ.....	147
МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО	
Любомира АЙЗЕНБАРТ ЛІТЕРАТУРНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ГАЛИЧИНИ ЧАСУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ У МАЛІЙ ПРОЗІ Й. РОТА ВІД КУЛЬТУРНОЇ ДО НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ.....	152
Вікторія АНТОНОВА ПОЄДНАННЯ ДИТЯЧОГО Й ДОРОСЛОГО НАРАТИВІВ У РОМАНІ Л.М. МОНТГОМЕРІ «ДІТИ З ДОЛИНИ РАЙДУГ».....	156
Олена БЕЖАН ТРАВМА ТА ПОСТТРАВМАТИЧНИЙ СИНДРОМ В АМЕРИКАНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХІ СТ.: КОМПАРАТИВНИЙ ДИСКУРС.....	162
Сергій БОРЩЕВСЬКИЙ ПРАГМАЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НОВІТНІХ МІЛІТАРНИХ НЕОЛОГІЗМІВ УКРАЇНСЬКОГО МАСМЕДІЙНОГО ДИСКУРСУ.....	169
Ірина ВАКУЛОВА, Ганна ПОЛНА ПРИНЦИПИ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНИХ МОВ.....	176
Олександра ГАЗУДА ОНІРИЧНО-МІФОЛОГІЧНІ ОБРАЗИ У РОМАНІ «АМЕРИКАНСЬКІ БОГИ» НІЛА ГЕЙМАНА.....	182
Marharyta HELETKA, Valentyna KRAVCHUK, Maksym YAKOVENKO HOW TO CREATE A MODERN ENGLISH-UKRAINIAN GLOSSARY OF TERMS FOR RESEARCH-ENGINEERING FIELD OF UAV AND USE IT FOR ACADEMIC PURPOSES.....	190
Дар'я ДАЦЕНКО ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ЖУРНАЛІСТІВ НА ЗАНЯТТЯХ МОВОЗНАВЧИХ ДИСЦИПЛІН	200
Павло ДЕМЕНКО «СОНЯЧНА МАШИНА» В. ВИННИЧЕНКА ЯК АНТИУТОПІЧНИЙ ТВІР З КОМУНІКАТИВНО-ФУНКЦІОНУВАЛЬНОГО ПІДХОДУ.....	206
Марія ДОБРУШИНА ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ FORCE У ФІЛЬМІ «ЗОРЯНИ ВІЙНИ. ЕПІЗОД VIII. ОСТАННІ ДЖЕДАЇ» (РЕЖ. РАЯН ДЖОНСОН).....	212
Лариса ЄВДОКИМОВА, Володимир КЛІМУК, Анастасія ВЕНЕЦЬ САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ТА САМОЗДІЙСНЕННЯ В ЖИТТІ ЛЮДИНИ: ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ТА ФАКТОРИ ВПЛИВУ.....	216
Anna IELISEIENKO FEMALE IMAGES IN THE NOVEL "WOMEN IN LOVE" BY D.H. LAWRENCE.....	222
Ольга ЗАЛУЖНА, Дарія КОЛІСНИК ЛІНГВОЕМОЦІОЛОГІЯ ЯК МІЖДИСЦИПЛІНАРНА НАУКА: ГЕНЕЗА, ЕВОЛЮЦІЯ, ОСНОВНІ КОНЦЕПЦІЇ.....	228
Микола ЗИМОМРЯ, Іван ЗИМОМРЯ ЯКІВ ГУДЕМЧУК І УКРАЇНСЬКЕ ЛІТЕРАТУРНЕ ВІДРОДЖЕННЯ В ПОЛЬЩІ 50–90-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ. ДО 100-РІЧЧЯ ВІД НАРОДЖЕННЯ ЯКОВА ГУДЕМЧУКА (1922–2003).....	236
Алла ІЩУК ХАРАКТЕРИСТИКИ МОВИ ТУРИЗМУ ТА ЇХ ВПЛИВ НА РЕКЛАМНІ ТЕКСТИ.....	244

ПЕДАГОГІКА

Світлана БАДЕР, Марія ПОЧИНКОВА, Віталій КУРИЛО НЕФОРМАЛЬНА ОСВІТА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ГРОМАДЯН В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ.....	250
Василь БАРЛАДИН ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	258
Ганна БИГАР ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ: ОСНОВНІ ЧИННИКИ ТА ПРОГРАМНО-ЦІЛЬОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ....	263
Олена БОНДАРЧУК, Лариса РИСЬ, Тетяна СЕМЕНЮК ЗАСТОСУВАННЯ ПІСЕНЬ НА ЗАНЯТТЯХ З НІМЕЦЬКОЇ МОВИ.....	270
Тетяна БРИК, Юлія ЧЕРКАШИНА, Елеонора ХАРАТЯН ФОРМУВАННЯ ПРАГМАТИЧНОГО КОМПОНЕНТУ ПРИ НАВЧАННІ ВІЙСЬКОВИХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ.....	278
Владислав БУЛИНІН СУТЬ ПОНЯТТЯ ІДЕЙ ЛІДЕРСТВА ЯК НАУКОВОЇ КАТЕГОРІЇ США ТА УКРАЇНИ.....	285
Олена ГОРДІЄНКО ІСТОРИЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ УСНОЇ НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ ЯК СКЛАДОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ДО ГУРТКОВОЇ РОБОТИ.....	292
Ольга ДЗИКОВИЧ, Наталія МОІСЄЄВА, Оксана ТУРИШЕВА ВІЗУАЛЬНА ГРАМОТНІСТЬ НА ЗАНЯТТЯХ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ.....	299
Ірина ДІДЕНКО, Юлія СВЯТЮК, Наталія СЕМІНІХІНА ІНТЕГРАЦІЯ МЕТОДУ ПРОЄКТНОГО НАВЧАННЯ У КУРС ПРОФЕСІЙНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ГАЛУЗІ.....	306
Вікторія ДОКУЧАЄВА, Оксана КРИЧКІВСЬКА ІННОВАТИЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ У ЗАКЛАДАХ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ.....	313
Тамара ДРАЧ РОЗВИТОК ХОРЕОГРАФІЧНИХ ЯКОСТЕЙ ВИКОНАВЦІВ В ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ ДО ЗМАГАНЬ В ПОВІТРЯНІЙ АКРОБАТИЦІ ТА ПІЛОННОМУ СПОРТІ.....	319
Roksolana ZAROTICHNA A COMPARATIVE STUDY OF ENGLISH LANGUAGE TEACHING APPROACHES AND THEIR IMPACT ON STUDENTS' EMPLOYABILITY.....	324
Олександра КАНЮК ДО ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ І УКРАЇНСЬКИХ УНІВЕРСИТЕТАХ. ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ.....	331
Людмила КОБИЛЕЦЬКА, Андріана ЯРЕМКІВ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНСЬКОГО ПІСЕННОГО ФОЛЬКЛОРУ У ВИХОВАННІ ДОШКІЛЬНИКІВ....	336
Лариса КУЛЬБАЧ ПОНЯТТЄВО-ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АПАРАТ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМАТИКИ З ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ.....	340

CONTENTS

HISTORY

Nataliia VARODI INDUSTRY AND TRADE IN BEREHOVE AND ITS DISTRICT IN 1964–1991.....	4
Mykola HALIV, Natalia ILNYTSKA, Vasyl ILNYTSKYI REFORMING THE SCIENTIFIC SPHERE IN THE REPUBLIC OF CROATIA AT THE END OF THE 20TH – THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY: ACHIEVEMENTS AND SHORTCOMINGS.....	14
Oleh ZOLOTUKHIN, Taras BATIUK ORGANIZATION BY THE SOVIET REPRESSIVE SYSTEM OF AGENCY-OPERATIVE WORK AMONG THE CLERGY OF THE GREEK-CATHOLIC CHURCH IN LVIV OBLAST (1945): AN UNKNOWN DOCUMENT.....	22
Larysa KORNOVENKO, Serhii KORNOVENKO DEVELOPMENT OF SCIENCE IN POST-WAR UKRAINE: OPTIONS FOR STATE STRATEGY UNDER MARTIAL LAW.....	32
Petro KOTLIAROV, Volodymyr ZUIKOV THE REFORMATION IN GENEVA: IMPLEMENTATION OF THE IDEAS OF THE PROTESTANT DOCTRINE JOHN CALVIN (1530–1560S).....	39
Volodymyr KROT, Viktoriia SHABUNINA, Oksana TUR RECEPTION OF HRYHORII SKOVORODA’S LIFE IN THE CREATIVE HERITAGE OF MYKHAILO HRUSHEVSKYI.....	48

ART STUDIES

Oleksii ARTYUKHIN TYPOLOGY OF RUS PRINCELY BULLAE OF THE 11TH CENTURY.....	54
Gaiane ARUTIUNIAN EVOLUTION OF WOMEN’S IMAGES IN UKRAINIAN AND ARMENIAN OPERA MUSIC: HISTORICAL CONTEXT.....	61
Svitlana BASOVSKA, Lidia OSTAPCHUK, Tamara PANASYUK THE ROLE OF THE UKRAINIAN FOLK SONG IN THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL OPERA: FOLKLORE ORIGINS AND MUSICAL TRADITIONS.....	71
Tatyana BOZHKO RANKING OF TOOLS FOR BUILDING THE IMAGE STYLE OF STARTUPS.....	81
Wang KE “BATTLE WITH TYPHOON” BY LIU SHIKUN AS A MODEL OF CHINESE PIANO MUSIC OF THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY.....	89
Yuriy HOLICHENKO TRANSFORMATION OF THE ANTAGONIST’S IN SOVIET CINEMA.....	96
Nataliia DATSIUK THE ARTISTIC HERITAGE OF KORNILIO USTIANOVYCH IN THE DECORATION OF THE CHURCH OF THE IMMACULATE CONCEPTION OF THE MOST PURE VIRGIN MARY IN THE VILLAGE OF BUTSNIV IN THE TERNOPIL REGION.....	104
Olga YEZHOVA, Marilia SAMSONIDZE, Veronica PANARINA APPLICATION OF COLOR IN DESIGN FOR SOCIAL INITIATIVE: CREATING EMOTIONAL CONNECTIONS WITH THE AUDIENCE.....	111
Oleksandr ZAVOLGIN FEATURES OF THE CONDUCTOR’S INTERPRETATION AND INDIVIDUAL PERFORMANCE STYLE FRENZ LISTA.....	116
Vitaliy ZAETS, Oleksandr BENZIUK, Andriy DUSHNIY ENCYCLOPEDIA GUIDE “PERFORMING MUSICOLOGY” AS RESONATOR OF LEADING TRENDS IN MODERN SCIENTIFIC KNOWLEDGE IN UKRAINIAN PERFORMING ARTS.....	125

Lyudmila ZYMA GEORGE CRUM'S META-CYCLE "MACROCOSM" IN THE CONTEXT OF THE NEW ENSEMBLE.....	132
Rao YI THE ROLE OF UKRAINIAN PICTURIST MYKHAILO HUYDA IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF ART EDUCATION IN CHINA IN THE END OF THE XX – BEGINNING OF THE XXI CENTURIES.....	140
Nataliia LIISOVA LEND ART SYMPOSIUM "PROSTIR POKORDONNYA" IN THE CONDITIONS OF WAR.....	147

LINGUISTICS. LITERATURE STUDIES

Liubomyra AIZENBART LITERARY REPRESENTATION OF GALICIA DURING THE FIRST WORLD WAR IN J. ROT'S SHORT STORIES. FROM CULTURAL TO NATIONAL IDENTITY.....	152
Victoria ANTONOVA THE COMBINATION OF CHILDREN'S AND ADULT NARRATIVES IN L.M. MONTGOMERY'S NOVEL "RAINBOW VALLEY".....	156
Olena BEZHAN TRAUMA AND POST-TRAUMATIC SYNDROME IN AMERICAN LITERATURE OF THE FIRST HALF OF THE 21ST CENTURY: COMPARATIVE DISCOURSE.....	162
Serhii BORSHCHEVSKYI PRAGMALINGUISTIC FEATURES OF THE RECENT MILITARY NEOLOGISMS IN UKRAINIAN MASS MEDIA DISCOURSE.....	169
Iryna VAKULOVA, Ganna POLINA PRINCIPLES OF DEVELOPING THE INNOVATIVE POTENTIAL OF FUTURE FOREIGN LANGUAGE TEACHERS.....	176
Oleksandra GAZUDA ONEIRIC-MYTHOLOGICAL IMAGES IN NEIL GAIMAN'S NOVEL AMERICAN GODS.....	182
Marharyta HELETKA, Valentyna KRAVCHUK, Maksym YAKOVENKO HOW TO CREATE A MODERN ENGLISH-UKRAINIAN GLOSSARY OF TERMS FOR RESEARCH-ENGINEERING FIELD OF UAV AND USE IT FOR ACADEMIC PURPOSES.....	190
Daria DATSENKO INNOVATIVE TECHNOLOGIES FOR THE FORMATION OF RHETORICAL COMPETENCE IN FUTURE JOURNALISTS IN LINGUISTIC CLASSES.....	200
Pavlo DEMENKO "SOLAR MACHINE" BY V. VYNNYCHENKO AS A DYSTOPIAN WORK FROM THE COMMUNICATIVE AND FUNCTIONAL APPROACH.....	206
Mariia DOBRUSHYNA VERBALIZATION OF THE CONCEPT <i>FORCE</i> IN THE FILM "STAR WARS. EPISODE VIII. THE LAST JEDI" (DIR. RIAN JOHNSON).....	212
Larysa EVDOKIMOVA, Volodymyr KLIMUK, Anastasia VENETS SELF-REALIZATION AND SELF-FULFILLMENT IN HUMAN LIFE: INTERCONNECTION AND INFLUENCING FACTORS.....	217
Anna IELISEIENKO FEMALE IMAGES IN THE NOVEL "WOMEN IN LOVE" BY D.H. LAWRENCE.....	222
Olha ZALUZHNA, Dariia KOLISNYK LINGUISTICS OF EMOTIONS AS AN INTERDISCIPLINARY DOMAIN: GENESIS, EVOLUTION, BASIC CONCEPTS.....	228
Mykola ZYMOMRYA, Ivan ZYMOMRYA YAKIV HUDEMCHUK AND THE UKRAINIAN LITERARY RENAISSANCE IN POLAND DURING THE 1950S–1990S. ON THE 100TH ANNIVERSARY OF YAKIV HUDEMCHUK'S BIRTH (1922–2003).....	237

Alla ISHCHUK CHARACTERISTICS OF THE LANGUAGE OF TOURISM AND THEIR IMPACT ON ADVERTISING TEXTS.....	244
PEDAGOGY	
Svitlana BADER, Mariia POCHYNKOVA, Vitalii KURYLO INFORMAL EDUCATION AS A MEANS OF FORMING CRITICAL THINKING OF CITIZENS IN THE CONDITIONS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR.....	251
Vasyl BARLADYN CHALLENGES AND PROSPECTS OF DIGITALIZATION IN THE PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE VOCATIONAL EDUCATION TEACHERS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS.....	258
Anna BYHAR THE ISSUE OF CREATING A HEALTH-PROMOTING ENVIRONMENT IN PRIMARY SCHOOLS: MAIN FACTORS AND PROGRAMME-TARGETED SUPPORT.....	263
Olena BONDARCHUK, Larysa RYS, Tetiana SEMENIUK USING SONGS IN THE GERMAN LANGUAGE CLASSROOM.....	271
Tetiana BRYK, Yuliia CHERKASHYNA, Eleonora KHARATIAN FORMATION OF A PRAGMATIC COMPONENT IN TEACHING ENGLISH TO MILITARY PERSONNEL.....	279
Vladislav BULYNIN THE ESSENCE OF THE IDEA OF LEADERSHIP AS A SCIENTIFIC CATEGORY IN THE USA AND UKRAINE.....	285
Olena HORDIENKO HISTORICAL BASICS OF THE PROBLEM OF STUDYING ORAL FOLK CREATIVITY AS A COMPONENT TRAINING OF FUTURE TEACHERS FOR GROUP WORK.....	292
Olha DZYKOVYCH, Nataliia MOISIEIEVA, Oksana TURYSHEVA VISUAL LITERACY IN FOREIGN LANGUAGE LEARNING.....	300
Iryna DIDENKO, Yuliia SVIATIUK, Nataliia SEMINIKHYNA INTEGRATING THE PROJECT-BASED LEARNING INTO ESP COURSE FOR ECONOMISTS.....	307
Viktoriia DOKUCHAIEVA, Oksana KRYCHKIVSKA INNOVATING THE EDUCATIONAL PROCESS IN PRESCHOOL EDUCATION INSTITUTIONS.....	313
Tamara DRACH DEVELOPMENT OF PERFORMERS' CHOREOGRAPHIC QUALITIES IN THE PROCESS OF PREPARATION FOR COMPETITIONS IN AERIAL ACROBATICS AND PYLON SPORTS.....	319
Roksolana ZAPOTICHNA A COMPARATIVE STUDY OF ENGLISH LANGUAGE TEACHING APPROACHES AND THEIR IMPACT ON STUDENTS' EMPLOYABILITY.....	324
Oleksandra KANYUK ON THE ISSUE OF THE ORGANIZATION OF STUDENTS' RESEARCH ACTIVITIES IN EUROPEAN AND UKRAINIAN UNIVERSITIES. ADVANTAGES AND DISADVANTAGES.....	331
Liudmyla KOBYLETSKA, Andriana YAREMKIV THE POTENTIAL OF UKRAINIAN SONG FOLKLORE IN THE EDUCATION OF PRESCHOOLERS.....	336
Larysa KULBACH CONCEPTUAL AND TERMINOLOGICAL APPARATUS OF THE STUDY OF CIVIC EDUCATION ISSUES.....	340

НОТАТКИ

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
ГУМАНІТАРНИХ НАУК**

**HUMANITIES SCIENCE
CURRENT ISSUES**

**ВИПУСК 78. ТОМ 1
ISSUE 78. VOLUME 1**

Редактори-упорядники

Микола Пантюк

Андрій Душний

Василь Ільницький

Іван Зиморя

Здано до набору 16.09.2024 р. Підписано до друку 01.10.2024.

Гарнітура Times New Roman. Формат 64×84/8.

Друк офсетний. Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 41,15. Зам. № 0924/652. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.